C5684
1783

M. TULLII CICERONIS OPERUM

TOMUS SECUNDUS:

PHILOSOPHICORUM PRIMUS.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.

M DCC LXXX III.

M. TULLII CICERONIS LUCULLUS,

SIVE ACADEMICORUM

(EDITIONIS PRIMÆ)

LIBER SECUNDUS.

I. MAGNUM ingenium L. Luculli, magnumque optimarum artium ſtudium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis. Ut enim admodum adoleſcens cum fratre, pari pietate et induſtria prædito, paternas inimicitias magna cum gloria eſt perſecutus, in Aſiam quæſtor profectus, ibi permultos annos admirabili quadam laude provinciæ præfuit: deinde abſens factus ædilis, continuo prætor: (licebat enim celerius legis præmio) poſt in Africam: inde ad conſulatum, quem ita geſſit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoſcerent: poſt ad Mithridaticum bellum miſſus a ſenatu, non modo opinionem vicit omnium, quæ de virtute ejus erat, ſed etiam gloriam ſuperiorum. Idque eo fuit mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non

admodum expectabatur, qui adoleſcentiam in forenſi opera, quæſturæ diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Aſiæ pace conſumpſerat. Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non deſideravit indocilem uſus diſciplinam. Itaque cum totum iter et navigationem conſumpſiſſet, partim in percontando a peritis, partim in rebus geſtis legendis, in Aſiam factus imperator venit, cum eſſet Roma profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quandam memoriam rerum, verborum majorem, Hortenſius. Sed, quo plus in negotiis gerendis res quam verba proſunt, hoc erat memoria illa præſtantior; quam fuiſſe in Themiſtocle, quem facile Græciæ principem ponimus, ſingularem ferunt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam ſe artem ei memoriæ, quæ tum primum proferebatur, traditurum, reſpondiſſe dicitur, *oblviſci ſe malle diſcere:* credo, quod hærebant in memoria quæcunque audierat aut viderat. Tali ingenio præditus Lucullus adjunxerat etiam illam, quam Themiſtocles ſpreverat, diſciplinam. Itaque, ut literis conſignamus, quæ monumentis mandare volumus: ſic ille in animo res inſculptas habebat. Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, præliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, totiuſque belli inſtrumentis et apparatu, ut ille rex poſt Alexandrum maximus hunc a ſe majorem ducem cognitum, quam quenquam eorum, quos legiſſet, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in conſtituendis temperandiſque civitatibus, tanta æquitas, ut hodie ſtet Aſia Luculli inſtitutis ſervandis, et quaſi veſtigiis perſequendis. Sed, etſi magna cum utilitate reipublicæ, tamen diutius quam vellem tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis et fori et curiæ. Quin etiam, cum victor a Mithridatico bello revertiſſet, inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. Nos enim conſules introduximus pene in urbem currum clariſſimi viri: cujus mihi conſilium et auctoritas quid tum in maximis rebus profuiſſet dicerem, niſi de me ipſo dicendum eſſet; quod hoc tempore non eſt neceſſe. Itaque privabo illum potius debito teſtimonio,quam id cum mea laude communicem.

II. Sed, quæ populari gloria decorari in Lucullo debuerunt, ea fere ſunt et Græcis literis et Latinis celebrata. Nos autem illa externa cum multis, hæc interiora cum paucis, ex ipſo ſæpe cognovimus. Majore enim ſtudio Lucullus cum omni literarum generi, tum philoſophiæ deditus fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur. Nec vero ineunte ætate ſolum, ſed et quæſtor aliquot annos, et ipſo in bello: in quo ita magna rei militaris eſſe occupatio ſolet, ut non multum imperatori ſub ipſis pellibus otii relinquatur. Cum autem e philoſophis ingenio ſcientiaque putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere, eum ſecum et quæſtor habuit, et poſt aliquot annos imperator: cumque eſſet ea memoria, quam ante dixi, ea ſæpe audiendo facile cognovit, quæ vel ſemel audita meminiſſe potuiſſet. Delectabatur autem mirifice lectione librorum, de quibus audiebat.

Ac vereor interdum, ne talium perſonarum, cum amplificare velim, minuam etiam gloriam. Sunt enim multi, qui omnino Græcas non ament literas: plures, qui philoſophiam: reliqui, qui, etiamſi hæc non improbent, tamen earum rerum diſputationem principibus civitatis non ita decoram putent. Ego autem, cum Græcas literas M. Catonem in ſenectute didiciſſe acceperim; Publii autem Africani, hiſtoriæ loquantur, in legatione illa nobili, quam ante cenſuram obiit, Panætium unum omnino comitem fuiſſe; nec literarum Græcarum, nec philoſophiæ jam ullum auctorem requiro.

Reſtat, ut iis reſpondeam, qui ſermonibus ejuſmodi nolint perſonas tam graves illigari. Quaſi vero clarorum virorum aut tacitos congreſſus eſſe oporteat, aut ludicros ſermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, ſi quodam in libro vere eſt a nobis philoſophia laudata, profecto ejus tractatio optimo atque ampliſſimo quoque digniſſima eſt: nec quidquam aliud videndum eſt nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, niſi ne quid privatis ſtudiis de opera publica detrahamus. Quod ſi, cum fungi munere debeamus, non modo operam noſtram nunquam a populari cœtu removemus, ſed ne literam quidem ullam facimus, niſi forenſem; quis reprehendit noſtrum

otium, qui in eo non modo noſmetipſos hebeſcere et languere nolumus, ſed etiam ut plurimis proſimus enitimur? Gloriam vero non modo non minui, ſed etiam augeri, arbitramur eorum, quorum ad populares illuſtreſque laudes has etiam minus notas minuſque pervulgatas adjungimus.

Sunt etiam, qui negent, in iis, qui in noſtris libris diſputent, fuiſſe earum rerum, de quibus diſputatur, ſcientiam. Qui mihi videntur non ſolum vivis, ſed etiam mortuis, invidere.

III. Reſtat unum genus reprehenſorum, quibus Academiæ ratio non probatur. Quod gravius ferremus, ſi quiſquam ullam diſciplinam philoſophiæ probaret, præter eam, quam ipſe ſequeretur. Nos autem, quoniam contra omnes dicere, qui ſcire ſibi videntur, ſolemus; non poſſumus, quin alii a nobis diſſentiant, recuſare. Quanquam noſtra quidem cauſa facilis eſt, qui verum invenire ſine ulla contentione volumus; idque ſumma cura ſtudioque conquirimus. Etſi enim omnis cognitio multis eſt obſtructa difficultatibus, eaque eſt et in ipſis rebus obſcuritas, et in judiciis noſtris infirmitas, ut non ſine cauſa et doctiſſimi et antiquiſſimi invenire ſe poſſe, quod cuperent, diffiſi ſint; tamen nec illi defecerunt, neque nos ſtudium exquirendi defatigati relinquemus, neque noſtræ diſputationes quidquam aliud agunt, niſi ut in utramque partem dicendo et audiendo eliciant, et tanquam exprimant aliquid, quod aut verum ſit, aut ad id quam proxime accedat.

Neque inter nos et eos, qui ſe ſcire arbitrantur, quidquam intereſt, niſi quod illi non dubitant, quin ea vera ſint, quæ defendunt: nos probabilia multa habemus, quæ ſequi facile, affirmare vix poſſumus. Hoc autem liberiores et ſolutiores ſumus, quod integra nobis eſt judicandi poteſtas: nec, ut omnia, quæ perſcripta et quaſi imperata ſint, defendamus, neceſſitate ulla cogimur. Nam cæteri primum ante tenentur adſtricti, quam, quid eſſet optimum, judicare potuerunt. Deinde infirmiſſimo tempore ætatis aut obſecuti amico cuidam, aut una alicujus, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant, et, ad quamcunque ſunt diſciplinam quaſi tempeſtate delati, ad eam, tanquam ad ſaxum, adhæreſcunt.

Nam, quod dicunt omnia ſe credere ei, quem judicent fuiſſe ſapientem: probarem, ſi id ipſum rudes et indocti judicare potuiſſent. Statuere enim, qui ſit ſapiens, vel maxime videtur eſſe ſapientis. Sed, ut potuerint, potuerunt omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum ſententiis. Judicaverunt autem re ſemel audita, atque ad unius ſe auctoritatem contulerunt. Sed neſcio quo modo plerique errare malunt, eamque ſententiam, quam adamaverunt, pugnaciſſime defendere, quam ſine pertinacia, quid conſtantiſſime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus et alias ſæpe nobis multa quæſita et diſputata ſunt, et quondam in Hortenſii villa, quæ eſt ad Baulos, cum eo Catulus, et Lucullus, noſque ipſi poſtridie veniſſemus, quam apud Catulum fuiſſemus. Quo quidem etiam maturius venimus, quod erat conſtitutum, ſi ventus eſſet, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompeianum, navigare. Cum igitur pauca in xyſto locuti eſſemus, tum eodem in ſpatio conſedimus.

IV. Hic Catulus, Etſi heri, inquit, id, quod quærebatur, pene explicatum eſt, ut tota fere quæſtio tractata videatur: tamen expecto ea, quæ te pollicitus es, Luculle, ab Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hortenſius, feci plus quam vellem. Totam enim rem Lucullo integram ſervari oportuit. Et tamen fortaſſe ſervata eſt. A me enim ea, quæ in promptu erant, dicta ſunt: a Lucullo autem reconditiora deſidero.

Tum ille, Non ſane, inquit, Hortenſi, conturbat me expectatio tua; etſi nihil eſt iis, qui placere volunt, tam adverſarium: ſed quia non laboro quam valde ea, quæ dico, probaturus ſim, eo minus conturbor. Dicam enim, nec mea, nec ea, in quibus, ſi non fuerint, non vinci me malim quam vincere. Sed mehercule, ut quidem nunc ſe cauſa habet, etſi heſterno ſermone labefacta eſt, mihi tamen videtur eſſe veriſſima. Agam igitur ſicut Antiochus agebat. Nota enim mihi res eſt. Nam et vacuo animo illum audiebam, et magno ſtudio eadem de re etiam ſæpius: ut etiam majorem expectationem mei faciam, quam modo fecit Hortenſius.

Cum ita eſſet exorſus, ad audiendum animos ereximus. At

ille, Cum Alexandriæ pro quæſtore, inquit, eſſem, fuit Antiochus mecum: et erat jam antea Alexandriæ familiaris Antiochi Heraclitus Tyrius, qui et Clitomachum multos annos et Philonem audierat, homo ſane in iſta philoſophia, quæ nunc prope dimiſſa revocatur, probatus et nobilis: cum quo et Antiochum ſæpe diſputantem audiebam: ſed utrumque leniter. Et quidem iſti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo eſt, tum erant allati Alexandriam, tumque primum in Antiochi manus venerant: et homo natura leniſſimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) ſtomachari tamen cœpit. Mirabar: neque enim unquam antea videram. At ille, Heracliti memoriam implorans, quærere ex eo, viderenturne illa Philonis? aut ea num vel e Philone, vel ex ullo Academico audiviſſet aliquando? Negabat: Philonis tamen ſcriptum agnoſcebat: nec id quidem dubitari poterat. Nam aderant mei familiares et docti homines, P. et C. Selii, et Tetrilius Rogus, qui ſe illa audiſſe Romæ de Philone, et ab eo ipſo illos duos libros dicerent deſcripſiſſe. Tum et illa dixit Antiochus, quæ heri Catulus commemoravit a patre ſuo dicta Philoni, et alia plura: nec ſe tenuit, quin contra ſuum doctorem librum etiam ederet, qui Sosus inſcribitur. Tum igitur et cum Heraclitum ſtudioſe audirem contra Antiochum diſſerentem, et item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut cauſam ex eo totam cognoſcerem. Itaque complures dies, adhibito Heraclito doctiſque compluribus, et in his Antiochi fratre Ariſto, et præterea Ariſtone et Dione, quibus ille ſecundum fratrem plurimum tribuebat, multum temporis in iſta una diſputatione conſumpſimus. Sed ea pars, quæ contra Philonem erat, prætermittenda eſt: minus enim acer eſt adverſarius is, qui iſta, quæ ſunt heri defenſa, negat Academicos omnino dicere. Etſi enim mentitur, tamen eſt adverſarius lenior. Ad Arceſilam, Carneademque veniamus.

V. Quæ cum dixiſſet, ſic rurſus exorſus eſt: Primum mihi videmini, (me autem nomine appellabat) cum veteres phyſicos nominatis, facere idem, quod ſeditioſi cives ſolent, cum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuiſſe populares,

ut eorum ipſi ſimiles eſſe videantur. Repetunt jam a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo anno Conſul fuit: commemorant reliquos, qui leges populares de provocationibus tulerint, cum Conſules eſſent: tum ad hos notiores, C. Flaminium, (qui legem agrariam aliquot annis ante ſecundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito ſenatu, et poſtea bis Conſul factus ſit) L. Caſſium, Q. Pompeium. Illi quidem etiam P. Africanum referre in eundem numerum ſolent. Duos vero ſapientiſſimos et clariſſimos fratres, P. Craſſum et P. Scævolam, aiunt Tib. Graccho auctores legum fuiſſe; alterum quidem, ut videmus, palam; alterum, ut ſuſpicamur, obſcurius. Addunt etiam C. Marium; et de hoc quidem nihil mentiuntur. Horum nominibus tot virorum atque tantorum expoſitis, eorum ſe inſtitutum ſequi dicunt. Similiter vos, cum perturbare, ut illi rempublicam, ſic vos philoſophiam bene jam conſtitutam velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam et Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut noſtrum inimicum potiſſimum nominem) ſimile quidquam habuit veterum illorum, nec Arceſilæ calumnia conferenda eſt cum Democriti verecundia. Et tamen iſti phyſici raro admodum, cum hærent aliquo loco, exclamant quaſi mente incitati: Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur; obſtruſa eſſe omnia, nihil nos ſentire, nihil cernere, nihil omnino, quale ſit, poſſe reperire. Majorem autem partem mihi quidem omnes iſti videntur nimis etiam quædam affirmare, pluſque profiteri ſe ſcire, quam ſciant.

Quod ſi illi tum in novis rebus, quaſi modo naſcentes, hæſitaverunt, nihilne tot ſeculis, ſummis ingeniis, maximis ſtudiis, explicatum putamus? Nonne, cum jam philoſophorum diſciplinæ graviſſimæ conſtitiſſent, tum ut exortus eſt in optima republica Tib. Gracchus, qui otium perturbaret, ſic Arceſilas, qui conſtitutam philoſophiam everteret, et in eorum auctoritate deliteſceret, qui negaſſent quidquam ſciri aut percipi poſſe? Quorum e numero tollendus eſt et Plato et Socrates; alter, quia reliquit perfectiſſimam diſciplinam, Peripateticos et Academicos,

nominibus differentes, re congruentes; a quibus Stoici ipſi verbis magis quam ſententiis diſſenſerunt. Socrates autem de ſe ipſe detrahens in diſputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere. Ita cum aliud diceret atque ſentiret, libenter uti ſolitus eſt ea diſſimulatione, quam Græci εἰρωνείαν vocant; quam ait etiam in Africano fuiſſe Fannius: idque propterea vitioſum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate.

VI. Sed fuerint illa vetera, ſi vultis, incognita. Nihil eſt igitur actum, quòd inveſtigata ſunt, poſteaquam Arceſilas Zenoni, ut putatur, obtrectans, nihil novi reperienti, ſed emendanti ſuperiores, immutatione verborum, dum hujus definitiones labefactare vult, conatus eſt clariſſimis rebus tenebras obducere? Cujus primo non admodum probata ratio, quanquam floruit cùm acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde ſolo retenta eſt; poſt autem confecta a Carneade, qui eſt quartus ab Arceſila. Audivit enim Hegeſinum, qui Evandrum audierat, Lacydis diſcipulum, cum Arceſilæ Lacydes fuiſſet. Sed ipſe Carneades diu tenuit; nam nonaginta vixit annos; et qui illum audierant, admodum floruerunt. E quibus induſtriæ plurimum in Clitomacho fuit: declarat multitudo librorum. Ingenii non minus in hoc, quam in Charmada eloquentiæ, in Melanthio Rhodio ſuavitatis. Bene autem noſſe Carneadem Stratoniceus Metrodorus putabatur. Jam Clitomacho Philo veſter operam multos annos dedit. Philone autem vivo patrocinium Academiæ non defuit.

Sed, quod nos facere nunc ingredimur, ut contra Academicos diſſeramus, id quidam e Philoſophis, et ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant: nec vero eſſe ullam rationem diſputare cum iis, qui nihil probarent; Antipatrumque Stoicum, qui multus in eo fuiſſet, reprehendebant. Nec definiri aiebant neceſſe eſſe, quid eſſet cognitio, aut perceptio, aut, ſi verbum e verbo volumus, comprehenſio, quam κατάληψιν illi vocant; eoſque, qui perſuadere vellent, eſſe aliquid, quod comprehendi et percipi poſſet, inſcienter facere dicebant, propterea quod nihil eſſet clarius ἐνάργεια, ut Græci; perſpicuitatem, aut

evidentiam nos, ſi placet, nominemus; fabricemurque, ſi opus erit, verba, ne hic ſibi (me appellabat jocans) hoc licere putet ſoli. Sed tamen orationem nullam putabant illuſtriorem ipſâ evidentiâ reperiri poſſe, nec ea, quæ tam clara eſſent, definienda cenſebant. Alii autem negabant ſe pro hac evidentia quidquam priores fuiſſe dicturos; ſed ad ea, quæ contra dicerentur, dici oportere putabant, ne qui fallerentur. Plerique tamen et definitiones ipſarum etiam evidentium rerum non improbant: et rem idoneam, de qua quæratur, et homines dignos, quibuſcum diſſeratur, putant.

Philo autem, dum nova quædam commovet, quòd ea ſuſtinere vix poterat, quæ contra Academicorum pertinaciam dicebantur, et aperte mentitur, ut eſt reprehenſus a patre Catulo, et, ut docuit Antiochus, in id ipſum ſe induit, quod timebat. Cum enim ita negaret quidquam eſſe, quod comprehendi poſſet, (id enim volumus eſſe ἀκατάληπτον) ſi illud eſſet, ſicut Zeno definiret, tale viſum (jam enim hoc pro φαντασία verbum ſatis heſterno ſermone trivimus) viſum igitur impreſſum effictumque ex eo, unde eſſet, quale eſſe non poſſet, ex eo, unde non eſſet; id nos a Zenone definitum rectiſſime dicimus. Quî enim poteſt quidquam comprehendi, ut plane confidas id perceptum cognitumque eſſe, quod eſt tale, quale vel falſum eſſe poſſit? Hoc cum infirmat tollitque Philo, judicium tollit incogniti et cogniti. Ex quo efficitur nihil poſſe comprehendi. Ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam ſuſcipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo voluit evertere: quam niſi obtinemus, percipi nihil poſſe concedimus.

VII. Ordiamur igitur a ſenſibus: quorum ita clara judicia et certa ſunt, ut ſi optio naturæ noſtræ detur, et ab ea Deus aliqui requirat, contentane ſit ſuis integris incorruptiſque ſenſibus, an poſtulet melius aliquid; non videam, quid quærat amplius. Neque vero hoc loco expectandum eſt, dum de remo inflexo, aut de collo columbæ, reſpondeam. Non enim is ſum, qui, quidquid

videtur, tale dicam eſſe, quale videatur. Epicurus hoc viderit, et multa alia. Meo autem judicio ita eſt maxima in ſenſibus veritas, ſi et ſani ſunt, et valentes, et omnia removentur, quæ obſtant et impediunt. Itaque et lumen mutari ſæpe volumus, et ſitus earum rerum, quas intuemur; et intervalla aut contrahimus, aut diducimus; multaque facimus uſque eo, dum aſpectus ipſe fidem faciat ſui judicii. Quod idem fit in vocibus, in odore, in ſapore; ut nemo ſit noſtrum, qui non in ſenſibus ſui cujuſque generis judicium requirat acrius. Adhibita vero exercitatione et arte, ut oculi picturâ teneantur, et aures cantibus, quis eſt, quin cernat, quanta vis ſit in ſenſibus? Quam multa vident pictores in umbris et in eminentia, quæ nos non videmus? Quam multa, quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in hoc genere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antiopam eſſe aiunt, aut Andromacham, cum id nos ne ſuſpicemur quidem. Nihil neceſſe eſt de guſtatu et odoratu loqui; in quibus intelligentia, etſi vitioſa, eſt quædam tamen.

Quid de tactu, et eo quidem, quem philoſophi interiorem vocant, aut doloris, aut voluptatis, in quo Cyrenaici ſolo putant veri eſſe judicium, quia ſentiatur. Poteſtne igitur quiſquam dicere, inter eum qui doleat, et inter eum qui in voluptate ſit, nihil intereſſe? aut, ita qui ſentiat, non apertiſſime inſaniat?

Atqui qualia ſunt hæc, quæ ſenſibus percipi dicimus; talia ſequuntur ea, quæ non ſenſibus ipſis percipi dicuntur, ſed quodam modo ſenſibus: ut hæc; Illud eſt album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc aſperum. Animo jam hæc tenemus comprehenſa, non ſenſibus. Ille deinceps equus eſt, ille canis. Cætera ſeries deinde ſequitur, majora nectens; ut hæc quæ quaſi expletam rerum comprehenſionem amplectuntur, Si homo eſt, animal eſt, mortale, rationis particeps. Quo e genere nobis notitiæ rerum imprimuntur; ſine quibus nec intelligi quidquam, nec quæri aut diſputari, poteſt.

Quod ſi eſſent falſæ notitiæ, (ἐννοίας enim notitias appellare tu videbare) ſi igitur eſſent hæ falſæ, aut ejuſmodi viſis impreſſæ, qualia viſa a falſis diſcerni non poſſent; quo tandem his modo uteremur? Quomodo autem, quid cuique rei conſentaneum eſſet,

quid repugnaret, videremus? Memoriæ quidem certe, quæ non modo Philoſophiam, ſed omnis vitæ uſum omneſque artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquitur. Quæ poteſt enim eſſe memoria falſorum? aut quid quiſquam meminit, quod non animo comprehendit et tenet? Ars vero quæ poteſt eſſe, niſi quæ non ex una, aut ex duabus, ſed ex multis animi perceptionibus conſtat? quam ſi ſubtraxeris, quî diſtingues artificem ab inſcio? Non enim fortuito hunc artificem dicemus eſſe, illum negabimus; ſed cum alterum percepta et comprehenſa tenere videmus, alterum non item: cumque artium aliud ejuſmodi genus ſit, ut tantummodo animo rem cernat; aliud, ut moliatur aliquid et faciat; quomodo aut geometres cernere ea poteſt, quæ aut nulla ſunt, aut internoſci a falſis non poſſunt? aut is, qui fidibus utitur, explere numeros et conficere verſus? Quod idem in ſimilibus quoque artibus continget; quarum omne opus eſt in faciendo atque agendo. Quid enim eſt, quod arte effici poſſit, niſi is, qui artem tractabit, multa perceperit?

VIII. Maxime vero virtutum cognitio confirmat, percipi et comprehendi multa poſſe. In quibus ſolis ineſſe ſcientiam dicimus; quam nos non comprehenſionem modo rerum, ſed eam ſtabilem quoque atque immutabilem eſſe cenſemus; itemque ſapientiam, artem vivendi, quæ ipſa ex ſeſe habeat conſtantiam. Ea autem conſtantia ſi nihil habeat percepti et cogniti, quæro, unde nata ſit et quomodo? Quæro etiam, ille vir bonus, qui ſtatuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari potius quam aut officium prodat, aut fidem, cur has ſibi tam graves leges impoſuerit, cum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehenſi, percepti, cogniti, conſtituti? Nullo igitur modo fieri poteſt, ut quiſquam tanti æſtimet æquitatem et fidem, ut ejus conſervandæ cauſa nullum ſupplicium recuſet, niſi iis rebus aſſenſus ſit, quæ falſæ eſſe non poſſunt.

Ipſa vero ſapientia, ſi ſe ignorabit, ſapientia ſit, necne, quo modo primùm obtinebit nomen ſapientiæ? Deinde quo modo ſuſcipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod ſequatur? Cum vero dubitabit, quid ſit extremum et

ultimum bonorum, ignorans quo omnia referantur, quî poterit eſſe ſapientia?

Atque etiam illud perſpicuum eſt, conſtitui neceſſe eſſe initium, quod ſapientia, cum quid agere incipiat, ſequatur; idque initium eſſe naturæ accommodatum. Nam aliter appetitio (eam enim eſſe volumus ὁρμὴν) qua ad agendum impellimur, et id appetimus quod eſt viſum, moveri non poteſt. Illud autem, quod movet, prius oportet videri, eique credi; quod fieri non poteſt, ſi id, quod viſum erit, diſcerni non poterit a falſo. Quomodo autem moveri animus ad appetendum poteſt, ſi id, quod videtur, non percipitur, accommodatumne naturæ ſit, an alienum? Itemque, ſi, quid officii ſui ſit, non occurrit animo, nihil unquam omnino aget, ad nullam rem unquam impelletur, nunquam movebitur. Quod ſi aliquid aliquando acturus eſt, neceſſe eſt id ei verum, quod occurrit, videri.

Quid? quòd, ſi iſta vera ſunt, ratio omnis tollitur, quaſi quædam lux, lumenque vitæ; tamenne in iſta pravitate perſtabitis? Nam quærendi initium ratio attulit, quæ perfecit virtutem, cum eſſet ipſa ratio confirmata quærendo. Quæſtio autem eſt appetitio cognitionis; quæſtioniſque finis, inventio. At nemo invenit falſa; nec ea, quæ incerta permanent, inventa eſſe poſſunt: ſed cum ea, quæ quaſi involuta fuerunt, aperta ſunt, tum inventa dicuntur. Sic et initium quærendi, et exitum percipiendi et comprehendendi tenet. Itaque argumenti concluſio, quæ eſt Græce ἀπόδειξις, ita definitur; Ratio, quæ ex rebus perceptis ad id, quod non percipiebatur, adducit.

IX. Quod ſi omnia viſa ejuſmodi eſſent, qualia iſti dicunt, ut ea vel falſa eſſe poſſent, neque ea poſſet ulla notio diſcernere; quo modo quempiam aut concluſiſſe aliquid, aut inveniſſe diceremus? aut quæ eſſet concluſi argumenti fides? Ipſa autem philoſophia, quæ rationibus progredi debet, quem habebit exitum? Sapientiæ vero quid futurum eſt? quæ neque de ſe ipſa dubitare debet, neque de ſuis decretis, quæ philoſophi vocant δόγματα; quorum nullum ſine ſcelere prodi poterit. Cum enim decretum proditur, lex veri rectique proditur. Quo e vitio et amicitiarum

proditiones et rerum publicarum naſci ſolent. Non poteſt igitur dubitari, quin decretum nullum falſum poſſit eſſe; ſapientique ſatis non ſit, non eſſe falſum, ſed etiam ſtabile, fixum, ratum eſſe debeat; quod movere nulla ratio queat. Talia autem neque eſſe, neque videri poſſunt eorum ratione, qui illa viſa, e quibus omnia decreta ſunt nata, negant quidquam a falſis intereſſe.

Ex hoc illud eſt natum, quod poſtulabat Hortenſius, ut id ipſum ſaltem perceptum a ſapiente diceretis, nihil poſſe percipi. Sed Antipatro hoc idem poſtulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil poſſe percipi, conſentaneum eſſe unum tamen illud dicere percipi poſſe, ut alia non poſſent, Carneades acutius reſiſtebat. Nam tantum abeſſe dicebat, ut id conſentaneum eſſet, ut maxime etiam repugnaret. Qui enim negaret quidquam eſſe, quod perciperetur, eum nihil excipere. Ita neceſſe eſſe, ne id ipſum quidem, quod exceptum non eſſet, comprehendi et percipi ullo modo poſſe.

Antiochus ad iſtum locum preſſius videbatur accedere. Quoniam enim id haberent Academici decretum (ſentitis enim jam hoc me δόγμα dicere) nihil poſſe percipi; non debere eos in ſuo decreto, ſicut in cæteris rebus, fluctuare, præſertim cum in eo ſumma conſiſteret. Hanc enim eſſe regulam totius philoſophiæ, conſtitutionem veri, falſi, cogniti, incogniti; quam rationem quoniam ſuſciperent, docereque vellent, quæ a quovis accipi oporteret, et quæ repudiari, certe hoc ipſum, ex quo omne veri falſique judicium eſſet, percipere eos debuiſſe. Etenim duo eſſe hæc maxima in philoſophia, judicium veri, et finem bonorum: nec ſapientem poſſe eſſe, qui aut cognoſcendi initium ignoret, aut extremum expetendi; ut, aut unde proficiſcatur, aut quo perveniendum ſit, neſciat. Hæc autem habere dubia, neque his ita confidere, ut moveri non poſſint, abhorrere a ſapientia plurimum.

Hoc igitur modo potius erat ab his poſtulandum, ut hoc unum ſaltem, percipi nihil poſſe, perceptum eſſe dicerent. Sed de inconſtantia totius illorum ſententiæ, ſi ulla ſententia cujuſquam eſſe poteſt nihil approbantis, ſit, ut opinor, dictum ſatis.

X. Sequitur diſputatio copioſa illa quidem, ſed paulo abſtruſior; (habet enim aliquantum a phyſicis) ut verear, ne majorem largiar ei, qui contrà dicturus eſt, libertatem et licentiam. Nam quid eum facturum putem de abditis rebus et obſcuris, qui lucem eripere conetur? Sed diſputari poterat ſubtiliter, quanto quaſi artificio natura fabricata eſſet primùm animal omne: deinde hominem maxime: quæ vis eſſet in ſenſibus: quemadmodum prima viſa nos pellerent: deinde appetitio ab his pulſa ſequeretur: tum ut ſenſus ad res percipiendas intenderemus. Mens enim ipſa, quæ ſenſuum fons eſt, atque etiam ipſa ſenſus eſt, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus movetur. Itaque alia viſa ſic arripit, ut his ſtatim utatur: aliqua ſic recondit; e quibus memoria oritur: cætera autem ſimilitudinibus conſtituit; ex quibus efficiuntur notitiæ rerum, quas Græci tum ἐννοίας, tum προλήψεις vocant. Eo cum acceſſit ratio, argumentique concluſio, rerumque innumerabilium multitudo; tum et perceptio eorum omnium apparet, et eadem ratio perfecta his gradibus ad ſapientiam pervenit.

Ad rerum igitur ſcientiam vitæque conſtantiam aptiſſima cum ſit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem; et iſtam κατάληψιν, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimentes, comprehenſionem dicemus, cum ipſam per ſe amat, (nihil eſt enim ei veritatis luce dulcius) tum etiam propter uſum. Quocirca et ſenſibus utitur, et artes efficit, quaſi ſenſus alteros; et uſque eo philoſophiam ipſam corroborat, ut virtutem efficiat, ex qua re una vita omnis apta ſit. Ergo hi, qui negant quidquam poſſe comprehendi, hæc ipſa eripiunt vel inſtrumenta, vel ornamenta vitæ; vel potius etiam totam vitam evertunt funditus, ipſumque animal orbant animo: ut difficile ſit de temeritate eorum, perinde ut cauſa poſtulat, dicere.

Nec vero ſatis conſtituere poſſum, quod ſit eorum conſilium, aut quid velint. Interdum enim cum adhibemus ad eos orationem hujuſmodi; Si ea, quæ diſputentur, vera non ſint, tum omnia fore incerta; reſpondent: Quid ergo iſtud ad nos? num noſtra culpa eſt? naturam accuſa, quæ in profundo veritatem, ut ait

Democritus, penitus abſtruſerit. Alii autem elegantius, qui etiam queruntur, quod eos inſimulemus omnia incerta dicere; quantumque interſit inter incertum, et id, quod percipi non poſſit, docere conantur, eaque diſtinguere. Cum his igitur agamus, qui hæc diſtinguunt: illos, qui omnia ſic incerta dicunt, ut, ſtellarum numerus par an impar ſit, neſcitur, quaſi deſperatos aliquos relinquamus. Volunt enim (et hoc quidem vel maxime animadvertebam vos moveri) probabile aliquid eſſe et quaſi veriſimile, eaque ſe uti regula et in agenda vita, et in quærendo ac diſſerendo.

XI. Quæ iſta regula eſt veri et falſi, ſi notionem veri et falſi, propterea quod ea non poſſunt internoſci, nullam habemus? Nam, ſi habemus, intereſſe oportet, ut inter rectum et pravum, ſic inter verum et falſum. Si nihil intereſt, nulla regula eſt; nec poteſt is, cui eſt viſio veri falſique communis, ullum habere judicium, aut ullam omnino veritatis notam. Nam, cum dicunt, hoc ſe unum tollere, ut quidquam poſſit ita videri, ut non eodem modo falſum etiam poſſit ita videri, cætera autem concedere; faciunt pueriliter. Quo enim omnia judicantur, ſublato, reliqua ſe negant tollere; ut, ſi quis quem oculis privaverit, dicat, ea, quæ cerni poſſent, non ſe ei ademiſſe. Ut enim illa oculis modo cognoſcuntur, ſic reliqua viſis; ſed propriâ veri, non communi veri et falſi notâ. Quamobrem, ſive tu probabilem viſionem, ſive improbabilem et quæ non impediatur, ut Carneades volebat, ſive aliud quid proferes, quod ſequare; ad viſum illud, de quo agimus, tibi erit revertendum. In eo autem, ſi erit communitas cum falſo, nullum erit judicium, quia proprium in communi ſigno notari non poteſt. Sin autem commune nihil erit, habeo, quod volo. Id enim quæro, quod ita mihi videatur verum, ut non poſſit idem falſum videri.

Simili in errore verſantur, cum convicti, ac vi veritatis coacti, perſpicua a perceptis volunt diſtinguere, et conantur oſtendere, eſſe aliquid perſpicui, verùm illud quidem impreſſum in animo atque mente, neque tamen id percipi ac comprehendi poſſe.

Quo enim modo perſpicue dixeris album eſſe aliquid, cum poſſit accidere, ut id, quod nigrum ſit, album eſſe videatur? aut quomodo iſta aut perſpicua dicemus, aut impreſſa ſubtiliter, cum ſit incertum, vere, inaniterne mens moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec ſenſus, neque perſpicuum ullum relinquitur.

Ex hoc illud his uſu venire ſolet, ut, quidquid dixerint, a quibuſdam interrogentur, Ergo iſtuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irridentur. Non enim urgent, ut coarguant, neminem ulla de re poſſe contendere, neque aſſeverare, ſine aliqua ejus rei, quam ſibi quiſque placere dicit, certa et propria nota.

Quod eſt igitur iſtuc veſtrum probabile? Nam ſi, quod cuique occurrit, et primo quaſi aſpectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? Sin ex circumſpectione aliqua et accurata conſideratione, quod viſum ſit, id ſe dicent ſequi, tamen exitum non habebunt. Primum, quia his viſis, inter quæ nihil intereſt, æqualiter omnibus abrogatur fides: deinde, cum dicant poſſe accidere ſapienti, ut, cum omnia fecerit, diligentiſſimeque circumſpexerit, exiſtat aliquid, quod et veriſimile videatur, et abſit longiſſime a vero; quomodo, ſi magna parte quidem (ut ſolent dicere) ad verum ipſum, aut quam proxime accedant, confidere ſibi poterunt? Ut enim confidant, notum his eſſe debebit inſigne veri; quo obſcuro et oppreſſo, quod tandem verum ſibi videbuntur attingere? Quid autem tam abſurde dici poteſt, quam cum ita loquuntur, Eſt hoc quidem rei illius ſignum, aut argumentum, et ea re id ſequor: ſed fieri poteſt, ut id, quod ſignificatur, aut falſum ſit, aut nihil ſit omnino?

XII. Sed de perceptione hactenus. Si quis enim ea, quæ dicta ſunt, labefactare volet, facile, etiam abſentibus nobis, veritas ſe ipſa defendet. His ſatis cognitis, quæ jam explicata ſunt, nunc de aſſenſione atque approbatione, quam Græci *συγκατάθεσιν* vocant, pauca dicemus: non quo non latus locus ſit; ſed paulo ante jacta ſunt fundamenta. Nam cum vim, quæ eſſet in ſenſibus, explicabamus, ſimul illud aperiebatur, comprehendi multa et percipi ſenſibus;

quod fieri ſine aſſenſione non poteſt. Deinde cum inter inanimum et animal hoc maxime interſit, quod inanimum nihil agit, animal agit aliquid; (nihil enim agens ne cogitari quidem poteſt quale ſit) aut ei ſenſus adimendus eſt; aut ea, quæ eſt in noſtra poteſtate ſita, reddenda aſſenſio. At vero animus quodam modo eripitur his, quos neque ſentire, neque aſſentiri volunt. Ut enim neceſſe eſt, lancem in libra, ponderibus impoſitis, deprimi; ſic animum perſpicuis cedere. Nam, quo modo non poteſt animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat; (Græci id οἰκεῖον appellant) ſic non poteſt objectam rem perſpicuam non approbare.

Quanquam, ſi illa, de quibus diſputatum eſt, vera ſunt, nihil attinet de aſſenſione omnino loqui: qui enim quid percipit, aſſentitur ſtatim. Sed hæc etiam ſequuntur, nec memoriam ſine aſſenſione poſſe conſtare, nec notitias rerum, nec artes: idque quod maximum eſt, ut ſit aliquid in noſtra poteſtate, in eo, qui rei nulli aſſentietur, non erit. Ubi igitur virtus, ſi nihil ſitum eſt in ipſis nobis? Maxime autem abſurdum, vitia in ipſorum eſſe poteſtate, neque peccare quemquam, niſi aſſenſione; hoc idem in virtute non eſſe, cujus omnis conſtantia et firmitas ex his rebus conſtat, quibus aſſenſa eſt, et quas approbavit: omninoque ante videri aliquid, quam agamus, neceſſe eſt; eique, quod viſum ſit, aſſentiatur. Quare qui aut viſum, aut aſſenſum tollit, is omnem actionem tollit e vita.

XIII. Nunc ea videamus, quæ contrà ab his diſputari ſolent. Sed prius poteſtis totius eorum rationis quaſi fundamenta cognoſcere. Componunt igitur primum artem quandam de his, quæ viſa dicimus; eorumque et vim, et genera definiunt: in his, quale ſit id, quod percipi et comprehendi poſſit; totidem verbis, quot Stoici. Deinde illa exponunt duo, quæ quaſi contineant omnem hanc quæſtionem: quæ ita videantur, ut etiam alia multa eodem modo videri poſſint, nec in his quidquam interſit, non poſſe eorum alia percipi, alia non percipi: nihil intereſſe autem, non modo ſi ex omni parte ejuſdem modi ſint, ſed etiam ſi diſcerni non poſſint. Quibus poſitis, unius argumenti concluſione tota

ab his cauſa comprehenditur. Compoſita autem ea concluſio ſic eſt; Eorum, quæ videntur, alia vera ſunt, alia falſa: et quod falſum eſt, id percipi non poteſt: quod autem verum viſum eſt, id omne tale eſt, ut ejuſdem modi falſum etiam poſſit videri. Et, quæ viſa ſunt ejuſmodi, ut in iis nihil interſit, non poteſt accidere, ut eorum alia percipi poſſint, alia non poſſint. Nullum igitur eſt viſum, quod percipi poſſit. Quæ autem ſumunt, ut concludant id quod volunt, ex his duo ſibi putant concedi; neque enim quiſquam repugnat. Ea ſunt hæc; *Quæ viſa falſa ſint, ea percipi non poſſe:* et alterum, *Inter quæ viſa nihil interſit, ex his non poſſe alia talia eſſe, ut percipi poſſint, alia ut non poſſint.*

Reliqua vero multâ et variâ oratione defendunt; quæ ſunt item duo: unum, Eorum, quæ videantur, alia vera eſſe, alia falſa; alterum, Omne viſum, quod ſit a vero, tale eſſe, quale etiam a falſo poſſit eſſe. Hæc duo propoſita non prætervolant, ſed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant et diligentiam. Dividunt enim in partes, et eas quidem magnas: primum, in ſenſus: deinde, in ea, quæ ducuntur a ſenſibus, et ab omni conſuetudine, quam obſcurari volunt: tum perveniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem et conjecturâ ulla res percipi poſſit.

Hæc autem univerſa concidunt etiam minutius. Ut enim de ſenſibus heſterno ſermone vidiſtis, item faciunt de reliquis: in ſinguliſque rebus, quas in minima diſpertiunt, volunt efficere, his omnibus, quæ viſa ſint, veris adjuncta eſſe falſa, quæ a veris nihil differant: ea cum talia ſint, nihil poſſe comprehendi.

XIV. Hanc ego ſubtilitatem philoſophia quidem digniſſimam judico, ſed ab eorum cauſa, qui ita differunt, remotiſſimam. Definitiones enim, et partitiones, et horum luminibus utens oratio, tum ſimilitudines, diſſimilitudineſque, et earum tenuis et acuta diſtinctio, fidentium eſt hominum, illa vera, et firma, et certa eſſe, quæ tutentur; non eorum, qui clament, nihilo magis vera illa eſſe, quam falſa. Quid enim agant, ſi, cum aliquid definierint, roget eos quiſpiam, num illa definitio poſſit in aliam rem transferri quamlibet. Si poſſe dixerint; quid tum dicere habeant, cur illa vera definitio ſit? Sin negaverint; fatendum ſit, quoniam

illa vera definitio transferri non poſſit in falſum, quod ea definitione explicetur, id percipi poſſe: quod minime illi volunt.

Eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent, ea, de quibus different, ſe dilucide perſpicere, nec ullâ communione viſorum impediri; comprehendere ea ſe poſſe fatebuntur. Sin autem negabunt vera viſa a falſis poſſe diſtingui, quî poterunt longius progredi? Occurretur enim, ſicut occurſum eſt. Nam concludi argumentum non poteſt, niſi his, quæ ad concludendum ſumpta erunt, ita probatis, ut falſa ejuſdem modi nulla poſſint eſſe. Ergo ſi, rebus comprehenſis et perceptis, niſa et progreſſa ratio hoc efficiet, nihil poſſe comprehendi; quid poteſt reperiri, quod ipſum ſibi repugnet magis? Cumque ipſa natura accuratæ orationis hoc profiteatur, ſe aliquid patefacturam, quod non appareat, et, quo id facilius aſſequatur, adhibituram et ſenſus, et ea quæ perſpicua ſint; qualis eſt iſtorum oratio, qui omnia non tam eſſe, quam videri, volunt?

Maxime autem convincuntur, cum hæc duo pro congruentibus ſumunt, tam vehementer repugnantia: primum, eſſe quædam falſa viſa; (quod cum volunt, declarant quædam eſſe vera) deinde, inter falſa viſa et vera nihil intereſſe. At primum ſumpſeras, tanquam intereſſet. Ita priori poſterius; poſteriori ſuperius non jungitur.

Sed progrediamur longius, et ita agamus, ut nihil nobis aſſentati eſſe videamur; quæque ab his dicuntur, ſic perſequamur, ut nihil in præteritis relinquamus. Primum igitur perſpicuitas illa, quam diximus, ſatis magnam habet vim, ut ipſa per ſeſe ea, quæ ſint, nobis, ita ut ſint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perſpicuis firmius et conſtantius, majore quadam opus eſt vel arte vel diligentia, ne ab iis, quæ clara ſint ipſa per ſeſe, quaſi præſtigiis quibuſdam et captionibus depellamur. Nam, qui voluit ſubvenire erroribus Epicurus iis, qui videntur conturbare veri cognitionem, dixitque ſapientis eſſe opinionem a perſpicuitate ſejungere; nihil fecit. Ipſius enim opinionis errorem nullo modo ſuſtulit.

XV. Quamobrem, cum duæ cauſæ perſpicuis et evidentibus rebus adverſentur, auxilia totidem ſunt contrà comparanda.

Adverſatur enim primum, quod parum defigunt animos et intendunt in ea, quæ perſpicua ſunt, ut, quantâ luce ea circumfuſa ſunt, poſſint agnoſcere: alterum eſt, quod fallacibus et captioſis interrogationibus circumſcripti atque decepti quidam, cum eas diſſolvere non poſſunt, deſciſcunt a veritate. Oportet igitur et ea, quæ pro perſpicuitate reſponderi poſſunt, in promptu habere, de quibus jam diximus; et eſſe armatos, ut occurrere poſſimus interrogationibus eorum, captioneſque diſcutere. Quod deinceps facere conſtitui.

Exponam igitur generatim argumenta eorum, quoniam ipſi etiam illa ſolent non confuſe loqui. Primum conantur oſtendere, multa poſſe videri eſſe, quæ omnino nulla ſunt, cum animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quæ nullæ ſint, ut iis, quæ ſint. Nam cum dicatis, inquiunt, viſa quædam mitti a Deo, velut ea, quæ in ſomniis videantur, quæque oraculis, auſpiciis, extis declarentur; (hæc enim aiunt probari a Stoicis, quos contra diſputant) quærunt, quonam modo, falſa viſa quæ ſint, ea Deus efficere poſſit probabilia; quæ autem plane proxime ad verum accedant, efficere non poſſit? aut, ſi ea quoque poſſit, cur illa non poſſit, quæ perdifficiliter, internoſcantur tamen? et, ſi hæc, cur non inter quæ nihil ſit omnino?

Deinde, cum mens moveatur ipſa per ſeſe, ut et ea declarant, quæ cogitatione depingimus, et ea, quæ vel furioſis, vel dormientibus videntur; nonne, inquiunt, veriſimile ſit, ſic etiam mentem moveri, ut non modo non internoſcat, vera illa viſa ſint, anne falſa, ſed ut in his nihil interſit omnino? ut, ſi qui tremerent et exalbeſcerent, vel ipſi per ſe motu mentis aliquo, vel objectâ terribili re extrinſecus, nihil ut eſſet quî diſtingueretur tremor ille et pallor, neque ut quidquam intereſſet inter inteſtinum et oblatum.

Poſtremo, ſi nulla viſa ſunt probabilia, quæ falſa ſint, alia ratio eſt. Sin autem ſunt; cur non etiam quæ non facile internoſcantur? cur non ut plane nihil interſit? præſertim cum ipſi dicatis, ſapientem in furore ſuſtinere ſe ab omni aſſenſu, quia nulla in viſis diſtinctio appareat.

XVI. Ad has omnes viſiones inanes Antiochus quidem et permulta dicebat, et erat de hac una re unius diei diſputatio. Mihi autem non idem faciendum puto; ſed ipſa capita dicenda. Et primum quidem hoc reprehendendum, quòd captioſiſſimo genere interrogationis utuntur, quod genus minime in philoſophia probari ſolet. Cum aliquid minutatim et gradatim additur aut demitur, *ſoritas* hos vocant, quia acervum efficiunt uno addito grano. Vitioſum ſane et captioſum genus. Sic enim aſcenditis; Si tale viſum objectum eſt a Deo dormienti, ut probabile ſit, cur non etiam ut valde veriſimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero internoſcatur? deinde, ut ne internoſcatur quidem? poſtremo, ut nihil inter hoc et illud interſit? Huc ſi perveneris, me tibi primum quidque concedente, meum vitium fuerit; ſin ipſe tua ſponte proceſſeris, tuum.

Quis enim tibi dederit, aut omnia Deum poſſe; aut ita facturum eſſe, ſi poſſit? Quomodo autem ſumis, ut, ſi quid cui ſimile eſſe poſſit, ſequatur, ut etiam internoſci difficiliter poſſit? deinde, ut ne internoſci quidem? poſtremo, ut idem ſit? Ut, ſi lupi canibus ſimiles, eoſdem dices ad extremum. Et quidem honeſtis ſimilia ſunt quædam non honeſta, et bonis non bona, et artificioſis minime artificioſa. Quid dubitamus igitur affirmare nihil inter hæc intereſſe? Ne repugnantia quidem videmus? Nihil eſt enim, quod de ſuo genere in aliud genus transferri poſſit. At ſi efficeretur, ut inter viſa differentium generum nihil intereſſet; reperirentur quæ et in ſuo genere eſſent, et in alieno. Quod fieri quî poteſt?

Omnium deinde inanium viſorum una depulſio eſt, ſive illa cogitatione informantur, quod fieri ſolere concedimus, ſive in quiete, ſive per vinum, ſive per inſaniam. Nam ab omnibus ejuſdemmodi viſis perſpicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abeſſe dicemus. Quis enim, cum ſibi fingit aliquid et cogitatione depingit, non, ſimul ac ſe ipſe commovit atque ad ſe revocavit, ſentit quid interſit inter perſpicua et inania? Eadem ratio eſt ſomniorum. Num cenſes Ennium, cum in hortis cum Ser. Galba, vicino ſuo, ambulaviſſet, dixiſſe, Viſus ſum mihi cum

Galba ambulare? At, cum ſomniavit, ita narravit;

Viſus Homerus adeſſe poeta.

Idemque in Epicharmo;

Nam videbar ſomniare med ego eſſe mortuum.

Itaque, ſimul ut experrecti ſumus, viſa illa contemnimus; neque ita habemus, ut ea, quæ in foro geſſimus.

XVII. At enim dum videntur, eadem eſt in ſomniis ſpecies eorum, quæ vigilantes videmus. Plurimum intereſt. Sed id omittamus. Illud enim dicimus, non eandem eſſe vim neque integritatem dormientium et vigilantium, nec mente, nec ſenſu. Ne vinolenti quidem quæ faciunt, eâdem approbatione faciunt, qua ſobrii: dubitant, hæſitant, revocant ſe interdum, iiſque, quæ videntur, imbecillius aſſentiuntur; cumque edormiverunt, illa viſa quam levia fuerint, intelligunt. Quod idem contingit inſanis; ut et incipientes furere, ſentiant, et dicant, aliquid, quod non ſit, id videri ſibi; et, cum relaxentur, ſentiant, atque illa dicant Alcmæonis;

Sed mihi neutiquam cor conſentit cum oculorum aſpectu.

At enim ipſe ſapiens ſuſtinet ſe in furore, ne approbet falſa pro veris. Et aliàs quidem ſæpe, ſi aut in ſenſibus ipſius eſt aliqua forte gravitas, aut tarditas, aut obſcuriora ſunt quæ videntur, aut a perſpiciendo temporis brevitate excluditur. Quanquam totum hoc, ſapientem aliquando ſuſtinere aſſenſionem, contra vos eſt. Si enim inter viſa nihil intereſſet, aut ſemper ſuſtineret, aut nunquam. Sed ex hoc genere toto perſpici poteſt levitas orationis eorum, qui omnia cupiunt confundere. Quærimus gravitatis, conſtantiæ, firmitatis, ſapientiæ, judicium: utimur exemplis ſomniantium, furioſorum, ebrioſorum. Illud attendamus in hoc omni genere, quam inconſtanter loquamur. Non enim proferremus vino aut ſomno oppreſſos, aut mente captos, tam abſurde, ut tum diceremus intereſſe inter vigilantium viſa, et ſobriorum, et ſanorum, et eorum, qui eſſent aliter affecti; tum nihil intereſſe.

Ne hoc quidem cernunt, omnia ſe reddere incerta, quod nolunt; (ea dico incerta, quæ ἄδηλα Græci) ſi enim res ſe ita habeant, ut nihil interſit, utrùm ita cui videatur, ut inſano, an ſano; cui

poſſit exploratum eſſe de ſua ſanitate? Quod velle efficere, non mediocris inſaniæ eſt.

Similitudines vero aut geminorum, aut ſignorum annulis impreſſorum, pueriliter conſectantur. Quis enim noſtrum ſimilitudines negat eſſe, cum eæ plurimis in rebus appareant? Sed ſi ſatis eſt ad tollendam cognitionem, ſimilia eſſe multa multorum; cur eo non eſtis contenti, præſertim concedentibus nobis? et cur id potius contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non ſuo quidque genere ſit tale, quale eſt? nec ſit in duobus aut pluribus nulla re differens ulla communitas? ut ſibi ſint et ova ovorum, et apes apium ſimillimæ. Quid pugnas igitur? aut quid tibi vis in geminis? conceditur enim ſimiles eſſe; quo contentus eſſe potueras. Tu autem vis eoſdem plane eſſe, non ſimiles; quod fieri nullo modo poteſt.

Dein confugis ad phyſicos eos, qui maxime in Academia irridentur; a quibus ne tu quidem jam te abſtinebis: et ais Democritum dicere, innumerabiles eſſe mundos, et quidem ſic quoſdam inter ſe non ſolum ſimiles, ſed undique perfecte et abſolute ita pares, ut inter eos nihil prorſus interſit, et eos quidem innumerabiles: itemque homines. Deinde poſtulas, ut, ſi mundus ita ſit par alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem interſit, concedatur tibi, ut in hoc quoque noſtro mundo aliquid alicui ſic par ſit, ut nihil differat, nihil interſit. Cur enim, inquies, cum ex illis individuis, unde omnia Democritus gigni affirmat, in reliquis mundis, et in his quidem innumerabilibus, innumerabiles Q. Lutatii Catuli non modo poſſint eſſe, ſed etiam ſint, in hoc tanto mundo Catulus alter non poſſit effici?

XVIII. Primum quidem me ad Democritum vocas, cui non aſſentior; potiuſque refellam, propter id, quod dilucide docetur a politioribus phyſicis, ſingularum rerum ſingulas proprietates eſſe. Fac enim antiquos illos Servilios, qui gemini fuerunt, tam ſimiles quam dicuntur; num cenſes etiam eoſdem fuiſſe? Non cognoſcebantur foris, at domi; non ab alienis, at a ſuis. An non videmus, hoc uſu venire, ut quos nunquam putaſſemus a nobis

internoſci poſſe, eos, conſuetudine adhibita, tam facile internoſceremus, uti ne minimum quidem ſimiles eſſe viderentur ?

Hic, pugnes licet, non repugnabo : quin etiam concedam, illum ipſum ſapientem, de quo omnis hic ſermo eſt, cum ei res ſimiles occurrant, quas non habeat denotatas, retenturum aſſenſum ; nec unquam ulli viſo aſſenſurum, niſi quod tale fuerit, quale falſum eſſe non poſſit. Sed ad cæteras res habet quandam artem, qua vera a falſis poſſit diſtinguere ; et ad ſimilitudines iſtas uſus adhibendus eſt. Ut mater geminos internoſcit conſuetudine oculorum ; ſic tu internoſces, ſi aſſueveris. Videſne, ut in proverbio ſit ovorum inter ſe ſimilitudo ? tamen hoc accepimus, Deli fuiſſe complures (ſalvis rebus illis) qui gallinas alere permultas quæſtûs cauſa ſolerent : hi cum ovum inſpexerant, quæ id gallina peperiſſet, dicere ſolebant. Neque id eſt contra nos : nam nobis ſatis eſt ova illa internoſcere. Nihil enim magis aſſentiri poteſt hoc illud eſſe, quam ſi inter illa omnino nihil intereſſet. Habeo enim regulam, ut talia viſa vera judicem, qualia falſa eſſe non poſſint. Ab hac mihi non licet tranſverſum, ut aiunt, digitum diſcedere, ne confundam omnia. Veri enim et falſi non modo cognitio, ſed et natura tolletur, ſi nihil erit, quod interſit. Ut etiam illud abſurdum ſit, quod interdum ſoletis dicere, cum viſa in animos imprimantur, non vos id dicere, inter ipſas impreſſiones nihil intereſſe, ſed inter ſpecies et quaſdam formas eorum. Quaſi vero non ſpecie viſa judicentur ; quæ fidem nullam habebunt, ſublata veri et falſi nota.

Illud vero perabſurdum, quòd dicitis probabilia vos ſequi, ſi re nulla impediamini. Primum, quî poteſtis non impediri, cum a veris falſa non diſtent ? Deinde, quod judicium eſt veri, cum ſit commune falſi ? Ex his illa neceſſario nata eſt ἐποχὴ, id eſt, aſſenſionis retentio ; in qua melius ſibi conſtitit Arceſilas, ſi vera ſunt, quæ de Carneade nonnulli exiſtimant. Si enim percipi nihil poteſt, quod utrique viſum eſt ; tollendus aſſenſus eſt. Quid enim eſt tam futile, quam quidquam approbare non cognitum ? Carneadem autem etiam heri audiebamus, ſolitum eſſe delabi interdum, ut diceret, opinaturum, id eſt, peccaturum eſſe ſapientem.

Mihi porro non tam certum eſt, eſſe aliquid, quod comprehendi poſſit, de quo jam nimium etiam diu diſputo, quam ſapientem nihil opinari, id eſt, nunquam aſſentiri rei vel falſæ vel incognitæ.

Reſtat illud, quod dicunt, veri inveniendi cauſa contra omnia dici oportere et pro omnibus. Volo igitur videre, quid invenerint. Non ſolemus, inquit, oſtendere. Quæ ſunt tandem iſta myſteria? aut cur celatis, quaſi turpe aliquid, ſententiam veſtram? Ut, qui audient, inquit, ratione potius quam auctoritate ducantur. Quid ſi utrumque? num pejus eſt? Unum tamen illud non celant, nihil eſſe, quod percipi poſſit. An in eo auctoritas nihil obeſt? mihi quidem videtur vel plurimum. Quis enim iſta tam aperte perſpicueque et perverſa, et falſa ſecutus eſſet, niſi tanta in Arceſila, multo etiam major in Carneade et copia rerum, et dicendi vis fuiſſet?

XIX. Hæc Antiochus fere et Alexandriæ tum, et multis annis poſt, multo etiam aſſeverantius in Syria, cum eſſet mecum, paulo ante quam eſſet mortuus. Sed jam confirmatâ cauſâ, te, hominem amiciſſimum, (me autem appellabat) et aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere; Tune, cum tantis laudibus philoſophiam extuleris, Hortenſiumque noſtrum diſſentientem commoveris, eam philoſophiam ſequêre, quæ confundit vera cum falſis, ſpoliat nos judicio, privat approbatione, omnibus orbat ſenſibus? Et Cimmeriis quidem, quibus aſpectum ſolis ſive Deus aliquis, ſive natura ademerat, ſive ejus loci, quem incolebant, ſitus, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat. Iſti autem, quos tu probas, tantis offuſis tenebris, ne ſcintillam quidem ullam nobis ad aſpiciendum reliquerunt. Quos ſi ſequamur, iis vinculis ſimus adſtricti, ut nos commovere nequeamus: ſublata enim aſſenſione, omnem et motum animorum, et actionem rerum ſuſtulerunt; quod non modo recte fieri, ſed omnino fieri, non poteſt. Provide etiam, ne uni tibi iſtam ſententiam minime liceat defendere. An tu, cum res occultiſſimas aperueris, in lucemque protuleris, juratuſque dixeris, ea te comperiſſe, (quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveram)

negabis eſſe ullam rem, quæ cognoſci, comprehendi, percipi poſſit? Vide, quæſo, etiam atque etiam, ne illarum quoque rerum pulcherrimarum a te ipſo minuatur auctoritas.

Quæ cum dixiſſet ille, finem fecit. Hortenſius autem vehementer admirans, (quod quidem perpetuò Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus ſæpe tolleret : nec mirum ; nam nunquam arbitror contra Academiam dictum eſſe ſubtilius) me quoque, jocanſne, an ita ſentiens, non enim ſatis intelligebam, cœpit hortari, ut ſententiâ deſiſterem.

Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli oratio flexit, quæ eſt habita memoriter, accurate, copioſe ; taceo, neque te, quo minus, ſi tibi ita videatur, ſententiam mutes, deterrendum puto. Illud vero non cenſuerim, ut ejus auctoritate moveare. Tantùm enim te non monuit, inquit arridens, ut caveres, ne quis improbus tribunus plebis, quorum vides quanta copia ſemper futura ſit, arriperet te, et in concione quæreret, quî tibi conſtares, cum idem negares quidquam certi poſſe reperiri, idem te comperiſſe dixiſſes. Hoc, quæſo, ne te terreat. De cauſa autem ipſa malim quidem te ab hoc diſſentire. Sin ceſſeris, non magnopere mirabor. Memini enim Antiochum ipſum, cum annos multos talia ſenſiſſet, ſimul ac viſum ſit, ſententiâ deſtitiſſe. Hæc cum dixiſſet Catulus ; me omnes intueri.

XX. Tum ego non minus commotus, quam ſoleo in cauſis majoribus, hujuſmodi quadam oratione ſum exorſus ; Me, Catule, oratio Luculli de ipſa re ita movit, ut docti hominis, et copioſi, et parati, et nihil prætereuntis eorum, quæ pro illa cauſa dici poſſent ; non tamen ut ei reſpondere poſſe diffiderem. Auctoritas autem tanta plane me movebat, niſi tu oppoſuiſſes non minorem tuam. Aggrediar igitur, ſi pauca ante quaſi de fama mea dixero.

Ego enim, ſi aut oſtentatione aliqua adductus, aut ſtudio certandi, ad hanc potiſſimum philoſophiam me applicavi, non modo ſtultitiam meam, ſed etiam mores, et naturam condemnandam puto. Nam ſi in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coercetur ; ego de omni ſtatu conſilioque totius vitæ aut certare cum aliis pugnaciter, aut fruſtrari cum alios, tum

etiam me ipſum, velim? Itaque, niſi ineptum putarem in tali diſputatione id facere, quod, cum de republica diſceptatur, fieri interdum ſolet; jurarem per Jovem Deoſque penates, me et ardere ſtudio veri reperiendi, et ea ſentire, quæ dicerem. Quî enim poſſum non cupere verum invenire, cum gaudeam, ſi ſimile veri quid invenerim? Sed ut hoc pulcherrimum eſſe judicem, vera videre, ſic, pro veris probare falſa, turpiſſimum eſt. Nec tamen ego is ſum, qui nihil unquam falſi approbem, qui nunquam aſſentiar, qui nihil opiner; ſed quærimus de ſapiente. Ego vero ipſe et magnus quidem ſum opinator, (non enim ſum ſapiens) et meas cogitationes ſic dirigo, non ad illam parvulam Cynoſuram,

Qua fidunt duce nocturna Phœnices in alto,

ut ait Aratus, eòque directius gubernant, quòd eam tenent,

Quæ curſu interiore brevi convertitur orbe;

ſed ad Helicen et clariſſimos Septentriones, id eſt, rationes has, latiore ſpecie, non ad tenue elimatas. Eo fit, ut errem et vager latius. Sed non de me, ut dixi, ſed de ſapiente, quæritur. Viſa enim iſta, cum acriter mentem ſenſumve pepulerunt, accipio, hiſque interdum etiam aſſentior, nec percipio tamen; nihil enim arbitror poſſe percipi. Non ſum ſapiens: itaque viſis cedo, neque poſſum reſiſtere. Sapientis autem hanc cenſet Arceſilas vim eſſe maximam, Zenoni aſſentiens, cavere ne capiatur; ne fallatur, videre. Nihil eſt enim ab ea cogitatione, quam habemus de gravitate ſapientis, errore, levitate, temeritate disjunctius.

Quid igitur loquar de firmitate ſapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. Quod quoniam a te probatur, (ut præpoſtere tecum agam, mox referam me ad ordinem) hæc primum concluſio quam habeat vim, conſidera.

XXI. Si ulli rei ſapiens aſſentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nunquam autem opinabitur; nulli igitur rei aſſentietur. Hanc concluſionem Arceſilas probat: confirmabat enim et primum, et ſecundum. Carneades nonnunquam ſecundum illud dabat, aſſentiri aliquando. Ita ſequebatur etiam opinari: quod tu non vis, et recte, ut mihi videris. Sed illud primum, ſapientem,

ſi aſſenſurus eſſet, etiam opinaturum, falſum eſſe et Stoici dicunt, et eorum adſtipulator Antiochus. Poſſe enim eum falſa a veris, et quæ non poſſunt percipi, ab iis, quæ poſſint, diſtinguere. Nobis autem primum, etiam ſi quid percipi poſſit, tamen ipſa conſuetudo aſſentiendi periculoſa eſſe videtur et lubrica.

Quamobrem, cum tam vitioſum eſſe conſtet, aſſentiri quidquam aut falſum aut incognitum, ſuſtinenda eſt potius omnis aſſenſio, ne præcipitet, ſi temere proceſſerit. Ita enim finitima ſunt falſa veris, eaque quæ percipi poſſunt, (ſi modo ea ſunt quædam; jam enim videbimus) ut tamen in præcipitem locum non debeat ſe ſapiens committere. Sin autem, omnino nihil eſſe quod percipi poſſit, a me ſumpſero, et, quod tu mihi das, accepero, ſapientem nihil opinari; effectum illud erit, ſapientem aſſenſus omnes cohibiturum: ut tibi videndum ſit, idne malis, an aliquid opinaturum eſſe ſapientem. Neutrum, inquies, illorum. Nitamur igitur, nihil poſſe percipi: etenim de eo omnis eſt controverſia.

XXII. Sed prius pauca cum Antiocho, qui hæc ipſa, quæ a me defenduntur, et didicit apud Philonem tam diu, ut conſtaret diutius didiciſſe neminem, et ſcripſit de his rebus acutiſſime, et idem hæc non acrius accuſavit in ſenectute, quam antea defenſitaverat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit; tamen inconſtantiâ levatur auctoritas. Quis enim iſte dies illuxerit, quæro, qui illi oſtenderit eam, quam multos annos eſſe negaviſſet, veri et falſi notam. Excogitavit aliquid? eadem dicit, quæ Stoici. Pœnituit eum illa ſenſiſſe? cur non ſe tranſtulit ad alios, et maxime ad Stoicos? eorum enim erat propria iſta diſſenſio. Quid? eum Mneſarchi pœnitebat? quid? Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. Nunquam a Philone diſceſſit, niſi poſteaquam ipſe cœpit, qui ſe audirent, habere.

Unde autem ſubito vetus Academia revocata eſt? Nominis dignitatem videtur, cum a re ipſa deſciſceret, retinere voluiſſe. Quòd erant qui illum gloriæ cauſa facere dicerent; ſperare etiam fore, ut ii, qui ſe ſequerentur, Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non potuiſſe ſuſtinere concurſum omnium philoſophorum. Etenim de cæteris ſunt inter illos nonnulla communia:

hæc Academicorum eſt una ſententia, quam reliquorum philoſophorum nemo probet. Itaque ceſſit; et ut ii, qui niſi ſub nube ſolem non ferunt; item ille, cum æſtuaret, veterum, ut Mænianorum, ſic Academicorum umbram ſecutus eſt.

Quoque ſolebat uti argumento tum, cum ei placebat nihil poſſe percipi, cum quæreret, Dionyſius ille Heracleotes utrùm comprehendiſſet certâ illâ notâ, qua aſſentiri dicitis oportere, illudne, quod multos annos tenuiſſet, Zenonique magiſtro credidiſſet, honeſtum quod eſſet, id bonum ſolum eſſe; an, quod poſtea defenſitaviſſet, honeſti inane nomen eſſe, voluptatem eſſe ſummum bonum; qui ex illius commutata ſententia docere vellet, nihil ita ſignari in animis noſtris a vero poſſe, quod non eodem modo poſſit a falſo, is curavit, quod argumentum ex Dionyſio ipſe ſumpſiſſet, ex eo cæteri ſumerent.

XXIII. Sed cum hoc alio loco plura: nunc ad ea, quæ a te, Luculle, dicta ſunt. Et primum, quod initio dixiſti, videamus quale ſit: ſimiliter a nobis de antiquis philoſophis commemorari, atque ſeditioſi ſolerent claros viros, ſed tamen populares aliquos, nominare. Illi cum res non bonas tractent, ſimiles bonorum videri volunt. Nos autem dicimus, ea nobis videri, quæ voſmetipſi nobiliſſimis philoſophis placuiſſe conceditis. Anaxagoras nivem nigram dixit eſſe: ferres me, ſi ego idem dicerem? tu, ne ſi dubitarem quidem. At quis eſt hic? num ſophiſtes? ſic enim appellabantur ii, qui oſtentationis aut quæſtûs cauſa philoſophantur: maximâ fuit et gravitatis et ingenii gloriâ.

Quid loquar de Democrito? Quem cum eo conferre poſſumus non modo ingenii magnitudine, ſed etiam animi? qui ita ſit auſus ordiri, *Hæc loquor de univerſis.* Nihil excipit, de quo non profiteatur: quid enim eſſe poteſt extra univerſa? Quis hunc philoſophum non anteponit Cleanthi, Chryſippo, reliquiſque inferioris ætatis? qui mihi cum illo collati quintæ claſſis videntur. Atque is non hoc dicit, quod nos, qui veri eſſe aliquid non negamus, percipi poſſe negamus. Ille verum eſſe plane negat. Eſſe ſenſus quidem dicit, ſed obſcuros et tenebricoſos. Sic

enim appellat eos is, qui hunc maxime eſt admiratus, Chius Metrodorus, initio libri, qui eſt de Natura. *Nego*, inquit, *ſcire nos ſciamuſne aliquid, an nihil ſciamus: ne idipſum quidem neſcire, aut ſcire, ſcire nos: nec omnino, ſitne aliquid, an nihil ſit.*

Furere tibi Empedocles videtur; at mihi digniſſimum rebus iis, de quibus loquitur, ſonum fundere. Num ergo is excæcat nos, aut orbat ſenſibus, ſi parum magnam vim cenſet in iis eſſe ad ea, quæ ſub eos ſubjecta ſunt, judicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quanquam verſibus, ſed tamen illis verſibus, increpant eorum arrogantiam, quaſi irati, qui, cum ſciri nihil poſſit, audeant ſe ſcire dicere. Et ab his aiebas removendum Socratem et Platonem. Cur? an de ullis certius poſſum dicere? Vixiſſe cum his equidem videor: ita multi ſermones perſcripti ſunt, e quibus dubitari non poſſit, quin Socrati nihil ſit viſum ſciri poſſe. Excepit unum tantum, *ſcire ſe, nihil ſe ſcire*: nihil amplius. Quid dicam de Platone? qui certe tam multis libris hæc perſecutus non eſſet, niſi probaviſſet: ironiam enim alterius, perpetuam præſertim, nulla fuit ratio perſequi.

XXIV. Videorne tibi non, ut Saturninus, nominare modo illuſtres homines, ſed etiam imitari nunquam, niſi clarum, niſi nobilem? Atqui habebam moleſtos vobis, ſed minutos, Stilponem, Diodorum, Alexinum; quorum ſunt contorta et aculeata quædam ſophiſmata: ſic enim appellantur fallaces concluſiunculæ. Sed quid eos colligam, cum habeam Chryſippum, qui fulcire putatur porticum Stoicorum? Quam multa ille contra ſenſus, quam multa contra omnia, quæ in conſuetudine probantur? Diſſolvit idem. Mihi quidem non videtur: ſed diſſolverit ſane. Certe tam multa non collegiſſet, quæ nos fallerent probabilitate magna, niſi videret his reſiſti non facile poſſe.

Quid Cyrenæi videntur? minime contempti philoſophi; qui negant eſſe quidquam, quod percipi poſſit extrinſecus; ea ſe ſola percipere, quæ tactu intimo ſentiant, ut dolorem, ut voluptatem; neque ſe, quo quid colore aut quo ſono ſit, ſcire, ſed tantùm ſentire, affici ſe quodammodo.

Satis multa de auctoribus. Quanquam ex me quæſieras, nonne putarem poſt illos veteres, tot ſeculis, inveniri verum potuiſſe, tot ingeniis, tantiſque ſtudiis quærentibus. Quid inventum ſit, paulo poſt videro, te ipſo quoque judice. Arceſilam vero non obtrectandi cauſa cum Zenone pugnaviſſe, ſed verum invenire voluiſſe, ſic intelligitur.

Nemo, inquam, ſuperiorum non modo expreſſerat, ſed ne dixerat quidem, poſſe hominem nihil opinari: nec ſolum poſſe, ſed ita neceſſe eſſe ſapienti. Viſa eſt Arceſilæ cum vera ſententia, tum honeſta et digna ſapiente. Quæſivit de Zenone fortaſſe, quid futurum eſſet, ſi nec percipere quidquam poſſet ſapiens, nec opinari ſapientis eſſet. Ille, credo, Nihil opinatur: quoniam eſſet quod percipi poſſet. Quid ergo id eſſet? Viſum, credo. Quale igitur *viſum?* Tum illum ita definiviſſe, *ex eo, quod eſſet, ſicut eſſet, impreſſum, et ſignatum, et effictum.* Poſt requiſitum, etiamne, ſi ejuſmodi eſſet viſum verum, quale falſum. Hic Zenonem vidiſſe acute, nullum eſſe viſum, quod percipi poſſet, ſi id tale eſſet ab eo, quod eſt, ut ejuſmodi ab eo, quod non eſt, poſſet eſſe. Recte conſenſit Arceſilas; ad definitionem additum: neque enim falſum percipi poſſe, neque verum, ſi eſſet tale, quale vel falſum.

Incubuit autem in eas diſputationes, ut doceret, nullum tale eſſe viſum a vero, ut non ejuſdemmodi etiam a falſo poſſit eſſe. Hæc autem eſt una contentio, quæ adhuc permanſerit. Nam illud, nulli rei aſſenſurum eſſe ſapientem, nihil ad hanc controverſiam pertinebat. Licebat enim nihil percipere, et tamen opinari; quod a Carneade dicitur probatum. Equidem Clitomacho plus quam Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc magis ab eo diſputatum quam probatum puto.

XXV. Sed id omittamus. Illud certe, opinatione et perceptione ſublata, ſequitur omnium aſſenſionum retentio; ut, ſi oſtendero nihil poſſe percipi, tu concedas nunquam aſſenſurum eſſe. Quid ergo eſt, quod percipi poſſit, ſi ne ſenſus quidem vera nuntiant? quos tu, Luculle, communi loco defendis. Quod ne id

facere poſſes, idcirco heri non neceſſario loco contra ſenſus tam multa dixeram. Tu autem te negas infracto remo, neque columbæ collo commoveri. Primum cur? nam et in remo ſentio non eſſe id, quod videatur; et in columba plures videri colores, nec eſſe plus uno. Deinde nihilne præterea diximus? Maneant illa omnia: lacerat iſta cauſa; veraces ſuos eſſe ſenſus dicit. Igitur ſemper auctorem habes, et eum, qui magno ſuo periculo cauſam agat. Eo enim rem dimittit Epicurus, ſi unus ſenſus *ſemel* in vita mentitus ſit, nulli unquam eſſe credendum. Hoc eſt verum eſſe, confidere ſuis teſtibus, et importune inſiſtere. Itaque Timagoras Epicureus negat ſibi unquam, cum oculum torſiſſet, duas ex lucerna flammulas eſſe viſas: opinionis enim eſſe mendacium, non oculorum. Quaſi quæratur, quid ſit, non quid videatur. Sed hic quidem majorum ſimilis.

Tu vero, qui viſa ſenſibus alia vera dicas eſſe, alia falſa; quî ea diſtinguis? Deſine, quæſo, communibus locis: domi nobis iſta naſcuntur. Si quis Deus te interroget, ſanis modo et integris ſenſibus, num amplius quid deſideras; quid reſpondeas? Utinam quidem roget! Audiat quam nobiſcum male agatur. Ut enim vera videamus, quam longe videbimus? Ego Catuli Cumanam ex hoc loco regionem video, Pompeianum non cerno: neque quidquam interjectum eſt, quod obſtet; ſed intendi longius acies non poteſt. O præclarum proſpectum! Puteolos videmus: at familiarem noſtrum Avianum, fortaſſe in porticu Neptuni ambulantem, non videmus. At ille neſcio qui, qui in ſcholis nominari ſolet, mille et octingenta ſtadia quod abeſſet videbat: quædam volucres longius. Reſponderem igitur audacter iſti veſtro Deo, me plane his oculis non eſſe contentum. Dicet me acrius videre quam ullos piſces fortaſſe, qui neque videntur a nobis, et nunc quidem ſub oculis ſunt; neque ipſi nos ſuſpicere poſſunt. Ergo ut illis aqua, ſic nobis aer craſſus, offunditur. At amplius non deſideramus. Quid? talpam num deſiderare lumen putas? Neque tam quererer cum Deo, quòd parum longe, quam quod falſum, viderem. Videſne navem illam? Stare nobis videtur; at iis, qui in navi ſunt, moveri hæc villa. Quære rationem cur ita

videatur; quam ut maxime inveneris, (quod haud ſcio, an non poſſis) non tu verum teſtem habere, ſed eum non ſine cauſa falſum teſtimonium dicere oſtenderis.

XXVI. Quid ego de navi? vidi enim a te remum contemni: majora fortaſſe quæris. Quid poteſt eſſe ſole majus? quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant majorem eſſe quam terram. Quantulus nobis videtur? mihi quidem quaſi pedalis. Epicurus autem poſſe putat etiam minorem eſſe eum, quam videatur, ſed non multo: ne majorem quidem multo putat eſſe; vel tantum eſſe, quantus videatur: ut oculi aut nihil, aut non multum, mentiantur. Ubi igitur illud eſt, *ſemel?* Sed ab hoc credulo, qui nunquam ſenſus mentiri putat, diſcedamus: qui ne nunc quidem putat, cum ille ſol, qui tanta incitatione fertur, ut celeritas ejus quanta ſit ne cogitari quidem poſſit, tamen nobis ſtare videatur.

Sed, ut minuam controverſiam; videte, quæſo, quam in parvulis ſitis. Quatuor ſunt capita, quæ concludunt, nihil eſſe, quod noſci, percipi, comprehendi poſſit; de quo hæc tota quæſtio eſt. E quibus primum eſt, eſſe aliquod viſum falſum: ſecundum, non poſſe id percipi: tertium, inter quæ viſa nihil interſit, fieri non poſſe, ut eorum alia percipi poſſint, alia non poſſint: quartum, nullum eſſe viſum verum a ſenſu profectum, cui non appoſitum ſit viſum aliud, quod ab eo nihil interſit, quodque percipi non poſſit.

Horum quatuor capitum ſecundum et tertium omnes concedunt. Primum Epicurus non dat. Vos, quibuſcum res eſt, id quoque conceditis. Omnis pugna de quarto eſt.

Qui igitur P. Servilium Geminum videbat, ſi Quintum ſe videre putabat, incidebat in ejuſmodi viſum, quod percipi non poſſet; quia nullâ notâ verum diſtinguebatur a falſo: qua diſtinctione ſublata, quam haberet M. Cotta, qui bis cum Gemino Conſul fuit, agnoſcendo ejuſmodi notam, quæ falſa eſſe non poſſit? Negas tantam ſimilitudinem in rerum natura eſſe. Pugnas omnino, ſed cum adverſario facili. Ne ſit ſane. Videri certe poteſt. Fallet igitur ſenſum; et ſi una fefellerit ſimilitudo, dubia

omnia reddiderit. Sublato enim judicio illo, quo oportet agnoſci, etiam ſi ipſe erit, quem videris, qui tibi videbitur, tamen non ea nota judicabis, qua dicis oportere, ut non poſſit eſſe ejuſdemmodi falſa. Quando igitur poteſt tibi P. Geminus, Quintus videri; quid habes explorati, cur non poſſit tibi Cotta videri, qui non ſit, quoniam aliquid videtur eſſe, quod non eſt?

Omnia dicis ſui generis eſſe; nihil eſſe idem, quod ſit aliud. Stoicum id eſt quidem, nec admodum incredibile; nullum eſſe pilum omnibus rebus talem, qualis ſit pilus alius, nullum granum. Hæc refelli poſſunt; ſed pugnare nolo. Ad id enim, quod agitur, nihil intereſt, omnibuſne partibus viſa res nihil differat, an internoſci non poſſit, etiam ſi differat. Sed, ſi hominum ſimilitudo tanta eſſe non poteſt, ne ſignorum quidem? Dic mihi, Lyſippus eodem ære, eadem temperatione, eodem cœlo, aqua, cæteris omnibus, centum Alexandros ejuſdemmodi facere non poſſet? qua igitur notione diſcerneres? Quid ſi in ejuſmodi cera centum ſigilla hoc annulo impreſſero? ecqua poterit in agnoſcendo eſſe diſtinctio? an tibi erit quærendus annularius aliquis, quoniam gallinarium inveniſti, Deliacum illum, qui ova cognoſceret?

XXVII. Sed adhibes artem advocatam etiam ſenſibus. Pictor videt, quæ nos non videmus; et, ſimul inflavit tibicen, a perito carmen agnoſcitur. Quid? hoc nonne videtur contra te valere, ſi ſine magnis artificiis, ad quæ pauci accedunt noſtri quidem generis admodum, nec videre, nec audire poſſumus? Jam illa præclara, quanto artificio eſſet ſenſus noſtros, mentemque, et totam conſtructionem hominis fabricata natura; cur non extimeſcam opinandi temeritatem? Etiamne hoc affirmare potes, Luculle, eſſe aliquam vim, cum prudentia et conſilio ſcilicet, quæ finxerit, vel, ut tuo verbo utar, quæ fabricata ſit hominem? Qualis iſta fabrica eſt? ubi adhibita? quando? cur? quo modo? Tractantur iſta ingenioſe; diſputantur etiam eleganter. Denique videantur ſane, ne affirmentur modo. Sed de phyſicis mox, et quidem ob eam cauſam, ne tu, qui idem me facturum paulo ante dixeris, videare mentitus. Sed ut ad ea, quæ clariora ſunt, veniam; res jam univerſas profundam, de quibus volumina impleta ſunt non

a noſtris ſolum, ſed etiam a Chryſippo. De quo queri ſolent Stoici, dum ſtudioſe omnia conquiſierit contra ſenſus et perſpicuitatem, contraque omnem conſuetudinem, contraque rationem, ipſum ſibi reſpondentem inferiorem fuiſſe: itaque ab eo armatum eſſe Carneadem.

Ea ſunt ejuſmodi, quæ a te diligentiſſime tractata ſunt. Dormientium, et vinolentorum, et furioſorum viſa imbecilliora eſſe dicebas, quam vigilantium, ſiccorum, ſanorum: quo modo? quia cum experrectus eſſet Ennius, non diceret ſe vidiſſe Homerum, ſed viſum eſſe: Alcmæo autem,

Sed mihi neutiquam cor conſentit . . . .

Similia de vinolentis. Quaſi quiſquam neget, et qui experrectus ſit, eum ſomniaſſe; et, cujus furor conſederit, putare non fuiſſe ea vera, quæ eſſent ſibi viſa in furore. Sed non id agitur: tum, cum videntur, quo modo videantur, id quæritur. Niſi vero Ennium non putamus ita totum illud audiviſſe,

O pietas animi . . . .

(ſi modo id ſomniavit) ut ſi vigilans audiret. Experrectus enim potuit illa viſa putare, ut erant, et ſomnia: dormienti vero æque ac vigilanti probantur. Quid? Iliona ſomno illo,

Mater, te appello . . . .

nonne illa credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? Unde enim illa?

Age adſta, mane, audi, iteradum eademmet iſta mihi:

num videtur minorem habere viſis, quam vigilantes, fidem?

XXVIII. Quid loquar de inſanis? Qualis tandem fuit affinis tuus, Catule, Tuditanus? Quiſquam ſaniſſimus tam certa putat, quæ videt, quam is putabat, quæ videbantur? Quid? ille, qui,

Video, video te vivum, Ulyſſes, dum licet:

nonne etiam bis exclamavit ſe videre, cum omnino non videret? Quid? apud Euripidem Hercules, cum ut Euryſthei filios, ita ſuos, configebat ſagittis; cum uxorem interimebat; cum conabatur etiam patrem; non perinde movebatur falſis, ut veris moveretur? Quid? ipſe Alcmæo tuus, qui negat cor ſibi cum oculis conſentire, nonne ibidem incitato furore;

Unde hæc flamma oritur?

et illa deinceps,

Incede, incede: adſunt, adſunt: me, me expetunt.

Quid, cum virginis fidem implorat?

Fer mi auxilium; peſtem abige a me,
Flammiferam hanc vim, quæ me excruciat.
Cæruleæ incinctæ igni incedunt:
Circumſtant cum ardentibus tædis.

Num dubitas, quin ſibi hæc videre videatur? itemque cætera;

Intendit crinitus Apollo
Arcum auratum luna innixus.
Diana facem jacit a læva.

Quî magis hæc crederet, ſi eſſent, quam credebat, quia videbantur? Apparet enim jam cor cum oculis conſentire. Omnia autem hæc proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil poteſt eſſe, inter viſa vera et falſa ad animi aſſenſum nihil intereſſe. Vos autem nihil agitis, cum falſa illa vel furioſorum, vel ſomniantium, recordatione ipſorum refellitis. Non enim id quæritur, qualis recordatio fieri ſoleat eorum, qui experrecti ſunt, aut eorum, qui furere deſtiterunt; ſed qualis viſio fuerit aut furentium, aut ſomniantium tum, cum commovebantur. Sed abeo a ſenſibus.

Quid eſt, quod ratione percipi poſſit? Dialecticam inventam eſſe dicitis, veri et falſi quaſi diſceptatricem et judicem. Cujus veri et falſi? et in qua re? In geometriane quid ſit verum vel falſum dialecticus judicabit, an in literis? an in muſicis? At ea non novit. In philoſophia igitur? Sol quantus ſit, quid ad illum? Quod ſit ſummum bonum, quid habet, ut queat judicare? Quid igitur judicabit? Quæ conjunctio, quæ disjunctio vera ſit, quid ambigue dictum ſit, quid ſequatur quamque rem, quid repugnet? Si hæc et horum ſimilia judicat, de ſe ipſa judicat; plus autem pollicebatur: nam hæc quidem judicare, ad cæteras res, quæ ſunt in philoſophia multæ atque magnæ, non eſt ſatis. Sed quoniam tantum in ea arte ponitis, videte, ne contra vos tota nata ſit: quæ primo progreſſu feſtive tradit elementa loquendi, et ambiguorum intelligentiam, concludendique rationem: tum, paucis additis,

venit ad ſoritas, lubricum ſane et periculoſum locum; quod tu modo dicebas eſſe vitioſum interrogandi genus.

XXIX. Quid ergo? iſtius vitii num noſtra culpa eſt? Rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re ſtatuere poſſimus, quatenus: nec hoc in acervo tritici ſolum, unde nomen eſt, ſed nulla omnino in re minutatim interroganti, dives, pauper; clarus, obſcurus ſit; multa, pauca; magna, parva; longa, brevia; lata, anguſta; quanto aut addito, aut dempto, certum reſpondeamus, non habemus.

At vitioſi ſunt ſoritæ. Frangite igitur eos, ſi poteſtis, ne moleſti ſint: erunt enim, niſi cavetis. Cautum eſt, inquit. Placet enim Chryſippo, cum gradatim interrogetur, verbi cauſâ, tria, pauca ſint, anne multa; aliquanto prius, quam ad multa perveniat, quieſcere, id eſt, quod ab iis dicitur, ἡσυχάζειν. Per me vel ſtertas licet, inquit Carneades, non modo quieſcas. Sed quid proficit? ſequitur enim qui te ex ſomno excitet, et eodem modo interroget, Quo in numero conticuiſti, ſi ad eum numerum unum addidero, multane erunt? Progrediere rurſus, quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris; neque ultimum te paucorum, neque primum multorum, reſpondere poſſe. Cujus generis error ita manat, ut non videam, quo non poſſit accedere.

Nihil me lædit, inquit. Ego enim, ut agitator callidus, prius quam ad finem veniam, equos ſuſtinebo; eoque magis, ſi locus is, quo ferentur equi, præceps erit: ſic me, inquit, ante ſuſtinebo, nec diutius captioſe interroganti reſpondebo. Si habes, quod liqueat, neque reſpondes, ſuperbis: ſi non habes, ne tu quidem perſpicis. Si, quia obſcura; concedo: ſed negas te uſque ad obſcura progredi. Illuſtribus igitur rebus inſiſtis. Si id tantummodo, ut taceas; nihil aſſequeris. Quid enim ad illum, qui te captare vult, utrum tacentem irretiat te, an loquentem? Sin autem uſque ad novem, verbi gratia, ſine dubitatione reſpondes pauca eſſe, in decimo inſiſtis; etiam a certis et illuſtrioribus cohibes aſſenſum. Hoc idem me in obſcuris facere non ſinis? Nihil igitur te contra ſoritas ars iſta adjuvat; quæ nec augenti, nec minuenti, quid aut primum ſit, aut poſtremum, docet.

Quid, quòd eadem illa ars, quaſi Penelope telam retexens, tollit ad extremum ſuperiora? utrum ea veſtra, an noſtra, culpa eſt? Nempe fundamentum dialecticæ eſt, quidquid enuntietur, (id autem appellatur ἀξίωμα; quod eſt quaſi effatum) aut verum eſſe, aut falſum. Quid igitur? hæc vera, an falſa ſunt? Si te mentiri dicis, idque verum dicis; mentiri, verum dicis. Hæc ſcilicet inexplicabilia eſſe dicitis; quod eſt odioſius quam illa, quæ nos incomprehenſa et non percepta dicimus.

XXX. Sed hæc omitto. Illud quæro, ſi iſta explicari non poſſunt, nec eorum ullum judicium invenitur, ut reſpondere poſſitis, verane an falſa ſint; ubi eſt illa definitio, *Effatum eſſe id, quod aut verum, aut falſum ſit?* Rebus ſumptis, adjungam, ex his ſequendas eſſe alias, alias improbandas, quæ ſint in genere contrario. Quo modo igitur hoc concluſum eſſe judicas? Si dicis nunc lucere, et verum dicis; lucet: dicis autem lucere, et verum dicis; lucet igitur. Probatis certe genus, et rectiſſime concluſum dicitis. Itaque in docendo eum primum concludendi modum traditis. Aut, quidquid igitur eodem modo concluditur, probabitis, aut ars iſta nulla eſt. Vide ergo, hanc concluſionem probaturuſne ſis; ſi dicis te mentiri, verumque dicis; mentiris: dicis autem te mentiri, verumque dicis; mentiris igitur. Quî potes hanc non probare, cum probaveris ejuſdem generis ſuperiorem?

Hæc Chryſippea ſunt, ne ab ipſo quidem diſſoluta. Quid enim faceret huic concluſioni? *Si lucet, lucet: lucet autem; lucet igitur.* Cederet ſcilicet. Ipſa enim ratio connexi, cum conceſſeris ſuperius, cogit inferius concedere. Quid ergo hæc ab illa concluſione differt? *Si mentiris, mentiris: mentiris autem; mentiris igitur.* Hoc negas te poſſe nec approbare, nec improbare. Quî igitur magis illud? Si ars, ſi ratio, ſi via, ſi vis denique concluſionis valet; eadem eſt in utroque.

Sed hoc extremum eorum eſt. Poſtulant, ut excipiantur hæc inexplicabilia. Tribunum aliquem cenſeo videant: a me iſtam exceptionem nunquam impetrabunt. Etenim cum ab Epicuro, qui totam dialecticam et contemnit et irridet, non impetrent, ut verum eſſe concedat, quod ita effabimur, *Aut vivet cras*

Hermachus, aut non vivet; (cum dialectici ſic ſtatuant, omne quod ita disjunctum ſit, quaſi, *aut etiam, aut non,* non modo verum eſſe, ſed etiam neceſſarium,) vide quam ſit cautus is, quem iſti tardum putant. Si enim, inquit, alterutrum conceſſero neceſſarium eſſe; neceſſe erit, cras Hermachum aut vivere, aut non vivere. Nulla autem eſt in natura rerum talis neceſſitas. Cum hoc igitur dialectici pugnent, id eſt, Antiochus et Stoici: totam enim evertit dialecticam. Nam ſi e contrariis disjunctio (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) ſi talis disjunctio falſa poteſt eſſe, nulla vera eſt. Mecum vero quid habent litium, qui ipſorum diſciplinam ſequor?

Cum aliquid hujuſmodi inciderat, ſic ludere Carneades ſolebat; *Si recte concluſi; teneo: ſin vitioſe, minam Diogenes reddat.* Ab eo enim Stoico dialecticam didicerat: hæc autem merces erat dialecticorum. Sequor igitur eas vias, quas didici ab Antiocho: nec reperio, quo modo judicem, *Si lucet, lucet,* verum eſſe, ob eam cauſam, quòd ita didici, omne, quod ipſum ex ſe connexum ſit, verum eſſe; non judicem, *Si mentiris, mentiris,* eodem modo eſſe connexum. Aut igitur hoc et illud; aut niſi hoc, ne illud quidem, judicabo.

XXXI. Sed, ut omnes iſtos aculeos et totum tortuoſum genus diſputandi relinquamus, oſtendamuſque, qui ſimus; jam, explicata tota Carneadis ſententia, Antiochi iſta corruent univerſa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quiſquam id fingi ſuſpicetur: a Clitomacho ſumam, qui uſque ad ſenectutem cum Carneade fuit, homo et acutus, ut Pœnus, et valde ſtudioſus ac diligens: et quatuor ejus libri ſunt de ſuſtinendis aſſenſionibus. Hæc autem, quæ jam dicam, ſunt ſumpta de primo. Duo placet eſſe Carneadi genera viſorum: in uno hanc diviſionem, Alia viſa eſſe, quæ percipi poſſint, alia quæ non poſſint: in altero autem, Alia viſa eſſe probabilia, alia non probabilia. Itaque, quæ contra ſenſus, contraque perſpicuitatem dicantur, ea pertinere ad ſuperiorem diviſionem; contra poſteriorem nihil dici oportere. Quare ita placere, tale viſum nullum eſſe, ut perceptio conſequeretur; ut autem probatio, multa: etenim contra naturam eſſet, ſi probabile nihil

eſſet; et ſequitur omnis vitæ ea, quam tu, Luculle, commemorabas, everſio. Itaque et ſenſibus probanda multa ſunt; teneatur modo illud, non ineſſe in his quidquam tale, quale non etiam falſum, nihil ab eo differens, eſſe poſſit, Sic, quidquid acciderit ſpecie probabile, ſi nihil ſe offeret, quod ſit probabilitati illi contrarium, utetur eo ſapiens; ac ſic omnis ratio vitæ gubernabitur. Etenim is quoque, qui a vobis ſapiens inducitur, multa ſequitur probabilia, non comprehenſa, neque percepta, neque aſſenſa, ſed ſimilia veri; quæ niſi probet, omnis vita tollatur.

Quid enim? conſcendens navem ſapiens, num comprehenſum animo habet atque perceptum, ſe ex ſententia navigaturum? quî poteſt? Sed ſi jam ex hoc loco proficiſcatur Puteolos ſtadia triginta, probo navigio, bono gubernatore, hac tranquillitate; probabile videatur, ſe illuc venturum eſſe ſalvum. Hujuſmodi igitur viſis conſilia capiet, et agendi, et non agendi: faciliorque erit, ut albam eſſe nivem probet, quam erat Anaxagoras; qui id non modo ita eſſe negabat, ſed ſibi, quia ſciret aquam nigram eſſe, unde illa concreta eſſet, albam ipſam eſſe ne videri quidem. Et quæcumque res eum ſic attinget, ut ſit viſum illud probabile, neque ulla re impeditum, movebitur. Non enim eſt e ſaxo ſculptus, aut e robore dolatus. Habet corpus: habet animum: movetur mente: movetur ſenſibus: ut ei multa vera videantur, neque tamen habere inſignem illam et propriam percipiendi notam: eòque ſapientem non aſſentiri, quia poſſint ejuſdem modi exiſtere falſum aliquod, cujuſmodi hoc verum. Neque nos contra ſenſus aliter dicimus ac Stoici; qui multa falſa eſſe dicunt, longeque aliter ſe habere, ac ſenſibus videantur.

XXXII. Hoc autem ſi ita ſit, ut unum modo ſenſibus falſum videatur; præſto eſt, qui neget, rem ullam percipi poſſe ſenſibus. Ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero veſtro, perceptio et comprehenſio tollitur. Quod eſt caput Epicuri? Si ullum ſenſibus viſum falſum eſt; nihil percipi poteſt. Quod veſtrum? Sunt falſa ſenſûs viſa. Quid ſequitur? ut taceam, concluſio ipſa loquitur, nihil poſſe percipi. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a te totus diverſus eſt; noli

mecum, qui hoc quidem certe, falſi eſſe aliquid in ſenſibus, tibi aſſentior.

Quanquam nihil mihi tam mirum videtur, quam iſta dici, ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quæ paulo ante dixi, notiſſima. Licet enim hæc quivis arbitratu ſuo reprehendat, quòd negemus rem ullam percipi poſſe; certe levior reprehenſio eſt. Quod tamen dicimus eſſe quædam probabilia; non videtur hoc ſatis eſſe vobis. Ne ſit. Illa certe debemus effugere, quæ a te vel maxime agitata ſunt; *Nihil igitur cernis? nihil audis? nihil eſt tibi perſpicuum?* Explicavi paulo ante, Clitomacho auctore, quo modo iſta Carneades diceret: accipe quemadmodum ea dicantur a Clitomacho in eo libro, quem ad C. Lucilium ſcripſit poetam, cum ſcripſiſſet iiſdem de rebus ad L. Cenſorinum, eum, qui Conſul cum M'. Manilio fuit. Scripſit igitur his fere verbis: ſunt enim mihi nota, propterea quod earum ipſarum rerum, de quibus agimus, prima inſtitutio et quaſi diſciplina illo libro continetur; ſed ſcriptum eſt ita; " Academicis placere, eſſe rerum " ejuſmodi diſſimilitudines, ut aliæ probabiles videantur, aliæ " contra: id autem non eſſe ſatis, cur alia percipi poſſe dicas, " alia non poſſe; propterea quod multa falſa probabilia ſint: ni- " hil autem falſi perceptum, et cognitum poſſit eſſe." Itaque ait vehementer errare eos, qui dicant, ab Academia ſenſus eripi, a quibus nunquam dictum ſit, aut colorem, aut ſaporem, aut ſonum nullum eſſe; illud ſit diſputatum, non ineſſe in his propriam, quæ nuſquam alibi eſſet, veri et certi notam.

Quæ cum expoſuiſſet, adjungit, dupliciter dici aſſenſus ſuſtinere ſapientem: uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli aſſentiri; altero, cum ſe a reſpondendo, (ut aut approbet quid, aut improbet) ſuſtineat; ut neque neget aliquid, neque aiat. Id cum ita ſit; alterum placere, ut nunquam aſſentiatur; alterum tenere, ut ſequens probabilitatem, ubicumque hæc aut occurat, aut deficiat, aut *etiam*, aut *non* reſpondere poſſit. Nam cum placeat, eum, qui de omnibus rebus contineat ſe ab aſſentiendo, moveri tamen et agere aliquid, reliquit ejuſmodi viſa, quibus ad actionem excitemur: item ea, quæ interrogati

in utramque partem reſpondere poſſumus, ſequentes tantummodo quod ita viſum ſit, dum ſine aſſenſu: neque tamen omnia ejuſmodi viſa approbari, ſed ea, quæ nulla re impedirentur. Hæc ſi vobis non probamus, ſint falſa ſane; invidioſa certe non ſunt. Non enim lucem eripimus; ſed ea, quæ vos percipi comprehendique, eadem nos, ſi modo probabilia ſint, videri dicimus.

XXXIII. Sic igitur inducto et conſtituto probabili, et eo quidem expedito, ſoluto, libero, nulla re implicato, vides profecto, Luculle, jacere jam illud tuum perſpicuitatis patrocinium. Iiſdem enim hic ſapiens, de quo loquor, oculis, quibus iſte veſter, cælum, terram, mare intuebitur; iiſdem ſenſibus reliqua, quæ ſub quemque ſenſum cadunt, ſentiet. Mare illud, quod nunc Favonio naſcente purpureum videtur, idem huic noſtro videbitur, nec tamen aſſentietur; quia nobiſmetipſis modo cæruleum videbatur, mane flavum; quòdque nunc, quia a ſole collucet, albeſcit et vibrat, diſſimileque eſt proximo ei continenti: ut, etiam ſi poſſis rationem reddere, cur id eveniat, tamen non poſſis id verum eſſe, quod videbatur oculis, defendere.

Unde memoria, ſi nihil percipimus; (ſic enim quærebas) quod meminiſſe viſa, niſi comprehenſa, non poſſumus? Quid? Polyænus, qui magnus mathematicus fuiſſe dicitur, (is poſteaquam Epicuro aſſentiens, totam geometriam eſſe falſam credidit) num illa etiam, quæ ſciebat, oblitus eſt? Atqui, falſum quod eſt, id percipi non poteſt, ut nobiſmetipſis placet. Si igitur memoria perceptarum comprehenſarumque rerum eſt; omnia, quæ quiſque meminit, habet ea comprehenſa atque percepta. Falſi autem comprehendi nihil poteſt; et omnia meminit Scyron Epicuri dogmata. Vera igitur illa ſunt nunc omnia. Hoc per me licet: ſed tibi aut concedendum eſt ita eſſe, quod minime vis; aut memoriam mihi remittas oportet, et facile eſſe ei locum, etiam ſi comprehenſio perceptioque nulla ſit.

Quid fiet artibus? quibus? iiſne, quæ ipſæ fatentur conjectura ſe plus uti quam ſcientia; an iis, quæ tantùm id, quod videtur, ſequuntur, nec habent iſtam artem veſtram, quæ vera et falſa dijudicet. Sed illa ſunt lumina duo, quæ maxime cauſam iſtam

continent. Primùm enim negatis fieri poſſe, ut quiſquam nulli rei aſſentiatur. At id quidem perſpicuum eſt: cum Panætius, princeps prope, meo quidem judicio, Stoicorum, ea de re dubitare ſe dicat, quam omnes, præter eum, Stoici certiſſimam putant, vera eſſe haruſpicum auſpicia, oracula, ſomnia, vaticinationes, ſeque ab aſſenſu ſuſtineat. Quod is poteſt facere de iis rebus, quas illi, a quibus ipſe didicit, certas habuerint; cur id ſapiens de reliquis facere non poſſit? An eſt aliquid, quod poſitum vel improbare, vel approbare poſſit, dubitari non poſſit? an tu in ſoritis poteris hoc, cum voles; ille in reliquis rebus non poterit eodem modo inſiſtere, præſertim cum poſſit ſine aſſenſione ipſam veriſimilitudinem non impeditam ſequi?

Alterum eſt, quòd negatis actionem ullius rei poſſe in eo eſſe, qui nullam rem aſſenſu ſuo comprobet: primum enim videri oportet, in quo ſit etiam aſſenſus: dicunt enim Stoici, ſenſus ipſos aſſenſus eſſe; quos quoniam appetitio conſequatur, actionem ſequi: tolli autem omnia, ſi viſa tollantur.

XXXIV. Hac de re in utramque partem et dicta ſunt, et ſcripta multa; ſed brevi res poteſt tota confici. Ego enim etſi maximam actionem puto, repugnare viſis, obſiſtere opinionibus, aſſenſus lubricos ſuſtinere, credoque Clitomacho ita ſcribenti, Herculi quendam laborem exanclatum a Carneade, quod, ut feram et immanem belluam, ſic ex animis noſtris aſſenſionem, id eſt, opinationem et temeritatem extraxiſſet; tamen, ut ea pars defenſionis relinquatur, quid impediet actionem ejus, qui probabilia ſequitur, nulla re impediente? Hoc, inquit, ipſum impediet, quòd ſtatuet, ne id quidem, quod probet, poſſe percipi. Jam iſtud te quoque impediet in navigando, in conſerendo, in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimiſque in rebus, in quibus nihil ſequêre, præter probabile.

Et tamen illud uſitatum et ſæpe repudiatum refers, non ut Antipater, ſed, ut ais, preſſius. Nam Antipatrum reprehenſum, quòd diceret, conſentaneum eſſe ei, qui affirmaret, nihil poſſe comprehendi, id ipſum ſaltem dicere poſſe comprehendi; quod ipſi Antiocho pingue videbatur, et ſibi contrarium. Non enim

poteſt convenienter dici, nihil comprehendi poſſe, ſi ipſum comprehendi poſſe dicatur. Illo modo potius putat urgendum fuiſſe Carneadem: cum ſapientis nullum decretum eſſe poſſit, niſi comprehenſum, perceptum, cognitum; ut hoc ipſum decretum, quod ſapientis eſſet, nihil poſſe percipi, fateretur eſſe perceptum. Proinde quaſi ſapiens nullum aliud decretum habeat, et ſine decretis vitam agere poſſit.

Sed ut illa habet probabilia, non percepta, ſic hoc ipſum, nihil poſſe percipi. Nam ſi in hoc haberet cognitionis notam, eâdem uteretur in cæteris: quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non metuit, ne confundere omnia videatur, et incerta reddere. Non enim, quemadmodum, ſi quæſitum ex eo ſit, ſtellarum numerus par an impar ſit; item, ſi de officio, multiſque aliis de rebus, in quibus verſatur, exercitatuſque ſit, neſcire ſe dicat. In incertis enim nihil eſt probabile: in quibus autem eſt; in his non deerit ſapienti, nec quid faciat, nec quid reſpondeat.

Ne illam quidem prætermiſiſti, Luculle, reprehenſionem Antiochi, (nec mirum; in primis enim eſt nobilis) qua ſolebat dicere Antiochus, Philonem maxime perturbatum. Cum enim ſumeretur unum, Eſſe quædam falſa viſa; alterum, Nihil ea differre a veris; non attendere, ſuperius illud ea re a ſe eſſe conceſſum, quòd videretur eſſe quædam in viſis differentia: eam tolli altero, quo neget viſa a falſis vera differre: nihil tam repugnare. Id ita eſſet, ſi nos verum omnino tolleremus. Non facimus: nam tam vera, quam falſa, cernimus. Sed probandi ſpecies eſt; percipiendi ſignum nullum habemus.

XXXV. Ac mihi videor nimis etiam nunc agere jejune. Cum ſit enim campus, in quo poſſit exſultare oratio; cur eam in tantas anguſtias, et in Stoicorum dumeta compellimus? Si enim mihi cum Peripatetico res eſſet, qui id percipi poſſe diceret, *quod impreſſum eſſet e vero*, neque adhiberet illam magnam acceſſionem, *quo modo imprimi non poſſet a falſo*; cum ſimplici homine ſimpliciter agerem, nec magnopere contenderem: atque etiam, ſi, cum ego nihil dicerem poſſe comprehendi, diceret ille ſapientem

interdum opinari, non repugnarem; præſertim ne Carneade quidem huic loco valde repugnante: nunc quid facere poſſum?

Quæro enim, quid ſit, quod comprehendi poſſit. Reſpondet mihi non Ariſtoteles, aut Theophraſtus; ne Xenocrates quidem, aut Polemo; ſed nihilo minor; quòd tale verum, quale falſum, eſſe non poſſit. Nihil ejuſmodi invenio. Itaque incognito nimirum aſſentiar, id eſt, opinabor. Hoc mihi et Peripatetici, et vetus Academia concedit; vos negatis, Antiochus in primis, qui me valde movet; vel quod amavi hominem, ſicut ille me; vel quod ita judico, politiſſimum et acutiſſimum omnium noſtræ memoriæ philoſophorum. A quo primum quæro, quo tandem modo ſit ejus Academiæ, cujus ſe eſſe profiteatur? Ut omittam alia; hæc duo, de quibus agitur, quis unquam dixit aut veteris Academiæ, aut Peripateticorum, vel id ſolum percipi poſſe, quod eſſet verum tale, quale falſum eſſe non poſſet; vel ſapientem nihil opinari? Certe nemo. Horum neutrum ante Zenonem magnopere defenſum eſt. Ego tamen utrumque verum puto: nec dico temporis cauſa; ſed ita plane probo.

XXXVI. Illud ferre non poſſum. Tu, cum me incognito aſſentiri vetes, idque turpiſſimum eſſe dicas, et pleniſſimum temeritatis, tantum tibi arroges, ut exponas diſciplinam ſapientiæ, naturam rerum omnium evolvas, mores fingas, fines bonorum malorumque conſtituas, officia deſcribas, quam vitam ingrediar definias, idemque etiam diſputandi et intelligendi judicium dicas te et artificium traditurum; perficies, ut ego, iſta innumerabilia complectens, nuſquam labar? nihil opiner? Quæ tandem ea eſt diſciplina, ad quam me deducas, ſi ab hac abſtraxeris? Vereor, ne ſubarroganter facias, ſi dixeris tuam: atqui ita dicas neceſſe eſt. Neque vero tu ſolus, ſed me ad ſuam quiſque rapiet.

Age, reſtitero Peripateticis, qui ſibi cum oratoribus cognationem eſſe, qui claros viros a ſe inſtructos dicant rempublicam ſæpe rexiſſe: ſuſtinuero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter ſe amantes viros: Diodoto quid faciam Stoico, quem a puero audivi? qui mecum vivit tot annos? qui habitat

apud me? quem et admiror, et diligo? qui iſta Antiochea contemnit?

Noſtra, inquies, ſola vera ſunt. Certe ſola, ſi vera. Plura enim vera diſcrepantia eſſe non poſſunt. Utrùm igitur nos impudentes, qui labi nolumus; an illi arrogantes, qui ſibi perſuaſerint, ſcire ſe ſolos omnia? Non me quidem, inquit, ſed ſapientem, dico ſcire. Optime; nempe iſta ſcire, quæ ſunt in tua diſciplina. Hoc primum quale eſt, a non ſapiente explicari ſapientiam? Sed diſcedamus a nobiſmetipſis: de ſapiente loquamur; de quo (ut ſæpe jam dixi) omnis hæc quæſtio eſt.

In tres igitur partes a pleriſque et a nobiſmetipſis diſtributa ſapientia eſt. Primum ergo, ſi placet, quæ de natura rerum ſunt quæſita, videamus: velut illud antè. Eſtne quiſquam tanto inflatus errore, ut ſibi ſe illa ſcire perſuaſerit? Non quæro rationes eas, quæ ex conjectura pendent, quæ diſputationibus huc et illuc trahuntur, nullam adhibent perſuadendi neceſſitatem. Geometræ provideant, qui ſe profitentur non perſuadere, ſed cogere; et qui omnia vobis, quæ deſcribunt, probant. Non quæro ex his illa initia mathematicorum; quibus non conceſſis, digitum progredi non poſſunt: *Punctum* eſſe, quod magnitudinem nullam habeat: *Extremitatem*, et quaſi libramentum, in quo nulla omnino craſſitudo ſit: *Lineam* autem, longitudinem latitudine carentem. Hæc cum vera eſſe conceſſero; ſi adigam jusjurandum, ſapientemne prius, quam Archimedes, eo inſpectante, rationes omnes deſcripſerit eas, quibus efficitur, multis partibus ſolem majorem eſſe quam terram, juraturum putas? Si fecerit; ſolem ipſum, quem Deum cenſet eſſe, contempſerit.

Quod ſi geometricis rationibus non eſt crediturus, quæ vim afferunt in docendo, vos ipſi ut dicitis; næ ille longe aberit, ut argumentis credat philoſophorum; aut, ſi eſt crediturus, quorum potiſſimum? Omnia phyſicorum licet explicare; ſed longum eſt. Quæro tamen, quem ſequatur. Finge aliquem nunc fieri ſapientem, nondum eſſe: qua potiſſimum ſententia melius eliget? Diſciplinam etſi quamcunque eliget, inſipiens eliget. Sed ſit

ingenio divino, quem unum e phyſicis potiſſimum probabit? Nec plus uno poterit. Non perſequor quæſtiones infinitas: tantùm de principiis rerum, e quibus omnia conſtant, videamus quem probet. Eſt enim inter magnos homines ſumma diſſenſio.

XXXVII. Princeps Thales, unus e ſeptem, cui ſex reliquos conſenſiſſe primos ferunt, ex aqua dixit conſtare omnia. At hoc Anaximandro, populari et ſodali ſuo, non perſuaſit: is enim infinitatem naturæ dixit eſſe, a qua omnia gignerentur. Pòſt ejus auditor Anaximenes, infinitum aëra: ſed ea, quæ ex eo orientur, definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia. Anaxagoras, materiam infinitam: ſed ex ea particulas ſimiles inter ſe, minutas; eas primum confuſas, poſtea in ordinem adductas a mente divina. Xenophanes paulo etiam antiquior, unum eſſe omnia, neque id eſſe mutabile, et id eſſe Deum, neque natum unquam et ſempiternum, conglobatâ figurâ. Parmenides, ignem, qui moveat terram, quæ ab eo formetur. Leucippus, plenum et inane. Democritus huic in hoc ſimilis, uberior in cæteris. Empedocles, hæc pervulgata et nota quatuor. Heraclitus, ignem. Meliſſus, hoc, quod eſſet infinitum et immutabile, et fuiſſe ſemper et fore. Plato ex materia, in ſe omnia recipiente, mundum eſſe factum cenſet a Deo ſempiternum. Pythagorei ex numeris, et mathematicorum initiis proficiſci volunt omnia. Ex his eliget veſter ſapiens unum aliquem, credo, quem ſequatur: cæteri, tot viri et tanti, repudiati ab eo condemnatique diſcedent.

Quamcunque vero ſententiam probaverit, eam ſic animo comprehenſam habebit, ut ea quæ ſenſibus; nec magis approbabit nunc lucere, quam, quoniam Stoicus eſt, hunc mundum eſſe ſapientem, habere mentem, quæ et ſe et ipſum fabricata ſit, et omnia moderetur, moveat, regat. Erit ei perſuaſum etiam, ſolem, lunam, ſtellas omnes, terram, mare, deos eſſe, quòd quædam animalis intelligentia per omnia ea permeet, et tranſeat: fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ardore deflagret.

XXXVIII. Sint iſta vera; (vides enim jam me fateri aliquid eſſe

veri) comprehendi ea tamen et percipi nego. Cum enim tuus iſte Stoicus ſapiens ſyllabatim tibi iſta dixerit, veniet flumen orationis aureum fundens Ariſtoteles, qui illum deſipere dicat: neque enim ortum eſſe unquam mundum, quod nulla fuerit, novo conſilio inito, tam præclari operis inceptio, et ita eum eſſe undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus mutationemque moliri, nulla ſenectus diuturnitate temporum exiſtere, ut hic ornatus unquam dilapſus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem ſuperius ſicut caput et famam tuam defendere, neceſſe erit: mihi, ne ut dubitem quidem, relinquatur?

Ut omittam levitatem temere aſſentientium, quanti libertas iſta æſtimanda eſt, non mihi neceſſe eſſe, quod tibi eſt? Cur Deus, omnia noſtri cauſâ cum faceret, (ſic enim vultis) tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur mortifera tam multa pernicioſa terra marique diſperſerit? Negatis hæc tam polite tamque ſubtiliter effici potuiſſe ſine divina aliqua ſolertia; cujus quidem vos majeſtatem deducitis uſque ad apium formicarumque perfectionem; ut etiam inter Deos Myrmecides aliquis, minutorum opuſculorum fabricator, fuiſſe videatur.

Negas ſine Deo poſſe quidquam. Ecce tibi e tranſverſo Lampſacenus Strato, qui det iſti Deo immunitatem magni quidem muneris. Sed cum ſacerdotes deorum vacationem habeant, quanto eſt æquius habere ipſos deos? Negat operâ deorum ſe uti ad fabricandum mundum. Quæcunque ſint, docet omnia eſſe effecta naturâ: nec, ut ille, qui aſperis, et lævibus, et hamatis uncinatiſque corporibus concreta hæc eſſe dicat, interjecto inani. Somnia cenſet hæc eſſe Democriti, non docentis, ſed optantis. Ipſe autem ſingulas mundi partes perſequens, quidquid aut ſit, aut fiat, naturalibus fieri aut factum eſſe docet ponderibus et motibus. Sic ille et Deum opere magno liberat, et me timore. Quis enim poteſt (cum exiſtimet a Deo ſe curari) non et dies et noctes divinum numen horrere? et, ſi quid adverſi acciderit, (quod cui non accidit?) extimeſcere, ne id jure evenerit?

Nec Stratoni tamen aſſentior; nec vero tibi. Modo hoc, modo illud, probabilius videtur.

XXXIX. Latent iſta omnia, Luculle, craſſis occultata et circumfuſa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta ſit, quæ penetrare in cælum, terram intrare, poſſit. Corpora noſtra non novimus: qui ſint ſitus partium; quam vim quæque pars habeat, ignoramus. Itaque medici ipſi, quorum intererat ea noſſe, aperuerunt, ut viderentur. Nec eo tamen aiunt empirici notiora eſſe illa; quia poſſit fieri, ut patefacta et detecta mutentur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas perſecare, aperire, dividere poſſumus, ut videamus, terra penituſne defixa ſit et quaſi radicibus ſuis hæreat, an media pendeat?

Habitari ait Xenophanes in luna, eamque eſſe terram multarum urbium, et montium. Portenta videntur: ſed tamen neque ille, qui dixit, jurare poſſet ita ſe rem habere, neque ego. Nonne etiam dicitis, eſſe e regione nobis, e contraria parte terræ, qui adverſis veſtigiis ſtent contra noſtra veſtigia, quos Antipodas vocatis? Cur mihi magis ſuccenſetis, qui iſta non aſpernor, quam eis, qui, cum audiunt, deſipere vos arbitrantur? Hicetas Syracuſius, ut ait Theophraſtus, cælum, ſolem, lunam, ſtellas, ſupera denique omnia, ſtare cenſet; neque, præter terram, rem ullam in mundo moveri: quæ cum circum axem ſe ſumma celeritate convertat et torqueat, eadem effici omnia, quaſi ſtante terra cælum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, ſed paulo obſcurius. Quid tu, Epicure? loquere. Putas ſolem eſſe tantulum? Egone? ne bis quidem tantum. Sed et vos ab illo irridemini; et ipſi illum viciſſim eluditis. Liber igitur a tali irriſione Socrates, liber Ariſto Chius, qui nihil iſtorum ſciri putat poſſe.

Sed redeo ad animum et corpus. Satiſne tandem ea nota ſunt nobis, quæ nervorum natura ſit, quæ venarum? Tenemuſne quid animus ſit? ubi ſit? denique, ſitne, an, ut Dicæarcho viſum eſt, ne ſit quidem ullus? Si eſt: treſne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, iræ, cupiditatis; an ſimplex unuſque ſit? Si ſimplex, utrum ſit ignis, an anima, an ſanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod intelligi, quale ſit, vix poteſt. Et, quidquid eſt, mortale ſit, an æternum? Nam utramque in partem multa dicuntur.

XL. Horum aliquid veſtro ſapienti certum videtur; noſtro, ne quid maxime quidem probabile ſit, occurrit. Ita ſunt in pleriſque contrariarum rationum paria momenta.

Sin agis verecundius, et me accuſas, non quod tuis rationibus non aſſentiar, ſed quod nullis; vincam animum, cuique aſſentiar, deligam. Quem potiſſimum? Quem? Democritum? ſemper enim (ut ſcitis) ſtudioſus nobilitatis fui. Urgebor jam omnium veſtrûm convicio. Tune aut inane quidquam putes eſſe, cum ita completa et conferta ſint omnia, ut et quod movebitur corporum cedat, et qua quidque ceſſerit, aliud illico ſubſequatur? aut atomos ullas, e quibus quidquid efficiatur, illarum ſit diſſimillimum? aut ſine aliqua mente rem ullam effici poſſe præclaram? et, cum in uno mundo ornatus hic tam ſit mirabilis, innumerabiles, ſupra, infra, dextra, ſiniſtra, ante, poſt, alios diſſimiles, alios ejuſdemmodi mundos eſſe? et, ut nos nunc ſumus, ad Baulos, Puteoloſque videmus; ſic innumerabiles paribus in locis eſſe, eiſdem nominibus, honoribus, rebus geſtis, ingeniis, formis, ætatibus, eiſdem de rebus diſputantes? et, ſi nunc, aut ſi etiam dormientes aliquid animo videre videamur, imagines extrinſecus in animos noſtros per corpus irrumpere?

Tu vero iſta ne aſciveris, neve fueris commentitiis rebus aſſenſus. Nihil ſentire eſt melius, quam tam prava ſentire. Non ergo id agitur, ut aliquid aſſenſu meo comprobem. Quæ tu vide, ne impudenter etiam poſtules, non ſolum arroganter, præſertim cum iſta tua mihi ne probabilia quidem videantur. Nec enim divinationem, quam probatis, ullam eſſe arbitror; fatumque illud etiam, quo omnia contineri dicitis, contemno. Ne exædificatum quidem hunc mundum divino conſilio exiſtimo; atque haud ſcio an ita ſit.

XLI. Sed cur rapior in invidiam? Licetne per vos neſcire, quod neſcio? An Stoicis ipſis inter ſe diſceptare, mihi cum iis non licebit? Zenoni et reliquis fere Stoicis æther videtur ſummus Deus, mente præditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quaſi majorum eſt gentium Stoicus, Zenonis auditor, Solem dominari et rerum potiri putat. Itaque cogimur diſſenſione ſapientum

dominum noſtrum ignorare; quippe qui neſciamus, Soli an Ætheri ſerviamus. Solis autem magnitudo (ipſe enim hic radiatus me intueri videtur) admonet, ut crebro faciam mentionem ſui. Vos ergo hujus magnitudinem quaſi decempeda permenſi refertis. Huic me menſuræ veſtræ, et vobis, quaſi malis architectis, nego ego credere. Dubium eſt, uter noſtrûm ſit, leviter ut dicam, verecundior?

Neque tamen iſtas quæſtiones phyſicorum exterminandas puto. Eſt enim animorum ingeniorumque naturale quoddam quaſi pabulum conſideratio contemplatioque naturæ. Erigimur; elatiores fieri videmur; humana deſpicimus; cogitanteſque ſupera atque cæleſtia, hæc noſtra, ut exigua et minima, contemnimus. Indagatio ipſa rerum tum maximarum, tum etiam occultiſſimarum, habet oblectationem. Si vero aliquid occurret, quod veriſimile videatur, humaniſſima completur animus voluptate.

Quæret igitur hæc et veſter ſapiens, et hic noſter: ſed veſter, ut aſſentiatur, credat, affirmet; noſter, ut vereatur temere opinari; præclareque agi ſecum putet, ſi in ejuſmodi rebus, veriſimile quod ſit, invenerit. Veniamus nunc ad bonorum malorumque notionem. Sed paululum ante dicendum eſt. Non mihi videntur conſiderare, cum phyſici iſta valde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, ſi quæ illuſtriores videantur, amittere. Non enim magis aſſentiuntur, neque approbant lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut jubere, aut vetare: nec magis affirmabunt, ſignum illud, ſi erunt menſi, ſex pedum eſſe, quam ſolem, quem metiri non poſſunt, plus quam duodeviginti partibus majorem eſſe quam terram. Ex quo illa concluſio naſcitur; Si, ſol quantus ſit, percipi non poteſt; qui cæteras res eodem modo, quo magnitudinem ſolis, approbat, is eas res non percipit. Magnitudo autem ſolis percipi non poteſt. Qui igitur id approbat, quaſi percipiat, nullam rem percipit. Reſponderint, poſſe percipi quantus ſol ſit. Non repugnabo, dummodo eodem pacto cætera percipi comprehendique dicant. Nec enim poſſunt dicere, aliud alio magis minuſve comprehendi; quoniam omnium rerum una eſt definitio comprehendendi.

XLII. Sed, quod cœperam; Quid habemus in rebus bonis et malis explorati? Nempe fines conſtituendi ſunt, ad quos et bonorum et malorum ſumma referatur. Qua de re eſt igitur inter ſummos viros major diſſenſio? Omitto illa, quæ relicta jam videntur, et Herillum, qui in cognitione et ſcientia ſummum bonum ponit. Qui cum Zenonis auditor eſſet, vides quantum ab eo diſſenſerit, et quam non multum a Platone Megarici, quorum fuit nobilis diſciplina; cujus, ut ſcriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi: deinde eum ſecuti, Parmenides et Zeno. Itaque ab his Eleatici philoſophi nominabantur. Poſt Euclides, Socratis diſcipulus, Megareus; a quo iidem illi Megarici dicti; qui id bonum ſolum eſſe dicebant, quod eſſet unum et ſimile, et idem ſemper. Hi quoque multa a Platone. A Menedemo autem, quod is Eretrias fuit, Eretriaci appellati; quorum omne bonum in mente poſitum et mentis acie, qua verum cerneretur. Illis ſimilia, ſed, opinor, explicata uberius et ornatius.

Hos ſi contemnimus, et jam abjectos putamus; illos certe minus deſpicere debemus; Ariſtonem, qui, cum Zenonis fuiſſet auditor, re probavit ea, quæ ille verbis, Nihil eſſe bonum, niſi virtutem; neque malum, niſi quod virtuti eſſet contrarium: in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla eſſe cenſuit. Huic ſummum bonum eſt, in his rebus neutram in partem moveri; quæ ἀδιαφορία ab ipſo dicitur. Pyrrho autem, ea ne ſentire quidem ſapientem; quæ ἀπάθη nominantur. Has igitur tot ſententias ut omittamus, hæc nunc videamus, quæ diu multumque defenſa ſunt.

Alii voluptatem finem eſſe voluerunt; quorum princeps Ariſtippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenaici. Pòſt Epicurus, cujus eſt diſciplina nunc notior; neque tamen cum Cyrenaicis de ipſa voluptate conſentiens. Voluptatem autem et honeſtatem finem eſſe Callipho cenſuit: vacare omni moleſtia Hieronymus: hoc idem cum honeſtate Diodorus. Ambo hi Peripatetici. Honeſte autem vivere, fruentem rebus iis, quas primas homini natura conciliet, et vetus Academia cenſuit, (ut indicant ſcripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime) et Ariſtoteles;

ejuſque amici nunc proxime videntur accedere. Introducebat etiam Carneades, non quo probaret, ſed ut opponeret Stoicis, ſummum bonum eſſe, frui iis rebus, quas primas natura conciliaviſſet. Honeſtum autem, quod ducatur a conciliatione naturæ, Zeno ſtatuit finem eſſe bonorum; qui inventor et princeps Stoicorum fuit.

XLIII. Jam illud perſpicuum eſt, omnibus iis finibus bonorum, quos expoſui, malorum fines eſſe contrarios. Ad vos nunc refero, quem ſequar? modo ne quis illud tam ineruditum abſurdumque reſpondeat, Quemlibet, modo aliquem. Nihil poteſt dici inconſideratius. Cupio ſequi Stoicos. Licetne (omitto, per Ariſtotelem, meo judicio in philoſophia prope ſingularem) per ipſum Antiochum? qui appellabatur Academicus: erat quidem, ſi perpauca mutaviſſet, germaniſſimus Stoicus. Erit igitur res jam in diſcrimine: nam aut Stoicus conſtituatur ſapiens, aut veteris Academiæ. Utrumque non poteſt. Eſt enim inter eos non de terminis, ſed de tota poſſeſſione, contentio. Nam omnis ratio vitæ definitione ſummi boni continetur; de qua qui diſſident, de omni ratione vitæ diſſident. Non poteſt igitur uterque eſſe ſapiens, quoniam tantopere diſſentiunt, ſed alter. Si Polemoneus; peccat Stoicus, rei falſæ aſſentiens. Vos quidem nihil dicitis a ſapiente tam alienum eſſe. Sin vera ſunt Zenonis; eadem in veteres Academicos, Peripateticoſque dicenda. Hic igitur neutri aſſentiens, ſi nunquam, uter eſt prudentior?

Quid, cum ipſe Antiochus diſſentit quibuſdam in rebus ab iis, quos amat, Stoicis? nonne indicat non poſſe illa probanda eſſe ſapienti? Placet Stoicis, omnia peccata eſſe paria: at hoc Antiocho vehementiſſime diſplicet. Liceat tandem mihi conſiderare, utram ſententiam ſequar. Præcide, inquit: ſtatue aliquando quidlibet. Quid? quæ dicuntur quidem, et acuta mihi videntur in utramque partem, et paria; nonne caveam, ne ſcelus faciam? Scelus enim dicebas eſſe, Luculle, dogma prodere. Contineo igitur me, ne incognito aſſentiar: quod mihi tecum eſt dogma commune.

Ecce multo major etiam diſſenſio. Zeno in una virtute poſitam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, inquit, beatam, ſed non beatiſſimam. Deus ille, qui nihil cenſuit deeſſe virtuti: homuncio hic, qui multa putat præter virtutem homini partim cara eſſe, partim etiam neceſſaria. Sed ille vereor ne virtuti plus tribuat quam natura patiatur, præſertim Theophraſto multa diſerte copioſeque dicente. Et hic metuo, ne vix ſibi conſtet; qui cum dicat eſſe quædam et corporis et fortunæ mala, tamen eum, qui in his omnibus ſit, beatum fore cenſet, ſi ſapiens ſit. Diſtrahor: tum hoc mihi probabilius, tum illud, videtur; et tamen, niſi alterutrum ſit, virtutem jacere plane puto.

Verum in his diſcrepant. Quid illud? in quibus conſentiunt, num pro veris probare poſſumus? Sapientis animum nunquam nec cupiditate moveri, nec lætitia efferri.

XLIV. Age, hæc probabilia ſane ſint: num etiam illa? nunquam timere, nunquam dolere. Sapienſne non timeat? nec, ſi patria deleatur, non doleat? Satis durum; ſed Zenoni neceſſarium, cui, præter honeſtum, nihil eſt in bonis: tibi vero, Antioche, minime, cui, præter honeſtatem, multa bona; præter turpitudinem, multa mala videntur, quæ et venientia metuat ſapiens neceſſe eſt, et veniſſe doleat. Sed quæro, quando iſta fuerint ab Academia vetere decreta, ut animum ſapientis commoveri et conturbari negarent? Mediocritates illi probabant, et in omni permotione naturalem volebant eſſe quendam modum. Legimus omnes Crantoris, veteris Academici, de luctu; eſt enim non magnus, verum aureolus, et, ut Tuberoni Panætius præcipit, ad verbum ediſcendus libellus. Atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant permotiones iſtas animis noſtris datas: metum, cavendi cauſâ; miſericordiam ægritudinemque, clementiæ; ipſam iracundiam, fortitudinis quaſi cotem eſſe dicebant: recte, ſecuſne, alias viderimus. Atrocitas quidem iſta tua quo modo in veterem Academiam irruperit, neſcio.

Illa vero ferre non poſſum, non quo mihi diſpliceant; (ſunt enim Socratica, pleraque mirabilia Stoicorum, quæ παράδοξα

nominantur) ſed ubi Xenocrates, ubi Ariſtoteles, iſta tetigit? hos enim quaſi eoſdem eſſe vultis. Illi unquam dicerent, ſapientes ſolos reges? ſolos divites? ſolos formoſos? omnia, quæ ubique eſſent, ſapientis eſſe? neminem Conſulem, Prætorem, imperatorem, neſcio an ne quinquevirum quidem quemquam, niſi ſapientem? poſtremo, ſolum civem, ſolum liberum? inſipientes omnes, peregrinos, exules, ſervos, furioſos? denique ſcripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabulas noſtras, non eſſe leges? ne urbes denique aut civitates, niſi quæ eſſent ſapientium? Hæc tibi, Luculle, ſi es aſſenſus Antiocho, familiari tuo, tam ſunt defendenda, quam mœnia: mihi autem, bono modo; tantum, quantum videbitur.

XLV. Legi apud Clitomachum, cum Carneades et Stoicus Diogenes ad ſenatum in Capitolio ſtarent, A. Albinum, (qui tum, P. Scipione et M. Marcello Conſulibus, Prætor eſſet,) eum, qui cum avo tuo, Luculle, Conſul fuit, doctum ſane hominem, ut indicat ipſius hiſtoria, ſcripta Græce, jocantem dixiſſe Carneadi; *Ego tibi, Carneade, Prætor eſſe non videor, quia ſapiens non ſum; nec hæc urbs, nec in ea civitas.* Tum ille, *Huic Stoico non vidêris.* Ariſtoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus ſequi volebat, non dubitaviſſet, quin et Prætor ille eſſet, et Roma urbs, et eam civitas incoleret. Sed ille noſter eſt plane, ut ſupra dixi, Stoicus, perpauca balbutiens.

Vos autem mihi veremini, ne labar ad opinionem, et aliquid aſciſcam, et comprobem incognitum: quod minime vultis. Quid conſilii datis? Teſtatur ſæpe Chryſippus, tres ſolas eſſe ſententias, quæ defendi poſſint, de finibus bonorum; circumcidit et amputat multitudinem: aut enim honeſtatem eſſe finem, aut voluptatem, aut utrumque. Nam qui ſummum bonum dicant id eſſe, ſi vacemus omni moleſtia, eos invidioſum nomen voluptatis fugere; ſed in vicinitate verſari: quod facere eos etiam, qui illud idem cum honeſtate conjungerent: nec multo ſecus eos, qui ad honeſtatem prima naturæ commoda adjungerent. Ita tres reliquit ſententias, quas putet probabiliter poſſe defendi. Sit ſane

ita: quanquam a Polemonis, et Peripateticorum, et Antiochi finibus non facile divellor; neque quidquam habeo adhuc probabilius. Veruntamen video, quam ſuaviter voluptas ſenſibus noſtris blandiatur. Labor, ut aſſentiar Epicuro, aut Ariſtippo. Revocat virtus; vel potius reprehendit manu: pecudum illos motus eſſe dicit: hominem jungit Deo. Poſſum eſſe medius: ut, quoniam Ariſtippus, quaſi animum nullum habeamus, corpus ſolum tuetur; Zeno, quaſi corporis ſimus expertes, animum ſolum complectitur; ut Calliphontem ſequar, cujus quidem ſententiam Carneades ita ſtudioſe defenſitabat, ut eam probare etiam videretur: quanquam Clitomachus affirmabat, nunquam ſe intelligere potuiſſe, quid Carneadi probaretur. Sed ſi ipſum finem velim ſequi, nonne ipſa veritas, et gravis, et recta ratio mihi obverſetur? Tu, cum honeſtas in voluptate contemnenda conſiſtat, honeſtatem cum voluptate, tanquam hominem cum bellua, copulabis?

XLVI. Unum igitur par, quod depugnet, reliquum eſt, voluptas cum honeſtate: de quo Chryſippo fuit, quantum ego ſentio, non magna contentio. Alterum ſi ſequare, multa ruunt, et maxime communitas cum hominum genere, caritas, amicitia, juſtitia, reliquæ virtutes; quarum eſſe nulla poteſt, niſi erit gratuita. Nam quæ voluptate, quaſi mercede aliqua, ad officium impellitur, ea non eſt virtus, ſed fallax imitatio ſimulatioque virtutis. Audi contrà illos, qui nomen honeſtatis a ſe ne intelligi quidem dicant, niſi forte quod glorioſum ſit in vulgus, id honeſtum velimus dicere: fontem omnium bonorum in corpore eſſe: hanc normam, hanc regulam, hanc præſcriptionem eſſe naturæ; a qua qui aberraviſſet, cum nunquam, quid in vita ſequeretur, habiturum.

Nihil igitur me putatis, hæc et alia innumerabilia cum audiam, moveri? Tam moveor, quam tu, Luculle; neque me minus hominem, quam te, putaveris. Tantùm intereſt, quod ut, cum es commotus, acquieſcis, aſſentiris, approbas; verum illud, certum, comprehenſum, perceptum, ratum, firmum, fixum fuiſſe vis; deque eo nulla ratione neque pelli, neque moveri potes:

ego nihil ejuſmodi eſſe arbitror, cui ſi aſſenſus ſim, non aſſentiar ſæpe falſo; quoniam vera a falſis nullo diſcrimine ſeparantur, præſertim cum judicia iſta dialecticæ nulla ſint.

Venio enim jam ad tertiam partem philoſophiæ. Aliud judicium Protagoræ eſt, qui putet id cuique verum eſſe, quod cuique videatur: aliud Cyrenaicorum, qui, præter permotiones intimas, nihil putant eſſe judicii: aliud Epicuri, qui omne judicium in ſenſibus, et in rerum notitiis, et in voluptate conſtituit. Plato autem omne judicium veritatis, veritatemque ipſam, abductam ab opinionibus et a ſenſibus, cogitationis ipſius et mentis eſſe voluit. Numquid horum probat noſter Antiochus? ille vero ne majorum quidem ſuorum. Ubi enim aut Xenocratem ſequitur, cujus libri ſunt de ratione loquendi multi et multum probati? aut ipſum Ariſtotelem, quo profecto nihil eſt acutius, nihil politius? a Chryſippo pedem nunquam.

XLVII. Quî ergo Academici appellamur? an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos ſequi, qui inter ſe diſſident? In hoc ipſo, quod in elementis dialectici docent, quo modo judicare oporteat, verum falſumne ſit, ſi quid ita connexum eſt, ut hoc, *Si dies eſt, lucet*; quanta contentio eſt? Aliter Diodoto, aliter Philoni, Chryſippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore ſuo, quam multis rebus Chryſippus diſſidet? Quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater et Archidemus, opinioſiſſimi homines, nonne multis in rebus diſſentiunt?

Quid me igitur, Luculle, in invidiam et tanquam in concionem vocas? et quidem, ut ſeditioſi tribuni ſolent, occludi tabernas jubes? Quo enim ſpectat illud, cum artificia tolli quereris a nobis, niſi ut opifices concitentur? qui, ſi undique omnes convenerint, facile contra vos incitabuntur. Expromam primum illa invidioſa, quòd eos omnes, qui in concione ſtabunt, exules, ſervos, inſanos eſſe dicatis: deinde ad illa veniam, quæ jam non ad multitudinem, ſed ad voſmetipſos, qui adeſtis, pertinent. Negat enim vos Zeno, negat Antiochus, ſcire quidquam. Quomodo? inquies: nos enim defendimus, etiam inſipientem multa comprehendere.

At ſcire negatis quenquam rem ullam, niſi ſapientem; et hoc quidem Zeno geſtu conficiebat: nam, cum extenſis digitis adverſam manum oſtenderat, *Viſum*, inquiebat, hujuſmodi eſt: deinde, cum paulum digitos conſtrinxerat, *aſſenſus* hujuſmodi: tum cum plane compreſſerat, pugnumque fecerat, *comprehenſionem* illam eſſe dicebat: qua ex ſimilitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, κατάληψιν impoſuit. Cum autem lævam manum admoverat, et illum pugnum arcte vehementerque compreſſerat, *ſcientiam* talem eſſe dicebat; cujus compotem, niſi ſapientem, eſſe neminem. Sed, qui ſapiens ſit, aut fuerit, ne ipſi quidem ſolent dicere. Ita tu nunc, Catule, lucere neſcis: nec tu, Hortenſi, in tua villa nos eſſe. Num minus hæc invidioſe dicuntur? nec tamen nimis eleganter: illa ſubtilius.

Sed quo modo tu, ſi nihil comprehendi poſſet, artificia concidere dicebas, neque mihi dabas, id quod probabile eſſet, ſatis magnam vim habere ad artes; ſic ego nunc tibi refero, artem ſine ſcientia eſſe non poſſe. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil ſe ſcire, cum in his eſſet tanta ſolertia? Quod ſi eos docuiſſet aliquis, quam vim habere diceretur ſcientia, deſinerent iraſci: ne nobis quidem ſuccenſerent, cum didiciſſent id tollere nos, quod nuſquam eſſet; quod autem ſatis eſſet ipſis, relinquere. Quam rationem majorum etiam comprobat diligentia: qui primùm jurare *ex ſui animi ſententia* quemque voluerunt; deinde ita teneri, *ſi ſciens falleret*, quòd inſcientia multa verſaretur in vita; tum, qui teſtimonium diceret, ut *arbitrari* ſe diceret, etiam quod ipſe vidiſſet: quæque jurati judices cognoviſſent, ut ea non eſſe facta, ſed ut *videri* pronuntiarent.

XLVIII. Verum, quoniam non ſolum nauta ſignificat, ſed etiam Favonius ipſe inſuſurrat, navigandi nobis, Luculle, tempus eſſe, et, quoniam ſatis multa dixi, eſt mihi perorandum. Poſthac tamen, cum hæc quæremus, potius de diſſenſionibus tantis ſummorum virorum diſſeramus, de obſcuritate naturæ, deque errore tot philoſophorum, qui de bonis contrariiſque rebus tantopere diſcrepant, ut, cum plus uno verum eſſe non poſſit, jacere neceſſe ſit tot tam nobiles diſciplinas; quam de oculorum ſenſuumque

reliquorum mendaciis, et de ſortite, aut pſeudomeno; quas plagas ipſi contra ſe Stoici texuerunt.

Tum Lucullus, Non moleſte, inquit, fero, nos hæc contuliſſe: ſæpius enim congredientes nos, et maxime in Tuſculanis noſtris, ſi qua videbuntur, requiremus. Optime, inquam: ſed quid Catulus ſentit? quid Hortenſius? Tum Catulus, Egone, inquit? ad patris revolvor ſententiam, quam quidem ille Carneadeam eſſe dicebat, ut percipi nihil putem poſſe; aſſenſurum autem non percepto, id eſt, opinaturum ſapientem, exiſtimem: ſed ita, ut intelligat ſe opinari, ſciatque nihil eſſe, quod comprehendi et percipi poſſit. Per ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans, illi alteri ſententiæ nihil eſſe, quod percipi poſſit, vehementer aſſentior.

Habeo, inquam, ſententiam tuam, nec eam admodum aſpernor. Sed tibi quid tandem videtur, Hortenſi? Tum ille ridens, Tollendum. Teneo te, inquam: nam iſta Academiæ eſt propria ſententia. Ita ſermone confecto, Catulus remanſit: nos ad naviculas noſtras deſcendimus..

ACADEMICORUM

(EDITIONIS SECUNDÆ)

LIBER PRIMUS.

I. IN Cumano nuper cum mecum Atticus noſter eſſet, nuntiatum eſt nobis a M. Varrone, veniſſe eum Româ pridie veſperi, et, niſi de via feſſus eſſet, continuo ad nos venturum fuiſſe. Quod cum audiſſemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiſcum et ſtudiis eiſdem, et vetuſtate amicitiæ, conjunctum. Itaque confeſtim ad eum ire perreximus; paulumque cum ejus villa abeſſemus, ipſum ad nos venientem vidimus: atque illum complexi, ut mos amicorum eſt, ſatis eum longo intervallo ad ſuam villam reduximus.

Hic pauca primo, atque ea, percontantibus nobis ecquid forte Româ novi. Atticus, Omitte iſta, quæ nec percontari, nec audire ſine moleſtia poſſumus, quæſo, inquit; et quære potius ecquid ipſe novi. Silent enim diutius Muſæ Varronis, quam ſolebant; nec tamen iſtum ceſſare, ſed celare quæ ſcribat, exiſtimo. Minime vero, inquit ille: intemperantis enim eſſe arbitror ſcribere, quod occultari velit. Sed habeo opus magnum in manibus, quòd jam pridem ad hunc cum ipſum (me autem dicebat) quædam inſtitui, quæ et ſunt magna ſane, et limantur a me politius. Et ego, Iſta quidem, inquam, Varro, jam diu expectans, non audeo tamen flagitare: audivi enim e Libone noſtro, cujus noſti ſtudium, (nihil enim ejuſmodi celare poſſumus) non te ea intermittere, ſed accuratius tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in

mentem venit a te requirere: ſed nunc poſteaquam ſum ingreſſus res eas, quas tecum ſimul didici, mandare monumentis, philoſophiamque veterem illam, a Socrate ortam, Latinis literis illuſtrare; quæro, quid ſit, cur, cum multa ſcribas, genus hoc prætermittas, præſertim cum et ipſe in eo excellas, et id ſtudium totaque ea res longe cæteris et ſtudiis et artibus antecedat.

II. Tum ille, Rem a me ſæpe deliberatam et multum agitatam requiris. Itaque non hæſitans reſpondebo: ſed ea dicam, quæ mihi ſunt in promptu; quod iſta ipſa de re multum, ut dixi, et diu cogitavi. Nam, cum philoſophiam viderem diligentiſſime Græcis literis explicatam, exiſtimavi, ſi qui de noſtris ejus ſtudio tenerentur, ſi eſſent Græcis doctrinis eruditi, Græca potius quam noſtra lecturos; ſin a Græcorum artibus et diſciplinis abhorrerent, ne hæc quidem curaturos, quæ ſine eruditione Græca intelligi non poſſunt. Itaque ea nolui ſcribere, quæ nec indocti intelligere poſſent, nec docti legere curarent.

Vides autem eadem ipſe: didiciſti enim non poſſe nos Amafanii aut Rabirii ſimiles eſſe, qui, nulla arte adhibita, de rebus ante oculos poſitis vulgari ſermone diſputant; nihil definiunt, nihil partiuntur, nihil apta interrogatione concludunt, nullam denique artem eſſe nec dicendi, nec diſſerendi putant. Nos autem præceptis dialecticorum et oratorum etiam (quoniam utramque vim virtutem eſſe noſtri putant) ſic parentes ut legibus, verbis, quanquam novis, cogimur uti; quæ docti, ut dixi, a Græcis petere malunt, indocti ne a nobis quidem accipiunt: ut fruſtra omnis ſuſcipiatur labor.

Jam vero phyſica, ſi Epicurum, id eſt, ſi Democritum probarem, poſſem ſcribere ita plane, ut Amafanius. Quid eſt enim magnum, cum cauſas rerum efficientium ſuſtuleris, de corpuſculorum (ita enim appellat atomos) concurſione fortuita loqui? Noſtra tu phyſica noſti, quæ contineantur ex effectione et ex materia ea, quam fingit et format effectio. Adhibenda enim geometria eſt: quoniam quibuſnam quiſquam enuntiare verbis, aut quem ad intelligendum poterit adducere hæc ipſa de vita et moribus, et de expetendis fugiendiſque rebus? Illi enim

ſimpliciter pecudis et hominis idem bonum eſſe cenſent: apud noſtros autem, non ignoras, quæ ſit et quanta ſubtilitas. Sive enim Zenonem ſequare; magnum eſt efficere, ut quis intelligat, quid ſit illud verum et ſimplex bonum, quod non poſſit ab honeſtate ſejungi; quod bonum quale ſit, negat ſe omnino Epicurus ſine voluptatibus ſenſum moventibus vel ſuſpicari. Si vero Academiam veterem perſequamur, quam nos, ut ſcis, probamus; quam erit illa acute explicanda nobis? quam argute, quam obſcure etiam contra Stoicos diſſerendum?

Totum igitur illud philoſophiæ ſtudium mihi quidem ipſe ſumo, et ad vitæ conſtantiam, quantam poſſum, et ad delectationem animi; nec ullum arbitror, ut apud Platonem eſt, majus aut melius a diis datum munus homini. Sed meos amicos, in quibus eſt ſtudium, in Græciam mitto, id eſt, ad Græcos ire jubeo, ut ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos conſectentur. Quæ autem nemo adhuc docuerat, nec erat unde ſtudioſi ſcire poſſent, ea, quantum potui, (nihil enim magnopere meorum miror) feci, ut eſſent nota noſtris: a Græcis enim peti non poterant, ac poſt L. Ælii noſtri occaſum ne a Latinis quidem. Et tamen in illis veteribus noſtris, quæ, Menippum imitati, non interpretati, quadam hilaritate conſperſimus, multa admiſta ex intima philoſophia, multa dicta dialectice: quæ quo facilius minus docti intelligerent, jucunditate quadam ad legendum invitati; in laudationibus, in iis ipſis antiquitatum proœmiis philoſophice ſcribere voluimus, ſi modo conſecuti ſumus.

III. Tum ego, Sunt, inquam, iſta, Varro. Nam nos in noſtra urbe peregrinantes erranteſque, tanquam hoſpites, tui libri quaſi domum deduxerunt, ut poſſemus aliquando, qui et ubi eſſemus, agnoſcere. Tu ætatem patriæ, tu deſcriptiones temporum, tu ſacrorum jura, tu ſacerdotum; tu domeſticam, tu bellicam diſciplinam; tu ſedem regionum, locorum; tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, cauſas aperuiſti: plurimumque poetis noſtris, omninoque Latinis et literis luminis attuliſti, et verbis: atque ipſe varium et elegans omni fere numero poema feciſti, philoſophiamque multis locis

inchoaſti, ad impellendum ſatis, ad edocendum parum.

Cauſam autem probabilem tu quidem affers: aut enim Græca legere malent, qui erunt eruditi; aut ne hæc quidem, qui illa neſciunt. Sed da mihi nunc, ſatiſne probas? Immo vero et hæc, qui illa non poterunt; et qui Græca poterunt, non contemnent ſua. Quid enim cauſæ eſt, cur poetas Latinos Græcis literis eruditi legant, philoſophos non legant? An quia delectat Ennius, Pacuvius, Accius, multi alii, qui non verba, ſed vim, Græcorum expreſſerunt poetarum? Quanto magis philoſophi delectabunt, ſi, ut illi Æſchylum, Sophoclem, Euripidem, ſic hi Platonem imitentur, Ariſtotelem, Theophraſtum? Oratores quidem laudari video, ſi qui e noſtris Hyperidem ſint, aut Demoſthenem imitati. Ego autem (dicam enim, ut res eſt) dum me ambitio, dum honores, dum cauſæ, dum reipublicæ non ſolum cura, ſed quædam etiam procuratio multis officiis implicatum et conſtrictum tenebat, hæc incluſa habebam; et, ne obſoleſcerent, renovabam, cum licebat, legendo. Nunc vero et fortunæ graviſſimo percuſſus vulnere, et adminiſtratione republicæ liberatus, doloris medicinam a philoſophia peto, et otii oblectationem hanc honeſtiſſimam judico. Aut enim huic ætati hoc maxime aptum eſt; aut iis rebus, ſi quas dignas laude geſſimus, hoc in primis conſentaneum; aut etiam ad noſtros cives erudiendos nihil utilius; aut, ſi hæc ita non ſunt, nihil aliud video, quod agere poſſimus. Brutus quidem noſter, excellens omni genere laudis, ſic philoſophiam Latinis literis perſequitur, nihil ut iiſdem de rebus Græcia deſideret; et eandem quidem ſententiam ſequitur, quam tu. Nam Ariſtum Athenis audivit aliquandiu, cujus tu fratrem Antiochum. Quamobrem, da, quæſo, te huic etiam generi literarum.

IV. Tum ille, Iſtud quidem conſiderabo, nec vero ſine te. Sed de te ipſo quid eſt, inquit, quod audio? Quanam, inquam, de re? Relictam a te veterem jam, inquit; tractari autem novam. Quid ergo, inquam, Antiocho id magis licuerit, noſtro familiari, remigrare in domum veterem e nova, quam nobis in

novam e vetere? Certe enim recentiſſima quæque ſunt correcta et emendata maxime. Quanquam Antiochi magiſter Philo, magnus vir, ut tu exiſtimas ipſe, negaret in libris (quod coram etiam ex ipſo audiebamus) duas Academias eſſe; erroremque eorum, qui ita putarunt, coarguit. Eſt, inquit, ut dicis: ſed ignorare te non arbitror, quæ contra Philonem Antiochus ſcripſerit.

Immo vero et iſtam, et totam veterem Academiam, aquâ abſumptam diu, renovari a te, niſi moleſtum eſt, velim: et ſimul, aſſidamus, inquam, ſi videtur. Sane iſtud quidem, inquit: ſum enim admodum infirmus. Sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille. Quid eſt enim, quod malim, quam ex Antiocho jam pridem audita recordari, et ſimul videre, ſatiſne ea commode dici poſſint Latine? Quæ cum ſunt dicta, in conſpectu conſedimus omnes.

Tum Varro ita exorſus eſt. Socrates mihi videtur, id quod conſtat inter omnes, primus a rebus occultis et ab ipſa natura involutis, in quibus omnes ante eum philoſophi occupati fuerunt, avocaviſſe philoſophiam, et ad vitam communem adduxiſſe; ut de virtutibus et vitiis, omninoque de bonis rebus et malis quæreret: cæleſtia autem vel procul eſſe a noſtra cognitione cenſeret, vel, ſi maxime cognita eſſent, nihil tamen ad bene vivendum. Hic in omnibus fere ſermonibus, qui ab iis, qui illum audierunt, perſcripti varie, copioſe ſunt, ita diſputat, ut nihil affirmet ipſe, refellat alios: nihil ſe ſcire dicat, niſi id ipſum: eoque præſtare cæteris, quòd illi, quæ neſciant, ſcire ſe putent; ipſe ſe nihil ſcire, id unum ſciat: ob eamque rem ſe arbitrari ab Apolline omnium ſapientiſſimum eſſe dictum, quòd hæc eſſet una hominis ſapientia, non arbitrari ſeſe ſcire quod neſciat. Quæ cum diceret conſtanter, et in ea ſententia permaneret, omnis ejus oratio tum in virtute laudanda, et in omnibus hominibus ad virtutis ſtudium cohortandis conſumebatur, ut e Socraticorum libris, maximeque Platonis, intelligi poteſt.

Platonis autem auctoritate, qui varius, et multiplex, et copioſus fuit, una et conſentiens duobus vocabulis philoſophiæ forma inſtituta eſt, Academicorum et Peripateticorum; qui rebus

congruentes, nominibus differebant. Nam, cum Speuſippum, ſororis filium, Plato philoſophiæ quaſi heredem reliquiſſet, duos autem præſtantiſſimos ſtudio atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium et Ariſtotelem Stagiritem; qui erant cum Ariſtotele, Peripatetici dicti ſunt, quia diſputabant inambulantes in Lyceo: illi autem, qui Platonis inſtituto in Academia, quod eſt alterum gymnaſium, cœtus erant et ſermones habere ſoliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. Sed utrique Platonis ubertate completi certam quandam diſciplinæ formulam compoſuerunt, et eam quidem plenam ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, et nulla affirmatione adhibita conſuetudinem differendi reliquerunt.

Ita facta eſt differendi, quod minime Socrates probabat, ars quædam philoſophiæ, et rerum ordo, et deſcriptio diſciplinæ: quæ quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una. Nihil enim inter Peripateticos et illam veterem Academiam differebat. Abundantia quadam ingenii præſtabat, ut mihi videtur quidem, Ariſtoteles: ſed idem fons erat utriſque, et eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio. Sed quid ago? inquit; aut ſumne ſanus, qui hæc vos doceo? nam etſi non ſus Minervam, ut aiunt; tamen inepte, quiſquis Minervam docet.

Tum Atticus, Tu vero, inquit, perge, Varro: valde enim amo noſtra, atque noſtros; meque iſta delectant, cum Latine dicuntur, et iſto modo. Quid me, inquam, putas, qui philoſophiam jam profeſſus ſim, populo noſtro exhibiturum? Pergamus, igitur, inquit, quoniam placet.

V. Fuit ergo jam accepta a Platone philoſophandi ratio triplex: una de vita et moribus; altera, de natura et rebus occultis; tertia, de differendo, et quid verum, et quid falſum; quid rectum in oratione, pravumve; quid conſentiens, quid repugnans, judicando.

Ac primam illam partem bene vivendi a natura petebant, eique parendum eſſe dicebant: neque ulla alia in re, niſi in natura, quærendum eſſe illud ſummum bonum, quo omnia referrentur: conſtituebantque, extremum eſſe rerum expetendarum, et

finem bonorum, adeptum eſſe omnia e natura et animo, et corpore, et vita. Corporis autem alia ponebant eſſe in toto, alia in partibus. Valetudinem, vires, pulchritudinem, in toto: in partibus autem, ſenſus integros, et præſtantiam aliquam partium ſingularum; ut in pedibus celeritatem, vim in manibus, claritatem in voce, in lingua etiam explanatam vocum impreſſionem.

Animi autem, quæ eſſent ad comprehendendam ingeniis virtutem idonea: eaque ab iis in naturam et mores dividebantur. Naturæ celeritatem ad diſcendum et memoriam dabant; quorum utrumque mentis eſſet proprium, et ingenii. Morum autem putabant ſtudia eſſe et quaſi conſuetudinem; quam partim exercitationis aſſiduitate, partim ratione, formabant; in quibus erat philoſophia ipſa. In qua quod inchoatum eſt, neque abſolutum, progreſſio quædam ad virtutem appellatur: quod autem abſolutum, id eſt virtus, quaſi perfectio naturæ, omniumque rerum, quas in animis ponunt, una res optima. Ergo hæc animorum.

Vitæ autem (id enim erat tertium) adjuncta eſſe dicebant, quæ ad virtutis uſum valerent. Jam virtus animi bonis et corporis cernitur in quibuſdam, quæ non tam naturæ, quam beatæ vitæ, adjuncta ſunt. Hominem eſſe cenſebant quaſi partem quandam civitatis, et univerſi generis humani, eumque eſſe conjunctum cum hominibus humana quadam ſocietate. Ac de ſummo quidem atque naturali bono ſic agunt. Cætera autem pertinere ad id putant, aut ad augendum, aut ad tuendum; ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. Ita tripartita ab iis inducitur ratio bonorum.

VI. Atque hæc illa ſunt tria genera, quæ putant plerique Peripateticos dicere: id quidem non falſo; eſt enim hæc partitio illorum; illud imprudenter, ſi alios eſſe Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos, arbitrantur. Communis hæc ratio, et utriſque hic bonorum finis videbatur, adipiſci quæ eſſent prima in natura, quæque ipſa per ſeſe expetenda, aut omnia, aut maxima. Ea ſunt autem maxima, quæ in ipſo animo atque in ipſa virtute verſantur. Itaque omnis illa antiqua philoſophia ſenſit in una virtute eſſe poſitam beatam vitam; nec tamen beatiſſimam,

niſi adjungerentur et corporis, et cætera, quæ ſupra dicta ſunt, ad virtutis uſum idonea.

Ex hac deſcriptione, agendi quoque aliquid in vita, et officii ipſius initium reperiebatur; quod erat in conſervatione earum rerum, quas natura præſcriberet. Hinc gignebatur fuga deſidiæ, voluptatumque contemptio: ex quo laborum dolorumque ſuſceptio multorum, magnorum, recti honeſtique cauſâ; et earum rerum, quæ erant congruentes cum deſcriptione naturæ. Unde amicitia exiſtebat, et juſtitia, atque æquitas; hæque et voluptatibus, et multis vitæ commodis anteponebantur. Hæc quidem fuit apud eos morum inſtitutio, et ejus artis, quam primam poſui, forma atque deſcriptio.

De natura autem (id enim ſequebatur) ita dicebant, ut eam dividerent in res duas; ut altera eſſet efficiens, altera autem, quaſi huic ſe præbens, ea, quæ efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim eſſe cenſebant: in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam: in utroque tamen utrumque: neque enim materiam ipſam cohærere potuiſſe, ſi nulla vi contineretur, neque vim ſine aliqua materia. Nihil eſt enim, quod non alicubi eſſe cogatur. Sed quod ex utroque, id jam corpus et quaſi *qualitatem* quandam nominabant. Dabitis enim profecto, ut in rebus inuſitatis, quod Græci ipſi faciunt, a quibus hæc jam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis.

VII. Nos vero, inquit Atticus. Quin etiam Græcis licebit utare, cum voles, ſi te Latina forte deficient. Bene ſane facis: ſed enitar, ut Latine loquar, niſi in hujuſcemodi verbis, ut philoſophiam, aut rhetoricam, aut phyſicam, aut dialecticam appellem, quibus, ut aliis multis, conſuetudo jam utitur pro Latinis. *Qualitates* igitur appellavi, quas ποιότητας Græci vocant: quod ipſum apud Græcos non eſt vulgi verbum, ſed philoſophorum; atque id in multis. Dialecticorum vero verba nulla ſunt publica; ſuis utuntur. Et id quidem commune omnium fere eſt artium: aut enim nova ſunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda. Quod ſi Græci faciunt, qui in iis rebus tot jam ſecula verſantur, quanto id magis nobis concedendum eſt, qui

hæc nunc primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, bene etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, ſi eos non modo copia rerum auxeris, ut effeciſti, ſed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, ſi neceſſe erit.

Earum igitur qualitatum ſunt aliæ principes, aliæ ex iis ortæ. Principes ſunt uniuſmodi et ſimplices: ex iis autem ortæ, variæ ſunt et quaſi multiformes. Itaque aer quoque, (utimur enim pro Latino) et ignis, et aqua, et terra, prima ſunt: ex iis autem ortæ animantium formæ, earumque rerum, quæ gignuntur e terra. Ergo illa initia, et, ut e Græco vertam, elementa dicuntur: e quibus aer et ignis movendi vim habent et efficiendi: reliquæ partes, accipiendi, et quaſi patiendi; aquam dico et terram. Quintum genus, e quo eſſent aſtra menteſque, ſingulare, eorumque quatuor, quæ ſupra dixi, diſſimile Ariſtoteles quiddam eſſe rebatur.

Sed ſubjectam putant omnibus ſine ulla ſpecie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando uſitatius hoc verbum et tritius) materiam quandam, ex qua omnia expreſſa atque efficta ſint: quæ tota omnia accipere poſſit, omnibuſque modis mutare, atque ex omni parte: eoque etiam interire, non in nihilum, ſed in ſuas partes, quæ infinite ſecari ac dividi poſſint, cum ſit nihil omnino in rerum natura minimum, quod dividi nequeat. Quæ autem moveantur, omnia intervallis moveri; quæ intervalla item infinite dividi poſſint.

Et cum ita moveatur illa vis, quam qualitatem eſſe diximus, et cum ſic ultro citroque verſetur; et materiam ipſam totam penitus commutari putant, et ita effici quæ appellant Qualia, e quibus in omni natura cohærente et continuata cum omnibus ſuis partibus effectum eſſe mundum; extra quem nulla pars materiæ ſit, nullumque corpus: partes autem eſſe mundi omnia, quæ inſint in eo, quæ natura ſentiente teneantur; in qua ratio perfecta inſit, quæ ſit eadem ſempiterna; (nihil enim valentius eſſe, a quo intereat) quam vim animum eſſe dicunt mundi, eandemque eſſe mentem, ſapientiamque perfectam; quem Deum appellant, omniumque rerum, quæ ſunt ei ſubjectæ, quaſi prudentiam

quandam, procurantem cæleſtia maxime, deinde in terris ea, quæ pertinent ad homines: quam interdum eandem, Neceſſitatem appellant, quia nihil aliter eſſe poſſit, atque ab ea conſtitutum ſit; interdum quaſi fatalem et immutabilem continuationem ordinis ſempiterni: nonnunquam quidem eandem, Fortunam, quòd efficiat multa improviſa hæc, nec opinata nobis propter obſcuritatem ignorationemque cauſarum.

VIII. Tertia deinde philoſophiæ pars, quæ erat in ratione et in diſſerendo, ſic tractabatur ab utriſque. Quanquam oriretur a ſenſibus, tamen non eſſe judicium veritatis in ſenſibus. Mentem volebant rerum eſſe judicem: ſolam cenſebant idoneam, cui crederetur; quia ſola cerneret id, quod ſemper eſſet, ſimplex, et uniuſmodi, et tale, quale eſſet. Hanc illi *ideam* appellabant, jam a Platone ita nominatam: nos recte *ſpeciem* poſſumus dicere.

Senſus autem omnes hebetes et tardos eſſe arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas, quæ ſubjectæ ſenſibus viderentur; quæ eſſent aut ita parvæ, ut ſub ſenſum cadere non poſſent; aut ita mobiles et concitatæ, ut nihil unquam unum eſſet conſtans; ne idem quidem, quia continenter laberentur et fluerent omnia. Itaque hanc omnem partem rerum opinabilem appellabant.

Scientiam autem nuſquam eſſe cenſebant, niſi in animi motionibus, atque rationibus. Qua de cauſa definitiones rerum probabant, et has ad omnia, de quibus diſceptabatur, adhibebant. Verborum etiam explicatio probabatur, id eſt, qua de cauſa quæque eſſent ita nominata; quam etymologiam appellabant. Pòſt argumentis, et quaſi rerum notis ducibus, utebantur ad probandum et ad concludendum id, quod explanari volebant: in qua tradebatur omnis dialecticæ diſciplina, id eſt, orationis ratione concluſæ. Huic quaſi ex altera parte oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuæ ad perſuadendum accommodatæ.

IX. Hæc erat illis prima a Platone tradita: cujus quas acceperim diſputationes, ſi vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam reſpondeam. Et recte, inquit, reſpondes.

Præclare enim explicatur Peripateticorum et Academiæ veteris auctoritas.

Ariſtoteles primus ſpecies, quas paulo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus; ut in his quiddam divinum eſſe diceret.

Theophraſtus autem, vir et oratione ſuavis, et ita moratus, ut præ ſe probitatem quandam et ingenuitatem ferat, vehementius etiam fregit quodammodo auctoritatem veteris diſciplinæ: ſpoliavit enim virtutem ſuo decore, imbecillamque reddidit, quod negavit in ea ſola poſitum eſſe beate vivere.

Nam Strato, ejus auditor, quanquam fuit acri ingenio, tamen ab ea diſciplina omnino ſemovendus eſt: qui cum maxime neceſſariam partem philoſophiæ, quæ poſita eſt in virtute et in moribus, reliquiſſet, totumque ſe ad inveſtigationem naturæ contuliſſet, in ea ipſa plurimum diſſedit a ſuis.

Speuſippus autem et Xenocrates, qui primi Platonis rationem auctoritatemque ſuſceperant; et poſt hos Polemo et Crates, unàque Crantor, in Academia congregati, diligenter ea, quæ a ſuperioribus acceperant; tuebantur.

Jam Polemonem audiverant aſſidue Zeno et Arceſilas. Sed Zeno, cum Arceſilam anteiret ætate, valdeque ſubtiliter diſſereret, et peracute moveretur, corrigere conatus eſt diſciplinam. Eam quoque, ſi videtur, correctionem explicabo, ſicut ſolebat Antiochus. Mihi vero, inquam, videtur; quod vides idem ſignificare Pomponium.

X. Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophraſtus, nervos virtutis inciderit; ſed contra, qui omnia, quæ ad beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honeſtum, quod eſſet ſimplex quoddam, et ſolum, et unum bonum. Cætera autem etſi nec bona, nec mala eſſent; tamen alia ſecundùm naturam dicebat, alia naturæ eſſe contraria. Iis ipſis alia interjecta et media numerabat. Quæ autem ſecundùm naturam eſſent, ea ſumenda et quadam æſtimatione dignanda docebat; contràque contraria:

neutra autem in mediis relinquebat; in quibus ponebat nihil omnino eſſe momenti. Sed quæ eſſent ſumenda, ex iis alia pluris eſſe æſtimanda, alia minoris: quæ pluris, ea *præpoſita* appellabat; *rejecta* autem, quæ minoris. Atque ut hæc non tam rebus, quam vocabulis commutaverat; ſic inter recte factum atque peccatum, officium et contra officium *media* locabat quædam: recte facta ſola in bonis actionibus ponens; prave, id eſt, peccata, in malis. Officia autem, et ſervata, prætermiſſaque, media putabat, ut dixi.

Cumque ſuperiores non omnem virtutem in ratione eſſe dicerent, ſed quaſdam virtutes natura aut more perfectas; hic omnes in ratione ponebat. Cumque illi ea genera virtutum, quæ ſupra dixi, ſejungi poſſe arbitrarentur; hic nec id ullo modo fieri poſſe diſſerebat: nec virtutis uſum modo, ut ſuperiores, ſed ipſum habitum per ſeſe eſſe præclarum; nec tamen virtutem cuiquam adeſſe, quin ea ſemper uteretur. Cumque perturbationem animi illi ex homine non tollerent, naturâque et condoleſcere, et concupiſcere, et extimeſcere, et efferri lætitiâ dicerent, ſed ea contraherent, in anguſtumque deducerent; hic omnibus his quaſi morbis voluit carere ſapientem. Cumque eas perturbationes antiqui naturales eſſe dicerent et rationis expertes, aliaque in parte animi cupiditatem, alia rationem collocarent, ne his quidem aſſentiebatur. Nam et perturbationes voluntarias eſſe putabat, opinioniſque judicio ſuſcipi, et omnium perturbationum arbitrabatur matrem eſſe immoderatam quandam intemperantiam. Hæc fere de moribus.

XI. De naturis autem ſic ſentiebat; primum, ut in quatuor initiis rerum illis quintam hanc naturam, ex qua ſuperiores ſenſus et mentem effici rebantur, non adhiberet. Statuebat enim ignem eſſe ipſam naturam, quæ quidque gigneret, et mentem atque ſenſus. Diſcrepabat etiam ab iiſdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici poſſe ab ea, quæ expers eſſet corporis; (cujus generis Xenocrates, et ſuperiores etiam animum eſſe dixerunt) nec vero, aut quod efficeret aliquid, aut quod efficeretur, poſſe eſſe non corpus.

Plurima autem in illa tertia philoſophiæ parte mutavit. In qua primum de ſenſibus ipſis quædam dixit nova; quos junctos eſſe cenſuit e quadam quaſi impulſione oblata extrinſecus: quam ille φαντασίαν, nos *viſum* appellemus licet; et teneamus hoc verbum quidem; erit enim utendum in reliquo ſermone ſæpius. Sed ad hæc, quæ viſa ſunt et quaſi accepta ſenſibus, aſſenſionem adjungit animorum, quam eſſe vult in nobis poſitam, et voluntariam.

Viſis non omnibus adjungebat fidem, ſed iis ſolum, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum, quæ viderentur. Id autem viſum, cum ipſum per ſe cerneretur, *comprehenſibile*. Feretis hæc? Nos vero, inquit: quonam enim modo καταληπτὸν diceres? Sed, cum acceptum jam et approbatum eſſet, *comprehenſionem* appellabat, ſimilem iis rebus, quæ manu prenderentur; ex quo etiam nomen hoc duxerat, cum eo verbo ante nemo tali in re uſus eſſet: plurimiſque idem novis verbis (nova enim dicebat) uſus eſt. Quod autem erat ſenſu comprehenſum, id ipſum *ſenſum* appellabat; et, ſi ita erat comprehenſum, ut convelli ratione non poſſet, *ſcientiam:* ſin aliter, *inſcientiam* nominabat; ex qua exiſteret etiam *opinio*, quæ eſſet imbecilla, et cum falſo incognitoque communis.

Sed inter ſcientiam et inſcientiam, comprehenſionem illam, quam dixi, collocabat; eamque neque in rectis, neque in pravis numerabat, ſed ſoli credendum eſſe dicebat: e quo ſenſibus etiam fidem tribuebat, quòd, ut ſupra dixi, comprehenſio facta ſenſibus et vera eſſe illi et fidelis videbatur: non quod omnia, quæ eſſent in re, comprehenderet; ſed quia nihil, quod cadere in eam poſſet, relinqueret, quodque natura quaſi normam ſcientiæ et principium ſui dediſſet, unde poſtea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia ſolum, ſed latiores quædam ad rationem inveniendam viæ, reperiuntur. Errorem autem, et temeritatem, et ignorantiam, et opinationem, et ſuſpicionem, et uno nomine omnia, quæ eſſent aliena firmæ et conſtantis aſſenſionis, a virtute ſapientiaque removebat. Atque in iis fere commutatio conſiſtit omnis, diſſenſioque Zenonis a ſuperioribus.

XII. Quæ cum dixiſſet: Et breviter ſane, minimeque obſcure expoſita eſt, inquam, a te, Varro, et veteris Academiæ ratio et Stoicorum. Verum eſſe autem arbitror, ut Antiocho, noſtro familiari, placebat, correctionem veteris Academiæ potius quam aliquam novam diſciplinam putandam.

Tunc Varro, Tuæ ſunt nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc deſciſcis, et ea, quæ ab Arceſila novata ſunt, probas, docere quod et qua de cauſa diſcidium factum ſit; ut videamus, ſatiſne iſta ſit juſta defectio.

Tum ego, Cum Zenone, inquam, ut accepimus, Arceſilas, ſibi omne certamen inſtituit, non pertinacia, aut ſtudio vincendi, ut mihi quidem videtur, ſed earum rerum obſcuritate, quæ ad confeſſionem ignorationis adduxerant Socratem, et veluti amantes Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes pene veteres: qui nihil cognoſci, nihil percipi, nihil ſciri poſſe dixerunt; anguſtos ſenſus, imbecillos animos, brevia curricula vitæ, et (ut Democritus) in profundo veritatem eſſe demerſam; opinionibus et inſtitutis omnia teneri; nihil veritati relinqui; deinceps omnia tenebris circumfuſa eſſe dixerunt. Itaque Arceſilas negabat eſſe quidquam, quod ſciri poſſet, ne illud quidem ipſum, quod Socrates ſibi reliquiſſet. Sic omnia latere cenſebant in occulto; neque eſſe quidquam, quod cerni aut intelligi poſſit: quibus de cauſis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare quemquam, neque aſſentione approbare; cohibereque ſemper, et ab omni lapſu continere temeritatem: quæ tum eſſet inſignis, cum aut falſa, aut incognita res approbaretur: neque hôc quidquam eſſe turpius, quam cognitioni et perceptioni aſſentionem approbationemque præcurrere.

Huic rationi quod erat conſentaneum, faciebat, ut contra omnium ſententias dies jam pleroſque deduceret: ut, cum in eadem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utraque parte aſſentio ſuſtineretur. Hanc Academiam novam appellant; quæ mihi vetus videtur, ſi quidem Platonem ex illa vetere numeramus. Cujus in libris nihil affirmatur, et in utramque partem multa diſſeruntur, de omnibus

quæritur, nihil certi dicitur. Sed tamen illa, quam expoſui, vetus; hæc nova nominetur: quæ uſque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arceſila fuit, in eadem Arceſilæ ratione permanſit. Carneades autem nullius philoſophiæ partis ignarus, et, ut cognovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui cum ab eo plurimum diſſentiret, unum tamen præter cæteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate * * * *Reliqua deſiderantur.*

CICERO VARRONI.

Cum ad eum quatuor Academicorum libros misisset.

ETSI munus flagitare, quamvis quis oſtenderit, ne populus quidem ſolet, niſi concitatus: tamen ego expectatione promiſſi tui moveor, ut admoneam te, non ut flagitem. Miſi autem ad te quatuor admonitores non nimis verecundos. Noſti enim profecto os ejus adoleſcentioris Academiæ. Ex ea igitur media excitatos miſi; qui, metuo, ne te forte flagitent. Ego autem mandavi, ut rogarent. Expectabam omnino jamdiu, meque ſuſtinebam, ne ad te prius ipſe quid ſcriberem, quam aliquid accepiſſem, ut poſſem te remunerari quam ſimillimo munere. Sed cum tu tardius faceres, id eſt, ut ego interpretor, diligentius; teneri non potui, quin conjunctionem ſtudiorum amoriſque noſtri, quo poſſem literarum genere, declararem. Feci igitur ſermonem inter nos habitum in Cumano, cum eſſet una Pomponius. Tibi dedi partes Antiochinas, quas a te probari intellexiſſe mihi videbar: mihi ſumpſi Philonis. Puto fore, ut, cum legeris, mirere id nos locutos eſſe inter nos, quod nunquam locuti ſumus. Sed noſti morem dialogorum. Poſthæc autem, mi Varro, quam plurima, ſi videbitur, et de nobis inter nos. Sero fortaſſe: ſed ſuperiorum temporum fortuna reipublicæ cauſam ſuſtineat: hæc ipſi præſtare debemus. Atque utinam quietis temporibus, atque aliquo, ſi non bono, at ſaltem certo ſtatu civitatis, hæc inter nos ſtudia exercere poſſemus! Quanquam tum quidem vel aliæ quæpiam rationes honeſtas nobis et curas et actiones darent. Nunc autem quid eſt, ſine his cur vivere velimus? Mihi vero cum his ipſis vix; his autem detractis, ne vix quidem. Sed hæc coram, et ſæpius. Migrationem et emptionem feliciter evenire volo, tuumque in ea re conſilium probo. Cura ut valeas.

DE FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

I. NON eram neſcius, Brute, cum, quæ ſummis ingeniis exquiſitâque doctrinâ philoſophi Græco ſermone tractaviſſent, ea Latinis literis mandaremus, fore, ut hic noſter labor in varias reprehenſiones incurreret. Nam quibuſdam, et iis quidem non admodum indoctis, totum hoc diſplicet philoſophari. Quidam autem non id tam reprehendunt, ſi remiſſius agatur; ſed tantum ſtudium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, et hi quidem eruditi Græcis literis, contemnentes Latinas, qui ſe dicant in Græcis legendis operam malle conſumere. Poſtremo aliquos futuros ſuſpicor, qui me ad alias literas vocent; genus hoc ſcribendi, etſi ſit elegans, perſonæ tamen et dignitatis eſſe negent. Contra quos omnes dicendum breviter exiſtimo: quanquam philoſophiæ quidem vituperatoribus ſatis reſponſum eſt eo libro, quo a nobis philoſophia defenſa et collaudata eſt, cum eſſet accuſata et vituperata ab Hortenſio. Qui liber cum et tibi probatus videretur, et iis, quos ego poſſe judicare arbitrarer; plura ſuſcepi, veritus ne movere hominum ſtudia viderer, retinere non poſſe.

Qui autem, ſi maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam poſtulant in eo,

quod ſemel jam miſſum, coerceri, reprimique non poteſt; ut propemodum juſtioribus utamur illis, qui omnino avocent a philoſophia, quam iis, qui rebus infinitis modum conſtituant, in reque eo meliore, quo major ſit, mediocritatem deſiderent. Sive enim ad ſapientiam perveniri poteſt; non paranda nobis ſolum ea, ſed fruenda etiam, ſapientia eſt: ſive hoc difficile eſt; tamen nec modus eſt ullus inveſtigandi veri, niſi inveneris: et quærendi defatigatio turpis eſt, cum id, quod quæritur, ſit pulcherrimum. Etenim ſi delectamur, cum ſcribimus; quis eſt tam invidus, qui ab eo nos abducat? ſin laboramus; quis eſt qui alienæ modum ſtatuat induſtriæ? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique:

non enim illum ab induſtria, ſed ab illiberali labore, deterret; ſic iſti curioſi, quos offendit noſter minime nobis injucundus labor.

II. His igitur eſt difficilius ſatisfacere, qui ſe Latina ſcripta dicunt contemnere. In quibus hoc primum eſt, in quo admirer, cur in graviſſimis rebus non delectet eos patrius ſermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expreſſas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pene nomini Romano eſt, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii ſpernat aut rejiciat? qui ſe iiſdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas literas oderit? Synephebos ego, inquit, potius Cæcilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum diſſentio, ut, cum Sophocles vel optime ſcripſerit Electram, tamen male converſam Attilii mihi legendam putem. De quo Licinius,

Ferreum ſcriptorem: verum, opinor, ſcriptorem tamen,

ut legendus ſit. Rudem enim eſſe omnino in noſtris poetis, aut inertiſſimæ ſegnitiæ eſt, aut faſtidii delicatiſſimi. Mihi quidem nulli ſatis eruditi videntur, quibus noſtra ignota ſunt. An,

Utinam ne in nemore . . . .

nihilo minus legimus, quam hoc idem Græcum: quæ autem de bene beateque vivendo a Platone diſputata ſunt, hæc explicari non placebit Latine?

Quod ſi nos non interpretum fungimur munere, ſed tuemur ea, quæ dicta ſunt ab iis, quos probamus, eiſque noſtrum judicium et noſtrum ſcribendi ordinem adjungimus; quid habent, cur Græca anteponant iis, quæ et ſplendide dicta ſint, neque ſint converſa de Græcis? Nam ſi dicerent, ab illis has res eſſe tractatas; ne ipſos quidem Græcos eſt cur tam multos legant, quam legendi ſunt. Quid enim eſt a Chryſippo prætermiſſum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mneſarchum, Panætium, multos alios, in primiſque familiarem noſtrum Poſidonium. Quid Theophraſtus? mediocriterne delectat, cum tractat locos ab Ariſtotele ante tractatos? Quid Epicurei? num deſiſtunt de iiſdem, de quibus et ab Epicuro ſcriptum eſt, et ab antiquis, ad arbitrium ſuum ſcribere? Quod ſi Græci leguntur a Græcis iiſdem de rebus alia ratione compoſitis; quid eſt, cur noſtri a noſtris non legantur?

III. Quanquam ſi plane ſic verterem Platonem, aut Ariſtotelem, ut verterunt noſtri poetæ fabulas; male, credo, mererer de meis civibus, ſi ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. Sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. Locos quidem quoſdam, ſi videbitur, transferam, et maxime ab iis, quos modo nominavi, cum inciderit, ut id apte fieri poſſit; ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro, ſolet.

Nec vero, ut noſter Lucilius, recuſabo, quo minus omnes mea legant. Utinam eſſet ille Perſius! Scipio vero et Rutilius multo etiam magis! quorum ille judicium reformidans, Tarentinis ait ſe, et Conſentinis, et Siculis ſcribere. Facete is quidem, ſicut alias: ſed nec tam docti tunc erant, ad quorum judicium elaboraret, et ſunt illius ſcripta leviora; ut urbanitas ſumma appareat, doctrina mediocris.

Ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Græcis quidem cedentem in philoſophia, audeam ſcribere? Quanquam a te ipſo, id quidem facio, provocatus gratiſſimo mihi libro, quem ad me *De virtute* miſiſti. Sed ex eo credo quibuſdam uſu venire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quædam et horrida, de malis Græcis Latine ſcripta deterius. Quibus ego

aſſentior, dummodo de iiſdem rebus ne Græcos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter ornateque dictatas, quis non legat? niſi qui ſe plane Græcum dici velit; ut a Scævola eſt Prætore ſalutatus Athenis Albucius. Quem quidem locum cum multa venuſtate et omni ſale idem Lucilius; apud quem præclare Scævola,

Græcum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,
Municipem Ponti, Tritanni, centurionum,
Præclarorum hominum, ac primorum, ſigniferumque,
Maluiſti dici. Græce ergo Prætor Athenis,
Id quod maluiſti, te, cum ad me accedi', ſaluto:
χαῖρε, *inquam, Tite: lictores, turma omni', cohorſque,*
χαῖρε, *Tite: hinc hoſtis mî Albucius, hinc inimicus.*

Sed jure Mucius. Ego autem ſatis mirari non queo, unde hoc ſit tam inſolens domeſticarum rerum faſtidium. Non eſt omnino hic docendi locus: ſed ita ſentio et ſæpe diſſerui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, ſed locupletiorem etiam eſſe quam Græcam. Quando enim, ne nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poetis, poſtea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copioſæ, vel elegantis ornatus defuit?

IV. Ego vero, cum forenſibus operis, laboribus, periculis, non deſeruiſſe mihi videor præſidium, in quo a populo Romano locatus ſum; debeo profecto, quantumcunque poſſim, in eo quoque elaborare, ut ſint operâ, ſtudio, labore meo doctiores cives mei, nec cum iſtis tantopere pugnare, qui Græca legere malint; (modo legant illa ipſa, nec ſimulent) et iis ſervire, qui vel utriſque literis uti velint, vel, ſi ſuas habent, illas non magnopere deſiderent.

Qui autem alia malunt ſcribi a nobis, æqui eſſe debent, quod et ſcripta multa ſunt, ſic ut plura nemini e noſtris; et ſcribentur fortaſſe plura, ſi vita ſuppetet: et tamen qui diligenter hæc, quæ de philoſophia literis mandamus, legere aſſueverit, judicabit nulla ad legendum his eſſe potiora. Quid eſt enim in vita tantopere quærendum, quam cum omnia in philoſophia, tum id, quod

his libris quæritur, quid ſit finis, quid extremum, quid ultimum, quo ſint omnia bene vivendi recteque faciendi conſilia referenda? quid ſequatur natura, ut ſummum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? qua de re cum ſit inter doctiſſimos magna diſſenſio, quis alienum putet ejus eſſe dignitatis, quam mihi quiſque tribuit, quid in omni munere vitæ optimum et veriſſimum ſit exquirere?

An, *Partus ancillæ ſitne in fructu habendus*, diſſeretur inter principes civitatis, P. Scævolam, M'. Manilium, ab hiſque M. Brutus diſſentiet; quod et acutum genus eſt, et ad uſus civium non inutile: noſque ea ſcripta reliquaque ejuſdem generis et legimus libenter, et legemus; hæc, quæ vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut ſint illa vendibiliora, hæc uberiora certe ſunt. Quanquam id quidem licebit iis exiſtimare, qui legerint.

Nos autem hanc omnem quæſtionem de finibus bonorum et malorum fere a nobis explicatam eſſe iis literis arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, ſed etiam quid a ſingulis philoſophiæ diſciplinis diceretur, perſecuti ſumus.

V. Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quæ pleriſque notiſſima eſt; quam a nobis ſic intelliges expoſitam, ut ab ipſis, qui eam diſciplinam probant, non ſoleat accuratius explicari. Verum enim invenire volumus, non tanquam adverſarium aliquem convincere. Accurate autem quondam L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defenſa eſt Epicuri ſententia de voluptate; a meque ei reſponſum, cum C. Triarius, in primis gravis et doctus adoleſcens, ei diſputationi intereſſet. Nam cum ad me in Cumanum ſalutandi cauſa uterque veniſſet, pauca primo inter nos de literis, quarum ſummum erat in utroque ſtudium; deinde Torquatus, Quoniam nacti te, inquit, ſumus aliquando otioſum, certe audiam, quid ſit, quod Epicurum noſtrum non tu quidem oderis, ut fere faciunt qui ab eo diſſentiunt, ſed certe non probes; eum, quem ego arbitror unum vidiſſe verum, maximiſque erroribus hominum animos liberaviſſe, et omnia tradidiſſe, quæ pertinerent ad bene beateque vivendum.

Sed exiſtimo, te, ſicut noſtrum Triarium, minus eo delectari, quod iſta Platonis, Ariſtotelis, Theophraſti orationis ornamenta neglexerit. Nam illuc quidem adduci vix poſſum, ut ea, quæ ſenſerit ille, tibi non vera videantur.

Vide quantum, inquam, fallare, Torquate. Oratio me iſtius philoſophi non offendit. Nam et complectitur verbis, quod vult; et dicit plane, quod intelligam: et tamen a philoſopho, ſi afferat eloquentiam, non aſperner; ſi non habeat, non admodum flagitem. Re mihi non æque ſatisfacit, et quidem locis pluribus. Sed quot homines, tot ſententiæ. Falli igitur poſſumus. Quamobrem tandem, inquit, non ſatisfacit? te enim judicem æquum puto; modo, quæ dicat ille, bene noris. Niſi mihi Phædrum, inquam, mentitum aut Zenonem putas, (quorum utrumque audivi, cum mihi nihil ſane præter ſedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri ſententiæ ſatis notæ ſunt. Atque eos, quos nominavi, cum Attico noſtro frequenter audivi; cum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus; neque erat unquam controverſia, quid ego intelligerem, ſed quid probarem.

VI. Quid igitur eſt, inquit? Audire enim cupio, quid non probes. Principio, inquam, in phyſicis, quibus maxime gloriatur, primum totus eſt alienus. Democrito adjicit perpauca mutans, ſed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos, quas appellat, id eſt, corpora individua, propter ſoliditatem cenſet in infinito inani, in quo nihil nec ſummum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum ſit, ita ferri, ut concurſionibus inter ſe cohæreſcant; ex quo efficiantur ea, quæ ſint, quæque cernantur, omnia: cumque motum atomorum nullo a principio, ſed ex æterno tempore, intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus ſequitur Democritum, non fere labitur. Quanquam utriuſque cum multa non probo, tum illud in primis, quod, cum in rerum natura duo quærenda ſint, (unum, quæ materia ſit, ex qua quæque res efficiatur; alterum, quæ vis ſit, quæ quidque efficiat) de materia diſſeruerunt, vim et cauſam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium: illæ Epicuri

propriæ ruinæ. Cenſet enim, eadem illa individua et ſolida corpora ferri ſuo deorſum pondere ad lineam: hunc naturalem eſſe omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, ſi omnia deorſum e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram poſſet attingere (itaque attulit rem commentitiam) declinare dixit atomum perpaulum; quo nihil poſſet fieri minus. Ita effici complexiones, et copulationes, et adhæſitationes atomorum inter ſe: ex quo efficeretur mundus, omneſque partes mundi, quæque in eo eſſent. Quæ cum res tota ficta ſit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult. Nam et ipſa declinatio ad libidinem fingitur, (ait enim declinare atomum ſine cauſa; quo nihil turpius phyſico, quam fieri ſine cauſa quidquam dicere) et illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipſe conſtituit, e regione inferiorem locum petentium, ſine cauſa eripuit atomis: nec tamen id, cujus cauſa hæc finxerat, aſſecutus eſt. Nam ſi omnes atomi declinabunt, nullæ unquam cohæreſcent: ſive aliæ declinabunt, aliæ ſuo nutu recte ferentur; primum erit hoc quaſi provincias atomis dare, quæ recte, quæ oblique, ferantur: deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus hæret, turbulenta concurſio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem phyſici eſt, credere aliquid eſſe minimum; quod profecto nunquam putaviſſet, ſi a Polyæno, familiari ſuo, geometriam diſcere maluiſſet, quam illam etiam ipſum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque perfecto. Huic bipedalis fortaſſe; tantum enim eſſe cenſet, quantus videtur, vel paulo aut majorem, aut minorem. Ita quæ mutat, ea corrumpit: quæ ſequitur, ſunt tota Democriti: Atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incurſione non ſolum videamus, ſed etiam cogitemus: infinitio ipſa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo eſt: tum innumerabiles mundi, qui et oriantur, et intereant quotidie. Quæ etſi mihi nullo modo probantur; tamen Democritum laudatum a cæteris, ab hoc, qui eum unum ſecutus eſt, nollem vituperatum.

VII. Jam in altera philoſophiæ parte, quæ eſt quærendi ac

diſſerendi, quæ λογικὴ dicitur, iſte veſter plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus eſt. Tollit definitiones : nihil de dividendo ac partiendo docet : non, quo modo efficiatur, concludaturque ratio, tradit : non, quâ viâ captioſa ſolvantur, ambigua diſtinguantur, oſtendit. Judicia rerum in ſenſibus ponit ; quibus ſi ſemel aliquid falſi pro vero probatum ſit, ſublatum eſſe omne judicium veri et falſi putat.

In tertia vero parte, quæ eſt de vita et moribus, in conſtitutione finis, nil generoſum ſapit atque magnificum. Confirmat illud vel maxime, quòd ipſa natura, ut ait ille, aſciſcat et reprobet, id eſt, voluptatem et dolorem. Ad hæc, et quæ ſequamur, et quæ fugiamus, refert omnia. Quod quanquam Ariſtippi eſt, a Cyrenaiciſque melius liberiuſque defenditur ; tamen ejuſmodi eſſe judico, ut nihil homine videatur indignius. Ad majora enim quædam nos natura genuit et conformavit, ut mihi quidem videtur. Ac fieri poteſt, ut errem ; ſed ita prorſus exiſtimo, neque eum Torquatum, qui hoc primus cognomen invenerit, aut torquem illum hoſti detraxiſſe, ut aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum Latinis tertio conſulatu conflixiſſe apud Veſerim propter voluptatem. Quod vero ſecuri filium percuſſerit ; privaviſſe ſe etiam videtur multis voluptatibus, cum ipſi naturæ patrioque amori prætulerit jus majeſtatis atque imperii.

Quid ? L. Torquatus, is, qui Conſul cum Cn. Octavio fuit, cum illam ſeveritatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accuſantibus, quod pecunias Prætorem in provincia cepiſſe arguerent, cauſam apud ſe dicere juberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri fuiſſe in imperio, quales ejus majores fuiſſent ; et in conſpectum ſuum venire vetuit ; numquid videtur tibi de voluptatibus ſuis cogitaviſſe ? Sed ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quiſque pro patria et pro ſuis ſuſcipit, ut non modo nullam captet, ſed etiam prætereat omnes voluptates, dolores denique quoſvis ſuſcipere malit, quam deſerere ullam officii partem ; ad ea, quæ hoc non minus declarant, ſed videntur leviora, veniamus.

Quid tibi, Torquate? quid huic Triario literæ, quid hiſtoriæ cognitioque rerum, quid poetarum evolutio, quid tanta tot verſuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris; Hæc enim ipſa mihi ſunt voluptati; et erant illa Torquatis. Nunquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu, aut quiſquam eorum, qui aut ſaperet aliquid, aut iſta didiciſſet. Et, quod quæritur ſæpe, cur tam multi ſunt Epicurei, ſunt aliæ quoque cauſæ: ſed multitudinem hoc maxime allicit, quòd ita putat dici ab illo, recta et honeſta quæ ſint, ea facere ipſa per ſe lætitiam, id eſt, voluptatem. Homines optimi non intelligunt totam rationem everti, ſi ita ſe res habeat. Nam ſi concederetur, etiam ſi ad corpus nihil referatur, iſta ſua ſponte et per ſe eſſe jucunda; per ſe eſſet et virtus, et cognitio rerum, quod minime ille vult, expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo, inquam. De cætero, vellem equidem aut ipſe doctrinis fuiſſet inſtructior, (eſt enim, quod ita tibi videri neceſſe eſt, non ſatis politus iis artibus, quas qui tenent eruditi appellantur) aut ne deterruiſſet alios a ſtudio. Quanquam te quidem video minime eſſe deterritum.

VIII. Quæ cum dixiſſem, magis ut illum provocarem, quam ut ipſe loquerer, tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pene e philoſophorum choro ſuſtuliſti. Quid ei reliquiſti, niſi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? Aliena dicit in phyſicis, nec ea ipſa, quæ tibi probarentur. Si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit. Differendi artem nullam habuit. Voluptatem cum ſummum bonum diceret, primùm in eo ipſo parum vidit; deinde hoc quoque alienum: nam antè Ariſtippus, et ille melius. Addidiſti ad extremum, etiam indoctum fuiſſe.

Fieri, inquam, ô Triari, nullo pacto poteſt, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo diſſentias. Quid enim me prohiberet Epicureum eſſe, ſi probarem quæ ille diceret? cum præſertim illa perdiſcere ludus eſſet. Quamobrem diſſentientium inter ſe reprehenſiones non ſunt vituperandæ. Maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationeſque in diſputando pertinaces, indignæ mihi philoſophia videri ſolent.

Tunc Torquatus, Prorſus, inquit, aſſentior. Neque enim diſputari ſine reprehenſione, nec cum iracundia aut pertinacia recte diſputari, poteſt. Sed ad hæc, niſi moleſtum eſt, habeo quæ velim. At me, inquam, niſi te audire vellem, cenſes hæc dicturum fuiſſe? Utrùm igitur percurri omnem Epicuri diſciplinam placet; an de una voluptate quæri, de qua omne certamen eſt? Tuo vero id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maximam. De phyſicis aliàs: et quidem tibi et declinationem iſtam atomorum, et magnitudinem ſolis probabo, et Democriti errata, ab Epicuro reprehenſa et correcta permulta. Nunc dicam de voluptate; nihil ſcilicet novi, ea tamen, quæ te ipſum probaturum eſſe confidam. Certe, inquam, pertinax non ero; tibique, ſi mihi probabis ea, quæ dicis, libenter aſſentiar. Probabo, inquit; modo iſta ſis æquitate, quam oſtendis. Sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorſus eſt.

IX. Primum igitur, inquit, ſic agam, ut ipſi auctori hujus diſciplinæ placet: conſtituam, quid et quale ſit id, de quo quærimus: non quòd ignorare vos arbitrer; ſed ut ratione et via procedat oratio. Quærimus igitur, quid ſit extremum, quid ultimum, bonorum: quod omnium philoſophorum ſententiâ tale debet eſſe, ut ad id omnia referri oporteat; ipſum autem nuſquam. Hoc Epicurus in voluptate ponit, quod ſummum bonum eſſe vult; ſummumque malum, dolorem: idque inſtituit docere ſic; "Omne animal, ſimul atque natum ſit, voluptatem appetere, eâque gaudere ut ſummo bono; dolorem aſpernari, ut ſummum malum, et, quantum poſſit, a ſe repellere: idque facere nondum depravatum, ipſa natura incorrupte atque integre judicante." Itaque negat opus eſſe ratione, neque diſputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor, ſit. Sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem eſſe albam, dulce mel; quorum nihil oportet exquiſitis rationibus confirmare: tantùm ſatis eſſe admonere. Intereſſe enim inter argumentum concluſionemque rationis, et inter mediocrem animadverſionem atque admonitionem:

alterâ occulta quædam et quaſi involuta aperiri; alterâ prompta et aperta judicari. Etenim quoniam, detractis de homine ſenſibus, reliqui nihil eſt; neceſſe eſt, quid aut ad naturam aut contra ſit, a natura ipſa judicari. Ea quid percipit, aut quid judicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, præter voluptatem et dolorem?

Sunt autem quidam e noſtris, qui hæc ſubtilius velint tradere, et negent ſatis eſſe, quid bonum ſit, aut quid malum, ſenſu judicari; ſed animo etiam ac ratione intelligi poſſe, et voluptatem ipſam per ſe eſſe expetendam, et dolorem ipſum per ſe eſſe fugiendum. Itaque aiunt hanc quaſi naturalem atque inſitam in animis noſtris ineſſe notionem, ut alterum eſſe appetendum, alterum aſpernandum, ſentiamus. Alii autem (quibus ego aſſentior) cum a philoſophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis ſit numeranda, nec in malis dolor, non exiſtimant oportere nimium nos cauſæ confidere, ſed et argumentandum, et accurate diſſerendum, et rationibus conquiſitis de voluptate et dolore diſputandum putant.

X. Sed ut perſpiciatis, unde omnis iſte natus ſit error voluptatem accuſantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam; eaque ipſa, quæ ab illo inventore veritatis et quaſi architecto beatæ vitæ dicta ſunt, explicabo. Nemo enim ipſam voluptatem, quia voluptas ſit, aſpernatur, aut odit, aut fugit; ſed quia conſequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem ſequi neſciunt. Neque porro quiſquam eſt, qui dolorem ipſum, quia dolor ſit, amet, conſectetur, adipiſci velit; ſed quia nonnunquam ejuſmodi tempora incidunt, ut labore et dolore magnam aliquam quærat voluptatem.

Ut enim ad minima veniam, quis noſtrûm exercitationem ullam corporis ſuſcipit laborioſam, niſi ut aliquid ex ea commodi conſequatur? Quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit eſſe, quam nihil moleſtiæ conſequatur; vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? At vero eos et accuſamus, et juſto odio digniſſimos ducimus, qui, blanditiis præſentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores et quas moleſtias excepturi ſint, occæcati cupiditate

non provident; ſimilique ſunt in culpa, qui officia deſerunt mollitiâ animi, id eſt, laborum et dolorum fugâ. Et harum quidem rerum facilis eſt et expedita diſtinctio: nam libero tempore, cum ſolita nobis eſt eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere poſſimus, omnis voluptas aſſumenda eſt, omnis dolor depellendus. Temporibus autem quibuſdam, et aut officiis debitis, aut rerum neceſſitatibus ſæpe eveniet, ut et voluptates repudiandæ ſint, et moleſtiæ non recuſandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a ſapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus majores alias conſequatur, aut perferendis doloribus aſperiores repellat.

Hanc ego cum teneam ſententiam, quid eſt, cur verear, ne ad eam non poſſim accommodare Torquatos noſtros? quos tu paulo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice et benevole, collegiſti. Nec me tamen laudandis majoribus meis corrupiſti, nec ſegniorem ad reſpondendum reddidiſti. Quorum facta quemadmodum, quæſo, interpretaris? Siccine eos cenſes aut in armatum hoſtem impetum feciſſe, aut in liberos, aut in ſanguinem ſuum tam crudeles fuiſſe, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis ſuis, cogitarent? At id ne feræ quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus et impetus quo pertineant, non intelligamus. Tu tam egregios viros cenſes tantas res geſſiſſe ſine cauſa? Quæ fuerit cauſa mox videro: interea hoc tenebo; ſi ob aliquam cauſam iſta, quæ ſine dubio præclara ſunt, fecerint, virtutem his ipſam per ſe cauſam non fuiſſe. Torquem detraxit hoſti: et quidem ſe texit, ne interiret. At magnum periculum adiit: in oculis quidem exercitûs. Quid ex eo conſecutus eſt? laudem et caritatem; quæ ſunt vitæ ſine metu degendæ præſidia firmiſſima. Filium morte multavit: ſi ſine cauſa, nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamque crudeli: ſin ut dolore ſuo ſanciret militaris imperii diſciplinam, exercitumque in graviſſimo bello animadverſionis metu contineret; ſaluti proſpexit civium, qua intelligebat contineri ſuam.

Atque hæc ratio late patet. In quo enim maxime conſuevit jactare veſtra ſe oratio, (tua præſertim, qui ſtudioſe antiqua

perſequeris) claris et fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, ſed ipſius honeſtatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, conſtituto, ut aut voluptates omittantur majorum voluptatum adipiſcendarum cauſa, aut dolores ſuſcipiantur majorum dolorum effugiendorum gratia.

XI. Sed de clarorum hominum factis illuſtribus et glorioſis ſatis hoc loco dictum ſit. Erit enim jam de omnium virtutum curſu ad voluptatem proprius differendi locus. Nunc autem explicabo, voluptas ipſa, quæ qualiſque ſit, ut tollatur error omnis imperitorum; intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur diſciplina, quam gravis, quam continens, quam ſevera ſit. Non enim hanc ſolam ſequimur, quæ ſuavitate aliqua naturam ipſam movet, et cum jucunditate quadam percipitur, omni dolore detracto. Nam quoniam, cum privamur dolore, ipſa liberatione et vacuitate omnis moleſtiæ gaudemus; (omne autem id, quo gaudemus, voluptas eſt, ut omne id, quo offendimur, dolor;) doloris omnis privatio recte nominata eſt voluptas. Ut enim cum cibo et potione fames ſitiſque depulſa eſt, ipſa detractio moleſtiæ conſecutionem affert voluptatis, ſic in omni re doloris amotio ſucceſſionem efficit voluptatis.

Itaque non placuit Epicuro, medium eſſe quiddam inter dolorem et voluptatem. Illud enim ipſum, quod quibuſdam medium videtur, omni dolore carere, non modo voluptatem eſſe, verum etiam ſummam voluptatem. Quiſquis enim ſentit, quemadmodum ſit affectus, eum neceſſe eſt aut in voluptate eſſe aut in dolore. Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari ſummam voluptatem; ut poſtea variari voluptas diſtinguique poſſit; augeri, amplificarique non poſſit.

At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete et urbane Stoicos irridente, ſtatua eſt in Ceramico Chryſippi, ſedentis porrectâ manu, quæ manus ſignificet illum in hac eſſe rogatiuncula delectatum; Num quidnam manus tua ſic affecta, quemadmodum affecta nunc eſt, deſiderat? Nihil ſane. At, ſi voluptas eſſet bonum,

deſideraret. Ita credo. Non eſt igitur voluptas bonum. Hoc ne ſtatuam quidem dicturam pater aiebat, ſi loqui poſſet. Concluſum eſt enim contra Cyrenaicos ſatis acute; nihil ad Epicurum. Nam ſi ea ſola voluptas eſſet, quæ quaſi titillaret ſenſus, ut ita dicam, et ad eos cum ſuavitate afflueret et illaberetur; nec manus eſſe contenta poſſet ulla vacuitate doloris ſine jucundo motu voluptatis. Sin autem ſumma voluptas eſt, ut Epicuro placet, nihil dolere; primum tibi recte, Chryſippe, conceſſum eſt, nihil deſiderare manum, cum ita eſſet affecta; ſecundum non recte, ſi voluptas eſſet bonum, fuiſſe deſideraturam. Idcirco enim non deſideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate eſt.

XII. Extremum autem eſſe bonorum voluptatem ex hoc facile perſpici poteſt. Conſtituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem et animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente: quem tandem hoc ſtatu præſtabiliorem aut magis expetendum poſſumus dicere? Ineſſe enim neceſſe eſt in eo, qui ita ſit affectus, et firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors ſenſu careat: dolor in longinquitate levis, in gravitate brevis, ſoleat eſſe; ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio, conſoletur. Ad ea cum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earumque aſſidua recordatione lætetur: quid eſt, quod huc poſſit, quod melius ſit, accedere? Statue contrà aliquem confectum tantis animi corporiſque doloribus, quanti in hominem maximi cadere poſſunt, nulla ſpe propoſita fore levius aliquando, nulla præterea nec præſenti, nec expectata voluptate: quid eo miſerius dici aut fingi poteſt?

Quod ſi vita doloribus referta maxime fugienda eſt, ſummum profecto malum eſt vivere cum dolore. Cui ſententiæ conſentaneum eſt, ultimum eſſe bonorum cum voluptate vivere. Nec enim habet noſtra mens aliud quidquam, ubi conſiſtat, tanquam in extremo: omneſque et metus, et ægritudines ad dolorem referuntur: nec præterea eſt res ulla, quæ ſuâ naturâ aut ſollicitare poſſit, aut angere. Præterea et appetendi, et refugiendi, et omnino rerum gerendarum initia proficiſcuntur aut a voluptate, aut a

dolore. Quod cum ita ſit, perſpicuum eſt omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. Quoniam autem id eſt vel ſummum bonorum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci τέλος nominant, quod ipſum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes; fatendum eſt, ſummum eſſe bonum jucunde vivere.

XIII. Id qui in una virtute ponunt, et ſplendore nominis capti, quid natura poſtulet, non intelligunt; errore maximo, ſi Epicurum audire voluerint, liberabuntur. Iſtæ enim veſtræ eximiæ pulchræque virtutes niſi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum ſcientiam, non ipſius artis, ſed bonæ valetudinis cauſa, probamus; et gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte, laudatur; ſic ſapientia, quæ ars vivendi putanda eſt, non expeteretur, ſi nihil efficeret; nunc expetitur, quod eſt tanquam artifex conquirendæ et comparandæ voluptatis.

Quam autem dicam voluptatem jam videtis, ne invidiâ verbi labefactetur oratio mea. Nam cum ignoratione rerum bonarum et malarum maxime hominum vita vexetur, ob eumque errorem et voluptatibus maximis ſæpe priventur, et praviſſimis animi doloribus torqueantur; ſapientia eſt adhibenda, quæ, et terroribus cupiditatibuſque detractis, et omnium falſarum opinionum temeritate direpta, certiſſimam ſe nobis ducem præbeat ad voluptatem. Sapientia enim eſt una, quæ mœſtitiam pellat ex animis, quæ nos exhorreſcere metu non ſinat; qua præceptrice in tranquillitate vivi poteſt, omnium cupiditatum ardore reſtincto. Cupiditates enim ſunt inſatiabiles: quæ non modo ſingulos homines, ſed univerſas familias, evertunt; totam etiam labefactant ſæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, diſſidia, diſcordiæ, ſeditiones, bella naſcuntur. Nec hæ ſeſe foris ſolum jactant, nec tantùm in alios cæco impetu incurrunt, ſed intus etiam in animis incluſæ inter ſeſe diſſident atque diſcordant; ex quo vitam amariſſimam neceſſe eſt effici: ut ſapiens ſolum, amputata circumciſaque inanitate omni et errore, naturæ finibus contentus, ſine ægritudine poſſit, et ſine metu, vivere.

Quæ eſt enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua eſt uſus Epicurus? qui unum genus poſuit earum cupiditatum, quæ eſſent et naturales et neceſſariæ; alterum, quæ naturales eſſent, nec tamen neceſſariæ; tertium, quæ nec naturales, nec neceſſariæ. Quarum ea ratio eſt, ut neceſſariæ nec operâ multâ, nec impenſâ, expleantur. Ne naturales quidem multa deſiderant, propterea quod ipſa natura divitias, quibus contenta ſit, et parabiles, et terminatas habet. Inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis, inveniri poteſt.

XIV. Quod ſi vitam omnem perturbari videmus errore et inſcientia; ſapientiamque eſſe ſolam, quæ nos a libidinum impetu, et formidinum terrore vindicet, et ipſius fortunæ modice ferre doceat injurias, et omnes monſtret vias, quæ ad quietem et tranquillitatem ferant; quid eſt, cur dubitemus dicere, et ſapientiam propter voluptatem expetendam, et inſipientiam propter moleſtias eſſe fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem propter ſe expetendam eſſe dicemus, ſed quia pacem animis afferat, et eos quaſi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia eſt enim, quæ in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut ſequamur, monet. Nec enim ſatis eſt judicare, quid faciendum, non faciendumve, ſit; ſed ſtare etiam oportet in eo, quod ſit judicatum. Plerique autem, quod tenere atque ſervare id, quod ſtatuerunt, non poſſunt, victi et debilitati, objecta ſpecie voluptatis, tradunt ſe libidinibus conſtringendos, nec, quid eventurum ſit, provident; ob eamque cauſam propter voluptatem et parvam et non neceſſariam, et quæ vel aliter pararetur, et qua etiam carere poſſent ſine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: ſæpe etiam legum judiciorumque pœnis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores conſequantur; et qui ſuum judicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod ſentiunt non eſſe faciendum; hi voluptatem maximam adipiſcuntur, prætermittenda voluptate. Iidem etiam dolorem ſæpe perpetiuntur, ne, ſi id non faciant, incidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter ſe fugiendam eſſe;

temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, ſed quia majores conſequatur.

XV. Eadem fortitudinis ratio reperietur. Nam neque laborum perfunctio, neque perpeſſio dolorum, per ſe ipſa allicit; nec patientia, nec aſſiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipſa, quæ laudatur, induſtria, ne fortitudo quidem: ſed iſta ſequimur, ut ſine cura metuque vivamus; animumque et corpus, quantum efficere poſſimus, moleſtia liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietæ vitæ ſtatus perturbatur; et, ut ſuccumbere doloribus, eoſque humili animo imbecilloque ferre, miſerum eſt; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem ſe ipſos penitus perdiderunt; ſic robuſtus animus et excelſus omni eſt liber cura et angore, cum et mortem contemnit, qua qui affecti ſunt, in eadem cauſa ſunt, qua antequam nati; et ad dolores ita paratus eſt, ut meminerit, maximos morte finiri, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos eſſe dominos: ut, ſi tolerabiles ſint, feramus; ſin minus, æquo animo e vita, cum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari ſuo nomine: ſed illas rejici, quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem.

XVI. Juſtitia reſtat, ut de omni virtute ſit dictum; ſed ſimilia fere dici poſſunt. Ut enim ſapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas eſſe docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec diſtrahi poſſint, ſic de juſtitia judicandum eſt; quæ non modo nunquam nocet cuiquam, ſed contrà ſemper alit aliquid tum vi ſua atque natura, quod tranquillet animos, tum ſpe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata deſideret. Quemadmodum temeritas, et libido, et ignavia ſemper animum excruciant, et ſemper ſollicitant, turbulentæque ſunt; ſic cujus in mente conſedit, hoc ipſo, quod adeſt, turbulenta non poteſt fieri: et ſi vero molita quippiam eſt, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore ſemper occultum. Plerumque improborum facta primò ſuſpicio inſequitur: deinde

ſermo atque fama; tum accuſator, tum judex: multi etiam, ut te Conſule, ipſi ſe indicaverunt.

Quod ſi qui ſatis ſibi contra hominum conſcientiam ſepti eſſe et muniti videntur, deorum tamen horrent, eaſque ipſas ſollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus ſupplicii cauſa importari putant. Quæ autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitæ moleſtias acceſſio fieri poteſt, quanta ad augendas, cùm conſcientiâ factorum, tum pœnâ legum, odioque civium? Et tamen in quibuſdam neque pecuniæ modus eſt, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla præda unquam improbe parta minuit, ſed auget potius, atque inflammat; ut coercendi magis, quam dedocendi, eſſe videantur.

Invitat igitur vera ratio bene ſanos ad juſtitiam, æquitatem, fidem: neque homini infanti atque impotenti injuſte facta conducunt; qui nec facile efficere poſſit, quod conetur, nec obtinere, ſi effecerit: et opes vel fortunæ, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benevolentiam ſibi conciliant, et quod aptiſſimum eſt ad quiete vivendum, caritatem; præſertim cum omnino nulla ſit cauſa peccandi. Quæ enim cupiditates a natura proficiſcuntur, facile explentur ſine ulla injuria: quæ autem inanes ſunt, his parendum non eſt: nihil enim deſiderabile concupiſcunt, pluſque in ipſa injuria detrimenti eſt, quam in iis rebus emolumenti, quæ pariuntur injuriâ. Itaque ne juſtitiam quidem recte quis dixerit per ſe ipſam optabilem, ſed quia jucunditatis vel plurimum afferat: nam diligi et carum eſſe jucundum eſt, propterea quia tutiorem vitam et voluptatem efficit pleniorem. Itaque non ob ea ſolum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, ſed multo etiam magis, quòd cujus in animo verſatur, nunquam ſinit eum reſpirare, nunquam acquieſcere.

Quod ſi ne ipſarum quidem virtutum laus, in qua maxime cæterorum philoſophorum exultat oratio, reperire poteſt exitum, niſi dirigatur ad voluptatem; voluptas autem eſt ſola, quæ nos vocet ad ſe et alliciat ſuapte natura; non poteſt eſſe dubium,

quin id ſit ſummum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere nihil aliud ſit, niſi cum voluptate vivere.

XVII. Huic certæ ſtabilique ſententiæ quæ ſint conjuncta, explicabo brevi. Nullus in ipſis error eſt finibus bonorum et malorum, id eſt, in voluptate, aut in dolore: ſed in his rebus peccant, cum, è quibus hæc efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates et dolores naſci fatemur e corporis voluptatibus et doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere cauſâ, ſi qui e noſtris aliter exiſtimant; quos quidem video eſſe multos, ſed imperitos. Quanquam autem et lætitiam nobis voluptas animi, et moleſtiam dolor afferat; eorum tamen utrumque et ortum eſſe e corpore, et ad corpus referri: nec ob eam cauſam non multo majores eſſe et voluptates, et dolores animi, quam corporis. Nam corpore nihil, niſi præſens et quod adeſt, ſentire poſſumus; animo autem et præterita, et futura. Ut enim æque doleamus animo, cùm corpore dolemus; fieri tamen permagna acceſſio poteſt, ſi aliquod æternum et infinitum impendere malum nobis opinemur. Quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major ſit, ſi nihil tale metuamus.

Jam illud quidem perſpicuum eſt, maximam animi aut voluptatem, aut moleſtiam plus aut ad beatam, aut ad miſeram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, ſi æque diu ſit in corpore. Non placet autem, detracta voluptate, ægritudinem ſtatim conſequi, niſi in voluptatis locum dolor forte ſucceſſerit: at contra, gaudere noſmet omittendis doloribus, etiam ſi voluptas ea, quæ ſenſum moveat, nulla ſucceſſerit: eoque intelligi poteſt, quanta voluptas ſit non dolere. Sed ut iis bonis erigimur, quæ expectamus; ſic lætamùr iis, quæ recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: ſapientes bona præterita gratâ recordatione renovata delectant. Eſt autem ſitum in nobis, ut et adverſa quaſi perpetuâ oblivione obruamus, et ſecunda jucunde ac ſuaviter meminerimus. Sed cum ea, quæ præterierunt, acri animo et attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo ſequatur, ſi illa mala ſint; lætitia, ſi bona.

XVIII. O præclaram beate vivendi, et apertam, et ſimplicem, et directam viam! Cum enim certe nihil homini poſſit melius eſſe, quam vacare omni dolore et moleſtia, perfruique maximis et animi et corporis voluptatibus; videtiſne, quam nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propoſitum eſt, ſummum bonum conſequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus eſſe deditum dicitis, non poſſe jucunde vivi, niſi ſapienter, honeſte, juſteque vivatur; nec ſapienter, honeſte, juſte, niſi jucunde. Neque enim civitas in ſeditione beata eſſe poteſt, nec in diſcordia dominorum domus: quo minus animus, a ſe ipſe diſſidens ſecumque diſcordans, guſtare partem ullam liquidæ voluptatis et liberæ poteſt. Atqui pugnantibus et contrariis ſtudiis, conſiliiſque ſemper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli, poteſt.

Quod ſi corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur; quanto magis animi morbis impediri neceſſe eſt? Animi autem morbi ſunt cupiditates immenſæ et inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinoſarum etiam voluptatum. Accedunt ægritudines, moleſtiæ, mœrores, qui animos exedunt, conficiuntque curis, hominum non intelligentium nihil dolendum eſſe animo, quod ſit a dolore corporis præſenti futurove ſejunctum. Nec vero quiſquam ſtultus non horum morborum aliquo laborat. Nemo igitur eſt non miſer.

Accedit etiam mors, quæ, quaſi ſaxum Tantalo, ſemper impendet: tum ſuperſtitio; qua qui eſt imbutus, quietus eſſe nunquam poteſt. Præterea bona præterita non meminerunt, præſentibus non fruuntur, futura modo expectant: quæ quia certa eſſe non poſſunt, conficiuntur et angore, et metu; maximeque cruciantur, cum ſero ſentiunt, fruſtra ſe aut pecuniæ ſtuduiſſe, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. Nullas enim conſequuntur voluptates, quarum potiendi ſpe inflammati multos labores magnoſque ſuſceperant.

Ecce autem alii minuti et anguſti, aut omnia ſemper deſperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici,

monſtroſi; alii autem etiam amatoriis levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes et ignavi, nunquam in ſententia permanentes: quas ob cauſas in eorum vita nulla eſt intercapedo moleſtiæ. Igitur neque ſtultorum quiſquam beatus, neque ſapientum non beatus: multoque hoc melius nos veriuſque quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam eſſe, niſi neſcio quam illam umbram, quod appellant honeſtum, non tam ſolido quam ſplendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honeſto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum ſeipſâ eſſe contentam.

XIX. Sed poſſunt hæc quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbantibus, nobis. Sic enim ab Epicuro ſapiens ſemper beatus inducitur. Finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus ſine ullo metu vera ſentit; non dubitat, ſi ita melius ſit, migrare de vita. His rebus inſtructus ſemper eſt in voluptate. Neque enim tempus eſt ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. Nam et præterita grate meminit, et præſentibus ita potitur, ut animadvertat quanta ſint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, ſed expectat illa, fruitur præſentibus: ab iiſque vitiis, quæ paulo ante collegi, abeſt plurimum: et, cum ſtultorum vitam cum ſua comparat, magna afficitur voluptate. Dolores autem, ſi qui incurrunt, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat ſapiens, quod gaudeat, quam quod angatur.

Optime vero Epicurus, quod *exiguam* dicit *fortunam intervenire ſapienti: maximaſque ab eo, et graviſſimas res conſilio ipſius et ratione adminiſtrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore ætatis percipi poſſe, quam ex hoc percipiatur, quod videamus eſſe finitum.* In dialectica autem veſtra nullam vim exiſtimavit eſſe nec ad melius vivendum, nec ad commodius diſſerendum. In phyſicis plurimum poſuit. Eâ ſcientiâ et verborum vis, et natura orationis, et conſequentium repugnantiumve ratio poteſt perſpici: omnium autem rerum naturâ cognitâ, levamur ſuperſtitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipſa horribiles exiſtunt ſæpe formidines. Denique etiam

morati melius erimus, cum didicerimus, quæ natura deſideret. Tum vero, ſi ſtabilem ſcientiam rerum tenebimus, ſervatâ illâ (quæ quaſi delapſa de cælo eſt ad cognitionem omnium) regulâ, ad quam omnia judicia rerum dirigentur, nunquam ullius oratione victi ſententiâ deſiſtemus. Niſi autem rerum natura perſpecta erit, nullo modo poterimus ſenſuum judicia defendere. Quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a ſenſibus. Qui ſi omnes erunt veri, ut Epicuri ratio docet; tum denique poterit aliquid cognoſci et percipi. Quos qui tollunt, et nihil poſſe percipi dicunt, ii, remotis ſenſibus, ne id ipſum quidem expedire poſſunt, quod diſſerunt. Præterea, ſublata cognitione et ſcientia, tollitur omnis ratio et vitæ degendæ, et rerum gerendarum. Sic e phyſicis et fortitudo ſumitur contra mortis timorem; et conſtantia contra metum religionis; et ſedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione ſublata; et moderatio, natura cupiditatum generibuſque earum explicatis; et, ut modo docui, cognitionis regula et judicio ab eadem illa conſtituto, veri a falſo diſtinctio traditur.

XX. Reſtat locus huic diſputationi vel maxime neceſſarius de amicitia, quam, ſi voluptas ſummum ſit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit; *omnium rerum, quas ad beate vivendum ſapientia comparaverit, nihil eſſe majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius.* Neque vero hoc oratione ſolum, ſed multo magis vita, et factis, et moribus comprobavit. Quod quam magnum ſit, fictæ veterum fabulæ declarant; in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, vix tria amicorum paria reperiuntur, ut ad Oreſtem pervenias, profectus a Theſeo. At vero Epicurus una in domo, et ea quidem anguſta, quam magnos, quantaque amoris conſpiratione conſentientes tenuit amicorum greges? Quod fit etiam nunc ab Epicureis.

Sed ad rem redeamus: de omnibus dici non neceſſe eſt. Tribus igitur modis video eſſe a noſtris de amicitia diſputatum. Alii, cum eas voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent eſſe per ſe ipſas tam expetendas, quam noſtras expeteremus, (quo loco

videtur quibuſdam ſtabilitas amicitiæ vacillare) tuentur tamen eum locum, ſeque facile, ut mihi videtur, expediunt. Ut enim virtutes, de quibus ante dictum eſt, ſic amicitiam negant poſſe a voluptate diſcedere. Nam cum ſolitudo et vita ſine amicis inſidiarum et metus plena ſit, ratio ipſa monet amicitias comparare; quibus partis confirmatur animus, et a ſpe pariendarum voluptatum ſejungi non poteſt. Atque ut odia, invidiæ, deſpicationes, adverſantur voluptatibus; ſic amicitiæ non modo fautrices fideliſſimæ, ſed etiam effectrices ſunt voluptatum, tam amicis, quam ſibi: quibus non ſolum præſentibus fruuntur, ſed etiam ſpe eriguntur conſequentis ac poſteri temporis.

Quod quia nullo modo ſine amicitia firmam et perpetuam jucunditatem vitæ tenere poſſumus; neque vero ipſam amicitiam tueri, niſi æque amicos et noſmetipſos diligamus; idcirco et hoc ipſum efficitur in amicitia, et amicitia cum voluptate connectitur. Nam et lætamur amicorum lætitia æque atque noſtra, et pariter dolemus angoribus. Quocirca eodem modo ſapiens erit affectus erga amicum, quo in ſeipſum: quoſque labores propter ſuam voluptatem ſuſciperet, eoſdem ſuſcipiet propter amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta ſunt, quemadmodum hæ ſemper voluptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda ſunt. Præclare enim Epicurus his pene verbis; *Eadem,* inquit, *ſcientia confirmavit animum, ne quod aut ſempiternum, aut diuturnum timeret malum; quæ perſpexit, in hoc ipſo vitæ ſpatio amicitiæ præſidium eſſe firmiſſimum.*

Sunt autem quidam Epicurei timidiores paulo contra veſtra convicia, ſed tamen ſatis acuti, qui verentur, ne, ſi amicitiam propter noſtram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quaſi claudicare videatur. Itaque primos congreſſus copulationeſque et conſuetudinum inſtituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum autem uſus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantùm, ut, etiam ſi nulla ſit utilitas ex amicitia, tamen ipſi amici propter ſe ipſos amentur. Etenim ſi loca, ſi fana, ſi urbes, ſi gymnaſia, ſi campum, ſi canes, ſi equos, ſi ludicras exercendi, aut venandi conſuetudines adamare ſolemus,

quanto id in hominum conſuetudine facilius fieri poterit et juſtius.

Sunt autem qui dicunt fœdus quoddam eſſe ſapientum, ut ne minus quidem amicos, quam ſe ipſos, diligant. Quod et fieri poſſe intelligimus, et ſæpe id videmus: et perſpicuum eſt, nihil ad jucunde vivendum reperiri poſſe, quod conjunctione tali ſit aptius. Quibus ex omnibus judicari poteſt, non modo non impediri rationem amicitiæ, ſi ſummum bonum in voluptate ponatur, ſed ſine hoc inſtitutionem omnino amicitiæ non poſſe reperiri.

XXI. Quapropter ſi ea, quæ dixi, ſole ipſo illuſtriora et clariora ſunt; ſi omnia dixi hauſta e fonte naturæ; ſi tota oratio noſtra omnem ſibi fidem ſenſibus confirmat, id eſt, incorruptis atque integris teſtibus; ſi infantes pueri, ſi mutæ etiam beſtiæ pene loquuntur, magiſtra ac duce natura, nihil eſſe proſperum niſi voluptatem, nihil aſperum niſi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte; nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quaſi voce naturæ, ſic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene ſanos in viam pacatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea cauſa eſt, quod nullam eruditionem eſſe duxit, niſi quæ beatæ vitæ diſciplinam juvaret.

An ille tempus aut in poetis evolvendis, ut ego et Triarius, te hortatore, facimus, conſumeret? in quibus nulla ſolida utilitas, omniſque puerilis eſt delectatio: aut ſe, ut Plato, in muſicis, geometria, numeris, aſtris contereret? quæ et a falſis initiis profecta, vera eſſe non poſſunt; et, ſi eſſent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id eſt, quo melius viveremus. Eas ergo artes perſequeretur; vivendi artem tantam, tamque operoſam, et perinde fructuoſam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus; ſed ii indocti, qui, quæ pueros non didiciſſe turpe eſt, ea putent uſque ad ſenectutem eſſe diſcenda. Quæ cum dixiſſet, Explicavi, inquit, ſententiam meam, et eo quidem conſilio, tuum judicium ut cognoſcerem. Quæ mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus nunquam eſt data.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM,

LIBER SECUNDUS.

I. HIC cum uterque me intueretur, ſeſeque ad audiendum ſignificarent paratos; Primum, inquam, deprecor, ne me, tanquam philoſophum, putetis ſcholam vobis aliquam explicaturum; quod ne in ipſis quidem philoſophis magnopere unquam probavi. Quando enim Socrates, qui parens philoſophiæ jure dici poteſt, quidquam tale fecit? Eorum erat iſte mos, qui tum ſophiſtæ nominabantur; quorum e numero primus eſt auſus Leontinus Gorgias in conventu poſcere quæſtionem, id eſt, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, niſi hoc inſtitutum poſtea tranſlatum ad philoſophos noſtros eſſet. Sed et illum, quem nominavi, et cæteros ſophiſtas, ut e Platone intelligi poteſt, luſos videmus a Socrate. Is enim percontando atque interrogando elicere ſolebat eorum opiniones, quibuſcum diſſerebat, ut ad ea, quæ ii reſpondiſſent, ſi quid videretur, diceret. Qui mos cum a poſterioribus non eſſet retentus, Arceſilas eum revocavit; inſtituitque, ut ii, qui ſe audire vellent, non de ſe quærerent, ſed ipſi dicerent, quid ſentirent. Quod cum dixiſſent, ille contra. Sed qui audiebant, quoad poterant, defendebant ſententiam ſuam. Apud cæteros autem philoſophos, qui quæſivit aliquid, tacet. Quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, *Voluptas mihi videtur eſſe ſummum bonum*, perpetua oratione contra diſputatur; ut facile intelligi

poſſit, eos, qui aliquid ſibi videri dicant, non ipſos in ea ſententia eſſe, ſed audire velle contraria.

Nos commodius agimus. Non enim ſolum Torquatus dixit, quid ſentiret, ſed etiam cur. Ego autem arbitror, quanquam admodum delectatus ſum ejus oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus ſingulis inſiſtas, et intelligas quid quiſque concedat, quid abnuat, ex rebus conceſſis concludi quid velis, et ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quaſi torrens, oratio, quamvis multa cujuſquemodi rapiat; nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nuſquam orationem rapidam coerceas. Omnis autem in quærendo, quæ via quadam et ratione habetur, oratio præſcribere primum debet, (ut quibuſdam in formulis, *Ea res agetur*) ut, inter quos diſſeritur, conveniat, quid ſit id, de quo diſſeratur.

II. Hoc poſitum in Phædro a Platone probavit Epicurus; ſenſitque, in omni diſputatione id fieri oportere. Sed quod proximum fuit, non vidit. Negat enim definiri rem placere; ſine quo fieri interdum non poteſt, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid ſit id, de quo agatur; velut in hoc ipſo, de quo nunc diſputamus. Quærimus enim finem bonorum: poſſumuſne ſcire hoc quale ſit, niſi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam ſit ipſum bonum? Atqui hæc patefactio quaſi rerum opertarum, cum quid quidque ſit aperitur, definitio eſt; qua tu etiam imprudens utebare nonnunquam. Nam hunc ipſum ſive finem, ſive extremum, ſive ultimum definiebas, id eſſe, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, neque id ipſum uſquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipſum etiam quid eſſet, fortaſſe, ſi opus fuiſſet, definiſſes; aut, quod eſſet natura appetendum; aut, quod prodeſſet; aut, quod juvaret; aut, quod liberet modò. Nunc idem (niſi moleſtum eſt) quoniam tibi non omnino diſplicet definire, et id facis cum vis; velim definias, quid ſit voluptas; de quo omnis hæc quæſtio eſt.

Quaſi quis, inquit, ſit, qui, quid ſit voluptas, neſciat; aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam deſideret.

Me ipſum eſſe dicerem, inquam, niſi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, et ſatis firme conceptam animo atque comprehenſam. Nunc autem dico, ipſum Epicurum neſcire, et in eo nutare; eumque, qui crebro dicat diligenter oportere exprimi, quæ vis ſubjecta ſit vocibus, non intelligere interdum, quid ſonet hæc vox voluptatis, id eſt, quæ res huic voci ſubjiciatur.

III. Tunc ille ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem eſſe dicat, id extremum, id ultimum, bonorum; id ipſum quid ſit, quale ſit, neſciat. Atqui, inquam, aut Epicurus quid ſit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique ſunt, neſciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc eſſe ſentiunt omnes, quam ſenſus accipiens movetur, et jucunditate quadam perfunditur. Quid? ergo iſtam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non ſemper, inquam. Nam interdum nimis etiam novit, quippe qui teſtificetur, ne intelligere quidem ſe poſſe ubi ſit, aut quid ſit ullum bonum, præter illud, quod cibo, aut potione, et aurium delectatione, et obſcœna voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quaſi vero me pudeat, inquit, iſtorum, aut non poſſim, quemadmodum ea dicantur, oſtendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile poſſis: nec eſt, quod te pudeat ſapienti aſſentiri; qui ſe unus, quod ſciam, ſapientem profiteri ſit auſus. Nam Metrodorum non puto ipſum profeſſum; ſed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluiſſe. Septem autem illi, non ſuo, ſed populorum ſuffragio omnium, nominati ſunt.

Verum hoc loco ſumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum noſſe, quam cæteros. Omnes enim jucundum motum, quo ſenſus hilarentur, Græce ἡδονὴν, Latine voluptatem, vocant. Quid eſt igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, et quidem diſcendi cauſa magis, quam quo te, aut Epicurum, reprehenſum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, ſi quid attuleris, quam te reprehenderim. Teneſne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat eſſe ſummum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit,

finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iſte de voluptate quid ſentit? Negat eſſe eam, inquit, propter ſeipſam expetendam. Aliud igitur eſſe cenſet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat: nam, ut paulo ante docui, augendæ voluptatis finis eſt doloris omnis amotio.

Non dolere, inquam, iſtud quam vim habeat, poſtea videro: aliam vero vim voluptatis eſſe, aliam nihil dolendi, niſi valde pertinax fueris, concedas neceſſe eſt. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem: dici enim nihil poteſt verius. Eſtne quæſo, inquam, ſitienti in bibendo voluptas? Quis iſtud, inquit, poſſet negare? Eademne, inquam, quæ reſtinctâ ſiti? Immo alio genere. Reſtincta enim ſitis ſtabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipſius reſtinctionis in motu eſt. Cur igitur, inquam, res tam diſſimiles eodem nomine appellas?

Quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meminiſti, cum omnis dolor detractus eſſet, variari, non augeri, voluptatem? Memini vero inquam. Sed tu iſtuc dixti bene Latine, parum plane. Varietas enim Latinum verbum eſt, idque proprie quidem in diſparibus coloribus dicitur; ſed transfertur in multa diſparia. Varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna. Voluptas varia etiam dici ſolet, cum percipitur ex multis diſſimilibus rebus diſſimiles efficientibus voluptates. Eam ſi varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. Iſta varietas quæ ſit non ſatis perſpicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in ſumma voluptate nos eſſe; cum autem veſcamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant ſenſibus, tum eſſe in motu voluptatem, quæ faciat varietatem voluptatum; ſed non augeri illam non dolendi voluptatem. Quam cur voluptatem appelles, neſcio.

IV. An poteſt, inquit ille, quidquam eſſe ſuavius, quam nihil dolere? Immo ſit ſane nihil melius, inquam, (nondum enim id quæro) num propterea idem voluptas eſt, quod, ut ita dicam, indolentia? Plane idem, inquit, et maxima quidem, qua fieri nulla major poteſt. Quid dubitas igitur, inquam, ſummo bono a te ita conſtituto, ut id totum in non dolendo ſit, id tenere unum, id

tueri, id defendere? Quid enim neceſſe eſt, tanquam meretricem in matronarum cœtum, ſic voluptatem in virtutum concilium adducere? Invidioſum nomen eſt, et infamiæ ſubjectum.

Itaque hoc frequenter dici ſolet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi ſi quando dictum eſt, (eſt autem dictum non parum ſæpe) etſi ſatis clemens ſum in diſputando, tamen interdum ſoleo ſubiraſci. Egone non intelligo, quid ſit ἡδονὴ Græce, Latine voluptas? utram tandem linguam neſcio? deinde, quî fit, ut ego neſciam, ſciant omnes quicunque Epicurei eſſe voluerunt? Quod veſtri quidem vel optime diſputant, nihil opus eſſe, eum, qui philoſophus futurus ſit, ſcire literas. Itaque, ut majores noſtri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut Dictator eſſet; ſic vos de Pelaſgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, ſed certe non pereruditos. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo?

Ut ſcias me intelligere, primùm idem eſſe voluptatem dico, quod ille ἡδονήν. Et quidem ſæpe quærimus verbum Latinum par Græco, et quod idem valeat; hic nihil fuit, quod quæreremus. Nullum inveniri poteſt, quod magis idem declaret Latine, quod Græce, quam declarat voluptas. Huic verbo omnes, qui ubique ſunt, qui Latine ſciunt, duas res ſubjiciunt, lætitiam in animo, commotionem ſuavem jucunditatis in corpore. Nam et ille apud Trabeam, voluptatem, animi nimiam *lætitiam* dicit, eandem, quam ille Cæcilianus, qui *omnibus lætitiis lætum eſſe ſe* narrat. Sed hoc intereſt, quòd voluptas dicitur etiam in animo vitioſa res, ut Stoici putant, qui eam ſic definiunt; *Sublationem animi ſine ratione, opinantis ſe magno bono frui:* non dicitur lætitia, nec gaudium, in corpore.

In eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea, quæ ſenſum aliquem moveat, jucunditas. Hanc quoque jucunditatem, ſi vis, transfer in animum: *juvare* enim in utroque dicitur, ex eoque *jucundum:* modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta lætitia auctus ſum, ut mihi non conſtem;

et eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet;

quorum alter lætitia geſtiat, alter dolore crucietur; eſſe illum medium,

Quanquam hæc inter nos nuper notitia admodum eſt,

qui nec lætetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, et eum, qui crucietur ſummis doloribus, eſſe eum, qui utroque careat.

V. Satiſne igitur videor vim verborum tenere; an ſum etiam nunc vel Græce loqui, vel Latine, docendus? Et tamen vide, ne, ſi ego non intelligam quid Epicurus loquatur, cum Græce, ut videor, luculenter ſciam; ſit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. Quod duobus modis ſine reprehenſione fit: ſi aut de induſtria facias, ut Heraclitus, cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obſcure memoravit; aut cum rerum obſcuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio; qualis eſt in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, ſi poſſit, plane et aperte loqui: nec de re obſcura, ut phyſici; aut artificioſa, ut mathematici; ſed de illuſtri et facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. Quanquam non negatis nos intelligere, quid ſit voluptas, ſed quid ille dicat. E quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis ſit iſtius verbi, ſed ut ille ſuo more loquatur, noſtrum negligat.

Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui cenſet ſummum bonum eſſe, ſine ulla moleſtia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ in motu ſit, (ſic enim appellat hanc dulcem, in motu; illam nihil dolentis, in ſtabilitate) quid tendit, cum efficere non poſſit, ut cuiquam, qui ipſe notus ſibi ſit, hoc eſt, qui ſuam naturam ſenſumque perſpexerit, vacuitas doloris et voluptas idem eſſe videatur? Hoc eſt vim afferre, Torquate, ſenſibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti ſumus. Quis enim eſt, qui non videat, hæc eſſe in natura rerum tria: unum, cum in voluptate ſumus; alterum, cum in dolore; tertium, hoc, in quo nunc quidem ſumus? Credo quidem vos nec

in dolore, nec in voluptate, eſſe; ut in voluptate ſit, qui epuletur, in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolentium? Non, prorſus, inquit; omneſque, qui ſine dolore ſint, in voluptate, et ea quidem ſumma, eſſe dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri miſceat mulſum, ipſe non ſitiens, et eum, qui illud ſitiens bibat?

VI. Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, ſi videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipſum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice, diſputare? Quaſi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum ſolum, non etiam philoſophorum, ſit. Zenonis eſt, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut jam ante Ariſtoteles, in duas tributam eſſe partes: rhetoricam palmæ, dialecticam pugno, ſimilem eſſe dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compreſſius. Obſequar igitur voluntati tuæ: dicamque, ſi potero, rhetorice, ſed hac rhetorica philoſophorum, non noſtra illa forenſi; quam neceſſe eſt, cum populariter loquatur, eſſe interdum paulo hebetiorem.

Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem et perſpiciendi, quid in quaque re ſit, ſcientiam, et judicandi, quale quidque ſit, et ratione ac via diſputandi; ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ulla arte diſtinguit; ut hæc ipſa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur: aperiendum eſt igitur, quid ſit voluptas, (aliter enim explicari, quod quæritur, non poteſt) quam ſi explicaviſſet, non tam hæſitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Ariſtippus, id eſt, qua ſenſus dulciter ac jucunde movetur, (quam etiam pecudes, ſi loqui poſſent, appellarent voluptatem) aut, ſi magis placeret ſuo more loqui, quàm ut

Omnes Danai, atque Mycenenſes, Attica pubes,

reliquique Græci, qui hoc anapæſto citantur, hoc, non dolere, ſolum voluptatis nomine appellaret, illud Ariſtippeum contemneret: aut, ſi utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris

vacuitatem cum voluptate, et duobus ultimis uteretur.

Multi enim et magni philoſophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Ariſtoteles, qui virtutis uſum cum vitæ perfectæ proſperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honeſtatem voluptatem: Diodorus ad eandem honeſtatem addidit vacuitatem doloris. Idem feciſſet Epicurus, ſi ſententiam hanc, quæ nunc Hieronymi eſt, conjunxiſſet cum Ariſtippi vetere ſententia. Illi enim inter ſe diſſentiunt; propterea ſingulis finibus utuntur: et, cum uterque Græce egregie loquatur; nec Ariſtippus, qui voluptatem ſummum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui ſummum bonum ſtatuit non dolere, voluptatis nomine unquam utitur pro illa indolentia, quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. Duæ ſunt enim res quoque, ne tu verba ſolum putes. Unum eſt, ſine dolore eſſe; alterum, cum voluptate. Vos ex his tam diſſimilibus rebus, non modo nomen unum (nam id facilius paterer) ſed etiam rem unam ex duabus facere conamini. Quod fieri nullo modo poteſt. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, ſicut facit re, neque tamen dividit verbis. Cum enim eam ipſam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne ſuſpicari quidem ſe ullum bonum ſejunctum ab illo Ariſtippeo genere voluptatis; atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus eſt oratio de ſummo bono. In alio vero libro, in quo, breviter comprehenſis graviſſimis ſententiis, quaſi oracula edidiſſe ſapientiæ dicitur, ſcribit his verbis; quæ nota tibi profecto, Torquate, ſunt. Quis enim veſtrûm non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, id eſt, quaſi maxime ratas, quia graviſſimæ ſint ad beate vivendum breviter enuntiatæ ſententiæ? Animadverte igitur, rectene hanc ſententiam interpreter. *Si ea, quæ ſunt luxurioſis efficientia voluptatum, liberarent eos Deorum, et mortis, et doloris metu, docerentque, qui eſſent fines cupiditatum, nihil hæreremus; cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id eſt, aut malum.*

Hoc loco ſe tenere Triarius non potuit. Obſecro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? Quod mihi quidem viſus eſt

cum ſciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, ſaneque fidenter, Iſtis quidem ipſis verbis, inquit: ſed quid ſentiat, non videtis. Si alia ſentit, inquam, alia loquitur, nunquam intelligam quid ſentiat; ſed plane dicit quod intelligam. Idque ſi ita dicit, non eſſe reprehendendos luxurioſos, ſi ſapientes ſint, dicit abſurde; ſimiliter, et ſi dicat, non reprehendendos parricidas, ſi nec cupidi ſint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen, quid attinet luxurioſis ullam exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, cum luxurioſe viverent, a ſummo philoſopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cætera caverent?

Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxurioſos ob eam ipſam cauſam, quod ita viverent, ut perſequerentur cujuſquemodi voluptates; cum eſſet præſertim, ut ais tu, ſumma voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus aſotos primùm ita non religioſos, ut edant de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant et Hymnide,

Mihi ſex menſes ſatis ſunt vitæ: ſeptimum Orco ſpondeo.

Jam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de narthecio promant; *Si gravis, brevis: ſi longus, levis.* Unum neſcio, quo modo poſſit, ſi luxurioſus ſit, finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, *Nihil haberem, quod reprehenderem, ſi finitas cupiditates haberent?* Hoc eſt dicere, *non reprehenderem aſotos, ſi non eſſent aſoti.* Iſto modo, ne improbos quidem, ſi eſſent boni viri. Hic homo ſeverus luxuriam per ſe ipſam reprehendendam non putat. Et hercule, Torquate, ut verum loquamur, ſi voluptas ſummum bonum eſt, rectiſſime non putat. Nolim enim mihi fingere aſotos, ut ſoletis, qui in menſam vomant, et qui de conviviis auferantur, crudique poſtridie ſe rurſus ingurgitent: qui ſolem, ut aiunt, nec occidentem unquam viderint, nec orientem: qui, conſumptis patrimoniis, egeant. Nemo noſtrûm iſtius generis aſotos jucunde putat vivere: mundos, elegantes, optimis cocis, piſtoribus, piſcatu, aucupio, venatione, his omnibus exquiſitis, vitantes cruditatem, *quibus vinum defuſum e pleno ſit; hir, ſiphon,* ut ait Lucilius, *cui nihil dempſit; jus et*

ſacculus abſtulerit: adhibentes ludos, et quæ ſequuntur illa, quibus detractis, clamat Epicurus ſe neſcire, quid ſit bonum. Adſint etiam formoſi pueri, qui miniſtrent; reſpondeat his veſtis, argentum, Corinthium, locus ipſe, ædificium. Hos ego aſotos bene quidem vivere, at beate nunquam, dixerim. Ex quo efficitur, non ut voluptas ne ſit voluptas, ſed ut voluptas non ſit ſummum bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoicum adoleſcens, pòſt autem Panætium audierat, Lælius, eo dictus eſt ſapiens, quod non intelligeret quid ſuaviſſimum eſſet, (nec enim ſequitur, ut cui cor ſapiat, ei non ſapiat palatus) ſed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut jactere neceſſe eſt, cognitu' cui ſis.
In quo Læliu' clamores ſophos ille ſolebat
Edere, compellans gumias ex ordine noſtros.
Læliu' præclare et recte ſophos, illudque vere:
O Publi, o gurges, Galloni, es homo miſer, inquit:
Cœnaſti in vita nunquam bene, cum omnia in iſta
Conſumis ſquilla, atque acipenſere cum decumano.

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene cœnare, qui omnia ponat in voluptate; et tamen non negat libenter unquam cœnaſſe Gallonium, (mentiretur enim) ſed bene. Ita graviter et ſevere voluptatem ſecernit a bono. Ex quo illud efficitur, qui bene cœnent, omnes libenter cœnare; qui libenter, non continuo bene. Semper Lælius bene.

Quid bene? Dicet Lucilius, *cocto, condito.* Sed cèdo caput cœnæ: *ſermone bono.* Quid ex eo? *Si quæri', libenter.* Veniebat enim ad cœnam, ut animo quieto ſatiaret deſideria naturæ. Recte ergo is negat, unquam bene cœnaſſe Gallonium; recte, miſerum: cum præſertim in eo omne ſtudium conſumeret: quem libenter cœnaſſe nemo negat. Cur igitur non bene? Quia quod bene, id recte, frugaliter, honeſte: ille porro male, prave, nequiter, turpiter cœnabat. Non igitur nec lapathi ſuavitatem acipenſeri Gallonii Lælius anteponebat, ſed ſuavitatem ipſam negligebat. Quod non faceret, ſi in voluptate ſummum bonum poneret.

IX. Semovenda eſt igitur voluptas, non ſolum ut recta

ſequamini, ſed etiam ut loqui deceat frugaliter. Poſſumuſne igitur in vita ſummum bonum dicere, cum id ne in cœna quidem poſſe videamur? Quo modo autem philoſophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales et neceſſarias; naturales, non neceſſarias; nec naturales, nec neceſſarias? Primùm diviſit ineleganter; duo enim genera quæ erant, fecit tria. Hoc eſt non dividere, ſed frangere rem. Qui ſi diceret, cupiditatum eſſe duo genera, naturales et inanes; naturalium quoque item duo, neceſſarias et non neceſſarias; confecta res eſſet. Vitioſum eſt enim in dividendo partem in genere numerare. Sed hoc ſane concedamus. Contemnit enim diſſerendi elegantiam: confuſe loquitur. Gerendus eſt mos, modo recte ſentiat. Et quidem illud ipſum non nimium probo, (et tamen patior) philoſophum loqui de cupiditatibus finiendis. An poteſt cupiditas finiri? tollenda eſt atque extrahenda radicitus. Quis eſt enim, in quo ſit cupiditas, quin recte cupidus dici poſſit? Ergo et avarus erit, ſed finite: et adulter, verùm habebit modum: et luxurioſus eodem modo. Qualis iſta philoſophia eſt, quæ non interitum afferat pravitati; ſed ſit contenta mediocritate vitiorum? Quanquam in hac diviſione rem ipſam prorſus probo; elegantiam deſidero. Appellet hæc deſideria naturæ: cupiditatis nomen ſervet aliò, ut cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tanquam capitis accuſet.

Sed hæc quidem liberius ab eo dicuntur et ſæpius: quod equidem non reprehendo. Eſt enim tanti philoſophi tamque nobilis, audacter ſua decreta defendere. Sed tamen ex eo, quòd eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari ſæpe vehementius, in magnis interdum verſatur anguſtiis, ut, hominum conſcientia remota, nihil tam turpe ſit, quod voluptatis cauſa non videatur eſſe facturus. Deinde, ubi erubuit, (vis enim eſt permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam poſſe ad voluptatem nihil dolentis. At iſte non dolendi ſtatus non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quòd res alia tota eſt? Reperiam multos, vel

innumerabiles potius, non tam curioſos, nec tam moleſtos, quam vos eſtis; quibus, quidquid velim, facile perſuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, ſi, non dolere, voluptas ſit ſumma, non eſſe in voluptate, dolor ſit maximus? Cur id non ita ſit? Quia dolori non voluptas contraria eſt, ſed doloris privatio.

X. Hoc vero non videre, maximo argumento eſt, eſſe voluptatem illam, qua ſublata, neget ſe intelligere omnino, quid ſit bonum. Eam autem ita perſequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cætera addit, quæ ſi appelles, honos præfandus ſit. Hoc igitur quod ſolum bonum ſeverus et gravis philoſophus novit, idem non videt ne expetendum quidem eſſe, quòd eam voluptatem hoc eodem auctore non deſideremus, cum dolore careamus: quanquam hæc ſunt contraria.

Hic ſi definire et dividere didiciſſet, ſi loquendi vim, ſi denique conſuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas ſalebras incidiſſet. Nunc vides, quid faciat. Quam nemo unquam voluptatem appellat, et hanc in motu voluptatem, quæ duo ſunt, unum facit. Sic enim has ſuaves et quaſi dulces voluptates appellat. Interdum ita extenuat, ut M'. Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea ſit bonum, neget ſe poſſe ne ſuſpicari qnidem. Quæ jam oratio non a philoſopho aliquo, ſed a cenſore, opprimenda eſt. Non eſt enim vitium in oratione ſolum, ſed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modo ſit vacua infinitâ cupiditate et timore.

Hoc loco diſcipulos quærere videtur, ut, qui aſoti eſſe velint, philoſophi ante fiant. A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo ſummi boni. Simul atque natum animal eſt, gaudet voluptate, et eam appetit, ut bonum; aſpernatur dolorem, ut malum. De malis autem et bonis ab iis animalibus, quæ nondum depravata ſint, ait optime judicari. Hæc et tu ita poſuiſti, et verba veſtra ſunt. Quam multa vitioſa? Summum enim bonum et malum vagiens puer utra voluptate dijudicabit, ſtante, an movente? quoniam, ſi diis placet, ab Epicuro loqui diſcimus. Si ſtante, hoc natura videlicet vult, ſalvam eſſe ſe, quod

concedimus: ſi movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quæ prætermittenda ſit. Et ſimul non proficiſcitur animal illud modo natum a ſumma voluptate; quæ eſt a te poſita in non dolendo.

Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a beſtiis, quæ putat eſſe ſpecula naturæ, ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. Neque enim hæc movere poteſt appetitum animi: nec ullum habet ictum, quo pellat animum, ſtatus hic non dolendi. Itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet ſenſum voluptate. Itaque Epicurus ſemper hoc utitur, ut probet, voluptatem naturâ expeti; quod ea voluptas, quæ in motu ſit, et parvos ad ſe alliciat et beſtias; non illa ſtabilis, in qua tantùm ineſt nihil dolere. Quî igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficiſci, in alia ſummum bonum ponere?

XI. Beſtiarum vero nullum judicium puto: quamvis enim depravatæ non ſint, pravæ tamen eſſe poſſunt. Ut bacillum aliud eſt inflexum et incurvatum de induſtria, aliud ita natum; ſic ferarum natura non eſt illa quidem depravata malâ diſciplinâ, ſed naturâ ſuâ. Nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem; ſed tantùm ut ſe ipſe diligat, ut integrum ſe ſalvumque velit. Omne enim animal, ſimul ut ortum eſt, et ſeipſum, et omnes partes ſuas diligit; duaſque, quæ maximæ ſunt, in primis amplectitur, animum et corpus; deinde utriuſque partes. Nam ſunt et in animo præcipua quædam, et in corpore; quæ cum leviter agnovit, tunc diſcernere incipit, ut ea, quæ prima data ſunt naturâ, appetat, aſperneturque contraria. In his primis naturalibus voluptas inſit necne, magna quæſtio eſt. Nihil vero putare eſſe, præter voluptatem, non membra, non ſenſus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, ſummæ mihi videtur inſcitiæ.

Atque ab iſto capite fluere neceſſe eſt omnem rationem bonorum et malorum. Polemoni, etiam antè Ariſtoteli, ea prima viſa ſunt, quæ paulo ante dixi. Ergo nata eſt ſententia veterum Academicorum et Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent,

ſecundum naturam vivere, id eſt, virtute adhibita frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit niſi voluptatem: Diodorus, niſi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, conſequentes ſunt fines bonorum. Ariſtippo ſimplex voluptas: Stoicis conſentire naturæ; quod eſſe volunt e virtute, id eſt, honeſte vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ naturâ evenirent, eligente ea, quæ eſſent ſecundum naturam, rejicienteque contraria. Ita tres ſunt fines expertes honeſtatis, unus Ariſtippi vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius: tres, in quibus honeſtas cum aliqua acceſſione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. Una ſimplex, cujus Zeno auctor, poſita in decore tota, id eſt, in honeſtate. Nam Pyrrho, Ariſto, Herillus jam diu abjecti. Reliqui ſibi conſtiterunt, ut extrema cum initiis convenirent; ut Ariſtippo voluptas, Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus, eſſet extremum.

XII. Epicurus autem, cum in prima commendatione voluptatem dixiſſet; ſi eam, quam Ariſtippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: ſin eam, quam Hieronymus, feciſſet idem, ut voluptatem illam Ariſtippi in prima commendatione poneret. Nam, quod ait, ſenſibus ipſis judicari, voluptatem bonum eſſe, dolorem malum; plus tribuit ſenſibus, quam nobis leges permittunt. Privatarum litium judices ſumus: nihil enim poſſumus judicare, niſi quod eſt noſtri judicii. In quo fruſtra judices ſolent, cum ſententiam pronuntiant, addere, *Si quid mei judicii eſt*. Si enim non fuit eorum judicii, nihilo magis, hoc non addito, illud eſt judicatum, quod judicat ſenſus: dulce, amarum: lene, aſperum: prope, longe: ſtare, movere: quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit ſententiam ratio? Adhibitâ primum divinarum humanarumque rerum ſcientiâ, quæ poteſt appellari rite ſapientia; deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum ſatellites et miniſtras eſſe voluiſti; quarum adeo omnium ſententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil eſſe ei loci, non modo ut ſola ponatur in ſummi

boni ſede, quam quærimus, ſed ne illo quidem modo, ut ad honeſtatem applicetur. De vacuitate doloris eadem ſententia eſt. Rejicietur etiam Carneades. Nec illa de ſummo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honeſtatis expers, probabitur. Ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam conſideret. Aut enim ſtatuet, nihil eſſe bonum, niſi honeſtum; nihil malum, niſi turpe: cætera aut omnino nihil habere momenti, aut tantùm, ut nec expetenda, nec fugienda, ſed eligenda modo aut rejicienda ſint: aut anteponet eam, quam cùm honeſtate ornatiſſimam, tum etiam ipſis initiis naturæ et totius perfectione vitæ locupletatam videbit. Quod eo liquidius faciet, ſi perſpexerit, rerum inter eas, verborumne, ſit controverſia.

XIII. Hujus ego nunc auctoritatem ſequens idem faciam. Quantum enim potero, minuam contentiones; omneſque ſimplices ſententias eorum, in quibus nulla ineſt virtutis adjunctio, omnino a philoſophia ſemovendas putabo. Primùm Ariſtippi Cyrenaicorumque omnium; quos non eſt veritum, in ea voluptate, quæ maxima dulcedine ſenſum moveret, ſummum bonum ponere, contemnentes iſtam vacuitatem doloris. Hi non viderunt, ut ad curſum equum, ad arandum bovem, ad indagandum canem, ſic hominem ad duas res, ut ait Ariſtoteles, intelligendum et agendum eſſe natum, quaſi mortalem deum: contràque, ut tardam aliquam et languidam pecudem, ad paſtum et ad procreandi voluptatem, hoc divinum animal ortum eſſe voluerunt: quo nihil mihi videtur abſurdius. Atque hæc contra Ariſtippum, qui eam voluptatem non modo ſummam, ſed ſolam etiam, ducit; quam omnes unam appellamus voluptatem. Aliter autem vobis placet. Sed ille, ut dixi, vitioſe. Nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani ſignificat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus.

Nec vero audiendus Hieronymus; cui ſummum bonum eſt idem, quod vos interdum, vel potius nimium ſæpe dicitis, nihil dolere. Non enim, ſi malum dolor eſt, carere eo malo ſatis eſt ad bene vivendum. Hoc dixerit potius Ennius,

Nimium boni eſt, cui nihil eſt mali.

Nos beatam vitam non depulſione mali, ſed adeptione boni, judicemus: nec eam ceſſando, ſive gaudentem, ut Ariſtippus, ſive non dolentem, ut hic; ſed agendo aliquid, conſiderandove quæramus.

Quæ poſſunt eadem contra Carneadeum illud ſummum bonum dici; quod is non tam, ut probaret, protulit, quam ut Stoicis, quibuſcum bellum gerebat, opponeret. Id autem ejuſmodi eſt, ut additum ad virtutem auctoritatem videatur habiturum, et expleturum cumulate vitam beatam; de quo omnis hæc quæſtio eſt. Nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit; vel vacuitatem doloris, quæ, etiam ſi malo caret, tamen non eſt ſummum bonum; acceſſione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parce tamque reſtricte faciant, intelligo. Quaſi enim emendum eis ſit, quod addant ad virtutem, primùm viliſſimas res addunt; deinde ſingulas potius, quam omnia quæ prima natura approbaviſſet, ea cum voluptate conjungerent. Quæ cum Ariſtoni et Pyrrhoni omnino viſa ſunt pro nihilo, ut inter optime valere et graviſſime ægrotare nihil prorſus dicerent intereſſe, recte jam pridem contra eos deſitum eſt diſputari. Dum enim in una virtute ſic omnia eſſe voluerunt, ut eam rerum ſelectione expoliarent, nec ei quidquam aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur; virtutem ipſam, quam amplexabantur, ſuſtulerunt.

Herillus autem, ad ſcientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit; ſed nec optimum, nec quo vita gubernari poſſit. Itaque hic ipſe jam pridem eſt rejectus. Poſt enim Chryſippum non ſane eſt diſputatum.

XIV. Reſtatis igitur vos. Nam cum Academicis incerta luctatio eſt; qui nihil affirmant, et, quaſi deſperata cognitione certi, id ſequi volunt, quodcunque veriſimile videatur. Cum Epicuro autem hoc eſt plus negotii, quòd e duplici genere voluptatis conjunctus eſt; quòdque et ipſe, et amici ejus, et multi poſtea defenſores ejus ſententiæ fuerunt: et neſcio quomodo (is, qui auctoritatem mínimam habet, maximam vim) populus cum illis facit. Quos niſi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis

vera laus deſerenda eſt. Ita cæterorum ſententiis ſemotis, relinquitur non mihi cum Torquato, ſed virtuti cum voluptate, certatio. Quam quidem certationem, homo et acutus et diligens, Chryſippus non contemnit, totumque diſcrimen ſummi boni in eadem comparatione poſitum putat. Ego autem exiſtimo, ſi honeſtum aliquid oſtendero, quod ſit ipſum vi ſua propter ſeque expetendum, jacere veſtra omnia. Itaque eo, quale ſit, breviter, ut tempus poſtulat, conſtituto, accedam ad omnia tua, Torquate, niſi memoria forte defecerit.

Honeſtum igitur id intelligimus, quod tale eſt, ut detracta omni utilitate, ſine ullis præmiis fructibuſve, per ſe ipſum poſſit jure laudari. Quod quale ſit, non tam definitione, qua ſum uſus, intelligi poteſt, (quanquam aliquantum poteſt) quam communi omnium judicio, et optimi cujuſque ſtudiis atque factis; qui permulta ob eam unam cauſam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honeſtum eſt; etſi nullum conſecuturum emolumentum vident. Homines enim, etſi aliis multis, tamen hoc uno a beſtiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentemque et acrem, et vigentem, celerrimeque multa ſimul agitantem, et, ut ita dicam, ſagacem: quæ et cauſas rerum, et conſecutiones videat, et ſimilitudines transferat, et disjuncta conjungat, et cum præſentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ conſequentis ſtatum. Eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his naturâ, et ſermone, et uſu congruentem, ut profectus a caritate domeſticorum ac ſuorum ſerpat longius, et ſe implicet primùm civium, deinde omnium mortalium ſocietate: atque, ut ad Archytam ſcripſit Plato, *non ſibi ſe ſoli natum meminerit, ſed patriæ, ſed ſuis,* ut perexigua pars ipſi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cœlo fiat, ſcire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id eſt, fidelia, ſimplicia, conſtantia: tum vana, falſa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. Eadem ratio habet in ſe quiddam amplum atque

magnificum, ad imperandum magis quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia ſolum, ſed etiam levia, ducens: altum quiddam et excelſum, nihil timens, nemini cedens, ſemper invictum.

Atque his tribus generibus honeſtorum notatis, quartum ſequitur, et in eadem pulchritudine, et aptum ex illis tribus; in quo ineſt ordo et moderatio. Cujus ſimilitudine perſpecta in formarum ſpecie ac dignitate, tranſitum eſt ad honeſtatem dictorum atque factorum. Nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, et temeritatem reformidat, et non audet cuiquam aut dicto protervo, aut facto nocere, vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. Habes undique expletam et perfectam, Torquate, formam honeſtatis; quæ tota his quatuor virtutibus, quæ a te quoque commemoratæ ſunt, continetur. Hanc ſe tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem eſſe velint, qui honeſtate ſummum bonum metiantur. Si enim ad honeſtatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant ineſſe; ait eos inani voce ſonare, (his enim ipſis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, ſub hac voce honeſtatis, quæ ſit ſubjicienda ſententia. Ut enim conſuetudo loquitur, id ſolum dicitur honeſtum, quod eſt populari fama glorioſum. Quod, inquit, quanquam voluptatibus quibuſdam eſt ſæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem.

Videſne quam ſit magna diſſenſio? Philoſophus nobilis, a quo non ſolum Græcia et Italia, ſed etiam omnis barbaria commota eſt, honeſtum quid ſit, ſi id non eſt in voluptate, negat ſe intelligere: niſi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe eſſe ſæpe judico; et, ſi quando turpe non ſit, tamen non eſſe non turpe, cum id a multitudine laudetur. Quod ſi ſit ipſum per ſe rectum atque laudabile, non ob eam cauſam tamen illud dici honeſtum eſſe, quia laudetur a multis, ſed quia tale ſit, ut (vel ſi ignorarent id homines, vel ſi obmutuiſſent) ſua tamen pulchritudine eſſet ſpecieque laudabile.

Itaque idem naturâ victus, cui obſiſti non poteſt, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum eſt, non poſſe jucunde vivi, niſi etiam honeſte.

Quid nunc, *honeſte*, dicit? Idemne, quod *jucunde?* Ergo ita, non poſſe honeſte vivi, niſi honeſte vivatur. An niſi populari fama? Sine ea igitur jucunde negat poſſe vivere? Quid turpius, quam ſapientis vitam ex inſipientium ſermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honeſtum? Certe nihil, niſi quod poſſit ipſum propter ſe jure laudari. Nam ſi propter voluptatem; quæ eſt iſta laus, quæ poſſit e macello peti? Non is vir eſt, ut, cum honeſtatem eo loco habeat, ut ſine ea jucunde neget poſſe vivi, illud honeſtum, quod populare ſit, ſentiat, et ſine eo jucunde neget vivi poſſe; aut quidquam aliud honeſtum intelligat, niſi quod ſit rectum, ipſumque per ſe, ſua vi, ſua ſponte, ſua natura laudabile.

XVI. Itaque, Torquate, cum diceres, clamare Epicurum, non poſſe jucunde vivi, niſi honeſte, et ſapienter, et juſte viveretur, tu ipſi mihi gloriari videbare. Tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quæ ſignificabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum inſiſteres, ut nos intuens quaſi teſtificarere laudari honeſtatem et juſtitiam aliquando ab Epicuro. Quàm te decebat iis verbis uti, quibus ſi philoſophi non uterentur, philoſophia omnino non egeremus? Iſtorum enim verborum amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, ſapientiæ, fortitudinis, juſtitiæ, temperantiæ, præſtantiſſimis ingeniis homines ſe ad philoſophiæ ſtudium contulerunt.

Oculorum, inquit Plato, *eſt in nobis ſenſus acerrimus; quibus ſapientiam non cernimus. Quàm illa ardentes amores excitaret ſui, ſi videretur!* Cur tandem? an quod ita callida eſt, ut optime poſſit architectari voluptates? Cur juſtitia laudatur? aut unde eſt hoc contritum vetuſtate proverbium? *Quicum in tenebris.* Hoc dictum in una re latiſſime patet; ut in omnibus factis re, non teſte, moveamur.

Sunt enim levia et perinfirma, quæ dicebantur a te, cùm animi conſcientiâ improbos excruciari, tum etiam pœnæ timore;

qua aut afficiuntur, aut ſemper ſunt in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo, fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipſe ſe cruciet, omniaque formidet: ſed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, verſutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, ſine teſte, ſine ullo conſcio, fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum Prætor quæſtionem inter ſicarios exercuiſſet, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, *Vellentne de ea re quæri.* Quo plebiſcito decreta a ſenatu eſt Conſuli quæſtio Cn. Cæpioni. Profectus in exilium Tubulus ſtatim, nec reſpondere auſus. Erat enim res aperta.

XVII. Non igitur de improbo, ſed callide improbo, quærimus, (qualis Q. Pompeius in fœdere Numantino infitiando fuit) nec vero omnia timente, ſed primùm qui animi conſcientiam non curet; quam ſcilicet comprimere nihil eſt negotii. Is enim, qui occultus et tectus dicitur, tantum abeſt, ut ſe indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid eſt enim aliud, eſſe verſutum? Memini me adeſſe P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, ſe eſſe heredem Q. Fadio Gallo; cujus in teſtamento ſcriptum eſſet, ſe ab eo rogatum, ut omnis hæreditas ad filiam perveniret. Is Sextilius factum negabat. Poterat autem impune: quis enim redargueret? Nemo noſtrûm. Negabat; eratque veriſimilius, hunc mentiri, cujus intereſſet, quam illum, qui id ſe rogaſſe ſcripſiſſet, quod debuiſſet rogare. Addebat etiam, ſe in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, niſi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adoleſcentes, ſed et multi ampliſſimi viri; quorum nemo cenſuit plus Fadiæ dandum, quam poſſet ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hæreditatem: unde, ſi ſecutus eſſet eorum ſententiam, qui honeſta et recta emolumentis omnibus et commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigiſſet. Num igitur eum poſtea cenſes anxio animo aut ſollicito fuiſſe? Nihil minus: contràque, illa hæreditate dives; ob eamque rem lætus. Magni enim æſtimabat pecuniam, non

modo non contra leges, ſed etiam legibus partam. Quæ quidem vel cum periculo eſt quærenda vobis. Eſt enim effectrix multarum et magnarum voluptatum.

Ut igitur illis, qui, recta et honeſta quæ ſunt, ea ſtatuunt per ſe expetenda, adeunda ſunt quævis pericula decoris honeſtatiſque cauſa; ſic veſtris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda ſunt, ut adipiſcantur magnas voluptates. Si magna res, magna hæreditas agetur, cùm pecuniâ voluptates pariantur plurimæ, idem erit Epicuro veſtro faciendum, ſi ſuum finem bonorum ſequi volet, quod Scipioni, magnâ gloriâ propoſitâ, ſi Annibalem in Africam retraxiſſet. Itaque quantum adiit periculum? ad honeſtatem enim ille omnem conatum ſuum referebat, non ad voluptatem. Sic veſter ſapiens magno aliquo emolumento commotus, animi cauſa, ſi opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus eſſe potuerit; gaudebit: deprehenſus, omnem pœnam contemnet. Erit enim inſtructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipſum etiam dolorem: quem quidem vos, cùm improbis pœnam proponitis, impatibilem facitis; cum ſapientem ſemper boni plus habere vultis, tolerabilem.

XVIII. Sed finge non ſolum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem: ut M. Craſſus fuit, qui tamen ſolebat uti ſuo bono: ut hodie eſt noſter Pompeius, cui recte facienti gratia eſt habenda; eſſe enim quamvis velit juſtus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuſte fieri poſſunt, quæ nemo poſſit reprehendere? Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hæreditatem reddas filiæ ſuæ, nec uſquam id ſcripſerit, ut ſcripſit Fadius, nec cuiquam dixerit; quid facies? Tu quidem reddes: ipſe Epicurus fortaſſe redderet: ut Sex. Peducæus, Sex. filius, is, qui hunc noſtrum reliquit, effigiem et humanitatis et probitatis ſuæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus et juſtiſſimus, cum ſciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano ſplendido, Nurſino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum expoſuit, hæreditatemque reddidit. Sed ego ex te quæro (quoniam idem tu certe feciſſes) nonne intelligas, eo majorem vim eſſe naturæ, quod

ipſi vos, qui omnia ad veſtrum commodum, et, ut ipſi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, ſed officium, ſequi? pluſque rectam naturam, quam rationem pravam, valere?

Si ſcieris, inquit Carneades, aſpidem occulte latere uſpiam, et velle aliquem imprudentem ſuper eam aſſidere, cujus mors tibi emolumentum futura ſit; improbe feceris, niſi monueris, ne aſſideat: ſed impune tamen, ſciſſe enim te quis coarguere poſſit? Sed nimis multa: perſpicuum eſt enim, niſi æquitas, fides, juſtitia proficiſcantur a natura, et ſi omnia hæc ad utilitatem referantur, virum bonum non poſſe reperiri: deque his rebus ſatis multa in noſtris de republica libris ſunt dicta a Lælio.

XIX. Transfer idem ad modeſtiam, vel temperantiam, quæ eſt moderatio cupiditatum, rationi obediens. Satiſne ergo pudori conſulat, ſi quis ſine teſte libidini pareat? An eſt aliquid per ſe ipſum flagitioſum, etiam ſi nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis ſubductis prælium ineunt, ſanguinem pro patria profundunt; an quodam animi ardore atque impetu concitati? Utrum tandem cenſes, Torquate, Imperioſum illum, ſi noſtra verba audiret, tuamne de ſe orationem libentius auditurum fuiſſe, an meam; cum ego dicerem, nihil eum feciſſe ſuâ cauſâ, omniaque reipublicæ; tu contrà nihil, niſi ſuâ? Si vero id etiam explanare velles, apertiuſque diceres, nihil eum feciſſe, niſi voluptatis cauſa, quo modo eum tandem laturum fuiſſe exiſtimes?

Eſto: fecerit, ſi ita vis, Torquatus propter ſuas utilitates: malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præſertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia conſulatûs, cum ſe devoveret, et equo admiſſo in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus ſuis cogitabat? Nam ubi eam caperet, aut quando, cum ſciret confeſtim eſſe moriendum; eamque mortem ardentiore ſtudio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? Quod quidem ejus factum, niſi eſſet jure laudatum, non eſſet imitatus quarto conſulatu ſuo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, Conſul

cecidiſſet in prælio, ſeque e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuiſſet.

Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum eſt: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, ſi noſtros colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut ſe virtuti tradat conſtringendam voluptas. Sed dies me deficiet: et, ut A. Varius, qui eſt habitus judex durior, dicere conſeſſori ſolebat, cum, datis teſtibus, alii tamen citarentur, Aut hoc teſtium ſatis eſt, aut neſcio, quid ſatis ſit; ſic a me ſatis datum eſt teſtium. Quid enim? te ipſum, digniſſimum majoribus tuis, voluptaſne induxit, ut adoleſcentulus eriperes P. Syllæ conſulatum? quem cum ad patrem tuum retuliſſes, fortiſſimum virum, qualis ille vel Conſul, vel civis cum ſemper, tum poſt conſulatum, fuit? quo quidem auctore nos ipſi ea geſſimus, ut omnibus potius quam ipſis nobis conſuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera parte ponebas cumulatum aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec præſenti, nec futuro, dolore; ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec ſperata, voluptate; et quærebas, quis aut hoc miſerior, aut ſuperiore illo beatior, foret? deinde concludebas, ſummum malum eſſe dolorem, ſummum bonum voluptatem?

XX. Thorius Balbus fuit, Lanuvinus, quem meminiſſe tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquiſita poſſet inveniri voluptas, qua non abundaret. Erat et cupidus voluptatum, et cujuſvis generis ejus intelligens, et copioſus: ita non ſuperſtitioſus, ut illa plurima in ſua patria ſacrificia et fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie ſit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri diviſione finiebat, ſed ſua ſatietate. Habebat tamen rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cœnam et eſuriens et ſitiens veniret: eo cibo, qui et ſuaviſſimus eſſet, et idem facillimus ad concoquendum: vino, et ad voluptatem, et ne noceret. Cætera illa adhibebat, quibus demptis negat ſe Epicurus intelligere, quid ſit bonum. Aberat omnis dolor: qui ſi adeſſet, nec molliter ferret; et tamen medicis

plus, quam philoſophis, uteretur. Color egregius, integra valetudo, ſumma gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate.

Hunc vero beatum oratio quidem veſtra ſic cogitat. Ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipſa virtus; nec dubitabit iſti veſtro beato M. Regulum anteponere. Quem quidem, cùm ſua voluntate, nulla vi coactus, præter fidem, quam dederat hoſti, ex patria Carthaginem revertiſſet, tum ipſum, cum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuiſſe, quam potantem in roſa Thorium. Bella is magna geſſerat; bis Conſul fuerat; triumpharat: nec tamen ſua illa ſuperiora tam magna, neque tam præclara ducebat, quam illum ultimum caſum, quem propter fidem, conſtantiamque ſuſceperat; qui nobis miſerabilis videatur audientibus, illi perpetienti erat voluntarius. Non enim hilaritate, nec laſcivia, nec riſu, aut joco, comite levitatis, ſed ſæpe etiam triſtes firmitate, et conſtantia ſunt beati.

Stuprata per vim Lucretia a regis filio, teſtata cives, ſe ipſa interemit. Hic dolor populi Romani, duce et auctore Bruto, cauſa civitati libertatis fuit; ob ejuſque mulieris memoriam primo anno et vir, et pater ejus, Conſul eſt factus. Tenuis L. Virginius, unuſque de multis, ſexageſimo anno poſt libertatem receptam, virginem filiam ſua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat ſummo in imperio, dederetur.

XXI. Aut hæc tibi, Torquate, ſunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quæ iſta cauſa eſt voluptatis, quæ nec teſtes ullos e claris viris, nec laudatores, poterit adhibere? Ut enim nos ex annalium monumentis teſtes excitamus eos, quorum omnis vita conſumpta eſt in laboribus glorioſis, qui voluptatis nomen audire non poſſent; ſic in veſtris diſputationibus hiſtoria muta eſt. Nunquam audivi in Epicuri ſchola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themiſtoclem, Epaminondam nominari; qui in ore ſunt cæterorum omnium philoſophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, ſuppeditabit nobis Atticus noſter e theſauris

ſuis, quos et quantos viros habere teſtium ſat eſt. Nonnne melius eſt de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themiſta, loqui? Sint iſta Græcorum: quanquam ab his philoſophiam et omnes ingenuas diſciplinas habemus: ſed tamen eſt aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis.

Pugnant Stoici cum Peripateticis. Alteri negant quidquam eſſe bonum, niſi quod honeſtum ſit. Alteri, plurimum ſe, et longe, longeque plurimum tribuere honeſtati, ſed tamen et in corpore, et extra, eſſe quædam bona. Et certamen honeſtum, et diſputatio ſplendida: omnis eſt enim de virtutis dignitate contentio. At cum tuis cum diſſeras, multa ſunt audienda etiam de obſcœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro ſæpiſſime dicitur. Non potes ergo iſta tueri, Torquate, mihi crede, ſi te ipſe, et tuas cogitationes, et ſtudia perſpexeris. Pudebit te, inquam, illius tabulæ, quam Cleanthes, ſane commode, verbis pingere ſolebat. Jubebat eos, qui audiebant, ſecum ipſos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pulcherrimo in veſtitu et ornatu regali, in ſolio ſedentem; præſto eſſe virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum ſuum officium ducerent, niſi ut voluptati miniſtrarent, et eam tantùm ad aurem admonerent, (ſi modo id picturâ intelligi poſſet) ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, ſic natæ ſumus, ut tibi ſerviremus: aliud negotii nihil habemus.

XXII. At negat Epicurus (hoc enim veſtrum lumen eſt) quemquam, qui honeſte non vivat, jucunde poſſe vivere. Quaſi ego id curem, quid ille aiat, aut neget. Illud quæro, quid ei, qui in voluptate ſummum bonum putat, conſentaneum ſit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Poſtumius, cur Chius, cur, omnium horum magiſter, Orata, non jucundiſſime vixerit? Ipſe negat, ut ante dixi, luxurioſorum vitam reprehendendam, niſi plane fatui ſint, id eſt, niſi aut cupiant, aut metuant. Quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. His enim rebus detractis, negat ſe reperire in aſotorum vita quod reprehendat. Non igitur poteſtis, voluptate omnia dirigentes,

aut tueri, aut retinere virtutem. Nam nec vir bonus ac juſtus haberi debet, qui, ne malum habeat, abſtinet ſe ab injuria. Noſti, credo, illud,

Nemo pius eſt, qui pietatem . . .

Cave quidquam putes eſſe verius. Nec enim, dum metuit, juſtus eſt; et certe, ſi metuere deſtiterit, non erit. Non metuit autem, ſive celare poterit, ſive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet exiſtimari bonus vir, ut non ſit, quam eſſe, ut non putetur. Ita, quod certiſſimum eſt, pro vera certaque juſtitia ſimulationem nobis juſtitiæ traditis; præcipitiſque quodam modo, ut noſtram ſtabilem conſcientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de cæteris virtutibus poſſunt; quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tanquam in aqua, ponitis.

Quid enim? fortemne poſſumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quanquam te non poſſum, ut ais, corrumpere; delector, inquam, et familia veſtra, et nomine. Et hercule mihi vir optimus noſtrique amantiſſimus, A. Torquatus, verſatur ante oculos; cujus quantum ſtudium et quam inſigne fuerit erga me temporibus illis, quæ nota ſunt omnibus, ſcire neceſſe eſt utrumque veſtrûm. Quæ mihi ipſi, qui volo et eſſe et haberi gratus, grata non eſſent, niſi eum perſpicerem meâ cauſâ mihi amicum fuiſſe, non ſuâ: niſi hoc dicis, ſuâ, quòd intereſt omnium recte facere. Si id dicis, vicimus. Id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus ſit ipſum officium. Hoc ille tuus non vult, omnibuſque ex rebus voluptatem, quaſi mercedem, exigit. Sed ad illum redeo. Si voluptatis cauſa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, et ex ejus ſpoliis ſibi et torquem et cognomen induit, nullam aliam ob cauſam, niſi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam ſi pudor, ſi modeſtia, ſi pudicitia, ſi, uno verbo, temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coercebuntur, non ſanctitate ſua ſe tuebuntur; quod adulterium, quod ſtuprum, quæ libido non ſe proripiet ac projiciet aut occultatione propoſitâ, aut impunitate, aut licentia?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te iſto nomine, ingenio, gloria, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo referas, cujus rei cauſa perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? Quid enim mereri velis jam, cum magiſtratum inieris, et in concionem aſcenderis, (eſt enim tibi edicendum, quæ ſis obſervaturus in jure dicendo: et fortaſſe etiam, ſi tibi erit viſum, aliquid de majoribus tuis, et de te ipſo dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magiſtratu omnia voluptatis cauſa facturum eſſe? teque nihil feciſſe in vita, niſi voluptatis cauſa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos iſto modo loquar? At tu eadem iſta dic in judicio, aut, ſi coronam times, dic in ſenatu. Nunquam facies. Cur, niſi quod turpis eſt oratio? Mene ergo et Triarium dignos exiſtimas, apud quos turpiter loquare?

XXIII. Verùm, eſto: verbum ipſum voluptatis non habet dignitatem; nec nos fortaſſe intelligimus. Hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos voluptatem quam dicatis. Rem vides difficilem et obſcuram. Individua cum dicitis, et intermundia, quæ nec ſunt ulla, nec poſſunt eſſe, intelligimus: voluptas, quæ paſſeribus nota eſt omnibus, a nobis intelligi non poteſt? Quid, ſi efficio, ut fateare, me non modo, quid ſit voluptas, ſcire, (eſt enim jucundus motus in ſenſu) ſed etiam, quid eam tu velis eſſe? Tum enim eam ipſam vis, quam modo ego dixi; et nomen imponis, in motu ut ſit, et faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam ſummam voluptatem, cui addi nihil poſſit; eam tum adeſſe, cum dolor omnis abſit, eamque ſtabilem appellas.

Sit ſane iſta voluptas. Dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas. Si ne hoc quidem ſatis ample, ſatis honeſte dici putas; dic te omnia et in iſto magiſtratu, et in omni vita, utilitatis tuæ cauſa facturum, nihil niſi quod expediat, nihil denique niſi tua cauſa: quem clamorem concionis, aut quam ſpem conſulatus ejus, qui tibi paratiſſimus eſt, futuram putes? Eamne rationem ſequare, qua tecum ipſe et cum tuis utare, profiteri autem et in medium proferre non audeas? At vero illa,

quæ Peripatetici, quæ Stoici dicunt, ſemper tibi in ore ſunt, in judiciis, in ſenatu, *officium, æquitatem, dignitatem, fidem, recta, honeſta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republica, mori pro patria.* Hæc cum loqueris, nos barones ſtupemus; tu videlicet tecum ipſe rides. Nam inter iſta tam magnifica verba tamque præclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu eſſe dicitis, quam omnes urbani, ruſtici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant; ſed ne hæc quidem ſtabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem.

XXIV. Vide, ne non debeas verbis noſtris uti, ſententiis tuis. Quod ſi vultum tibi, ſi inceſſum fingeres, quo gravior viderere, non eſſes tui ſimilis: verba tu fingas, et ea dicas, quæ non ſentias; aut etiam, ut veſtitum, ſic ſententiam habeas aliam domeſticam, aliam forenſem, ut in fronte oſtentatio ſit, intus veritas occultetur? vide, quæſo, rectumne ſit. Mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honeſtæ, quæ laudabiles, quæ glorioſæ, quæ in ſenatu, quæ apud populum, quæ in omni cœtu concilioque proferendæ ſint; ne id non pudeat ſentire, quod pudeat dicere.

Amicitiæ vero locus ubi eſſe poteſt, aut quis amicus eſſe cuiquam, quem non ipſum amet propter ipſum? Quid autem eſt amare, e quo nomen amicitiæ ductum eſt, niſi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam ſi ad ſe ex iis nihil redeat? Et quidem prodeſt, inquit, mihi eo eſſe animo. Immo videri fortaſſe. Eſſe enim, niſi eris, non potes. Quî autem eſſe poteris, niſi te amor ipſe ceperit? quod non, ſubducta utilitatis ratione, effici ſolet, ſed ipſum ex ſe oritur, et ſua ſponte naſcitur. At enim ſequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu ſequetur utilitas; et, ſi utilitas amicitiam conſtituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, ſi utilitas ab amicitia, ut fit ſæpe, defecerit? Relinquesne? quæ iſta amicitia eſt? Retinebis? quî convenit? quid enim de amicitia ſtatueris, vides. Ne in odium veniam, ſi amicum deſtitero tueri. Primum cur iſta res digna odio eſt, niſi quòd eſt turpis? Quod ſi, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne ſine fructu alligatus ſis, ut moriatur,

optabis. Quod ſi non modo utilitatem tibi nullam afferet, ſed jacturæ rei familiaris erunt faciendæ, labores ſuſcipiendi, adeundum vitæ periculum; ne tum quidem te reſpicies, et cogitabis ſibi quemque natum eſſe, et ſuis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum ſis, dices te eſſe Oreſtem, ut moriare pro amico? aut, ſi eſſes Oreſtes, Pyladem refelleres, te indicares? et, ſi id non probares, quo minus ambo una necaremini non precarere?

XXV. Faceres tu quidem, Torquate, hæc omnia. Nihil enim arbitror magna lauda dignum, quod te prætermiſſurum credam aut mortis aut doloris metu. Non quæritur autem, quid naturæ tuæ conſentaneum ſit, ſed quid diſciplinæ. Ratio iſta, quam defendis; præcepta, quæ didiciſti, quæ probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in cælum efferat laudibus. At coluit ipſe amicitias. Quaſi quis illum neget et bonum virum, et comem, et humanum fuiſſe. De ingenio ejus in his diſputationibus, non de moribus, quæritur. Sit iſta in Græcorum levitate perverſitas, qui maledictis inſectantur eos, a quibus de veritate diſſentiunt. Sed quamvis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen ſi hæc vera ſunt, (nihil enim affirmo) non ſatis acutus fuit.

At multis ſe probavit: et quidem jure fortaſſe; ſed tamen non graviſſimum eſt teſtimonium multitudinis. In omni enim arte, vel ſtudio, vel quavis ſcientia, vel in ipſa virtute, optimum quidque rariſſimum eſt. Ac mihi quidem, quod et ipſe bonus vir fuit, et multi Epicurei fuerunt, et hodie ſunt, et in amicitiis fideles, et in omni vita conſtantes, et graves, nec voluptate, ſed officio conſilia moderantes, hoc videtur major vis honeſtatis et minor voluptatis. Ita enim vivunt quidam, ut eorum vitâ refellatur oratio: atque ut cæteri exiſtimantur dicere melius, quam facere, ſic hi mihi videntur facere melius, quam dicere.

XXVI. Sed hæc nihil ſane ad rem. Illa videamus, quæ a te de amicitia dicta ſunt. E quibus unum mihi videbar ab ipſo Epicuro dictum cognoſcere; amicitiam a voluptate non poſſe divelli,

ob eamque rem colendam eſſe, quod ſine ea tutò et ſine metu vivi non poſſet, nec jucunde quidem poſſet. Satis eſt ad hoc reſponſum. Attuliſti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipſo illo, quod ſciam: primo utilitatis cauſa amicum expeti: cum autem uſus acceſſiſſet, tum ipſum amari propter ſe, etiam omiſſa ſpe voluptatis. Hoc etſi multis modis reprehendi poteſt, tamen accipio quod dant. Mihi enim ſatis eſt, ipſis non ſatis: nam aliquando poſſe recte fieri dicunt, nulla expectata, nec quæſita, voluptate.

Poſuiſti etiam, dicere alios, fœdus quoddam inter ſe facere ſapientes, ut quemadmodum ſint in ſe ipſos animati, eodem modo ſint erga amicos: id et fieri poſſe, et ſæpe eſſe factum, et ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc fœdus facere ſi potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modeſtiam, virtutes omnes per ſe ipſas gratis diligant. At vero, ſi fructibus, et emolumentis, et utilitatibus amicitias colemus, ſi nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipſam ſua ſponte, vi ſua, ex ſe et propter ſe expetendam, dubium eſt, quin fundos et inſulas amicis anteponamus?

Licet hic rurſus ea commemores, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiæ dicta ſunt. Non quæro, quid dicat, ſed quid convenienter rationi poſſit et ſententiæ ſuæ dicere. Utilitatis cauſa amicitia eſt quæſita. Num igitur utiliorem tibi hunc Triarium putas eſſe poſſe, quam tua ſint Puteolis granaria? Collige omnia, quæ ſoletis: præſidium amicorum. Satis eſt tibi in te, ſatis in legibus, ſatis et in mediocribus amicitiis præſidii: jam contemni non poteris. Odium autem et invidiam facile vitabis. Ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur. Et tamen tantis vectigalibus ad liberalitatem utens, etiam ſine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia præclare et tuebere, et munies. At quicum joca, ſeria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac iſta eſſe non inopportuna: quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, ſi amicitiam ſua caritate metiare, nihil eſſe præſtantius; ſin emolumento, ſummas familiaritates

prædiorum pretioſorum mercede ſuperari. Me igitur ipſum ames oportet, non mea, ſi veri amici futuri ſumus.

XXVII. Sed in rebus apertiſſimis nimium longi ſumus. Perfecto enim et concluſo, neque virtutibus, neque amicitiis uſquam locum eſſe, ſi ad voluptatem omnia referantur; nihil præterea magnopere dicendum. Attamen, ne cui loco non videatur eſſe reſponſum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam. Quoniam igitur omnis ſumma philoſophiæ ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines ſe ad hoc ſtudium contulerunt; beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contrà, omnem infelicitatem in dolore; id primum videamus, beate vivere veſtrum quale ſit. Atque hoc dabitis, ut opinor, ſi modo ſit aliquid eſſe beatum, id oportere totum poni in poteſtate ſapientis. Nam, ſi amitti vita beata poteſt, beata eſſe non poteſt. Quis enim confidit ſemper ſibi illud ſtabile et firmum permanſurum, quod fragile et caducum ſit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorum ſuorum, timeat neceſſe eſt, ne aliquando, amiſſis illis, ſit miſer. Beatus autem eſſe in maximarum rerum timore nemo poteſt.

Nemo igitur beatus eſſe poteſt. Neque enim in aliqua parte, ſed in perpetuitate temporis, vita beata duci ſolet; neque appellatur omnino vita beata, niſi confecta atque abſoluta; nec poteſt quiſquam alias beatus eſſe, alias miſer. Qui enim exiſtimabit poſſe ſe miſerum eſſe, beatus non erit. Nam cum ſemel eſt ſuſcepta beata vita, tam permanet, quam ipſa illa, effectrix beatæ vitæ, ſapientia; neque expectat ultimum tempus ætatis: quod Crœſo ſcribit Herodotus præceptum a Solone. Etenim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam ſi illa ſit ſempiterna.

Hæc dicuntur inconſtantiſſime. Cum enim ſummum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is poteſt dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis; negat enim ſummo bono afferre incrementum diem.

Qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, quî ſibi is conveniet, ſi negabit voluptatem creſcere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longiſſimus quiſque miſerrimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid eſt igitur, cur ita ſemper Deum appellet Epicurus *beatum et æternum?* Dempta enim æternitate nihilo beatior Jupiter, quam Epicurus. Uterque enim ſummo bono fruitur, id eſt, voluptate. At enim hic etiam dolore. At eum nihili facit; ait enim ſe, ſi uratur, *Quam hoc ſuave!* dicturum. Qua igitur re a Deo vincitur, ſi æternitate non vincitur? in qua quid eſt boni præter ſummam voluptatem, et eam ſempiternam? Quid ergo attinet glorioſe loqui, niſi conſtanter loquare? In voluptate corporis (addam, ſi vis, animi, dum ea ipſa, ut vultis, ſit quoque in corpore) ſitum eſt vivere beate. Quid? iſtam voluptatem perpetuam quis poteſt præſtare ſapienti? Nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non ſunt in poteſtate ſapientis. Non enim in ipſa ſapientia poſitum eſt beatum eſſe, ſed in iis rebus, quas ſapientia comparat ad voluptatem. Totum autem id externum; et, quod externum, id in caſu eſt. Ita fit beatæ vitæ domina fortuna; quam Epicurus ait *exiguam intervenire ſapienti.*

XXVIII. Age, inquies, iſta parva ſunt. *Sapientem locupletat ipſa natura*; cujus divitias Epicurus ipſe parabiles eſſe docuit. Hæc bene dicuntur; nec ego repugno; ſed inter ſeſe ipſa pugnant. Negat enim tenuiſſimo victu, id eſt, contemptiſſimis eſcis et potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquiſitiſſimis ad epulandum. Huic ego, ſi negaret quidquam intereſſe ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem; laudarem etiam; verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, *cibi condimentum eſſe famem, potionis ſitim.* Sed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piſo, non audio. Nec enim eum, quod ſentiat, dicere exiſtimo.

Naturales divitias dixit parabiles eſſe, quod parvo eſſet natura contenta. Certe, niſi voluptatem tanti æſtimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex viliſſimis rebus, quam ex pretioſiſſimis.*

Hoc eſt non modo cor non habere, ſed ne palatum quidem. Qui enim voluptatem ipſam contemnunt, iis licet dicere, ſe acipenſerem menæ non anteponere: cui vero in voluptate ſummum bonum, huic omnia ſenſu, non ratione, ſunt judicanda; eaque dicenda optima, quæ ſunt ſuaviſſima.

Verùm, eſto: conſequatur ſummas voluptates, non modò parvo, ſed per me nihilo, ſi poteſt: ſit voluptas non minor in naſturtio illo, quo veſci Perſas eſſe ſolitos ſcribit Xenophon, quam in Syracuſanis menſis, quæ a Platone graviter vituperantur: ſit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta ſunt, ut in his beata vita, ſi modo dolor ſummum malum eſt, eſſe non poſſit. Ipſe enim Metrodorus, pene alter Epicurus, beatum eſſe deſcribit his fere verbis; *cum corpus bene conſtitutum ſit, et ſit exploratum, ita futurum.* An id exploratum cuiquam poteſt eſſe, quo modo ſeſe habiturum ſit corpus non dico ad annum, ſed ad veſperam? Dolor igitur, id eſt ſummum malum, metuetur ſemper, etiam ſi non aderit. Jam enim adeſſe poterit. Quî poteſt igitur habitare in beata vita ſummi mali metus?

Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipſum abſurdum, maximum malum negligi. Sed quæ tandem iſta ratio eſt? Maximus dolor, inquit, brevis eſt. Primùm, quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? Quid enim? ſummus dolor plures dies manere non poteſt? Vide ne etiam menſes: niſi forte eum dicis, qui, ſimul atque arripuit, interficit. Quis iſtum dolorem timet? Illum mallem levares, quo optimum atque humaniſſimum virum, Cn. Octavium, M. filium, familiarem meum, confici vidi; nec vero ſemel, nec ad breve tempus, ſed et ſæpe plane, et diu. Quos, dii immortales, ille, cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat! nec tamen miſer eſſe, quia ſummum id malum non erat; tantummodo laborioſus videbatur. At miſer, ſi in vitioſa et flagitioſa vita afflueret voluptatibus.

XXIX. Quod autem magnum dolorem brevem, longinquum levem, eſſe dicitis, id non intelligo quale ſit. Video enim et magnos

et eoſdem bene longinquos dolores; quorum alia toleratio eſt verior; qua uti vos non poteſtis, qui honeſtatem ipſam per ſe non amatis. Fortitudinis quædam præcepta ſunt, ac pene leges, quæ effœminari virum vetant in dolore. Quamobrem turpe putandum eſt, non dico dolere, (nam id quidem eſt interdum neceſſe) ſed ſaxum illud Lemnium clamore Philoctetæo funeſtare;

Quod ejulatu, queſtu, gemitu, fremitibus
Reſonando, mutum flebiles voces refert.

Huic Epicurus comparet ſe, ſi poteſt;

Cui viperino morſu venæ viſcerum
Veneno imbutæ tætros cruciatus cient.

Sit Epicurus Philocteta, *Si gravis dolor, brevis.* At jam decimum annum in ſpelunca jacet. *Si longus, levis*; dat enim intervalla et relaxat. Primùm non ſæpe: deinde quæ eſt iſta relaxatio, cum et præteriti doloris memoria recens eſt; et futuri atque impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortaſſe id optimum, ſed ubi illud, *Plus ſemper voluptatis?* Si enim ita eſt; vide, ne facinus facias, cum mori ſuadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe eſſe viro debilitari, dolore frangi, ſuccumbere. Nam iſta veſtra, *Si gravis, brevis*; *ſi longus, levis,* dictata ſunt. Virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari ſolet.

XXX. Audi, ne longe abeam, moriens quid dicat Epicurus; et intellige, facta ejus cum dictis diſcrepare. EPICURUS HERMACHO S. *Cum ageremus*, inquit, *vitæ beatum et eundem ſupremum diem, ſcribebamus hæc. Tanti autem morbi aderant veſicæ et viſcerum, ut nihil ad eorum magnitudinem poſſit accedere.* Ecce miſerum hominem, ſi dolor ſummum malum eſt. Dici aliter non poteſt. Sed audiamus ipſum. *Compenſabatur tamen*, inquit, *cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoriâ rationum inventorumque noſtrorum. Sed tu, ut dignum eſt tua erga me et erga philoſophiam voluntate ab adoleſcentulo ſuſcepta, fac ut Metrodori tueare liberos.*

Non ego jam Epaminondæ, non Leonidæ, mortem hujus morti antepono: quorum alter cum viciſſet Lacedæmonios apud Mantineam, ſimulque ipſe gravi vulnere exanimari ſe videret;

ut primum deſpexit, quæſivit, ſalvuſne eſſet clypeus? cum ſalvum eſſe flentes ſui reſpondiſſent, rogavit, eſſentne fuſi hoſtes? cumque id quoque, ut cupiebat, audiviſſet, evelli juſſit eam, qua erat transfixus, haſtam. Ita multo ſanguine profuſo in lætitia et in victoria eſt mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, ſe in Thermopylis, trecentoſque eos, quos eduxerat Sparta, cum eſſet propoſita aut fuga turpis, aut glorioſa mors, oppoſuit hoſtibus. Præclaræ mortes ſunt imperatoriæ. Philoſophi autem in ſuis lectulis plerumque moriuntur.

Refert tamen, quod ſibi videtur eſſe morienti magna laus. *Compenſabatur*, inquit, *cum ſummis doloribus lætitia.* Audio equidem philoſophi vocem, Epicure. Sed, quid tibi dicendum ſit, oblitus es. Primum enim, ſi vera ſunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc eſt, ſi vera ſunt tua ſcripta et inventa, gaudere non potes. Nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. Eſt autem a te ſemper dictum, nec gaudere quemquam, niſi propter corpus; nec dolere. *Præteritis*, inquit, *gaudeo.* Quibuſnam præteritis? ſi ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum iſtis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. Si autem ad animum; falſum eſt, quòd negas animi ullum eſſe gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex iſto tuo egregio officio et tanta fide (ſic enim exiſtimo) ad corpus refers?

XXXI. Huc et illuc, Torquate, vos verſetis licet; nihil in hac præclara epiſtola ſcriptum ab Epicuro congruens et conveniens decretis ejus reperietis. Ita redarguitur ipſe a ſeſe, veneuntque ſcripta ejus probitate ipſius ac moribus. Nam iſta commendatio puerorum, memoria et caritas amicitiæ, ſummorum officiorum in extremo ſpiritu conſervatio, indicat innatam eſſe homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec præmiorum mercedibus evocatam. Quod enim teſtimonium majus quærimus, quæ honeſta et recta ſint, ipſa eſſe optabilia per ſeſe; cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epiſtolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus ſum, (quanquam ea cum ſumma ejus philoſophi nullo modo

congruebat) ſic ejuſdem teſtamentum non ſolum a philoſophi gravitate, ſed etiam ab ipſius ſententia, judico diſcrepare. Scripſit enim, et multis ſæpe verbis, et breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere. Quod enim diſſolutum ſit, id eſſe ſine ſenſu; quod autem ſine ſenſu ſit, id nihil omnino ad nos pertinere.* Hoc ipſum elegantius poni meliuſque potuit. Nam quod ita poſitum eſt, Quod diſſolutum ſit, id eſſe ſine ſenſu, id ejuſmodi eſt, ut non ſatis plane dicat, quid ſit diſſolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. Quæro autem, quid ſit, quòd, (cum diſſolutione, id eſt, morte ſenſus omnis extinguatur; et cum reliqui nihil ſit omnino, quod pertineat ad nos;) tam accurate tamque diligenter caveat et ſanciat, *ut Amynomachus et Timocrates, heredes ſui, de Hermachi ſententia dent, quod ſatis ſit ad diem agendum natalem ſuum quotannis, menſe Gamelione: itemque omnibus menſibus, viceſimo die lunæ, dent ad eorum epulas, qui una ſecum philoſophati ſunt, ut et ſui et Metrodori memoria colatur.*

Hæc ego non poſſum dicere non eſſe hominis et belli et humani; ſapientis vero nullo modo, phyſici præſertim, quem ſe ille eſſe vult, putare ullum eſſe cujuſquam diem natalem. Quid? verene poteſt eſſe dies ſæpius, qui ſemel fuit? certe non poteſt. An ejuſdemmodi? ne id quidem, niſi cum multa annorum interceſſerint millia, ut omnium ſiderum eòdem, unde profecta ſint, fiat ad unum tempus reverſio: nullus eſt igitur cujuſquam dies natalis. At habetur. Et ego id ſcilicet neſciebam. Sed, ut ſit, etiamne poſt mortem coletur; idque teſtamento cavebit is, qui vobis quaſi oraculum ediderit, nihil poſt mortem ad nos pertinere? Hæc non erant ejus, qui innumerabiles mundos infinitaſque regiones, quarum nulla eſſet ora, nulla extremitas, mente peragraviſſet. Numquid tale Democritus? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum ſecutus eſt.

Quod ſi dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo ſapiens factus eſt? Non potuit, inquies, fieri ſapiens, niſi natus eſſet. Et iſto modo ne ſi avia quidem ejus nata non eſſet. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle poſt mortem epulis celebrari memoriam ſui nominis. Quos quidem dies

quemadmodum agatis, et in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. Nihil opus eſt litibus. Tantùm dico, magis fuiſſe veſtrûm agere Epicuri diem natalem, quam illius teſtamento cavere, ut ageretur.

XXXII. Sed, ut ad propoſitum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad iſtam epiſtolam delati ſumus) nunc totum illud concludi ſic licet. Qui in ſummo malo eſt, is tum, cum in eo eſt, non eſt beatus. Sapiens autem ſemper beatus eſt, et eſt aliquando in dolore. Non eſt igitur ſummum malum dolor. Jam illud quale tandem eſt? *Bona præterita non effluere ſapienti, mala meminiſſe non oportere.* Primùm in noſtrane poteſtate eſt, quid meminerimus? Themiſtocles quidem, cum ei Simonides aut quis alius artem memoriæ polliceretur, *Oblivionis*, inquit, *mallem: nam memini etiam quæ nolo, oblivíſci non poſſum quæ volo.* Magno hic ingenio. Sed res ſe tamen ſic habet, ut nimis imperioſi philoſophi ſit, vetare meminiſſe. Vide, ne iſta ſint Manliana veſtra, aut majora etiam, ſi imperes quod facere non poſſim.

Quid, ſi etiam jucunda memoria eſt præteritorum malorum? ut proverbia nonnulla veriora ſint, quam veſtra dogmata. Vulgo enim dicitur, *Jucundi acti labores:* nec male Euripides, (concludam, ſi potero, Latine: Græcum enim hunc verſum noſtis omnes)

Suavis laborum eſt præteritorum memoria.

Sed ad bona præterita redeamus. Quæ ſi a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulſus, egens, in palude demerſus, tropæorum recordatione levaret dolorem ſuum; audirem, et plane probarem. Nec enim abſolvi beata vita ſapientis, nec ad exitum perduci poterit, ſi prima quæque, bene ab eo conſulta atque facta, ipſius oblivione obruerentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, et quidem corpore perceptarum. Nam ſi quæ ſunt aliæ, falſum eſt, omnes animi voluptates eſſe e corporis ſocietate. Corporis autem voluptas ſi etiam præterita delectat, non intelligo, cur Ariſtoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat; in quo ille rex Aſſyriæ glorietur, ſe omnes ſecum libidinum voluptates abſtuliſſe.

Quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius ſentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, et prima quæque avolat, ſæpiuſque relinquit cauſas pœnitendi, quam recordandi. Itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Deſine Roma tuos hoſtes . . . reliquaque præclare;

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic præteritis gaudet; tu jubes voluptatibus. Hic ſe ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerit ad corpus; tu totus hæres in corpore.

XXXIII. Illud autem ipſum quî obtineri poteſt, quod dicitis, omnes animi et voluptates et dolores ad corporis voluptates et dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam? video, quicum loquar: te igitur, Torquate, ipſum per ſe nihil delectat? Omitto dignitatem, honeſtatem, ſpeciem ipſam virtutum, de quibus ante dictum eſt: hæc leviora ponam: poema, orationem, cum aut ſcribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris hiſtoriam; ſignum, tabula, locus amœnus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam ſi tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere) ſed ea, quæ dixi, ad corpuſne refers? an eſt aliquid, quod te ſua ſponte delectet? Aut pertinaciſſimus fueris, ſi in eo perſtiteris, ad corpus ea, quæ dixi, referre; aut deſerueris totam Epicuri voluptatem, ſi negaveris.

Quod vero a te diſputatum eſt, majores eſſe voluptates et dolores animi quam corporis, quia trium temporum particeps animus ſit, corpore autem præſentia ſolum ſentiantur; quî probari poteſt? Ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus, quam ego ipſe, gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis,et major eſt animi voluptas quam corporis. Ita fit, ut gratulator lætior ſit quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum ſapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibuſque partibus majores quam corpore, quid occurrat non videtis. Animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. Ita miſer ſit aliquando neceſſe eſt is, quem vos beatum ſemper vultis eſſe. Nec vero id, dum omnia

ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

Quare aliud aliquid, Torquate, hominis ſummum bonum reperiendum eſt. Voluptatem beſtiis concedamus; quibus vos de ſummo bono teſtibus uti ſoletis. Quid, ſi etiam beſtiæ multa faciunt, duce ſuâ quæque naturâ? partim indulgenter, cum vel labore; ut in gignendo, in educando, perfacile appareat, aliud quiddam iis propoſitum, non voluptatem: partim curſu et peregrinatione lætantur; congregatione aliæ cœtum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrium genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam; in multis etiam diſciplinam. Ergo in beſtiis erunt ſecreta a voluptate humanarum quædam ſimulacra virtutum; in ipſis hominibus virtus, niſi voluptatis cauſa, nulla erit? et homini, qui cæteris animantibus plurimum præſtat, præcipui a natura nihil datum eſſe dicemus?

XXXIV. Nos vero, ſi quidem in voluptate ſint omnia, longe multumque ſuperamur a beſtiis; quibus ipſa terra fundit ex ſeſe paſtus varios, varieque abundantes, nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, ſuppetunt multo labore quærentibus. Nec tamen ullo modo ſummum pecudis bonum et hominis idem mihi videri poteſt. Quid enim tanto opus eſt inſtrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concurſu honeſtiſſimorum ſtudiorum, tanto virtutum comitatu, ſi ea nullam ad aliam rem, niſi ad voluptatem, conquiruntur? Ut, ſi Xerxes, cùm tantis claſſibus, tantiſque equeſtribus et pedeſtribus copiis, Helleſponto juncto, Athone perfoſſo, maria ambulaviſſet, terramque navigaſſet, ſi cùm tanto impetu in Græciam veniſſet, cauſam ejus quis ex eo quæreret tantarum copiarum tantique belli, mel ſe auferre ex Hymetto voluiſſe diceret, certe ſine cauſa videretur tanta conatus; ſic nos ſapientem, plurimis et graviſſimis artibus atque virtutibus inſtructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, claſſibus montes, ſed omne cælum totamque cum univerſo mari terram mente complexum, voluptatem petere ſi dicemus, mellis cauſâ dicemus tanta molitum.

Ad altiora quædam et magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati ſumus: nec id ex animi ſolum partibus, in quibus ineſt

memoria rerum innumerabilium, et ea quidem infinita; ineſt conjectura conſequentium, non multum a divinatione differens; ineſt moderator cupiditatis pudor; ineſt ad humanam ſocietatem juſtitiæ fida cuſtodia; ineſt in perpetiendis laboribus adeundiſque periculis firma et ſtabilis doloris mortiſque contemptio. Ergo hæc in animis. Tu autem etiam membra ipſa ſenſuſque conſidera; qui tibi, ut reliquæ corporis partes, non comites ſolum virtutum, ſed miniſtri etiam, videbuntur. Quid, ſi in ipſo corpore multa voluptati præponenda ſunt, ut vires, valetudo, velocitas, pulchritudo? Quid tandem in animis cenſes? in quibus doctiſſimi illi veteres ineſſe quiddam cæleſte et divinum putaverunt.

Quod ſi eſſet in voluptate ſummum bonum, ut dicitis; optabile eſſet in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies noctesque verſari, cum omnes ſenſus dulcedine omni quaſi perfuſi moverentur. Quis eſt autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit eſſe in iſto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recuſant. Veſtri hæc verecundius; illi fortaſſe conſtantius. Sed luſtremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur; ſed quæro, num exiſtimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, ſed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptates artes ſuas direxiſſe? Ergo opifex plus ſibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum, pulchritudinem?

Quæ autem eſt alia cauſa erroris tanti, tam longe lateque diffuſi, niſi quod is, qui voluptatem ſummum bonum eſſe decernit, non cum ea parte animi, in qua ineſt ratio atque conſilium, ſed cum cupiditate, id eſt, cum animi leviſſima parte deliberat? Quæro enim de te; ſi ſunt dii, ut vos etiam putatis, quî poſſunt eſſe beati, cum voluptates corpore percipere non poſſint? aut ſi ſine eo genere voluptatis beati ſunt, cur ſimilem animi uſum in ſapiente eſſe nolitis?

XXXV. Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui ſunt ab Homero laudati, non Cyri, non Ageſilai, non Ariſtidis, non Themiſtoclis, non Philippi, non Alexandri: lege noſtrorum hominum, lege veſtræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut

artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id ſignificant, velut hoc ad portam ; *Uno ore cui plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum.* Idne conſenſiſſe de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuiſſe, quod præſtantiſſimus fuiſſet in conficiendis voluptatibus ? Ergo in iis adoleſcentibus bonam ſpem eſſe dicemus et magnam indolem, quos ſuis commodis inſervituros, et quidquid ipſis expediat facturos, arbitramur ? Nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium conſequatur ? quanta confuſio ? Tollitur beneficium ; tollitur gratia ; quæ ſunt vincula concordiæ. Nec enim, ſi tuam ob cauſam cuiquam commodes, beneficium illud habendum eſt, ſed fœneratio : nec gratia deberi videtur ei, qui ſuam ob cauſam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes neceſſe eſt, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, niſi honeſtas naturâ plurimùm valeat, cur non cadant in ſapientem non eſt facile defendere.

Ac, ne plura complectar, (ſunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat neceſſe eſt. Quod jam a me expectare noli. Tute introſpice in mentem tuam ipſe ; eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipſe te, perpetuiſne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam ſæpe uſurpabas, tranquillitate degere omnem ætatem ſine dolore ; (aſſumpto etiam illo, quod vos quidem adjungere ſoletis, ſed fieri non poteſt, ſine doloris metu ;) an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus ſalutemque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas. Sic enim majores noſtri labores non fugiendos, triſtiſſimo tamen verbo ærumnas etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex te, cogeremque ut reſponderes, niſi vererer, ne Herculem ipſum ea, quæ pro ſalute gentium ſummo labore geſſiſſet, voluptatis cauſa geſſiſſe diceres.

Quæ cum dixiſſem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos iſta referam : et, quanquam aliquid ipſe poteram, tamen invenire malo paratiores familiares noſtros. Credo Syronem dicis et Philodemum, cum optimos viros, tum doctiſſimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age ſane, inquam. Sed erat æquius, Triarium

aliquid de noſtra diſſenſione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. Tu enim iſta lenius; hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Poſthac quidem, inquit, audacius. Nam hæc ipſa mihi erunt in promptu, quæ modo audivi; nec ante aggrediar, quam te ab iſtis, quos dicis, inſtructum videro. Quæ cum eſſent dicta, finem fecimus et ambulandi, et diſputandi.

DE FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER TERTIUS.

I. VOLUPTATEM equidem, Brute, ſi ipſa pro ſe loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, conceſſuram arbitror, convictam ſuperiore libro, dignitati. Etenim ſit impudens, ſi virtuti diutius repugnet, aut ſi honeſtis jucunda anteponat, aut pluris eſſe contendat dulcedinem corporis titillantem, ex eave natam lætitiam, quam gravitatem animi, atque conſtantiam. Quare illam quidem dimittamus, et ſuis ſe finibus tenere jubeamus, ne blanditiis ejus illecebriſque impediatur diſputandi ſeveritas.

Quærendum eſt enim, ubi ſit illud ſummum bonum, quod reperire volumus, quoniam et voluptas ab eo remota eſt, et eadem fere contra eos dici poſſunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum eſſe voluerunt. Nec vero ita ullum probetur ſummum bonum, ut virtute careat; qua nihil poteſt eſſe præſtantius.

Itaque quanquam in eo ſermone, qui cum Torquato eſt habitus, non remiſſi fuimus, tamen hæc acrior eſt cum Stoicis parata contentio. Quæ enim de voluptate dicuntur, ea nec acutiſſime, nec abſcondite, diſſeruntur. Neque enim, qui defendunt eam, verſuti in diſſerendo ſunt; nec, qui contra dicunt, cauſam difficilem repellunt. Ipſe etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem eſſe de voluptate, quòd ſit poſitum ejus judicium in ſenſibus, ut commoneri nos ſatis ſit, nihil attineat doceri. Quare illa nobis ſimplex fuit in utramque partem diſputatio. Nec enim in Torquati ſermone quidquam implicatum aut tortuoſum fuit; noſtraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam ſit ſubtile, vel ſpinoſum potius, diſſerendi genus; idque cùm Græcis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda ſunt, imponendaque nova novis rebus nomina. Quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans in omni arte, cujus uſus vulgaris communiſque non ſit, multam novitatem nominum eſſe, cum conſtituantur earum rerum vocabula, quæ in quaque arte verſentur. Itaque et dialectici et phyſici verbis utuntur iis, quæ ipſi Græciæ nota non ſunt. Geometræ vero, muſici, grammatici, etiam more quodam loquuntur ſuo. Item ipſæ rhetorum artes, quæ ſunt totæ forenſes atque populares, verbis tamen in docendo quaſi privatis utuntur, ac ſuis.

II. Atque, ut omittam has artes elegantes et ingenuas, ne opifices quidem tueri ſua artificia poſſent, niſi vocabulis uterentur nobis incognitis, uſitatis ſibi. Quin etiam agricultura, quæ abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus verſatur, nominibus notavit novis. Quo magis hoc philoſopho faciendum eſt. Ars eſt enim philoſophia vitæ; de qua diſſerens arripere verba de foro non poteſt. Quanquam ex omnibus philoſophis Stoici plurima novaverunt. Zeno quoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. Quod ſi in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, conceſſum a Græcia eſt, ut doctiſſimi homines, de rebus non pervagatis, inuſitatis verbis uterentur; quanto id nobis magis concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Etſi, quod ſæpe

diximus, et quidem cum aliqua querela, non Græcorum modo, ſed etiam eorum, qui ſe Græcos magis quam noſtros haberi volunt, nos non modo non vinci a Græcis verborum copia, ſed eſſe in ea etiam ſuperiores; elaborandum eſt, ut hoc non in noſtris ſolum artibus, ſed etiam in illorum ipſorum, conſequamur. Quanquam ea verba, quibus ex inſtituto veterum utimur pro Latinis, ut ipſa *philoſophia*, ut *rhetorica*, *dialectica*, *grammatica*, *geometria*, *muſica*, quanquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam uſu recepta ſunt, noſtra ducamus. Atque hæc quidem de rerum nominibus.

De ipſis rebus autem ſæpenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum hæc ad te ſcribam, qui cum in philoſophia, tum in optimo genere philoſophiæ, tantum proceſſeris. Quod ſi facerem quaſi te erudiens, jure reprehenderer. Sed ab eo plurimùm abſum; neque, ut ea cognoſcas, quæ tibi notiſſima ſunt, ad te mitto, ſed quia facillime in nomine tuo acquieſco, et quia te habeo æquiſſimum eorum ſtudiorum, quæ mihi communia tecum ſunt, exiſtimatorem et judicem. Attendes igitur, ut ſoles, diligenter, eamque controverſiam dijudicabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac ſingulari viro. Nam, in Tuſculano cum eſſem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibuſdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipſe (ut ſolebam) inde promerem. Quo cum veniſſem, M. Catonem, quem ibi eſſe neſcieram, vidi in bibliotheca ſedentem, multis circumfuſum Stoicorum libris. Erat enim, ut ſcis, in eo inexhauſta aviditas legendi, nec ſatiari poterat: quippe qui ne reprehenſionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipſa curia ſoleret legere ſæpe, dum ſenatus cogeretur, nihil operæ reipublicæ detrahens; quo magis tum in ſummo otio, maximaque copia, quaſi helluari libris, ſi hoc verbo in tam clara re utendum eſt, videbatur.

Quod cum accidiſſet, ut alter alterum nec-opinato videremus, ſurrexit ſtatim. Deinde prima illa, quæ in congreſſu ſolemus: Quid tu, inquit, huc? e villa enim, credo; et, ſi ibi te eſſe ſciſſem, ad te ipſe veniſſem. Heri, inquam, ludis commiſſis, ex urbe profectus veni ad veſperum. Cauſa autem fuit huc

veniendi, ut quoſdam hinc libros promerem. Et quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo noſtro notam eſſe oportebit: nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villæ, delectari. Eſt enim mihi magnæ curæ; quanquam hoc quidem proprium tuum munus eſt, ut ita erudiatur, ut et patri, et Cæpioni noſtro, et tibi tam propinquo reſpondeat. Laboro autem non ſine cauſa. Nam et avi ejus memoriâ moveor, (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus jam eſſet, ſi viveret) et Lucullus mihi verſatur ante oculos, vir cùm omnibus excellens, tum mecum et amicitia et omni voluntate ſententiaque conjunctus.

Præclare, inquit, facis, cum et eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi teſtamento liberos ſuos commendavit, et puerum diligis. Quòd autem meum munus dicis, non equidem recuſo; ſed te adjungo ſocium. Addo etiam illud, multa jam mihi dare ſigna puerum et pudoris, et ingenii. Sed ætatem vides. Video equidem, inquam: ſed tamen jam infici debet iis artibus, quas ſi, dum eſt tener, combiberit, ad majora veniet paratior. Sic, et quidem diligentius ſæpiuſque, iſta loquemur inter nos, agemuſque communiter. Sed reſideamus, inquit, ſi placet. Itaque fecimus.

III. Tum ille; Tu autem, cum ipſe tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quoſdam, inquam, Ariſtotelios, quos hic ſciebam eſſe, veni ut auferrem, quos legerem, dum eſſem otioſus; quod quidem nobis, ut ſcis, non ſæpe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinaviſſes! Erat enim, ſi cujuſquam, certe tuum, nihil præter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem tibi, quod mihi, videretur, non nova te rebus nomina imponere. Ratio enim noſtra conſentit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille, conſentit. Quidquid enim præter id, quod honeſtum ſit, expetendum eſſe dixeris, in boniſque numeraveris; et honeſtum ipſum, quaſi virtutis lumen, extinxeris, et virtutem penitus everteris.

Dicuntur iſta, Cato, magnifice, inquam: ſed videſne verborum

gloriam tibi cum Pyrrhone et Ariſtone, qui omnia exæquent, eſſe communem? de quibus cupio ſcire quid ſentias. Egone, quæris, inquit, ſcire quid ſentiam? quos bonos viros, fortes, juſtos, moderatos, aut audivimus in republica fuiſſe, aut ipſi vidimus, qui, ſine ulla doctrina naturam ipſam ſecuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura inſtitutos fuiſſe, quam inſtitui potuiſſent a philoſophia, ſi ullam aliam probaviſſent, præter eam, quæ nihil aliud in bonis habet, niſi honeſtum; nihil, niſi turpe, in malis. Cæteræ philoſophorum diſciplinæ, omnino alia magis aliâ, ſed tamen omnes, quæ rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent; eas non modo nihil adjuvare arbitror, neque afferre quo meliores ſimus, ſed ipſam depravare naturam. Nam ſi hoc non obtineatur, id ſolum bonum eſſe, quod honeſtum ſit; nullo modo probari poſſit, beatam vitam virtute effici. Quod ſi ita ſit; cur opera philoſophiæ ſit danda, neſcio. Si enim ſapiens aliquis miſer eſſe poſſit, næ ego iſtam glorioſam memorabilemque virtutem non magno æſtimandam putem.

IV. Quæ adhuc, Cato, a te dicta ſunt, eadem, inquam, dicere poſſes, ſi ſequerere Pyrrhonem, aut Ariſtonem. Nec enim ignoras, his iſtud honeſtum, non ſummum modo, ſed etiam (ut tu vis) ſolum bonum videri. Quod ſi ita eſt, ſequitur id ipſum, quod te velle video, omnes ſemper beatos eſſe ſapientes. Hoſne igitur laudas, et hanc eorum ſententiam ſequi nos cenſes oportere?

Minime vero iſtorum quidem, inquit. Cum enim virtutis hoc proprium ſit, earum rerum, quæ ſecundum naturam ſint, habere delectum; qui omnia ſic exæquaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla ſelectione uterentur, virtutem ipſam ſuſtulerunt.

Iſtud quidem, inquam, optime dicis: ſed quæro, nonne tibi faciendum idem ſit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honeſtumque ſit, reliquarum rerum diſcrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: ſed relinquo. Quonam modo, inquam, ſi una virtus, unum iſtud, quod honeſtum appellas, rectum, laudabile, decorum, (erit enim notius quale ſit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, ſi ſolum eſt

bonum, quid habebis præterea, quod ſequare? aut, ſi nihil malum, niſi quod turpe, inhoneſtum, indecorum, pravum, flagitioſum, fœdum, (ut hoc quoque pluribus nominibus inſigne faciamus) quid præterea dicis eſſe fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid ſim dicturus, ſed aliquid, ut ego ſuſpicor, ex mea brevi reſponſione arripere cupienti, non reſpondebo ad ſingula: explicabo potius, quoniam otioſi ſumus, niſi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque ſententiam. Minime id quidem, inquam, alienum; multumque ad ea, quæ quærimus, explicatio tua iſta profecerit. Experiamur igitur, inquit, etſi habet hæc Stoicorum ratio difficilius quiddam et obſcurius. Nam cum in Græco ſermone hæc ipſa quondam rerum nomina novarum nova videbantur, quæ nunc conſuetudo diuturna trivit; quid cenſes in Latino fore?

Facillimum id quidem eſt, inquam. Si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam inveniſſet inuſitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? Nec tamen exprimi verbum e verbo neceſſe erit, ut interpretes indiſerti ſolent, cum ſit verbum, quod idem declaret, magis uſitatum. Equidem ſoleo etiam, quod uno Græci, ſi aliter non poſſum, idem pluribus verbis exponere: et tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, ſi quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippiis et acratophoris potius, quam proegmenis et apoproegmenis, concedatur: quanquam hæc quidem *præpoſita* recte et *rejecta* dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adjuvas: et iſtis quidem, quæ modo dixiſti, utar potius Latinis. In cæteris ſubvenies, ſi me hærentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed *Fortuna fortes*. Quare conare, quæſo. Quid enim hôc poſſumus agere divinius?

V. Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, ſimul atque natum ſit animal, (hinc enim eſt ordiendum) ipſum ſibi conciliari et commendari ad ſe conſervandum, et ad ſuum ſtatum, et ad ea, quæ conſervantia ſunt ejus ſtatus, diligenda; alienari autem ab interitu, iiſque rebus, quæ interitum videantur afferre. Id ita eſſe ſic probant, quòd, antequam voluptas aut dolor attigerit,

ſalutaria appetant parvi, aſpernenturque contraria. Quod non fieret, niſi ſtatum ſuum diligerent, interitum timerent. Fieri autem non poſſet, ut appeterent aliquid, niſi ſenſum haberent ſui, eòque ſe et ſua diligerent. Ex quo intelligi debet, principium ductum eſſe a ſe diligendi.

In principiis autem naturalibus diligendi ſui, plerique Stoici non putant voluptatem eſſe ponendam. Quibus ego vehementer aſſentior; ne, ſi voluptatem natura poſuiſſe in iis rebus videatur, quæ primæ appetuntur, multa turpia ſequantur. Satis eſſe autem argumenti videtur, quamobrem illa, quæ naturâ prima ſunt aſcita, naturâ diligamus; quòd eſt nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas malit et integras omnes partes corporis, quam eodem uſu imminutas aut detortas, habere.

Rerum autem cognitiones (vel, ſi hæc verba aut minus placent, aut minus intelliguntur, καταλήψεις appellemus licet;) eas igitur ipſas propter ſe aſciſcendas arbitramur, quòd habeant quiddam in ſe quaſi complexum et continens veritatem. Id autem in parvis intelligi poteſt, quos delectari videamus, etiam ſi eorum nihil interſit, ſi quid ratione per ſe ipſi invenerunt. Artes etiam ipſas propter ſe aſſumendas putamus; tum quia ſit in his aliquid dignum aſſumptione, tum quod conſtent ex cognitionibus, et contineant quiddam in ſe ratione conſtitutum et via. A falſa autem aſſenſione magis nos alienatos eſſe, quam a cæteris rebus, quæ ſunt contra naturam, arbitramur. Jam membrorum, id eſt, partium corporis, alia videntur propter eorum uſum a natura eſſe donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quæ ſunt intus in corpore, quorum utilitas quanta ſit a medicis etiam diſputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quaſi ad quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumæ verſicolores columbis, viris mammæ, atque barba.

Hæc dicuntur fortaſſe jejunius; ſunt enim quaſi prima elementa naturæ, quibus ubertas orationis adhiberi vix poteſt, nec equidem eam cogito conſectari. Veruntamen cum de rebus grandioribus dicas, ipſæ res verba rapiunt. Ita fit cum gravior, tum etiam ſplendidior, oratio. Eſt ut dicis, inquam. Sed tamen omne,

quod de re bona dilucide dicitur, mihi præclare dici videtur. Iſtiuſmodi autem res dicere ornate velle, puerile eſt; plane autem et perſpicue expedire poſſe, docti et intelligentis viri.

VI. Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturæ diſceſſimus; quibus congruere debent, quæ ſequuntur. Sequitur autem prima diviſio hæc. Æſtimabile eſſe dicitur (ſic enim, ut opinor, appellemus) id, quod aut ipſum ſecundum naturam ſit, aut tale quid efficiat, ut ſelectione dignum propterea ſit, quòd aliquod pondus habeat dignum æſtimatione; quam ille ἀξίαν vocat: contràque inæſtimabile, quod ſit ſuperiori contrarium. Initiis igitur ita conſtitutis, ut ea, quæ ſecundum naturam ſunt, ipſa propter ſe ſumenda ſint, contrariaque item rejicienda; primum eſt officium (id enim appello καθῆκον) ut ſe conſervet in naturæ ſtatu: deinceps ut ea teneat, quæ ſecundum naturam ſint, pellatque contraria. Qua inventa ſelectione et item rejectione, ſequitur deinceps cum officio ſelectio. Deinde ea perpetua, tum ad extremum conſtans conſentaneaque naturæ: in qua primùm ineſſe incipit et intelligi, quid ſit, quod vere bonum poſſit dici.

Prima eſt enim conciliatio hominis ad ea, quæ ſunt ſecundum naturam. Simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant ἔννοιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, et, ut ita dicam, concordiam; multo eam pluris æſtimavit, quam omnia illa, quæ primùm dilexerat: atque ita cognitione et ratione collegit, ut ſtatueret, in eo collocatum ſummum illud hominis, per ſe laudandum et expetendum, bonum. Quod cum poſitum ſit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus *convenientiam*, ſi placet: cum igitur in eo ſit id bonum, quo referenda ſunt omnia honeſte facta, ipſumque honeſtum, quod in bonis ducitur, quanquam pòſt oritur, tamen id ſolum vi ſua et dignitate expetendum eſt: eorum autem, quæ ſunt prima naturæ, propter ſe nihil eſt expetendum.

Cum vero illa, quæ officia eſſe dixi, proficiſcantur ab initiis naturæ; ea ad hæc referri neceſſe eſt: ut recte dici poſſit, omnia

officia eò referri, ut adipiſcamur principia naturæ: nec tamen ut hoc ſit bonorum ultimum, propterea quod non ineſt in primis naturæ conciliationibus honeſta actio: conſequens enim eſt, et pòſt oritur, ut dixi. Eſt tamen ea ſecundum naturam, multoque nos ad ſe expetendam magis hortatur, quam ſuperiora omnia. Sed ex hoc primum error tollendus eſt, ne quis ſequi exiſtimet, ut duo ſint ultima bonorum. Ut enim, ſi cui ſit propoſitum collineare haſtam aliquò, aut ſagittam, ſicut nos ultimum in bonis diximus; ſic illi facere omnia, quæ poſſit, ut collineet: huic in ejus ſimilitudine omnia ſint facienda, ut collineet: et tamen ut omnia faciat, quo propoſitum aſſequatur: ſed hoc, quaſi ultimum, quale nos ſummum in vita bonum dicimus; illud autem, ut feriat, quaſi ſeligendum, non expetendum.

VII. Cum autem omnia officia a principiis naturæ proficiſcantur, ab iiſdem neceſſe eſt proficiſci ipſam ſapientiam. Sed quemadmodum ſæpe fit, ut is, qui commendatus ſit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus ſit, quam illum, a quo; ſic minime mirum eſt, primo nos ſapientiæ commendari ab initiis naturæ, pòſt autem ipſam ſapientiam nobis cariorem fieri quam illa ſint, a quibus ad hanc venerimus. Atque ut membra nobis ita data ſunt, ut ad quandam rationem vivendi data eſſe appareant; ſic appetitio animi, quæ ὁρμὴ Græce vocatur, non ad quodvis genus vitæ, ſed ad quandam formam vivendi, videtur data; itemque et ratio, et perfecta ratio.

Ut enim hiſtrioni actio, ſaltatori motus, non quivis, ſed certus quidam, eſt datus; ſic vita agenda eſt certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens conſentaneumque dicimus. Nec enim gubernationi aut medicinæ ſimilem ſapientiam eſſe arbitramur, ſed actioni illi potius, quam modo dixi, et ſaltationi, ut in ipſa arte inſit, non foris petatur, extremum, id eſt, artis effectio. Et tamen eſt etiam alia cum his ipſis artibus ſapientiæ diſſimilitudo; propterea quod in illis, quæ recte facta ſunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus conſtant. Quæ autem nos aut *recta*, aut *recte facta* dicamus, ſi placet, illi autem

appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. Sola enim ſapientia in ſe tota converſa eſt: quod idem in cæteris artibus non fit.

Inſcite autem medicinæ et gubernationis ultimum cum ultimo ſapientiæ comparatur. Sapientia enim et animi magnitudinem complectitur, et juſtitiam, et ut omnia, quæ homini accidant, infra ſe eſſe judicet: quod idem in cæteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipſas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, niſi ſtatuerit, nihil eſſe, quod interſit aut differat aliud ab alio, præter honeſta et turpia. Videamus nunc, quam ſint præclare illa iis, quæ jam poſui, conſequentia.

Cum enim hoc ſit extremum, (ſentis enim, credo, me jam diu, quod τέλος Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum ſummum: licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) cum ergo hoc ſit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere; neceſſario ſequitur, omnes ſapientes ſemper feliciter, abſolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam diſciplinam, de qua loquor, quàm vitam fortunaſque noſtras, id eſt, ut, quod honeſtum ſit, id ſolum bonum judicemus; poteſt id quidem fuſe, et copioſe, et omnibus electiſſimis verbis, graviſſimiſque ſententiis rhetorice et augeri et ornari: ſed conſectaria me Stoicorum brevia et acuta delectant.

VIII. Concluduntur igitur eorum argumenta ſic, Quod eſt bonum, omne laudabile eſt. Quod autem laudabile eſt, omne honeſtum eſt. Bonum igitur quod eſt, honeſtum eſt. Satiſne hoc concluſum videtur? Certe. Quod enim efficiebatur ex his duobus, quæ erant ſumpta, in eo vides eſſe concluſum. Duorum autem, e quibus effecta concluſio eſt, contra ſuperius dici ſolet, non omne bonum eſſe laudabile: nam quod laudabile ſit, honeſtum eſſe conceditur. Illud autem perabſurdum, bonum eſſe aliquid, quod non expetendum ſit; aut expetendum, quod non placens; aut, ſi id, non etiam diligendum: ergo et probandum. Ita etiam laudabile: id autem honeſtum. Ita ſit, ut, quod bonum ſit, id etiam honeſtum ſit.

Deinde quæro, quis aut de miſera vita poſſit gloriari, aut non de beata? De ſola igitur beata. Ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam eſſe beatam vitam: quod non poſſit quidem niſi honeſtæ vitæ contingere. Ita fit, ut honeſta vita beata vita ſit. Et quoniam is, cui contingit, ut jure laudetur, habet inſigne quiddam ad decus et ad gloriam, ut ob ea, quæ tanta ſint, beatus dici jure poſſit; idem de vita talis viri rectiſſime dicitur. Ita, ſi beata vita honeſtate cernitur, quod honeſtum eſt, id bonum ſolum habendum eſt.

Quod vero negari nullo modo poſſit, quem unquam ſtabili, et firmo, et magno animo, quem fortem virum dicimus effici poſſe, niſi conſtitutum ſit, non eſſe malum dolorem? Ut enim qui mortem in malis ponit, non poteſt eam non timere; ſic nemo ulla in re poteſt id, quod malum eſſe decernit, non curare, idque contemnere. Quo poſito, et omnium aſſenſu approbato, illud aſſumitur, eum, qui magno ſit animo atque forti, omnia, quæ cadere in hominem poſſint, deſpicere, et pro nihilo putare. Quæ cum ita ſint, effectum eſt, nihil eſſe malum, quod turpe non ſit. Atque iſte vir altus et excellens, magno animo, vere fortis, infra ſe omnia humana ducens, is inquam, quem efficere volumus, quem quærimus certe, et confidere ſibi debet, et ſuæ vitæ et actæ et conſequenti, et bene de ſe judicare, ſtatuens nihil mali poſſe incidere ſapienti. Ex quo intelligitur idem illud, ſolum bonum eſſe, quod honeſtum ſit; idque eſſe beate vivere et honeſte, id eſt, cum virtute vivere.

IX. Nec vero ignoro varias philoſophorum fuiſſe ſententias, eorum dico, qui ſummum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. Quas quanquam vitioſe quidam ſecuti ſunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a ſummo bono ſegregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturæ in ſummis bonis ponerent, ſed etiam alteris tribus, qui mancam fore putaverunt, ſine aliqua acceſſione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas ſupra dixi, ſinguli ſingulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cujuſmodi ſunt, qui ſummum bonum in animo atque in virtute poſuerunt.

Sed ſunt tamen perabſurdi et ii, qui, cum ſcientia vivere, ultimum bonorum, et qui nullam rerum differentiam eſſe dixerunt, atque ita ſapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem : ut quidam Academici conſtituiſſe dicuntur, extremum bonorum et ſummum munus eſſe ſapientis, obſiſtere viſis, aſſenſuſque ſuos firme ſuſtinere. His ſingulis copioſe reſponderi ſolet. Sed quæ perſpicua ſunt, longa eſſe non debent. Quid autem apertius, quam, ſi ſelectio nulla ſit ab iis rebus, quæ contra naturam ſint, earum rerum, quæ ſint ſecundum naturam, tollatur omnis ea, quæ quæratur laudeturque, prudentia? Circumſcriptis igitur iis ſententiis, quas poſui, et iis, quæ ſimiles earum ſunt, relinquitur, ut ſummum bonum ſit, vivere, ſcientiam adhibentem earum rerum, quæ naturâ eveniant; ſeligentem, quæ ſecundùm naturam; et, ſi quæ contra naturam ſunt, rejicientem : id eſt, convenienter congruenterque naturæ vivere.

Sed in cæteris artibus cum dicitur *artificioſe*, poſterum quodam modo et conſequens putandum eſt; quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant. Quod autem in quo *ſapienter* dicimus, id adprimo rectiſſime dicitur. Quidquid enim a ſapiente proficiſcitur, id continuo debet expletum eſſe omnibus ſuis partibus. In eo enim poſitum eſt id, quod dicimus eſſe expetendum. Nam ut peccatum eſt, patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quæ ſunt in effectu; ſic timere, ſic mœrere, ſic in libidine eſſe, peccatum eſt, etiam ſine effectu. Verum ut hæc non in poſteris et in conſequentibus, ſed in primis continuo peccata ſunt; ſic ea, quæ proficiſcuntur a virtute, ſuſceptione prima, non perfectione, recta ſunt judicanda.

X. Bonum autem, quod in hoc ſermone toties uſurpatum eſt, id etiam definitione explicetur. Sed eorum definitiones paulum oppidò inter ſe differunt, et tamen eòdem ſpectant. Ego aſſentior Diogeni, qui bonum definierit, id, quod eſſet naturâ abſolutum. Id autem ſequens, illud etiam quod prodeſſet (ὠφέλημα enim ſic appellemus) motum aut ſtatum eſſe dixit, e natura abſoluta. Cumque rerum notiones in animis fiant, ſi aut uſu aliquid

cognitum ſit, aut conjunctione, aut ſimilitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum poſui, bonorum notitia facta eſt. Cum enim ab iis rebus, quæ ſunt ſecundum naturam, aſcendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit.

Hoc autem ipſum bonum, non acceſſione, neque creſcendo, aut cum cæteris comparando, ſed propria vi ſua et ſentimus et appellamus bonum. Ut enim mel, etſi dulciſſimum eſt, ſuo tamen proprio genere ſaporis, non comparatione cum aliis, dulce eſſe ſentitur; ſic bonum hoc, de quo agimus, eſt illud quidem plurimi æſtimandum, ſed ea æſtimatio genere valet, non magnitudine. Nam cum æſtimatio, quæ ἀξία dicitur, neque in bonis numerata ſit, neque rurſus in malis; quantumcunque eo addideris, in ſuo genere manebit. Alia eſt igitur propria æſtimatio virtutis; quæ genere, non creſcendo, valet.

Nec vero perturbationes animorum, quæ vitam inſipientium miſeram acerbamque reddunt (quas Græci πάθη appellant: poteram ego verbum ipſum interpretans, morbos appellare; ſed non conveniret ad omnia: quis enim miſericordiam, aut ipſam iracundiam, morbum ſolet dicere? at illi dicunt πάθος. Sit igitur *perturbatio*, quæ nomine ipſo vitioſa declarari videtur;) nec hæ perturbationes vi aliqua naturali moventur; omneſque hæ ſunt genere quatuor, partibus plures, ægritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis et animi ἡδονὴν appellant, ego malo lætitiam appellare, quaſi geſtientis animi elationem voluptariam. Perturbationes autem nulla naturæ vi commoventur; omniaque ea ſunt opiniones ac judicia levitatis. Itaque his ſapiens ſemper vacabit.

XI. Omne autem, quod honeſtum ſit, id eſſe propter ſe expetendum, commune nobis eſt cum multorum aliorum philoſophorum ſententiis. Præter enim tres diſciplinas, quæ virtutem a ſummo bono excludunt, cæteris omnibus philoſophis hæc eſt tuenda ſententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, niſi honeſtum, eſſe voluerunt. Sed hæc quidem eſt perfacilis et perexpedita defenſio. Quis eſt enim, aut

quis unquam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipiſci ſcelere quovis velit, non multis partibus malit ad ſeſe, etiam omni impunitate propoſita, ſine facinore, quam illo modo, pervenire?

Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, ſcire cupimus, illa, quæ occulta nobis ſunt, quî moveantur, quibuſque de cauſis ea verſentur in cælo? Quis autem tam agreſtibus inſtitutis vivit, aut quis contra ſtudia naturæ tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, eaſque ſine voluptate aut utilitate aliqua non requirat, et pro nihilo putet? aut quis eſt, qui majorum, aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore ſemper habes, proavi mei, cæterorumque virorum fortium atque omni virtute præſtantium, facta, dicta, conſilia cognoſcens, nulla animo afficiatur voluptate?

Quis autem honeſta in familia inſtitutus et educatus ingenue, non ipſa turpitudine, etiam ſi eum læſura non ſit, offenditur? quis animo æquo videt eum, quem impure ac flagitioſe putet vivere? quis non odit ſordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, ſi turpitudinem non ipſam per ſe fugiendam eſſe ſtatuerimus, quo minus homines tenebras et ſolitudinem nacti, nullo dedecore ſe abſtineant, niſi eos per ſe fœditate ſuâ turpitudo ipſa deterreat? Innumerabilia dici poſſunt in hanc ſententiam; ſed non neceſſe eſt. Nihil eſt enim, de quo minus dubitari poſſit, quam et honeſta expetenda per ſe, et eodem modo turpia per ſe eſſe fugienda.

Conſtituto autem illo, de quo ante diximus, quod honeſtum ſit, id eſſe ſolum bonum; intelligi neceſſe eſt, pluris id, quod honeſtum ſit, æſtimandum eſſe, quam illa media, quæ ex eo comparentur. Stultitiam autem, et temeritatem, et injuſtitiam, et intemperantiam cum dicimus eſſe fugienda propter eas res, quæ ex ipſis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod poſitum eſt, Solum id eſſe malum, quod turpe ſit, hæc pugnare videatur oratio; propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, ſed ad turpes actiones, quæ oriuntur e vitiis. Quas enim Græci *κακίας* appellant, vitia malo, quam malitias, nominare.

XII. Næ tu, inquam, Cato, verbis illuſtribus, et id, quod vis, declarantibus. Itaque mihi videris Latine docere philoſophiam, et ei quaſi civitatem dare; quæ quidem adhuc peregrinari Romæ videbatur, nec offerre ſeſe noſtris ſermonibus: et iſta maxime propter limatam quandam et rerum et verborum tenuitatem. Scio enim eſſe quoſdam, qui quavis lingua philoſophari poſſint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus utuntur; ipſique dicunt, ea ſe modo probare, quibus natura tacita aſſentiatur. Itaque in rebus minime obſcuris non multus eſt apud eos diſſerendi labor. Quare attendo te ſtudioſe, et, quæcunque rebus iis, de quibus hic ſermo eſt, nomina imponis, memoriæ mando. Mihi enim erit iiſdem iſtis fortaſſe jam utendum. Virtutibus igitur rectiſſime mihi videris, et ad conſuetudinem noſtræ orationis, vitia poſuiſſe contraria. Quod enim vituperabile eſt per ſe ipſum, id eo ipſo vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. Sin κακίαν malitiam dixiſſes, ad aliud nos unum certum vitium conſuetudo Latina traduceret. Nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

Tum ille; His igitur ita poſitis, inquit, ſequitur magna contentio; quæ pertractata eſt a Peripateticis mollius. Eſt enim eorum conſuetudo dicendi non ſatis acuta, propter ignorationem dialecticæ. Carneades tuus, egregia quadam exercitatione in dialecticis, ſummaque eloquentia, rem in ſummum diſcrimen adduxit; propterea quod pugnare non deſtitit, in omni hac quæſtione, quæ de bonis et malis appelletur, non eſſe rerum Stoicis cum Peripateticis controverſiam, ſed nominum. Mihi autem nihil tam perſpicuum videtur, quam has ſententias eorum philoſophorum re inter ſe magis, quam verbis, diſſidere. Majorem multo inter Stoicos et Peripateticos rerum eſſe aio diſcrepantiam quam verborum: quippe, cum Peripatetici omnia, quæ ipſi bona appellant, pertinere dicant ad beate vivendum: noſtri vero, quod æſtimatione omnino aliqua dignum ſit, complecti beatam vitam putent.

XIII. An vero certius quidquam poteſt eſſe, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non poſſe ſapientem beatum

eſſe, cum equuleo torqueatur ? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conſervetur beata vita ſapienti. Etenim ſi dolores eoſdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviore de cauſa ; opinio facit, non natura, vim doloris aut majorem aut minorem.

Ne illud quidem eſt conſentaneum, ut, ſi, cum tria genera bonorum ſint, (quæ ſententia eſt Peripateticorum) eo beatior quiſque ſit, quo ſit corporis aut externis bonis plenior, ut hoc idem approbandum ſit nobis, ut, qui plura habeat ea, quæ in corpore magni æſtimantur, ſit beatior. Illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant ; noſtri nihil minus. Nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quæ nos bona naturæ appellemus, frequentiâ beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris æſtimandam ; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum.

Etenim ſi et ſapere expetendum ſit, et valere ; conjunctum utrumque magis expetendum ſit, quam ſapere ſolum : neque tamen, ſi utrumque ſit æſtimatione dignum, pluris ſit conjunctum, quam ſapere ipſum ſeparatum. Nam qui valetudinem æſtimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem cenſemus nullam eſſe tantam æſtimationem, ut ea virtuti anteponatur. Quod idem Peripatetici non tenent ; quibus dicendum eſt, quæ et honeſta actio ſit, et ſine dolore, eam magis eſſe expetendam, quam ſi eſſet eadem actio cum dolore. Nobis aliter videtur ; recte, ſecuſne, poſtea. Sed poteſtne rerum major eſſe diſſenſio ?

XIV. Ut enim obſcuratur et offunditur luce ſolis lumen lucernæ ; et ut interit magnitudine maris Ægæi ſtilla muriæ ; et ut in divitiis Crœſi teruncii acceſſio ; et gradus unus in ea via, quæ eſt hinc in Indiam ; ſic, cum ſit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis iſta rerum in corpore ſitarum æſtimatio ſplendore virtutis et magnitudine obſcuretur, et obruatur, atque intereat neceſſe eſt. Et quemadmodum opportunitas (ſic enim appellemus εὐκαιρίαν) non ſit major productione temporis, (habent enim

ſuum modum quæcunque opportuna dicuntur) ſic recta effectio: (κατόρθωσιν enim ita appello, quoniam rectum factum κατόρθωμα) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipſum bonum, quod in eo poſitum eſt, ut naturæ conſentiat, creſcendo acceſſionem nullam habet.

Ut enim opportunitas illa, ſic hæc, de quibus dixi, non fiunt temporis productione majora: ob eamque cauſam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda, beata vita, ſi ſit longa, quam ſi brevis: utunturque ſimili. Ut ſi cothurni laus illa eſſet, ad pedem apte convenire, neque multi cothurni paucis anteponerentur, nec majores minoribus; ſic quorum omne bonum convenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora brevioribus, anteponentur.

Nec vero ſatis acute dicunt; Si bona valetudo pluris æſtimanda ſit longa quam brevis, ſapientiæ quoque uſus longiſſimus quiſque ſit plurimi. Non intelligunt, valetudinis æſtimationem ſpatio judicari; virtutis, opportunitate: ut videantur qui illud dicant, iidem hoc eſſe dicturi, bonam mortem et bonum partum meliorem longum eſſe quam brevem. Non vident, alia brevitate pluris æſtimari; alia diuturnitate.

Itaque conſentaneum eſt his, quæ dicta ſunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, (quod appellamus extremum, quod ultimum) creſcere putent poſſe, iiſdem placere, eſſe alium alio etiam ſapientiorem, itemque alium magis alio vel peccare, vel recte facere. Quod nobis non licet dicere, qui creſcere bonorum finem non putamus. Ut enim qui demerſi ſunt in aqua, nihilo magis reſpirare poſſunt, ſi non longe abſunt a ſummo, ut jam jamque poſſint emergere, quam ſi etiam tum eſſent in profundo; nec catulus ille, qui jam appropinquat ut videat, plus cernit quam is, qui modo eſt natus; ita qui proceſſit aliquantum ad virtutis aditum, nihilo minus in miſeria eſt quam ille, qui nihil proceſſit.

XV. Hæc mirabilia videri intelligo. Sed cum certe ſuperiora firma, ac vera ſint, his autem ea conſentanea et conſequentia; ne de eorum quidem veritate eſt dubitandum. Sed quanquam negent, nec virtutes, nec vitia creſcere; attamen utrumque eorum

ſundi quodam modo et quaſi dilatari putant. Divitias autem Diogenes cenſet non eam modo vim habere, ut quaſi duces ſint ad voluptatem et ad valetudinem bonam, ſed etiam ut ea contineant; non idem facere eas in virtute, neque in cæteris artibus, ad quas eſſe dux pecunia poteſt, continere autem non poteſt. Itaque ſi voluptas, aut ſi bona valetudo ſit in bonis, divitias quoque in bonis eſſe ponendas: at, ſi ſapientia bonum ſit, non ſequi, ut etiam divitias bonum eſſe dicamus. Nec ab ulla re, quæ non ſit in bonis, id, quod ſit in bonis, contineri poteſt: ob eamque cauſam, quia cognitiones comprehenſioneſque rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitionem movent; cum divitiæ non ſint in bonis, nulla ars divitiis contineri poteſt.

Quod ſi de artibus concedamus, virtutis tamen non ſit eadem ratio; propterea quod hæc plurimæ commentationis et exercitationis indigeat, quod idem in artibus non ſit; et quod virtus ſtabilitatem, firmitatem, conſtantiam totius vitæ complectatur, nec eadem hæc in artibus eſſe videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum; quam ſi non ullam eſſe diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Ariſtone: nec ullum ſapientiæ munus aut opus inveniretur, cum inter res eas, quæ ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino intereſſet neque ullum delectum adhiberi oporteret. Itaque cum ſatis eſſet conſtitutum, id ſolum eſſe bonum, quod eſſet honeſtum, et id malum ſolum, quod turpe; tum inter hæc, et illa quæ nihil valerent ad beate miſereve vivendum, aliquid tamen, quo different, eſſe voluerunt, ut eſſent eorum alia æſtimabilia, alia contrà, alia neutrum.

Quæ autem æſtimanda eſſent, eorum in aliis ſatis eſſe cauſæ, quamobrem quibuſdam anteponerentur, ut in valetudine, ut in integritate ſenſuum, ut in doloris vacuitate, ut in gloria, divitiis, ſimilibus rebus: alia autem non eſſe ejuſmodi. Itemque eorum, quæ nulla æſtimatione digna eſſent, partim ſatis habere cauſæ, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, ſenſuum amiſſionem, paupertatem, ignominiam, ſimilia horum; partim non. Itemque hinc eſſe illud exortum, quod Zeno προηγμένον,

contràque quod ἀποπροηγμένον nominavit, cum uteretur in lingua copioſa factis tamen nominibus ac novis; quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. Quanquam tu hanc copioſiorem etiam dicere ſoles. Sed non alienum eſt, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere.

XVI. Ut enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipſum quaſi productum eſſe ad dignitatem, (id enim eſt προηγμένον) ſed eos, qui in aliquo honore ſint, quorum ordo proxime accedit, ut ſecundus ſit ad regium principatum; ſic in vita non ea, quæ primario loco ſunt, ſed ea, quæ ſecundum locum obtinent, προηγμένα, id eſt producta, nominentur. Quæ vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota et remota, vel, ut dudum diximus, præpoſita, vel præcipua, et illa rejecta. Re enim intellecta in verborum uſu faciles eſſe debemus.

Quoniam autem omne, quod eſt bonum, primum locum tenere dicimus, neceſſe eſt, nec bonum eſſe, nec malum hoc, quod præpoſitum, vel præcipuum nominamus. Itaque id definimus, quod ſit indifferens, cum æſtimatione mediocri. Quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. Neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut ſecundum naturam eſſet, aut contrà; nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod ſatis æſtimabile eſſet; nec, hoc poſito, non aliqua eſſent præpoſita.

Recte igitur hæc facta diſtinctio eſt: atque etiam ab iis, quo facilius res perſpici poſſit, hoc ſimile ponitur. Ut enim, inquiunt, ſi hoc fingamus eſſe quaſi finem et ultimum, ita jacere talum, ut rectus aſſiſtat: qui ita talus erit jactus, ut cadat rectus, præpoſitum quiddam habebit ad finem; qui aliter, contra: neque tamen illa præpoſitio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit: ſic ea, quæ ſunt præpoſita, referuntur illa quidem ad finem, ſed ad ejus vim naturamque nihil pertinent.

Sequitur illa diviſio, ut bonorum alia ſint ad illud ultimum pertinentia, (ſic enim appello, quæ τελικὰ dicuntur: jam hoc ipſum inſtituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intelligatur) alia autem efficientia, quæ

Græci ποιητικὰ, alia utrumque. De pertinentibus nihil eſt bonum, præter actiones honeſtas. De efficientibus, nihil præter amicum. Sed et pertinentem, et efficientem ſapientiam volunt eſſe. Nam quia ſapientia eſt conveniens actio, eſt ex illo pertinenti genere, quod dixi. Quod autem honeſtas actiones affert, et efficit, ideo efficiens dici poteſt.

XVII. Hæc, quæ præpoſita dicimus, partim ſunt per ſe ipſa præpoſita, partim quod aliquid efficiunt, partim ob utrumque. Per ſe, ut quidam habitus oris et vultûs, ut ſtatus, ut motus; in quibus ſunt et præponenda quædam, et rejicienda: alia ob eam rem præpoſita dicuntur, quod ex ſe aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri ſenſus, ut bona valetudo.

De bona autem fama (quam enim appellant εὐδοξίαν, aptius eſt hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chryſippus quidem et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus cauſa, porrigendum eſſe dicebant; quibus ego vehementer aſſentior. Qui autem poſt eos fuerunt, cum Carneadem ſuſtinere non poſſent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipſam propter ſe præpoſitam et ſumendam eſſe dixerunt, eſſeque hominis ingenui et liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipſam, non propter uſum: dicuntque, ut liberis conſultum velimus, etiam ſi poſthumi futuri ſint, propter ipſos; ſic futuræ poſt mortem famæ tamen eſſe propter rem, etiam detracto uſu, conſulendum.

Sed cum, quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe dicamus, conſentaneum tamen eſt, fungi officio, cum id officium nec in bonis ponamus, nec in malis. Eſt enim aliquid in his rebus, probabile, et quidem ita, ut ejus ratio reddi poſſit: ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi poſſit. Eſt autem *officium*, quod ita factum eſt, ut ejus facti probabilis ratio reddi poſſit. Ex quo intelligitur, officium medium quoddam eſſe, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis. Quoniamque in his rebus, quæ neque in virtutibus ſunt, neque in vitiis, eſt tamen quiddam, quod uſui poſſit eſſe, tollendum id non eſt. Eſt autem ejus generis actio quoque quædam, et quidem talis, ut ratio poſtulet agere

aliquid, et facere, eorum. Quod autem ratione actum ſit, id officium appellamus. Eſt igitur officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis.

XVIII. Atque perſpicuum etiam illud eſt, in iſtis rebus mediis aliquid agere ſapientem. Judicat igitur, cum agit, officium illud eſſe; quod, quoniam nunquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium. Quod efficitur etiam hac concluſione rationis. Quoniam enim videmus eſſe quiddam, quod recte factum appellemus, id autem eſt perfectum officium; erit autem etiam inchoatum: ut, ſi juſte depoſitum reddere in recte factis ſit, in officiis ponatur depoſitum reddere: illo enim addito, *juſte*, facit recte factum: per ſe autem hoc ipſum *reddere* in officio ponitur. Quoniamque non dubium eſt, quin in iis, quæ media dicimus, ſit aliud ſumendum, aliud rejiciendum; quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. Ex quo intelligitur, quoniam ſe ipſos omnes natura diligunt, tam inſipientem, quam ſapientem, ſumpturum quæ ſecundum naturam ſint, rejecturumque contraria. Ita eſt quoddam commune officium ſapientis, et inſipientis. Ex quo efficitur, verſari in iis, quæ media dicamus.

Sed cum ab his omnia proficiſcantur officia, non ſine cauſa dicitur ad ea referri omnes noſtras cogitationes: in his et exceſſum e vita, et in vita manſionem. In quo enim plura ſunt, quæ ſecundum naturam ſunt, hujus officium eſt in vita manere: in quo autem aut ſunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium eſt e vita excedere. Ex quo apparet, et ſapientis eſſe aliquando officium, excedere e vita, cum beatus ſit; et ſtulti manere in vita, cum ſit miſer. Nam bonum illud, et malum, quod ſæpe jam dictum eſt, poſtea conſequitur. Prima autem illa naturæ, ſive ſecunda, ſive contraria, ſub judicium ſapientis et delectum cadunt; eſtque illa ſubjecta quaſi materia ſapientiæ. Itaque et manendi in vita, et migrandi ratio omnibus iis rebus, quas ſupra dixi, metienda. Nam neque iis, qui virtute retinentur in vita, neque iis, qui ſine virtute ſunt, mors eſt oppetenda: ut ſæpe officium eſt ſapientis, deſciſcere a vita, cum ſit beatiſſimus, ſi id opportune facere poſſit; quod eſt convenienter

naturæ vivere. Sic enim cenſent, opportunitatis eſſe beate vivere. Itaque a ſapientia præcipitur, ſe ipſam, ſi uſus ſit, ſapiens ut relinquat. Quamobrem, cum vitiorum iſta vis non ſit, ut cauſam afferant mortis voluntariæ, perſpicuum eſt, etiam ſtultorum, qui iidem miſeri ſint, officium eſſe manere in vita, ſi ſint in majore parte earum rerum, quas ſecundum naturam eſſe dicimus. Et quoniam excedens e vita et manens æque miſer eſt, nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit; non ſine cauſa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui poſſint, eſſe in vita manendum.

XIX. Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi naturâ fieri, ut liberi a parentibus amentur; a quo initio profectam communem humani generis ſocietatem perſequimur. Quod primum intelligi debet figurâ membriſque corporum; quæ ipſa declarant procreandi a natura habitam eſſe rationem. Neque vero hæc inter ſe congruere poſſint; ut natura et procreari vellet, et diligi procreatos non curaret. Atque etiam in beſtiis vis naturæ inſpici poteſt; quarum in fœtu et in educatione laborem cum cernimus, naturæ ipſius vocem videmur audire. Quare ut perſpicuum eſt, naturâ nos a dolore abhorrere; ſic apparet, a natura ipſa impelli, ut eos, quos genuerimus, amemus.

Ex hoc naſcitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis ſit commendatio, ut oporteat hominem ab homine, ob id ipſum quòd homo ſit, non alienum videri. Ut enim in membris alia ſunt tanquam ſibi nata, ut oculi, ut aures; aliqua etiam cæterorum membrorum uſum adjuvant, ut crura, ut manus; ſic immanes quædam beſtiæ ſibi ſolum natæ ſunt: at illa, quæ in concha patula pinna dicitur; iſque, qui enat e concha, qui, quòd eam cuſtodiat, pinnoteres vocatur, in eamque cum ſe recipit, includitur, ut videatur monuiſſe, ut caveret; itemque formicæ, apes, ciconiæ, aliorum etiam cauſâ quædam faciunt. Multo magis hæc conjunctio eſt hominis. Itaque natura ſumus apti ad cœtus, concilia, civitates.

Mundum autem cenſent regi numine Deorum, eumque eſſe quaſi communem urbem et civitatem hominum et Deorum; et unumquemque noſtrûm ejus mundi eſſe partem; ex quo illud

naturâ conſequi, ut communem utilitatem noſtræ anteponamus. Ut enim leges omnium ſalutem ſingulorum ſaluti anteponunt; ſic vir bonus, et ſapiens, et legibus parens, et civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus quam unius alicujus aut ſuæ conſulit. Nec magis vituperandus eſt proditor patriæ, quam communis utilitatis aut ſalutis deſertor, propter ſuam utilitatem aut ſalutem. Ex quo fit, ut laudandus ſit is, qui mortem oppetat pro republica, quod doceat, cariorem eſſe patriam nobis, quam noſmetipſos. Quoniamque illa vox inhumana et ſcelerata ducitur eorum, qui negant ſe recuſare, quo minus, ipſis mortuis, terrarum omnium deflagratio conſequatur; quod vulgari quodam verſu Græco pronuntiari ſolet; certe verum eſt, etiam iis, qui aliquando futuri ſint, eſſe propter ipſos conſulendum.

XX. Ex hac animorum affectione teſtamenta commendationeſque morientium natæ ſunt. Quodque nemo in ſolitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum et ad naturalem communitatem eſſe natos. Impellimur autem natura, ut prodeſſe velimus quam plurimis, in primiſque docendo, rationibuſque prudentiæ tradendis. Itaque non facile eſt invenire, qui, quod ſciat ipſe, non tradat alteri. Ita non ſolum ad diſcendum propenſi ſumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum eſt, ut pro vitulis contra leones ſumma vi impetuque contendant; ſic ii, qui valent opibus, atque id facere poſſunt, ut de Hercule et de Libero accepimus, ad ſervandum genus hominum naturâ incitantur. Atque etiam, Jovem cum optimum et maximum dicimus, cumque eundem ſalutarem, hoſpitalem, ſtatorem, hoc intelligi volumus, ſalutem hominum in ejus eſſe tutelâ. Minime autem convenit, cum ipſi inter nos abjecti neglectique ſimus, poſtulare, ut Diis immortalibus cari ſimus, et ab his diligamur. Quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis cauſâ habeamus; ſic inter nos naturâ ad civilem communitatem conjuncti et conſociati ſumus. Quod ni ita ſe haberet, nec juſtitiæ ullus eſſet, nec bonitati, locus.

Et quo modo hominum inter homines juris eſſe vincula putant, ſic homini nihil juris eſſe cum beſtiis. Præclare enim Chryſippus, cætera nata eſſe hominum cauſa et deorum; eos autem communitatis et ſocietatis ſuæ; ut beſtiis homines uti ad utilitatem ſuam poſſint ſine injuria. Quoniamque ea natura eſſet hominis, ut ei cum genere humano quaſi civile jus intercederet; qui id conſervaret, eum juſtum; qui migraret, injuſtum fore. Sed quemadmodum, theatrum cum commune ſit, recte tamen dici poteſt, ejus eſſe eum locum, quem quiſque occuparit, ſic in urbe mundove communi non adverſatur jus, quo minus ſuum quidque cujuſque ſit.

Cum autem ad tuendos conſervandoſque homines hominem natum eſſe videamus; conſentaneum eſt huic naturæ, ut ſapiens velit gerere et adminiſtrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, et velle ex ea liberos procreare. Ne amores quidem ſanctos a ſapiente alienos eſſe arbitrantur. Cynicorum autem rationem atque vitam alii cadere in ſapientem dicunt, ſi quis ejuſmodi forte caſus inciderit, ut id faciendum ſit: alii nullo modo.

Ut vero conſervetur omnis homini erga hominem ſocietas, conjunctio, caritas; et emolumenta, et detrimenta, quæ ὠφελήματα et βλάμματα appellant, communia eſſe voluerunt; quorum altera proſunt, nocent altera. Nec ſolum ea communia, verum etiam paria, eſſe dixerunt. Commoda autem et incommoda (ita enim εὐχρηστήματα et δυσχρηστήματα appello) communia eſſe voluerunt, paria noluerunt. Illa enim, quæ proſunt aut quæ nocent, aut bona ſunt aut mala; quæ ſint paria neceſſe eſt. Commoda autem aut incommoda in eo genere ſunt, quæ propoſita et rejecta dicimus. Ea poſſunt paria non eſſe: ſed emolumenta communia eſſe dicuntur. Recte autem facta et peccata non habentur communia.

XXI. Amicitiam autem adhibendam eſſe cenſent, quia ſit ex eo genere, quæ proſunt. Quanquam autem in amicitia alii dicant, æque caram eſſe ſapienti rationem amici ac ſuam, alii autem ſibi cuique cariorem ſuam; tamen hi quoque poſteriores fatentur, alienum eſſe a juſtitia, ad quam nati eſſe videamur, detrahere

quid de aliquo, quod ſibi aſſumat. Minime vero probatur huic diſciplinæ, de qua loquor, aut amicitiam, aut juſtitiam propter utilitates adſciſci aut probari. Eædem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. Etenim nec juſtitia, nec amicitia eſſe omnino poterunt, niſi ipſæ per ſe expetantur.

Jus autem, quod ita dici appellarique poſſit, id eſſe naturâ; alienumque eſſe a ſapiente non modo injuriam cui facere, verum etiam nocere. Nec vero rectum eſt cum amicis aut bene meritis conſociare aut conjungere injuriam; graviſſimeque et veriſſime defenditur, nunquam æquitatem ab utilitate poſſe ſejungi; et, quidquid æquum juſtumque eſſet, id etiam honeſtum; viciſſimque, quidquid eſſet honeſtum, id juſtum etiam atque æquum fore.

Ad eaſque virtutes, de quibus diſputatum eſt, dialecticam etiam adjungunt, et phyſicam; eaſque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quod habeat rationem, ne cui falſo aſſentiamur, neve unquam captioſa probabilitate fallamur, eaque, quæ de bonis et malis diceremus, ut tenere tuerique poſſimus. Nam ſine hac arte quemvis arbitrabantur a vero abduci, fallique poſſe. Recte igitur, ſi omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitioſa eſt, ab his ea, quæ tollit hæc, virtus nominata eſt.

Phyſicæ quoque non ſine cauſa tributus idem eſt honos: propterea quod qui convenienter naturæ victurus ſit, ei et proficiſcendum eſt ab omni mundo, et ab ejus procuratione. Nec vero poteſt quiſquam de bonis et de malis vere judicare, niſi omni cognita ratione naturæ, et vitæ etiam deorum, et utrum conveniat, necne, natura hominis cum univerſa. Quæque ſunt vetera præcepta ſapientium, qui jubent *tempori parere*, et *ſequi Deum*, et *ſe noſcere*, et *nihil nimis*; hæc ſine phyſicis quam vim habeant (et habeant maximam) videre nemo poteſt. Atque etiam ad juſtitiam colendam, ad tuendas amicitias et reliquas caritates quid natura valeat, hæc una cognitio poteſt tradere. Nec vero pietas adverſus deos, nec quanta his gratia debeatur, ſine explicatione naturæ intelligi poteſt.

XXII. Sed jam ſentio me eſſe longius provectum, quam propoſita ratio poſtularet. Verum admirabilis compoſitio diſciplinæ, incredibiliſque rerum traxit ordo: quem, per deos immortales! nonne miraris? Quid enim aut in natura, qua nihil eſt aptius, nihil deſcriptius, aut in operibus manu factis tam compoſitum, tamque compactum et coagmentatum inveniri poteſt? quid poſterius priori non convenit? quid ſequitur, quod non reſpondeat ſuperiori? quid non ſic aliud ex alio nectitur, ut non, ſi ullam literam moveris, labent omnia? Nec tamen quidquam eſt, quod moveri poſſit. Quam gravis vero, quam magnifica, quam conſtans conficitur perſona Sapientis? qui, cum ratio docuerit, quod honeſtum eſſet, id eſſe ſolum bonum, ſemper ſit neceſſe eſt beatus, vereque omnia iſta nomina poſſideat, quæ irrideri ab imperitis ſolent.

Rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui nec ſe, nec ſuos regere potuit: rectius magiſter populi, (is enim eſt dictator) quam Sylla, qui trium peſtiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magiſter fuit: rectius dives quam Craſſus, qui, niſi eguiſſet, nunquam Euphratem nulla belli cauſa tranſire voluiſſet. Recte ejus omnia dicentur, qui ſcit uti ſolus omnibus. Recte etiam pulcher appellabitur; animi enim lineamenta ſunt pulchriora quam corporis: recte ſolus liber, nec dominationi cujuſquam parens, neque obediens cupiditati: recte invictus, cujus etiam ſi corpus conſtringatur, animo tamen vincula injici nulla poſſint: neque expectet ullum tempus ætatis, ut tum denique judicetur, beatuſne fuerit, cum extremum vitæ diem morte confecerit; quod ille unus e ſeptem ſapientibus non ſapienter Crœſum monuit. Nam ſi beatus unquam fuiſſet, beatam vitam uſque ad illum a Cyro extructum rogum protuliſſet. Quod ſi ita eſt, ut neque quiſquam niſi bonus vir, et omnes boni beati ſint; quid philoſophiâ magis colendum, aut quid eſt virtute divinius?

DE FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER QUARTUS.

I. QUÆ cum dixiſſet, finem ille. Ego autem, Næ tu, inquam, Cato, iſta expoſuiſti tam multa memoriter, tam obſcura dilucide. Itaque aut omittamus contrà omnino velle aliquid, aut ſpatium ſumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, et ſi minus vere, (nam nondum id quidem audeo dicere) ſed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam extructam, diſciplinam non eſt facile perdiſcere.

Tum ille, Ain' tandem, inquit? cum ego te hac nova lege videam eodem die accuſatori reſpondere, et tribus horis perorare, in hac me cauſa tempus dilaturum putas? Quæ tamen a te agetur non melior, quam illæ ſunt, quas interdum obtines. Quare iſtam quoque aggredere, tractatam præſertim et ab aliis, et a te ipſo ſæpe, ut tibi deeſſe non poſſit oratio.

Tum ego, Non mehercule ſoleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum aſſentiar; ſed pudore impedior: ita multa dicunt, quæ vix intelligam. Obſcura, inquit, quædam eſſe confiteor; nec tamen ab illis ita dicuntur de induſtria; ſed ineſt in rebus ipſis obſcuritas. Cur igitur eaſdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum eſt, quod non intelligatur? Eaſdemne res, inquit? an parum diſſerui, non verbis Stoicos a Peripateticis, ſed univerſa re et tota ſententia, diſſentire? Atqui, inquam, Cato, ſi iſtud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem ſatis, inquit, me dixiſſe. Quare ad ea primum, ſi videtur. Sin aliud quid voles, poſtea. Immo iſto quidem,

inquam, loco, niſi iniquum poſtulo, reſponde arbitratu meo. Ut placet, inquit: etſi enim illud erat aptius, æquum cuique concedère.

II. Exiſtimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speuſippum, Ariſtotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophraſtum, ſatis et copioſe et eleganter habuiſſe conſtitutam diſciplinam, ut non eſſet cauſa Zenoni, cum Polemonem audiſſet, cur et ab eo ipſo et a ſuperioribus diſſideret, quorum fuit hæc inſtitutio: in qua animadertas velim, quid putes mutandum, nec expectes, dum ad omnia dicam, quæ a te dicta ſunt. Univerſâ enim illorum ratione cum tota veſtra confligendum puto. Qui, cum viderent ita nos eſſe natos, ut et communiter ad eas virtutes apti eſſemus, quæ notæ illuſtreſque ſunt, juſtitiam dico, temperantiam, cæteraſque generis ejuſdem, quæ omnes ſimiles artium reliquarum, materiâ tantùm ad meliorem partem et tractatione differunt; eaſque ipſas virtutes viderent nos magnificentius appetere et ardentius, habere etiam inſitam quandam vel potius innatam cupiditatem ſcientiæ, natoſque eſſe ad congregationem hominum et ad ſocietatem communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere, totam philoſophiam tres in partes diviſerunt; quam partitionem a Zenone retentam eſſe videmus. Quarum cum una ſit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quæ quaſi ſtirps eſt hujus quæſtionis: qui ſit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantùm dico, a veteribus Peripateticis Academiciſque, qui re conſentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Græce πολιτικὸν, graviter et copioſe eſſe tractatum.

III. Quam multa illi de republica ſcripſerunt? quam multa de legibus? quam multa non ſolum præcepta in artibus, ſed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? Primum enim ipſa illa, quæ ſubtiliter diſſerenda erant, polite apteque dixerunt, cum definientes, tum partientes; ut veſtri etiam: ſed vos ſqualidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea,

quæ requirebant orationem ornatam et gravem, quam magnifice ſunt dicta ab illis! quam ſplendide! de juſtitia, de fortitudine, de amicitia, de ætate degenda, de philoſophia, de capeſſenda republica, de temperantia, de fortitudine hominum, * * * de ſpinas vellentium, ut Stoici, nec oſſa nudantium, ſed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora, dicere. Itaque quæ ſunt eorum conſolationes? quæ cohortationes? quæ etiam monita et conſilia, ſcripta ad ſummos viros? Erat enim apud eos, ut eſt rerum ipſarum natura, ſic dicendi exercitatio, duplex. Nam quidquid quæritur, id habet aut generis ipſius ſine perſonis temporibuſque, aut iis adjunctis, facti aut juris, aut nominis controverſiam. Ergo in utroque exercebantur: eaque diſciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam.

Totum genus hoc et Zeno, et ab eo qui ſunt, aut non potuerunt, aut noluerunt, certe reliquerunt. Quanquam ſcripſit artem rhetoricam Cleanthes, Chryſippus etiam, ſed ſic, ut, ſi quis obmuteſcere concupierit, nihil aliud legere debeat. Itaque vides, quo modo loquantur. Nova verba fingunt; deſerunt uſitata. At quanta conantur? mundum hunc omnem oppidum eſſe noſtrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. Vides, quantam rem agas; ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum ſuum municipium eſſe exiſtimet. Quid? ille incendat? reſtinguet citius, ſi ardentem acceperit. Iſta ipſa, quæ tu breviter, regem, dictatorem, divitem ſolum eſſe ſapientem, a te quidem apte ac rotunde: quippe; habes enim a rhetoribus. Illorum vero iſta ipſa quam exilia? De virtutis vi, quam tantam volunt eſſe, ut beatum per ſe efficere poſſit, pungunt, quaſi aculeis, interrogatiunculis anguſtis; quibus etiam qui aſſentiuntur, nihil commutantur animo, et iidem abeunt, qui venerant: res enim fortaſſe veræ, certe graves, non ita tractantur, ut debent, ſed aliquanto minutius.

IV. Sequitur diſſerendi ratio, cognitioque naturæ. Nam de ſummo bono mox, ut dixi, videbimus, et ad id explicandum diſputationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus

nihil erat, quod Zeno commutare geſtiret. Res enim præclare ſe habent, et quidem in utraque parte. Quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad diſſerendum valet, prætermiſſum eſt? qui et definierunt plurima; et definiendi artes reliquerunt: quodque eſt definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id et fit ab illis, et, quemadmodum fieri oporteat, traditur. Item de contrariis; a quibus ad genera formaſque generum devenerunt. Jam argumenti, ratione concluſi, caput eſſe faciunt ea, quæ perſpicua dicunt; deinde ordinem ſequuntur; tum, quid verum ſit in ſingulis; extrema concluſio eſt.

Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captioſis interrogationibus diſſimilitudo? Quid, quod pluribus locis quaſi denuntiant, ut neque ſenſuum fidem ſine ratione, nec rationis ſine ſenſibus, exquiramus, atque ut ne eorum alterum ab altero ſeparemus? Quid? ea, quæ dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis inſtituta ſunt et inventa? de quibus etſi a Chryſippo maxime eſt elaboratum, tamen a Zenone minus multo quam ab antiquis. Ab hoc autem quædam non melius quam veteres; quædam omnino relicta.

Cumque duæ ſint artes, quibus perfecte ratio et oratio compleatur, una inveniendi, altera diſſerendi; hanc poſteriorem et Stoici, et Peripatetici; priorem autem illi egregie tradiderunt, hi omnino ne attigerunt quidem. Nam e quibus locis, quaſi theſauris, argumenta depromerentur, veſtri ne ſuſpicati quidem ſunt, ſuperiores autem artificio et via tradiderunt. Quæ quidem res efficit, ne neceſſe ſit iiſdem de rebus ſemper quaſi dictata decantare, neque a commentariolis ſuis diſcedere. Nam qui ſciet, ubi quidque poſitum ſit, quaque eo veniat, is, etiam ſi quid obrutum erit, poterit eruere, ſemperque eſſe in diſputando ſuus. Quod etſi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam ſine ratione conſequuntur; ars tamen eſt dux certior, quam natura. Aliud eſt enim poetarum more verba fundere; aliud ea, quæ dicas, ratione et arte diſtinguere.

V. Similia dici poſſunt de explicatione naturæ, qua hi utuntur

et veſtri : neque vero ob duas modo cauſas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis et religionis metus ; ſed etiam modeſtiam quandam cognitio rerum cæleſtium affert iis, qui videant, quanta ſit etiam apud Deos moderatio, quantus ordo ; et magnitudinem animi, Deorum opera et facta cernentibus ; juſtitiam etiam, cum cognitum habeas, quod ſit ſummi rectoris et domini numen, quod conſilium, quæ voluntas : cujus ad naturam apta ratio, vera illa et ſumma lex a philoſophis dicitur.

Ineſt in eadem explicatione naturæ inſatiabilis quædam e cognoſcendis rebus voluptas ; in qua una, confectis rebus neceſſariis, vacui negotiis, honeſte ac liberaliter poſſumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos ſecuti ſunt, ut et Deos eſſe, et quatuor ex rebus omnia conſtare, dicerent. Cum autem quæreretur res admodum difficilis, num quinta quædam natura videretur eſſe, ex qua ratio et intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cujus generis eſſent, quæreretur, Zeno id dixit eſſe ignem : nonnulla deinde aliter, ſed ea pauca. De maxima autem re, eodem modo, divina mente atque natura mundum univerſum atque ejus maximas partes adminiſtrari. Materiam vero rerum et copiam apud hos exilem, apud illos uberrimam, reperiemus.

Quam multa ab his conquiſita et collecta ſunt de omnium animantium genere, ortu, membris, ætatibus ? quam multa de rebus iis, quæ gignuntur e terra ? quam multæ, quamque de rebus variis et cauſæ, cur quidque fiat, et demonſtrationes, quemadmodum quæque fiant ? qua ex omni copia, plurima et certiſſima argumenta ſumuntur ad cujuſque rei naturam explicandam. Ergo adhuc, quantum equidem intelligo, cauſa non videtur fuiſſe mutandi nominis. Non enim, ſi omnia non ſequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in phyſicis quidem, Democritum puto ; pauca mutat, vel plura ſane. At cum de plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. Quod item cum veſtri faciant, non ſatis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

VI. Sed hæc hactenus. Nunc videamus, quæſo, de ſummo

bono, quod continet philoſophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tanquam a parentibus, diſſentiret. Hoc igitur loco, quanquam a te, Cato, diligenter eſt explicatus finis hic bonorum, qui continet philoſophiam, et quis a Stoicis, et quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut perſpiciamus, ſi potuerimus, quidnam a Zenone novi ſit allatum. Cum enim ſuperiores, e quibus planiſſime Polemo, ſecundum naturam vivere ſummum bonum eſſe dixiſſent, his verbis tria ſignificari Stoici dicunt; unum ejuſmodi, vivere adhibentem ſcientiam earum rerum, quæ naturâ evenirent. Hunc ipſum Zenonis aiunt finem eſſe, declarantem illud, quod a te dictum eſt, convenienter naturæ vivere. Alterum ſignificare idem, ut ſi diceretur, officia omnia media, aut pleraque, ſervantem vivere. Hoc ſic expoſitum diſſimile eſt ſuperiori. Illud enim rectum, quod κατόρθωμα dicebas, contingit ſapienti ſoli; hoc autem inchoati cujuſdam officii eſt, non perfecti, quod cadere in nonnullos inſipientes poteſt. Tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quæ ſecundum naturam ſint, fruentem vivere. Hoc non eſt poſitum in noſtra actione. Completur enim et ex eo genere vitæ, quod virtute finitur, et ex iis rebus, quæ ſecundum naturam ſunt, neque ſunt in noſtra poteſtate. Sed hoc ſummum bonum, quod tertia ſignificatione intelligitur, eaque vita, quæ ex ſummo bono degitur, quia conjuncta ei virtus eſt, in ſapientem ſolum cadit: iſque finis bonorum, ut ab ipſis Stoicis ſcriptum videmus, a Xenocrate atque ab Ariſtotele conſtitutus eſt. Itaque ab his conſtitutio illa prima naturæ, a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur.

VII. Omnis natura vult eſſe conſervatrix ſui, ut et ſalva ſit, et in genere conſervetur ſuo. Ad hanc rem aiunt artes quoque requiſitas, quæ naturam adjuvarent; in quibus ea numeretur in primis, quæ eſt vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum ſit; quod deſit, acquirat: iidemque diviſerunt naturam hominis in animum et corpus. Cumque eorum utrumque per ſe expetendum eſſe dixiſſent, virtutes quoque utriuſque eorum per ſe expetendas eſſe dicebant: et cum animum quadam infinita laude anteponerent

corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. Sed cum ſapientiam totius hominis cuſtodem et procuratricem eſſe vellent, quæ eſſet naturæ comes et adjutrix; hoc ſapientiæ munus eſſe dicebant, ut eum tueretur, qui conſtaret ex animo et corpore; in utroque juvaret eum, atque contineret. Atque ita, re primo ſimpliciter collocatâ, reliqua ſubtilius perſequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere cenſebant. De animi bonis accuratius exquirebant; in primiſque reperiebant, in his ineſſe juſtitiæ ſemina: primique ex omnibus philoſophis a natura tributum eſſe docuerunt, ut ii, qui procreati eſſent, a procreatoribus amarentur, et id, quod temporum ordine antiquius eſt, ut conjugia virorum et uxorum naturâ conjuncta eſſe dicerent; qua ex ſtirpe orirentur amicitiæ cognationum. Atque ab his initiis profecti, omnium virtutum et originem et progreſſionem perſecuti ſunt. Ex quo magnitudo quoque animi exiſtebat, qua facile poſſet repugnari obſiſtique fortunæ, quod maximæ res eſſent in poteſtate ſapientis. Varietates autem injuriaſque fortunæ facile veterum philoſophorum præceptis inſtituta vita ſuperabat.

Principiis autem a natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profectæ a contemplatione rerum occultiorum, quòd erat inſitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandæ, diſſerendique cupiditas conſequebatur: quòdque hoc ſolum animal natum eſt pudoris ac verecundiæ particeps, appetenſque conjunctionem hominum ac ſocietatum, animadvertenſque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ne quid ab eo fieret, niſi honeſte et decore: his initiis, ut ante dixi, tanquam ſeminibus, a natura datis, temperantia, modeſtia, juſtitia, et omnis honeſtas perfecte abſoluta eſt.

VIII. Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philoſophorum. Qua expoſita, ſcire cupio, quæ cauſa ſit, cur Zeno ab hac antiqua inſtitutione deſciverit; quidnam horum ab eo non ſit probatum. Quòdne omnem naturam conſervatricem ſui dixerint? an quòd omne animal ipſum ſibi commendatum, ut ſe et ſalvum in ſuo genere incolumeque vellet? an, cum

omnium artium is finis eſſet, quid natura maxime quæreret, idem ſtatui debere de totius arte vitæ? an quòd, cum animo conſtaremus et corpore, et hæc ipſa, et eorum virtutes per ſe eſſe ſumendas? an vero diſplicuit ea, quæ tributa eſt animi virtutibus, tanta præſtantia? an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quæque ab eiſdem de temperantia, de modeſtia, de magnitudine animi, de omni honeſtate dicuntur? Fatebuntur Stoici, hæc omnia dicta eſſe præclare. Neque enim eam cauſam Zenoni deſciſcendi fuiſſe: alia quædam dicent.

Credo, magna antiquorum eſſe peccata, quæ ille veri inveſtigandi cupidus nullo modo ferre potuerit. Quid enim perverſius, quid intolerabilius, quid ſtultius, quam bonam valetudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum reliquorumque ſenſuum ponere in bonis, potius quam dicere, nihil omnino inter eas res iiſque contrarias intereſſe? Ea enim omnia, quæ illi bona dicerent, præpoſita eſſe, non bona: itemque illa, quæ in corpore excellerent, ſtulte antiquos dixiſſe per ſe eſſe expetenda; et ſumenda potius, quam expetenda. Eademque de omni vita, quæ in una virtute conſiſteret: illam vitam, quæ etiam cæteris rebus, quæ eſſent ſecundum naturam, abundaret, magis expetendam non eſſe, ſed magis ſumendam. Cumque ipſa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior eſſe non poſſit, tamen quædam deeſſe ſapientibus, tum, cum ſunt beatiſſimi: itaque eos id agere, ut a ſe dolores, morbos, debilitates repellant.

IX. O magnam vim ingenii, cauſamque juſtam, cur nova exiſteret diſciplina! Perge porro. Sequentur enim, quæ tu ſcientiſſime complexus es, omnem inſipientiam et injuſtitiam, alia vitia ſimilia eſſe, omniaque peccata eſſe paria, eoſque, qui natura doctrinaque longe ad virtutem proceſſiſſent, niſi eam plene conſecuti eſſent, ſumme eſſe miſeros, neque inter eorum vitam et improbiſſimorum quidquam omnino intereſſe: ut Plato, tantus ille vir, ſi ſapiens non fuerit, nihilo melius quam quivis improbiſſimus, nec beatius, vixerit. Hæc videlicet eſt correctio

philoſophiæ veteris et emendatio; quæ omnino aditum habere nullum poteſt in urbem, in forum, in curiam. Quis enim ferre poſſet ita loquentem eum, qui ſe auctorem vitæ, graviter et ſapienter agendæ, profiteretur, nomina rerum commutantem; cumque idem ſentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem; verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem.

Patronuſne cauſæ, in epilogo pro reo dicens, negaret eſſe malum, exilium, publicationem bonorum? hæc rejicienda eſſe, non fugienda? nec miſericordem judicem eſſe oportere? In concione autem ſi loqueretur, ſi Annibal ad portas veniſſet murumque jaculo trajeciſſet, negaret eſſe in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? An ſenatus, cum triumphum Africano decerneret, QUOD EJUS VIRTUTE, AUT FELICITATE, poſſet dicere, ſi neque virtus in nullo, niſi in ſapiente, nec felicitas vere dici poteſt? Quæ eſt igitur iſta philoſophia, quæ communi more, in foro loquitur; in libellis, ſuo? præſertim cum, quod illi verbis ſuis ſignificent, in eo nihil novetur, de ipſis rebus nihil mutetur, eædem res maneant, alio modo.

Quid enim intereſt, divitias, opes, valetudinem, bona dicas, anne præpoſita, cum ille, qui iſta bona dicit, nihilo plus his tribuat quam tu, qui eadem illa præpoſita nominas? Itaque homo in primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Lælii, Panætius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo ſcriberet, quod eſſe caput debebat, ſi probari poſſet, nunquam poſuit, non eſſe malum dolorem; ſed quid eſſet et quale, quantumque in eo ineſſet alieni, deinde quæ ratio eſſet perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, ſententiâ condemnata mihi videtur eſſe immanitas iſta verborum.

X. Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quæ a te dicta ſunt, preſſius agamus, eaque, quæ modo dixiſti, cum iis conferamus, quæ tuis antepono. Quæ ſunt igitur communia vobis cum antiquis, his ſic utamur, quaſi conceſſis: quæ in controverſiam veniunt, de iis, ſi placet, diſſeramus.

Mihi vero, inquit, placet agi ſubtilius, et, ut ipſe dixiſti,

preſſius. Quæ enim adhuc protuliſti, popularia ſunt: ego autem a te elegantiora deſidero.

A mene tu, inquam? ſed tamen enitar, et, ſi minus mihi multa occurrent, non fugiam iſta popularia. Sed primùm poſitum ſit, noſmetipſos commendatos eſſe nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conſervemus noſmetipſos. Hoc convenit. Sequitur illud, ut animadvertamus, qui ſimus ipſi, ut nos, quales oportet eſſe, ſervemus. Sumus igitur homines: ex animo conſtamus et corpore, quæ ſunt cujuſdam modi; noſque oportet, ut prima appetitio naturalis poſtulat, hæc diligere, conſtituereque ex his finem illum ſummi boni atque ultimi. Quem, ſi prima vera ſint, ita conſtitui neceſſe eſt, earum rerum, quæ ſunt ſecundum naturam, quam plurima et quam maxima adipiſci. Hunc igitur finem illi tenuerunt: quodque ego plurimis verbis, illi brevius, *ſecundum naturam vivere*. Hoc his bonorum videtur extremum.

XI. Age nunc iſti doceant, vel tu potius, (quis enim iſta melius?) quonam modo ab iiſdem principiis profecti, efficiatis, ut honeſte vivere (id eſt enim vel ex virtute, vel naturæ congruenter vivere) ſummum bonum ſit, et quonam modo aut quo loco corpus ſubito deſerueritis, omniaque ea, quæ cum ſecundum naturam ſint, abſint a noſtra poteſtate; ipſum denique officium. Quæro igitur, quo modo hæ tantæ commendationes, a natura profectæ, ſubito a ſapientia relictæ ſint.

Quod ſi non hominis ſummum bonum quæreremus, ſed cujuſdam animantis, is autem eſſet nihil, niſi animus; (licet enim fingere aliquid ejuſmodi, quo verum facilius reperiamus) tamen illi animo non eſſet hic veſter finis. Deſideraret enim valetudinem, vacuitatem doloris: appeteret etiam conſervationem ſui, earumque rerum cuſtodiam; finemque ſibi conſtitueret, ſecundum naturam vivere, quod eſt, ut dixi, habere ea, quæ ſecundum naturam ſunt, vel omnia, vel plurima et maxima. Cujuſcunque enim modi animal conſtitueris; neceſſe eſt, etiam ſi id ſine corpore ſit, ut fingimus, tamen eſſe in animo quædam ſimilia eorum, quæ ſint in corpore; ut nullo modo, niſi ut expoſui,

conſtitui poſſit finis bonorum. Chryſippus autem, exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re; deinde diſputat, quod cujuſque generis animantis ſtatui deceat extremum. Cum autem hominem in eo genere poſuiſſet, ut ei tribueret animi excellentiam; ſummum bonum id conſtituit, non ut excellere animo, ſed uti nihil eſſe, præter animum, videretur.

XII. Uno autem modo in virtute ſola ſummum bonum recte poneretur, ſi quod eſſet animal, quod totum ex mente conſtaret; idipſum tamen ſic, ut ea mens nihil haberet in ſe, quod eſſet ſecundum naturam; ut valetudo eſt. Sed id ne cogitari quidem poteſt, quale ſit, ut non repugnet ipſum ſibi. Sin dicit obſcurari quædam, nec apparere, quia valde parva ſint, nos quoque concedimus; quod dicit Epicurus de voluptate; quæ minimæ ſint voluptates, eas obſcurari ſæpe et obrui. Sed non ſunt in eo genere tantæ commoditates corporis, tamque productæ temporibus, tamque multæ. Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obſcuratio conſequitur, ſæpe accidit, ut nihil intereſſe noſtra fateamur, ſint illa, necne ſint; ut in ſole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil intereſt, aut teruntium adjicere Crœſi pecuniæ.

Quibus autem in rebus obſcuratio tanta non ſit, fieri tamen poteſt, ut id ipſum, quod intereſt, non ſit magnum. Ut ei, qui jucunde vixerit annos decem, ſi æque vita jucunda menſtrua addatur, quia momentum aliquod habeat ad jucundum acceſſio, bonum ſit; ſin autem id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis huic ſunt, quod poſterius poſui, ſimiliora. Habent enim acceſſionem dignam, in qua elaboretur; ut mihi in hoc Stoici jocari videantur interdum, cum ita dicant, ſi ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla aut ſtrigilis accedat, ſumpturum ſapientem eam vitam potius, quo hæc adjecta ſint, nec beatiorem tamen ob eam cauſam fore. Hoc ſimile tandem eſt non riſu potius, quam oratione, ejiciendum? Ampulla enim ſit, necne ſit, quis non jure optime irrideatur, ſi laboret? At vero gravitate membrorum et cruciatu dolorum

ſi quis quem levet, magnam ineat gratiam; nec, ſi ille ſapiens ad tortoris equuleum a tyranno ire cogatur, ſimilem habeat vultum, ac ſi ampullam perdidiſſet: ſed, ut magnum et difficile certamen iniens, cum ſibi cum capitali adverſario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiæ; quarum præſidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque prælium. Deinde non quæremus, quid obſcuretur aut intereat, quia ſit admodum parvum; ſed quid tale ſit, ut expleat ſummam. Una voluptas e multis obſcuratur in illa vita voluptaria; ſed tamen ea, quamvis parva ſit, pars eſt ejus vitæ, quæ poſita eſt in voluptate. Nummus in Crœſi divitiis obſcuratur; pars eſt tamen divitiarum. Quare obſcurentur etiam hæc, quæ ſecundum naturam eſſe dicimus, in vita beata; ſint modo partes beatæ vitæ.

XIII. Atqui, ſi, ut convenire debet inter nos, eſt quædam appetitio naturalis ea quæ ſecundum naturam ſunt appetens, eorum omnium eſt aliqua ſumma facienda. Quo conſtituto, tum licebit otioſe iſta quærere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque ſit ad beate vivendum, de iſtis ipſis obſcurationibus, quæ propter exiguitatem vix aut ne vix quidem appareant. Quid, de quo nulla diſſenſio eſt? nemo enim eſt, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum ſimile eſſet id, ad quod omnia referuntur; quod eſt ultimum rerum appetendarum. Omnis enim eſt natura diligens ſui. Quæ eſt enim, quæ ſe unquam deſerat, aut partem aliquam ſui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quæ ſecundum naturam ſint, aut motum, aut ſtatum? Quæ autem natura ſuæ primæ inſtitutionis oblita eſt? nulla profecto, quin ſuam vim retineat a primo ad extremum.

Quo modo igitur evenit, ut hominis natura ſola eſſet, quæ hominem relinqueret, quæ oblivіſceretur corporis, quæ ſummum bonum non in toto homine, ſed in parte hominis, poneret? Quo modo autem, quod ipſi etiam fatentur, conſtatque inter omnes, conſervabitur, ut ſimile ſit omnium naturarum illud optimum, de quo quæritur? Tum enim eſſet ſimile, ſi in cæteris quoque naturis id cuique eſſet ultimum, quod in quaque excelleret. Tale enim viſum eſſet ultimum Stoicorum.

Quid dubitas igitur mutare principia naturæ? Quid enim dicis, omne animal, ſimul atque ſit ortum, applicatum eſſe ad ſe diligendum; eſſeque in ſe conſervando occupatum? Quin potius ita dicis, omne animal applicatum eſſe ad id, quod in eo ſit optimum, et in ejus unius occupatum eſſe cuſtodia, reliquaſque naturas nihil aliud agere, niſi ut id conſervent, quod in quaque optimum ſit? quo modo autem optimum, ſi bonum præterea nullum eſt? ſi autem reliqua appetenda ſunt, cur, quod eſt ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum et maximarum appetitione concluditur? Ut Phidias poteſt a primo inſtituere ſignum, idque perficere; poteſt ab alio inchoatum accipere et abſolvere. Huic eſt ſapientia ſimilis. Non enim ipſa genuit hominem, ſed accepit a natura inchoatum; hanc intuens, debet inſtitutum illud, quaſi ſignum, abſolvere. Qualem igitur natura hominem inchoavit? et quod eſt munus, quod opus, ſapientiæ? quid eſt, quod ab ea abſolvi et perfici debeat? Si nihil in eo quidem perficiendum eſt, præter motum ingenii quendam, id eſt, rationem; neceſſe eſt, huic ultimum eſſe, ex virtute vitam fingere. Rationis etiam perfectio eſt virtus. Si nihil, niſi corpus, ſumma erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, et cætera. Nunc de hominis ſummo bono quæritur.

XIV. Quid ergo dubitamus in tota ejus natura quærere quid ſit effectum? Cum enim conſtet inter omnes, omne officium munuſque ſapientiæ in hominis cultu eſſe occupatum; alii (ne me exiſtimes contra Stoicos ſolum dicere) eas ſententias afferunt, ut ſummum bonum in eo genere ponant, quod ſit extra noſtram poteſtatem, tanquam de animali aliquo loquantur: alii contra, quaſi nullum corpus ſit hominis, ita, præter animum, nihil curant; cum præſertim ipſe quoque animus non inane neſcio quid ſit, (neque enim id poſſum intelligere) ſed in quodam genere corporis; ut ne is quidem virtute una contentus ſit, ſed appetat vacuitatem doloris. Quamobrem utrique idem faciunt, ut ſi lævam partem negligerent, dexteram tuerentur; aut ipſius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent.

Eorum enim omnium, multa prætermittentium, dum eligant aliquid, quod ſequantur, quaſi curta ſententia; at vero illa perfecta atque plena, eorum, qui, cum de hominis ſummo bono quærerent, nullam in eo neque animi neque corporis partem vacuam tutelâ reliquerunt.

Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altiſſimum locum in homine et maxime excellentem tenet, et quod eos, qui ſapientes ſunt, abſolutos et perfectos putamus, aciem animorum noſtrorum virtutis ſplendore perſtringitis. In omni enim animante eſt ſummum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen et dolore vacare opus eſt, et valere. Sic igitur in homine perfectio iſta in eo potiſſimum, quod eſt optimum, id eſt, in virtute, laudatur. Itaque mihi non ſatis videmini conſiderare, quod iter ſit naturæ, quæque progreſſio. Non enim hoc, quod facit in frugibus, ut, cum ad ſpicam perduxerit ab herba, relinquat et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxit. Semper enim ita aſſumit aliquid, ut ea, quæ prima dederit, ne deſerat.

Itaque ſenſibus rationem adjunxit; et, ratione effecta, ſenſus non reliquit. Ut ſi cultura vitium, cujus hoc munus eſt, ut efficiat, ut vitis cum partibus ſuis omnibus quam optime ſe habeat: (ſed ſic intelligamus; licet enim, ut vos quoque ſoletis, fingere aliquid docendi cauſa) ſi igitur illa cultura vitium in vite inſit, ipſa cætera, credo, velit, quæ ad colendam vitem attinebunt, ſicut antea; ſe autem omnibus vitis partibus præferat, ſtatuatque nihil eſſe melius in vite quam ſe; ſimiliter ſenſus, cum acceſſit ad naturam, tuetur illam quidem, ſed etiam tuetur ſe: cum autem aſſumpta ratio eſt, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturæ hujus tutelæ ſubjiciantur.

Itaque non diſcedit ab eorum curatione, quibus præpoſita vitam omnem debet gubernare; ut mirari ſatis eorum inconſtantiam non poſſimus. Naturalem enim appetitionem, quam vocant ὁρμὴν, itemque officium, ipſam etiam virtutem, tuentem eſſe volunt earum rerum, quæ ſecundum naturam ſunt. Cum autem

ad ſummum bonum volunt pervenire, tranſiliunt omnia, et duo nobis opera pro uno relinquunt, ut alia ſumamus, alia appetamus, potius quam uno fine omnia concludant.

XV. At enim jam dicitis virtutem non poſſe conſtitui, ſi ea, quæ extra virtutem ſint, ad beate vivendum pertineant. Quod totum contra eſt. Introduci enim virtus nullo modo poteſt, niſi omnia quæ leget, quæque rejiciet, unam referantur ad ſummam. Nam ſi omnino ea negligimus, in Ariſtonea vitia et peccata incidemus, obliviſcemurque quæ virtuti ipſi principia dederimus. Sin ea non negligimus, neque tamen ad finem ſummi boni referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus: duarum enim vitarum nobis erunt inſtituta capienda. Facit enim ille duo ſejuncta ultima bonorum; quæ, ut eſſent vera, conjungi debuerunt: nunc iſta ſeparantur, ut disjuncta ſint. Quo nihil poteſt eſſe perverſius.

Itaque contra eſt, ac dicitis; nam conſtitui virtus nullo modo poteſt, niſi ea, quæ ſunt prima naturæ, ut ad ſummam pertinentia, tenebit. Quæſita enim virtus eſt, non quæ relinqueret naturam, ſed quæ tueretur. At illa, ut vobis placet, partem quandam tuetur, reliquam deſerit. Atque ipſa inſtitutio hominis, ſi loqueretur, hæc diceret; Primos ſuos quaſi cœptus appetendi fuiſſe, ut ſe conſervaret in ea natura in qua ortus eſſet. Nondum autem explanatum ſatis erat, quid maxime natura vellet. Explanetur igitur. Quid ergo aliud intelligetur, niſi ut ne qua pars naturæ negligatur? in qua ſi nihil eſt præter rationem, ſit in una virtute finis bonorum. Sin eſt etiam corpus, iſta explanatio naturæ nempe hoc effecerit, ut ea, quæ ante explicationem tenebamus, relinquamus. Ergo id eſt convenienter naturæ vivere, a natura diſcedere. Ut quidam philoſophi, cum a ſenſibus profecti majora quædam ac diviniora vidiſſent, ſenſus reliquerunt; ſic iſti, cum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem aſpexiſſent, omnia, quæ præter virtutem ipſam viderant, abjecerunt; obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permanaret ad fines; neque intelligunt, ſe

rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta ſubducere.

XVI. Itaque mihi videntur omnes quidem illi erraſſe, qui ſinem bonorum eſſe dixerunt honeſte vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho ſcilicet maxime, qui, virtute conſtituta, nihil omnino, quod appetendum ſit, relinquat: deinde Ariſto, qui nihil relinquere non eſt auſus; introduxit autem, quibus commotus ſapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, et quodcunque tanquam occurreret. Is hòc melior quam Pyrrho, quòd vel aliquod genus appetendi dedit; deterior quam cæteri, quòd penitus a natura receſſit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, ſimiles ſunt illorum: quod autem principium officii quærunt, melius quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, vincunt Ariſtonem: quod autem ea, quæ ad naturam accommodata et per ſe aſſumenda eſſe dicunt, non adjungunt ad finem bonorum, deſciſcunt a natura, et quodam modo ſunt non diſſimiles Ariſtonis. Ille enim occurrentia neſcio quæ comminiſcebatur: hi autem ponunt illi quidem prima naturæ, ſed ea ſejungunt a finibus et a ſumma bonorum: quæ cum proponunt, ut ſit aliqua rerum ſelectio, naturam videntur ſequi. Cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rurſus naturam relinquunt.

Atque adhuc ea dixi, cur cauſa Zenoni non fuiſſet, quamobrem a ſuperiorum auctoritate diſcederet. Nunc reliqua videamus; niſi aut ad hæc, Cato, dicere aliquid vis, aut nos jam longiores ſumus. Neutrum vero, inquit ille. Nam et a te perfici iſtam diſputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri poteſt. Optime, inquam. Quid enim mihi poteſt eſſe optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus diſputare.

Sed primùm illud vide, graviſſimam illam veſtram ſententiam, quæ familiam ducit, *Honeſtum quod ſit, id eſſe ſolum honeſtum; honeſteque vivere, bonorum finem,* communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute conſtituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non poſſe virtutem, ſi quidpiam, niſi quod honeſtum ſit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos

modo nominavi. Mihi autem æquius videbatur, Zenonem cum Polemone diſceptantem, (a quo, quæ eſſent principia naturæ, acceperat,) a communibus initiis progredientem videre ubi primùm inſiſteret, et unde cauſa controverſiæ naſceretur; non ſtantem cum iis, qui ne dicerent quidem ſua ſumma bona eſſe a natura profecta, uti iiſdem argumentis, quibus illi uterentur, iiſdemque ſententiis.

XVII. Minime vero illud probo, quòd, cum docuiſtis, ut vobis videmini, ſolum bonum eſſe, quod honeſtum ſit, tum rurſum dicitis, initia proponi neceſſe eſſe apta et accommodata naturæ, quorum ex electione virtus poſſit exiſtere. Non enim in ſelectione virtus ponenda erat, ut idipſum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. Nam omnia, quæ ſumenda, quæque legenda aut optanda ſunt, ineſſe debent in ſumma bonorum, ut is, qui eam adeptus ſit, nihil præterea deſideret. Videſne, ut, quibus ſumma eſt in voluptate, perſpicuum ſit, quid iis faciendum ſit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo ſpectare, quid ſequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur; apparet ſtatim, quæ ſint officia, quæ actiones. Vobis autem, quibus nihil eſt aliud propoſitum, niſi rectum atque honeſtum, unde officii, unde agendi principium naſcatur, non reperietis.

Hoc igitur quæretis omnes, et ii, qui quodcunque in mentem veniat, aut quodcunque occurrat, ſe ſequi dicent; et vos, qui ad naturam revertemini. Quibus natura jure reſponderit, non eſſe verum, aliunde finem beate vivendi, a ſe principia rei gerendæ, peti: eſſe enim unam rationem, qua et principia rerum agendarum et ultima bonorum continerentur: atque, ut Ariſtonis eſſet exploſa ſententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec eſſe res ullas, præter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino intereſſet; ſic errare Zenonem, qui nulla in re, niſi in virtute aut vitio, propenſionem, ne minimi quidem momenti ad ſummum bonum adipiſcendum, eſſe diceret: et, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum eſſe in his momenta diceret: quaſi vero hæc appetitio

non ad ſummi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus conſentaneum eſt, quam, quod aiunt, cognito ſummo bono, reverti ſe ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id eſt, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quæ ſecundum naturam ſunt, appetenda; ſed ab his et appetitio et actio commovetur.

XVIII. Nunc venio ad illa tua brevia, quæ conſectaria eſſe dicebas: et primum illud, quo nihil poteſt eſſe brevius; Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honeſtum: igitur omne bonum, honeſtum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum conceſſerit? quo quidem conceſſo, nihil opus eſt ſecundo. Si enim omne bonum laudabile eſt, omne laudabile honeſtum eſt. Quis tibi ergo iſtud dabit, præter Pyrrhonem, Ariſtonem, eorumve ſimiles? quos tu non probas. Ariſtoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona eſſe dicunt, laudabilia non dicant. Et hi quidem ita non ſola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. Quid cenſes eos eſſe facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine ſegregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, ſi qui Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Callipho, aut Diodorus, quo modo poterunt tibi iſtud concedere, qui ad honeſtatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non ſit?

Placet igitur tibi, Cato, cum res ſumpſeris non conceſſas, ex illis efficere quod velis? Jam ille ſorites, in quo nihil putatis eſſe vitioſius, Quod bonum ſit, id eſſe optabile; quod optabile, id eſſe expetendum; quod expetendum, laudabile; deinde reliqui gradus: ſed ego in hoc reſiſto. Eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum ſit, id eſſe laudabile. Illud vero minime conſectarium, ſed in primis hebes illorum, gloriatione dignam eſſe beatam vitam, quòd non poſſit ſine honeſtate contingere, ut jure quiſquam glorietur.

Dabit hoc Zenoni Polemon; etiam magiſter ejus, et tota illa gens, et reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo anteponentes,

adjungunt ei tamen aliquid ſummo in bono finiendo. Si enim virtus digna eſt gloriatione, ut eſt, tantumque præſtat cæteris rebus, ut dici vix poſſit; et beatus eſſe poterit virtute una præditus, carens cæteris. Nec tamen illud tibi concedet, præter virtutem nihil in bonis eſſe ducendum. Illi autem, quibus ſummum bonum ſine virtute eſt, non dabunt fortaſſe, vitam beatam habere in quo jure poſſit gloriari. Etſi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum glorioſas. Vides igitur, te aut ea ſumere, quæ non concedantur, aut ea, quæ etiam conceſſa te nihil juvent.

XIX. Equidem in omnibus iſtis concluſionibus hoc putarem philoſophia nobiſque dignum, et maxime cum ſummum bonum quæreremus, vitam noſtram, conſilia, voluntates, non verba, corrigi. Quis enim poteſt iſtis, quæ te, ut ais, delectant, brevibus et acutis, auditis, de ſententia decedere? Nam, cum ea ſpectant et avent audire, cur dolor malum non ſit, dicunt illi, aſperum eſſe dolere, moleſtum, odioſum, contra naturam, difficile toleratu: ſed, quia nulla ſit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo, non eſſe illud malum. Hæc qui audierit, ut ridere non curet, diſcedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. Tu autem negas fortem eſſe quemquam poſſe, qui dolorem malum putet. Cur fortior ſit, ſi illud, quod tute concedis, aſperum et vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis, naſcitur. Et ais, ſi una litera commota ſit, fore, tota ut labet diſciplina: utrùm igitur tibi literam videor, an totas paginas, commovere? Ut enim ſit apud illos, id quod eſt a te laudatum, ordo rerum conſervatus, et omnia inter ſe apta et connexa, (ſic enim aiebas) tamen perſequi non debemus, ſi a falſis principiis profecta congruent ipſa ſibi, et a propoſito non aberrant.

In prima igitur conſtitutione Zeno tuus a natura receſſit; cumque ſummum bonum poſuiſſet in ingenii præſtantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum eſſe dixiſſet, niſi quod eſſet honeſtum, nec virtutem poſſe conſtare, ſi in cæteris rebus eſſet quidquam, quod aliud alio melius eſſet aut pejus: his propoſitis, tenuit prorſus conſequentia. Recte dicis. Negare

enim non poſſum. Sed ita falſa ſunt ea, quæ conſequuntur, ut illa, e quibus hæc nata ſunt, vera eſſe non poſſint. Docent enim nos, ut ſcis, dialectici, ſi ea, quæ rem aliquam ſequantur, falſa ſint, falſam illam ipſam eſſe, quam ſequantur. Ita fit illa concluſio non ſolum vera, ſed ita perſpicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere; Si illud, hoc: non autem hoc; igitur ne illud quidem. Sic, conſequentibus veſtris ſublatis, prima tolluntur. Quæ ſequuntur igitur? *Omnes, qui non ſunt ſapientes, æque miſeros eſſe: Sapientes omnes ſumme beatos eſſe: Recte facta omnia æqualia: Omnia peccata paria.* Quæ cum magnifice primo dici viderentur, conſiderata minus probantur. Senſus enim cujuſque, et natura rerum, atque ipſa veritas clamat quodam modo, non poſſe adduci, ut inter eas res, quas Zeno exæquaret, nihil intereſſet.

XX. Poſtea tuus ille Pœnulus, (ſcis enim Citiæos, clientes tuos, e Phœnicia profectos) homo igitur acutus cauſam non obtinens, repugnante natura, verba verſare cœpit: et primum rebus iis, quas nos bonas ducimus, conceſſit, ut haberentur aptæ, habiles, et ad naturam accommodatæ: faterique cœpit, ſapienti, hoc eſt, ſumme beato, commodius tamen eſſe, ſi ea quoque habeat, quæ bona non audet appellare; naturâ ipſâ accommodata eſſe concedit: negatque, Platonem, ſi ſapiens non ſit, eadem eſſe in cauſa, qua tyrannum Dionyſium. Huic mori optimum eſſe, propter deſperationem ſapientiæ; illi, propter ſpem, vivere. Peccata autem partim eſſe tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quaſi numeros officii præterirent. Jam inſipientes alios ita eſſe, ut nullo modo ad ſapientiam poſſent pervenire; alios, qui poſſent, ſi id geſſiſſent, ſapientiam conſequi.

Hic loquebatur aliter atque omnes; ſentiebat idem quod cæteri. Nec vero minoris æſtimanda ducebat ea, quæ ipſe bona negaret eſſe, quam illi, qui ea bona eſſe dicebant. Quid igitur voluit ſibi, qui illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxiſſet, et paulo minoris æſtimaviſſet ea quam Peripatetici, ut ſentire

quoque aliud, non ſolum dicere, videretur. Quid? de ipſa beata vita, ad quam omnia referuntur, quæ dicitis? negatis eam eſſe, quæ expleta ſit omnibus iis rebus, quas natura deſideret; totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controverſia aut de re ſoleat, aut de nomine, eſſe; utraque earum naſcitur, ſi aut res ignoratur, aut erratur in nomine. Quorum ſi neutrum eſt, opera danda eſt, ut verbis utamur quam uſitatiſſimis, et quam maxime aptis, id eſt, rem declarantibus. Num igitur dubium eſt, quin, ſi in re ipſa nihil peccatur a ſuperioribus, verbis illi commodius utuntur?

XXI. Videamus igitur ſententias eorum; tum ad verba redeamus. Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei ſecundum naturam eſſe videatur; omniaque, quæ ſecundum naturam ſunt, æſtimatione aliquâ digna; eaque pro eo, quantum in quoque ſit ponderis, eſſe æſtimanda: quæque ſecundum naturam ſint, partim nihil habere in ſeſe appetitionis, de qua ſæpe jam diximus, quæ nec honeſta, nec laudabilia dicantur: partim habere, quæ voluptatem habeant in omni animante, ſed in homine rationem etiam. Ex iis quæ ſint apta, ea honeſta, ea pulchra, ea laudabilia: illa autem ſuperiora, naturalia nominantur; quæ conjuncta cum honeſtis vitam beatam perficiunt et abſolvunt.

Omnium autem eorum commodorum (quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona eſſe dicunt, quam Zeno, qui negat) longe præſtantiſſimum eſſe, quod honeſtum eſſet atque laudabile: ſed, ſi duo honeſta propoſita ſint, alterum cum valetudine, alterum cum morbo, non eſſe dubium, ad utrum eorum natura nos ipſa deductura ſit. Sed tamen tantam vim honeſtatis eſſe, tantumque eam rebus omnibus præſtare et excellere, ut nullis nec ſuppliciis, nec præmiis demoveri poſſit ex eo, quod rectum eſſe decreverit; omniaque, quæ dura, difficilia, adverſa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura eſſemus ornati, obteri poſſe: non facilia illa quidem, nec contemnenda, (quid enim eſſet in virtute tantum?) ſed ut hoc judicaremus, non eſſe in his partem maximam poſitam aut beate aut ſecus vivendi. Ad ſummum,

ea, quæ Zeno æſtimanda, et ſumenda, et apta naturæ eſſe dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quæ conſtaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut graviſſimis. Zeno autem, quod ſuam, quod propriam ſpeciem habeat, cur appetendum ſit, id ſolum bonum appellat; beatam autem vitam eam ſolam, quæ cum virtute degatur.

Si de re diſceptari oportet; nulla mihi tecum, Cato, poteſt eſſe diſſenſio. Nihil eſt enim, de quo aliter ſentias atque ego: modo commutatis verbis ipſas res conferamus. Nec hoc ille non vidit, ſed verborum magnificentia eſt et gloria delectatus: qui ſi ea, quæ dicit, ita ſentiret, ut verba ſignificant; quid inter eum, vel Pyrrhonem, vel Ariſtonem intereſſet? Sin autem eos non probabat, quid attinuit cum iis, quibuſcum re concinebat, verbis diſcrepare?

XXII. Quid ſi reviviſcant Platonici illi, et deinceps qui eorum auditores fuerunt, et tecum ita loquantur? Nos, cum te, M. Cato, ſtudioſiſſimum philoſophiæ, juſtiſſimum virum, optimum judicem, religioſiſſimum teſtem audiremus, admirati ſumus, quid eſſet, cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bonis et malis ſentirent ea, quæ ab hoc Polemone Zeno cognoverat; nominibus uterentur iis, quæ prima ſpecie admirationem, re explicata, riſum moverent. Tu autem, ſi tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? Sin te auctoritas commovebat; nobiſne omnibus, et Platoni ipſi, neſcio quem illum anteponebas? præſertim cum in republica princeps eſſe velles, ad eamque tuendam cum ſumma tua dignitate maxime a nobis ornari atque inſtrui poſſes? Nobis enim iſta quæſita, a nobis deſcripta, notata, præcepta ſunt; omniumque rerumpublicarum rectiones, genera, ſtatus, mutationes, leges etiam et inſtituta, ac mores civitatum perſcripſimus. Eloquentiæ vero, quæ et principibus maxime ornamento eſt, et qua te audivimus valere plurimum, quantum tibi ex monumentis noſtris addidiſſes?

Ea cum dixiſſent, quid tandem talibus viris reſponderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictaviſſes; vel potius paulum loci mihi, ut his reſponderem,

dares; niſi et te audire nunc mallem, et iſtis tamen alio tempore reſponſurus eſſem, tunc ſcilicet, cum tibi.

XXIII. Atqui, ſi verum reſpondere velles, Cato, hæc erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines tantaque auctoritate, ſed te animadvertiſſe, quas res illi propter antiquitatem parum vidiſſent, eas a Stoicis eſſe perſpectas, eiſdemque de rebus hos tum acutius diſſeruiſſe, tum ſenſiſſe gravius et fortius. Quippe qui primum valetudinem bonam expetendam negent eſſe, eligendam dicant; non quia ſit bonum valere, ſed quia ſit non nihilo æſtimandum; neque tamen pluris quam illis videatur, qui illud non dubitant bonum dicere. Hoc vèro te ferre non potuiſſe; quòd antiqui illi, quaſi barbati, ut nos de noſtris ſolemus dicere, crediderint, ejus, qui honeſte viveret, ſi idem et bene valeret, bene audiret, copioſus eſſet, optabiliorem fore vitam melioremque et magis expetendam, quam illius, qui æque vir bonus, multis modis eſſet, ut Ennii Alcmæo,

Circumventus morbo, exilio, atque inopia.

Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, præſtantiorem, beatiorem. Stoici autem tantummodo præponendam in ſeligendo, non quo beatior hæc vita ſit, ſed quod ad naturam accommodatior: et qui ſapientes non ſunt, omnes æque miſeros eſſe. Stoici hoc videlicet viderunt, (illos autem id fugerat ſuperiores) qui arbitrabantur, homines ſceleribus et parricidiis inquinatos, nihilo miſeriores eſſe quam eos, qui cum caſte et integre viverent, nondum perfectam illam ſapientiam eſſent conſecuti. Atque hoc loco ſimilitudines eas, quibus illi uti ſolent, diſſimillimas proferebas. Quis enim ignorat, ſi plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad reſpirandum, qui ad ſummam jam aquam appropinquant, ſed nihilo magis reſpirare poſſe, quam eos, qui ſunt in profundo? Nihil ergo adjuvat procedere et progredi in virtute, quo minus miſerrimus ſit, antequam ad eam pervenerit, quoniam in aqua nihil adjuvat: et quoniam catuli, qui jam deſpecturi ſunt, cæci æque et ii, qui modo nati; Platonem quoque neceſſe eſt, quoniam nondum videbat ſapientiam, æque cæcum animo ac Phalarim fuiſſe.

XXIV. Iſta ſimilia non ſunt, Cato; in quibus quamvis multum proceſſeris, tamen illud in eadem cauſa eſt, a quo abeſſe velis, donec evaſeris. Nec enim ille reſpirat ante quam emerſit, et catuli æque cæci priuſquam deſpexerunt, ac ſi ita futuri ſemper eſſent. Illa ſunt ſimilia: hebes acies eſt cuipiam oculorum; corpore alius langueſcit: hi curatione adhibita levantur in dies; alter valet plus quotidie, alter videt. Hi ſimiles ſunt omnibus, qui virtuti ſtudent; levantur vitiis, levantur erroribus. Niſi forte cenſeres Tib. Gracchum patrem non beatiorem fuiſſe quam filium, cum alter ſtabilire rempublicam ſtuduerit, alter evertere. Nec tamen ille erat ſapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? ſed quia ſtudebat laudi et dignitati, multum in virtute proceſſerat. Conferam autem avum tuum, Druſum, cum C. Graccho ejus fere æquali. Quæ hic reipublicæ vulnera imponebat, eadem ille ſanabat. Sed nihil eſt, quod tam miſeros faciat, quam impietas et ſcelus. Ut jam omnes inſipientes ſint miſeri, quod profecto ſunt; non eſt tamen æque miſer, qui patriæ conſulit, et is, qui illam extinctam cupit. Levatio igitur vitiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem progreſſionis aliquantulum.

Veſtri autem progreſſionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo utantur homines acuti argumento ad probandum, operæ pretium eſt conſiderare. Quarum, inquiunt, artium ſumma creſcere poteſt, earum etiam contrariorum ſumma poterit augeri. Ad virtutis autem ſummam accedere nihil poteſt. Ne vitia quidem igitur creſcere poterunt, quæ ſunt virtutum contraria. Utrùm igitur tandem perſpicuiſne dubia aperiuntur, an dubiis perſpicua tolluntur? Atqui hoc perſpicuum eſt, vitia alia in aliis eſſe majora; illud dubium, ad id, quod ſummum bonum dicitis, ecquænam fieri poſſit acceſſio. Vos autem cum perſpicuis dubia debeatis illuſtrare, dubiis perſpicua conamini tollere.

Itaque uſi eadem ratione, qua ſum paulo ante uſus, hærebitis. Si enim propterea vitia alia aliis majora non ſunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam

poteſt accedere (quoniam perſpicuum eſt, vitia non eſſe omnium paria) finis bonorum vobis mutandus eſt. Teneamus enim illud neceſſe eſt, cum conſequens aliquod falſum ſit, illud, cujus id conſequens ſit, non poſſe eſſe verum.

XXV. Quæ eſt igitur cauſa iſtarum anguſtiarum? Glorioſa oſtentatio in conſtituendo ſummo bono. Cum enim, quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, adminiſtratio reipublicæ, ordo gerendorum negotiorum, officia vitæ. Ipſum denique illud honeſtum, in quo uno vultis eſſe omnia, deſerendum eſt: quæ diligentiſſime contra Ariſtonem dicuntur a Chryſippo. Ex ea difficultate illæ *fallaciloquæ*, ut ait Accius, malitiæ natæ ſunt.

Quid enim? ſapientia, ubi pedem poneret, non habebat, ſublatis officiis omnibus; officia autem tollebantur, delectu omni et diſcrimine remoto. Quæ enim eſſe poterant, rebus omnibus ſic exæquatis, ut inter eas nihil intereſſet? Ex his anguſtiis iſta evaſerunt deteriora, quam Ariſtonis. Illa tamen ſimplicia; veſtra verſuta. Roges enim Ariſtonem, bonane ei videantur hæc, vacuitas doloris, divitiæ, valetudo? neget. Quid, quæ contraria ſunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges. Reſpondeat totidem verbis. Admirantes quæramus ab utroque, quonam modo vitam agere poſſimus, ſi nihil intereſſe noſtra putemus, valeamus, ægrine ſimus; vacemus, an cruciemur dolore; frigus, famem propulſare poſſimus, necne poſſimus. Vives, inquit Ariſto, magnifice atque præclare; quod erit cunque viſum, ages; nunquam angêre, nunquam cupies, nunquam timebis. Quid Zeno? portenta hæc eſſe dicit, nec eà ratione ullo modo vivi; ſed differre inter honeſtum et turpe nimium quantum, neſcio quid immenſum: inter cæteras res nihil omnino intereſſe. Idem adhuc; (audi reliqua, et riſum contine, ſi potes) Media illa, inquit, inter quæ nihil intereſt, tamen ejuſmodi ſunt, ut eorum alia eligenda ſint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc eſt, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. At modo dixeras, nihil in his rebus eſſe, quod intereſſet. Et nunc idem dico, inquies, ſed ad virtutes et ad vitia nihil intereſſe.

XXVI. Quis iſtud, quæſo, neſciebat? Verùm audiamus. Iſta, inquit, quæ dixiſti, valere, locupletem eſſe, non dolere, bona non dico: ſed dicam Græce προηγμένα, Latine producta: ſed præpoſita, aut præcipua malo; ſic tolerabiliùs et molliùs. Illa autem, egeſtatem, morbum, dolorem, non appello mala, ſed, ſi libet, rejectanea. Itaque illa non dico me expetere, ſed legere; nec optare, ſed ſumere: contraria autem non fugere, ſed quaſi ſecernere. Quid ait Ariſtoteles, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quæ ſecundum naturam ſint, bona appellare; quæ autem contra, mala. Videſne igitur, Zenonem tuum cum Ariſtone verbis conſiſtere, re diſſidere; cum Ariſtotele et illis re conſentire, verbis diſcrepare? Cur igitur, cum de re conveniat, non malimus uſitate loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, ſi illam in rebus præpoſitis, quam ſi in bonis, duxero; fortioremque in patiendo dolore, ſi eum aſperum et difficilem perpeſſu et contra naturam eſſe, quam ſi malum dixero.

Facete M. Piſo, familiaris noſter, et alia multa, et hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim, aiebat, bonum negas eſſe divitias, præpoſitum eſſe dicis? quid adjuvas? avaritiamne minuis? Quod ſi verbum ſequimur, primùm longius verbum, *præpoſitum*, quam *bonum*. Nihil ad rem. Ne ſit ſane: at certe gravius: nam, bonum ex quo appellatum ſit, neſcio; præpoſitum ex eo credo, quod præponatur aliis: id mihi magnum videtur. Itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in præpoſitis poneret, quam ab Ariſtotele, qui bonum eſſe divitias fateretur; ſed nec magnum bonum, et præ rectis honeſtiſque contemnendum ac deſpiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus iſtis verbis a Zenone mutatis ita diſputabat, et quæ bona negarentur eſſe ab eo, et quæ mala, illa lætioribus nominibus ab eo appellari quam a nobis, hæc triſtioribus.

XXVII. Piſo igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut ſcis, amantiſſimus. Nos, paucis ad hæc additis, finem faciamus aliquando. Longum eſt enim ad omnia reſpondere, quæ a te dicta

ſunt. Nam ex iiſdem verborum præſtigiis et regna nata vobis ſunt, et imperia, et divitiæ, et tantæ quidem, ut omnia, quæ ubique ſint, ſapientis eſſe dicatis. Solum præterea formoſum, ſolum liberum, ſolum civem: ſtultorum omnia contraria, quos etiam inſanos eſſe vultis. Hæc παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope acceſſeris? Conferam tecum, quam cuique verbo rem ſubjicias; nulla erit controverſia. Omnia peccata paria dicitis. Non ego tecum jam ita loquar, ut iiſdem his de rebus, cum L. Murenam, te accuſante, defenderem. Apud imperitos tum illa dicta ſunt; aliquid etiam coronæ datum: nunc agendum eſt ſubtilius.

Peccata paria quonam modo? Quia nec honeſto quidquam honeſtius, nec turpi turpius. Perge porrò: nam de iſto magna diſſenſio eſt. Illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata ſint paria. Ut, inquit, in fidibus plurimis, ſi nulla earum ita contenta numeris ſit, ut concentum ſervare poſſit, omnes æque incontentæ ſunt; ſic peccata, quia diſcrepant, æque diſcrepant: paria ſunt igitur. Hic ambiguo ludimur. Æque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentæ ſint: illud non continuo, ut æque incontentæ. Collatio igitur iſta te nihil juvat. Nec enim, omnes avaritias ſi æque avaritias eſſe dixerimus, ſequitur etiam ut æquas eſſe dicamus.

Ecce aliud ſimile diſſimile. Ut enim, inquit, gubernator æque peccat, ſi palearum navem evertit, et ſi auri; item æque peccat, qui parentem, et qui ſervum, injuria verberat. Hæc non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? Itaque aurum, paleamne portet, ad bene aut ad male gubernandum nihil intereſſe. At, quid inter parentem et ſervulum interſit, intelligi et poteſt, et debet. Ergo in gubernando nihil, in officio plurimum, intereſt, quo in genere peccetur. Et, ſi in ipſa gubernatione negligentiâ eſt navis everſa, majus eſt peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam eſſe eam, quæ communis appellatur prudentia; quam omnes, qui cuique artificio præſunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata ſunt.

XXVIII. Urgent tamen, et nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum imbecillitatis et inconſtantiæ eſt; hæc autem vitia in omnibus ſtultis æque magna ſunt; neceſſe eſt paria eſſe peccata. Quaſi vero aut concedatur, in omnibus ſtultis æque magna eſſe vitia, et eadem imbecillitate et inconſtantia L. Tubulum fuiſſe, qua illum, cujus is condemnatus eſt rogatione, P. Scævolam; et quaſi nihil inter res quoque ipſas, in quibus peccatur, interſit; ut, quo hæ majores minoreſve ſint, eo, quæ peccentur in his rebus, aut majora ſint, aut minora.

Itaque (jam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod ſe poſſe putant duas contrarias ſententias obtinere. Quid enim eſt tam repugnans, quam eundem dicere, quod honeſtum ſit, ſolum id bonum eſſe, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum a natura profectam? Ita cum ea volunt retinere, quæ ſuperiori ſententiæ conveniunt, in Ariſtonem incidunt: cum id fugiunt, re eadem defendunt quæ Peripatetici; verba tenent mordicus; quæ rurſus dum ſibi evelli ex ore nolunt, horridiores evadunt, aſperiores, duriores et oratione, et moribus.

Quam illorum triſtitiam atque aſperitatem fugiens Panætius, nec acerbitatem ſententiarum, nec diſſerendi ſpinas probavit; fuitque in altero genere mitior, in altero illuſtrior; ſemperque habuit in ore Platonem, Ariſtotelem, Xenocratem, Theophraſtum, Dicæarchum, ut ipſius ſcripta declarant: quos quidem tibi ſtudioſe et diligenter tractandos magnopere cenſeo.

Sed quoniam adveſperaſcit, et mihi ad villam revertendum eſt; nunc quidem hactenus: verum hoc idem ſæpe faciamus. Nos vero, inquit ille. Nam quid poſſumus facere melius? Et hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quæ a te dicta ſunt, refellentem. Sed memento, te, quæ nos ſentiamus, omnia probare, ni quod verbis aliter utamur; mihi autem veſtrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti: ſed videbimus. Quæ cum eſſent dicta, diſceſſimus.

DE FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER QUINTUS.

I. CUM audiviſſem Antiochum, Brute, ut ſolebat, cum M. Piſone, in eo gymnaſio, quod Ptolemæium vocatur, unaque nobiſcum Q. frater, et T. Pomponius, et L. Cicero, frater noſter, cognatione patruelis, amore germanus; conſtituimus inter nos, ut ambulationem poſtmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus eſſet. Itaque ad tempus ad Piſonem omnes. Inde vario ſermone ſex illa a Dipylo ſtadia confecimus. Cum autem veniſſemus in Academiæ non ſine cauſa nobilitata ſpatia, ſolitudo erat ea, quam volueramus.

Tum Piſo, Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam; ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum eſſe verſatos, magis moveamur, quam ſi quando eorum ipſorum aut facta audiamus, aut ſcriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem, quem accepimus primum hic diſputare ſolitum; cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam ſolum mihi afferunt, ſed ipſum videntur in conſpectu meo hic ponere. Hic Speuſippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo; cujus ipſa illa ſeſſio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam noſtram (Hoſtiliam dico, non hanc novam, quæ mihi minor eſſe videtur, poſteaquam eſt major) ſolebam intuens, Scipionem, Catonem, Lælium, noſtrum vero in primis avum cogitare.

Tanta vis admonitionis ineſt in locis; ut non ſine cauſa ex his memoriæ ducta ſit diſciplina.

Tum Quintus, Eſt plane, Piſo, ut dicis, inquit. Nam me ipſum huc modo venientem convertebat ad ſeſe Coloneus ille locus, cujus incola Sophocles ob oculos verſabatur; quem ſcis quam admirer, quamque eo delecter. Me quidem ad altiorem memoriam Œdipodis huc venientis, et illo molliſſimo carmine, quænam eſſent ipſa hæc loca, requirentis, ſpecies quædam commovit, inanis ſcilicet, ſed commovit tamen.

Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, inſectari ſoletis, ſum multum equidem cum Phædro, quem unice diligo, ut ſcitis, in Epicuri hortis, quos modo præteribamus. Sed veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet oblivifci, ſi cupiam; cujus imaginem non modo in tabulis noſtri familiares, ſed etiam in poculis et in annulis, habent.

II. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noſter jocari videtur, et fortaſſe ſuo jure. Ita enim Athenis ſe collocavit, ut ſit pene unus ex Atticis, ut id etiam cognomine videatur habiturus. Ego autem tibi, Piſo, aſſentior, uſu hoc evenire, ut acrius aliquanto et attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. Scis enim me quodam tempore Metapontum veniſſe tecum, nec ad hoſpitem ante divertiſſe, quam Pythagoræ ipſum illum locum, ubi vitam ediderat, ſedemque viderim. Hoc autem tempore, etſi multa in omni parte Athenarum ſunt in ipſis locis indicia ſummorum virorum, tamen ego illa moveor exedra. Modo enim fuit Carneades, quem videre videor. Eſt enim nota imago; a ſedeque ipſa tanta ingenii magnitudine orbata deſiderari illam vocem puto.

Tum Piſo, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noſter, inquit? an eum locum libenter inviſit, ubi Demoſthenes et Æſchines inter ſe decertare ſoliti ſunt? ſuo enim quiſque ſtudio maxime ducitur. Et ille, cum erubuiſſet, Noli, inquit, ex me quærere, qui in Phalericum etiam deſcenderim; quo in loco ad fluctum aiunt declamare ſolitum Demoſthenem, ut

fremitum aſſueſceret voce vincere. Modo etiam paulum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis ſepulchrum accederem. Quanquam id quidem infinitum eſt in hac urbe: quacunque enim ingredimur, in aliquam hiſtoriam veſtigium ponimus.

Tum Piſo, Atqui, Cicero, inquit, iſta ſtudia, ſi ad imitandos ſummos viros ſpectant, ingenioſorum ſunt; ſin tantummodo ad indicia veteris memoriæ cognoſcenda, curioſorum. Te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut ſpero, ut eos, quos noviſſe vis, etiam imitari velis. Hic ego, Etſi facit hic quidem, inquam, Piſo, (ut vides) ea, quæ præcipis; tamen mihi grata eſt hortatio tua. Tum ille amiciſſime, ut ſolebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad hujus adoleſcentiam conferamus, in primiſque ut aliquid ſuorum ſtudiorum philoſophiæ quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipſum, quod ſtudet, facere poſſit ornatius. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua ſponte propenſus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, ſatis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem: ſed audiſtine modo de Carneade? rapior illuc. Revocat autem Antiochus: nec eſt præterea, quem audiamus.

III. Tum Piſo, Etſi hoc, inquit, fortaſſe non poterit ſic abire, cum hic adſit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare; in qua ut dicere Antiochum audiebas, non ii ſoli numerantur, qui Academici vocantur, Speuſippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, cæterique, ſed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Ariſtoteles, quem, excepto Platone, haud ſcio an recte dixerim principem philoſophorum. Ad eos igitur converte te, quæſo. Ex eorum enim ſcriptis et inſtitutis cum omnis doctrina liberalis, omnis hiſtoria, omnis ſermo elegans ſumi poteſt, tum varietas eſt tanta artium, ut nemo ſine eo inſtrumento ad ullam rem illuſtriorem ſatis ornatus poſſit accedere. Ab his oratores, ab his imperatores, ac rerumpublicarum principes, extiterunt. Ut ad minora veniam, mathematici, poetæ, muſici, medici denique ex hac, tanquam ex omnium artium officina, profecti ſunt.

Ad quæ ego, Scis me, inquam, iſtud idem ſentire, Piſo: ſed a te opportune mentio facta eſt. Studet enim meus audire Cicero, quænam ſit iſtius veteris, quam commemoras, Academiæ de finibus bonorum, Peripateticorumque ſententia. Cenſemus autem te facillime id explanare poſſe, quòd et Staſeam Neapolitanum multos annos habueris apud te, et complures jam menſes Athenis hæc ipſa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, Age, age, inquit: ſatis enim ſcite me noſtri ſermonis principium eſſe voluiſti: exponamus adoleſcenti, ſi qua forte poſſumus. Dat enim id nobis ſolitudo, quod ſi quis Deus diceret, nunquam putarem, me in Academia, tanquam philoſophum, diſputaturum. Sed ne, dum huic obſequor, vobis moleſtus ſim. Mihi, inquam, qui te id ipſum rogavi? Tum, Quintus et Pomponius cum idem ſe velle dixiſſent, Piſo exorſus eſt. Cujus oratio, attende quæſo, Brute, ſatiſne videatur Antiochi complexa eſſe ſententiam; quam tibi, qui fratrem ejus Ariſtum frequenter audieris, maxime probatam exiſtimo.

IV. Sic eſt igitur locutus. Quantus ornatus in Peripateticorum diſciplina ſit, ſatis eſt a me, ut breviſſime potui, paulo ante dictum. Sed eſt forma ejus diſciplinæ, ſicut fere cæterarum, triplex. Una pars eſt naturæ; diſſerendi altera; vivendi tertia. Natura ſic ab iis inveſtigata eſt, ut nulla pars cælo, mari, terra, (ut poetice loquar) prætermiſſa ſit. Quin etiam, cum de rerum initiis omnique mundo locuti eſſent, ut multa non modo probabili argumentatione, ſed etiam neceſſariâ mathematicorum ratione concluderent; maximam materiam ex rebus per ſe inveſtigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt.

Perſecutus eſt Ariſtoteles animantium omnium ortus, victus, figuras. Theophraſtus autem ſtirpium naturas, omniumque fere rerum, quæ e terra gignerentur, cauſas atque rationes. Qua ex cognitione facilior facta eſt inveſtigatio rerum occultiſſimarum: diſſerendique ab iiſdem non dialectice ſolum, ſed etiam oratorie, præcepta ſunt tradita; ab Ariſtoteleque principe de ſingulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio eſt inſtituta, ut non contra omnia ſemper, ſicut Arceſilas, diceret, et tamen

ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici poſſit, expromeret.

Cum autem tertia pars bene vivendi præcepta quæreret, ea quoque eſt ab iiſdem non ſolum ad privatæ vitæ rationem, ſed etiam ad rerumpublicarum rectionem, relata. Omnium fere civitatum non Græciæ ſolum, ſed etiam Barbariæ, ab Ariſtotele, mores, inſtituta, diſciplinas; a Theophraſto leges etiam cognovimus. Cumque uterque eorum docuiſſet, qualem in republica principem eſſe conveniret; pluribus præterea cum ſcripſiſſet, qui eſſet optimus reipublicæ ſtatus; hoc amplius Theophraſtus, quæ eſſent in republica inclinationes rerum et momenta temporum, quibus eſſet moderandum utcunque res poſtularet. Vitæ autem degendæ ratio maxime quidem illis placuit quieta, in contemplatione et cognitione poſita rerum; quæ, quia deorum erat vitæ ſimillima, ſapiente viſa eſt digniſſima. Atque his de rebus et ſplendida eſt eorum et illuſtris oratio.

V. De ſummo bono, quia duo genera librorum ſunt, unum populariter ſcriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt; non ſemper idem dicerere videntur: nec in ſumma tamen ipſa aut varietas eſt ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipſos diſſenſio. Sed cum beata vita quæratur, idque ſit unum, quod philoſophia ſpectare et ſequi debeat; ſitne ea tota ſita in poteſtate ſapientis, an poſſit aut labefactari, aut eripi rebus adverſis, in eo nonnunquam variari inter eos et dubitari videtur. Quod maxime efficit Theophraſti de beata vita liber, in quo multum admodum fortunæ datur: quod ſi ita ſe habeat, non poſſit beatam præſtare vitam ſapientia. Hæc mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quàm virtutis vis gravitaſque poſtulat. Quare teneamus Ariſtotelem, et ejus filium Nicomachum; cujus accurate ſcripti de moribus libri dicuntur illi quidem eſſe Ariſtotelis; ſed non video, cur non potuerit patri ſimilis eſſe filius. Theophraſtum tamen adhibeamus ad pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis et roboris.

Simus igitur contenti his. Namque horum poſteri, meliores

illi quidem, mea ſententia, quam reliquarum philoſophi diſciplinarum; ſed ita degenerant, ut ipſi ex ſe nati eſſe videantur. Primùm Theophraſti Strato phyſicum ſe voluit; in quo etſi eſt magnus, tamen nova pleraque, et perpauca de moribus. Hujus Lyco, oratione locuples, rebus ipſis jejunior. Concinnus deinde et elegans hujus Ariſto; ſed ea, quæ deſideratur a magno philoſopho, gravitas in eo non fuit. Scripta ſane et multa et polita; ſed neſcio quo pacto auctoritatem oratio non habet.

Prætereo multos: in his doctum hominem et ſuavem Hieronymum; quem jam cur Peripateticum appellem, neſcio. Summum enim bonum expoſuit, vacuitatem doloris. Qui autem de ſummo bono diſſentit, de tota philoſophiæ ratione diſſentit. Critolaus imitari antiquos voluit, et quidem eſt gravitate proximus, et redundat oratio: attamen is quidem in patriis inſtitutis manet. Diodorus, ejus auditor, adjungit ad honeſtatem vacuitatem doloris. Hic quoque ſuus eſt; de ſummoque bono diſſentiens, dici vere Peripateticus non poteſt. Antiquorum autem ſententiam Antiochus noſter mihi videtur perſequi diligentiſſime; quam eandem Ariſtotelis fuiſſe et Polemonis docet.

VI. Facit igitur Lucius noſter prudenter, qui audire de ſummo bono potiſſimum velit. Hoc enim conſtituto in philoſophia, conſtituta ſunt omnia. Nam cæteris in rebus ſive prætermiſſum, ſive ignoratum eſt quippiam, non plus incommodi eſt, quam quanti quæque earum rerum eſt, in quibus neglectum eſt aliquid. Summum autem bonum ſi ignoretur, vivendi rationem ignorari neceſſe eſt; ex quo tantus error conſequitur, ut, quem in portum ſe recipiant, ſcire non poſſint. Cognitis autem rerum finibus, cum intelligitur, quid ſit et bonorum extremum et malorum, inventa vitæ via eſt conformatioque omnium officiorum.

Eſt igitur, quo quidque referatur; ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri et comparari poteſt: quod quoniam in quo ſit, magna diſſenſio eſt. Carneadea nobis adhibenda diviſio eſt, qua noſter Antiochus libenter uti ſolet. Ille igitur videt, non modo quot fuiſſent adhuc philoſophorum de ſummo bono, ſed quot omnino eſſe poſſent, ſententiæ. Negabat

igitur ullam eſſe artem, quæ ipſa a ſe proficiſceretur. Etenim ſemper illud extra eſt, quod arte comprehenditur. Nihil opus eſt exemplis hoc facere longius. Eſt enim perſpicuum, nullam artem in ſe verſari, ſed eſſe aliud artem ipſam, aliud quod propoſitum ſit arti. Quoniam ut medicina valetudinis, navigationis gubernatio, ſic vivendi ars eſt prudentia; neceſſe eſt eam quoque ab alia re eſſe conſtitutam, et profectam.

Conſtitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia verſaretur, et quod aſſequi vellet, aptum et accommodatum naturæ eſſe oportere, et tale, ut ipſum per ſe invitaret et alliceret appetitum animi; quem ὁρμὴν Græci vocant. Quid autem ſit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non conſtat, deque eo eſt inter philoſophos, cum ſummum bonum exquiritur, omnis diſſenſio. Totius enim quæſtionis ejus, quæ habetur de finibus bonorum et malorum, cum quæritur, in his quid ſit extremum et ultimum, fons reperiendus eſt, in quo ſint prima invitamenta naturæ. Quo invento, omnis ab eo, quaſi capite, de ſummo bono et malo diſputatio ducitur.

VII. Voluptatis alii primum appetitum putant, et primam depulſionem doloris; alii cenſent primum aſcitum, doloris vacuitatem, et primum declinatum, dolorem. Ab his alii, quæ prima ſecundum naturam nominant, proficiſcuntur; in quibus numerant incolumitatem conſervationemque omnium patrium, valetudinem, ſenſus integros, doloris vacuitatem, vires, pulchritudinem, cæteraque generis ejuſdem; quorum ſimilia ſunt prima in animis quaſi virtutum igniculi et ſemina. Ex his tribus cum unum aliquod ſit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino, præter hæc tria, poſſit eſſe; neceſſe eſt omnino officium aut fugiendi, aut ſequendi, ad eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem vitæ eſſe diximus, in earum trium rerum aliqua verſetur, a qua totius vitæ ducat exordium.

Ex eo autem, quod ſtatuerit eſſe, quo primum natura moveatur, exiſtet etiam recti ratio atque honeſti, quæ cum uno aliquo ex tribus illis congruere poſſit; ut id honeſtum ſit, facere

omnia, aut voluptatis cauſa, etiam ſi eam non conſequare; aut non dolendi, etiam ſi id aſſequi nequeas; aut eorum, quæ ſecundum naturam, adipiſcendi. Ita fit, ut, quanta differentia eſt in principiis naturalibus, tanta ſit in finibus bonorum malorumque diſſimilitudo. Alii rurſus iiſdem a principiis omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa ſecundum naturam obtinenda.

Expoſitis jam igitur ſex de ſummo bono ſententiis, trium proximarum hi principes; voluptatis, Ariſtippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas ſecundum naturam eſſe diximus, Carneades, non ille quidem auctor, ſed defenſor, diſſerendi cauſa, fuit. Superiores tres erant, quæ eſſe poſſent; quarum eſt una ſola defenſa, eaque vehementer. Nam voluptatis cauſa facere omnia, cum, etiam ſi nihil conſequamur, tamen ipſum illud conſilium ita faciendi, per ſe expetendum, et honeſtum, et ſolum bonum ſit, nemo dicit. Ne vitationem quidem doloris ipſam per ſe quiſquam in rebus expetendis putavit, ne ſi etiam evitare poſſet. At vero facere omnia, ut adipiſcamur quæ ſecundum naturam ſint, etiam ſi ea non aſſequamur, id eſſe et honeſtum, et ſolum per ſe expetendum, et ſolum bonum, Stoici dicunt.

VIII. Sex igitur hæ ſunt ſimplices de ſummo bonorum malorumque ſententiæ; duæ ſine patrono, quatuor defenſæ. Junctæ autem et duplices expoſitiones ſummi boni tres omnino fuerunt; nec vero plures, ſi penitus rerum naturam videas, eſſe potuerunt. Nam aut voluptas adjungi poteſt ad honeſtatem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit; aut doloris vacuitas, ut Diodoro; aut prima naturæ, ut antiquis; quos eoſdem Academicos et Peripateticos nominamus. Sed quoniam non poſſunt omnia ſimul dici, hæc in præſentia nota eſſe debebunt, voluptatem ſemovendam eſſe; quando ad majora quædam, ut jam apparebit, nati ſumus. De vacuitate doloris eadem fere dici ſolent, quæ de voluptate. Quoniam igitur et de voluptate cum Torquato, et de honeſtate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone eſt diſputatum;

primùm, quæ contra voluptatem dicta ſunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris.

Nec vero alia ſunt quærenda contra Carneadeam illam ſententiam. Quocunque enim modo ſummum bonum ſic exponitur, ut id vacet honeſtate; nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiæ, conſtare poſſunt. Conjunctio autem cum honeſtate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipſum honeſtum, quod amplecti vult, efficit turpe. Ad eas enim res referre quæ agas, (quarum una, ſi quis malo careat, in ſummo eum bono dicat eſſe; altera verſetur in leviſſima parte naturæ) obſcurantis eſt omnem ſplendorem honeſtatis, ne dicam inquinantis.

Reſtant Stoici, qui, cum a Peripateticis et Academicis omnia tranſtuliſſent, nominibus aliis eaſdem res ſecuti ſunt. Hos contra ſingulos dici eſt melius. Sed nunc, quod agimus. De illis, cum volemus.

Democriti autem ſecuritas, quæ eſt animi tanquam tranquillitas, quam appellant εὐθυμίαν, eò ſeparanda fuit ab hac diſputatione, quia iſta animi tranquillitas ea ipſa eſt beata vita. Quærimus autem, non quæ ſit, ſed unde ſit. Jam exploſæ ejectæque ſententiæ Pyrrhonis, Ariſtonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumſcripſimus, incidere non poſſunt, adhibendæ omnino non fuerunt. Nam cum omnis hæc quæſtio de finibus, et quaſi de extremis bonorum et malorum, ab eo proficiſcatur, quod dicimus naturæ eſſe aptum et accommodatum, quodque ipſum per ſe primum appetatur; hoc totum et ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil aut honeſtum, aut turpe ſit, negant eſſe ullam cauſam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant intereſſe: et Herillus, ſi ita ſenſit, nihil eſſe bonum, præter ſcientiam, omnem conſilii capiendi cauſam inventionemque officii ſuſtulit. Sic, excluſis ſententiis reliquorum, cum præterea nulla eſſe poſſit, hæc antiquorum valeat neceſſe eſt.

IX. Ergo inſtituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hic capiamus exordium. Omne animal ſe ipſum diligit, et, ſimul ac ortum eſt, id agit, ut ſe conſervet, quòd hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, ſe ut conſervet,

atque ita ſit affectum, ut optime ſecundum naturam affectum eſſe poſſit. Hanc initio conſtitutionem confuſam habet et incertam, ut tantummodo ſe tueatur, qualecunque ſit: ſed nec, quid ſit, nec quid poſſit, nec quid ipſius natura ſit, intelligit. Cum autem proceſſit paulum, et, quatenus quidquid ſe attingat, ad ſeque pertineat, perſpicere cœpit; tum ſenſim incipit progredi, ſeſeque agnoſcere, et intelligere quam ob cauſam habeat eum, quem diximus, animi appetitum; cœptatque et ea, quæ naturæ apta ſentit, appetere, et propulſare contraria. Ergo omni animali illud, quod appetit, poſitum eſt in eo, quod naturæ eſt accommodatum. Ita finis bonorum exiſtit, ſecundum naturam vivere, ſic affectum, ut optime affici poſſit, ad naturamque accommodatiſſime.

Quoniam autem ſua cujuſque animantis natura eſt, neceſſe eſt quoque finem omnium hunc eſſe, ut natura expleatur. Nihil enim prohibet, quædam eſſe et inter ſe animalibus reliquis, et cum beſtiis homini communia, quoniam omnium eſt natura communis. Sed extrema illa et ſumma, quæ quærimus, inter animalium genera diſtincta et diſpertita ſunt, et ſua cuique propria, et ad id apta, quod cujuſque natura deſiderat.

Quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum eſſe, ſecundum naturam vivere, non ita accipiendum eſt, quaſi dicamus, unum eſſe omnium extremum: ſed ut omnium artium recte dici poteſt commune eſſe, ut in aliqua ſcientia verſentur, ſcientiam autem ſuam cujuſque artis eſſe; ſic commune animalium omnium ſecundum naturam vivere, ſed naturas eſſe diverſas, ut aliud equo ſit natura, aliud bovi, aliud homini, et tamen in omnibus ſumma communis, et quidem non ſolum in animalibus, ſed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, et tuetur; in quibus videmus, ea, quæ gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipſa ſibi per ſe, quæ ad vivendum creſcendumque valeant, et ſuo genere perveniant ad extremum. Ut jam liceat una comprehenſione omnia complecti; non dubitemque dicere, omnem naturam eſſe conſervatricem ſui, idque habere propoſitum quaſi finem et extremum, ſe ut cuſtodiat

quàm in optimo ſui generis ſtatu: ut neceſſe ſit, omnium rerum, quæ naturâ vigeant, ſimilem eſſe finem, non eundem. Ex quo intelligi debet, homini id eſſe in bonis ultimum, ſecundum naturam vivere; quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente. Hæc igitur nobis explicanda ſunt: ſed, ſi enodatius, vos ignoſcetis. Hujus enim ætati, et huic nunc hoc primum fortaſſe audienti, ſervire debemus. Ita prorſus, inquam. Etſi ea quidem, quæ adhuc dixiſti, quamvis ad ætatem recte iſto modo dicerentur.

X. Expoſita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur iſta ſe res ita habeat, ut dixi, deinceps demonſtrandum eſt. Quamobrem ordiamur ab eo, quod primum poſui, quod idem reapſe primum eſt, ut intelligamus, omne animal ſeipſum diligere. Quod quanquam dubitationem non habet, (eſt enim infixum in ipſa natura, comprehenditur ſuis cujuſque ſenſibus, ſic, ut, contra ſi quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid prætermittamus, rationes quoque, cur hoc ita ſit, afferendas puto. Etſi quî poteſt intelligi aut cogitari, eſſe aliquod animal, quod ſe oderit? Res enim concurrent contrariæ. Nam cum appetitus ille animi aliquid ad ſe trahere cœperit conſultò, quod ſibi obſit, quia ſit ſibi inimicus; cum id ſuâ cauſâ faciet; et oderit ſe, et ſimul diliget: quod fieri non poteſt. Neceſſe eſt quidem, ſi quis ſibi ipſi inimicus eſt, eum, quæ bona ſunt, mala putare; bona contrà, quæ mala: et, quæ appetenda, fugere; et, quæ fugienda, appetere: quæ ſine dubio vitæ ſunt everſio. Neque enim, ſi nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quærant, aut, ut ille apud Terentium, qui decrevit *tantiſper ſe minus injuriæ ſuo gnato facere*, ut ait ipſe, *dum fiat miſer*, inimicus ipſe ſibi putandus eſt.

Sed alii dolore moventur, alii cupiditate: iracundia etiam multi efferuntur; et cum in mala ſcientes irruunt, tamen ſe optime ſibi conſulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi ſic uſus eſt: tibi ut opus eſt facto, face.

Velut, qui ipſi ſibi bellum indixiſſent, cruciari dies, noctes torqueri, vellent; nec vero ſeſe ipſi accuſarent ob eam cauſam,

quod ſeſe male rebus ſuis conſuluiſſe dicerent. Eorum enim hæc eſt querela, qui ſibi cari ſunt, ſeſeque diligunt. Quare, quotieſcunque dicetur male de ſe quis mereri, ſibique eſſe inimicus atque hoſtis, vitam denique fugere, intelligatur aliquam ſubeſſe ejuſmodi cauſam, ut ex eo ipſo poſſit intelligi, ſibi quemque eſſe carum. Nec vero id ſatis eſt, neminem eſſe, qui ipſe ſe oderit; ſed illud quoque intelligendum eſt, neminem eſſe, qui, quo modo ſe habeat, nihil ſua cenſeat intereſſe. Tolletur enim appetitus animi, ſi, ut in iis rebus, inter quas nihil intereſt, neutram in partem propenſiores ſumus, item in nobiſmetipſis, quemadmodum affecti ſimus, nihil noſtra arbitramur intereſſe.

XI. Atqui etiam illud, ſi quis dicere velit, perabſurdum ſit, ita diligi a ſeſe quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipſum, qui ſeſe diligat. Hoc cum in amicitiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocunque dicitur, intelligi tamen, quid dicatur, poteſt. In nobis autem ipſis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratia, propter voluptatem, nos amemus. Propter nos enim illam, non propter eam noſmetipſos, diligimus.

Quanquam quid eſt, quod magis perſpicuum ſit, non modo carum ſibi quemque, verum etiam vehementer carum eſſe? Quis eſt enim, aut quotus quiſque, cui, mors cum appropinquet,

Non refugiat timido ſanguen, atque exalbeſcat metu?

Etſi hoc quidem eſt in vitio, diſſolutionem naturæ tam valde perhorreſcere; quod item eſt reprehendendum in dolore: ſed quia fere ſic afficiuntur omnes, ſatis argumenti eſt, ab interitu naturam abhorrere. Idque quo magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum eſt, hæc ipſa nimia in quibuſdam futura non fuiſſe, niſi quædam eſſent modica naturâ. Nec vero dico eorum metum mortis, qui, quia privari ſe vitæ bonis arbitrentur, aut quia quaſdam poſt mortem formidines extimeſcant, aut ſi metuant ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim ſæpe, qui nihil eorum cogitant, ſi quando his ludentes minamur præcipitaturos alicunde, extimeſcunt. Quinetiam feræ, inquit Pacuvius,

Quibus abeſt ad præcavendum intelligendi aſtutia,
ſibi injecto terrore mortis horreſcunt.

Quis autem de ipſo ſapiente aliter exiſtimat, quin, etiam cum decreverit eſſe moriendum, tamen diſceſſu a ſuis atque ipſa relinquenda luce moveatur? Maxime autem in hoc quidem genere vis eſt perſpicua naturæ, cum et mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant; et angantur appropinquatione mortis confecti homines ſenectute; et ea perferant, quæ Philoctetam videmus in fabulis; qui, cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio ſagittarum:

Configebat tardus celeres, ſtans volantes,
ut apud Accium eſt,

Pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat.

De hominum genere, aut omnino de animalium, loquor; cum arborum et ſtirpium eadem pene natura ſit: ſive, ut doctiſſimis viris viſum eſt, major aliqua cauſa atque divinior hanc vim ingenuit, ſive hoc ita ſit fortuito. Videamus ea, quæ terra gignit, corticibus et radicibus valida ſervari; quod contingit animalibus ſenſuum diſtributione, et quadam compactione membrorum. Qua quidem de re, quanquam aſſentior iis, qui hæc omnia regi naturâ putant; quæ ſi natura negligant, ipſa eſſe non poſſint; tamen concedo, ut, qui de hoc diſſentiunt, exiſtiment quod velint, ac vel hoc intelligant, ſi quando naturam hominis dicam, hominem dicere me; nihil enim hoc differt. Nam prius poterit a ſe quiſque diſcedere, quam appetitum earum rerum, quæ ſibi conducant, amittere. Jure igitur graviſſimi philoſophi initium ſummi boni a natura petiverunt, et illum appetitum rerum, ad naturam accommodatarum, ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturæ, qua ſe ipſi diligunt.

XII. Deinceps videndum eſt, quoniam ſatis apertum eſt ſibi quemque naturâ eſſe carum, quæ ſit hominis natura. Id eſt enim de quo quærimus. Atqui perſpicuum eſt, hominem e corpore animoque conſtare, cum primæ ſint animi partes, ſecundæ corporis. Deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut

excellat aliis, animumque ita conſtitutum, ut et ſenſibus inſtructus ſit, et habeat præſtantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua ſit mirabilis quædam vis rationis, et cognitionis, et ſcientiæ, virtutumque omnium. Nam quæ corporis ſunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, et cognitionem habent faciliorem. Itaque ab his ordiamur.

Corporis igitur noſtri partes, totaque figura, et forma, et ſtatura, quam apta ad naturam ſit apparet: neque eſt dubium, quin frons, oculi, aures, et reliquæ partes, quales propriæ ſunt hominis, intelligatur: ſed certe opus eſt ea valere et vigere, naturales motus uſuſque habere, ut nec abſit quid eorum, nec ægrum debilitatumve ſit. Id enim natura deſiderat. Eſt etiam actio quædam corporis, quæ motus et ſtatus naturæ congruentes tenet; in quibus ſi peccetur diſtortione et depravatione quadam, aut motu ſtatuve deformi, ut ſi aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, ſed retro; fugere plane ſe ipſe, et hominem ex homine exuens naturam odiſſe videatur. Quamobrem etiam ſeſſiones quædam, et flexi fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium eſſe ſolent, contra naturam ſunt; ut, etiam ſi animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario moderati æquabileſque habitus, affectiones, uſuſque corporis, apta eſſe ad naturam videntur.

Jam vero animus non eſſe ſolum, ſed etiam cujuſdammodi debet eſſe, ut et omnes partes habeat incolumes, et de virtutibus nulla deſit. Atqui in ſenſibus eſt ſua cujuſque virtus, ut ne quid impediat, quo minus ſuo ſenſus quiſque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quæ ſubjectæ ſunt ſenſibus.

XIII. Animi autem, et ejus animi partis, quæ princeps eſt, quæque mens nominatur, plures ſunt virtutes, ſed duo prima genera: unum earum, quæ ingenerantur ſuapte natura, appellanturque non voluntariæ: alterum earum, quæ, in voluntate poſitæ, magis proprio nomine appellari ſolent, quarum eſt excellens in animorum laude præſtantia. Prioris generis eſt docilitas, memoria; quæ fere omnia appellantur uno ingenii nomine;

eaſque virtutes qui habent, ingenioſi vocantur. Alterum autem genus eſt magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, juſtitiam, et reliquas ejuſdem generis.

Et ſummatim quidem hæc erant de corpore animoque dicenda; quibus quaſi informatum eſt, quod hominis natura poſtulet. Ex quo perſpicuum eſt, quoniam ipſi a nobis diligamur, omniaque et in animo et in corpore perfecta velimus eſſe, ea nobis ipſa cara eſſe propter ſe, et in iis eſſe ad bene vivendum momenta maxima. Nam cui propoſita ſit conſervatio ſui, neceſſe eſt huic partes quoque ſui caras eſſe, carioreſque, quo perfectiores ſint, et magis in ſuo genere laudabiles. Ea enim vita expetitur, quæ ſit animi corporiſque expleta virtutibus; in eoque ſummum bonum poni neceſſe eſt, quandoquidem id tale eſſe debet, ut rerum expetendarum ſit extremum. Quo cognito, dubitari non poteſt, quin, cum ipſi homines ſibi ſint per ſe et ſua ſponte cari, partes quoque et corporis, et animi, et earum rerum, quæ ſunt in utriuſque motu et ſtatu, ſua caritate colantur, et per ſe ipſæ appetantur.

Quibus expoſitis, facilis eſt conjectura, ea maxime eſſe expetenda ex noſtris, quæ plurimum habent dignitatis; ut optimæ cujuſque partis, quæ per ſe expetatur, virtus ſit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariæ; quæ quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur, qua nihil eſt in homine divinius. Etenim omnium rerum, quas et creat natura, et tuetur, quæ aut ſine animo ſint, aut non multo ſecus, earum ſummum bonum in corpore eſt; ut non inſcite illud dictum videatur in ſue, animam illi pecudi datam pro ſale, ne putreſceret.

XIV. Sunt autem beſtiæ quædam, in quibus ineſt aliquid ſimile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis; in quibus non corporum ſolum, ut in ſuibus, ſed etiam animorum, aliqua ex parte, motus quoſdam videmus. In homine autem ſumma omnis animi eſt, et in animo, rationis; ex qua virtus eſt, quæ

rationis abſolutio definitur; quam etiam atque etiam explicandam putant.

Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quædam et perfectio eſt, non diſſimilis animantium. Itaque et vivere vitem et mori dicimus; arboremque et novellam, et vetulam, et vigere, et ſeneſcere. Ex quo non eſt alienum, ut animantibus, ſic illis et apta quædam ad naturam aptare, et aliena; earumque augendarum et alendarum quandam cultricem eſſe, quæ ſit ſcientia atque ars agricolarum, quæ circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo poſſit ire; ut ipſæ vites, ſi loqui poſſint, ita ſe tractandas tuendaſque eſſe fateantur. Et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potiſſimum loquar, eſt id extrinſecus. In ipſa enim parum magna vis eſt, ut quam optime ſe habere poſſit, ſi nulla cultura adhibeatur.

At vero ſi ad vitem ſenſus acceſſerit, ut appetitum quendam habeat, et per ſe ipſa moveatur, quid facturam putas? An ea, quæ per vinitorem antea conſequebatur, et per ſe ipſam curabit? Sed videſne acceſſuram ei curam, ut ſenſus quoque ſuos eorumque omnium appetitum, et, ſi qua ſint ei membra adjuncta, tueatur? Sic ad illa, quæ ſemper habuit, junget ea, quæ poſtea acceſſerint; nec eundem finem habebit, quem cultor ejus habebat; ſed volet ſecundum eam naturam, quæ poſtea ei adjuncta ſit, vivere. Ita ſimilis erit finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen. Non enim jam ſtirpis bonum quæret, ſed animalis. Quod ſi non ſenſus modo ei ſit datus, verum etiam animus hominis; non neceſſe eſt, et illa priſtina manere, ut tuenda? et inter hæc multo eſſe cariora, quæ acceſſerint? animique optimam quamque partem cariſſimam? in eaque expletione naturæ ſummi boni finem conſiſtere, cum longe multumque præſtet mens atque ratio? Sic et extremum omnium appetendorum, atque ductum a prima commendatione naturæ, multis gradibus aſcendit, ut ad ſummum perveniret; quod cumulatur ex integritate corporis, et ex mentis ratione perfecta.

XV. Cum igitur ea ſit, quam expoſui, forma naturæ; ſi, ut

initio dixi, ſimul atque ortus eſſet, ſe quiſque cognoſceret, judicareque poſſet quæ vis et totius eſſet naturæ et partium ſingularum, continuo videret quid eſſet hoc quod quærimus, omnium rerum, quas expetimus, ſummum et ultimum; nec ulla in re peccare poſſet. Nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura eſt, nec perſpici, nec cognoſci poteſt. Progredientibus autem ætatibus, ſenſim tardeve potius quaſi noſmetipſos cognoſcimus. Itaque illa prima commendatio, quæ a natura noſtri facta eſt, nobis obſcura et incerta eſt; primuſque appetitus ille animi tantum agit, ut ſalvi atque integri eſſe poſſimus. Cum autem diſpicere cœperimus et ſentire quid ſimus, et quid animantibus cæteris differamus, tum ea ſequi incipimus, ad quæ nati ſumus.

Quam ſimilitudinem videmus in beſtiis, quæ primò, in quo loco natæ ſunt, ex eo ſe non commovent; deinde ſuo quæque appetitu movetur. Serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis; ſuam denique cuique naturam eſſe ad vivendum ducem. Quæ ſimilitudo in genere etiam humano apparet. Parvi enim primo ortu ſic jacent, tanquam omnino ſine animo ſint. Cum autem paulum firmitatis acceſſerit, et animo utuntur, et ſenſibus, connitunturque, ut ſeſe erigant, et manibus utantur: et eos agnoſcunt a quibus educantur: deinde æqualibus delectantur, libenterque ſe cum his congregant, dantque ſe ad ludendum: fabellarumque auditione ducuntur: deque eo, quod ipſis ſuperat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quæ domi fiunt, curioſius, incipiuntque commentari aliquid et diſcere: et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina: quibuſque rebus cum æqualibus decertant, ſi vincunt, efferunt ſe lætitia; victi debilitantur, animoſque demittunt. Quorum ſine cauſa fieri nihil putandum eſt.

Eſt enim naturâ ſic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur; ob eamque cauſam parvi virtutum ſimulacris, quarum in ſe habent ſemina, ſine doctrina moventur. Sunt enim prima elementa naturæ; quibus auctis,

virtutis quaſi carmen efficitur. Nam cum ita nati factique ſimus, ut et agendi aliquid, et diligendi aliquos, et liberalitatis, et referendæ gratiæ principia in nobis contineremus, atque ad ſcientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariiſque rebus alienos; non ſine cauſa eas, quas dixi, in pueris virtutum quaſi ſcintillulas videmus, e quibus accendi philoſophi ratio debet, ut eam, quaſi Deum, ducem ſubſequens, ad naturæ perveniat extremum. Nam, ut ſæpe jam dixi, in infirma ætate imbecillaque mente vis naturæ per caliginem cernitur. Cum autem progrediens confirmatur animus, agnoſcit ille quidem naturæ vim, ſed ita, ut progredi poſſit longius, per ſe ſit tamen inchoata.

XIV. Intrandum eſt igitur in rerum naturam, et penitus, quid ea poſtulet, pervidendum. Aliter enim noſmetipſos noſſe non poſſumus. Quod præceptum quia majus erat quam ut ab homine videretur, idcirco aſſignatum eſt Deo. Jubet igitur nos Pythius Apollo *noſcere noſmetipſos*. Cognitio autem hæc eſt una, ut vim noſtri corporis animique norimus, ſequamurque eam vitam, quæ rebus ipſis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quæ dixi, quam perfectiſſima a natura haberemus; confitendum eſt, cum id adepti ſimus, quod appetitum ſit, in eo quaſi ultimo conſiſtere naturam, atque id eſſe ſummum bonum: quod certe univerſum ſua ſponte ipſum expeti, et propter ſe, neceſſe eſt, quoniam ante demonſtratum eſt, etiam ſingulas ejus partes eſſe per ſe expetendas.

In enumerandis autem corporis commodis ſi quis prætermiſſam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quæſtio differatur. Utrum enim ſit voluptas in iis rebus, quas primas ſecundum naturam eſſe diximus, necne ſit, ad id, quod agimus, nihil intereſt. Si enim (ut mihi quidem videtur) non explet bona naturæ voluptas, jure prætermiſſa eſt. Sin eſt in ea, quod quidam volunt, nihil impedit noſtram hanc comprehenſionem ſummi boni. Quæ enim conſtituta ſunt prima naturæ, ad ea ſi voluptas acceſſerit, unum aliquod acceſſerit commodum corporis, neque eam conſtitutionem ſummi boni, quæ eſt propoſita, mutaverit.

XVII. Et adhuc quidem ita nobis progreſſa ratio eſt, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturæ. Nunc autem aliud jam argumentandi ſequamur genus, ut non ſolum, quia nos diligamus, ſed quia cujuſque partis naturæ et in corpore et in animo ſua quæque vis eſt, idcirco, in his rebus ſummâ, noſtra ſponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, videſne, ut, ſi qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta ſint, occultent homines? ut etiam contendant et elaborent, ſi efficere poſſint, ut aut non appareat corporis vitium, aut quam minimum appareat? multoſque etiam dolores curationis cauſa perferant? ut, ſi ipſe uſus membrorum non modo non major, verum etiam minor futurus ſit, eorum tamen ſpecies ad naturam revertatur? Etenim cum omnes naturâ totos ſe expetendos putent, nec id ob aliam rem, ſed propter ipſos; neceſſe eſt ejus etiam partes propter ſe expeti, quod univerſum propter ſe expetatur.

Quid? in motu et in ſtatu corporis nihilne eſt, quod animadvertendum eſſe ipſa natura judicet? Quemadmodum quis ambulet, ſedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque ſit; nihilne eſt in his rebus, quod dignum libero aut indignum eſſe ducamus? Nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut ſtatu videntur naturæ legem et modum contempſiſſe? Et, quoniam hæc ducuntur de corpore, quid eſt, cur non recte pulchritudo etiam ipſa propter ſe expetenda ducatur? Nam ſi pravitatem imminutionemque corporis propter ſe fugiendam putamus; cur non etiam, ac fortaſſe magis, propter ſe formæ dignitatem ſequamur? Et, ſi turpitudinem fugiamus in ſtatu et motu corporis, quid eſt, cur pulchritudinem non ſequamur? Atque etiam valetudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem ſolum, ſed etiam ipſas propter ſe expetemus. Quoniam enim natura ſuis omnibus expleri partibus vult, hunc ſtatum corporis per ſe ipſum expetit, qui eſt maxime e natura; quæ tota perturbatur, ſi aut ægrum corpus eſt, aut dolet, aut caret viribus.

XVIII. Videamus animi partes; quarum eſt aſpectus illuſtrior; quæ quo ſunt excelſiores, eo dant clariora indicia naturæ.

Tantus eſt igitur innatus in nobis cognitionis amor et ſcientiæ, ut nemo dubitare poſſit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmuſne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendiſque deterreantur? ut pulſi requirant, et aliquid ſcire ſe gaudeant? ut aliis narrare geſtiant? ut pompa, ludis, atque ejuſmodi ſpectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem et ſitim perferant? Quid vero? qui ingenuis ſtudiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipſa cognitione et ſcientia captos? et cum maximis curis et laboribus compenſare eam, quam ex diſcendo capiant, voluptatem?

Mihi quidem Homerus hujuſmodi quiddam vidiſſe videtur in iis, quæ de Sirenum cantibus finxerit. Neque enim vocum ſuavitate videntur, aut novitate quadam et varietate cantandi revocare eos ſolitæ, qui prætervehebantur, ſed quia multa ſe ſcire profitebantur; ut homines ad earum ſaxa diſcendi cupiditate adhæreſcerent. Ita enim invitant Ulyſſem; (nam verti, ut quædam Homeri, ſic iſtum ipſum locum)

O decus Argolicum, quin puppim flectis, Ulyſſe,
Auribus ut noſtros poſſis agnoſcere cantus?
Nam nemo hæc unquam eſt tranſvectus cærula curſu,
Quin prius adſtiterit vocum dulcedine captus;
Poſt variis avido ſatiatus pectore muſis,
Doctior ad patrias lapſus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, cladem que tenemus,
Græcia quam Trojæ divino numine vexit;
Omniaque e latis rerum veſtigia terris.

Vidit Homerus, probari fabulam non poſſe, ſi cantiunculis tantus vir irretitus teneretur. Scientiam pollicentur; quam non erat mirum ſapientiæ cupido patriâ eſſe cariorem. Atque omnia quidem ſcire, cujuſcunque modi ſunt, cupere, curioſorum: duci vero majorum rerum contemplatione ad cupiditatem ſcientiæ, ſummorum virorum eſt putandum.

XIX. Quem enim ardorem ſtudii cenſetis fuiſſe in Archimede,

qui dum in pulvere quædam deſcribit attentius, ne patriam quidem captam eſſe ſenſerit? Quantum Ariſtoxeni ingenium conſumptum videmus in muſicis? Quo ſtudio Ariſtophanem putamus ætatem in literis duxiſſe? Quid de Pythagora? Quid de Platone aut Democrito loquar, a quibus propter diſcendi cupiditatem videmus ultimas terras eſſe peragratas? quæ qui non vident, nihil unquam magna cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea ſtudia, quæ dixi, non intelligunt idcirco eſſe ea propter ſe expetenda, quod, nulla utilitate objecta, delectentur animi, atque ipſa ſcientia, etiam ſi incommoda datura ſit, gaudeant.

Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? Ipſi enim quæramus a nobis, ſtellarum motus contemplationeſque rerum cæleſtium, eorumque omnium, quæ naturæ obſcuritate occultantur, cognitiones, quemadmodum nos moveant; et quid hiſtoria delectet, quam ſolemus perſequi uſque ad extremum: prætermiſſa repetimus, inchoata perſequimur. Nec vero ſum inſcius, eſſe utilitatem in hiſtoria, non modo voluptatem. Quid, cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci poteſt, cum voluptate legimus? Quid, cum volumus nomina eorum, qui quid geſſerint, nota nobis eſſe, parentes, patriam, multa prætera minime neceſſaria? Quid, quod homines infimâ fortunâ, nulla ſpe rerum gerendarum, opifices denique, delectentur hiſtoria? maximeque eos videre poſſumus res geſtas audire et legere velle, qui a ſpe gerendi abſunt, confecti ſenectute. Quocirca intelligi neceſſe eſt, in ipſis rebus, quæ diſcuntur et cognoſcuntur, invitamenta ineſſe, quibus ad diſcendum cognoſcendumque moveamur.

Ac veteres quidem philoſophi, in beatorum inſulis, fingunt, qualis naturâ ſit vita ſapientium, quos cura omni liberatos, nullum neceſſarium vitæ cultum aut paratum requirentes, nihil aliud eſſe acturos putant, niſi ut omne tempus in quærendo ac diſcendo, in naturæ cognitione conſumant. Nos autem non ſolum beatæ vitæ iſtam oblectationem videmus, ſed etiam levamentum miſeriarum. Itaque multi cum in poteſtate eſſent

hoſtium aut tyrannorum, multi in cuſtodia, multi in exilio, dolorem ſuum doctrinæ ſtudiis levaverunt.

Princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius, cum patria pulſus eſſet injuria, ad Ptolemæum ſe regem Alexandriam contulit. Qui cum in hac ipſa philoſophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophraſtique eſſet auditor, multa præclara in illo calamitoſo otio ſcripſit, non ad uſum aliquem ſuum, quo erat orbatus; ſed animi cultus ille erat ei quaſi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, prætorio, erudito homine, oculis capto, ſæpe audiebam, cum ſe lucis magis quam utilitatis deſiderio moveri diceret. Somnum denique nobis, niſi requietem corporibus et medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum; aufert enim ſenſus, actionemque tollit omnem. Itaque, ſi aut requietem natura non quæreret, aut eam poſſet alia quadam ratione conſequi, facile pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, diſcendique cauſa, prope contra naturam vigilias ſuſcipere ſoleamus.

XX. Sunt autem clariora, vel plane perſpicua, nec dubitanda indicia naturæ, maxime ſcilicet in homine, ſed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere ſemper, neque ulla conditione quietem ſempiternam poſſit pati. Facile eſt hæc cernere in primis puerorum ætatulis. Quanquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar; tamen omnes veteres philoſophi, maxime noſtri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime ſe arbitrentur naturæ voluptatem poſſe cognoſcere. Videmus igitur, ut conquieſcere ne infantes quidem poſſint: cum vero paulum proceſſerint, luſionibus vel laborioſis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri poſſint; eaque cupiditas agendi aliquid adoleſcit una cum ætatibus. Itaque, ne ſi jucundiſſimis quidem nos ſomniis uſuros putemus, Endymionis ſomnum nobis velimus dari; idque, ſi accidat, mortis inſtar putemus.

Quin etiam inertiſſimos homines, neſcio qua ſingulari nequitia præditos, videmus tamen et animo et corpore moveri ſemper, et, cum re nulla impediantur neceſſaria, aut alveolum

poſcere, aut quærere quempiam ludum, aut ſermonem aliquem requirere: cumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos et ſemicirculos conſectari. Ne beſtiæ quidem, quas delectationis cauſa concludimus, cum copioſius alantur quam ſi eſſent liberæ, facile patiuntur ſeſe contineri; motuſque ſolutos et vagos, a natura ſibi tributos, requirunt.

Itaque, ut quiſque optime natus inſtitutuſque eſt, eſſe omnino nolit in vita, ſi gerendis negotiis orbatus poſſit paratiſſimis veſci voluptatibus. Nam aut privatim aliquid gerere malunt; aut, qui altiore animo ſunt, capeſſunt rempublicam honoribus imperiiſque adipiſcendis, aut totos ſe ad ſtudia doctrinæ conferunt. Qua in vita, tantum abeſt ut voluptates conſectentur, etiam curas, ſollicitudines, vigilias perferunt; optimaque parte hominis, quæ in nobis divina ducenda eſt, ingenii et mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. Nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quæ ſunt ab antiquis repertæ, aut inveſtigationem novarum: quo ſtudio cum ſatiari non poſſunt, omnium cæterarum rerum obliti, nihil abjectum, nihil humile cogitant: tantaque eſt vis talibus in ſtudiis, ut eos etiam, qui ſibi alios propoſuerunt fines bonorum, quos utilitate aut voluptate dirigunt, tamen in rebus quærendis explicandiſque naturis ætates conterere videamus.

XXI. Ergo hoc quidem apparet, nos ad agendum eſſe natos. Actionum autem genera plura, ut obſcurentur etiam minora majoribus. Maximæ autem ſunt, primum, ut mihi quidem videtur, et iis, quorum nunc in ratione verſamur, conſideratio cognitiove rerum cæleſtium, et earum, quas a natura occultatas et latentes indagare ratio poteſt; deinde rerumpublicarum adminiſtratio, aut adminiſtrandi ſciendique prudens, temperata, fortis, et juſta ratio, reliquæque virtutes, et actiones virtutibus congruentes, quæ, uno verbo complexi omnia, *honeſta* dicimus; ad quorum etiam cognitionem et uſum jam corroborati, natura ipſa præeunte, deducimur. Omnium enim rerum principia parva ſunt, ſed ſuis progreſſionibus uſa augentur; nec ſine cauſa: in primo enim ortu ineſt teneritas et mollities quædam,

ut nec res videre optimas, nec agere poſſint. Virtutis enim beatæque vitæ, quæ duo maxime expetenda ſunt, ſerius lumen apparet; multo etiam ſerius, ut plane, qualia ſint, intelligantur. Præclare enim Plato, *Beatum, cui etiam in ſenectute contigerit, ut ſapientiam veraſque opiniones aſſequi poſſit.*

Quare, quoniam de primis naturæ commodis ſatis dictum eſt, nunc de majoribus, conſequentibuſque videamus. Natura igitur corpus quidem hominis ſic et genuit, et formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente ætate fingeret; neque ſane multum adjumentis externis et adventitiis uteretur. Animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus; ſenſibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adjumento ullo ad ſuam conformationem indigeret. Quod autem in homine præſtantiſſimum atque optimum eſt, id deſeruit. Etſi dedit talem mentem, quæ omnem virtutem jam accipere poſſet, ingenuitque ſine doctrina notitias parvas rerum maximarum, et quaſi inſtituit docere, et induxit in ea, quæ inerant, tanquam elementa virtutis: ſed virtutem ipſam inchoavit; nihil amplius.

Itaque noſtrum eſt (quod noſtrum dico, artis eſt) ad ea principia, quæ accepimus, conſequentia exquirere, quoad ſit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris ſit haud paulo, magiſque ipſum propter ſe expetendum, quam aut ſenſus, aut corporis ea, quæ diximus; quibus tantum præſtat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari poſſit, quid interſit. Itaque omnis honos, omnis admiratio, omne ſtudium, ad virtutem et ad eas actiones, quæ virtuti ſunt conſentaneæ, refertur; eaque omnia, quæ aut ita in animis ſunt, aut ita geruntur, uno nomine *honeſta* dicuntur: quorum omnium quæque ſint notitiæ, quæque ſignificentur rerum vocabulis, quæque cujuſque vis et natura ſit, mox videbimus.

XXII. Hoc autem loco tantùm explicemus, hæc, honeſta quæ dico, præterquam quod noſmetipſos diligamus, præterea ſuapte natura per ſe eſſe expetenda. Indicant pueri; in quibus, ut in ſpeculis, natura cernitur. Quanta ſtudia decertantium ſunt! quantaque

ipſa certamina! ut illi efferuntur lætitia, cum vicerint! ut pudet victos! ut ſe accuſari nolunt! quam cupiunt laudari! quos illi labores non perferunt, ut æqualium principes ſint! quæ memoria eſt in his bene merentium! quæ referendæ gratiæ cupiditas! Atque ea in optima quaque indole maxime apparent; in qua hæc honeſta, quæ intelligimus, a natura tanquam adumbrantur, ſed hæc in pueris expreſſa.

In iis vero ætatibus, quæ jam confirmatæ ſunt, quis eſt tam diſſimilis homini, qui non moveatur et offenſione turpitudinis, et comprobatione honeſtatis? Quis eſt, qui non oderit libidinoſam, protervam adoleſcentiam? Quis contrà in illa ætate pudorem, conſtantiam, etiam ſi ſua nihil interſit, non tamen diligat? Quis Pullum Numitorem, Fregellanum, proditorem, quanquam reipublicæ noſtræ profuit, non odit? Quis urbis conſervatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? Cui Tubuli nomen odio non eſt? Quis Ariſtidem mortuum non diligit?

An obliviſcimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoſcimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem et ad decus nati, ſuſcepti, inſtituti ſumus? Qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego ſum Oreſtes.

contraque ab altero,

Immo enimvero ego ſum, inquam, Oreſtes.

Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi; ambos ergo una vivere precamur. Quoties hoc agitur, quandove, niſi admirationibus maximis? Nemo eſt igitur, qui non hanc affectionem animi probet atque laudet; qua non modo utilitas nulla quæritur, ſed contra utilitatem etiam conſervatur fides.

Talibus exemplis non fictæ ſolum fabulæ, verum etiam hiſtoriæ refertæ ſunt, et quidem maxime noſtræ. Nos enim ad ſacra Idæa accipienda optimum virum delegimus: nos tutores miſimus regibus: noſtri imperatores pro ſalute patriæ ſua capita

voverunt: noſtri Conſules regem inimiciſſimum, mœnibus jam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: noſtra in republica et quæ per vim oblatum ſtuprum voluntaria morte lueret, inventa eſt; et qui interficeret filiam, ne ſtupraretur: quæ quidem omnia, et innumerabilia præterea, quis eſt, qui non intelligat, et eos, qui fecerunt, dignitatis ſplendore ductos, immemores fuiſſe utilitatum ſuarum, noſque, cum ea laudemus, nulla alia re, niſi honeſtate, duci?

XXIII. Quibus rebus expoſitis (nec enim ſum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, perſecutus) ſed his rebus concluditur profecto, et virtutes omnes, et honeſtum illud, quod ex his virtutibus exoritur, et in his hæret, eſſe per ſe expetendum. In omni autem honeſto, de quo loquimur, nihil eſt tam illuſtre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, et quaſi quædam ſocietas et communicatio utilitatum, et ipſa caritas generis humani; quæ nata a primo ſatu, quo a procreatoribus nati diliguntur, et tota domus conjugio et ſtirpe conjungitur, ſerpit ſenſim foras cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiis; poſt vicinitatibus; tum civibus, et iis, qui publice ſocii atque amici ſunt; deinde totius complexu gentis humanæ. Quæ animi affectio ſuum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, ſocietatem conjunctionis humanæ munifice et æque tuens, juſtitia dicitur; cui adjunctæ ſunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quæque ſunt generis ejuſdem.

Atque hæc ita juſtitiæ propria ſunt, ut ſint virtutum reliquarum communia. Nam cum ſic hominis natura generata ſit, ut habeat quiddam innatum quaſi civile atque populare, quod Græci πολιτικὸν vocant; quidquid aget quæque virtus, id a communitate, et ea, quam expoſui, caritate atque ſocietate humana non abhorrebit; viciſſimque juſtitia, ut ipſa ſe fundet uſu in cæteras virtutes, ſic illas expetet. Servari enim juſtitia, niſi a forti viro, niſi a ſapiente, non poteſt. Qualis eſt igitur omnis hæc, quam dico, conſpiratio, conſenſuſque virtutum, tale eſt illud ipſum honeſtum; quandoquidem honeſtum aut ipſa virtus

eſt, aut res geſta virtute: quibus in rebus vita conſentiens, virtutibuſque reſpondens, recta, et honeſta, et conſtans, et naturæ congruens exiſtimari poteſt.

Atque hæc conjunctio confuſioque virtutum tamen a philoſophis ratione quadam diſtinguitur. Nam cum ita copulatæ connexæque ſunt, ut omnes omnium participes ſint, nec alia ab alia poſſit ſeparari; tamen proprium ſuum cujuſque munus eſt, ut fortitudo in laboribus periculiſque cernatur; temperantia in prætermittendis voluptatibus; prudentia in delectu bonorum et malorum; juſtitia in ſuo cuique tribuendo. Quando igitur ineſt in omni virtute cura quædam quaſi foras ſpectans, alioſque appetens atque complectens, exiſtit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam ſocietatem hominum eſſe volumus) propter ſe expetendi ſint.

Atque eorum nihil eſt ejus generis, ut ſit in fine atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter ſe expetendorum reperiantur: unum, quod eſt in iis, in quibus completur illud extremum; quæ ſunt aut animi, aut corporis. Hæc autem, quæ ſunt extrinſecus, id eſt, quæ neque in animo ſunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipſa patria, ſunt illa quidem ſua ſponte cara, ſed eodem in genere, quo illa, non ſunt. Nec vero quiſquam ſummum bonum aſſequi unquam poſſet, ſi omnia illa, quæ ſunt extra, quanquam expetenda, ſummo bono continerentur.

XXIV. Quo modo igitur, inquies, verum eſſe poterit, omnia referri ad ſummum bonum, ſi amicitiæ, ſi propinquitates, ſi reliqua externa ſummo bono non continentur? Hac videlicet ratione; quod ea, quæ externa ſunt, iis tuemur officiis, quæ oriuntur a ſuo cujuſque genere virtutis. Nam et amici cultus, et parentis, et qui officio fungitur, in eo ipſo prodeſt, quòd, ita fungi officio, in recte factis eſt; quæ ſunt orta virtutibus. Quæ quidem ſapientes ſequuntur, utentes tanquam duce natura: non perfecti autem homines, et tamen ingeniis excellentibus præditi, excitantur ſæpe gloria; quæ habet formam honeſtatis, et ſimilitudinem.

Quod ſi ipſam honeſtatem undique perfectam et abſolutam, rem unam præclariſſimam omnium maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio complerentur, cum tantopere ejus adumbrata opinione lætentur?

Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quæ acerrime concupiviſſet, tanta lætitia perfundi arbitramur, quanta aut ſuperiorem Africanum Annibale victo; aut poſteriorem Carthagine everſa? Quem Tiberina decurſio, feſto illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paulum, cum regem Perſen captum adduceret, eodem flumine invectum?

Age nunc, Luci noſter, extrue animo altitudinem excellentiamque virtutum: jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo erectoque viventes, ſemper ſint beati: qui omnes motus fortunæ mutationeſque rerum et temporum leves et imbecilles fore intelligant, ſi in virtutis certamen venerint. Illa enim, quæ ſunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatiſſimam vitam, ſed ita, ut ſine illis poſſit beata vita exiſtere. Ita enim parvæ et exiguæ ſunt iſtæ acceſſiones bonorum, ut, quemadmodum ſtellæ in radio ſolis, ſic iſtæ in virtutum ſplendore ne cernantur quidem.

Atque hoc ut vere dicitur, parva eſſe ad beate vivendum momenta iſta corporis commodorum; ſic nimis violentum eſt, nulla eſſe dicere. Qui enim ſic diſputant, obliti mihi videntur, quæ ipſi fecerint principia naturæ. Tribuendum igitur eſt his aliquid, dummodo, quantum tribuendum ſit, intelligas. Eſt tamen philoſophi, non tam glorioſa quam vera quærentis, nec pro nihilo putare ea, quæ ſecundum naturam illi ipſi glorioſi eſſe fatebantur, et videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honeſtatis, ut reliqua non illa quidem nulla, ſed ita parva ſint, ut nulla eſſe videantur. Hæc eſt nec omnia ſpernentis præter virtutem, et virtutem ipſam ſuis laudibus amplificantis, oratio. Denique hæc eſt undique completa et perfecta explicatio ſummi boni. Hinc cæteri particulas arripere conati, ſuam quiſque videri voluit afferre ſententiam.

XXV. Sæpe ab Ariſtotele, a Theophraſto mirabiliter eſt laudata per ſe ipſa rerum ſcientia. Hoc uno captus Herillus ſcientiam ſummum bonum eſſe defendit, nec rem ullam aliam per ſe expetendam. Multa ſunt dicta ab antiquis de contemnendis ac deſpiciendis rebus humanis. Hoc unum Ariſto tenuit; præter vitia atque virtutes negavit rem eſſe ullam aut fugiendam, aut expetendam. Poſitum eſt a noſtris in iis rebus, quæ ſecundum naturam eſſent, non dolere. Hoc Hieronymus ſummum bonum eſſe dixit. At vero Callipho, et poſt eum Diodorus, cum alter voluptatem adamaviſſet, alter vacuitatem doloris; neuter honeſtate carere potuit, quæ eſt a noſtris laudata maxime.

Quinetiam ipſi voluptarii diverticula quærant, et virtutes habeant in ore totos dies, voluptatemque primo duntaxat expeti dicant; deinde conſuetudine quaſi alteram naturam effici, qua impulſi multa faciunt, nullam quærentes voluptatem. Stoici reſtant: hi quidem non unam aliquam aut alteram a nobis, ſed totam ad ſe noſtram philoſophiam tranſtulerunt. Atque, ut reliqui fures, earum rerum, quas ceperunt, ſigna commutant; ſic illi, ut ſententiis noſtris pro ſuis uterentur, nomina, tanquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur ſola hæc diſciplina digna ſtudioſis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

Quæ cum dixiſſet, paulumque inſtitiſſet, quid eſt, inquit? Satiſne vobis videor pro meo jure in veſtris auribus commentatus? Et ego, Tu vero, inquam, Piſo, ut ſæpe alias, ſic hodie ita iſta noſſe viſus es, ut, ſi tui copia nobis ſemper fieret, non multùm Græcis ſupplicandum putarem. Quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staſeam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem ſane Peripateticum, aliquanto iſta ſecus dicere ſolitum, aſſentientem iis, qui multum in fortuna ſecunda aut adverſa, multum in bonis aut malis corporis ponerent. Eſt ut dicis, inquit: ſed hæc ab Antiocho, noſtro familiari, dicuntur multo melius et fortius, quam a Staſea dicebantur. Quanquam ego non quæro, quid tibi a me probatum ſit, ſed huic Ciceroni noſtro, quem diſcipulum cupio a te abducere.

XXVI. Tum Lucius, Mihi vero iſta valde probata ſunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piſo, quid ergo, inquit? daſne adoleſcenti veniam? An eum diſcere ea mavis, quæ cum præclare didicerit, nihil ſciat? Ego vero iſti, inquam, permitto. Sed nonne meminiſti, mihi licere probare iſta, quæ ſunt a te dicta? Quis enim poteſt ea, quæ probabilia videantur ei, non probare? An vero, inquit, quiſquam poteſt probare, quod perceptum, quod comprehenſum, quod cognitum non habet? Non eſt iſta, inquam, Piſo, magna diſſenſio. Nihil eſt enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi poſſe videatur, niſi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam poſſe percipi, niſi tale verum, quale falſum eſſe non poſſit. Itaque hæc cum illis eſt diſſenſio, cum Peripateticis nulla ſane. Sed hæc omittamus; habent enim et bene longam et ſatis litigioſam diſputationem.

Illud mihi a te nimium feſtinanter dictum videtur, ſapientes omnes eſſe ſemper beatos; (neſcio quo modo prætervolavit oratio) quod niſi ita efficitur, quæ Theophraſtus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus conjungi beatam vitam nullo modo poſſe putavit, vereor ne vera ſint. Nam illud vehementer repugnat, eundem et beatum eſſe, et multis malis oppreſſum. Hæc quo modo conveniant, non ſane intelligo. Utrum igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim eſſe, ut ad beate vivendum ſe ipſa contenta ſit? An, ſi id probas, ita fieri poſſe negas, ut ii, qui virtutis compotes ſint, etiam malis quibuſdam affecti, beati ſint? Ego vero volo in virtute vim eſſe quam maximam: ſed, quanta ſit, aliàs; nunc tantùm, poſſitne eſſe tanta, ſi quidquam extra virtutem habeatur in bonis.

Atqui, inquit, ſi Stoicis concedis, ut virtus ſola, ſi adſit, vitam efficiat beatam; concedis etiam Peripateticis. Quæ enim mala illi non audent appellare, aſpera autem, et incommoda, et rejicienda, et aliena naturæ eſſe concedunt, ea nos mala dicimus, ſed exigua et porro minima. Quare ſi poteſt eſſe beatus is, qui eſt in aſperis rejiciendiſque rebus, poteſt is quoque eſſe, qui eſt in parvis malis. Et ego, Piſo, inquam, ſi eſt quiſquam, qui acute in cauſis videre ſoleat, quæ res agatur, is es profecto tu. Quare

attende, quæſo; nam adhuc, meo fortaſſe vitio, quid ego quæram, non perſpicis. Iſtic ſum, inquit, expectoque quid ad id, quod quæram, reſpondeas.

XXVII. Reſpondebo, me non quærere, inquam, hoc tempore, quid virtus poſſit efficere, ſed quid conſtanter dicatur, quid ipſum a ſe diſſentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tanquam ex oraculo, editur, *Virtus ad beate vivendum ſe ipſa contenta eſt*; Quare, inquit? Reſpondet, *Quia, niſi quod honeſtum eſt, nullum eſt aliud bonum.* Non quæro jam, verumne ſit; illud dico, ea, quæ dicat, præclare inter ſe cohærere.

Dixerit hoc idem Epicurus, Semper beatum eſſe ſapientem; quod quidem ſolet ebullire nonnunquam: quem quidem, cum ſummis doloribus conficiatur, ait dicturum, *Quam ſuave eſt! quam nihil curo!* Non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni: illud urgeam, non intelligere eum, quid ſibi dicendum ſit, cum dolorem ſummum malum eſſe dixerit. Eadem nunc mea adverſum te oratio eſt. Dicis eadem omnia et bona et mala, quæ quidem dicunt qui nunquam philoſophum pictum, ut dicitur, viderunt; valetudinem, vires, ſtaturam, formam, integritatem unguiculorum omnium, bona; deformitatem, morbum, debilitatem, mala.

Jam illa externa parcè tu quidem; ſed hæc cum corporis bona ſint, eorum conficientia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. Contra hæc attende me nihil dicere: ſi iſta mala ſunt, in quæ poteſt incidere ſapiens, ſapientem eſſe, non eſſe ad beate vivendum ſatis. Immo vero, inquit, ad beatiſſime vivendum, parum eſt: ad beate vero, ſatis. Animadverti, inquam, te iſto modo paulo ante ponere; et ſcio ab Antiocho noſtro dici ſic ſolere. Sed quid minus probandum, quam eſſe aliquem beatum, nec ſatis beatum? Quod autem ſatis eſt, eò quidquid acceſſerit, nimium eſt; et nemo nimium beatus eſt, et nemo beato beatior.

Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios Conſules vidit, e quibus unum etiam et Cenſorem et triumphantem, quartum

autem Prætorem, eoſque ſalvos reliquit, et tres filias nuptas, cum ipſe Conſul, Cenſor etiam Augurque fuiſſet, et triumphaſſet, ut ſapiens fuerit, nonne beatior quam, ut item ſapiens fuerit, qui in poteſtate hoſtium, vigiliis et inedia necatus eſt, Regulus?

XXVIII. Quid me iſtud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos reſponſuros putas? Nihilo beatiorem eſſe Metellum, quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum eſt. Tamen a propoſito, inquam, aberravimus. Non enim, inquam, quæro, quid verum, ſed quid cuique dicendum ſit. Utinam quidem dicerent alium alio beatiorem! Jam ruinas videres: in virtute enim ſola et in ipſo honeſto cum ſit bonum poſitum, cumque nec virtus, ut placet illis, nec honeſtum creſcat, idque bonum ſolum ſit, quo qui potiatur, neceſſe eſt beatus ſit, cum id augeri non poſſit, in quo uno poſitum eſt beatum eſſe; quî poteſt eſſe quiſquam alius alio beatior? Videſne, ut hæc concinant? Et hercule (fatendum eſt enim quod ſentio) mirabilis eſt apud illos contextus rerum. Reſpondent extrema primis, media utriſque, omnia omnibus: quid ſequatur, quid repugnet, vident. In geometria prima ſi dederis, danda ſunt omnia. Concede nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum ſit: concedendum eſt, in virtute ſola poſitam eſſe beatam vitam. Vide rurſus retro. Dato hoc, dandum erit illud; quod veſtri non item.

Tria genera bonorum. Proclivius currit oratio: venit ad extremum: hæret in ſalebra: cupit enim dicere, Nihil poſſe ad beatam vitam deeſſe ſapienti. Honeſta oratio, Socratica, Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non poteſt, niſi retexueris illa; paupertas ſi malum eſt, mendicus beatus eſſe nemo poteſt, quamvis ſit ſapiens. At Zeno eum non beatum modo, ſed etiam divitem, dicere auſus eſt. Dolere, malum: in crucem qui agitur, beatus eſſe non poteſt. Bonum, liberi: miſera orbitas. Bonum, patria: miſerum exilium. Bonum, valetudo: miſerum, morbus. Bonum, integritas corporis: miſera debilitas. Bonum, incolumis acies: miſera cæcitas. Quæ ſi poteſt ſingula conſolando levare, univerſa quo modo ſuſtinebit? Sit enim idem cæcus, debilis,

morbo graviſſimo affectus, exul, orbus, egens, torqueatur equuleo: quem hunc appellas, Zeno? Beatum, inquit. Etiam beatiſſimum? Quippe, inquiet; cum tam docuerim, gradus iſtam rem non habere, quàm virtutem, in qua ſit etiam ipſum beatum.

Tibi hoc incredibile, quia beatiſſimum. Quid tuum? credibile? Si enim ad populum me vocas; eum, qui ita ſit affectus, beatum nunquam probabis. Si ad prudentes; alterum fortaſſe dubitabunt, ſitne tantum in virtute, ut ea præditi, vel in Phalaridis tauro beati ſint; alterum non dubitabunt, quin et Stoici convenientia ſibi dicant, et vos repugnantia. Theophraſti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a propoſito: et, ne longius, prorſus, inquam, Piſo, ſi iſta mala ſunt, placet. Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala? Id quæres? inquam; in quo, utrum reſpondero, verſes te huc atque illuc neceſſe eſt. Quo tandem modo, inquit? Quia ſi mala ſunt, is, qui erit in his, beatus non erit. Si mala non ſunt, jacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, video, inquit, quid agas; ne diſcipulum abducam, times. Tu vero, inquam, ducas licet, ſi ſequatur: erit enim mecum, ſi tecum erit.

XXIX. Audi igitur, inquit, Luci. Tecum enim, mihi inſtituenda oratio eſt. Omnis auctoritas philoſophiæ, ut ait Theophraſtus, conſiſtit in beata vita comparanda: beate enim vivendi cupiditate incenſi omnes ſumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. Quare hoc videndum eſt, poſſitne nobis hoc ratio philoſophorum dare. Pollicetur certe. Niſi enim id faceret, cur Plato Ægyptum peragravit, ut a ſacerdotibus barbaris numeros et cæleſtia acciperet? Cur pòſt Tarentum ad Archytam? Cur ad cæteros Pythagoreos, Echecratem, Timæum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expreſſiſſet, adjungeret Pythagoreorum diſciplinam, eaque, quæ Socrates repudiabat, addiſceret? Cur ipſe Pythagoras et Ægyptum luſtravit, et Perſarum magos adiit? Cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria tranſmiſit? Cur hæc eadem Democritus? qui (vere, falſone, quæreremus) dicitur oculis ſe privaſſe: certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deſeruit incultos,

quid quærens aliud niſi beatam vitam? Quam ſi etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa inveſtigatione naturæ conſequi volebat, ut eſſet bono animo. Id enim ille ſummum bonum, εὐθυμιαν, et ſæpe ἀταραξίαν appellat, id eſt, animum terrore liberum.

Sed hæc etſi præclare, nondum tamen et perpolita. Pauca enim, neque ea ipſa enucleate, ab hoc de virtute quidem dicta. Pòſt enim hæc in hac urbe primum a Socrate quæri cœpta; deinde in hunc locum delata ſunt. Nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, ſic etiam beate, vivendi ſpes poneretur. Quæ cum Zeno didiciſſet a noſtris; ut in actionibus præſcribi ſolet, de re eadem fecit alio modo. Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis, inconſtantiæ crimen ille effugit, nos effugere non poſſumus? Ille Metelli vitam negat beatiorem, quam Reguli; præponendam tamen; nec magis expetendam, ſed magis ſumendam; et, ſi optio eſſet, eligendam Metelli, rejiciendam Reguli. Ego, quam ille præponendam et magis eligendam, beatiorem hanc appello; nec ullo minimo momento plus ei vitæ tribuo, quam Stoici.

Quid intereſt, niſi quod ego res notas notis verbis appello? illi nomina nova quærunt, quibus idem dicant. Ita quemadmodum in ſenatu ſemper eſt aliquis, qui interpretem poſtulet; ſic iſti nobis cum interprete audiendi ſunt. Bonum appello, quidquid ſecundum naturam eſt; quod contrà, malum: nec ego ſolus; ſed tu etiam, Chryſippe, in foro, domi; in ſchola definis. Quid ergo? aliter homines, aliter philoſophos loqui putes oportere, quanti quidque ſit? aliter doctos, et indoctos? Sed cum conſtiterit inter doctos, quanti res quæque ſit; ſi homines eſſent, uſitate loquerentur: dum res maneant, verba fingant arbitratu ſuo.

XXX. Sed venio ad inconſtantiæ crimen, (ne ſæpius dicas, me aberrare) quam tu ponis in verbis; ego poſitam in re putabam. Si ſatis erit hoc perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim eſſe virtutis, ut omnia, ſi ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: cum omnia, quæ illi

commoda certe dicunt eſſe, et ſumenda, et eligenda, et præpoſita, quæ ita definiunt, ut ſatis magno æſtimanda ſint; hæc igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis et commentitiis, ut iſta *producta* et *reducta*, partim idem ſignificantibus; (quid enim intereſt, expetas an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, et ad quod delectus adhibetur) ſed, cum ego iſta bona omnia dixero, tantùm refert quam magna dicam; cum expetenda, quam valde. Sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda; nec illa pluris æſtimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas; omnia iſta neceſſe eſt obſcurari, nec apparere, et in virtutes, tanquam in ſolis radios, incurrere.

At enim, qua in vita eſt aliquid mali, ea eſſe beata non poteſt. Ne ſeges quidem igitur ſpicis uberibus et crebris, ſi avenam uſpiam videris: nec mercatura quæſtuoſa, ſi in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc uſquequaque, aliter in vita? et non ex maxima parte de tota judicabis? An dubium eſt, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? Audebo igitur cætera, quæ ſecundum naturam ſunt, bona appellare, nec fraudare ſuo veteri nomine, potius quam aliquid novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quaſi in altera libræ lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet. Semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latiſſimeque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare vivere. Igitur, ſi ſemel triſtior effectus eſt, hilara vita amiſſa eſt? At hoc in eo M. Craſſo, quem ſemel ait in vita riſiſſe Lucilius, non contigit, ut ea re minus ἀγέλαστος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant. Nihil acciderat ei, quod nollet, niſi quod annulum, quo delectabatur, in mare abjecerat. Ergo infelix unâ moleſtiâ? felix rurſus, cum is ipſe annulus in præcordiis piſcis inventus eſt? Ille vero, ſi inſipiens, (quod certe, quoniam tyrannus) nunquam beatus. Si ſapiens; ne tum quidem miſer, cum ab Oroete Prætore Darei in crucem actus eſt. At multis malis affectus. Quis negat? ſed ea mala virtutis magnitudine obruebantur.

XXXI. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id eſt, ſapientum, omnibuſque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere ſemper boni, quam mali? Quis hoc dicit? Stoici ſcilicet? Minime: ſed iſti ipſi, qui voluptate et dolore omnia metiuntur, nonne clamant, ſapienti plus ſemper adeſſe quod velit, quam quod nolit? Cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui ſe fatentur virtutis cauſâ, niſi ea voluptatem acciret, ne manum quidem verſuros fuiſſe; quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi præſtantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conſpectu quidem relinquantur? Quis enim eſt, qui hæc cadere in ſapientem dicere audeat, ut, ſi fieri poſſit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? Quis noſtrûm dixerit, quos non pudet ea, quæ Stoici aſpera dicunt, mala dicere, melius eſſe, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeſte cum dolore?

Nobis Heracleotes ille Dionyſius flagitioſe deſciviſſe videtur a Stoicis propter oculorum dolorem. Quis vero hoc didiciſſet a Zenone, non dolere, cum doleret? Illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non eſſe, quia turpe non eſſet, et eſſet ferendum viro. Hic, ſi Peripateticus fuiſſet, permanſiſſet, credo, in ſententia, quoniam dolorem dicunt malum eſſe: de aſperitate autem ejus fortiter ferendâ præcipiunt eadem, quæ Stoici. Et quidem Arceſilas tuus, etſi fuit in diſſerendo pertinacior, tamen noſter fuit: erat enim Polemonis. Is, cum arderet podagræ doloribus, viſitaſſetque hominem Carneades, Epicuri perfamiliaris, et triſtis exiret, Mane, quæſo, inquit, Carneade noſter: nihil illinc huc pervenit. Oſtendit pedes, et pectus. Attamen hic mallet non dolere.

XXXII. Hæc igitur eſt noſtra ratio, quæ tibi videtur inconſtans: cum propter virtutis cæleſtem quandam, et divinam, tantamque præſtantiam, ut, ubi virtus ſit, reſque magnæ, ſumendæ, laudabiles, et virtute geſtæ, ibi eſſe miſeria et ærumna non poſſit, tamen labor poſſit et moleſtia; non dubitem dicere, omnes ſapientes ſemper beatos eſſe, ſed tamen fieri poſſe, ut ſit alius alio

beatior. Atqui iſte locus eſt, Piſo, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam; quem ſi tenueris, non modo meum Ciceronem, ſed etiam me ipſum, abducas licebit.

Tum Quintus, Mihi quidem, inquit, ſatis hoc firmatum videtur. Lætor quidem, philoſophiam, cujus antea ſupellectilem pluris æſtimabam, quam poſſeſſiones reliquorum, ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere poſſem, quidquid in ſtudiis noſtris concupiſſem; hanc igitur lætor etiam acutiorem repertam, quam cæteras: quod quidam ei deeſſe dicebant. Non quam noſtram quidem, inquit Pomponius jocans. Sed mehercule pergrata mihi oratio tua. Quæ enim dici Latine poſſe non arbitrabar, ea dicta ſunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Græcis, verbis aptis. Sed tempus eſt, ſi videtur; et rectà quidem ad me. Quod cum ille dixiſſet, et ſatis diſputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER PRIMUS.

DE CONTEMNENDA MORTE.

I. CUM defenſionum laboribus, ſenatoriiſque muneribus, aut omnino, aut magna ex parte, eſſem aliquando liberatus; retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea ſtudia, quæ retenta animo, remiſſa temporibus, longo intervallo intermiſſa revocavi: et cum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et diſciplina ſtudio ſapientiæ, quæ philoſophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illuſtrandum putavi. Non quia philoſophia Græcis et literis et doctoribus percipi non poſſet; ſed meum ſemper judicium fuit, omnia noſtros aut inveniſſe per ſe ſapientius quam Græcos; aut accepta ab illis feciſſe meliora, quæ quidem digna ſtatuiſſent, in quibus elaborarent. Nam mores et inſtituta vitæ, reſque domeſticas ac familiares, nos profecto et melius tuemur, et lautius; rem vero publicam noſtri majores certe melioribus temperaverunt et inſtitutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cùm virtute noſtri multum valuerunt, tum plus etiam diſciplina. Jam illa, quæ naturâ, non literis, aſſecuti ſunt, neque cum Græcia, neque ulla cum gente, ſunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta conſtantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut ſit cum majoribus noſtris comparanda? Doctrinâ Græcia nos et omni

literarum genere ſuperabat; in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam cum apud Græcos antiquiſſimum ſit e doctis genus poetarum, ſi quidem Homerus fuit et Heſiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; ſerius poeticam nos accepimus. Annis enim fere ccccx poſt Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, Conſulibus, anno ante natum Ennium, qui fuit major natu quam Plautus et Nævius.

II. Sero igitur a noſtris poetæ vel cogniti, vel recepti. Quanquam eſt in Originibus, ſolitos eſſe in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. Honorem tamen huic generi non fuiſſe declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxiſſet. Duxerat autem Conſul ille in Ætoliam, ut ſcimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora ſtudia fuerunt. Nec tamen, ſi qui magnis ingeniis in eo genere extiterunt, non ſatis Græcorum gloriæ reſponderunt. An cenſemus, ſi Fabio, nobiliſſimo homini, laudi datum eſſet, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos et Parrhaſios fuiſſe? Honos alit artes, omneſque incenduntur ad ſtudia gloriâ; jacentque ea ſemper, quæ apud quoſque improbantur. Summam eruditionem Græci ſitam cenſebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclare ceciniſſe dicitur: Themiſtocleſque aliquot ante annos, cum in epulis recuſaret lyram, habitus eſt indoctior. Ergo in Græcia muſici floruerunt, diſcebantque id omnes, nec, qui neſciebat, ſatis excultus doctrina putabatur. In ſummo apud illos honore geometria fuit: itaque nihil mathematicis illuſtrius. At nos metiendi, ratiocinandique utilitate hujus artis terminavimus modum.

III. At contrà oratorem celeriter complexi ſumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; pòſt autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Lælium, doctos fuiſſe traditum eſt; ſtudioſum autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem; pòſt vero Lepidum, Carbonem, Gracchos; deinde ita magnos

noſtram ad ætatem, ut non multum, aut nihil omnino, Græcis cederetur. Philoſophia jacuit uſque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum; quæ illuſtranda et excitanda nobis eſt, ut, ſi occupati profuimus aliquid civibus noſtris, proſimus etiam, ſi poſſumus, otioſi.

In quo eò magis nobis eſt elaborandum, quod multi jam eſſe Latini libri dicuntur ſcripti inconſiderate ab optimis illis quidem viris, ſed non ſatis eruditis. Fieri autem poteſt, ut recte quis ſentiat, et id, quod ſentit, polite eloqui non poſſit. Sed mandare quemquam literis cogitationes ſuas, qui eas nec diſponere, nec illuſtrare poſſit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis eſt intemperanter abutentis et otio, et literis. Itaque ſuos libros ipſi legunt cum ſuis, nec quiſquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam ſcribendi ſibi permitti volunt. Quare ſi aliquid oratoriæ laudi noſtra attulimus induſtria, multo ſtudioſius philoſophiæ fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

IV. Sed ut Ariſtoteles, vir ſummo ingenio, ſcientia, copia, cum motus eſſet Iſocratis rhetoris gloria, dicere etiam cœpit adoleſcentes docere, et prudentiam cum eloquentia jungere; ſic nobis placet nec priſtinum dicendi ſtudium deponere, et in hac majore et uberiore arte verſari. Hanc enim perfectam philoſophiam ſemper judicavi, quæ de maximis quæſtionibus copioſe poſſet ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos ſtudioſe operam dedimus, ut jam etiam ſcholas, Græcorum more, habere auderemus; ut nuper tuum poſt diſceſſum in Tuſculano, cum eſſent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere poſſem. Ut enim antea declamitabam cauſas, quod nemo me diutius fecit; ſic hæc nunc mihi ſenilis eſt declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet; et id aut ſedens, aut ambulans diſputabam.

Itaque dierum quinque *ſcholas*, ut Græci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixiſſet, quid ſibi videretur, tum ego contra dicerem. Hæc eſt enim, ut ſcis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem

diſſerendi. Nam ita facillime, quid veriſimillimum eſſet, inveniri poſſe Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius diſputationes noſtræ explicentur, ſic eas exponam, quaſi agatur res, non quaſi narretur. Ergo ita naſcetur exordium.

V. Auditor. Malum mihi videtur eſſe mors. Marcus. Iiſne, qui mortui ſunt, an iis, quibus moriendum eſt? Auditor. Utriſque. Marcus. Eſt miſerum igitur, quoniam malum. Auditor. Certe. Marcus. Ergo et ii, quibus evenit jam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum eſt, miſeri. Auditor. Mihi ita videtur. Marcus. Nemo ergo non miſer? Auditor. Prorſus nemo. Marcus. Et quidem, ſi tibi conſtare vis, omnes, quicunque nati ſunt, eruntve, non ſolum miſeri, ſed etiam ſemper miſeri. Nam ſi ſolos eos diceres miſeros, quibus moriendum eſſet, neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes; moriendum eſt enim omnibus; eſſet tamen miſeriæ finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miſeri ſunt, in miſeriam naſcimur ſempiternam. Neceſſe eſt enim, miſeros eſſe eos, qui centum millibus annorum antè occiderunt, vel potius omnes, quicunque nati ſunt. Auditor. Ita prorſus exiſtimo.

Marcus. Dic, quæſo, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, tranſvectio Acherontis, mento ſummam aquam attingens ſiti enectus Tantalus? Num illud,

quod Siſyphu' verſat
Saxum, ſudans nitendo, neque proficit hilum?

Fortaſſe etiam inexorabiles judices, Minos, et Rhadamanthus; apud quos nec te L. Craſſus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Græcos judices res agetur, poteris adhibere Demoſthenem: tibi ipſi pro te erit maximâ coronâ cauſa dicenda. Hæc fortaſſe metuis, et idcirco mortem cenſes eſſe ſempiternum malum.

VI. Auditor. Adeone me delirare cenſes, ut iſta eſſe credam? Marcus. An tu hæc non credis? Auditor. Minime vero. Marcus. Male hercule narras. Auditor. Cur? quæſo. Marcus. Quia diſertus eſſe poſſem, ſi contra iſta dicerem. Auditor. Quis enim non, in ejuſmodi cauſa? aut quid negotii eſt,

hæc poetarum et pictorum portenta convincere? MARCUS. Atqui pleni ſunt libri philoſophorum contra iſta ipſa diſſerentium. AUDITOR. Inepte ſane. Quis eſt enim tam excors, quem iſta moveant? MARCUS. Si ergo apud inferos miſeri non ſunt, ne ſunt quidem apud inferos ulli. AUDITOR. Ita prorſus exiſtimo. MARCUS. Ubi ergo ſunt ii, quos miſeros dicis? aut quem locum incolunt? Si enim ſunt, nuſquam eſſe non poſſunt. AUDITOR. Ego vero nuſquam eſſe illos puto. MARCUS. Igitur ne eſſe quidem. AUDITOR. Prorſus iſto modo; et tamen miſeros ob id ipſum quidem, quia nulli ſunt.

MARCUS. Jam mallem Cerberum metueres, quam iſta tam inconſiderate diceres. AUDITOR. Quî tandem? MARCUS. Quem eſſe negas, eundem eſſe dicis. Ubi eſt acumen tuum? Cum enim miſerum eſſe dicis, tum eum, qui non ſit, dicis eſſe. AUDITOR. Non ſum ita hebes, ut iſtuc dicam. MARCUS. Quid dicis igitur? AUDITOR. Miſerum eſſe, verbi cauſa, M. Craſſum, qui illas fortunas morte dimiſerit: miſerum Cn. Pompeium, qui tanta gloria, dignitate tanta, ſit orbatus: omnes denique miſeros, qui hac luce careant. MARCUS. Revolveris eodem. Sint enim oportet, ſi miſeri ſunt. Tu autem modo negabas eos eſſe, qui mortui eſſent. Si igitur non ſunt, nihil poſſunt eſſe; ita ne miſeri quidem ſunt. AUDITOR. Non dico fortaſſe etiam quod ſentio. Nam iſtud ipſum, non eſſe, cum fueris, miſerrimum puto. MARCUS. Quid miſerius, quam omnino nunquam fuiſſe? Ita, qui nondum nati ſunt, miſeri jam ſunt, quia non ſunt; et nos ipſi, ſi poſt mortem miſeri futuri ſumus, miſeri fuimus antequam nati. Ego autem non commemini, antequam ſum natus, me miſerum. Tu ſi meliore memoria es, velim ſcire, ecquid de te recordere.

VII. AUDITOR. Ita jocaris, quaſi ego dicam, eos eſſe miſeros, qui nati ſunt, et non eos miſeros, qui mortui ſunt. MARCUS. Eſſe ergo eos dicis. AUDITOR. Immo, quia non ſunt, cum fuerint, eos miſeros eſſe. MARCUS. Pugnantia te loqui non vides? Quid enim tam pugnat, quam non modo miſerum, ſed omnino quidquam eſſe, qui non ſit? An tu egreſſus porta Capena, cum

Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum ſepulcra vides, miſeros putas illos? AUDITOR. Quoniam me verbo premis, poſthac non ita dicam, *miſeros eſſe*, ſed tantùm, *miſeros* ob id ipſum, quia non ſunt. MARCUS. Non dicis igitur, *Miſer eſt M. Craſſus*, ſed tantùm, *Miſer M. Craſſus*.

AUDITOR. Ita plane. MARCUS. Quaſi non neceſſe ſit, quidquid iſto modo pronunties, id aut eſſe, aut non eſſe. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: Omne pronuntiatum (ſic enim mihi in præſentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα; utar pòſt alio, ſi invenero melius) id ergo eſt pronuntiatum, quod eſt verum aut falſum. Cum dicis igitur, *Miſer M. Craſſus*; aut hoc dicis, *Miſer eſt M. Craſſus*, ut poſſit judicari, verum id falſumne ſit; aut nihil dicis omnino.

AUDITOR. Age, jam concedo non eſſe miſeros, qui mortui ſunt, quoniam extorſiſti, ut faterer, qui omnino non eſſent, eos ne miſeros quidem eſſe poſſe. Quid? qui vivimus, cum moriendum ſit, nonne miſeri ſumus? Quæ enim poteſt in vita eſſe jucunditas, cum dies et noctes cogitandum ſit, jam jamque eſſe moriendum.

VIII. MARCUS. Ecquî ergo intelligis, quantum mali de humana conditione dejeceris? AUDITOR. Quonam modo? MARCUS. Quia, ſi mori etiam mortuis miſerum eſſet, infinitum quoddam et ſempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem; ad quam cum ſit decurſum, nihil ſit prætereа extimeſcendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec inſulſi hominis, ut Siculi, ſententiam ſequi. AUDITOR. Quam? non enim novi. MARCUS. Dicam, ſi potero, Latine. Scis enim me Græce loqui in Latino ſermone non plus ſolere, quam in Græco Latine. AUDITOR. Et recte quidem. Sed quæ tandem eſt Epicharmi iſta ſententia? MARCUS.

Emori nolo: ſed me eſſe mortuum nihil æſtimo.

AUDITOR. Jam agnoſco Græcum. Sed quoniam coegiſti, ut concederem, qui mortui eſſent, eos miſeros non eſſe, perfice, ſi potes, ut ne moriendum quidem eſſe miſerum putem.

MARCUS. Jam iſtud quidem nihil negotii eſt: ſed etiam

majora molior. AUDITOR. Quo modo hoc nihil negotii eſt? aut quæ ſunt tandem iſta majora? MARCUS. Quia, quoniam poſt mortem nihil eſt mali, ne mors quidem eſt malum; cui proximum tempus eſt poſt mortem, in quo mali nihil eſſe concedis: ita ne moriendum quidem eſſe, malum eſt. Id eſt enim, perveniendum eſſe ad id, quod non eſſe malum confitemur. AUDITOR. Uberius iſta quæſo; hæc enim ſpinoſiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut aſſentiar. Sed quæ ſunt ea, quæ dicis te majora moliri? MARCUS. Ut doceam, ſi poſſim, non modo malum non eſſe, ſed bonum etiam eſſe mortem. AUDITOR. Non poſtulo id quidem; aveo tamen audire. Ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non ſit, efficies. Sed nihil te interpellabo. Continentem orationem audire malo. MARCUS. Quid? ſi te rogavero aliquid, non reſpondebis? AUDITOR. Superbi id quidem eſſet: ſed, niſi quid neceſſe erit, malo ne roges.

IX. MARCUS. Geram tibi morem, et ea, quæ vis, ut potero, explicabo: nec tamen quaſi Pythius Apollo, certa ut ſint et fixa, quæ dixero; ſed ut homunculus unus e multis, probabilia conjecturâ ſequens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam ſimilia, non habeo. Certa dicent ii, qui et percipi ea poſſe dicunt, et ſe ſapientes eſſe profitentur. AUDITOR. Tu, ut videtur. Nos ad audiendum parati ſumus.

MARCUS. Mors igitur ipſa, (quæ videtur notiſſima res eſſe) quid ſit, primum eſt videndum. Sunt enim, qui diſceſſum animi a corpore putent eſſe mortem. Sunt, qui nullum cenſeant fieri diſceſſum, ſed una animum et corpus occidere, animumque in corpore extingui. Qui diſcedere animum cenſent, alii ſtatim diſſipari, alii diu permanere, alii ſemper. Quid ſit porro ipſe animus, aut ubi, aut unde, magna diſſenſio eſt. Aliis cor ipſum animus videtur; ex quo *excordes*, *vecordes*, *concordeſque* dicuntur; et Naſica ille prudens, bis Conſul, *Corculum*, et

Egregie cordatus *homo Catus Æliu' Sextus*.

Empedocles animum eſſe cenſet cordi ſuffuſum ſanguinem.

Aliis pars quædam cerebri viſa eſt animi principatum tenere. Aliis nec cor ipſum placet, nec cerebri quandam partem eſſe animum; ſed alii in corde, alii in cerebro, dixerunt animi eſſe ſedem et locum. Animum autem alii animam, ut fere noſtri declarant, nominari; nam et agere animam, et efflare dicimus, et animoſos, et bene animatos, et ex animi ſententia: ipſe autem *animus* ab anima dictus eſt. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

X. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere ſinguli, ut multi antè veteres. Proxime autem Ariſtoxenus, muſicus, idemque philoſophus, ipſius corporis intentionem quandam, velut in cantu et fidibus, quæ harmonia dicitur; ſic ex corporis totius natura et figura, varios motus cieri, tanquam in cantu ſonos. Hic ab artificio ſuo non receſſit, et tamen dixit aliquid, quod ipſum quale eſſet, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quaſi corpus negavit eſſe, verùm numerum dixit eſſe, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ viſum erat, in natura maxima eſſet. Ejus doctor Plato triplicem finxit animam; cujus principatum, id eſt, rationem, in capite, ſicut in arce, poſuit; et duas partes ſeparare voluit, iram et cupiditatem, quas locis diſcluſit; iram in pectore, cupiditatem ſubter præcordia, locavit.

Dicæarchus autem in eo ſermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum diſputantium, primo libro multos loquentes facit; duobus Pherecratem quendam Phthiotam ſenem, quem ait a Deucalione ortum, diſſerentem inducit, nihil eſſe omnino animum, et hoc eſſe nomen totum inane, fruſtraque animalia et animantes appellari: neque in homine ineſſe animum, vel animam, nec in beſtia; vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel ſentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter eſſe fuſam, nec ſeparabilem a corpore eſſe, quippe quæ nulla ſit, nec ſit quidquam, niſi corpus unum et ſimplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat et ſentiat.

Ariſtoteles longe omnibus (Platonem ſemper excipio) præſtans et ingenio et diligentia, cum quatuor nota illa genera

principiorum eſſet complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam cenſet eſſe, e qua ſit mens. Cogitare enim, et providere, et diſcere, et docere, et invenire aliquid, et tam multa alia, meminiſſe, amare, odiſſe, cupere, timere, angi, lætari; hæc et ſimilia eorum in horum quatuor generum nullo ineſſe putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine; et ſic ipſum animum, ἐνδελέχειαν appellat novo nomine, quaſi quandam continuatam motionem et perennem.

Niſi quæ me forte fugiunt, hæ ſunt fere omnium de animo ſententiæ. Democritum enim, magnum quidem illum virum, ſed levibus et rotundis corpuſculis efficientem animum concurſu quodam fortuito, omittamus. Nihil eſt enim apud iſtos, quod non atomorum turba conficiat. Harum ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit; quæ veriſimillima, magna quæſtio eſt. Utrùm igitur inter has ſententias dijudicare malumus, an ad propoſitum redire?

XI. Auditor. Cuperem equidem utrumque, ſi poſſet: ſed eſt difficile non confundere. Quare ſi, ut iſta non differantur, liberari mortis metu poſſumus, id agamus. Sin id non poteſt, niſi hac quæſtione animorum explicata, nunc, ſi videtur, hoc; illud, alias. Marcus. Quod malle te intelligo, id puto eſſe commodius. Efficiet enim ratio, ut quæcunque vera ſit earum ſententiarum, quas expoſui, mors aut malum non ſit, aut ſit bonum potius. Nam ſi cor, aut ſanguis, aut cerebrum eſt animus, certe, quoniam eſt corpus, interibit cum reliquo corpore: ſi anima eſt, fortaſſe diſſipabitur; ſi ignis, extinguetur; ſi eſt Ariſtoxeni harmonia, diſſolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat eſſe? His ſententiis omnibus nihil poſt mortem pertinere ad quemquam poteſt. Pariter enim cum vita ſenſus amittitur. Non ſentientis autem, nihil eſt, ullam in partem quod interſit. Reliquorum ſententiæ ſpem afferunt, ſi te forte hoc delectat, poſſe animos, cum e corporibus exceſſerint, in cælum, quaſi in domicilium ſuum, pervenire.

Auditor. Me vero delectat; idque, primùm, ita eſſe; deinde,

etiam ſi non ſit, mihi tamen perſuaderi velim. MARCUS. Quid tibi ergo opera noſtra opus eſt? Num eloquentia Platonem ſuperare poſſumus? Evolve diligenter ejus eum librum, qui eſt de animo; amplius quod deſideres, nihil erit. AUDITOR. Feci mehercule, et quidem ſæpius: ſed neſcio quo modo, dum lego, aſſentior; cum poſui librum, et mecum ipſe de immortalitate animorum cœpi cogitare, aſſenſio omnis illa elabitur. MARCUS. Quid hoc? daſne aut manere animos poſt mortem, aut morte ipſa interire? AUDITOR. Do vero. MARCUS. Quid, ſi maneant? AUDITOR. Beatos eſſe concedo. MARCUS. Si intereant? AUDITOR. Non eſſe miſeros, quoniam ne ſint quidem. Jam iſtuc, coacti a te, paulo ante conceſſimus. MARCUS. Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miſeros, ſenſu carentes?

XII. AUDITOR. Expone igitur, niſi moleſtum eſt, primum animos, ſi potes, remanere poſt mortem; tum, ſi minus id obtinebis, (eſt enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Ego enim iſtuc ipſum vereor, ne malum ſit, non dico carere ſenſu, ſed carendum eſſe. MARCUS. Auctoribus quidem ad iſtam ſententiam, quam vis obtineri, uti optimis poſſumus; quod in omnibus cauſis et debet, et ſolet valere plurimum: et primùm quidem omni antiquitate; quæ quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortaſſe, quæ erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat inſitum priſcis illis, quos *Caſcos* appellat Ennius, eſſe in morte ſenſum, neque exceſſu vitæ ſic deleri hominem, ut funditus interiret; idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure et cæremoniis ſepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluiſſent, nec violatas tam inexpiabili religione ſanxiſſent, niſi hæſiſſet in eorum mentibus, mortem non interitum eſſe omnia tollentem atque delentem, ſed quandam quaſi migrationem commutationemque vitæ; quæ in claris viris, et fœminis dux in cælum ſoleret eſſe, in cæteris humi retineretur, et permaneret tamen. Ex hoc et noſtrorum opinione,

Romulus in cælo cum Diis agit ævum,

ut, famæ aſſentiens, dixit Ennius; et apud Græcos, indeque perlapſus ad nos, et uſque ad Oceanum Hercules tantus et tam præſens habetur Deus. Hinc Liber Deus, Semele natus; eâdemque famæ celebritate Tyndaridæ fratres, qui non modo adjutores in præliis victoriæ populi Romani, ſed etiam nuntii, fuiſſe perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a noſtris? Quid? totum prope cælum, ne plures perſequar, nonne humano genere completum eſt?

XIII. Si vero ſcrutari vetera, et ex his ea, quæ ſcriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner; ipſi illi, majorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cælum reperientur. Quære, quorum demonſtrantur ſepulcra in Græcia; reminiſcere, quoniam es initiatus, quæ tradantur myſteriis; tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis pòſt annis tractari cœpiſſent, phyſica didiciſſent, tantum ſibi perſuaſerant, quantum natura admonente cognoverant; rationes et cauſas rerum non tenebant: viſis quibuſdam ſæpe movebantur, hiſque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita exceſſerant, vivere.

Ut porro firmiſſimum hoc afferri videtur, cur Deos eſſe credamus, quòd nulla gens tam fera, nemo omnium tam ſit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de Diis prava ſentiunt; (id enim vitioſo more effici ſolet;) omnes tamen eſſe vim et naturam divinam arbitrantur. Nec vero id collocutio hominum aut conſenſus efficit: non inſtitutis opinio eſt confirmata, non legibus. Omni autem in re conſenſio omnium gentium lex naturæ putanda eſt. Quis eſt igitur, qui ſuorum mortem primum non eò lugeat, quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem; luctum ſuſtuleris. Nemo enim mœret ſuo incommodo. Dolent fortaſſe, et anguntur: ſed illa lugubris lamentatio fletuſque mœrens ex eo eſt, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis privatum arbitramur, idque ſentire. Atque hæc ita ſentimus natura duce, nulla ratione nullaque doctrina.

XIV. Maximum vero argumentum eſt, naturam ipſam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ ſunt, et maxime quidem, quæ poſt mortem futura ſint. *Serit arbores, quæ alteri ſeculo proſint*, ut ait Statius in Synephebis; quid ſpectans, niſi etiam poſtera ſecula ad ſe pertinere? Ergo arbores ſeret diligens agricola, quarum aſpiciet baccam ipſe nunquam? vir magnus leges, inſtituta, rempublicam non ſeret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid teſtamentorum diligentia, quid ipſa ſepulcrorum monumenta, quid elogia ſignificant, niſi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin ſpecimen naturæ capi debeat ex optima quaque natura? Quæ eſt igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui ſe natos ad homines juvandos, tutandos, conſervandos arbitrantur? Abiit ad Deos Hercules. Nunquam abiiſſet, niſi, cum inter homines eſſet, eam ſibi viam muniviſſet. Vetera jam iſta, et religione omnium conſecrata.

XV. Quid in hac republica tot tantoſque viros ob rempublicam interfectos cogitaſſe arbitramur? Iiſdemne ut finibus nomen ſuum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam ſine magna ſpe immortalitatis ſe pro patria offerret ad mortem. Licuit eſſe otioſo Themiſtocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne et vetera et externa quæram, mihi: ſed neſcio quo modo inhæret in mentibus quaſi ſeculorum quoddam augurium futurorum; idque in maximis ingeniis altiſſimiſque animis et exiſtit maxime, et apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam eſſet amens, qui ſemper in laboribus et periculis viveret? Loquor de principibus: quid poetæ? Nonne poſt mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud?

Aſpicite, o cives, ſenis Ennii imagini' formam:
Hic veſtrûm panxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloriâ. Idemque,

Nemo me lacrcymis decoret, nec funera fletu
Faxit. Cur? volito vivu' per ora virûm.

Sed quid poetas? Opifices poſt mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias ſui ſimilem ſpeciem incluſit in clypeo Minervæ, cum inſcribere non liceret? Quid noſtri philoſophi? nonne in his ipſis libris, quos ſcribunt de contemnenda gloria, ſua nomina inſcribunt?

Quod ſi omnium conſenſus naturæ vox eſt; omneſque, qui ubique ſunt, conſentiunt eſſe aliquid, quod ad eos pertineat, qui e vita ceſſerint; nobis quoque idem exiſtimandum eſt. Et ſi, quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia naturâ optimâ ſunt, cernere naturæ vim maxime; veriſimile eſt, cum optimus quiſque maxime poſteritati ſerviat, eſſe aliquid, cujus is poſt mortem ſenſum ſit habiturus.

XVI. Sed, ut Deos eſſe naturâ opinamur, qualeſque ſint, ratione cognoſcimus; ſic permanere animos arbitramur conſenſu nationum omnium: qua in ſede maneant, qualeſque ſint, ratione diſcendum eſt. Cujus ignoratio finxit inferos, eaſque formidines, quas tu contemnere non ſine cauſa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hiſque humo tectis, e quo dictum eſt *humari*, ſub terra cenſebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores conſecuti ſunt; quos auxerunt poetæ. Frequens enim conſeſſus theatri, in quo ſunt mulierculæ et pueri, movetur audiens tam grande carmen;

Adſum, atque advenio Acheronte, vix, via alta atque ardua,
Per ſpeluncas ſaxis ſtructas aſperis, pendentibus,
Maximis: ubi rigida conſtat craſſa caligo inferûm.

Tantumque valuit error, qui mihi quidem jam ſublatus videtur, ut, corpora cremata cum ſcirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ ſine corporibus nec fieri poſſent, nec intelligi. Animos enim per ſe ipſos viventes non poterant mente complecti; formam aliquam figuramque quærebant. Inde Homeri tota νεκύια: inde ea, quæ meus amicus Appius νεκρομαντεία faciebat: inde in vicinia noſtra Averni lacus,

Unde animæ excitantur obſcurâ umbrâ, aperto oſtio
Alti Acherontis, ſalſo ſanguine, imagines mortuorum.

Has tamen imagines loqui volunt; quod fieri nec ſine lingua,

nec ſine palato, nec ſine faucium, laterum, pulmonum vi, et figura poteſt. Nihil enim animo videre poterant; ad oculos omnia referebant. Magni autem eſt ingenii, revocare mentem a ſenſibus, et cogitationem a conſuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot ſeculis diſputaſſe de animis; ſed, quod literis extet, Pherecydes Syrius primum dixit, animos hominum eſſe ſempiternos: antiquus ſane; fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem diſcipulus ejus Pythagoras confirmavit; qui, cùm Superbo regnante in Italiam veniſſet, tenuit magnam illam Græciam cum honore et diſciplina, tum etiam auctoritate; multaque ſecula poſtea ſic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi ſententiæ ſuæ non fere reddebant, niſi quid erat numeris, aut deſcriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognoſceret, in Italiam veniſſe, et in ea cum alios multos, tum Archytam Timæumque cognoviſſe, et didiciſſe Pythagorea omnia; primumque de animorum æternitate non ſolum ſenſiſſe idem, quod Pythagoras, ſed rationem etiam attuliſſe. Quam, niſi quid dicis, prætermittamus, et hanc totam ſpem immortalitatis relinquamus.

Auditor. An tu, cum me in ſummam expectationem adduxeris, deſeris? Errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias ſcio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum iſtis vera ſentire. Marcus. Macte virtute. Ego enim ipſe cum eodem ipſo non invitus erraverim. Num igitur dubitamus, an, ſicut pleraque, ſic et hoc? quanquam hoc quidem minime: perſuadent enim mathematici, terram in medio mundi ſitam ad univerſi cæli complexum quaſi puncti inſtar obtinere, quod κεντρον illi vocant: eam porro naturam eſſe quatuor omnia gignentium corporum, ut quaſi partita habeant inter ſe, et diviſa momenta: terrena, et humida ſuopte nutu, et ſuo pondere ad pares angulos in terram, et in mare ferantur; reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis; ut illæ ſuperiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, ſic hæ ſurſum rectis lineis in cæleſtem locum ſubvolent, ſive ipſæ naturâ ſuperiora appetentes, ſive

quod a gravioribus leviora naturâ repellantur. Quæ cum conſtent, perſpicuum debet eſſe, animos, cum e corpore exceſſerint, ſive illi ſint animales, id eſt, ſpirabiles, ſive ignei, ſublime ferri. Si vero aut numerus quidam ſit animus, (quod ſubtiliter magis quam dilucide dicitur,) aut quinta illa non nominata magis, quam non intellecta natura; multo etiam integriora ac puriora ſunt, ut a terra longiſſime ſe efferant. Horum igitur aliquid animus eſt, ne tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo ſanguine, demerſa jaceat.

XVIII. Dicæarchum vero cum Ariſtoxeno æquali et condiſcipulo ſuo, doctos ſane homines, omittamus; quorum alter ne condoluiſſe quidem unquam videtur, qui animum ſe habere non ſentiat: alter ita delectatur ſuis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis ſonorum noſſe poſſumus, quorum varia compoſitio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero ſitus, et figura corporis, vacans animo, quam poſſit harmoniam efficere, non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus ſit, ſicut eſt, hæc magiſtro concedat Ariſtoteli: canere ipſe doceat. Bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam quiſque norit artem, in hac ſe exerceat.

Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum levium, et rotundorum concurſionem fortuitam; quam tamen Democritus concalefactam et ſpirabilem, id eſt animalem, eſſe voluit. Is autem animus, qui, ſi eſt horum quatuor generum, ex quibus omnia conſtare dicuntur, ex inflammata anima conſtat, ut potiſſimum videri video Panætio, ſuperiora capeſſat neceſſe eſt. Nihil enim habent hæc duo genera proni, et ſupera ſemper petunt. Ita, ſive diſſipantur, procul a terris id evenit; ſive permanent, et conſervant habitum ſuum, hoc etiam magis neceſſe eſt ferantur ad cælum, et ab his perrumpatur et dividatur craſſus hic et concretus aer, qui eſt terræ proximus. Calidior eſt enim, vel potius ardentior animus, quam eſt hic aer, quem modo dixi craſſum atque concretum. Quod ex eo ſciri poteſt, quia corpora noſtra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concaleſcunt.

XIX. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aere, quem ſæpe jam appello craſſum, eumque perrumpat, quod nihil eſt animo velocius; nulla eſt celeritas, quæ poſſit cum animi celeritate contendere. Qui ſi permanet incorruptus, ſuique ſimilis; neceſſe eſt ita feratur, ut penetret et dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur; quod et humidum, et caliginoſum eſt, propter exhalationes terræ. Quam regionem cum ſuperavit animus, naturamque ſui ſimilem contigit, et agnovit; junctus ex anima tenui, et ex ardore ſolis temperato, ignibus inſiſtit, et finem altius ſe efferendi facit. Cum enim ſui ſimilem et levitatem, et calorem adeptus eſt, tanquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis eſt ſedes, cum ad ſui ſimilem penetravit, in quo nulla re egens aletur et ſuſtentabitur iiſdem rebus, quibus aſtra ſuſtentantur et aluntur.

Cùmque corporis facibus inflammari ſoleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis æmulemur, qui ea habeant, quæ nos habere cupiamus; profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum, et æmulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxati curis ſumus, ut ſpectare aliquid velimus et viſere, id multo tum faciemus liberius; totoſque nos in contemplandis rebus perſpiciendiſque ponemus, propterea quod et naturâ ineſt mentibus noſtris inſatiabilis quædam cupiditas veri videndi; et oræ ipſæ locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum cæleſtium, eo majorem cognoſcendi cupiditatem dabunt. Hæc enim pulchritudo etiam in terris patriam illam et avitam (ut ait Theophraſtus) philoſophiam, cognitionis cupiditate incenſam, excitavit. Præcipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum, has terras incolentes, circumfuſi erant caligine, tamen acie mentis diſpicere cupiebant.

XX. Etenim ſi nunc aliquid aſſequi ſe putant, qui oſtium Ponti viderunt, et eas anguſtias, per quas penetravit ea, quæ eſt nominata

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,

Vecti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda;

quod tandem ſpectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejuſque cum ſitum, formam, circumſcriptionem, tum et habitabiles regiones, et rurſum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantes?

Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quæ videmus. Neque enim eſt ullus ſenſus in corpore, ſed, ut non ſolum phyſici docent, verum etiam medici, qui iſta aperta et patefacta viderunt, viæ quaſi quædam ſunt ad oculos, ad aures, ad nares, a ſede animi perforatæ. Itaque ſæpe aut cogitatione aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis et auribus, nec videmus, nec audimus; ut facile intelligi poſſit, animum et videre et audire, non eas partes, quæ quaſi feneſtræ ſunt animi; quibus tamen ſentire nihil queat mens, niſi id agat, et adſit. Quid, quod eadem mente res diſſimillimas comprehendimus, ut colorem, ſaporem, calorem, odorem, ſonum? quæ nunquam quinque nuntiis animus cognoſceret, niſi ad eum omnia referrentur, et is omnium judex ſolus eſſet. Atque ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quanquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, callidiſſimo artificio natura fabricata eſt, tamen terrenis, concretiſque corporibus ſunt interſepta quodammodo. Cum autem nihil erit præter animum; nulla res objecta impediet, quo minus percipiat, quale quidque ſit.

XXI. Quamvis copioſe hæc, diceremus, ſi res poſtularet, quam multa, quam varia, quanta ſpectacula animus in locis cæleſtibus eſſet habiturus. Quæ quidem cogitans, ſoleo ſæpe mirari nonnullorum inſolentiam philoſophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, ejuſque inventori et principi gratias exultantes agunt, eumque venerantur, ut Deum. Liberatos enim ſe per eum dicunt graviſſimis dominis, terrore ſempiterno, et diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? Quæ eſt anus tam delira,

quæ timeat iſta, quæ vos videlicet, ſi phyſica non didiciſſetis, timeretis?

Acheruntia templa, alta Orci, pallida
Leti, obnubila, obſita tenebris loca.

Non pudet philoſophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, et quod falſa eſſe cognoverit? Ex quo intelligi poteſt, quam acuti naturâ ſint, qui hæc ſine doctrina credituri fuerint. Præclarum autem neſcio quid adepti ſunt, qui didicerunt, ſe, cum tempus mortis veniſſet, totos eſſe perituros. Quod ut ſit, (nihil enim pugno) quid habet iſta res aut lætabile, aut glorioſum? Nec tamen mihi ſane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ ſit, et Platonis vera ſententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide, quid homini tribuam) ipſa auctoritate me frangeret. Tot autem rationes attulit, ut velle cæteris, ſibi certe, perſuaſiſſe videatur.

XXII. Sed plurimi contra nituntur, animoſque, quaſi capite damnatos, morte multant; neque aliud eſt quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, niſi quod nequeunt, qualis animus ſit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Quaſi vero intelligant, qualis ſit in ipſo corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: ut, ſi jam poſſent in homine uno cerni omnia, quæ nunc tecta ſunt, caſuruſne in conſpectum videatur; an tanta ſit ejus tenuitas, ut fugiat aciem.

Hæc reputent iſti, qui negant, animum ſine corpore ſe intelligere poſſe. Videbunt, quem in ipſo corpore intelligant. Mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obſcurior, qualis animus in corpore ſit, tanquam alienæ domi, quam qualis, cum exierit, et in liberum cælum, quaſi in domum ſuam, venerit. Si enim, quod nunquam vidimus, id quale ſit, intelligere non poſſumus; certe, et Deum ipſum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non poſſumus. Dicæarchus quidem et Ariſtoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis eſſet, intelligentia, nullum omnino animum eſſe dixerunt.

Eſt illud quidem vel maximum, animo ipſo animum videre; et nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis, quo monet, ut ſe quiſque noſcat. Non enim, credo, id præcipit, ut membra noſtra, aut ſtaturam, figuramve noſcamus; neque nos corpora ſumus; neque ego tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, *Noſce te*, dicit, hoc dicit, Noſce animum tuum. Nam corpus quidem quaſi vas eſt, aut aliquod animi receptaculum. Ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur noſſe, niſi divinum eſſet, non eſſet hoc acrioris cujuſdam animi præceptum, ſic, ut tributum Deo ſit: hoc eſt, ſe ipſum poſſe cognoſcere. Sed ſi, qualis ſit animus, ipſe animus neſciet; dic, quæſo, ne eſſe quidem ſe ſciet? ne moveri quidem ſe? ex quo illa ratio nata eſt Platonis, quæ a Socrate eſt in Phædro explicata, a me autem poſita eſt in ſexto libro de Republica.

XXIII. *Quod ſemper movetur, id æternum eſt. Quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motûs, vivendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur, quod ſe ipſum movet, quia nunquam deſeritur a ſe, nunquam ne moveri quidem deſinit. Quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. Principii autem nulla eſt origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re alia naſci poteſt: nec enim eſſet id principium, quod gigneretur aliunde. Quod ſi nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec a ſe aliud creabit; ſi quidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. Ita fit, ut motûs principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe movetur. Id autem nec naſci poteſt, nec mori; vel concidat omne cælum, omniſque natura conſiſtat neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, qua, ut primò, impulſa moveatur. Cum pateat igitur, æternum id eſſe, quod ſe ipſum moveat; quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? Inanimum eſt enim omne, quod pulſu agitatur externo. Quod autem eſt animal, id motu cietur interiore, et ſuo. Nam hæc eſt propria natura animi, atque vis. Quæ, ſi eſt una ex omnibus, quæ ſe ipſam ſemper moveat, neque nata certe eſt, et æterna eſt.*

Licet concurrant plebeii omnes philoſophi, (ſic enim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab ea familia diſſident, appellandi vi-

dentur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, ſed ne hoc quidem ipſum, quam ſubtiliter concluſum ſit, intelligent. Sentit igitur animus ſe moveri: quod cum ſentit, illud unà ſentit, ſe vi ſua, non aliena, moveri; nec accidere poſſe, ut ipſe unquam a ſe deſeratur. Ex quo efficitur æternitas; niſi quid habes ad hæc.

Auditor. Ego vero facile ſum paſſus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita iſti faveo ſententiæ.

XXIV. Marcus. Quid illa tandem? num leviora cenſes, quæ declarant ineſſe in animis hominum divina quædam? quæ ſi cernerem quemadmodum naſci poſſent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam ſanguinem, bilem, pituitam, oſſa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram videor poſſe dicere, unde concreta, et quo modo facta ſint. Per animum ipſum, ſi nihil eſſet in eo, niſi id, ut per eum viveremus, tam naturâ putarem hominis vitam ſuſtentari, quam vitis, quam arboris; hæc enim etiam dicimus vivere. Item, ſi nihil haberet animus hominis, niſi ut appeteret, aut refugeret, id quoque eſſet ei commune cum beſtiis.

Habet primùm memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium; quam quidem Plato recordationem eſſe vult ſuperioris vitæ. Nam in illo libro, qui inſcribitur *Menon*, puſionem quendam Socrates interrogat quædam geometrica de dimenſione quadrati. Ad ea ſic ille reſpondet, ut puer; et tamen ita faciles interrogationes ſunt, ut gradatim reſpondens eodem perveniat, quo ſi geometrica didiciſſet. Ex quo effici vult Socrates, ut, diſcere, nihil aliud ſit, niſi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo ſermone, quem habuit eo ipſo die, quo exceſſit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis eſſe videatur, bene interroganti reſpondentem, declarare, ſe non tum illa diſcere, ſed reminiſcendo recognoſcere; nec vero fieri ullo modo poſſe, ut a pueris tot rerum, atque tantarum inſitas, et quaſi conſignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, niſi animus, antequam in corpus intraviſſet, in rerum cognitione viguiſſet.

Cumque nihil ESSET, ut omnibus locis a Platone diſſeritur, (nihil enim ille putat eſſe, quod oriatur et intereat; idque ſolum eſſe, quod ſemper tale ſit, qualem *ideam* appellat ille, nos *ſpeciem*) non potuit animus hæc in corpore incluſus agnoſcere, cognita attulit: ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, cum repente in tam inſolitum, tamque perturbatum domicilium immigravit; ſed cum ſe collegit, atque recreavit, tum agnoſcit illa reminiſcendo. Ita nihil aliud eſt, diſcere, niſi recordari.

Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid eſt enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? Non quæro, quantâ memoriâ Simonides fuiſſe dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad ſenatum eſt miſſus, Cineas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepſius Metrodorus, quanta noſter Hortenſius: de communi omnium memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo majore ſtudio et arte verſantur; quorum quanta mens ſit, difficile eſt exiſtimare; ita multa meminerunt.

XXV. Quorſus igitur hæc ſpectat oratio? Quæ ſit illa vis, et unde, intelligendum puto. Non eſt certe nec cordis, nec ſanguinis, nec cerebri, nec atomorum. Anima ſit animus, ignisve, neſcio; nec me pudet, ut iſtos, fateri neſcire quod neſciam. Illud ſi ulla alia de re obſcura affirmare poſſem, ſive anima, ſive ignis ſit animus, eum jurarem eſſe divinum. Quid enim? obſecro te, terrâne tibi, aut hoc nebuloſo et caliginoſo cælo, aut ſata, aut concreta videtur tanta vis memoriæ? Si, quid ſit hoc, non vides; at, quale ſit, vides. Si ne id quidem; at, quantum ſit, profecto vides. Quid igitur? utrùm capacitatem aliquam in animo putamus eſſe, quò tanquam in aliquod vas ea, quæ meminimus, infundantur? Abſurdum id quidem; qui enim fundus, aut quæ talis animi figura intelligi poteſt? aut quæ tanta omnino capacitas? An imprimi quaſi ceram animum putamus, et memoriam eſſe ſignatarum rerum in mente veſtigia? Quæ poſſunt verborum, quæ rerum ipſarum, eſſe veſtigia? Quæ porro tam immenſa magnitudo, quæ illa tam multa poſſit effingere?

Quid illa vis, quæ tandem eſt, quæ inveſtigat occulta, quæ inventio, atque excogitatio dicitur? Ex hacne tibi terrenâ, mortalique naturâ et caducâ concreta ea videtur? aut qui primus, quod ſummæ ſapientiæ Pythagoræ viſum eſt, omnibus rebus impoſuit nomina? aut qui diſſipatos homines congregavit, et ad ſocietatem vitæ convocavit? aut qui ſonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? aut qui errantium ſtellarum curſus, progreſſiones, inſtitutiones notavit? Omnes magni; etiam ſuperiores, qui fruges, qui veſtitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præſidia contra feras invenerunt; a quibus manſuefacti, et exculti, a neceſſariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta eſt, inventâ, et temperatâ varietate, et naturâ ſonorum; et aſtra ſuſpeximus, tum ea, quæ ſunt infixa certis locis, tum illa non re, ſed vocabulo, errantia. Quorum converſiones, omneſque motus, qui animo vidit, is docuit, ſimilem animum ſuum ejus eſſe, qui ea fabricatus eſſet in cælo. Nam cum Archimedes lunæ, ſolis, quinque errantium motus in ſphæram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit, Platonis Deus, ut tarditate, et celeritate diſſimillimos motus una regeret converſio. Quod ſi in hoc mundo fieri ſine Deo non poteſt, ne in ſphæra quidem eoſdem motus Archimedes ſine divino ingenio potuiſſet imitari.

XXVI. Mihi vero ne hæc quidem notiora, et illuſtriora carere vi divina videntur; ut ego aut poetam grave plenumque carmen ſine cæleſti aliquo mentis inſtinctu putem fundere, aut eloquentiam ſine quadam vi majore fluere, abundantem ſonantibus verbis, uberibuſque ſententiis. Philoſophia vero, omnium mater artium, quid eſt aliud, niſi, ut Plato ait, donum; ut ego, inventum Deorum? Hæc nos primùm ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod ſitum eſt in generis humani ſocietate, tum ad modeſtiam magnitudinemque animi erudivit; eademque ab animo, tanquam ab oculis, caliginem diſpulit, ut omnia ſupera, infera, prima, ultima, media videremus.

Prorſus hæc divina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat, et tantas. Quid eſt enim memoria rerum, et verborum? Quid porro inventio? Profecto id, quo nec in Deo quidquam majus intelligi poteſt. Non enim ambroſia Deos, aut nectare, aut Juventate pocula miniſtrante, lætari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a Diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere miniſtraret. Non juſta cauſa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, et humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos. Quæ autem divina? vigere, ſapere, invenire, meminiſſe. Ergo animus, ut ego dico, divinus eſt; ut Euripides audet dicere, Deus: et quidem ſi Deus aut anima, aut ignis eſt, idem eſt animus hominis. Nam ut illa natura cæleſtis et terrâ vacat, et humore; ſic utriuſque harum rerum humanus animus eſt expers. Sin autem eſt quinta quædam natura ab Ariſtotele inducta primum; hæc et Deorum eſt, et animorum.

XXVII. Hanc nos ſententiam ſecuti, his ipſis verbis in Conſolatione hæc expreſſimus; *Animorum nulla in terris origo inveniri poteſt. Nihil enim eſt in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum eſſe videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil ineſt, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod et præterita teneat, et futura provideat, et complecti poſſit præſentia; quæ ſola divina ſunt. Nec invenietur unquam, unde ad hominem venire poſſint, niſi a Deo, Singularis eſt igitur quædam natura, atque vis animi, ſejuncta ab his uſitatis notiſque naturis. Ita quidquid eſt illud, quod ſentit, quod ſapit, quod vult, quod viget, cæleſte et divinum eſt; ob eamque rem æternum ſit neceſſe eſt. Nec vero Deus ipſe, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam et libera, ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens et movens, ipſaque prædita motu ſempiterno.* Hoc e genere, atque eadem e natura eſt humana mens.

XXVIII. Ubi igitur, aut qualis eſt iſta mens? Ubi tua, aut qualis? poteſne dicere? An, ſi omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi per te

uti licebit? Non valet tantum animus, ut ſe ipſum ipſe videat; at, ut oculus, ſic animus ſeſe non videns alia cernit. Non videt autem, quod minimum eſt, formam ſuam. Fortaſſe; quanquam id quoque: ſed relinquamus: vim certe, ſagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc ſempiterna ſunt. Qua facie quidem ſit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem eſt.

Ut, cum videmus ſpeciem primùm candoremque cæli, deinde converſionis celeritatem tantam, quantam cogitare non poſſumus; tum viciſſitudines dierum atque noctium, commutationeſque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum, et ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem et ducem ſolem; lunamque accretione et diminutione luminis, quaſi faſtorum notantem et ſignificantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes diſtributo, quinque ſtellas ferri, eoſdem curſus conſtantiſſime ſervantes, diſparibus inter ſe motibus; nocturnamque cæli formam undique ſideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi univerſi loco, duabus oris diſtantibus habitabilem et cultum; quarum altera, quam nos incolimus, ſub axe poſita ad ſtellas ſeptem, unde

Horrifer
Aquilonis ſtridor gelidas molitur nives;

altera Auſtralis, ignota nobis, quam vocant Græci ἀντίχθονα; cæteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit ſuo tempore

Cælum niteſcere, arbores frondeſcere,
Vites lætificæ pampinis pubeſcere,
Rami baccarum ubertate incurveſcere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes ſcatere, herbis prata conveſtirier;

tum multitudinem pecudum, partim ad veſcendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora veſtienda; hominemque ipſum, quaſi contemplatorem cæli, ac Deorum, ipſorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia.

XXIX. Hæc igitur et alia innumerabilia cum cernimus, poſſumuſne dubitare, quin his præſit aliquis vel effector, ſi hæc nata ſunt, ut Platoni videtur; vel, ſi ſemper fuerint, ut Ariſtoteli placet, moderator tanti operis et muneris? Sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut Deum non vides, tamen ut Deum agnoſcis ex operibus ejus, ſic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motûs, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoſcito.

In quo igitur loco eſt? Credo equidem in capite; et, cur credam, afferre poſſum: ſed alias: nunc ubi ubi ſit animus, certe quidem in te eſt.

Quæ eſt ei natura? Propria, puto, et ſua. Sed fac igneam, fac ſpirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut Deum noris, etſi ejus ignores et locum et faciem, ſic animum tibi tuum notum eſſe oportere, etiam ſi ejus ignores et locum et formam. In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, niſi plane in phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animus admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita ſit, certe nec ſecerni, nec dividi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt; nec interire igitur. Eſt enim interitus quaſi diſceſſus, et ſecretio, ac diremptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His et talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæſivit ad judicium capitis, nec judicibus ſupplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a ſuperbia; et ſupremo vitæ die de hoc ipſo multa diſſeruit, et paucis antè diebus, cum facile poſſet educi e cuſtodia, noluit; et cum pene in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita eſt, ut non ad mortem trudi, verum in cælum videretur aſcendere.

XXX. Ita enim cenſebat, itaque diſſeruit, duas eſſe vias, dupliceſque curſus animorum e corpore excedentium. Nam qui ſe humanis vitiis contaminaviſſent, et ſe totos libidinibus dediſſent, quibus cæcati velut domeſticis vitiis atque flagitiis ſe inquinaviſſent,

vel in republica violanda fraudes inexpiabiles concepiſſent, iis devium quoddam iter eſſe, ſecluſum a concilio Deorum. Qui autem ſe integros caſtoſque ſervaviſſent, quibuſque fuiſſet minima cum corporibus contagio, ſeſeque ab his ſemper ſevocaſſent, eſſentque in corporibus humanis vitam imitati Deorum; his ad illos, a quibus eſſent profecti, reditum facilem patere. Itaque commemorat, ut cygnis (qui non ſine cauſa Apollini dicati ſunt, ſed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni ſit, cum cantu et voluptate moriantur) ſic omnibus et bonis et doctis eſſe faciendum. Nec vero de hoc quiſquam dubitare poſſet, niſi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis ſæpe uſu venit, qui acriter oculis deficientem ſolem intuerentur, ut aſpectum omnino amitterent: ſic mentis acies ſeipſam intuens nonnunquam hebeſcit; ob eamque cauſam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumſpectans, hæſitans, multa adverſa revertens, tanquam ratis in mari immenſo noſtra vehitur oratio.

Sed hæc et vetera, et a Græcis. Cato autem ſic abiit e vita, ut cauſam moriendi nactum ſe eſſe gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis Deus, injuſſu hinc nos ſuo demigrare. Cum vero cauſam juſtam Deus ipſe dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, ſæpe multis; næ ille, medius fidius, vir ſapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam exceſſerit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit; Leges enim vetant. Sed tanquam a magiſtratu, aut ab aliqua poteſtate legitima, ſic a Deo evocatus atque emiſſus exierit. *Tota enim Philoſophorum vita*, ut ait idem, *commentatio mortis eſt.*

XXXI. Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id eſt, a corpore, cum a re familiari, quæ eſt miniſtra et famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni ſevocamus animum? Quid, inquam, tum agimus, niſi animum ad ſeipſum advocamus, ſecum eſſe cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud eſt quam emori diſcere. Quare hoc commentemur, mihi crede,

diſjungamuſque nos a corporibus, id eſt, conſueſcamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi cæleſti vitæ ſimile; et, cum illuc ex his vinculis emiſſi feremur, minus tardabitur curſus animorum. Nam qui in compedibus corporis ſemper fuerunt, etiam cum ſoluti ſunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt: quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors eſt; quam lamentari poſſem, ſi liberet.

AUDITOR. Satis tu quidem in Conſolatione es lamentatus; quam cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero auditis, multo magis. MARCUS. Veniet tempus, et quidem celeriter, et ſive retractabis, ſive properabis. Volat enim ætas. Tantum autem abeſt ab eo, ut malum mors ſit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil ſit non malum aliud certe, ſed nihil bonum aliud potius; ſi quidem vel Dii ipſi, vel cum Diis, futuri ſumus.

AUDITOR. Quid refert? Adſunt enim, qui hæc non probent. MARCUS. Ego autem nunquam ita te ex hoc ſermone dimittam, ullâ ut ratione mors tibi videri malum poſſit.

AUDITOR. Quî poteſt; cum iſta cognoverim? MARCUS. Quî poſſit, rogas? Catervæ veniunt contra dicentium, non ſolum Epicureorum, quos equidem non deſpicio, ſed neſcio quo modo doctiſſimus quiſque contemnit; acerrime autem deliciæ meæ Dicæarchus contra hanc immortalitatem diſſeruit. Is enim tres libros ſcripſit, qui Leſbiaci vocantur, quod Mytilenis ſermo habetur, in quibus vult efficere, animos eſſe mortales. Stoici autem uſuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu manſuros aiunt animos; ſemper, negant.

XXXII. Num vis igitur audire, cur, etiam ſi ita ſit, mors tamen non ſit in malis? AUDITOR. Ut videtur: ſed me nemo de immortalitate depellet. MARCUS. Laudo id quidem; etſi nihil nimis oportet confidere. Movemur enim ſæpe aliquo acute concluſo: labamus, mutamuſque ſententiam clarioribus etiam in rebus; in his eſt enim aliqua obſcuritas. Id igitur ſi acciderit, ſimus armati. AUD. Sane quidem: ſed, ne accidat, providebo.

Marcus. Num quid igitur eſt cauſæ, quin amicos noſtros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore cum exceſſerint, ſed non ſemper? Iſtos vero; qui, quod tota in hac cauſa difficillimum eſt, ſuſcipiant, poſſe animum manere corpore vacantem; illud autem, quod non modo facile ad credendum eſt, ſed eo conceſſo, quod volunt, conſequens, id certe non dant, ut, cum diu permanſerit, ne intereat. Auditor. Bene reprehendis; et ſe iſto modo res habet. Marcus. Credamus igitur Panætio, a Platone ſuo diſſentienti? Quem enim omnibus locis divinum, quem ſapientiſſimum, quem ſanctiſſimum, quem Homerum philoſophorum appellat, hujus hanc unam ſententiam de immortalite animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quidquid natum ſit interire; naſci autem animos, quod declarat eorum ſimilitudo qui procreantur; quæ etiam in ingeniis, non ſolum in corporibus, appareat. Alteram autem affert rationem; nihil eſſe, quod doleat, quin id ægrum eſſe quoque poſſit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem animos; ergo etiam interire.

XXXIII. Hæc refelli poſſunt. Sunt enim ignorantis, cum de æternitate animorum dicatur, de mente dici, quæ omni turbido motu ſemper vacet, non de partibus iis, in quibus ægritudines, iræ, libidineſque verſentur; quas is, contra quem hæc dicantur, ſemotas a mente et diſcluſas putat. Jam ſimilitudo magis apparet in beſtiis, quarum animi ſunt rationis expertes. Hominum autem ſimilitudo in corporum figura magis extat; et ipſi animi, magni refert, quali in corpore locati ſint. Multa enim e corpore exiſtunt, quæ acuant mentem; multa, quæ obtundant. Ariſtoteles quidem ait, *omnes ingenioſos melancholicos eſſe*; ut ego me tardiorem eſſe non moleſte feram. Enumerat multos; idque quaſi conſtet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod ſi tanta vis eſt ad habitum mentis in iis, quæ gignuntur in corpore; (ea ſunt autem, quæcunque ſunt, quæ ſimilitudinem faciant) nihil neceſſitatis affert, cur naſcantur animi, ſimilitudo.

Omitto ſimilitudines. Vellem adeſſe poſſet Panætius. Vixit cum Africano. Quærerem ex eo, cujus ſuorum ſimilis fuiſſet

Africani fratris nepos? facie, patris; vitâ, omnium perditorum ita ſimilis, ut eſſet facile deterrimus. Cujus etiam ſimilis, P. Craſſi, et ſapientis, et eloquentis, et primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii? Sed quid agimus? oblitine ſumus, hoc nunc nobis eſſe propoſitum, cum ſatis de æternitate dixiſſemus, ne, ſi interirent quidem animi, quidquam mali eſſe in morte? Auditor. Ego vero memineram; ſed te de æternitate dicentem aberrare a propoſito facile patiebar.

XXXIV. Marcus. Video te alte ſpectare, et velle in cælum migrare. Auditor. Spero fore, ut contingat id nobis. Sed fac, ut iſti volunt, animos non remanere poſt mortem. Video nos, ſi ita ſit, privari ſpe beatioris vitæ. Marcus. Mali vero quid affert iſta ſententia? Fac enim ſic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino poſt mortem ſenſus in corpore eſt? Nemo id quidem dicit; etſi Democritum inſimulat Epicurus, Democritici negant. Ne in animo quidem igitur ſenſus remanet; ipſe enim nuſquam eſt. Ubi igitur malum eſt? quoniam nihil tertium eſt. An, quoniam ipſe animi diſceſſus a corpore non fit ſine dolore? Ut credam ita eſſe, quam eſt id exiguum! Et falſum eſſe arbitror; et fit plerumque ſine ſenſu, nonnunquam etiam cum voluptate; totumque hoc leve eſt, qualecunque eſt. Fit enim ad punctum temporis.

Auditor. Illud angit, vel potius excruciat, diſceſſus ab omnibus iis, quæ ſunt bona in vita. Marcus. Vide, ne a malis dici verius poſſit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere et jure poſſum. Sed quid neceſſe eſt, cum id agam, ne poſt mortem miſeros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miſeriorem? Fecimus hoc in eo lihro, in quo noſmetipſos, quantum potuimus, conſolati ſumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum ſi quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegeſia ſic copioſe diſputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus eſſe dicatur illa in ſcholis dicere, quod multi, his auditis, mortem ſibi ipſi conſciſcerent. Callimachi quidem Epigramma in Ambraciotam Cleombrotum eſt; quem ait, cum nihil

ei accidiſſet adverſi, e muro ſe in mare abjeciſſe, lecto Platonis libro. Ejus autem, quem dixi, Hegeſiæ liber eſt, Ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam diſcedens revocatur ab amicis; quibus reſpondens, vitæ humanæ enumerat incommoda. Poſſem id facere; etſi minus quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios. Etiamne nobis expedit, qui et domeſticis et forenſibus ſolatiis ornamentiſque privati, certe, ſi ante occidiſſemus, mors nos a malis, non a bonis, abſtraxiſſet?

XXXV. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille honoratus quatuor filiis: at quinquaginta Priamus; quibus ſeptem et decem, juſta uxore natis. In utroque eandem habuit fortuna poteſtatem; ſed uſa in altero eſt. Metellum enim multi filii, filiæ, nepotes, neptes in rogum impoſuerunt: Priamum tanta progenie orbatum, cum in aram confugiſſet, hoſtilis manus interemit. Hic ſi vivis filiis incolumi regno occidiſſet,

Aſtante ope barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis,

utrùm tandem a bonis, an a malis, diſceſſiſſet? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius eveniſſet, nec tam flebiliter illa canerentur,

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram ſanguine turpari.

Quaſi vero iſtâ vi quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quod ſi ante occidiſſet, tamen eventum omnino amiſiſſet; hoc autem tempore ſenſum malorum amiſit.

Pompeio noſtro familiari, cum graviter ægrotaret Neapoli, melius eſt factum. Coronati Neapolitani fuerunt: nimirum etiam Puteolani vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum ſane negotium, et Græculum; ſed tamen fortunatum. Utrùm igitur, ſi tum eſſet extinctus, a bonis rebus, an a malis, diſceſſiſſet? Certe a miſeris. Non enim cum ſocero bellum geſſiſſet; non imparatus arma ſumpſiſſet; non domum reliquiſſet; non ex Italia

fugiſſet; non, exercitu amiſſo, nudus in ſervorum ferrum et manus incidiſſet; non liberi defleti; non fortunæ omnes a victoribus poſſiderentur. Qui, ſi mortem tum obiſſet, in ampliſſimis fortunis occidiſſet, is propagatione vitæ quot, quantas, quam incredibiles hauſit calamitates?

XXXVI. Hæc morte effugiuntur, etiam ſi non evenerint, tamen quia poſſunt evenire. Sed homines ea ſibi accidere poſſe non cogitant. Metelli ſperat ſibi quiſque fortunam: proinde quaſi aut plures fortunati ſint quam infelices, aut certi quidquam ſit in rebus humanis, aut ſperare ſit prudentius quam timere. Sed hoc ipſum concedatur, bonis rebus homines morte privari; ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque eſſe miſerum? Certe ita dicant neceſſe eſt. An poteſt is, qui non eſt, re ulla *carere?* Triſte enim eſt nomen ipſum carendi, quia ſubjicitur hæc vis; Habuit, non habet; deſiderat, requirit, indiget. Opinor, hæc incommoda ſunt carentis. Caret oculis, odioſa cæcitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitæ commodis, ſed ne vita quidem ipſa, quiſquam caret. De mortuis loquor, qui nulli ſunt. Nos, qui ſumus, num, aut ſi cornibus caremus, aut pennis, ſit qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? Quia cum id non habeas, quod tibi nec uſu, nec natura ſit aptum, non careas, etiam ſi ſentias te non habere.

Hoc premendum etiam atque etiam eſt argumentum, confirmato illo, de quo, ſi mortales animi ſunt, dubitare non poſſumus, quin tantus interitus in morte ſit, ut ne minima quidem ſuſpicio ſenſus relinquatur. Hoc igitur probe ſtabilito et fixo, illud excutiendum eſt, ut ſciatur, quid ſit Carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc ſignificat, egere eo, quod habere velis. Ineſt enim velle in carendo; niſi cum ſic, tanquam in febri, dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam Carere, cum aliquid non habeas, et non habere te ſentias, etiam ſi id facile patiare. Carere autem malo, id non dicitur; nec enim eſſet dolendum. Dicitur illud, bono carere; quod eſt malum. Sed ne vivus quidem bono caret, ſi eo non indiget. Sed in vivo intelligi tamen poteſt, regno carere;

dici autem hoc in te ſatis ſubtiliter non poteſt: poſſet in Tarquinio, cum regno eſſet expulſus: at in mortuo ne intelligi quidem poteſt. Carere enim ſentientis eſt; nec ſenſus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo eſt. Quanquam quid opus eſt in hoc philoſophari, cum rem non magnopere philoſophiâ egere videamus?

XXXVII. Quoties non modo ductores noſtri, ſed univerſi etiam exercitus, ad non dubiam mortem concurrerunt? Quæ quidem ſi timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipſe expulerat, in prælio concidiſſet: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruſcis filius, cum Pyrrho nepos, ſe hoſtium telis objeciſſent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hiſpania vidiſſet, Paulum et Geminum Cannæ, Venuſia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miſer hodie? Ne tum quidem poſt ſpiritum extremum: nec enim poteſt eſſe miſer quiſquam, ſenſu perempto. At id ipſum odioſum eſt, ſine ſenſu eſſe. Odioſum, ſi id eſſet carere. Cum vero perſpicuum ſit, nihil poſſe in eo eſſe, qui ipſe non ſit; quid poteſt eſſe in eo odioſum, qui nec careat, nec ſentiat? Quanquam hoc quidem nimis ſæpe, ſed eò, quòd in hoc ineſt omnis animi contractio, ex metu mortis. Qui enim ſatis viderit, id quod eſt luce clarius, animo et corpore conſumpto, totoque animante deleto, et facto interitu univerſo, illud animal, quod fuerit, factum eſſe nihil; is plane perſpiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem, nihil intereſſe; nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam.

Cur igitur et Camillus doleret, ſi hæc poſt trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret; et ego cur doleam, ſi ad decem millia annorum gentem aliquam urbem noſtram potituram putem? Quia tanta caritas patriæ eſt, ut eam non ſenſu noſtro, ſed ſalute ipſius, metiamur.

XXXVIII. Itaque non deterret ſapientem mors, quæ propter incertos caſus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ nunquam longe poteſt abeſſe, quo minus in omne tempus reipublicæ

ſuiſque conſulat, et poſteritatem ipſam, cujus ſenſum habiturus non ſit, ad ſe putet pertinere. Quare licet, etiam mortalem eſſe animum judicantem æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam ſenſurus non ſit, ſed virtutis, quam neceſſario gloria, etiam ſi tu id non agas, conſequatur. Natura vero ſic ſe habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noſter afferat, ſic exitum mors. Ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, ſic nihil poſt mortem pertinebit. In quo quid poteſt eſſe mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? Alteri nulli ſunt, alteros non attingit.

Quam qui leviorem faciunt, ſomni ſimillimam volunt eſſe. Quaſi vero quiſquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum ſexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne ſues quidem id velint. Endymion vero, ſi fabulas audire volumus, neſcio quando in Latmo obdormivit, qui eſt mons Cariæ. Nondum, opinor, eſt experrectus. Num igitur eum curare cenſes, cum Luna laboret, a qua conſopitus putatur, ut eum dormientem oſcularetur? Quid curet autem, qui ne ſentit quidem? Habes ſomnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin ſenſus in morte nullus ſit, cum in ejus ſimulacro videas eſſe nullum ſenſum?

XXXIX. Pellantur ergo iſtæ ineptiæ pene aniles, ante tempus mori miſerum eſſe. Quod tandem tempus? Naturæne? At ea quidem dedit uſuram vitæ, tanquam pecuniæ, nulla præſtituta die. Quid eſt igitur, quod querare, ſi repetit, cum vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, ſi puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: ſi vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum guſtaverat, inquiunt, vitæ ſuavitatem; hic autem jam ſperabat magna, quibus frui cœperat. At id quidem ipſum in cæteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere; cur in vita ſecus? Quanquam non male ait Callimachus, *multo ſæpius lacrymaſſe Priamum, quam Troilum.* Eorum autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? Nam, reor, nullis, ſi vita longior daretur, poſſet eſſe jucundior. Nihil eſt

eſt enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cætera auferat, affert certe ſenectus. Quæ vero ætas longa eſt? Aut quid omnino homini longum? Nonne modo pueros, modo adoleſcentes, in curſu, a tergo inſequens, nec opinantes aſſecuta eſt ſenectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus. Omnia iſta, perinde ut cuique data ſunt, pro rata parte aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europæ parte in Pontum influit, Ariſtoteles ait beſtiolas quaſdam naſci, quæ unum diem vivant. Ex his igitur, horâ octavâ quæ mortua eſt, provecta ætate mortua eſt: quæ vero occidente ſole, decrepita; eo magis, ſi etiam ſolſtitiali die. Confer noſtram longiſſimam ætatem cum æternitate, in eadem propemodum brevitate, qua illæ beſtiolæ, reperiemur.

XL. Contemnamus igitur omnes ineptias; (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione ac deſpicientia, et in omni virtute, ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus moleſtiſſimis effœminamur, ut, ſi ante mors adventet quam Chaldæorum promiſſa conſecuti ſumus, ſpoliati magnis quibuſdam bonis, illuſi, deſtitutique videamur. Quod ſi expectando et deſiderando pendemus animis, cruciamur, angimur; pro Dii immortales! quam iter illud jucundum eſſe debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla ſollicitudo futura ſit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo eſt! Etſi enim flemus, cum legimus, tamen non miſerabiliter vir clarus emoritur. Qui, cum conjectus in carcerem triginta juſſu tyrannorum, venenum ut ſitiens obduxiſſet, reliquum ſic e poculo ejecit, ut id reſonaret; quo ſonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulcro Critiæ*, qui in eum fuerat teterrimus. Græci enim in conviviis ſolent nominare, cui poculum tradituri ſint. Luſit vir egregius extremo ſpiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, qui venenum præbuerat, mortem eſt eam auguratus, quæ brevi conſecuta eſt. Quis hanc animi maximi æquitatem in ipſa morte laudaret, ſi mortem malum judicaret? Vadit in eundem carcerem,

atque in eundem paucis pòſt annis ſcyphum Socrates, eodem ſcelere judicum, quo tyrannorum, Theramenes. Quæ eſt igitur ejus oratio, qua facit eum Plato uſum apud judices, jam morte multatum?

XLI. *Magna me*, inquit, *ſpes tenet, Judices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem: Neceſſe eſt enim, ſit alterum de duobus; ut aut ſenſus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. Quamobrem, ſive ſenſus extinguitur, morſque ei ſomno ſimilis eſt, qui nonnunquam, etiam ſine viſis ſomniorum, placatiſſimam quietem affert; Dii boni! quid lucri eſt emori? aut quam multi dies reperiri poſſunt, qui tali nocti anteponantur, cui ſimilis futura eſt perpetuitas omnis conſequentis temporis? quis me beatior? Sin vera ſunt, quæ dicuntur, migrationem eſſe mortem in eas oras, quas, qui e vita exceſſerunt, incolunt; id multo jam beatius eſt, te, cum ab iis, qui ſe judicum numero haberi volunt, evaſeris, ad eos venire, qui vere judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum; convenireque eos, qui juſte et cum fide vixerint. Hæc peregrinatio mediocris vobis videri poteſt? Ut vero colloqui cum Orpheo, Muſæo, Homero, Heſiodo liceat, quanti tandem æſtimatis? Equidem ſæpe emori, ſi fieri poſſet, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios, judicio iniquorum circumventos, convenirem? Tentarem etiam ſummi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulyſſis, Syſiphique prudentiam: nec ob eam rem, cum hæc exquirerem, ſicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, Judices, ii, qui me abſolviſtis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire poteſt, nec vivo, nec mortuo; nec unquam ejus res a Diis immortalibus negligentur. Nec mihi ipſi hoc accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accuſatus, aut a quibus condemnatus ſum, habeo quod ſuccenſeam, niſi quod mihi nocere ſe crediderunt.* Et hæc quidem hoc modo; nihil autem melius extremo. *Sed tempus eſt*, inquit, *jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem ſit melius, Dii immortales ſciunt; hominem quidem ſcire arbitror neminem.*

XLII. Næ ego haud paulo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. Etſi, quod præter Deos negat ſcire quemquam, id ſcit ipſe, utrum melius ſit: nam dixit ante. Sed ſuum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil cenſeamus eſſe malum, quod ſit a natura datum omnibus; intelligamuſque, ſi mors malum ſit, eſſe ſempiternum malum. Nam vitæ miſeræ mors finis eſſe videtur; mortis, ſi eſt miſera, finis eſſe nullus poteſt. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præſtantes viros virtutis et ſapientiæ gloria, commemoro, cum Lacædemonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum eſt, mortem tantopere contempſerit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et eſſet vultu hilari atque læto, dixiſſetque ei quidam inimicus, *Contemniſne leges Lycurgi?* reſponderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea pœna multaverit, quam ſine mutatione et ſine verſura poſſem diſſolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus eſſe videatur.

Tales innumerabiles noſtra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, cum legiones ſcribat Cato ſæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras ſe non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides;

Dic hoſpes Spartæ, nos te hic vidiſſe jacentes,
Dum ſanctis patriæ legibus obſequimur.

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedæmonii; hodie apud inferos fortaſſe cænabimus.* Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. E quibus unus, cum Perſes hoſtis in colloquio dixiſſet glorians, Solem præ jaculorum multitudine et ſagittarum non videbitis; *In umbra,* inquit, *igitur pugnabimus.* Viros commemoro. Qualis tandem Lacæna? quæ, cum filium in prælium miſiſſet, et interfectum audiſſet, *Idcirco,* inquit, *genueram, ut eſſet qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.*

XLIII. Eſto: fortes et duri Spartiatæ: magnam habet vim

reipublicæ diſciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum, philoſophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lyſimachus rex crucem minaretur, *Iſtis, quæſo*, inquit, *iſta horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil intereſt, humine, an ſublime, putreſcat*. Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et ſepultura dicendum exiſtimem; rem non difficilem, iis præſertim cognitis, quæ de nihil ſentiendo paulo ante dicta ſunt.

De qua Socrates quidem quid ſenſerit, apparet in eo libro, in quo moritur; de quo jam tam multa diximus. Cum enim de immortalitate animorum diſputaviſſet, et jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum ſepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, fruſtra conſumpſi. Critoni enim noſtro non perſuaſi me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Veruntamen, Crito, ſi me aſſequi potueris, aut ſicubi nactus eris, ut tibi videbitur, ſepelito. Sed, mihi crede, nemo me veſtrum, cum hinc exceſſero, conſequetur*. Præclare id quidem, qui et amico permiſerit, et ſe oſtenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et id quidem ſentiens, ſed, ut Cynicus, aſperius, projici ſe juſſit inhumatum. Tum amici, *Volucribuſne et feris?* Minime vero, inquit: ſed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. *Quî poteris?* illi: *non enim ſenties*. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil ſentienti? Præclare Anaxagoras; qui cum Lampſaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, ſi quid ei accidiſſet, auferri; *Nihil neceſſe eſt*, inquit, *undique enim ad inferos tantundem viæ eſt*. Totaque de ratione humationis unum tenendum eſt; ad corpus illam pertinere, ſive occiderit animus, ſive vigeat. In corpore autem perſpicuum eſt, vel extincto animo, vel elapſo, nullum reſidere ſenſum.

XLIV. Sed plena errorum ſunt omnia. Trahit Hectorem, ad currum religatum, Achilles: lacerari eum et ſentire, credo, putat. Ergo hic ulciſcitur, ut quidem ſibi videtur. At illa ſicut acerbiſſimam rem mœret;

Vidi, videre quod me paſſa ægerrime,

Hectorem quadrijugo curru raptarier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Accius, et aliquando ſapiens Achilles,

Immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abſtuli.

Non igitur Hectora traxiſti, ſed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non ſinat.

Mater, te appello, quæ curam ſomno ſuſpenſam levas,
Neque te mei miſeret: ſurge, et ſepeli natum.

Hæc cum preſſis et flebilibus modis, qui totis theatris mœſtitiam inferant, concinuntur; difficile eſt, non eos, qui inhumati ſunt, miſeros judicare.

Prius quam feræ, volucreſque . . .

Metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combuſtis, non extimeſcit.

Heu relliquias ſemiaſſi regis, denudatis oſſibus,
Per terram ſanie delibutas fœde divexarier.

Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos ſeptenarios fundat ab tibiam. Tenendum eſt igitur, nihil curandum eſſe poſt mortem, cum multi inimicos etiam mortuos pœniantur. Execratur luculentis ſane verſibus apud Ennium Thyeſtes, primum ut naufragio pereat Atreus. Durum hoc ſane; talis enim interitus non eſt ſine gravi ſenſu. Illa inania,

Ipſe ſummis ſaxis fixus aſperis, eviſceratus,
Latere pendens, ſaxa ſpargens tabo, ſanie et ſanguine atro.

Non ipſa ſaxa magis ſenſu omni vacabunt, quam ille, latere pendens, cui ſe hic cruciatum cenſet optare. Quam eſſent dura, ſi ſentiret? Nulla ſine ſenſu ſunt. Illud vero perquam inane.

Neque ſepulcrum, quo recipiat, habeat, portum corporis:
Ubi, remiſſa humana vita, corpus requieſcat malis.

Vides, quanto hæc in errore verſentur. Portum eſſe corporis, et requieſcere in ſepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus eſſet quidque curandum.

XLV. Sed quid ſingulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perſpicere cum liceat? Condiunt Ægyptii

mortuos, et eos domi ſervant. Perſæ etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos eſt, non humare corpora ſuorum, niſi a feris ſint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domeſticos. Nobile autem genus canum illud ſcimus eſſe. Sed pro ſua quiſque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi eſſe cenſent ſepulturam. Permulta alia colligit Chryſippus, ut eſt in omni hiſtoria curioſus. Sed ita tetra ſunt quædam, ut ea fugiat et reformidet oratio.

Totus igitur hic locus eſt contemnendus in nobis, non negligendus in noſtris; ita tamen, ut mortuorum corpora nihil ſentire vivi ſentiamus. Quantum autem conſuetudini famæque dandum ſit, id curent vivi, ſed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere. Sed profecto mors tum æquiſſimo animo oppetitur, cum ſuis ſe laudibus vita occidens conſolari poteſt. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus eſt munere. Multa mihi ipſi ad mortem tempeſtiva fuerunt; quæ utinam potuiſſem obire! Nihil enim jam acquirebatur; cumulata erant officia vitæ; cum fortuna bella reſtabant. Quare, ſi ipſa ratio minus perficiet, ut mortem negligere poſſimus; at vita acta perficiat, ut ſatis ſuperque vixiſſe videamur. Quanquam enim ſenſus abierit, tamen ſummis et propriis bonis et laudis, et gloriæ, quamvis non ſentiant, mortui non carent. Etſi enim nihil in ſe habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra ſequitur. Verùm multitudinis judicium de bonis, ſi quando eſt, magis laudandum eſt, quam illi ob eam rem beati.

XLVI. Non poſſum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum et publicæ diſciplinæ carere gloria; Themiſtoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Antè enim Salaminam ipſam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam; priuſque Bœotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria. Multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duos Scipiones, duos Africanos, Maximum, Marcellum, Paulum, Catonem, Lælium, innumerabiles

alios. Quorum ſimilitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, ſed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, ſi ita res feret, gradietur ad mortem; in qua aut ſummum bonum, aut nullum malum eſſe cognovimus. Secundis vero ſuis rebus volet etiam mori; non enim tam cumulus bonorum jucundus eſſe poteſt, quam moleſta deceſſio.

Hanc ſententiam ſignificare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duos ſuos filios victores Olympiæ vidiſſet, acceſſit ad ſenem, et gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit, *non enim in cælum aſcenſurus es*. Magna hæc et nimium fortaſſe Græci putant, vel tum potius putabant; iſque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum exiſtimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipſi.

Ego autem tibi quidem quod ſatis eſſet, paucis verbis, ut mihi videbar, reſponderam. Conceſſeras enim, nullo in malo mortuos eſſe: ſed ob eam cauſam contendi, ut plura dicerem, quod in deſiderio et luctu hæc eſt conſolatio maxima. Noſtrum enim et noſtrâ cauſâ ſuſceptum dolorem modice ferre debemus, ne et noſmetipſos amare videamur. Illa ſuſpicio intolerabili dolore cruciat, ſi opinamur eos, quibus orbati ſumus, eſſe cum aliquo ſenſu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortaſſe longior.

XLVII. Auditor. Tu longior? Non mihi quidem. Prior enim pars orationis tuæ faciebat, ut mori cuperem; poſterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. Omni autem oratione illud certe perfectum eſt, ut mortem non ducerem in malis. Marcus. Num igitur etiam rhetorum epilogum deſideramus? An jam hanc artem plane relinquimus? Auditor. Tu vero iſtam ne reliqueris, quam ſemper ornaſti; et quidem jure. Illa enim te, verum ſi loqui volumus, ornaverat. Sed quinam eſt iſte epilogus? Aveo enim audire, quidquid eſt.

Marcus. Deorum immortalium judicia ſolent in ſcholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipſi, ſed Herodoto auctore,

aliiſque pluribus. Primum Argiæ ſacerdotis Cleobis et Biton filii prædicantur. Nota fabula eſt. Cum enim illam ad ſolemne et ſtatum ſacrificium curru vehi jus eſſet, ſatis longe ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta; tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veſte poſitâ, corpora oleo perunxerunt; ad jugum acceſſerunt. Ita ſacerdos advecta in fanum, cum currus eſſet ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari poſſet a Deo: pòſt epulatos cum matre adoleſcentes, ſomno ſe dediſſe, mane inventos eſſe mortuos.

Simili præcatione Trophonius et Agamedes uſi dicuntur: qui, cum Apollini Delphis templum exædificaviſſent, venerantes Deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris ſui, nihil certi, ſed quod eſſet optimum homini. Quibus Apollo ſe id daturum oſtendit poſt ejus diei diem tertium; qui ut illuxit, mortui ſunt reperti. Judicaviſſe Deum dicunt, et eum quidem Deum, cui reliqui Dii conceſſiſſent, ut præter cæteros divinaret.

Affertur etiam de Sileno fabella quædam; qui cum a Mida captus eſſet, hoc ei muneris pro ſua miſſione dediſſe ſcribitur; docuiſſe regem, *non naſci homini longe optimum eſſe; proximum autem, quamprimum mori.* Qua eſt ſententia in Creſphonte uſus Euripides;

Nam nos decebat cœtu celebrantes domum
Lugere, ubi eſſet aliquis in lucem editus,
Humanæ vitæ varia reputantes mala:
At, qui labores morte finiſſet graves,
Hunc omnes amicos laude et lætitia exequi.

Simile quiddam eſt in conſolatione Crantoris: ait enim Terinæum quendam Elyſium, cum graviter filii mortem mœreret, veniſſe in Pſychomantium, quærentem quæ fuiſſet tantæ calamitatis cauſa: huic in tabellis tres hujuſmodi verſiculos datos,

Ignaris homines in vita mentibus errant:
Euthynous potitur fatorum munere, letho.
Sic fuit utilius finiri ipſique, tibique.

His et talibus auctoribus uſi confirmant, cauſam rebus a Diis immortalibus judicatam. Alcidamas quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, ſcripſit etiam laudationem mortis, quæ conſtat ex enumeratione humanorum malorum; cui rationes eæ, quæ exquiſitius a philoſophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Claræ vero mortes pro patria oppetitæ, non ſolum glorioſæ rhetoribus, ſed etiam beatæ, videri ſolent. Repetunt ab Erechtheo, cujus etiam filiæ cupide mortem expetiverunt pro vita civium; Codrum, qui ſe in medios immiſit hoſtes, veſte famulari, ne poſſet agnoſci, ſi eſſet ornatu regio; quòd oraculum erat datum, ſi rex interfectus eſſet, victrices Athenas fore. Menœceus non prætermittitur; qui, oraculo edito, largitus eſt patriæ ſuum ſanguinem. Iphigenia Aulide duci ſe immolandum jubet, ut hoſtium ſanguis eliciatur ſuo.

XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Ariſtogiton, Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Nos vero non norunt; quos enumerare longum eſt: ita ſunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuiſſe cum gloria. Quæ cum ita ſint, magna tamen eloquentia eſt utendum, atque ita velut ſuperiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere deſiſtant. Nam ſi ſupremus ille dies non extinctionem, ſed commutationem affert loci, quid optabilius? Sin autem perimit ac delet omnino, quid melius quam in mediis vitæ laboribus obdormiſcere, et ita conniventem ſomno conſopiri ſempiterno? Quod ſi fiat, melior Ennii quam Solonis oratio. Hic enim noſter,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, *nec funera fletu*
Faxit.

At vero ſapiens ille,

Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis
Mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Nos vero, ſi quid tale acciderit, ut a Deo denuntiatum videatur ut exeamus e vita, læti et agentes gratias pareamus, emittique nos e cuſtodia et levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam et plane in noſtram domum remigremus, aut omni

ſenſu moleſtiaque careamus. Sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen ſimus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis fauſtum putemus, nihilque in malis ducamus, quod ſit vel a Diis immortalibus, vel a natura parente omnium, conſtitutum. Non enim temere nec fortuito ſati et creati ſumus, ſed profecto fuit quædam vis, quæ generi conſuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exanclaviſſet omnes labores, tum incideret in mortis malum ſempiternum. Portum potius paratum nobis et perfugium putemus; quo utinam velis paſſis pervehi liceat! Sin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur neceſſe eſt. Quod autem omnibus neceſſe eſt, idne miſerum eſſe uni poteſt?

Habes epilogum, ne quid prætermiſſum aut relictum putes. Auditor. Ego vero. Et quidem fecit etiam iſte me epilogus firmiorem. Marcus. Optime, inquam. Sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid. Cras autem, et quot dies erimus in Tuſculano, agamus hæc, et ea potiſſimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum; qui omni e philoſophia eſt fructus uberrimus.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER SECUNDUS.

DE TOLERANDO DOLORE.

I. NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium *philoſophari ſibi* ait *neceſſe eſt, ſed paucis: nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, neceſſe mihi quidem eſſe arbitror philoſophari: nam quid poſſum, præſertim nihil agens, agere melius? Sed non paucis, ut ille. Difficile eſt enim in philoſophia pauca eſſe ei nota, cui non ſint aut pleraque, aut omnia. Nam nec pauca, niſi e multis, eligi poſſunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem ſtudio perſequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipſa multum ſæpe proſunt, et ferunt fructus, ſi non tantos, quanti ex univerſa philoſophia percipi poſſunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur. Velut ex ea diſputatione, quæ mihi nuper habita eſt in Tuſculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non poteſt, metuit, is vivere animo quieto nullo modo poteſt. Sed qui, non modo quia neceſſe eſt mori, verum etiam quia nihil habet mors quod ſit horrendum, mortem non timet, magnum is ſibi præſidium ad beatam vitam comparat.

Quanquam non ſumus ignari, multos ſtudioſe contra eſſe

dicturos; quod vitare nullo modo potuimus, niſi nihil omnino ſcriberemus. Etenim ſi orationes quas nos multitudinis judicio probari volebamus, (popularis eſt enim illa facultas, et effectus eloquentiæ eſt audientium approbatio) ſed ſi reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, niſi quod ſe imitari poſſe confiderent, quemque ſperandi ſibi, eundem et bene dicendi finem proponerent, et cum obruerentur copia ſententiarum atque verborum, jejunitatem et famem ſe malle, quam ubertatem et copiam dicerent, (unde erat exortum genus Atticorum, iis ipſis, qui id ſequi ſe profitebantur, ignotum; qui jam conticuere, pene ab ipſo foro irriſi) quid futurum putamus, cum, adjutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti poſſe videamus? Eſt enim philoſophia paucis contenta judicibus, multitudinem conſulto ipſa fugiens, eique ipſi et ſuſpecta et inviſa: ut vel, ſi quis univerſam velit vituperare, ſecundo id populo facere poſſit; vel, ſi in eam, quam nos maxime ſequimur, conetur invadere, magna habere poſſit auxilia a reliquorum philoſophorum diſciplinis. Nos autem univerſæ philoſophiæ vituperatoribus reſpondimus in Hortenſio.

II. Pro Academia autem quæ dicenda eſſent, ſatis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur. Sed tamen tantum abeſt, ut ſcribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus: in ipſa enim Græcia philoſophia tanto in honore nunquam fuiſſet, niſi doctiſſimorum contentionibus diſſenſionibuſque viguiſſet. Quamobrem hortor omnes, qui facere id poſſunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, et perferant in hanc urbem, ſicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, ſtudio atque induſtria ſua majores noſtri tranſtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad ſummum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, ſeneſcat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philoſophia naſcatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adjuvemus; noſque ipſos redargui refellique patiamur. Quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibuſdam deſtinatiſque ſententiis quaſi addicti et conſecrati ſunt, eaque

neceſſitate conſtricti, ut, etiam quæ non probare ſoleant, ea cogantur conſtantiæ cauſa defendere. Nos, qui ſequimur probabilia, nec ultra, quam id quod veriſimile occurrerit, progredi poſſumus, et refellere ſine pertinacia, et refelli ſine iracundia, parati ſumus.

Quòd ſi hæc ſtudia traducta erunt ad noſtros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum eſt propter eorum multitudinem, qui ſcripſerunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referſerunt. Quod accidet etiam noſtris, ſi ad hæc ſtudia plures confluxerint. Sed eos, ſi poſſumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam diſſerendi elegantia, ratione et via philoſophantur.

III. Eſt enim quoddam genus eorum, qui ſe philoſophos appellari volunt, quorum dicuntur eſſe Latini ſane multi libri; quos non contemno equidem, quippe quos nunquam legerim: ſed, quia profitentur ipſi illi, qui eos ſcribunt, ſe neque diſtincte, neque diſtribute, neque eleganter, neque ornate ſcribere, lectionem ſine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant et quid ſentiant ii, qui ſunt ab ea diſciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. Quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipſi non laborant; cur legendi ſint, niſi ipſi inter ſe, qui idem ſentiunt, non intelligo. Nam, ut Platonem reliquoſque Socraticos, et deinceps eos, qui ab his profecti ſunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non ſtudioſiſſime conſectantur, (Epicurum autem et Metrodorum non fere præter ſuos quiſquam in manus ſumit) ſic hos Latinos ii ſoli legunt, qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quidquid literis mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. Nec, ſi ipſi minus conſequi poſſumus, idcirco minus id ita faciendum eſſe ſentimus.

Itaque mihi ſemper Peripateticorum, Academiæque conſuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes diſſerendi, non ob eam cauſam ſolum placuit, quod aliter non poſſet, quid in unaquaque re veriſimile eſſet, inveniri; ſed etiam quòd eſſet ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps uſus eſt Ariſtoteles,

deinde eum qui ſecuti ſunt. Noſtrâ autem memoriâ Philo, quem nos frequenter audivimus, inſtituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philoſophorum.

Ad quam nos conſuetudinem a familiaribus noſtris adducti, in Tuſculano, quod datum eſt temporis nobis, in eo conſumpſimus. Itaque, cum ante meridiem dictioni operam dediſſemus, ſicut pridie feceramus, poſt meridiem in Academiam deſcendimus; in qua diſputationem habitam non quaſi narrantes exponimus; ſed eiſdem fere verbis, ut actum diſputatumque eſt. Eſt igitur ambulantibus ad hunc modum ſermo ille nobis inſtitutus, et a tali quodam inductus exordio.

Auditor. Dici non poteſt, quam ſim heſterna diſputatione tua delectatus, vel potius adjutus. Etſi enim mihi ſum conſcius, nunquam me nimis cupidum fuiſſe vitæ, tamen objiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, et amiſſionem omnium vitæ commodorum. Hoc genere moleſtiæ ſic, mihi crede, ſum liberatus, ut nihil minus curandum putem.

IV. Marcus. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philoſophia, medetur animis, inanes ſollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed hæc ejus vis non idem poteſt apud omnes; tum valet multum, cum eſt idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut eſt in vetere proverbio, ſed multo magis ratio, quæ quibuſdam quaſi præceptis confirmat vim fortitudis. Te natura excelſum quendam videlicet, et altum, et humana deſpicientem genuit: itaque facile in animo forti contra mortem habita inſedit oratio. Sed hæc eadem num cenſes apud eos ipſos valere, niſi admodum paucos, a quibus inventa, diſputata, conſcripta ſunt? Quotus enim quiſque philoſophorum invenitur, qui ſit ita moratus, ita animo ac vita conſtitutus, ut ratio poſtulat? qui diſciplinam ſuam non oſtentationem ſcientiæ, ſed legem vitæ, putet? qui obtemperet ipſe ſibi, et decretis ſuis pareat? Videre licet alios tanta levitate et jactatione, iis ut fuerit non didiciſſe melius; alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum ſervos:

ut cum eorum vitâ mirabiliter pugnet oratio; quod quidem mihi videtur eſſe turpiſſimum. Ut enim, ſi grammaticum ſe profeſſus quiſquam barbare loquatur, aut ſi abſurde canat is, qui ſe haberi velit muſicum, hòc turpior ſit, quod in eo ipſo peccet, cujus profitetur ſcientiam; ſic philoſophus in ratione vitæ peccans, hòc turpior eſt, quod in officio, cujus magiſter eſſe vult, labitur, artemque vitæ profeſſus delinquit in vita.

V. Auditor. Nonne verendum igitur, ſi eſt ita, ut dicis, ne philoſophiam falſa gloria exornes? Quod eſt enim majus argumentum, nihil eam prodeſſe, quam quoſdam perfectos philoſophos turpiter vivere? Marcus. Nullum vero id quidem argumentum eſt. Nam ut agri non omnes frugiferi ſunt, qui coluntur, falſumque illud ac improbe,

Etſi in ſegetem ſunt deteriorem datæ
Fruges, tamen ipſæ ſuapte natura enitent;

ſic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem ſimili verſer, ut ager, quamvis fertilis, ſine cultura fructuoſus eſſe non poteſt; ſic ſine doctrina animus. Ita eſt utraque res ſine altera debilis. Cultura autem animi philoſophia eſt: hæc extrahit vitia radicitus, et præparat animos ad ſatus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, ſerit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus. Dic, ſi vis, de quo diſputari velis.

Auditor. Dolorem exiſtimo maximum malorum omnium. Marcus. Etiamne majus, quam dedecus? Auditor. Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de ſententia eſſe dejectum. Marcus. Magis eſſet pudendum, ſi in ſententia permaneres. Quid enim minus eſt dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? Quæ ut effugias, quis eſt non modo non recuſandus, ſed non ultro appetendus, ſubeundus, excipiendus dolor? Auditor. Ita prorſus exiſtimo. Quare ne ſit ſane ſummum malum dolor; malum certe eſt. Marcus. Videſne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? Auditor. Video plane: ſed plus deſidero. Marcus. Experiar equidem: ſed magna res eſt, animoque

mihi opus eſt non repugnante. AUDITOR. Habebis id quidem. Ut enim heri feci, ſic nunc rationem, quo ea me cunque ducet, ſequar.

VI. MARCUS. Primum igitur de imbecillitate multorum, et de variis diſciplinis philoſophorum loquar; quorum princeps et auctoritate et antiquitate Socraticus Ariſtippus non dubitavit ſummum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque ſententiam ſatis docilem ſe Epicurus præbuit. Hunc poſt, Rhodius Hieronymus, dolore vacare, ſummum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. Cæteri, præter Zenonem, Ariſtonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu; malum illud quidem, ſed alia pejora.

Ergo id quod natura ipſa et quædam generoſa virtus ſtatim reſpuit, ne dolorem ſummum malum diceres, oppoſitoque dedecore ſententiâ depellerere, in eo magiſtra vitæ philoſophia tot ſecula permanet. Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipiſci cum dolore corporis velit, qui dolorem ſummum malum ſibi eſſe perſuaſerit? Quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, ſi id ſummum malum eſſe decreverit? Quis autem non miſer non modo tunc, cum premetur ſummis doloribus, ſi in his eſt ſummum malum, ſed etiam cum ſciet id ſibi poſſe evenire? Et quis eſt, cui non poſſit? Ita fit, ut omnino nemo eſſe poſſit beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, *cui corpus bene conſtitutum ſit, et exploratum ita ſemper fore:* quis autem eſt iſte, cui id exploratum poſſit eſſe?

VII. Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem riſus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, *Si uratur ſapiens, ſi crucietur*; expectas fortaſſe dum dicat, patietur, perferet, non ſuccumbet. Magna mehercule laus, et eo ipſo, per quem juravi, Hercule digna: ſed Epicuro homini aſpero et duro non eſt hoc ſatis. In Phalaridis tauro ſi erit, dicet, *Quam ſuave eſt hoc! quam hoc non curo!* Suave etiam? an parum eſt, ſi non amarum? At id quidem illi ipſi, qui dolorem malum eſſe negant, non ſolent dicere, cuiquam ſuave eſſe cruciari: aſperum, difficile, odioſum,

contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui ſolum hoc malum dicit et malorum omnium extremum, ſapientem cenſet id ſuave dicturum.

Ego a te non poſtulo, ut dolorem eiſdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut ſcis, voluptarius. Ille dixerit ſane idem in Phalaridis tauro, quod ſi eſſet in lectulo. Ego tantam vim non tribuo ſapienti contra dolorem. Sit fortis in perferendo, officio ſatis eſt; ut lætetur etiam, non poſtulo. Triſtis enim res eſt ſine dubio, aſpera, amara, inimica naturæ, ad patiendum tolerandumque difficilis.

Aſpice Philoctetam; cui concedendum eſt gementi: ipſum enim Herculem viderat in Œta magnitudine dolorum ejulantem. Nihil igitur hunc virum ſagittæ, quas ab Hercule acceperat, tum conſolabantur,

Cum e viperino morſu venæ viſcerum
Veneno imbutæ tetros cruciatus cierent.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens;

Heu quis ſalſis fluctibu' mandet
Me ex ſublimi vertice ſaxi?
Jamjam abſumor: conficit animam
Vis vulneris, ulceris æſtus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo eſſe, et magno quidem, qui ita clamare cogatur.

VIII. Sed videamus Herculem ipſum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipſa morte quærebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit? cui cum Dejanira ſanguine centauri tinctam tunicam induiſſet, inhæſiſſetque ea viſceribus, ait ille,

O multa dictu gravia, perpeſſu aſpera,
Quæ corpore exanclavi, atque animo pertuli!
Nec mihi Junonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit triſtis Euryſtheus mali,
Quantum una vecors Oenei partu edita.
Hæc me irretivit veſte furiali inſcium,
Quæ lateri inhærens morſu lacerat viſcera,

Urgenſque graviter pulmonum haurit ſpiritus.
Jam decolorem ſanguinem omnem exſorbuit:
Sic corpus clade horribili abſumptum extabuit:
Ipſe illigatus peſte interimor textili.
Hos non hoſtilis dextra, non terrâ edita
Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori inflixit meo,
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas,
Non ſæva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem expuli:
Sed fœminea vi, fœminea interimor manu.
O nate, vere hoc nomen uſurpa patri,
Nec me occidentem matris ſuperet caritas.
Huc arripe ad me manibus abſtractam piis.
Jam cernam, mene an illam potiorem putes.
Perge, aude, nate, illacryma patris peſtibus:
Miſerere. Gentes noſtras flebunt miſerias.
Heu virginalem me ore ploratum edere,
Quem vidit nemo ulli ingemiſcentem malo?
Sic fœminata virtus afflicta occidit.
IX. *Accede, nate, aſſiſte, miſerandum aſpice*
Eviſceratum corpus lacerati patris.
Videte cuncti: tuque Cæleſtum ſator,
Jace, obſecro, in me vim coruſcam fulminis.
Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices:
Nunc ſerpit ardor. O ante victrices manus,
O pectora, o terga, o lacertorum tori!
Veſtrone preſſu quondam Nemeæus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Hæc dextra Lernam tetram, mactata excetra,
Placavit: hæc bicorporem afflixit manum:
Erymanthiam hæc vaſtificam abjecit belluam:
Hæc a Tartarea tenebrica abſtractum plaga
Tricipitem eduxit Hydra generatum canem:

Hæc interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu obſervantem arborem.
Multa alia victrix noſtra luſtravit manus,
Nec quiſquam e noſtris ſpolia cepit laudibus.

Poſſumuſne nos contemnere dolorem, cum ipſum Herculem tam intoleranter dolere videamus ?

X. Veniat Æſchylus, non poeta ſolum, ſed etiam Pythagoreus : ſic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium,

Unde ignem cluet mortalibus
Clam divis doctu' Prometheus
Clepſiſſe dolo, pœnaſque Jovi
Fato expendiſſe ſupremo.

Has igitur pœnas pendens, affixus ad Caucaſum hæc dicit,

Titanum ſoboles, ſocia noſtri ſanguinis,
Generata cælo, aſpicite religatum aſperis
Vinctumque ſaxis, navem ut horriſono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navitæ.
Saturnius me ſic infixit Jupiter,
Joviſque numen Mulcibri aſcivit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inſerens,
Perrupit artus : qua miſer ſolertia
Tranſverberatus, caſtrum hoc furiarum incolo.
Jam tertio me quoque funeſto die,
Triſti advolatu, aduncis lacerans unguibus
Jovis ſatelles paſtu dilaniat fero.
Tum jecore opimo farta et ſatiata affatim
Clangorem fundit vaſtum, et ſublime advolans
Pinnata cauda noſtrum adulat ſanguinem.
Cum vero adeſum inflatu renovatum eſt jecur,
Tum rurſus tetros avida ſe ad paſtus refert.
Sic hunc cuſtodem mæſti cruciatûs alo ;
Qui me perenni vivum fœdat miſeria.
Namque, ut videtis, vinclis conſtrictus Jovis,

Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
Sic me ipſe viduus peſtes excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longe a leto numine aſpellor Jovis.
Atque hæc vetuſta ſeclis glomerata horridis,
Luctifica clades noſtro infixa eſt corpori;
E quo liquatæ ſolis ardore excidunt
Guttæ, quæ ſaxa aſſidue inſtillant Caucaſi.

XI. Vix igitur poſſe videmur ita affectum non miſerum dicere: et, ſi hunc miſerum, certe dolorem malum. Auditor. Tu quidem adhuc meam cauſam agis. Sed hoc mox videro. Interea unde iſti verſus? Non enim agnoſco. Marcus. Dicam hercle; etenim recte requiris. Videſne abundare me otio? Auditor. Quid tum? Marcus. Fuiſti ſæpe, credo, cum Athenis eſſes, in ſcholis philoſophorum. Auditor. Vero, ac libenter quidem. Marcus. Animadvertebas igitur, etſi tum nemo erat admodum copioſus, veruntamen verſus ab his admiſceri orationi. Auditor. Ac multos quidem a Dionyſio Stoico. Marcus. Probe dicis. Sed is quaſi dictata, nullo delectu, nullâ elegantia. Philo noſter et proprium numerum, et lecta poemata, et loco adjungebat. Itaque poſtquam adamavi hanc quaſi ſenilem declamationem, ſtudioſe equidem utor noſtris poetis. Sed, ſicubi illi defecerunt, verti ipſe multa de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere diſputationis careret Latina oratio.

Sed videſne, poetæ quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortiſſimos viros; molliunt animos noſtros: ita ſunt deinde dulces, ut non legantur modo, ſed etiam ediſcantur. Sic ad malam domeſticam diſciplinam vitamque umbratilem et delicatam cum acceſſerunt etiam poetæ, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos et optimum reipublicæ ſtatum exquireret. At vero nos, docti ſcilicet a Græcia, hæc et a pueritia legimus, et diſcimus; hanc eruditionem liberalem et doctrinam putamus.

XII. Sed quid poetis iraſcimur? Virtutis magiſtri philoſophi inventi ſunt, qui ſummum malum dolorem dicerent. At tu adoleſcens, cum id tibi paulo ante dixiſſes videri, rogatus a me, etiamne majus quam dedecus, verbo de ſententia deſtitiſti. Rogo hoc idem Epicurum; majus dicet eſſe malum mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. In ipſo enim dedecore mali nihil eſſe, niſi ſequantur dolores. Quis igitur Epicurum ſequitur dolor, cum hoc ipſum dicit, ſummum malum eſſe dolorem, quo dedecus majus a philoſopho nullum expecto? Quare ſatis mihi dediſti, cum reſpondiſti, majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. Hoc ipſum enim ſi tenebis, intelliges, quam ſit obſiſtendum dolori. Nec tam quærendum eſt, dolor malumne ſit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum.

Concludunt ratiunculis Stoici, cur non ſit malum; quaſi de verbo, non de re, laboretur. Quid me decipis, Zeno? Nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum eſſe negas, capior; et ſcire cupio, quo modo id, quod ego miſerrimum exiſtimem, ne malum quidem ſit. Nihil eſt, inquit, malum, niſi quod turpe atque vitioſum eſt. Ad ineptias redis; illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non eſſe nequitiam; deſine id me docere: hoc doce, doleam, necne doleam, nihil intereſſe. Nunquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod eſt in una virtute poſitum; ſed eſt tamen rejiciendum. Cur? Aſperum eſt, contra naturam, difficile perpeſſu, triſte, durum.

XIII. Hæc eſt copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis poſſe dicere. Definis tu mihi, non tollis, dolorem, cum dicis aſperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique poſſit; nec mentiris: ſed re ſuccumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, niſi quod honeſtum; nihil malum, niſi quod turpe. Optare hoc quidem eſt, non docere. Illud et melius, et verius; omnia, quæ natura aſpernatur, in malis eſſe; quæ aſciſcat, in bonis. Hoc poſito, et verborum concertatione ſublata, tantum tamen excellet illud,

quod recte amplexantur iſti, quod honeſtum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea, quæ bona corporis et fortunæ putantur, perexigua et minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, ſi in unum locum collata ſunt omnia, cum turpitudinis malo comparanda.

Quare, ſi, ut initio conceſſiſti, turpitudo pejus eſt quam dolor; nihil eſt plane dolor. Nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari, dolere, tum honeſtas, tum dignitas, tum decus aderit: tuque in ea intueberis, te continebis: cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione langueſcet: aut enim nulla virtus eſt, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis eſſe, ſine qua ne intelligi quidem ulla virtus poteſt? Quid ergo ea? Patieturne te quidquam facere nihil proficientem et laborantem? An temperantia ſinet te immoderate facere quidquam? An coli juſtitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commiſſa, prodente conſcios, multa officia relinquente? Quid? fortitudini comitibuſque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiæ, rerum humanarum deſpicientiæ, quo modo reſpondebis? Afflictuſne, et jacens, et lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum, ne virum quidem dixerit quiſquam. Amittenda igitur fortitudo eſt, aut ſepeliendus dolor.

XIV. Ecquid ſcis igitur, ſi quid de Corinthiis tuis amiſeris, poſſe habere te reliquam ſupellectilem ſalvam: virtutem autem ſi unam amiſeris; (etſi amitti non poteſt virtus) ſed ſi unam confeſſus fueris te non habere, nullam te eſſe habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere Prometheum, aut Philoctetam? illos enim malo, quam te. Sed ille certe non fortis, qui jacet in lecto humido,

Quod ejulatu, queſtu, gemitu, fremitibus,
Reſonando, mutum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem eſſe nego. Cur enim fortitudo deſideratur? Sed eum opprimi dico ſapientia, ſi modo eſt aliqua

patientia; ſi nulla eſt, quid exornamus philoſophiam? aut quid ejus nomine glorioſi ſumus? Pungit dolor. Vel fodiat ſane. Si nudus es, da jugulum; ſin tectus Vulcaniis armis, id eſt, fortitudine, reſiſte. Hæc enim te, niſi ita facies, cuſtos dignitatis relinquet et deſeret.

Cretum quidem leges (quas ſive Jupiter, ſive Minos ſanxit, de Jovis quidem ſententia, ut poetæ ferunt) itemque Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, eſuriendo, ſitiendo, algendo, æſtuando. Spartæ vero pueri ad aram ſic verberibus accipiuntur, ut multus e viſceribus ſanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, cum ibi eſſem, audiebam, ad necem; quorum non modo nemo exclamavit unquam, ſed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri poſſunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

XV. Intereſt aliquid inter laborem et dolorem. Sunt finitima omnino, ſed tamen differt aliquid. Labor eſt functio quædam vel animi, vel corporis, gravioris operis et muneris; dolor autem motus aſper in corpore, alienus a ſenſibus. Hæc duo Græci illi, quorum copioſior eſt lingua quam noſtra, uno nomine appellant πόνον. Itaque induſtrios homines, illi ſtudioſos, vel potius amantes doloris appellant; nos commodius laborioſos. Aliud eſt enim laborare; aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te ſemper putas, Græcia! Aliud, inquam, eſt dolere, aliud laborare. Cum varices ſecabantur C. Mario, dolebat; cum æſtu magno ducebat agmen, laborabat. Eſt inter hæc tamen quædam ſimilitudo. Conſuetudo enim laborum, perpeſſionem dolorum efficiet faciliorem. Itaque illi, qui Græciæ formam rerumpublicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt: quod Spartiatæ etiam in fœminas tranſtulerunt; quæ cæteris in urbibus, molliſſimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt

Nihil horum ſimile eſſe apud Lacænas virgines;
Quibu' magi' palæſtra, Eurotas, ſol, pulvis, labos,
Militia ſtudio eſt, quam fertilitas barbara.

Ergo his laborioſis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam. Impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: et ipſe labor quaſi callum quoddam obducit dolori.

XVI. Militiam vero noſtram dico, non Spartiatarum, quorum procedit ad modum, ad tibiam, nec adhibetur ulla ſine anapæſtis pedibus hortatio. Noſtri exercitus primum unde nomen habeant vides: deinde qui labor et quantus agminis, ferre plus dimidiati menſis cibaria: ferre, ſi quid ad uſum velint: ferre vallum. Nam ſcutum, gladium, galeam, in onere noſtri milites non plus numerant quam humeros, lacertos, manus: arma enim membra militis eſſe dicunt; quæ quidem ita geruntur apte, ut, ſi uſus foret, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare poſſint. Quid exercitatio legionum? Quid? ille curſus, concurſus, clamor, quanti laboris eſt? Ex hoc ille animus in prœliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem; mulier videbitur. Cur? Tantum intereſt inter novum et veterem exercitum, quantum experti ſumus. Ætas tironum plerumque melior: ſed ferre laborem, contemnere vulnus, conſuetudo docet. Quin etiam videmus ex acie efferri ſæpe ſaucios, et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpiſſimos edere. At vero ille exercitatus et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

> *O Patrocle,* (inquit) *ad vos adveniens auxilium et veſtras manus peto,*
> *Priuſquam oppeto malam peſtem, mandatam hoſtili manu:*
> *Neque ſanguis ullo potis eſt pacto profluens conſiſtere,*
> *Si qua ſapientiâ magis veſtrâ devitari mors poteſt.*
> *Nam Æſc'lapii liberorum ſaucii opplent porticus:*
> *Non poteſt accedi.*

XVII. Certe Eurypylus hic quidem eſt. Hominem exercitatum! ubi tantum luctus continuatur? Vide, quam non flebiliter reſpondeat; rationem etiam afferat, cur æquo animo ſibi ferendum ſit:

> *Qui alteri exitium parat,*
> *Eum ſcire oportet ſibi paratam peſtem, ut participet parem.*

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget, ſi quidem homo eſſet; ſed nihil vidi minus. Quærit enim, quid actum ſit.

Eloquere; res Argivûm prælio ut ſe ſuſtinet.

Non poteſt effari tantum dictis, quantum factis ſuppetit laboris.

Quieſce igitur, et vulnus alliga.

Etiam ſi Eurypylus poſſet, non poſſet Æſopus.

Ubi fortuna Hectoris
Noſtram acrem aciem inclinatam . . .

et cætera explicat in dolore. Sic eſt enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo hæc veteranus miles facere poterit; doctus vir ſapienſque non poterit? Ille vero melius, ac non paulo quidem.

Sed de conſuetudine adhuc exercitationis loquor; nondum de ratione et ſapientia. Aniculæ ſæpe inediam biduum aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletæ: Jovem Olympium, eum ipſum, cui ſe exercebit, implorabit; ferre non poſſe clamabit. Conſuetudinis magna vis eſt. Pernoctant venatores in nive: in montibus uri ſe patiuntur. Inde pugiles cæſtibus contuſi ne ingemiſcunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria Conſulatus ille antiquus videtur? Gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? Quo modo illi, qui bene inſtituti ſunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? Quam ſæpe apparet nihil eos malle, quam vel domino ſatisfacere, vel populo? Mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint: ſi ſatisfactum iis non ſit, ſe velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? Quis vultum mutavit unquam? Quis non modo ſtetit, verum etiam decubuit, turpiter? Quis, cum decubuiſſet, ferrum recipere juſſus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, conſuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, ſpurcus homo, vitâ illâ dignu' locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum ſpectaculum et inhumanum nonnullis videri ſolet; et

haud ſcio an ita ſit, ut nunc ſit. Cum vero ſontes ferro depugnabant, auribus fortaſſe multæ, oculis quidem nulla poterat eſſe fortior contra dolorem et mortem diſciplina.

XVIII. De exercitatione, et conſuetudine, et commentatione dixi. Ageſis, nunc de ratione videamus; niſi quid vis ad hæc. Auditor. Egone ut te interpellem? Ne hoc quidem vellem; ita me ad credendum tua ducit oratio. Marcus. Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibuſdam ac minutis concluſiunculis, nec ad ſenſus permanantibus, effici volunt, non eſſe malum dolorem. Ego illud, quidquid ſit, tantum eſſe, quantum videatur, non puto; falſaque ejus viſione et ſpecie moveri homines dico vehementius, doloremque ejus omnem eſſe tolerabilem. Unde igitur ordiar? An eadem breviter attingam, quæ modo dixi, quo facilius oratio progredi poſſit longius?

Inter omnes igitur hoc conſtat, nec doctos homines ſolum, ſed etiam indoctos, virorum eſſe fortium, et magnanimorum, et patientium, et humana vincentium, toleranter dolorem pati: nec vero quiſquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et poſtulatur a fortibus, et laudatur, cum ſit, id aut extimeſcere veniens, aut non ferre præſens, nonne turpe eſt? Atqui vide, ne, cum omnes rectæ animi affectiones *virtutes* appellentur, non ſit hoc proprium nomen omnium; ſed ab ea, quæ una cæteris excellebat, omnes nominatæ ſint. Appellata eſt enim a *viro* virtus; viri autem propria maxime eſt fortitudo: cujus munera duo ſunt maxima; mortis, doloriſque contemptio. Utendum eſt igitur his, ſi virtutis compotes, vel potius ſi viri, volumus eſſe, quoniam a viris virtus nomen eſt mutuata.

XIX. Quæres fortaſſe, quo modo; et recte. Talem enim medicinam philoſophia profitetur. Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit. *Neglige*, inquit, *dolorem*. Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem ſummum malum. Vix ſatis conſtanter. Audiamus. *Si ſummus dolor eſt*, inquit, *neceſſe eſt brevem eſſe*. Iterandum eadem

iſta mihi; non enim ſatis intelligo, quid ſummum dicas eſſe, quid breve. *Summum, quo nihil ſit ſuperius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante pene quam venerit.* Sed ſi eſt tantus dolor, quantus Philoctetæ, bene plane magnus mihi quidem videtur, ſed tamen non ſummus; nihil enim dolet, niſi pes. Poſſunt oculi; poteſt caput, latera, pulmones; poſſunt omnia. Longe igitur abeſt a ſummo dolore. *Ergo,* inquit, *dolor diuturnus habet lætitiæ plus, quam moleſtiæ.*

Nunc ego non poſſum tantum hominem nihil ſapere dicere; ſed nos ab eo derideri puto. Ego *ſummum* dolorem (ſummum autem dico, etiam ſi decem atomis eſt major alius) non continuo dico eſſe *brevem*; multoſque poſſum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagræ crucientur maximis. Sed homo cautus nunquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut ſciam quid ſummum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorſus dicentem; cogamuſque confiteri, non eſſe ab eo doloris remedia quærenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit; quamvis idem forticulum ſe in torminibus, et in ſtranguria ſua præbeat. Aliunde igitur eſt quærenda medicina, et maxime quidem, (ſi, quid maxime conſentaneum ſit, quærimus) ab iis, quibus, quod honeſtum ſit, ſummum bonum, quod turpe, ſummum videtur malum. His tu præſentibus gemere, et te jactare non audebis profecto: loquetur enim eorum voce virtus ipſa tecum.

XX. Tunc, cum pueros Lacedæmone, adoleſcentes Olympiæ, barbaros in arena videris excipientes graviſſimas plagas, et ferentes ſilentio, ſi te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? Non conſtanter et ſedate feres? Fieri non poteſt: natura non patitur. Audio. Pueri ferunt, gloriâ ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam poſtulat. Nihil enim habet præſtantius, nihil, quod magis expetat, quam honeſtum, quam laudem,

quam dignitatem, quam decus. Hiſce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; ſed utor, ut quam maxime ſignificem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum eſſe, quod ipſum ſit optandum per ſe, a virtute profectum, vel in ipſa virtute ſitum, ſua ſponte laudabile; quod quidem citius dixerim ſolum, quam non ſummum bonum. Atque, ut hæc de honeſto, ſic de turpi contraria. Nihil tam tetrum, nihil tam aſpernandum, nihil homine indignius. Quod ſi tibi perſuaſum eſt; (principio enim dixiſti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore) reliquum eſt, ut tute tibi imperes. Quanquam hoc neſcio quo modo dicatur, quaſi duo ſimus, ut alter imperet, alter pareat; non inſcite tamen dicitur.

XXI. Eſt enim animus in partes tributus duas; quarum altera rationis eſt particeps, altera expers. Cum igitur præcipitur, ut nobiſmetipſis imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coerceat temeritatem. Eſt in animis omnium fere naturâ molle quiddam, demiſſum, humile, enervatum quodammodo et languidum, ſenile. Si nihil aliud; nihil eſſet homine deformius. Sed præſto eſt domina omnium et regina ratio, quæ connixa per ſe et progreſſa longius fit perfecta virtus. Hæc ut imperet illi parti animi, quæ obedire debet, id videndum eſt viro. Quonam modo? inquies. Velut dominus ſervo, velut imperator militi, velut parens filio. Si turpiſſime ſe illa pars animi geret, quam dixi eſſe mollem, ſi ſe lamentis muliebriter lacrymiſque dedet, vinciatur et conſtringatur amicorum propinquorumque cuſtodiis. Sæpe enim videmus fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac cuſtodia arceamus. Qui autem erunt firmiores, nec tamen robuſtiſſimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille ſapientiſſimus Græciæ ſaucius lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim (inquit) *et ſedato niſu,*
Ne ſuccuſſu arripiat major *Dolor.*

Pacuvius hæc melius, quam Sophocles. Apud illum enim perquam flebiliter Ulyſſes lamentatur in vulnere: tamen huic

leviter gementi, illi ipſi qui ferunt ſaucium, perſonæ gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere;

Tu quoque, Ulyſſes, quanquam graviter cernimus ictum,
Nimis pene animo es molli, qui conſuetus in armis ævum agere.

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris conſuetudinem eſſe non contemnendam magiſtram.

Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimite,
Ulcus nudate. Heu miſerum me! excrucior.

Incipit labi: deinde illico deſinit,

Operite, abſcedite, jamjam mittite.
Nam attrectatu et quaſſu ſævum amplificatis dolorem.

Videſne, ut obmutuerit non ſedatus corporis, ſed caſtigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adverſam, non lamentari decet.
Id viri eſt officium; fletus muliebri ingenio additus.

Hujus animi pars illa mollior rationi ſic paruit, ut ſevero imperatori miles pudens.

XXII. In quo viro erit perfecta ſapientia, (quem adhuc nos quidem vidimus neminem; ſed philoſophorum ſententiis, qualis futurus ſit, ſi modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, ſive ea ratio, quæ erit in eo perfecta atque abſoluta, ſic illi parti imperabit inferiori, ut juſtus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla moleſtia: eriget ipſe ſe, ſuſcitabit, inſtruet, armabit, ut, tanquam hoſti, ſic obſiſtat dolori. Quæ ſunt iſta arma? contentio, confirmatio, ſermoque intimus, cum ipſe ſecum, Cave turpe quidquam, languidum, non virile.

Obverſentur ſpecies honeſtæ animo. Zeno proponatur Eleates, qui perpeſſus eſt omnia potius quam conſcios delendæ tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogitetur, qui, cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidiſſet, nullum genus ſupplicii deprecatus eſt, neque recuſavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucaſi natus, ſua voluntate vivus combuſtus eſt. Nos, ſi pes condoluit, ſi dens, ſed fac totum dolere corpus,

ferre non poſſumus. Opinio eſt enim quædam effœminata ac levis, nec in dolore magis quam eadem in voluptate; qua cum liqueſcimus, fluimuſque mollitia, apis aculeum ſine clamore ferre non poſſumus.

At vero C. Marius, ruſticanus vir, ſed plane vir, cum ſecaretur, ut ſupra dixi, principio vetuit ſe alligari: nec quiſquam ante Marium ſolutus dicitur eſſe ſectus. Cur ergo poſtea alii? Valuit auctoritas. Videſne igitur opinionis eſſe, non naturæ, malum? Et tamen fuiſſe acrem morſum doloris idem Marius oſtendit; crus enim alterum non præbuit. Ita et tulit dolorem, ut vir; et, ut homo, majorem ferre ſine cauſa neceſſaria noluit. Totum igitur in eo eſt, ut tibi imperes. Oſtendi autem, quod eſſet imperandi genus. Atque hæc cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi digniſſimum ſit, non ſolum animum comprimit, ſed ipſum etiam dolorem neſcio quo pacto mitiorem facit.

XXIII. Ut enim fit in prælio, ut ignavus miles ac timidus, ſimul ac viderit hoſtem, abjecto ſcuto fugiat, quantum poſſit, ob eamque cauſam pereat nonnunquam, etiam integro corpore, cum ei, qui ſteterit, nihil tale evenerit; ſic, qui doloris ſpeciem ferre non poſſunt, abjiciunt ſe, atque ita afflicti et exanimati jacent; qui autem reſtiterunt, diſcedunt ſæpiſſime ſuperiores. Sunt enim quædam animi ſimilitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remiſſis opprimunt; ſimillime animus intentione ſua depellit preſſum omnem ponderum; remiſſione autem ſic urgetur, ut ſe nequeat extollere. Et, ſi verum quærimus, in omnibus officiis perſequendis animi eſt adhibenda contentio. Ea eſt ſola officii tanquam cuſtodia. Sed hoc quidem in dolore maxime eſt providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid ſerviliter muliebriterve faciamus; in primiſque refutetur ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. Ingemiſcere nonnunquam viro conceſſum eſt, idque raro; ejulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum eſt fletus, quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero unquam ne ingemiſcit quidem vir fortis ac ſapiens, niſi forte ut

ſe intendat ad firmitatem, ut in ſtadio curſores exclamant quam maxime poſſunt. Faciunt idem, cum exercentur, athletæ: pugiles vero, etiam cum feriunt adverſarium, in jactandis cæſtibus ingemiſcunt; non quod doleant animove ſuccumbant, ſed quia in profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

XXIV. Quid? qui volunt exclamare majus, num ſatis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus elici vocem et fundi videmus? Toto corpore atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis aſſerviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, cum contente pro ſe ipſe lege Varia diceret, terram tangere. Ut enim baliſtæ lapidum, et reliqua tormenta telorum eo graviores emiſſiones habent, quo ſunt contenta atque adducta vehementius; ſic vox, ſic curſus, ſic plaga, hòc gravior, quo eſt miſſa contentius. Cujus contentionis cum tanta vis ſit, ſi gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur: ſin erit ille gemitus lamentabilis, ſi imbecillus, ſi abjectus, ſi flebilis; ei qui ſe dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus ſi levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid eſſet fortis et animoſi viri. Cum vero nihil imminuat doloris, cur fruſtra turpes eſſe volumus? Quid eſt enim fletu muliebri viro turpius?

Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non ſolum dolori, ſimili contentione animi reſiſtendum eſt. Ira exardeſcit? libido concitatur? In eandem arcem confugiendum eſt; eadem ſunt arma ſumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide et ſedate, plurimum proficit toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honeſtum ſit. Sumus enim naturâ, ut ante dixi, (dicendum eſt enim ſæpius) ſtudioſiſſimi appetentiſſimique honeſtatis; cujus ſi quaſi lumen aliquod aſpexerimus, nihil eſt, quod, ut eo potiamur, non parati ſimus et ferre, et perpeti. Ex hoc curſu atque impetu animorum ad veram laudem, atque honeſtatem, illa pericula adeuntur in prœliis; non ſentiunt viri fortes in acie vulnera; vel ſentiunt, ſed mori malunt, quam tantillum modo de dignitatis gradu dimoveri. Fulgentes gladios

hoſtium videbant Decii, cum in aciem eorum irruebant: his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis et gloria. Num tum ingemuiſſe Epaminondam putas, cum unà cum ſanguine vitam effluere ſentiret? imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat, quam acceperat ſervientem. Hæc ſunt ſolatia, hæc fomenta, ſummorum dolorum.

XXV. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philoſophos me revocas, qui in aciem non ſæpe prodeunt. E quibus homo ſane levis Heracleotes Dionyſius, cum a Zenone fortis eſſe didiciſſet, a dolore deductus eſt. Nam cum ex renibus laboraret, ipſo in ejulatu clamitabat, falſa eſſe illa, quæ antea de dolore ipſe ſenſiſſet. Quem cum Cleanthes condiſcipulus rogaret, quænam ratio eum de ſententia deduxiſſet, reſpondit, Quia, cum tantum operæ philoſophiæ dediſſem, dolorem tamen ferre non poſſem, ſatis eſſet argumenti, malum eſſe dolorem. Plurimos autem annos in philoſophia conſumpſi, nec ferre poſſum; malum eſt igitur dolor. Tum Cleanthem, cum pede terram percuſſiſſet, verſum ex Epigonis ferunt dixiſſe;

Audiſne hæc, Amphiarae, ſub terram abdite?

Zenonem ſignificabat; a quo illum degenerare dolebat.

At non noſter Poſidonius; quem et ipſe ſæpe vidi, et id dicam, quod ſolebat narrare Pompeius; ſe, cum Rhodum veniſſet decedens ex Syria, audire voluiſſe Poſidonium: ſed cum audiviſſet, eum graviter eſſe ægrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluiſſe tamen nobiliſſimum philoſophum viſere; quem ut vidiſſet et ſalutaviſſet, honorificiſque verbis proſecutus eſſet, moleſteque ſe dixiſſet ferre, quod eum non poſſet audire; at ille, Tu vero, inquit, potes; nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut fruſtra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copioſe de hoc ipſo, Nihil eſſe bonum, niſi quod honeſtum eſſet, cubantem diſputaviſſe: cumque quaſi faces ei doloris admoverentur, ſæpe dixiſſe, *Nihil agis, dolor: quamvis ſis moleſtus, nunquam te eſſe confitebor malum.*

Omninoque omnes clari et nobilitati labores contemnendo

fiunt etiam tolerabiles. Videmuſne, apud quos eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus honos ſit, nullum ab iis, qui in id certamen deſcendant, devitari dolorem ? Apud quos autem venandi et equitandi laus vigeat, qui hanc peteſſunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de noſtris ambitionibus, quid de cupiditate honorum, loquar ? quæ flamma eſt, per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis ſingulis colligebant ? Itaque ſemper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat : cujus in primis laudabat illud, quod diceret, *eoſdem labores non eſſe æque graves imperatori et militi, quod ipſe honos laborem leviorem faceret imperatorium.*

Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus inſipientium opinio valeat honeſtatis, cum ipſam videre non poſſint. Itaque fama et multitudinis judicio moventur, cum id honeſtum putent, quod a pleriſque laudetur. Te autem, ſi in oculis ſis multitudinis, tamen ejus judicio ſtare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi judicio eſt utendum. Tibi ſi recta probanti placebis, tum non modo tu te viceris, quod paulo ante præcipiebam, ſed omnes et omnia.

Hoc igitur tibi propone, amplitudinem et quaſi quandam exaggerationem quàm altiſſimam animi, quæ maxime eminet contemnendis et deſpiciendis doloribus, unam eſſe omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, ſi vacet populo, neque plauſum captans, ſe tantùm ipſa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quæ ſine venditatione, et ſine populo teſte fiunt : non quo fugiendus ſit, (omnia enim benefacta in luce ſe collocari volunt) ſed tamen nullum theatrum virtuti conſcientiâ majus eſt.

XXVII. Atque in primis meditemur illud, ut hæc patientia dolorum, quam ſæpe jam animi intentione dixi eſſe firmandam, in omni genere ſe æquabilem præbeat. Sæpe enim multi, qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ, aut etiam ut jus ſuum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter et tulerunt, iidem, omiſſa contentione, dolorem morbi ferre non poſſunt. Neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut

ſapientia tulerant, ſed ſtudio potius et gloria. Itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime poſſunt; ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines non ſatis animoſi, ſed prudentes, ut eſt captus hominum, ſatis, hoſtem aſpicere non poſſunt: iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in præliis exultant, lamentantur in morbo: nihil enim poteſt eſſe æquabile, quod non a certa ratione proficiſcatur.

Sed cum videas, eos, qui aut ſtudio aut opinione ducantur, in eo perſequendo atque adipiſcendo dolore non frangi; debeas exiſtimare, aut non eſſe malum dolorem, aut, etiamſi, quidquid aſperum alienumque a natura ſit, id appellari placeat malum, tantillum tamen eſſe, ut a virtute ita obruatur, ut nuſquam appareat. Quæ meditare, quæſo, dies et noctes. Latius enim manabit hæc ratio, et aliquanto majorem locum quam de uno dolore occupabit. Nam ſi omnia fugiendæ turpitudinis, adipiſcendæque honeſtatis cauſa faciemus, non modo ſtimulos doloris, ſed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præſertim cum paratum ſit illud ex heſterna diſputatione perfugium. Ut enim ſi cui naviganti, quem prædones inſequantur, Deus quis dixerit, *Ejice te de navi; præſto eſt qui excipiat*, vel delphinus, ut Arionem Methymnæum; vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas currus ſuſpenſos rapuiſſe dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent; omnem omittas timorem: ſic urgentibus aſperis et odioſis doloribus, ſi tanti ſint, ut ferendi non ſint, quo ſit confugiendum, vides.

Hæc fere hoc tempore putavi eſſe dicenda. Sed tu fortaſſe in ſententia permanes. AUDITOR. Minime vero; meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, ſpero liberatum metu. MARCUS. Cras ergo ad clepſydram. Sic enim duximus. Et tibi hoc video non poſſe deberi. AUDITOR. Ita prorſus. Et illud quidem ante meridiem; hoc, eodem tempore. MARCUS. Sic faciemus, tuiſque optimis ſtudiis obſequemur.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER TERTIUS.

DE ÆGRITUDINE LENIENDA.

I. QUIDNAM eſſe, Brute, cauſæ putem, cur, cum conſtemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique cauſâ quæſita ſit ars, ejuſque utilitas Deorum immortalium inventioni conſecrata; animi autem medicina nec tam deſiderata ſit, antequam inventa, nec tam culta, poſteaquam cognita eſt, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam ſuſpecta et inviſa? An, quod corporis gravitatem et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non ſentimus? Ita fit, ut animus de ſe ipſe tum judicet, cum id ipſum, quo judicatur, ægrotet.

Quod ſi tales nos natura genuiſſet, ut eam ipſam intueri et perſpicere, eademque optima duce curſum vitæ conficere poſſemus; haud erat ſane, quod quiſquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibuſque depravatis ſic reſtinguimus, ut nuſquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis noſtris ſemina innata virtutum; quæ ſi adoleſcere liceret, ipſa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem, ſimul atque editi in lucem et ſuſcepti ſumus, in omni continuò pravitate et in ſumma opinionum perverſitate verſamur; ut pene cum lacte nutricis errorem ſuxiſſe videamur. Cum vero parentibus redditi, demum magiſtris

traditi ſumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatæ natura ipſa, cedat.

II. Accedunt etiam poetæ; qui, cum magnam ſpeciem doctrinæ ſapientiæque præ ſe tulerunt, audiuntur, leguntur, ediſcuntur, et inhæreſcunt penitus in mentibus. Cum vero accedit eòdem, quaſi maximus quidam magiſter, populus, atque omnis undique ad vitia conſentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque deſciſcimus; ut nobis optimam naturam invidiſſe videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præſtantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt; ad quam fertur optimus quiſque, veramque illam honeſtatem expetens, quam unam natura maxime inquirit, in ſumma inanitate verſatur, conſectaturque nullam eminentem effigiem virtutis, ſed adumbratam imaginem gloriæ: eſt enim gloria, ſolida quædam res et expreſſa, non adumbrata. Ea eſt conſentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute. Ea virtuti reſonat, tanquam imago. Quæ, quia recte factorum plerumque comes eſt, non eſt bonis viris repudianda.

Illa autem, quæ ſe ejus imitatricem eſſe vult, temeraria atque inconſiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, ſimulatione honeſtatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. Qua cæcitate homines, cum quædam etiam præclara cuperent, eaque neſcirent nec ubi nec qualia eſſent, funditus alii everterunt ſuas civitates, alii ipſi occiderunt: atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam curſûs errore, falluntur. Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine, feruntur; quorumque ita perturbantur animi, ut non multum abſint ab inſania, quod inſipientibus contingit omnibus, his nullane eſt adhibenda curatio? Utrùm, quod minus noceant animi ægrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari poſſint, animorum medicina nulla ſit?

III. At et morbi pernicioſiores, pluresque ſunt animi, quam corporis. Hi enim ipſi odioſi ſunt, quod ad animum pertinent, eumque ſollicitant; animuſque æger, ut ait Ennius, *ſemper errat, neque pati, neque perpeti poteſt; cupere nunquam deſinit.*

Quibus duobus morbis, (ut omittam alios) ægritudine et cupiditate, qui tandem poſſunt in corpore eſſe graviores? Quî vero probari poteſt, ut ſibi mederi animus non poſſit, cum ipſam medicinam corporis animus invenerit; cumque ad corporum ſanationem multum ipſa corpora et natura valeant; nec omnes, qui curari ſe paſſi ſunt, continuo etiam convaleſcant; animi autem, qui ſanari voluerint, præceptiſque ſapientium paruerint, ſine ulla dubitatione ſanentur? Eſt profecto animi medicina, philoſophia; cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum eſt foris; omnibuſque opibus, viribuſque, ut noſmetipſi nobis mederi poſſimus, elaborandum eſt.

Quanquam de univerſa philoſophia, quantopere expetenda eſſet et colenda, ſatis, ut arbitror, dictum eſt in Hortenſio. De maximis autem rebus nihil fere intermiſimus poſtea nec diſputare, nec ſcribere. His autem libris expoſita ſunt ea, quæ a nobis cum familiaribus noſtris in Tuſculano erant diſputata. Sed, quoniam duobus ſuperioribus, de morte et de dolore, dictum eſt, tertius dies diſputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam noſtram deſcendimus, inclinato jam in poſtmeridianum tempus die, popoſci eorum aliquem, qui aderant, cauſam diſſerendi. Tum res acta ſic eſt.

IV. Auditor. Videtur mihi cadere in ſapientem ægritudo. Marcus. Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ? Hæc enim fere ſunt ejuſmodi, quæ Græci πάθη appellant; ego poteram morbos, et id verbum eſſet e verbo; ſed in conſuetudinem noſtram non caderet. Nam miſereri, invidere, geſtire, lætari, hæc omnia *morbos* Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes; nos autem hos eoſdem motus concitati animi, recte, ut opinor, *perturbationes* dixerimus, morbos autem non ſatis uſitate; niſi quid aliud tibi videtur. Auditor. Mihi vero iſto modo. Marcus. Hæccine igitur cadere in ſapientem putas? Auditor. Prorſus exiſtimo. Marcus. Næ iſta glorioſa ſapientia non magno æſtimanda eſt, ſi quidem non multum differt ab inſania. Auditor. Quid? tibi omniſne animi commotio videtur inſania? Marcus. Non mihi

quidem ſoli; ſed, id quod admirari ſæpe ſoleo, majoribus quoque noſtris hoc ita viſum intelligo multis ſeculis ante Socratem; a quo hæc omnis, quæ eſt de vita et de moribus, philoſophia manavit. AUDITOR. Quonam tandem modo? MARCUS. Quia nomen inſaniæ ſignificat mentis ægrotationem et morbum, id eſt, inſanitatem, et ægritudinem animi, quam appellarunt inſaniam. Omnes autem perturbationes animi morbos philoſophi appellant; negantque, ſtultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo ſunt, ſani non ſunt; et omnium inſipientium animi in morbo ſunt; omnes inſipientes igitur inſaniunt. Sanitatem enim animorum poſitam in tranquillitate quadam conſtantiaque cenſebant: his rebus mentem vacuam, appellarunt *inſaniam*, propterea quod in perturbato animo, ſicut in corpore, ſanitas eſſe non poſſit.

V. Nec minus illud acute, quòd animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt *amentiam*, eandemque *dementiam*. Ex quo intelligendum eſt, eos, qui hæc rebus nomina poſuerunt, ſenſiſſe hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, Omnes *inſipientes* eſſe *non ſanos*. Qui enim animus eſt in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philoſophi appellant) non magis eſt ſanus, quam id corpus, quod in morbo eſt. Ita fit, ut ſapientia ſanitas ſit animi; inſipientia autem quaſi inſanitas quædam, quæ eſt inſania, eademque dementia. Multoque melius hæc notata ſunt verbis Latinis, quam Græcis; quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias: nunc, quod inſtat.

Totum igitur id, quod quærimus, quid et quale ſit, verbi vis ipſa declarat. Eos enim ſanos intelligi neceſſe eſt, quorum mens motu, quaſi morbo, perturbata nullo ſit. Qui contra affecti ſunt, hos inſanos appellari neceſſe eſt. Itaque nihil melius, quam quod eſt in conſuetudine ſermonis Latini, cum *exiſſe ex poteſtate* dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia: quanquam ipſa iracundia libidinis eſt pars. Sic enim definitur iracundia, *Ulciſcendi libido*. Qui igitur exiſſe ex poteſtate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non ſunt in poteſtate mentis, cui

regnum totius animi a natura tributum eſt. Græci autem *μανίαν* unde appellant, non facile dixerim: eam tamen ipſam diſtinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim inſaniam, quæ juncta ſtultitiæ patet latius, a furore disjungimus. Græci volunt illi quidem, ſed parum valent verbo: quem nos furorem, *μελαγχόλιαν* illi vocant. Quaſi vero atrâ bili ſolum mens, ac non ſæpe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. Quo genere Athamantem, Alcmæonem, Ajacem, Oreſtem furere dicimus. Qui ita ſit affectus, eum dominum eſſe rerum ſuarum vetant duodecim tabulæ. Itaque non eſt ſcriptum, SI INSANUS, ſed SI FURIOSUS, ESSE INCIPIT. Inſaniam enim cenſuerunt (id eſt, inconſtantiam ſanitate vacantem) poſſe tamen tueri mediocritatem officiorum, et vitæ communem cultum atque uſitatum. Furorem autem eſſe rati ſunt mentis ad omnia cæcitatem. Quod cum majus eſſe videatur quam inſania, tamen ejuſmodi eſt, ut furor in ſapientem cadere poſſit, non poſſit inſania. Sed hæc alia quæſtio eſt. Nos ad propoſitum revertamur.

VI. Cadere, opinor, in ſapientem ægritudinem tibi dixiſti videri. AUDITOR. Et vero ita exiſtimo. MARCUS. Humanum id quidem, quòd ita exiſtimas: non enim ſilice nati ſumus. Sed eſt naturale in animis tenerum quiddam atque molle, quod ægritudine, quaſi tempeſtate, quatiatur. Nec abſurde Crantor ille, qui in noſtra Academia vel in primis fuit nobilis, Minime, inquit, "aſſentior iis, qui iſtam neſcio quam indolentiam magnopere "laudant; quæ nec poteſt ulla eſſe, nec debet. Ne ægrotus ſim, "inquit: ſed ſi fuerim, ſenſus adſit, ſive ſecetur quid, ſive avel- "latur a corpore. Nam iſtuc nihil dolere non ſine magna mercede "contingit, immanitatis in animo, ſtuporis in corpore.

Sed videamus, ne hæc oratio ſit hominum aſſentantium noſtræ imbecillitati, et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non ſolum ramos amputare miſeriarum, ſed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortaſſe; ita ſunt altæ ſtirpes ſtultitiæ: ſed relinquetur id ſolum, quod erit neceſſarium. Illud quidem ſic habeto, niſi ſanatus animus ſit, quod ſine philoſophia fieri non poteſt, finem miſeriarum nullum

ſore. Quamobrem, quoniam cœpimus, tradamus nos ei curandos: ſanabimur, ſi volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de ægritudine ſolum, quanquam id quidem primum, ſed de omni animi, ut ego poſui, perturbatione (morbo, ut Græci volunt) explicabo. Et primo, ſi placet, Stoicorum more agamus, qui breviter aſtringere ſolent argumenta; deinde noſtro inſtituto vagabimur.

VII. Qui fortis eſt, idem eſt fidens: quoniam confidens mala conſuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis eſt. Qui autem eſt fidens, is profecto non extimeſcit; diſcrepat enim a timendo confidere. Atque in quem cadit ægritudo, in eundem timor. Quarum enim rerum præſentiâ ſumus in ægritudine, eaſdem impendentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet. Veriſimile eſt igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eundem timorem, et infractionem quandam animi, et demiſſionem. Quæ in quem cadunt, in eundem cadit ut ſerviat, ut victum ſe quandoque eſſe fateatur. Quæ qui recipit, recipiat idem neceſſe eſt timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem hæc in virum fortem; igitur ne ægritudo quidem. At nemo ſapiens, niſi fortis. Non cadet ergo in ſapientem ægritudo.

Præterea neceſſe eſt, qui fortis ſit, eundem eſſe magni animi; qui magni animi ſit, invictum; qui invictus ſit, eum res humanas deſpicere, atque infra ſe poſitas arbitrari. Deſpicere autem nemo poteſt eas res, propter quas ægritudine affici poteſt. Ex quo efficitur, fortem virum ægritudine nunquam affici. Omnes autem ſapientes, fortes. Non cadit igitur in ſapientem ægritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non eſt probe affectus ad ſuum munus fungendum; et reliquæ partes, totumve corpus, ſtatu cum eſt motum, deeſt officio ſuo et muneri; ſic conturbatus animus non eſt aptus ad exequendum munus ſuum. Munus autem animi eſt, ratione bene uti; et ſapientis animus ita ſemper affectus eſt, ut ratione optime utatur. Nunquam igitur eſt perturbatus. At ægritudo, perturbatio eſt animi. Semper igitur eâ ſapiens vacabit.

VIII. Veri etiam ſimile illud eſt, qui ſit temperans, quem Græci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam ſoleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modeſtiam : ſed haud ſcio, an recte ea virtus frugalitas appellari poſſit : quod anguſtius apud Græcos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id eſt, tantummodo utiles : at illud latius. Eſt enim omnis abſtinentia, omnis innocentia, quæ apud Græcos uſitatum nomen nullum habet, ſed habere poteſt ἀβλάβειαν : nam eſt innocentia, affectio talis animi, quæ noceat nemini. Reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quæ niſi tanta eſſet, et ſi iis anguſtiis, quibus plerique putant, teneretur, nunquam eſſet L. Piſonis cognomen tantopere laudatum.

Sed quia nec qui, propter metum, præſidium reliquit, quod eſt ignaviæ; nec qui, propter avaritiam, clam depoſitum non reddidit, quod eſt injuſtitiæ; nec qui, propter temeritatem, male rem geſſit, quod eſt ſtultitiæ, frugi appellari ſolet; eò tres virtutes, fortitudinem, juſtitiam, prudentiam, frugalitas eſt complexa : etſi hoc quidem commune eſt virtutum. Omnes enim inter ſe nexæ et jugatæ ſunt. Reliqua igitur et quarta virtus ut ſit ipſa frugalitas, neceſſe eſt. Ejus enim videtur proprium, motus animi appetentis regere et ſedare, ſemperque adverſantem libidini, moderatam in omni re ſervare conſtantiam; cui contrarium vitium nequitia dicitur. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*; qua nihil melius e terra. *Nequitia* ab eo (etſi hoc erit fortaſſe durius : ſed tentemus, et luſiſſe putemur, ſi nil ſit) ab eo, quod *nequidquam* eſt in tali homine; ex quo idem nihili dicitur. Qui ſit frugi igitur, vel, ſi mavis, moderatus et temperans, eum neceſſe eſt eſſe conſtantem : qui autem conſtans, quietum : qui quietus, perturbatione omni vacuum; ergo etiam ægritudine. Et ſunt illa ſapientis. Aberit igitur a ſapiente ægritudo.

IX. Itaque non inſcite Heracleotes Dionyſius ad ea diſputat, quæ apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgeſcit triſtibus iris,
Cum decore, atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte eſt, cum in tumore eſt? Aut num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum non vitioſe ſe habet? Sic igitur inflatus et tumens animus in vitio eſt. Sapientis autem animus ſemper vacat vitio, nunquam turgeſcit, nunquam tumet. At iratus animus ejuſmodi eſt; nunquam igitur ſapiens iraſcitur. Nam ſi iraſcitur, etiam concupiſcit. Proprium eſt enim irati, cupere, a quo læſus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum neceſſe eſt, ſi id conſecutus ſit, magnopere lætari; ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. Quod quoniam non cadit in ſapientem, ne ut iraſcatur quidem cadit. Sin autem caderet in ſapientem ægritudo, caderet etiam iracundia; qua quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit.

Etenim ſi ſapiens in ægritudinem incidere poſſet, poſſet etiam in miſericordiam, poſſet in invidentiam. Non dixi in invidiam, quæ tum eſt, cum invidetur; ab *invidendo* autem *invidentia* recte dici poteſt, ut effugiamus ambiguum nomen *invidiæ:* quod verbum dictum eſt a nimis intuendo fortunam alterius, ut eſt in Menalippo;

Quiſnam florem liberûm invidit meûm?

Male Latine videtur; ſed præclare Accius: ut enim videre, ſic invidere *florem* rectius, quam *flori*, dicitur. Nos conſuetudine prohibemur; poeta jus ſuum tenuit, et dixit audacius.

X. Cadit igitur in eundem et miſereri, et invidere. Nam qui dolet rebus alicujus adverſis, idem alicujus etiam ſecundis dolet: ut Theophraſtus interitum deplorans Calliſthenis, ſodalis ſui, rebus Alexandri proſperis angitur: itaque dicit Calliſthenem incidiſſe in hominem ſumma potentia, ſummaque fortuna, ſed ignarum, quemadmodum rebus ſecundis uti conveniret. Atqui quemadmodum miſericordia ægritudo eſt ex alterius rebus adverſis; ſic invidentia ægritudo eſt ex alterius rebus ſecundis. In quem igitur cadit miſereri, in eundem etiam invidere. Non cadit autem invidere in ſapientem; ergo ne miſereri quidem. Quod ſi hoc ægre ferre ſapiens ſoleret, miſereri etiam ſoleret. Abeſt ergo a ſapiente ægritudo.

Hæc ſic dicuntur a Stoicis, concluduntur que contortius; ſed latius aliquanto dicenda ſunt et diffuſius; ſententiis tamen utendum eorum potiſſimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque ſententia. Nam Peripatetici, familiares noſtri, quibus nihil eſt uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non ſane probant. Omne enim malum, etiam mediocre, magnum eſt. Nos autem id agimus, ut id in ſapiente nullum ſit omnino. Nam ut corpus, etiam ſi mediocriter ægrum eſt, ſanum non eſt; ſic, in animo, ſi eſt iſta mediocritas, caret ſanitate.

Itaque præclare noſtri, ut alia multa, moleſtiam, ſollicitudinem, angorem, propter ſimilitudinem corporum ægrorum, ægritudinem nominaverunt. Hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant: vocant enim πάθος, id eſt, morbum, quicunque eſt motus in animo turbidus. Nos melius: ægris enim corporibus ſimillima eſt animi ægritudo. At non ſimilis ægrotationis eſt libido, non immoderata lætitia, quæ eſt voluptas animi elata et geſtiens. Ipſe etiam metus non eſt morbi admodum ſimilis, quanquam ægritudini eſt finitimus, ſed proprie, ut ægrotatio in corpore, ſic ægritudo in animo, nomen habet non ſejunctum a dolore. Doloris igitur hujus origo nobis explicanda eſt, id eſt, cauſa efficiens ægritudinem in animo, tanquam ægrotationem in corpore. Nam, ut medici, cauſa morbi inventa, curationem eſſe inventam putant; ſic nos, cauſa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. Eſt igitur cauſa omnis in opinione, nec vero ægritudinis ſolum, ſed etiam reliquarum omnium perturbationum; quæ ſunt genere quatuor, partibus plures. Nam cum omnis perturbatio ſit animi motus vel rationis expers, vel rationem aſpernans, vel rationi non obediens, iſque motus aut boni aut mali opinione citetur; bifariam quatuor perturbationes æqualiter diſtributæ ſunt. Nam duæ ſunt ex opinione boni; quarum altera, voluptas geſtiens, id eſt, præter modum elata lætitia opinione præſentis magni alicujus boni; altera, vel cupiditas recte, vel libido dici poteſt, quæ eſt immoderata appetitio opinati magni boni, rationi

non obtemperans. Ergo hæc duo genera, voluptas geſtiens et libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus et ægritudo, malorum. Nam et metus opinio eſt magni mali impendentis; et ægritudo eſt opinio magni mali præſentis; et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur eſſe angi: id autem eſt, ut is, qui doleat, oportere opinetur ſe dolere. His autem perturbationibus, quas in vita hominum ſtultitia quaſi quaſdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum eſt, ſi volumus hoc, quod datum eſt vitæ, tranquille placideque traducere. Sed cætera alias: nunc ægritudinem, ſi poſſumus, depellamus. Id enim ſit propoſitum; quandoquidem eam tu videri tibi in ſapientem cadere dixiſti. Quod ego nullo modo exiſtimo. Tetra enim res eſt, miſera, deteſtabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remiſque fugienda.

XII. Qualis enim tibi ille videtur Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a ſocero Œnomao rege Hippodamiam *raptis nactus eſt nuptiis?* Jovis iſte quidem pronepos. Tamne ergo abjectus, tamque fractus?

Nolite (inquit) *hoſpites ad me adire illico iſtic;*
Ne contagio mea bonis, umbrave obſit:
Tanta vis ſceleris in corpore hæret.

Tu te, Thyeſta, damnabis, orbabiſque luce propter vim ſceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipſius luce indignum putas?

Refugêre oculi; corpus macie extabuit;
Lacrymæ peredére humore exſanguis genas;
Situ nidoris barba pædore horrida
Atque intonſa infuſcat pectus illuvie ſcabrum.

Hæc mala, ô ſtultiſſime Æeta, ipſe tibi addidiſti. Non inerant in his, quæ tibi caſus invexerat, et quidem inveterato malo, cum tumor animi reſediſſet. Eſt autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis. Sed mœres videlicet regni deſiderio, non filiæ; illam enim oderas, et jure fortaſſe. Regno non æquo animo carebas. Eſt autem impudens luctus mœrore ſe conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionyſius quidem tyrannus,

Syracuſis expulſus, Corinthi pueros docebat. Uſque eò imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant ſuperbiam? Is, cum reſtitui in regnum nec Veientium nec Latinorum armis potuiſſet, Cumas ſe contuliſſe dicitur, inque ea urbe ſenio et ægritudine eſſe confectus.

XIII. Hoc tu igitur cenſes ſapienti accidere poſſe, ut ægritudine opprimatur, id eſt, miſeria? Nam cum omnis perturbatio miſeria eſt, tum carnificina eſt ægritudo. Habet ardorem libido, levitatem lætitia geſtiens, humilitatem metus; ſed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictionem, fœditatem: lacerat, exeſt animum, planeque conficit. Hanc niſi exuimus ſic, ut abjiciamus, miſeria carere non poſſumus.

Atque hoc quidem perſpicuum eſt, tum ægritudinem exiſtere, cum quid ita viſum ſit, ut magnum quoddam malum adeſſe et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali ægritudinem eſſe naturâ, ut quicunque intueatur in aliquod majus malum, ſi id ſibi accidiſſe opinetur, ſit continuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici cenſent, ſed inſperato et nec opinato malo. Eſt id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam. Videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc et illa jure laudantur;

Ego cum genui, tum moriturum ſcivi, et ei rei ſuſtuli.
Præterea ad Trojam cum miſi ob defendendam Græciam,
Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

XIV. Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quæ venientia longe ante videris. Itaque apud Euripidem a Theſeo dicta laudantur. Licet enim, ut ſæpe facimus, in Latinum illa convertere.

Nam qui hæc audita a docto meminiſſem viro,
Futuras mecum commentabar miſerias:
Aut mortem acerbam, aut exilii mæſtam fugam,
Aut ſemper aliquam molem meditabar mali:
Ut, ſi qua invecta diritas caſu foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theſeus a docto ſe audiſſe dicit, id de ſeipſo loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagoræ; quem ferunt, nuntiata morte filii, dixiſſe, *Sciebam me genuiſſe mortalem.* Quæ vox declarat, iis eſſe hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non eſt dubium, quin omnia, quæ mala putantur, ſint improviſa graviora. Itaque quanquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem; tamen, quoniam multum poteſt proviſio animi et præparatio ad minuendum dolorem, ſint ſemper omnia homini humana meditata. Et nimirum hæc eſt illa præſtans et divina ſapientia, perceptas penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire poſſe arbitrari.

Quamobrem omnes, cum ſecundæ res ſunt maxime, tum maxime
Meditari ſecum oportet, quo pacto adverſam ærumnam ferant,
Pericla, damna, exilia. Peregre rediens ſemper cogitet,
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ:
Communia eſſe hæc; fieri poſſe; ut ne quid animo ſit novum:
Quidquid præter ſpem eveniat, omne id deputare eſſe in lucro.

XV. Ergo hoc Terentius a philoſophia ſumptum cum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id hauſtum eſt, non et dicemus hoc melius, et conſtantius ſentiemus? Hinc eſt enim ille vultus ſemper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare ſolita in viro ſuo fuiſſe Socrate; eodem ſemper ſe vidiſſe exeuntem illum domo, et revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Craſſi illius veteris, quem ſemel ait in omni vita riſiſſe Lucilius; ſed tranquilla et ſerena; ſic enim accepimus. Jure autem erat ſemper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra caſus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna præmeditatione frangantur; ſimulque judico, malum illud opinionis eſſe, non naturæ. Si enim in re eſſet, cur fierent proviſa leviora?

Sed eſt, iiſdem de rebus quod dici poſſit ſubtilius, ſi prius Epicuri ſententiam viderimus, qui cenſet, neceſſe eſſe omnes in

ægritudine eſſe, qui ſe in malis eſſe arbitrentur, ſive illa ante proviſa et expectata ſint, ſive inveteraverint. Nam neque vetuſtate minui mala, nec fieri præmeditata leviora; ſtultamque etiam eſſe meditationem futuri mali, aut fortaſſe ne futuri quidem: ſatis eſſe odioſum malum omne, cum veniſſet: qui autem ſemper cogitaviſſet, accidere poſſe aliquid adverſi, ei fieri illud ſempiternum malum: ſi vero ne futurum quidem ſit, fruſtra ſuſcipi miſeriam voluntariam: ita ſemper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo. Levationem autem ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda moleſtia, et revocatione, ad contemplandas voluptates. Parere enim cenſet animum rationi poſſe, et, quo illa ducat, ſequi. Vetat igitur ratio intueri moleſtias; abſtrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miſerias contemplandas; a quibus cum cecinit receptui, impellit rurſum et incitat ad conſpiciendas totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille et præteritarum memoria, et ſpe conſequentium ſapientis vitam refertam putat. Hæc noſtro more nos diximus; Epicurei dicunt ſuo. Sed, quæ dicant, videamus; quo modo, negligamus.

XVI. Principio male reprehendunt præmeditationem rerum futurarum. Nihil eſt enim, quod tam obtundat enervetque ægritudinem, quàm perpetua in omni vita cogitatio, Nihil eſſe, quod accidere non poſſit; quàm meditatio conditionis humanæ; quàm vitæ lex, commentatioque parendi; quæ non hoc affert, ut ſemper mœreamus, ſed ut nunquam. Neque enim, qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mœret, cum hæc cogitat, ſed tum vel maxime ſapientiæ fungitur munere. Utrumque enim conſequitur, ut et conſiderandis rebus humanis proprio philoſophiæ fruatur officio, et adverſis caſibus triplici conſolatione ſanetur: primum, quòd poſſe accidere diu cogitaverit, quæ cogitatio una maxime moleſtias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humane ferenda intelligit: poſtremo, quod videt malum nullum eſſe, niſi culpam; culpam autem nullam eſſe, cum id, quod ab homine non potuerit præſtari, evenerit. Nam revocatio illa, quam affert,

cum a contuendis nos malis avocat, nulla eſt. Non eſt enim in noſtra poteſtate, fodicantibus iis rebus, quas malas eſſe opinemur, diſſimulatio, vel oblivio. Lacerant, vexant, ſtimulos admovent, ignes adhibent, reſpirare non ſinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam eſt? Quod a natura datum eſt, auxilium extorques inveterati doloris? Eſt enim tarda illa quidem medicina, ſed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. Jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philoſopho dignum, ſi ea bona ſentires eſſe, quæ eſſent homine digniſſima.

XVII. Pythagoras mihi ſi diceret, aut Socrates, aut Plato; Quid jaces? aut quid mœres? aut cur ſuccumbis cediſque fortunæ? quæ, ut pervellere te forſitan potuerit et pungere, non poterit certe vires frangere. Magna vis eſt in virtutibus: eas excita, ſi forte dormiunt. Jam tibi aderit princeps Fortitudo, quæ te animo tanto eſſe coget, ut omnia, quæ poſſint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. Aderit Temperantia, quæ eſt eadem moderatio; a me quidem paulo ante appellata frugalitas; quæ te turpiter et nequiter facere nihil patiatur. Quid eſt autem nequius aut turpius effœminato viro? Ne juſtitia quidem ſinet te iſta facere, cui minimum eſſe videtur in hac cauſa loci; quæ tamen ita dicet, dupliciter eſſe te injuſtum, cum et alienum appetas, qui, mortalis natus, conditionem poſtules immortalium; et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidiſſe.

Prudentiæ vero quid reſpondebis, dicenti, Virtutem ſeſe eſſe contentam, quo modo ab bene vivendum, ſic et ad beate? Quæ ſi extrinſecus religata pendeat, et non et oriatur a ſe, et rurſus ad ſe revertatur, et omnia ſua complexa nihil quærat aliunde, non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda, videatur. Ad hæc bona me ſi revocas, Epicure, pareo, ſequor, utor te ipſo duce, oblivisſcor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda cenſeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione vel

ſpe cogitentur. Numquid eſt aliud? rectene interpretor ſententiam tuam?

Solent enim iſti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente Athenis, ſenex Zeno, iſtorum acutiſſimus, contendere et magna voce dicere ſolebat; eum eſſe beatum, qui præſentibus voluptatibus frueretur, confideretque ſe fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente; aut ſi interveniret, ſi ſummus foret, futurum brevem; ſi productior, plus habiturum jucundi quam mali: hæc cogitantem fore beatum, præſertim ſi et ante perceptis bonis contentus eſſet, nec mortem, nec Deos extimeſceret.

XVIII. Habes formam Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expreſſam, nihil ut poſſit negari. Quid ergo? Hujuſne vitæ propoſitio et cogitatio aut Thyeſtem levare poterit, aut Æetam, de quo paulo ante dixi, aut Telamonem, pulſum patria, exulantem atque egentem? In quo hæc admiratio fiebat;

Hiccine eſt Telamo ille, modo quem gloria ad cælum extulit?
Quem aſpectabant? cujus ob os Graii ora obvertebant ſua?

Quod ſi cui, ut ait idem, *ſimul animus cum re concidit*; a gravibus illis antiquis philoſophis petenda medicina eſt, non ab his voluptariis. Quam enim iſti bonorum copiam dicunt? Fac ſane eſſe ſummum bonum, non dolere: quanquam id non vocatur voluptas; ſed non neceſſe eſt nunc omnia. Idne eſt, quo traducti luctum levemus? Sit ſane ſummum malum dolere. In eo igitur qui non eſt, ſi malo careat, continuone fruitur ſummo bono?

Quid tergiverſamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuiſti, ſoles dicere? Sunt hæc tua verba, necne? In eo quidem libro, qui continet omnem diſciplinam tuam, (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc. *Nec equidem habeo quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quæ ſapore percipiuntur; detrahens eas, quæ auditu et cantibus; detrahens eas etiam,*

quæ ex formis percipiuntur oculis, ſuaves motiones, ſive quæ aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet ſenſu. Nec vero ita dici poteſt, mentis lætitiam ſolam eſſe in bonis. Lætantem enim mentem ita novi, ſpe eorum omnium quæ ſupra dixi, fore ut natura, iis potiens, dolore careat. Atque hæc quidem his verbis; quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paulo infra, *Sæpe quæſivi,* inquit, *ex iis, qui appellantur ſapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, ſi illa detraxiſſent, niſi ſi vellent voces inanes fundere. Nihil ab his potui cognoſcere; qui ſi virtutes ebullire volent et ſapientias, nihil aliud dicent, niſi eam viam, qua efficiantur eæ voluptates, quas ſupra dixi.* Quæ ſequuntur, in eadem ſententia ſunt; totuſque liber, qui eſt de ſummo bono, refertus et verbis et ſententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves ægritudinem? Et ſi quem tuorum afflictum mœrore videris, huic acipenſerem, potius quam aliquem Socraticum libellum, dabis? ὑδραύλεως hortabere ut audiat voces, potius quam Platonis? expones, quæ ſpectet, florida et varia? faſciculum ad nares admovebis? incendes odores? et ſertis redimiri jubebis, et roſa? Si vero aliquid etiam; tum plane luctum omnem abſterſeris?

XIX. Hæc Epicuro confitenda ſunt, aut ea, quæ modo expreſſa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abjiciendus; eſt enim confertus voluptatibus. Quærendum igitur, quemadmodum ægritudine privemus eum, qui ita dicat;

> . . . . *Pol mihi fortuna magis nunc deſit, quam genus.*
> *Namque regnum ſuppetebat mihi: ut ſcias quanto e loco,*
> *Quantis opibus, quibus de rebus lapſa fortuna occidat.*

Quid? huic calix mulſi impingendus eſt, ut plorare deſinat, aut aliquid ejuſmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta;

> *Ex opibus ſummis opis egens, Hector, tuæ.*

Huic ſubvenire debemus: quærit enim auxilium.

> *Quid petam præſidi, aut exequar? quove nunc auxilio, aut fuga*
> *Freta ſim? Arce et urbe orba ſum. Quo accedam? quo applicem?*
> *Cui nec aræ patriæ domi ſtant; fractæ et disjectæ jacent:*

Fana flammâ deflagrata : toſti alti ſtant parietes,
Deformati, atque abiete criſpa.

Scis, quæ ſequantur : et illud in primis,

O pater, ô patria, ô Priami domus !
Septum altiſono cardine templum,
Vidi ego te, aſtante ope barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis,
Auro, ebore inſtructam regifice.

O poetam egregium ! quanquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina et nec-opinata eſſe graviora. Exaggeratis igitur regis opibus, quæ videbantur ſempiternæ fore, quid adjungit ?

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram ſanguine turpari.

Præclarum carmen. Eſt enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. Eripiamus huic ægritudinem. Quo modo ? Collocemus in culcita plumea ; pſaltriam adducamus ; hedychrum incendamus ; demus ſcutellam dulciculæ potionis ; aliquid videamus et cibi. Hæc tandem bona ſunt, quibus ægritudines graviſſimæ detrahantur ? Tu enim paulo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. Revocari igitur oportere a mœrore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro, ſi, quid eſſet bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis ; Quid ergo ? Tu Epicurum exiſtimas ita voluiſſe, aut libidinoſas ejus fuiſſe ſententias ? Ego vero minime : video enim ab eo dici multa ſevere, multa præclare. Itaque, ut ſæpe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus. Quamvis aſpernetur voluptates eas, quas modo laudavit ; ego tamen meminero, quod videatur ei ſummum bonum. Non enim verbo ſolùm poſuit voluptatem, ſed etiam explanavit quid diceret. *Saporem*, inquit, *et corporum complexum, et ludos atque cantus, et formas eas, quibus oculi jucunde moveantur.* Num fingo ? num mentior ? cupio refelli. Quid enim laboro, niſi ut veritas in omni quæſtione explicetur ?

At idem ait, *Non creſcere voluptatem, dolore detracto*; *ſummamque voluptatem, nihil dolere.* Paucis verbis tria magna peccata. Unum, quòd ſecum ipſe pugnat: modo enim, ne ſuſpicari quidem ſe quidquam bonum, niſi ſenſus quaſi titillarentur voluptate; nunc autem, ſummam voluptatem eſſe, dolore carere. Poteſtne magis ſecum ipſe pugnare? Alterum peccatum, quòd, cum in natura tria ſint, unum, gaudere; alterum, dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere; hic primum et tertium putat idem eſſe, nec diſtinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibuſdam, quòd, cum virtus maxime expetatur, ejuſque adipiſcendæ cauſâ philoſophia quæſita ſit, ille a virtute ſummum bonum ſeparavit.

At laudat, et ſæpe, virtutem. Et quidem C. Gracchus, cum largitiones maximas feciſſet, et effudiſſet ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, cum facta videam? Piſo ille Frugi ſemper contra legem frumentariam dixerat. Is, lege lata, Conſularis ad frumentum accipiendum venerat. Animadvertit Gracchus in concione Piſonem ſtantem. Quærit, audiente populo Romano, quî ſibi conſtet, cùm ea lege frumentum petat, quam diſſuaſerat. *Nolim*, inquit, *mea bona, Gracche, tibi viritim dividere liceat*; *ſed, ſi facias, partem petam.* Parumne declaravit vir gravis et ſapiens, lege Sempronia patrimonium publicum diſpenſari? Lege orationes Gracchi; patronum ærarii eſſe dices.

Negat Epicurus jucunde poſſe vivi, niſi cum virtute vivatur. Negat ullam in ſapientem vim eſſe fortunæ; tenuem victum antefert copioſo; negat ullum eſſe tempus, quo ſapiens non beatus ſit. Omnia philoſopho digna, ſed cum voluptate pugnantia. Non iſtam dicit voluptatem. Dicat quamlibet. Nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars inſit. Age, ſi voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? Nego igitur ejus eſſe, qui dolore ſummum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

XXI. Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi, (nam nullum genus eſt minus malitioſum) me ſtudioſe dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi

ſummum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant; et quidem vicinorum fidem implorant: multi autem ſunt, qui ſtatim convolent. Ego ſum is, qui dicam me non laborare; actum habiturum quod egerint. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipſo cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, præſertim cum ab his non ſane animoſa defendatur ſententia; pro qua non in ſenatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad Cenſores dicere audeant. Sed cum iſtis aliàs, et eo quidem animo, nullum ut certamen inſtituam; verum dicentibus facile cedam. Tantùm admonebo; ſi maxime verum ſit, ad corpus omnia referre ſapientem, ſive, ut honeſtius dicam, nihil facere niſi quod expediat, ſive omnia referre ad utilitatem ſuam; quoniam hæc plauſibilia non ſunt, ut in ſinu gaudeant, glorioſe loqui deſinant.

XXII. Cyrenaicorum reſtat ſententia; qui tum ægritudinem cenſent exiſtere, ſi nec-opinato quid evenerit. Eſt id quidem magnum, ut ſupra dixi. Etiam Chryſippo ita videri ſcio, quod proviſum ante non ſit, id ferire vehementius. Sed non ſunt in hoc omnia; quanquam hoſtium repens adventus magis aliquanto conturbat, quam expectatus; et maris ſubita tempeſtas, quam ante proviſa, terret navigantes vehementius; et ejuſmodi ſunt pleraque. Sed, cum diligenter nec-opinatorum naturam conſideres, nihil aliud reperias, niſi omnia videri ſubita majora; et quidem ob duas cauſas: primum, quòd, quanta ſint quæ accidunt, conſiderandi ſpatium non datur; deinde, cum videtur præcaveri potuiſſe, ſi proviſum eſſet, quaſi culpâ contractum malum ægritudinem acriorem facit.

Quod ita eſſe dies declarat; quæ procedens ita mitigat, ut, iiſdem malis manentibus non modo leniatur ægritudo, ſed in pleriſque tollatur. Carthaginenſes multi Romæ ſervierunt; Macedones, rege Perſe capto. Vidi etiam in Peloponneſo, cum eſſem adoleſcens, quoſdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare; *Hæc omnia vidi*. . . .

Sed et jam decantaverant fortaſſe. Eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu et ſtatu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres; magiſque me moverant Corinthi ſubito aſpectæ parietinæ, quam ipſos Corinthios; quorum animis diuturna cogitatio callum vetuſtatis obduxerat.

Legimus librum Clitomachi, quem ille, everſa Carthagine, miſit conſolandi cauſâ ad captivos cives ſuos. In eo eſt diſputatio ſcripta Carneadis, quam ſe ait in commentarium retuliſſe. Cum ita poſitum eſſet, Videri fore in ægritudine ſapientem, patriâ captâ; quæ Carneades contra dixerit, ſcripta ſunt. Tanta igitur calamitatis præſentis adhibetur a philoſopho medicina, quanta inveteratæ ne deſideratur quidem. Nec, ſi aliquot annis pòſt idem ille liber captivis miſſus eſſet, vulneribus mederetur, ſed cicatricibus. Senſim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipſa res immutari ſoleat, aut poſſit; ſed id, quod ratio debuerat, uſus docet, minora eſſe ea, quæ ſint viſa majora.

XXIII. Quid ergo opus eſt, dicet aliquis, ratione, aut omnino conſolatione illa, qua ſolemus uti, cum levare dolorem mœrentium volumus? Hæc enim fere tum habemus in promptu, Nihil oportere inopinatum videri. Aut quî tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit neceſſe eſſe homini tale aliquid accidere? Hæc enim oratio de ipſa ſumma mali nihil detrahit; tantummodo affert, nihil eveniſſe, quod non opinandum fuiſſet. Neque tamen genus id orationis in conſolando non valet; ſed, id haud ſciam, an plurimum. Ergo iſta nec-opinata non habent tantam vim, ut ægritudo ex his omnis oriatur. Feriunt enim fortaſſe gravius; non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora videantur. Quia recentia ſunt, videntur, non quia repentina.

Duplex eſt igitur ratio veri reperiendi, non in iis ſolum, quæ mala, ſed in iis etiam, quæ bona, videntur. Nam aut de ipſius rei natura, qualis et quanta ſit, quærimus, aut de paupertate nonnunquam; (cujus onus diſputando levamus, docentes quam parva et quam pauca ſint, quæ natura deſideret) aut a diſputandi

ſubtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Cæcilianum illud,

Sæpe eſt etiam ſub palliolo ſordido ſapientia.

Cum enim paupertatis una eademque ſit vis, quidnam dici poteſt, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent ſe ferre poſſe? Huic igitur alteri generi ſimilis eſt ea ratio conſolandi, quæ docet humana eſſe, quæ acciderint. Non enim ſolùm id continet ea diſputatio, ut cognitionem afferat generis humani; ſed ſignificat, tolerabilia eſſe, quæ et tulerint et ferant cæteri.

XXIV. De paupertate agitur? multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore? multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipſum beatiores; eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec ſiletur illud potentiſſimi regis anapæſtum, qui laudat ſenem, et fortunatum eſſe dicit, quod inglorius ſit, atque ignobilis ad ſupremum diem perventurus. Similiter, commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum prædicantur; eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur. Sic perpeſſio cæterorum facit, ut ea, quæ acciderint, multo minora, quam quanta ſint exiſtimata, videantur. Ita fit ſenſim cogitantibus, ut, quantum ſit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem et Telamo ille declarat,

Ego cum genui, moriturum ſcivi;

et Theſeus,

Futuras mecum commentabar miſerias;

et Anaxagoras, *Sciebam me genuiſſe mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi eſſe extimeſcendas. Et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies; niſi quod ratio quædam ſanat illos, hos ipſa natura; intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum ſit eſſe maximum, nequaquam eſſe tantum, ut vitam beatam poſſit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major ſit; non, ut illi putant, ut, cum duobus pares caſus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille

nec-opinato caſus evenerit. Itaque dicuntur nonnulli in mœrore, cum de hac communi hominum conditione audiviſſent, eâ lege eſſe nos natos, ut nemo in perpetuum eſſe poſſet expers mali, gravius etiam tuliſſe.

XXV. Quocirca Carneades, ut video noſtrum ſcribere Antiochum, reprehendere Chryſippum ſolebat, laudantem Euripideum carmen illud;

Mortalis nemo eſt, quem non attingat dolor,
Morbuſque. Multi ſunt humandi liberi,
Rurſum creandi: morſque eſt finita omnibus,
Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda eſt terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. Sic jubet neceſſitas.

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam ægritudinem pertinere. Id enim ipſum dolendum eſſe dicebat, quòd in tam crudelem neceſſitatem incidiſſemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malevolos conſolandos eſſe accommodatam. Mihi vero longe videtur ſecus. Nam et neceſſitas ferendæ conditionis humanæ quaſi cum Deo pugnare cohibet, admonetque eſſe hominem; quæ cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum, non ut animum malevolorum oblectet, affertur, ſed ut ille, qui mœret, ferendum ſibi id cenſeat, quod videat multos moderate et tranquille tuliſſe. Omnibus enim modis fulciendi ſunt, qui ruunt, nec cohærere poſſunt propter magnitudinem ægritudinis. Ex quo ipſam ægritudinem λύπην Chryſippus, quaſi λύσιν, id eſt ſolutionem totius hominis, appellatam putat. Quæ tota poterit evelli, explicatâ, ut principio dixi, cauſâ ægritudinis. Eſt enim nulla alia, niſi opinio et judicium magni præſentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cujus eſt morſus acerrimus, perferetur ſpe propoſita boni: et acta ætas honeſte ac ſplendide tantam affert conſolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non tangat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

XXVI. Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio acceſſit, oportere, rectum eſſe, ad officium pertinere,

ferre illud ægre, quod acciderit; tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio. Ex hac opinione ſunt illa varia et deteſtabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percuſſiones. Hinc ille Agamemnon Homericus, et idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonſam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde ſtultiſſimum regem in luctu capillum ſibi evellere, *quaſi calvitio mæror levaretur.* Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere.

Itaque et Æſchines in Demoſthenem invehitur, quòd is ſeptimo die poſt filii mortem hoſtias immolaſſet. At quam rhetorice! quam copioſe! quas ſententias colligit! quæ verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. Quæ nemo probaret, niſi inſitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu ſuorum quam graviſſime mœrere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii ſolitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miſer in campis mærens errabat Aleis,
Ipſe ſuum cor edens, hominum veſtigia vitans.

Et Niobe fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu ſilentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quandam et rabiem, fingi in canem eſſe converſam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipſa ſolitudine loqui ſæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix;

Cupido cepit miſeram nunc me proloqui
Cælo atque terræ Medeai miſerias.

XXVII. Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore; maximeque declaratur, hoc quaſi officii judicio fieri, quòd, ſi qui forte, cum ſe in luctu eſſe vellent, aliquid fecerunt humanius, aut ſi hilarius locuti ſunt, revocant ſe rurſus ad mœſtitiam, peccatique ſe inſimulant, quod dolere intermiſerint. Pueros vero matres et magiſtri caſtigare etiam ſolent, nec verbis ſolum, ſed etiam verberibus, ſi quid in domeſtico luctu hilarius ab iis factum eſt, aut dictum; plorare cogunt. Quid? ipſa remiſſio luctûs cum eſt conſecuta, intellectumque eſt nihil profici

mœrendo, nonne res declarat fuiſſe totum illud voluntarium?

Quid ille Terentianus ipſe ſe puniens, id eſt, ἑαυτὸν τιμωρέμενος;

Decrevi tantiſper me minus injuriæ,
Chremes, meo gnato ſacere, dum fiam miſer.

Hic decernit, ut miſer ſit. Num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem. . .

malo ſe dignum deputat, niſi miſer ſit. Vides ergo opinionis eſſe, non naturæ, malum. Quid, quos res ipſa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces, interituſque multorum, ſedationem mœrendi afferunt, apud quem ita dicitur;

Namque nimis multos atque omni luce cadentes
Cernimus; ut nemo poſſit mœrore vacare.
Quo magis eſt æquum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.

Ergo in poteſtate eſt abjicere dolorem, cum velis, tempori ſervientem. An eſt ullum tempus, (quoniam quidem res in noſtra poteſtate eſt) cui non, ponendæ ægritudinis cauſa, ſerviamus? Conſtabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidiſſent, cum in illo ipſo acerbiſſimo miſerrimoque ſpectaculo ſibi timerent, quod ſe claſſe hoſtium circumfuſos viderent, nihil tum aliud egiſſe, niſi ut remiges hortarentur, et ut ſalutem adipiſcerentur fugâ; poſteaquam Tyrum veniſſent, tum afflictari lamentarique cœpiſſe. Timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere, ratio ac ſapientia vera non poterit?

XXVIII. Quid eſt autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum eſt intellectum, nihil profici, et fruſtra eſſe ſuſceptum? Si igitur deponi poteſt, etiam non ſuſcipi poteſt. Voluntate igitur, et judicio ſuſcipi ægritudinem confitendum eſt. Idque indicatur eorum patientiâ, qui, cum multa ſint ſæpe perpeſſi, facilius ferunt, quidquid accidit; obduruiſſeque ſeſe contra fortunam arbitrantur; ut ille apud Euripidem,

Si mihi nunc triſtis primum illuxiſſet dies,
Nec tam ærumnoſo navigaſſem ſalo,

Eſſet dolendi cauſa ; ut injecto equulei
Fræno repente tactu exagitantur novo.
Sed jam ſubactus miſeriis obtorpui.

Defatigatio igitur miſeriarum ægritudines cum faciat leniores, intelligi neceſſe eſt, non rem ipſam cauſam atque fontem eſſe mœroris.

Philoſophi ſummi, neque dum tamen ſapientiam conſecuti, nonne intelligunt, in ſummo ſe malo eſſe ? Sunt enim inſipientes ; neque inſipientiâ ullum majus malum eſt ; neque tamen lugent. Quid ità ? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum eſſe et æquum, et ad officium pertinere, ægre ferre, quòd ſapiens non ſis ; quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus ineſt, quæ omnium maxima eſt. Itaque Ariſtoteles, veteres philoſophos accuſans, qui exiſtimaviſſent, philoſophiam ſuis ingeniis eſſe perfectam, ait eos aut ſtultiſſimos aut glorioſiſſimos fuiſſe : ſed ſe videre, quòd paucis annis magna acceſſio facta eſſet, brevi tempore philoſophiam plane abſolutam fore. Theophraſtus autem moriens accuſaſſe naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil intereſſet ; hominibus, quorum maxime interfuiſſet, tàm exiguam vitam dediſſet ; quorum ſi ætas potuiſſet eſſe longinquior, futurum fuiſſe, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrinâ hominum vita erudiretur. Querebatur igitur ſe tum, cum illa videre cœpiſſet, extingui.

Quid ? ex cæteris philoſophis nonne optimus et graviſſimus quiſque confitetur, multa ſe ignorare, et multa ſibi etiam atque etiam eſſe diſcenda ? Neque tamen, cum ſe in media ſtultitia, qua nihil eſt pejus, hærere intelligant, ægritudine premuntur. Nulla enim admiſcetur opinio officioſi doloris. Quid, qui non putant lugendum viris ? qualis fuit Q. Maximus efferens filium Conſularem ; qualis L. Paulus, duobus paucis diebus amiſſis filiis ; qualis M. Cato, Prætore deſignato mortuo filio ; quales reliqui, quos in Conſolatione collegimus. Quid hos aliud placavit, niſi quod luctum et mœrorem eſſe non putabant viri ? Ergo id, quod alii rectum opinantes ægritudini ſe ſolent dedere,

id ii turpe putantes ægritudinem repulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, ſed in opinione, eſſe ægritudinem.

XXIX. Contrà dicuntur hæc. Quis tam demens, ut ſua voluntate mœreat? Natura affert dolorem; cui quidem Crantor, inquiunt, veſter cedendum putat. Premit enim, atque inſtat, nec reſiſti poteſt. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Ajacis morte conſolatus eſſet, is, cum audiſſet de ſuo, fractus eſt. De cujus commutata mente ſic dicitur;

Nec vero tanta præditus ſapientia
Quiſquam eſt, qui aliorum ærumnam dictis allevans,
Non idem, cum fortuna mutata impetum
Convertat, clade ſubita frangatur ſua,
Ut illa ad alios dicta et præcepta excidant.

Hæc cum diſputant, hoc ſtudent efficere, naturæ obſiſti nullo modo poſſe. Ii tamen fatentur, graviores ægritudines ſuſcipi, quam natura cogat. Quæ eſt igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis requiramus?

Sed plures ſunt cauſæ ſuſcipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viſo atque perſuaſo, ægritudo inſequitur neceſſario. Deinde etiam gratum mortuis ſe facere, ſi graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit ſuperſtitio muliebris quædam. Exiſtimant enim, Diis immortalibus ſe facilius ſatisfacturos, ſi eorum plagâ perculſi afflictos ſe et ſtratos eſſe fateantur. Sed hæc inter ſe quàm repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui æquo animo moriantur; qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos. Quaſi fieri ullo modo poſſit, quod in amatorio ſermone dici ſolet, ut quiſquam plus alterum diligat quam ſe. Præclarum illud eſt, et, ſi quæris, rectum quoque et verum; ut eos, qui nobis cariſſimi eſſe debeant, æque ac noſmetipſos amemus; ut vero plus, fieri nullo pacto poteſt. Ne optandum quidem eſt in amicitia, ut me ille plus quam ſemet, ego illum plus quam me. Perturbatio vitæ, ſi ita ſit, atque officiorum omnium, conſequatur. Sed de hoc alias.

XXX. Nunc illud ſatis eſt, non attribuere ad amiſſionem amicorum miſeriam noſtram; ne illos plus quam ipſi velint, ſi ſentiant,

plus certe, quam noſmetipſos, diligamus. Nam, quod aiunt, pleroſque conſolationibus nihil levari, adjunguntque, conſolatores ipſos confiteri ſe miſeros, cum ad eos impetum ſuum fortuna converterit; utrumque diſſolvitur. Sunt enim iſta non naturæ vitia, ſed culpæ. Stultitiam autem accuſare quamvis copioſe licet. Nam et qui non levantur, ipſi ad miſeriam invitant; et qui ſuos caſus aliter ferunt, atque ut auctores aliis ipſi fuerunt, non ſunt vitioſiores quam fere pleríque, qui avari avaros, gloriæ cupidos glorioſi, reprehendunt. Eſt enim proprium ſtultitiæ aliorum vitia cernere, oblivíſci ſuorum. Sed nimirum hoc maximum eſt experimentum, cum conſtet ægritudinem vetuſtate tolli, hanc vim non eſſe in die poſitam, ſed in cogitatione diuturna. Nam ſi et eadem res eſt, et idem eſt homo; quî poteſt quidquam de dolore mutari, ſi neque de eo, propter quod dolet, quidquam eſt mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna, nihil eſſe in re mali, dolori medetur, non ipſa diuturnitas.

XXXI. Hic mihi afferunt mediocritates; quæ ſi naturales ſunt, quid opus eſt conſolatione? Natura enim ipſa terminabit modum: ſin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum eſſe arbitror, ægritudinem eſſe opinionem mali præſentis, in qua opinione illud inſit, ut ægritudinem ſuſcipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio præſentis mali ſit recens. Hoc autem verbum ſic interpretatur, ut non tantum illud recens eſſe velit, quod paulo ante acciderit; ſed, quam diu in illo opinato malo vis quædam inſit, et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemiſia illa, Mauſoli, Cariæ regis, uxor, quæ nobile illud Halicarnaſſi fecit ſepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens; quæ tum denique non appellabatur recens, cum vetuſtate exaruit. Hæc igitur officia ſunt conſolantium, tollere ægritudinem funditus, aut ſedare, aut detrahere quam plurimum, aut ſupprimere, nec pati manare longius, aut ad aliam traducere.

Sunt, qui unum officium conſolantis putent, docere malum illud omnino non eſſe, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum

malum, ut Peripatetici. Sunt, qui abducunt a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui ſatis putant oſtendere, nihil inopinati accidiſſe, nihil novi. Chryſippus autem caput eſſe cenſet in conſolando, detrahere illam opinionem mœrenti, ſi ſe officio fungi putet juſto atque debito. Sunt etiam, qui hæc omnia genera conſolandi colligunt, (alius enim alio modo movetur) ut fere nos omnia in Conſolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. Sed ſumendum tempus eſt non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Æſchyli; cui cum dictum eſſet,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere exiſtimo,
Mederi poſſe rationem iracundiæ;

reſpondit,

Si quidem qui tempeſtivam medicinam admovens,
Non ad graveſcens vulnus illidat manus.

XXXII. Erit igitur in conſolationibus prima medicina, docere aut nullum malum eſſe, aut admodum parvum; altera, et de communi conditione vitæ, et proprie, ſi quid ſit de ipſius, qui mœreat, diſputandum; tertia, ſummam eſſe ſtultitiam fruſtra confici mœrore, cum intelligas nihil poſſe profici. Nam Cleanthes quidem ſapientem conſolatur, qui conſolatione non eget. Nihil enim eſſe malum, quod turpe non ſit, ſi lugenti perſuaſeris, non tu illi luctum, ſed ſtultitiam, detraxeris: alienum autem tempus docendi. Et tamen non ſatis mihi videtur vidiſſe hoc Cleanthes, ſuſcipi aliquando ægritudinem poſſe ex eo ipſo, quod eſſe ſummum malum Cleanthes ipſe fateatur. Quid enim dicemus, cum Socrates Alcibiadi perſuaſiſſet, ut accepimus, eum nihil hominis eſſe, nec quidquam inter Alcibiadem, ſummo loco natum, et quemvis bajulum intereſſe; cum ſe Alcibiades afflictaret, lacrymanſque Socrati ſupplex eſſet, ut ſibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret; quid dicemus, Cleanthe? num in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuiſſe? Quid? illa Lyconis qualia ſunt? qui ægritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunæ et corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat,

non ex animi malis vitiiſque conſtabat? Ad Epicuri conſolationem ſatis eſt ante dictum.

XXXIII. Ne illa quidem conſolatio firmiſſima eſt, quanquam et uſitata eſt, et ſæpe prodeſt; *Non tibi hoc ſoli.* Prodeſt hæc quidem, ut dixi, ſed nec ſemper, nec omnibus. Sunt enim, qui reſpuant: ſed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim tulerit quiſque eorum, qui ſapienter tulerunt, non quo quiſque incommodo affectus ſit, prædicandum eſt. Chryſippi ratio ad veritatem firmiſſima eſt; ad tempus ægritudinis, difficilis. Magnum opus eſt, probare mœrenti, illum ſuo judicio, et quòd ſe ita putet oportere facere, mœrere. Nimirum igitur, ut in cauſis non ſemper utimur eodem ſtatu, (ſic enim appellamus controverſiarum genera) ſed ad tempus, ad controverſiæ naturam, ad perſonam accommodamus; ſic in ægritudine lenienda. Nam, quam quiſque curationem recipere poſſit, videndum eſt.

Sed neſcio quo pacto ab eo, quod erat a te propoſitum, aberravit oratio. Tu enim de ſapiente quæſieras, cui aut malum videri nullum poteſt, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur ſapientia, vixque appareat; qui nihil opinione affingat, aſſumatque ad ægritudinem; nec id putet eſſe rectum, ſe quam maxime excruciari, luctuque confici; quo pravius, nihil eſſe poſſit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipſum proprie non quæreretur hoc tempore, num quod eſſet malum, niſi quod idem dici turpe poſſet; tamen ut videremus, quidquid eſſet in ægritudine mali, id non naturale eſſe, ſed voluntario judicio et opinionis errore contractum.

XXXIV. Tractatum eſt autem a nobis id genus ægritudinis, quod unum eſt omnium maximum; ut, eo ſublato, reliquorum remedia ne magnopere quærenda arbitremur. Sunt enim certa, quæ de paupertate; certa, quæ de vita inhonorata et ingloria dici ſoleant. Separatim certæ ſcholæ ſunt de exilio, de interitu patriæ, de ſervitute, de debilitate, de cæcitate, et de omni caſu, in quo nomen poni ſolet calamitatis. Hæc Græci in ſingulas ſcholas, et in ſingulos libros diſpertiunt: opus enim quærunt; quanquam plenæ diſputationes delectationis ſunt. Et tamen, ut medici,

toto corpore curando, minimæ etiam parti, ſi condoluit, medentur; ſic philoſophia, cum univerſam ægritudinem ſuſtulit: tamen, ſi quis error aliunde extitit, ſi paupertas momordit, ſi ignominia pupugit, ſi quid tenebrarum obfudit exilium, aut eorum, quæ modo dixi, ſi quid extitit, ſingularum rerum ſunt propriæ conſolationes; de quibus audies tu quidem, cum voles: ſed ad eundem fontem revertendum eſt, ægritudinem omnem procul abeſſe a ſapiente, quod inanis ſit, quod fruſtra ſuſcipiatur, quod non naturâ exoriatur, ſed judicio, ſed opinione, ſed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri oportere.

Hoc detracto, quod totum eſt voluntarium, ægritudo erit ſublata illa mœrens; morſus tamen et contractiunculæ quædam animi relinquentur. Hanc dicant ſane naturalem, dum ægritudinis nomen abſit, grave, tetrum, funeſtum; quod cum ſapientia eſſe, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo poſſit. Atqui ſtirpes ſunt ægritudinis quam multæ, quam amaræ! quæ, ipſo trunco everſo, omnes elidendæ ſunt, et, ſi neceſſe erit, ſingulis diſputationibus. Supereſt enim nobis hoc, cuicuimodi eſt, otium. Sed ratio una omnium eſt ægritudinum, plura nomina. Nam invidere ægritudinis eſt, et æmulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, mœrere, ærumna affici, lamentari, ſollicitari, dolere, in moleſtia eſſe, afflictari, deſperare.

Hæc omnia definiunt Stoici; eaque verba, quæ dixi, ſingularum rerum ſunt; non, ut videntur, eaſdem res ſignificant, ſed aliquid differunt; quod alio loco fortaſſe tractabimus. Hæ ſunt illæ fibræ ſtirpium, quas initio dixi, perſequendæ, et omnes elidendæ, ne ulla unquam poſſit exiſtere. Magnum opus et difficile. Quis negat? Quid autem præclarum, non idem arduum? Sed tamen id ſe effecturam philoſophia profitetur: nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hactenus. Cætera, quotieſcunque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER QUARTUS.

DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

I. CUM multis locis noſtrorum hominum ingenia virtuteſque, Brute, ſoleo mirari, tum maxime his in ſtudiis, quæ ſero admodum expetita in hanc civitatem e Græcia tranſtulerunt. Nam cum a primo urbis ortu, regiis inſtitutis, partim etiam legibus, auſpicia, cæremoniæ, comitia, provocationes, patrum conſilium, equitum, peditumque deſcriptio, tota res militaris, divinitus eſſet conſtituta; tum progreſſio admirabilis incredibiliſque curſus ad omnem excellentiam factus eſt, dominatu regio republicâ liberatâ. Nec vero hic locus eſt, ut de moribus inſtitutiſque majorum, et diſciplina ac temperatione civitatis loquamur: aliis hæc locis ſatis accurate a nobis dicta ſunt, maximeque in iis ſex libris, quos de Republica ſcripſimus. Hoc autem loco conſideranti mihi ſtudia doctrinæ, multa ſane occurrunt, cur ea quoque arceſſita aliunde, neque ſolum expetita, ſed etiam conſervata, et culta videantur. Erat enim illis pene in conſpectu præſtanti ſapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iiſdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis tuæ. Pythagoræ autem doctrina, cum longe lateque flueret, permanaviſſe mihi videtur in hanc civitatem; idque cùm conjecturâ probabile eſt, tum quibuſdam etiam veſtigiis

indicatur. Quis eſt enim, qui putet, cum floreret in Italia Græcia potentiſſimis et maximis urbibus, ea, quæ Magna dicta eſt, in hiſque primum ipſius Pythagoræ, deinde poſtea Pythagoreorum tantum nomen eſſet; noſtrorum hominum, ad eorum doctiſſimas voces, aures clauſas fuiſſe? Quinetiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem Pythagoreum a poſterioribus exiſtimatum. Nam cum Pythagoræ diſciplinam et inſtituta cognoſcerent, regiſque ejus æquitatem et ſapientiam a majoribus ſuis accepiſſent, ætates autem et tempora ignorarent propter vetuſtatem; eum, qui ſapientiâ excelleret, Pythagoræ auditorem fuiſſe crediderunt.

II. Et de conjectura quidem hactenus. Veſtigia autem Pythagoreorum quanquam multa colligi poſſunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam cùm carminibus ſoliti illi eſſe dicantur et præcepta quædam occultius tradere, et mentes ſuas, a cogitationum intentione, cantu fidibuſque ad tranquillitatem traducere; graviſſimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuiſſe, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perſpicuum eſt, et cantus tum fuiſſe reſcriptos vocum ſonis, et carmina.

Quanquam id quidem etiam XII tabulæ declarant, condi jam tum ſolitum eſſe carmen; quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege ſanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum eſt, quòd et Deorum pulvinaribus, et epulis magiſtratuum fides præcinunt; quod proprium ejus fuit, de qua loquor, diſciplinæ. Mihi quidem etiam Appii Cæci carmen, quod valde Panætius laudat epiſtola quadam, quæ eſt ad Q. Tuberonem, Pythagoreorum videtur. Multa etiam ſunt in noſtris inſtitutis ducta ab illis; quæ prætereo, ne ea, quæ peperiſſe ipſi putamur, aliunde didiciſſe videamur. Sed, ut ad propoſitum redeat oratio, quam brevi tempore, quot et quanti poetæ, qui autem oratores extiterunt? Facile ut appareat, noſtros omnia conſequi potuiſſe, ſimul ut velle cœpiſſent. Sed de cæteris ſtudiis alio loco et dicemus, ſi uſus fuerit, et ſæpe diximus.

III. Sapientiæ ſtudium vetus id quidem in noſtris; ſed tamen, ante Lælii ætatem et Scipionis, non reperio, quos appellare poſſim nominatim: quibus adoleſcentibus Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem video ad ſenatum ab Athenienſibus miſſos eſſe legatos; qui, cum reipublicæ nullam unquam partem attigiſſent, eſſetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, nunquam profecto ſcholis eſſent excitati, neque ad illud munus electi, niſi in quibuſdam principibus, temporibus illis, fuiſſent ſtudia doctrinæ. Qui, cum cætera literis mandarent, alii jus civile, alii orationes ſuas, alii monumenta majorum, hanc ampliſſimam omnium artium bene vivendi diſciplinam vita magis, quam literis, perſecuti ſunt.

Itaque illius veræ elegantiſque philoſophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permanſit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controverſias diſceptarent, nulla fere ſunt, aut pauca admodum Latina monumenta; ſive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, ſive etiam, quod imperitis ea probari poſſe non arbitrabantur: cum interim, illis ſilentibus, C. Amafinius extitit dicens: cujus libris editis commota multitudo contulit ſe ad eandem potiſſimum diſciplinam; ſive quod erat cognitu perfacilis; ſive quod invitabatur illecebris blandis voluptatis; ſive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Poſt Amafinium autem multi ejuſdem æmuli rationis, multa cum ſcripſiſſent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum eſt, non dici illa ſubtiliter, quòd et facile ediſcantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum eſſe diſciplinæ putant.

IV. Sed defendat quod quiſque ſentit; ſunt enim judicia libera: nos inſtitutum tenebimus, nulliuſque unius diſciplinæ legibus adſtricti, quibus in philoſophia neceſſario pareamus, quid ſit in quaque re maxime probabile ſemper requiremus. Quod cum ſæpe aliàs, tum nuper in Tuſculano ſtudioſe egimus. Itaque expoſitis tridui diſputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. Ut enim in inferiorem ambulationem deſcendimus, quod feceramus idem ſuperioribus diebus, ſic acta res eſt.

Marcus. Dicat, ſi quis vult, qua de re diſputari velit. Auditor. Non mihi videtur omni animi perturbatione poſſe ſapiens vacare. Marcus. Ægritudine quidem, heſterna diſputatione videbatur; niſi forte temporis cauſâ aſſentiebare. Auditor. Minime vero. Nam mihi egregie probata eſt oratio tua. Marcus. Non igitur exiſtimas cadere in ſapientem, ægritudinem? Auditor. Prorſus non arbitror. Marcus. Atqui, ſi iſta perturbare animum ſapientis non poteſt, nulla poterit. Quid enim? metuſne conturbet? At earum rerum eſt abſentium metus, quarum præſentium eſt ægritudo. Sublata igitur ægritudine, ſublatus eſt metus. Reſtant duæ perturbationes, lætitia geſtiens, et libido; quæ ſi non cadent in ſapientem, ſemper mens erit tranquilla ſapientis. Auditor. Sic prorſus intelligo. Marcus. Utrum igitur mavis? ſtatimne nos vela facere, an quaſi e portu egredientes paululum remigare? Auditor. Quidnam eſt iſtuc? non enim intelligo.

V. Marcus. Quia Chryſippus et Stoici, cum de animi perturbationibus diſputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati ſunt: illa eorum perexigua oratio eſt, qua medeantur animis, nec eos turbulentos eſſe patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt; ſpinas partiendi, et definiendi prætermittunt. Quærebam igitur, utrum panderem vela orationis ſtatim, an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem. Auditor. Iſto modo verò. Erit enim hoc totum, quod quæro, ex utroque perfectius. Marcus. Eſt id quidem rectius; ſed poſt requires, ſi quid fuerit obſcurius. Auditor. Faciam equidem. Tu tamen, ut ſoles, dices iſta ipſa obſcura planius, quam dicuntur a Græcis. Marcus. Enitar equidem: ſed intento opus eſt animo, ne omnia dilabantur, ſi unum aliquod effugerit.

Quoniam, quæ Græci πάθη vocant, nobis *perturbationes* appellari magis placet, quam *morbos*; in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis, deſcriptionem ſequar; qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis

ponunt tranquillitatem, id eſt, placidam quietamque conſtantiam; in illa altera motus turbidos, tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicoſque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen, in his perturbationibus deſcribendis, Stoicorum definitionibus, et partitionibus; qui mihi videntur in hac quæſtione verſari acutiſſime.

VI. Eſt igitur Zenonis hæc definitio; ut perturbatio ſit, quod πάθος ille dicit, averſa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius, perturbationem eſſe appetitum vehementiorem: ſed vehementiorem eum volunt eſſe, qui longius diſceſſerit a naturæ conſtantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis naſci, et ex duobus opinatis malis; ita eſſe quatuor. Ex bonis libidinem, et lætitiam; ut ſit lætitia, præſentium bonorum; libido, futurorum. Ex malis metum, et ægritudinem naſci cenſent; metum, futuris; ægritudinem, præſentibus. Quæ enim venientia metuuntur, eadem efficiunt ægritudinem inſtantia.

Lætitia autem et libido in bonorum opinione verſantur; cum libido ad id, quod videtur bonum, illecta et inflammata rapiatur; lætitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur et geſtiat. Naturâ enim omnes ea, quæ bona videntur, ſequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem, ſimul objecta ſpecies cujuſpiam eſt, quod bonum videatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura. Id cum conſtanter prudenterque fit, ejuſmodi appetitionem Stoici βέλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in ſolo eſſe ſapiente, quam ſic definiunt; Voluntas eſt, quæ quid cum ratione deſiderat. Quæ autem rationi adverſa incitata eſt vehementius, ea libido eſt, vel cupiditas effrenata; quæ in omnibus ſtultis invenitur.

Itemque, cum ita movemur, ut in bono ſimus aliquo, dupliciter id contingit. Nam cùm ratione animus movetur placide atque conſtanter, tum illud *gaudium* dicitur. Cum autem inaniter et effuſe animus exultat, tum illa lætitia geſtiens vel nimia dici poteſt; quam ita definiunt, Sine ratione animi elationem. Quoniamque ut bona naturâ appetimus, ſic a malis naturâ

declinamus; quæ declinatio, ſi cum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in ſolo eſſe ſapiente: quæ autem ſine ratione, et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus. Eſt igitur metus rationi adverſa cautio. Præſentis autem mali, ſapienti affectio nulla eſt. Stultis autem ægritudo eſt ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animoſque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque hæc prima definitio eſt; ut ægritudo ſit animi, adverſante ratione, contractio. Sic quatuor perturbationes ſunt, tres conſtantiæ, quoniam ægritudini nulla conſtantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes judicio cenſent fieri et opinione. Itaque eas definiunt preſſius, ut intelligatur non modo quam vitioſæ, ſed etiam quam in noſtra ſint poteſtate. Eſt igitur ægritudo, opinio recens mali præſentis, in quo demitti contrahique animo rectum eſſe videatur. Lætitia, opinio recens boni præſentis, in quo efferri rectum eſſe videatur. Metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile eſſe videatur. Libido, opinio venturi boni, quod ſit ex uſu jam præſens eſſe atque adeſſe.

Sed quæ judicia, quaſque opiniones perturbationum eſſe dixi, non in eis perturbationes ſolum poſitas eſſe dicunt, verum illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quaſi morſum aliquem doloris efficiat; metus receſſum quendam animi et fugam; lætitia profuſam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. Opinationem autem, quam in omnes definitiones ſuperiores incluſimus, volunt eſſe imbecillam aſſenſionem.

Sed ſingulis perturbationibus partes ejuſdem generis plures ſubjiciuntur: ut ægritudini invidentia, (utendum eſt enim, docendi cauſa, verbo minus uſitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, ſolum dicitur, ſed etiam in eo, cui invidetur) æmulatio, obtrectatio, miſericordia, angor, luctus, mœror, ærumna, dolor, lamentatio, ſollicitudo, moleſtia, afflictatio, deſperatio, et ſi quæ ſunt de genere eodem. Metui autem ſubjecta ſunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati malevolentia lætans malo alieno, delectatio, jactatio, et ſimilia. Libidini ira, excandeſcentia, odium, inimicitia,

diſcordia, indigentia, deſiderium, et cætera ejuſmodi. Hæc autem definiunt hoc modo.

VIII. Invidentiam eſſe dicunt ægritudinem ſuſceptam propter alterius res ſecundas, quæ nihil noceant invidenti. Nam ſi quis doleat ejus rebus ſecundis, a quo ipſe lædatur, non recte dicitur invidere; ut, ſi Hectori Agamemnon. Qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude et in vitio nomen hoc ſit. Nam et imitatio virtutis æmulatio dicitur; (ſed ea nihil hoc loco utimur; eſt enim laudis;) et eſt æmulatio ægritudo, ſi eo, quod concupierit, alius potiatur, ipſe careat.

Obtrectatio autem eſt ea, quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quòd alter quoque potiatur eo, quod ipſe concupiverit. Miſericordia eſt ægritudo ex miſeria alterius, injuriâ laborantis; nemo enim parricidæ, aut proditoris ſupplicio miſericordia commovetur. Angor eſt ægritudo premens. Luctus, ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. Mœror, ægritudo flebilis. Ærumna, ægritudo laborioſa. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo cum ejulatu. Sollicitudo, ægritudo cum cogitatione. Moleſtia, ægritudo permanens. Afflictatio, ægritudo cum vexatione corporis. Deſperatio, ægritudo ſine ulla rerum expectatione meliorum. Quæ autem ſubjecta ſunt ſub metu, ea ſic definiunt; Pigritiam, metum conſequentis laboris: Terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor, et dentium crepitus conſequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor ſapientiam omnem mihi exanimato expectorat:

Exanimationem, metum ſubſequentem, et quaſi comitem pavoris: Conturbationem, metum excutientem cogitata: Formidinem, metum permanentem.

IX. Voluptatis autem partes hoc modo deſcribunt, ut Malevolentia ſit voluptas ex malo alterius ſine emolumento ſuo: Delectatio, voluptas ſuavitate auditûs animum deleniens; et qualis

eſt hæc aurium, tales ſunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et ſaporum; quæ ſunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tanquam illiquefactæ voluptates. Jactatio eſt voluptas geſtiens, et ſe efferens inſolentius. Quæ autem libidini ſubjecta ſunt, ea ſic definiuntur, ut Ira ſit libido pœniendi ejus, qui videatur læſiſſe injuriâ. Excandeſcentia autem ſit ira naſcens, et modo exiſtens, quæ θύμωσις Græce dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia, ira ulciſcendi tempus obſervans: Diſcordia, ira acerbior, intimo odio et corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Deſiderium, libido ejus, qui nondum adſit, videndi. Diſtinguunt illud etiam, ut ſit libido earum rerum, quæ dicuntur de quodam aut quibuſdam; quæ κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores. Indigentia, rerum ipſarum eſt, ut honorum, ut pecuniæ.

Omnium autem perturbationum fontem eſſe dicunt Intemperantiam; quæ eſt a tota mente et a recta ratione defectio, ſic averſa a præſcriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia ſedat appetitiones, et efficit, ut hæ rectæ rationi pareant; conſervatque conſiderata judicia mentis; ſic huic inimica intemperantia omnem animi ſtatum inflammat, conturbat, incitat. Itaque et ægritudines, et metus, et reliquæ perturbationes omnes gignuntur ex ea.

X. Quemadmodum, cum ſanguis corruptus eſt, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi ægrotationeſque naſcuntur; ſic pravarum opinionum conturbatio, et ipſarum inter ſe repugnantia, ſanitate ſpoliat animum, morbiſque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eaque, quæ ſunt eis morbis contraria, quæ habent ad res certas vitioſam offenſionem atque faſtidium: deinde ægrotationes, quæ appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα, hiſque item oppoſitæ contrariæ offenſiones. Hoc loco nimium operæ conſumitur a Stoicis, maxime a Chryſippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi ſimilitudo. Qua oratione prætermiſſâ minime neceſſariâ, ea, quæ rem continent, pertractemus. Intelligatur

igitur, perturbationem, jactantibus ſe opinionibus inconſtanter et turbide, in motu eſſe ſemper. Cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tanquam in venis medulliſque inſederit, tum exiſtit et morbus, et ægrotatio, et offenſiones eæ, quæ ſunt eis morbis ægrotationibuſque contrariæ.

XI. Hæc, quæ dico, cogitatione inter ſe differunt, re quidem copulata ſunt, eaque oriuntur ex libidine et lætitia. Nam cum eſt concupita pecunia, nec adhibita continuò ratio, quaſi quædam Socratica medicina, quæ ſanaret eam cupiditatem; permanat in venas, et inhæret in viſceribus illud malum, exiſtitque morbus et ægrotatio, quæ avelli inveterata non poſſunt; eique morbo nomen eſt avaritia. Similiterque cæteri morbi; ut gloriæ cupiditas, ut mulieroſitas, ut ita appellem eam, quæ Græce φιλογυνεία dicitur; cæterique ſimiliter morbi ægrotationeſque naſcuntur. Quæ autem ſunt his contraria, ea naſci putantur a metu, ut odium mulierum, quale in μισογυνεία eſt; ut in hominum univerſum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut inhoſpitalitas eſt. Quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu naſcuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt.

Definiunt autem animi ægrotationem, opinationem vehementem de re non expetenda, tanquam valde expetenda ſit, inhærentem et penitus inſitam. Quod autem naſcitur ex offenſione, ita definiunt, Opinionem vehementem de re non fugienda, inhærentem et penitus inſitam, tanquam fugienda. Hæc autem opinatio eſt judicare ſe ſcire quod neſciat.

Ægrotationi autem talia quædam ſubjecta ſunt, avaritia, ambitio, mulieroſitas, pervicacia, liguritio, vinolentia, cupedia, et ſi qua ſimilia. Eſt autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quaſi valde expetenda ſit, inhærens et penitus inſita. Similiſque eſt ejuſdem generis definitio reliquarum. Offenſionum autem definitiones ſunt ejuſmodi, ut inhoſpitalitas ſit opinio vehemens, valde fugiendum eſſe hoſpitem, eaque inhærens et penitus inſita. Similiterque definitur et mulierum odium, ut Hippolyti; et ut Timonis, generis humani.

XII. Atque ut ad valetudinis ſimilitudinem veniam, eaque collatione utamur aliquando, ſed parcius quam ſolent Stoici; ut ſunt alii ad alios morbos procliviores, (itaque dicimus gravedinoſos quoſdam, quoſdam torminoſos, non quia jam ſint, ſed quia ſæpe ſint) alii ad metum, alii ad aliam perturbationem: ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt, eſtque aliud iracundum eſſe, aliud iratum: ut differt anxietas ab angore; neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, ſemper anguntur: ut inter ebrietatem et ebrioſitatem intereſt; aliudque eſt amatorem eſſe, aliud amantem. Atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late patet; nam pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet; ſed nomen res non habet. Ergo et invidi, et malevoli, et lividi, et timidi, et miſericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia ſemper, feruntur. Hæc igitur proclivitas ad ſuum quodque genus, a ſimilitudine corporis, ægrotatio dicitur, dum ea intelligatur ad ægrotandum proclivitas. Sed hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona ſunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut ſignificet lapſionem: in neutris habeat ſuperius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore eſt morbus, et ægrotatio, et vitium; ſic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem: *ægrotationem*, morbum cum imbecillitate: *vitium*, cum partes corporis inter ſe diſſident; ex quo pravitas membrorum, diſtortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus et ægrotatio, ex totius valetudinis corporis conquaſſatione et perturbatione gignuntur: vitium autem, integra valetudine, ipſum ex ſe cernitur. Sed in animo tantummodo cogitatione poſſumus morbum ab ægrotatione ſejungere. *Vitioſitas* autem eſt habitus aut affectio in tota vita inconſtans, et a ſe ipſa diſſentiens. Ita fit, ut in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur et ægrotatio; in altera, inconſtantiâ et repugnantiâ. Non enim omne vitium partes habet diſſentientes; ut eorum, qui non longe a ſapientia abſunt, affectio eſt illa quidem diſcrepans ſibi ipſa, dum eſt inſipiens, ſed non diſtorta, nec prava. Morbi autem et ægrotationes

partes ſunt vitioſitatis; ſed perturbationes ſintne ejuſdem partes, quæſtio eſt. Vitia enim affectiones ſunt manentes; perturbationes autem, moventes, ut non poſſint affectionum manentium partes eſſe.

Atque ut in malis attingit animi naturam corporis ſimilitudo, ſic et in bonis. Sunt enim in corpore præcipua, pulchritudo, vires, valetudo, firmitas, velocitas; ſunt item in animo. Ut corporis eſt temperatio, cum ea congruunt inter ſe, e quibus conſtamus; ſanitas ſic animi dicitur, cum ejus judicia opinioneſque concordant. Eaque animi eſt virtus; quam alii ipſam temperantiam dicunt eſſe, alii obtemperantem temperantiæ præceptis, et eam ſubſequentem, nec habentem ullam ſpeciem ſuam: ſed ſive hoc, ſive illud ſit, in ſolo eſſe ſapiente. Eſt autem quædam animi ſanitas, quæ in inſipientem etiam cadat, cùm curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. Et, ut corporis eſt quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam ſuavitate, eaque dicitur pulchritudo; ſic in animo, opinionum judiciorumque æquabilitas et conſtantia, cum firmitate quadam et ſtabilitate virtutem ſubſequens, aut virtutis vim ipſam continens, pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis, et nervis, et efficacitati ſimiles, ſimilibus quoque verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur; quæ eadem ingenii etiam laus habetur, propter animi multarum rerum brevi tempore percurſionem.

XIV. Illud animorum corporumque diſſimile; quòd animi valentes morbo tentari non poſſunt; corpora poſſunt. Sed corporum offenſiones ſine culpa accidere poſſunt, animorum non item; quorum omnes morbi et perturbationes ex aſpernatione rationis eveniunt. Itaque in hominibus ſolum exiſtunt. Nam beſtiæ ſimile quiddam faciunt, ſed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem et hebetes intereſt, quod ingenioſi, ut æs Corinthium in æruginem, ſic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingenioſi cadit. Non enim multa efferata et immania: quædam autem humanitatis quoque

habent primam ſpeciem, ut miſericordia, ægritudo, metus. Ægrotationes autem morbique animorum difficilius evelli poſſe putantur, quam ſumma illa vitia, quæ virtutibus ſunt contraria. Morbis enim manentibus, vitia ſublata eſſe poſſunt, quia hi non tam celeriter ſanantur, quam illa tolluntur.

Habes ea quæ de perturbationibus enucleate diſputant Stoici; quæ logica appellant, quia diſſeruntur ſubtilius. Ex quibus quoniam tanquam e ſcrupoſis cotibus enavigavit oratio, reliquæ diſputationis curſum teneamus; modo ſatis illa dilucide dixerimus pro rerum obſcuritate. Auditor. Prorſus ſatis: ſed ſi qua diligentius erunt cognoſcenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo dicebas, expectamus et curſum.

XV. Marcus. Quando et aliis locis de virtute diximus, et ſæpe dicendum erit, (pleræque enim quæſtiones, quæ ad vitam moreſque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus eſt affectio animi conſtans, convenienſque, laudabiles efficiens eos, in quibus eſt, et ipſa per ſe, ſua ſponte, ſeparatâ etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiſcuntur honeſtæ voluntates, ſententiæ, actiones, omniſque recta ratio: quanquam ipſa virtus breviſſime recta ratio dici poteſt. Hujus igitur virtutis contraria eſt vitioſitas, (ſic enim malo, quam malitiam, appellare eam, quam Græci κακίαν appellant; nam malitia certi cujuſdam vitii nomen eſt; vitioſitas omnium) ex qua concitantur perturbationes, quæ ſunt, ut paulo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, averſi a ratione, et inimiciſſimi mentis, vitæque tranquillæ; important enim ægritudines anxias atque acerbas, animoſque affligunt, et debilitant metu. Iidem inflammant appetitione nimia; quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum diſſidentem. Quæ ſi quando adepta eſt id, quod ei fuerit concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil ipſi conſtet, quod agat; ut ille, qui voluptatem animi nimiam, ſummum eſſe errorem arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute poſita ſanatio eſt.

XVI. Quid autem eſt non miſerius ſolum, ſed fœdius etiam et deformius, quam ægritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? cui miſeriæ proximus eſt is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatuſque pendet animi. Quam vim mali ſignificantes poetæ impendere apud inferos ſaxum Tantalo faciunt,

Ob ſcelera, animique impotentiam, et ſuperbiloquentiam.

Ea communis pœna ſtultitiæ eſt. Omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, ſemper aliquis talis terror impendet.

Atque ut hæc tabificæ mentis perturbationes ſunt, ægritudinem dico et metum; ſic hilariores illæ, cupiditas avide ſemper aliquid expetens, et inanis alacritas, id eſt, lætitia geſtiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille ſit, quem tum moderatum, alias modeſtum et temperantem, alias conſtantem continentemque dicimus: nonnunquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tanquam ad caput, referre volumus. Quòd niſi eo nomine virtutes continerentur, nunquam ita pervulgatum illud eſſet, ut jam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere*. Quod idem cum Stoici de ſapiente dicunt, nimis admirabiliter nimiſque magnifice dicere videntur.

XVII. Ergo is, quiſquis eſt, qui moderatione et conſtantia quietus animo eſt, ſibique ipſe placatus, ut nec tabeſcat moleſtiis, nec frangatur timore, nec ſitienter quid expetens ardeat deſiderio, nec alacritate futili geſtiens deliqueſcat, is eſt ſapiens, quem quærimus, is eſt beatus; cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad efferendum, videri poteſt. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis totiuſque mundi nota ſit magnitudo? Nam quid aut in ſtudiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitæ magnum ſapienti videri poteſt, qui ſemper animo ſic excubat, ut ei nihil improviſum accidere poſſit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut ſemper videat ſedem ſibi ac locum ſine moleſtia atque angore vivendi; ut quemcunque caſum fortuna invexerit,

hunc apte et quiete ferat. Quod qui faciet, non ægritudine ſolum vacabit, ſed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus perfecte atque abſolute beatos efficit; idemque concitatus, et abſtractus ab integra certaque ratione, non conſtantiam ſolum amittit, verum etiam ſanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda eſt Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos neceſſe eſſe dicunt; ſed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum eſt, non parere rationi? an ratio parum præcipit, nec bonum illud eſſe, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te inſolenter? nec porro malum, quo aut oppreſſus jaceas, aut, ne opprimare, mente vix conſtes? eaque omnia aut nimis triſtia, aut nimis læta errore fieri? Qui ſi error ſtultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia; ſapientes ne attingat quidem omnino.

XVIII. Etenim quis erit tandem modus iſte? Quæramus enim modum ægritudinis, in quo operæ plurimum ponitur. Ægre tuliſſe P. Rutilium fratris repulſam conſulatûs, ſcriptum apud Fannium eſt; ſed tamen tranſiſſe videtur modum, quippe qui ob eam cauſam a vita receſſerit. Moderatius igitur ferre debuit. Quid ſi, cum id ferret modice, mors liberorum acceſſiſſet? Nata eſſet ægritudo nova, ſed ea modica; magna tamen facta eſſet acceſſio. Quid, ſi deinde dolores graves corporis, ſi bonorum amiſſio, ſi cæcitas, ſi exilium, ſi pro ſingulis malis ægritudines accederent? Summa ea fieret, quæ non ſuſtineretur.

Qui modum igitur vitio quærit, ſimiliter facit, ut ſi poſſe putet eum, qui ſe e Leucade præcipitaverit, ſuſtinere ſe, cum velit. Ut enim id non poteſt; ſic animus perturbatus et incitatus nec cohibere ſe poteſt, nec, quo loco vult, inſiſtere: omninoque quæ creſcentia pernicioſa ſunt, eadem ſunt vitioſa naſcentia. Ægritudo autem, cæteræque perturbationes amplificatæ, certe peſtiferæ ſunt; igitur etiam ſuſceptæ continuo in magna peſtis parte verſantur. Etenim ipſæ ſe impellunt, ubi ſemel a ratione diſceſſum eſt; ipſaque ſibi imbecillitas indulget, in altumque

provehitur imprudens, nec reperit locum conſiſtendi. Quamobrem nihil intereſt, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam injuſtitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem ſuſcipit vitiorum. Quod cum ipſum per ſe odioſum eſt, tum eo moleſtius, quia ſunt in lubrico, incitataque ſemel proclive labuntur, ſuſtinerique nullo modo poſſunt.

XIX. Quid, quod iidem Peripatetici perturbationes iſtas, quas nos extirpandas putamus, non modo naturales eſſe dicunt, ſed etiam utiliter a natura datas? Quorum eſt talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis eſſe dicunt, multoque et in hoſtem et in improbum civem vehementiores iratorum impetus eſſe; leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent; *Prœlium rectum eſt hoc fieri; convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria.* Hæc nullam habent vim, niſi irâ excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus ſolum diſputant: imperia ſeveriora nulla eſſe putant ſine aliqua acerbitate iracundiæ. Oratorem denique non modo accuſantem, ſed ne defendentem quidem, probant ſine aculeis iracundiæ; quæ etiam ſi non adſit, tamen verbis atque motu ſimulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui iraſci neſciat; eamque, quam *lenitatem* nos dicimus, vitioſo *lentitudinis* nomine appellant.

Nec vero ſolum hanc libidinem laudant, (eſt enim ira, ut modo definivi, ulciſcendi libido) ſed ipſum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad ſummam utilitatem eſſe dicunt a natura datum; nihil enim quemquam, niſi quod libeat, præclare facere poſſe. Noctu ambulabat in publico Themiſtocles, quod ſomnum capere non poſſet; quærentibuſque reſpondebat, Miltiadis tropæis ſe e ſomno ſuſcitari. Cui non ſunt auditæ Demoſthenis vigiliæ? qui dolere ſe aiebat, ſi quando opificum antelucanâ victus eſſet induſtriâ. Philoſophiæ denique ipſius principes nunquam in ſuis ſtudiis tantos progreſſus ſine flagranti cupiditate facere potuiſſent. Ultimas terras luſtraſſe Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus; ubi enim quid eſſet, quod diſci poſſet,

veniendum judicaverunt. Num putamus hæc fieri ſine ſummo cupiditatis ardore potuiſſe?

XX. Ipſam ægritudinem, quam nos ut tetram et immanem belluam fugiendam eſſe diximus, non ſine magna utilitate a natura dicunt conſtitutam, ut homines caſtigationibus, reprehenſionibus, ignominiis affici ſe in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui et ignominiam et infamiam ferunt ſine dolore. Morderi eſt melius conſcientiâ. Ex quo eſt illud e vita ductum ab Afranio. Nam cum diſſolutus filius,

Heu me miſerum!

tum ſeverus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes ægritudinis utiles eſſe dicunt; miſericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum ſublevandas: ipſum illud æmulari, obtrectare, non eſſe inutile, cum aut ſe non idem videat conſecutum, quod alium, aut alium idem, quod ſe: metum vero ſi quis ſuſtuliſſet, omnem vitæ diligentiam ſublatam fore, quæ ſumma eſſet in eis, qui leges, qui magiſtratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Hæc tamen ita diſputant, ut reſecanda eſſe fateantur; evelli penitus dicant nec poſſe, nec opus eſſe; ut in omnibus fere rebus mediocritatem eſſe optimam exiſtiment. Quæ cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid, dicere? AUDITOR. Mihi verò dicere aliquid; itaque expecto, quid ad iſta.

XXI. MARCUS. Reperiam fortaſſe: ſed illud ante. Videſne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? Plane enim dicunt quod ad rem pertineat. Peripateticis reſpondetur a Stoicis. Digladientur illi, per me licet; cui nihil eſt neceſſe, niſi ubi ſit illud, quod veriſimillimum videatur, anquirere. Quid eſt igitur, quod occurrat in hac quæſtione, e quo poſſit attingi aliquid veriſimile, quo longius mens humana progredi non poteſt? definitio perturbationis; qua recte Zenonem uſum puto. Ita enim definit, ut *Perturbatio ſit averſa a ratione, contra naturam, animi commotio*; vel brevius, ut *Perturbatio ſit appetitus vehementior:*

vehementior autem intelligatur is, qui procul abſit a naturæ conſtantia.

Quid ad has definitiones poſſim dicere? Atqui hæc pleraque ſunt prudenter acuteque differentium; illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum*; *coteſque virtutum*. An vero vir fortis, niſi ſtomachari cœperit, non poteſt fortis eſſe? Gladiatorium id quidem; quanquam in eis ipſis videmus ſæpe conſtantiam. Colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid poſtulant, ut magis placati, quam irati, eſſe videantur. Sed in illo genere ſit ſane Pacidianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem et vincam, ſi id quæritis, inquit:
Verum illud credo fore: in os prius accipiam ipſe,
Quam gladium in ſtomacho, ſura, ac pulmonibu' ſiſto,
Odi hominem: iratus pugno: ne longiu' quidquam
Nobis, quam dextræ gladium dum accommodet alter:
Uſque adeo, ſtudio atque odio illius, efferor ira.

XXII. At ſine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, cum depugnaturus eſſet cum Hectore: cujus, ut arma ſumpſit, ingreſſio lætitiam attulit ſociis, terrorem autem hoſtibus; ut ipſum Hectorem, quemadmodum eſt apud Homerum, toto pectore trementem, provocaſſe ad pugnam pœniteret. Atqui hi collocuti inter ſe, priuſquam manum confererent, leniter et quiete, nihil ne in ipſa quidem pugna iracunde rabioſeve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum exiſtimo Gallo torquem detraxiſſe; nec Marcellum apud Claſtidium ideo fortem fuiſſe, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior eſt nobis propter recentem memoriam, vel jurare poſſum, non illum iracundia tum inflammatum fuiſſe, cum in acie M. Halienum Pelignum ſcuto protexit, gladiumque hoſti in pectus infixit. De L. Bruto fortaſſe dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrænatius in Aruntem invaſerit. Video enim utrumque cominus ictu cecidiſſe contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, niſi inſanire cœperit, impetus ſuos non habet? Quid? Herculem, quem in cœlum iſta ipſa, quam

vos iracundiam eſſe vultis, ſuſtulit fortitudo, iratumne cenſes conflixiſſe cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæo? An etiam Theſeus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime ſit rabioſa, ſitque iracundia tota levitatis; neque enim eſt ulla fortitudo, quæ rationis eſt expers.

XXIII. Contemnendæ res ſunt humanæ; negligenda mors eſt; patibiles et dolores et labores putandi. Hæc cum conſtituta ſint judicio atque ſententia, tum eſt robuſta illa et ſtabilis fortitudo; niſi forte quæ vehementer, acriter, animoſe fiunt, iracunde fieri ſuſpicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, Pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum eſſe declaravit, *Nunquam privatum eſſe ſapientem*, iratus videtur fuiſſe Tib. Graccho, tum, cum Conſulem languentem reliquit, atque ipſe privatus, ut ſi Conſul eſſet, qui rempublicam ſalvam eſſe vellet, ſe ſequi juſſit. Neſcio, ecquid ipſi nos fortiter in republica fecerimus. Si quid fecimus, certe irati non fecimus.

An eſt quidquam ſimilius inſaniæ, quam ira? quam bene Ennius initium dixit inſaniæ. Color, vox, oculi, ſpiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent ſanitatis? Quid Achille Homerico fœdius? Quid Agamemnone in jurgio? Nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur deſiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis eſt inſtructa, armata, parata per ſeſe. Nam iſto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et inſani et ebrii multa faciunt ſæpe vehementius. Semper Ajax fortis; fortiſſimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,
Summam rem perfecit manus, prælium reſtituit inſaniens.

XXIV. Dicamus igitur utilem inſaniam? Tracta definitionem fortitudinis; intelliges, eam ſtomacho non egere. Fortitudo eſt igitur Affectio animi, legi ſummæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel Conſervatio ſtabilis judicii in eis rebus, quæ formidoloſæ videntur, ſubeundis et repellendis; vel Scientia rerum formidoloſarum contrariarumque perferendarum, aut omnino negligendarum, conſervans earum rerum ſtabile judicium; vel

brevius, ut Chryſippus: (nam ſuperiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici; ſunt enim omnino omnes fere ſimiles; ſed declarant communes notiones, alia magis aliâ:) quo modo igitur Chryſippus? Fortitudo eſt, inquit, ſcientia perferendarum rerum, vel affectio animi in patiendo ac perferendo, ſummæ legi parens ſine timore. Quamvis licet inſectemur iſtos, ut Carneades ſolebat, metuo ne ſoli philoſophi ſint. Quæ enim iſtarum definitionum non aperit notionem noſtram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? Qua aperta, quis eſt, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quærat aliquid, neque eos exiſtimet ſine rabie quidquam fortiter facere poſſe?

Quid? Stoici, qui omnes inſipientes inſanos eſſe dicunt, nonne iſta colligunt? Remove perturbationes, maximeque iracundiam: jam videbuntur monſtra dicere. Nunc autem ita diſſerunt, ſic ſe dicere, Omnes ſtultos inſanire, ut male olere omne cœnum. At non ſemper. Commove; ſenties. Sic iracundus non ſemper iratus eſt. Laceſſe; jam videbis furentem. Quid? iſta bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis eſt cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque eſt utilis? Eſt igitur aliquid, quod perturbata mens melius poſſit facere, quam conſtans? An quiſquam poteſt ſine perturbatione mentis iraſci? Bene igitur noſtri, cum omnia eſſent in morbis vitia, quòd nullum erat iracundia fœdius, iracundos ſolos *morboſos* nominaverunt.

XXV. Oratorem vero iraſci minime decet; ſimulare non dedecet. An tibi iraſci tum videmur, cum quid in cauſis acrius et vehementius dicimus? quid? cum jam rebus tranſactis et præteritis orationes ſcribimus, num irati ſcribimus?

Ecquis hoc animadvertit? Vincite . . .

num aut egiſſe unquam iratum Æſopum, aut ſcripſiſſe exiſtimamus iratum Accium? Aguntur iſta præclare, et ab oratore quidem melius, ſi modo eſt orator, quam ab ullo hiſtrione; ſed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cujus eſt libidinis? Themiſtoclem mihi et Demoſthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos

ſtudia, libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea ſunt, quæ profertis, ſedata tamen et tranquilla eſſe debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxime deteſtabilem, quorum eſt tandem philoſophorum? At commode dixit Afranius;

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adoleſcente perdito ac diſſoluto; nos autem de conſtanti viro ac ſapienti quærimus. Et quidem ipſam illam iram centurio habet, aut ſignifer, vel cæteri, de quibus dici non neceſſe eſt, ne rhetorum aperiamus myſteria. Utile eſt enim uti motu animi, qui uti ratione non poteſt; nos autem, ut teſtificor ſæpe, de ſapiente quærimus.

XXVI. At etiam æmulari utile eſt, obtrectare, miſereri. Cur miſereare potius quam feras opem, ſi id facere poſſis? an ſine miſericordia liberales eſſe non poſſumus? Non enim ſuſcipere ipſi ægritudines propter alios debemus; ſed alios, ſi poſſumus, levare ægritudine. Obtrectare vero alteri, aut illâ vitioſâ æmulatione, quæ rivalitati ſimilis eſt, æmulari, quid habet utilitatis? cum ſit æmulantis, angi alieno bono, quod ipſe non habeat; obtrectantis autem, angi alieno bono, quòd id etiam alius habeat. Quis id approbare poſſit, ægritudinem ſuſcipere pro experientia, ſi quid habere velis? nam ſolum habere velle, ſumma dementia eſt.

Mediocritates autem malorum quis laudare recte poſſit? Quis enim poteſt, in quo libido cupiditaſve ſit, non libidinoſus et cupidus eſſe? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidinoſum igitur, et cupidum, et iracundum, et anxium, et timidum cenſemus eſſe ſapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuſe lateque poſſint, ſed breviſſime illo modo, Sapientiam eſſe rerum divinarum et humanarum ſcientiam, cognitionemque, quæ cujuſque rei cauſa ſit. Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tanquam in mare, quod eſt ventis ſubjectum, perturbationem cadere tibi dixiſti videri? Quid eſt, quod tantam gravitatem conſtantiamque perturbet? An improviſum aliquid, aut repentinum? Quid

poteſt accidere tale ei, cui nihil ſubitum eſt quod homini evenire poſſit? Nam quod aiunt nimia reſecari oportere, naturalia relinqui; quid tandem poteſt eſſe naturale, quod idem nimium eſſe poſſit? Sunt enim omnia iſta ex errorum orta radicibus; quæ evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda ſunt.

XXVII. Sed quoniam ſuſpicor te non tam de ſapiente, quam de te ipſo quærere, (illum enim putas omni perturbatione eſſe liberum, te vis) videamus, quanta ſint, quæ a philoſophia remedia morbis animorum adhibeantur. Eſt enim quædam medicina certe; nec tam fuit hominum generi infenſa atque inimica natura, ut corporibus tot res ſalutares, animis nullam, invenerit. De quibus hoc etiam eſt merita melius, quòd corporum adjumenta adhibentur extrinſecus, animorum ſalus incluſa in his ipſis eſt. Sed quo major eſt in eis præſtantia et divinior, eo majore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum ſit; neglecta, multis implicatur erroribus.

Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio eſt. Simulas enim quærere te de ſapiente; quæris autem fortaſſe de te. Earum igitur perturbationum, quas expoſui, variæ ſunt curationes. Nam neque omnis ægritudo unâ ratione ſedatur. Alia eſt enim lugenti, alia miſeranti, alia invidenti, adhibenda medicina. Eſt etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa diſtinctio, utrùm ad univerſam perturbationem, quæ eſt aſpernatio rationis aut appetitus vehementior, an ad ſingulas, ut ad metum, libidinem, reliquaſque melius adhibeatur oratio; et utrùm illudne non videatur ægre ferendum, ex quo ſuſcepta ſit ægritudo, an omnium rerum tollenda omnino ægritudo: ut ſi quis ægre ferat, ſe pauperem eſſe, idne diſputes, paupertatem malum non eſſe; an hominem ægre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius: ne, ſi forte de paupertate non perſuaſeris, ſit ægritudini concedendum: ægritudine autem ſublata propriis rationibus, quibus heri uſi ſumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur.

XXVIII. Sed omnis ejuſmodi perturbatio, animi placatione abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud eſſe, ex quo

lætitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut ægritudo. Veruntamen hæc eſt certa et propria ſanatio, ſi doceas, ipſas perturbationes per ſe eſſe vitioſas, nec habere quidquam aut naturale, aut neceſſarium: ut ipſam ægritudinem leniri videmus, cum objicimus mœrentibus imbecillitatem animi effœminati, cumque eorum gravitatem conſtantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem ſolet eis etiam accidere, qui illa mala eſſe cenſent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. Putat aliquis eſſe voluptatem bonum; alius autem pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia, avocari poteſt. Illa autem altera ratio et oratio, quæ ſimul et opinionem falſam tollit, et ægritudinem detrahit, eſt ea quidem utilior, ſed raro proficit, neque eſt ad vulgus adhibenda.

Quædam autem ſunt ægritudines, quas levare illa medicina nullo modo poſſit: ut ſi quis ægre ferat, nihil in ſe eſſe virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honeſtatis; propter mala is quidem angatur, ſed alia quædam ſit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quæ poſſit eſſe omnium, etiam de cæteris rebus diſcrepantium, philoſophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione averſas, eſſe vitioſas: ut, etiam ſi nec mala ſint illa, quæ metum ægritudinemve; nec bona, quæ cupiditatem, lætitiamve moveant, tamen ſit vitioſa ipſa commotio. Conſtantem enim quendam volumus, ſedatum, gravem, humana omnia prementem, illum eſſe, quem magnanimum et fortem virum dicimus. Talis autem nec mœrens, nec timens, nec cupiens, nec geſtiens eſſe quiſquam poteſt. Eorum enim hæc ſunt, qui eventus humanos ſuperiores, quam ſuos animos eſſe ducunt.

XXIX. Quare omnium philoſophorum, ut ante dixi, una ratio eſt medendi; ut nihil, quale ſit illud, quod perturbet animum, ſed de ipſa ſit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipſa cupiditate, cum id ſolum agitur, ut ea tollatur, non eſt quærendum, bonum illud necne ſit, quod libidinem moveat; ſed libido ipſa tollenda eſt: ut ſive quod honeſtum eſt, id ſit ſummum bonum, ſive voluptas, ſive horum utrumque conjunctum, ſive illa

tria genera bonorum; tamen, etiam ſi virtutis ipſius vehementior appetitus ſit, eadem ſit omnibus ad deterrendum adhibita oratio. Continet autem omnem ſedationem animi humana in conſpectu poſita natura; quæ quo facilius expreſſa cernatur, explicanda eſt oratione communis conditio lexque vitæ. Itaque non ſine cauſa, cum Oreſtem fabulam doceret Euripides, primos tres verſus revocaſſe dicitur Socrates;

Neque tam terribilis ulla fando oratio eſt,
Nec ſors, nec irâ cœlitum invectum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.

Eſt autem utilis ad perſuadendum, ea, quæ acciderunt, ferri et poſſe et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. Etſi ægritudinis ſedatio et heſterna diſputatione explicata eſt, et in Conſolationis libro, quem in medio (non enim ſapientes eramus) mœrore et dolore conſcripſimus; quodque vetat Chryſippus, ad recentes quaſi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitudini medicinæ doloris magnitudo concederet.

XXX. Sed ægritudini, de qua ſatis eſt diſputatum, finitimus eſt metus. De quo pauca dicenda ſunt. Eſt enim metus, ut ægritudo præſentis, ſic ille futuri, mali. Itaque nonnulli ægritudinis partem quandam metum eſſe dicebant. Alii autem metum præmoleſtiam appellabant, quod eſt quaſi dux conſequentis moleſtiæ. Quibus igitur rationibus inſtantia feruntur, eiſdem contemnuntur ſequentia. Nam videndum eſt in utriſque, ne quid humile, ſummiſſum, molle, effœminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quanquam de ipſius metûs inconſtantia, imbecillitate, levitate dicendum eſt, tamen multum prodeſt, ea, quæ metuuntur, ipſa contemnere. Itaque, ſive caſu accidit, ſive conſilio, percommode factum eſt, quod eis de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte et de dolore, primo et proximo die diſputatum eſt. Quæ ſi probata ſunt, metu magna ex parte liberati ſumus. Ac de malorum opinione hactenus.

XXXI. Videamus nunc de bonorum, id eſt, de lætitia et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quæ pertinet ad animi

perturbationem, una res videtur cauſam continere, omnes eas eſſe in noſtra poteſtate, omnes judicio ſuſceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error eſt eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque ut in malis opinatis, tolerabiliora; ſic in bonis, ſedatiora ſunt efficienda ea, quæ magna et lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum: ut, ſi jam difficile ſit perſuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis, aut in malis eſſe habendum, tamen alia ad alium motum curatio ſit adhibenda, aliâque ratione malevolus, alia amator, alia rurſus anxius, alia timidus corrigendus.

Atque erat facile, ſequentem eam rationem, quæ maxime probatur de bonis et malis, negare unquam lætitia affici poſſe inſipientem, quòd nihil unquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint ſane iſta bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cætera: tamen in eis ipſis potiundis exultans geſtienſque lætitia turpis eſt; ut, ſi ridere conceſſum ſit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio eſt effuſio animi in lætitia, quo, in dolore contractio; eâdemque levitate cupiditas eſt in appetendo, qua lætitia in fruendo; et ut nimis afflicti moleſtiâ, ſic animi elati lætitiâ, jure judicantur leves. Et cum invidere ægritudinis ſit, malis autem alienis voluptatem capere, lætitiæ; utrumque immanitate et feritate quadam proponenda caſtigari ſolet. Atque ut diffidere decet, timere non decet; ſic gaudere decet, lætari non decet: quoniam docendi cauſâ a gaudio lætitiam diſtinguimus.

Illud jam ſupra diximus, fieri contractionem animi recte nunquam poſſe, elationem poſſe: aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

Lætus ſum laudari me abs te, pater, a laudato viro:

aliter ille apud Trabeam,

Lena delinita argento nutum obſervabit meum:
Quid velim, quid ſtudeam; adveniens digito impellam januam:
Fores patebunt. De improviſò Chryſis ubi me aſpexerit,
Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
Mihi ſe dedet.

Quam hæc pulchra putet, ipſe jam dicet,

Fortunam ipſam anteibo fortunis meis.

XXXII. Hæc lætitia quam turpis ſit, ſatis eſt diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes ſunt, qui efferunt ſe lætitia tum, cum fruuntur venereis voluptatibus; ſic flagitioſi, qui eas inflammato animo concupiſcunt. Totus vero iſte, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio poſſit appellari) tantæ levitatis eſt, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Cæcilius,

. . . . *Deum qui non ſummum putet,*
Aut ſtultum, aut rerum eſſe imperitum exiſtimet:
Cui in manu ſit, quem eſſe dementem velit,
Quem ſapere, quem ſanari, quem in morbum injici,
Quem contrà amari, quem arceſſiri, quem expeti.

O præclaram emendatricem vitæ, Poeticam! quæ Amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio Deorum collocandum putet. De comœdia loquor; quæ, ſi hæc flagitia non probaremus, nulla eſſet omnino. Quid ait ex tragœdia princeps ille Argonautarum?

Tu me amoris magis, quam honoris, ſervaviſti gratia.

Quid ergo? hic amor Medeæ quanta miſeriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audet, ſe conjugem habuiſſe

Illum, Amor quem dederat, qui plus pollet potiorque eſt patre.

XXXIII. Sed poetas ludere ſinamus, quorum fabulis in hoc flagitio verſari ipſum videmus Jovem. Ad magiſtros virtutis, philoſophos, veniamus; qui amorem negant ſtupri eſſe, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis eſt enim iſte amor amicitiæ? Cur neque deformem adoleſcentem quiſquam amat, neque formoſum ſenem? Mihi quidem hæc in Græcorum gymnaſiis nata conſuetudo videtur; in quibus iſti liberi et conceſſi ſunt amores. Bene ergo Ennius,

Flagitii principium eſt nudare inter cives corpora.

Qui ut ſint, quod fieri poſſe video, pudici, ſolliciti tamen et anxii ſunt; eoque magis, quod ſe ipſi continent et coercent.

Atque ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura conceſſit; quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poetæ velint; aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctiſſimi, et ſummi poetæ de ſe ipſi et carminibus edant, et cantibus? Fortis vir in ſua republica cognitus, quæ de juvenum amore ſcripſit, Alcæus? Nam Anacreontis quidem tota poeſis eſt amatoria. Maxime vero omnium flagraſſe amore Rheginum Ibycum, apparet ex ſcriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinoſos eſſe amores videmus. Philoſophi ſumus exorti, et auctore quidem noſtro Platone, quem non injuriâ Dicæarchus accuſat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero et ſapientem amaturum eſſe dicunt; et amorem ipſum, conatum amicitiæ faciendæ ex pulchritudinis ſpecie, definiunt. Qui ſi quis eſt in rerum natura ſine ſollicitudine, ſine deſiderio, ſine cura, ſine ſuſpirio; ſit ſane. Vacat enim omni libidine. Hæc autem de libidine oratio eſt. Sin autem eſt aliquis amor, ut eſt certe, qui nihil abſit, aut non multum, ab inſania, qualis in Leucadia eſt;

Si quidem ſit quiſquam Deus, cui ego ſim curæ:

(at id erat Deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria)

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe et ille,

Sanuſne es, qui temere lamentare?

Sic inſanus videtur etiam ſuis. At quas tragœdias effecit?

Te, Apollo ſancte, fer opem, teque, omnipotens Neptune, invoco,
Voſque adeo venti.

Mundum totum ſe ad amorem ſuum ſublevandum converſurum putat; Venerem unam excludit, ut iniquam:

Nam quid ego te appellem, Venus?

Eam præ libidine negat curare quidquam. Quaſi vero ipſe non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat.

XXXV. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio eſt, ut ei illud, quod cupiat, oſtendat quam leve, quam contemnendum,

quam nihil ſit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi poſſit. Abducendus eſt enim nonnunquam ad alia ſtudia, ſollicitudines, curas, negotia. Loci denique mutatione, tanquam ægroti non convaleſcentes, ſæpe curandus eſt. Etiam novo quodam amore veterem amorem tanquam clavo clavum ejiciendum putant. Maxime autem admonendus, quantus ſit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus eſt profecto nulla vehementior; ut, ſi jam ipſa illa accuſare nolis, ſtupra dico, et corruptelas, et adulteria, inceſta denique, quorum omnium accuſabilis eſt turpitudo: ſed ut hæc omittas, perturbatio ipſa mentis in amore fœda per ſe eſt. Nam ut illa prætercam, quæ ſunt furoris, hæc ipſa per ſeſe quam habent levitatem, quæ videntur eſſe mediocria?

injuriæ,
Suſpiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rurſum. Incerta hæc ſi poſtules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam ſi des operam, ut cum ratione inſanias.

Hæc inconſtantia mutabilitaſque mentis, quem non ipſa pravitate deterreat? Eſt enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonſtrandum, nullam eſſe niſi opinabilem, niſi judicio ſuſceptam, niſi voluntariam. Etenim ſi naturalis amor eſſet; et amarent omnes, et ſemper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium ſatietas deterreret.

XXXVI. Ira vero, quæ, quamdiu perturbat animum, dubitationem inſaniæ non habet; cujus impulſu exiſtit etiam inter fratres tale jurgium;

Quis homo te exſuperavit uſquam gentium impudentiâ?
Quis autem malitiâ te?

Noſti quæ ſequuntur. Alternis enim verſibus intorquentur inter fratres graviſſimæ contumeliæ; ut facile appareat, Atrei filios eſſe, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam;

Major mihi moles, majus miſcendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? audi Thyeſtem ipſum;

Impius hortatur me frater, ut meos malis miſer
Manderem natos.

Eorum viſcera apponit: quid eſt enim, quo non progrediatur ira? eodem, quo furor. Itaque iratos proprie dicimus exiſſe de poteſtate, id eſt, de conſilio, de ratione, de mente: horum enim poteſtas in totum animum eſſe debet. His aut ſubtrahendi ſunt ei, in quos impetum conantur facere, dum ſe ipſi colligant, (quid eſt autem ſe ipſum colligere, niſi diſſipatas animi partes rurſum in ſuum locum cogere) aut rogandi orandique ſunt, ut, ſi quam habent ulciſcendi vim, differant in tempus aliud, dum deferveſcat ira. Deferveſcere autem certe ſignificat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ; qui, cum villico factus eſſet iratior, *Quo te modo,* inquit, *accepiſſem, niſi iratus eſſem?*

XXXVII. Ubi ſunt ergo iſti, qui iracundiam utilem dicunt? poteſt utilis eſſe inſania? Aut naturalem? an quidquam eſſe poteſt ſecundum naturam, quod ſit repugnante ratione? Quo modo autem, ſi naturalis eſſet ira, aut alius alio magis iracundus eſſet; aut finem haberet prius, quam eſſet ulta, ulciſcendi libido; aut quemquam pœniteret, quod feciſſet per iram, ut Alexandrum regem videmus; qui, cum interemiſſet Clitum, familiarem ſuum, vix a ſe manus abſtinuit. Tanta vis fuit pœnitendi. Quibus cognitis, quis eſt, qui dubitet, quin hic quoque motus animi ſit totus opinabilis ac voluntarius? Quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis eſt avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quòd magni æſtimetur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? Unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem eſſe in opinione.

Et, ſi fidentia, id eſt, firma animi confiſio, ſcientia quædam eſt, et opinio gravis, non temere aſſentiens; diffidentia quoque eſt metus expectati et impendentis mali. Et, ſi ſpes eſt expectatio boni; mali expectationem eſſe neceſſe eſt metum. Ut igitur metus, ſic reliquæ perturbationes ſunt in malo. Ergo ut conſtantia, ſcientiæ; ſic perturbatio, erroris eſt. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut miſericordes, aut invidi, aut tale quid; ii ſunt ejuſmodi conſtituti quaſi mala valetudine animi; ſanabiles

tamen, ut de Socrate dicitur. Cum multa in conventu vitia collegiſſet in eum Zopyrus, qui ſe naturam cujuſque ex forma perſpicere profitebatur, deriſus eſt a cæteris, qui illa in Socrate vitia non agnoſcerent: ab ipſo autem Socrate ſublevatus, cum illa ſibi ſigna, ſed ratione a ſe dejecta diceret.

Ergo, ut optima quis valetudine affectus poteſt videri, at naturâ ad aliquem morbum proclivior; ſic animus alius ad alia vitia propenſior. Qui autem non naturâ, ſed culpâ vitioſi eſſe dicuntur, eorum vitia conſtant e falſis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut ſit alius ad alios motus perturbationeſque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, ægrius depellitur quam perturbatio; citiuſque repentinus oculorum tumor ſanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

XXXVIII. Sed cognitâ jam cauſâ perturbationum, quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum et voluntatibus, ſit jam hujus diſputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad poſſunt ab homine cognoſci, bonorum et malorum finibus, nihil a philoſophia poſſe aut majus aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatriduo diſputata ſunt. Morte enim contempta, et dolore ad patiendum levato, adjunximus ſedationem ægritudinis; qua nullum homini malum majus eſt. Etſi enim omnis animi perturbatio gravis eſt, nec multum differt ab amentia, tamen ita cæteros, cum ſint in aliqua perturbatione aut metûs, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere ſolemus; at eos, qui ſe ægritudini dediderunt, miſeros, afflictos, ærumnoſos, calamitoſos. Itaque non fortuito factum videtur, ſed a te ratione propoſitum, ut ſeparatim de ægritudine, et de cæteris perturbationibus diſputaremus. In ea eſt enim fons miſeriarum et caput. Sed et ægritudinis et reliquorum animi morborum una ſanatio eſt; omnes opinabiles eſſe et voluntarios, ea reque ſuſcipi, quod ita rectum eſſe videatur. Hunc errorem, quaſi radicem malorum omnium, ſtirpitus philoſophia ſe extracturam pollicetur. Demus ergo nos huic excolendos, patiamurque nos ſanari. His enim malis inſidentibus non modo beati, ſed ne ſani quidem, eſſe poſſumus. Aut igitur negemus quidquam ratione

confici, cum contrà nihil ſine ratione recte fieri poſſit; aut, cũm philoſophia ex rationum collatione conſtet, ab ea, ſi et boni et beati volumus eſſe, omnia adjumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER QUINTUS.

Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.

I. QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tuſculanarum Diſputationum; quo die eſt a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, diſputatum. Placere enim tibi admodum ſenſi et ex eo libro, quem ad me accuratiſſime ſcripſiſti, et ex multis ſermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum ſe ipſa eſſe contentam. Quod etſi difficile eſt probatu, propter tam varia et tam multa tormenta fortunæ; tale tamen eſt, ut elaborandum ſit, quo facilius probetur. Nihil eſt enim omnium, quæ in philoſophia tractantur, quod gravius magnificentiuſque dicatur. Nam, cum ea cauſa impulerit eos, qui primi ſe ad philoſophiæ ſtudium contulerunt, ut, omnibus rebus poſthabitis, totos ſe in optimo vitæ ſtatu exquirendo collocarent; profecto

ſpe beate vivendi tantam in eo ſtudio curam operamque poſuerunt. Quod ſi ab iis inventa et perfecta virtus eſt, et ſi præſidii ad beate vivendum in virtute ſatis eſt; quis eſt, qui non præclare et ab illis poſitam et a nobis ſuſceptam operam philoſophandi arbitretur? Sin autem virtus ſubjecta ſub varios incertoſque caſus famula fortunæ eſt, nec tantarum virium eſt, ut ſe ipſa tueatur, vereor, ne non tam virtutis fiduciâ nitendum nobis ad ſpem beate vivendi, quam vota facienda videantur.

Equidem eos caſus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipſe conſiderans, huic incipio ſententiæ diffidere interdum, et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimeſcere. Vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dediſſet, iiſque et morbos inſanabiles et dolores intolerabiles adjunxiſſet, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et ſeparatim ſuis angoribus et moleſtiis implicatos. Sed in hoc me ipſe caſtigo, quòd ex aliorum et ex noſtra fortaſſe mollitia, non ex ipſa virtute, de virtutis robore exiſtimo. Illa enim, (ſi modo eſt ulla virtus; quam dubitationem avunculus tuus, Brute, ſuſtulit) omnia, quæ cadere in hominem poſſunt, ſubter ſe habet; eaque deſpiciens caſus contemnit humanos; culpaque omni carens, præter ſe ipſam, nihil cenſet ad ſe pertinere. Nos autem omnia adverſa tum venientia metu augentes, tum mœrore præſentia, rerum naturam, quam errorem noſtrum, damnare malumus.

II. Sed et hujus culpæ et cæterorum vitiorum peccatorumque noſtrorum omnis a philoſophia petenda correctio eſt. Cujus in ſinum cum a primis temporibus ætatis noſtra voluntas ſtudiumque nos contuliſſet, his graviſſimis caſibus in eundem portum, ex quo eramus egreſſi, magna jactati tempeſtate, confugimus. O vitæ philoſophia dux! O virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! Quid non modo nos, ſed omnino vita hominum, ſine te eſſe potuiſſet? Tu urbes peperiſti; tu diſſipatos homines in ſocietatem vitæ convocaſti; tu eos inter ſe primo domiciliis, deinde conjugiis, tum literarum et vocum communione, junxiſti; tu inventrix legum, tu magiſtra morum et diſciplinæ fuiſti.

Ad te confugimus; a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, ſic nunc penitus totoſque tradimus. Eſt autem unus dies, bene et ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ et vitæ tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis ſuſtuliſti.

At philoſophia quidem tantum abeſt, ut, proinde ac de hominum eſt vitâ merita, laudetur; ut, a pleriſque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quiſquam vitæ parentem, et hoc parricidio ſe inquinare audet? et tam impie ingratus eſſe, ut eam accuſet, quam vereri deberet, etiam ſi minus percipere potuiſſet? Sed, ut opinor, hic error et hæc indoctorum animis offuſa caligo eſt, quod tam longe retro reſpicere non poſſunt: nec eos, e quibus vita hominum inſtructa primis ſit, fuiſſe philoſophos arbitrantur. Quam rem antiquiſſimam cum videamus, nomen tamen confitemur eſſe recens.

III. Nam ſapientiam quidem ipſam quis negare poteſt non modo re eſſe antiquam, verum etiam nomine? quæ divinarum humanarumque rerum, tum initiorum, cauſarumque cujuſque rei cognitione, hoc pulcherrimum nomen apud antiquos aſſequebatur. Itaque et illos ſeptem, qui a Græcis σοφοὶ, *ſapientes* a noſtris, et habebantur, et nominabantur; et multis ante ſeculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuiſſe ante hanc urbem conditam traditur; etiam heroicis ætatibus Ulyſſem et Neſtorem accepimus et fuiſſe, et habitos eſſe ſapientes. Nec vero Atlas ſuſtinere cælum, nec Prometheus affixus Caucaſo, nec ſtellatus Cepheus cum uxore, genero, filiâ traderetur, niſi cæleſtium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxiſſet. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione ſtudia ponebant, ſapientes et habebantur, et nominabantur; idque eorum nomen uſque ad Pythagoræ manavit ætatem; quem, ut ſcribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt veniſſe, eumque cum Leonte, principe Phliaſiorum, docte et copioſe diſſeruiſſe quædam.

Cujus ingenium et eloquentiam cum admiratus eſſet Leon, quæſiviſſe ex eo, qua maxime arte confideret. At illum, artem quidem ſe ſcire nullam, ſed eſſe *philoſophum*. Admiratum Leontem novitatem nominis, quæſiſſe, quinam eſſent philoſophi, et quid inter eos et reliquos intereſſet. Pythagoram autem reſpondiſſe, ſimilem ſibi videri vitam hominum, et mercatum eum, " qui " haberetur maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebri- " tate. Nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobili- " tatem coronæ peterent; alii emendi aut vendendi quæſtu et lu- " cro ducerentur; eſſet autem quoddam genus eorum, idque vel " maxime ingenuum, qui nec plauſum, nec lucrum quærerent, " ſed viſendi cauſa venirent, ſtudioſeque perſpicerent quid agere- " tur, et quo modo; item nos quaſi in mercatûs quandam cele- " britatem ex urbe aliqua, ſic in hanc vitam ex alia vita et natura " profectos, alios gloriæ ſervire, alios pecuniæ; raros eſſe quoſ- " dam, qui, cæteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam " ſtudioſe intuerentur: hos ſe appellare ſapientiæ ſtudioſos, id " eſt enim philoſophos: et ut illic liberaliſſimum eſſet ſpectare, " nihil ſibi acquirentem, ſic in vita longe omnibus ſtudiis con- " templationem rerum cognitionemque præſtare."

IV. Nec vero Pythagoras nominis ſolum inventor, ſed rerum etiam ipſarum amplificator, fuit. Qui, cum poſt hunc Phliaſium ſermonem in Italiam veniſſet, exornavit eam Græciam, quæ Magna dicta eſt, et privatim et publice, præſtantiſſimis et inſtitutis et artibus: cujus de diſciplina aliud tempus fuerit fortaſſe dicendi. Sed ab antiqua philoſophia uſque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ diſcipulum, audierat, numeri motuſque tractabantur, et unde omnia orirentur, quove reciderent; ſtudioſeque ab his ſiderum magnitudines, intervalla, curſus anquirebantur, et cuncta cæleſtia. Socrates autem primus philoſophiam devocavit e cælo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus, rebuſque bonis et malis quærere. Cujus multiplex ratio diſputandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, Platonis memoriâ et literis conſecrata, plura genera effecit diſſentientium philoſophorum. E quibus nos

id potiſſimum conſecuti ſumus, quo Socratem uſum arbitramur, ut noſtram ipſi ſententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni diſputatione, quid eſſet ſimillimum veri, quæreremus. Quem morem cum Carneades acutiſſime copioſiſſimeque tenuiſſet, fecimus et alias ſæpe, et nuper in Tuſculano, ut ad eam conſuetudinem diſputaremus. Et quatridui quidem ſermonem, ſuperioribus ad te perſcriptum libris, miſimus, quinto autem die, cum eodem in loco conſediſſemus, ſic eſt propoſitum de quo diſputaremus.

V. AUDITOR. Non mihi videtur ad beate vivendum ſatis poſſe virtutem. MARCUS. At hercule Bruto meo videtur; cujus ego judicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. AUDITOR. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantùm ames; ſed hoc, quod mihi dixi videri, quale ſit, de quo a te diſputari volo. MARCUS. Nempe negas ad beate vivendum ſatis poſſe virtutem? AUDITOR. Prorſus nego. MARCUS. Quid? ad recte, honeſte, laudabiliter, poſtremo ad bene vivendum ſatiſne eſt præſidii in virtute? AUDITOR. Certe ſatis. MARCUS. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miſerum dicere, aut quem bene fateare, eum negare beate vivere? AUDITOR. Quidni poſſim? nam etiam in tormentis recte, honeſte, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi poteſt, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. Dico enim, conſtanter, graviter, ſapienter, fortiter. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur, quò vita non aſpirat beata.

MARCUS. Quid igitur? ſolane beata vita, quæſo, relinquitur extra oſtium limenque carceris, cum conſtantia, gravitas, fortitudo, ſapientia, reliquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recuſent nec ſupplicium, nec dolorem? AUDITOR. Tu ſi quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Iſta me minime movent, non ſolum quia pervulgata ſunt, ſed multo magis, quia, tanquam levia quædam vina nihil valent in aqua, ſic Stoicorum iſta magis guſtata, quam potata, delectant. Velut iſte chorus virtutum, in equuleum impoſitus, imagines conſtituit ante oculos cum ampliſſima dignitate; ut ad eas curſim perrectura, nec eas beata vita a ſe deſertas paſſura videatur. Cum autem

animum ab iſta pictura, imaginibuſque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum relinquitur, poſſitne quis beatus eſſe, quandiu torqueatur.

Quamobrem hoc nunc quæramus. Virtutes autem noli vereri ne expoſtulent, et querantur ſe a beata vita eſſe relictas. Si enim nulla virtus prudentiâ vacat, prudentia ipſa hoc videt, non omnes bonos eſſe etiam beatos; multaque de M. Atilio, Q. Cæpione, M. Aquilio recordatur; beatamque vitam, ſi imaginibus potius uti quam rebus ipſis placet, conantem ire in equuleum retinet ipſa prudentia, negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam eſſe commune.

VI. Marcus. Facile patior, te iſto modo agere; etſi iniquum eſt præſcribere mihi te, quemadmodum a me diſputari velis. Sed quæro, utrùm aliquid actum ſuperioribus diebus, an nihil, arbitremur? Auditor. Actum vero, et aliquantum quidem. Marcus. Atqui, ſi ita eſt, profligata jam hæc et pene ad exitum adducta quæſtio eſt. Auditor. Quo tandem modo? Marcus. Quia motus turbulenti, jactationeſque animorum incitatæ et impetu inconſiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt. Quis enim poteſt, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum ſæpe adeſt, alterum ſemper impendet, eſſe non miſer? Quid, ſi idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet; ſi debilitatem, cæcitatem; ſi denique, quod non ſingulis hominibus, ſed potentibus populis ſæpe contingit, ſervitutem; poteſt ea timens eſſe quiſquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert ſuſtinetque præſentia? Adde eòdem exilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus ægritudine eliditur, poteſt tandem eſſe non miſerrimus? Quid vero illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videbimus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quóque affluentius voluptates undique hauriat, eò gravius ardentiuſque ſitientem, nonne recte miſerrimum dixeris? Quid elatus ille levitate, inanique lætitia exultans et temere geſtiens, nonne tanto miſerior, quanto ſibi videtur beatior? Ergo, ut hi miſeri, ſic contrà illi beati, quos nulli metus

terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ exultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nullâ, ne minimâ quidem, aurâ fluctus commovente; ſic animi quietus et placatus ſtatus cernitur, cum perturbatio nulla eſt, qua moveri queat. Quod ſi eſt, qui vim fortunæ, qui omnia humana, quæ cuique accidere poſſunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor, attingat; idemque, ſi nihil concupiſcat, nulla efferatur animi inani voluptate, quid eſt, cur is non beatus ſit; et ſi hæc virtute efficiuntur, quid eſt, cur virtus ipſa per ſe non efficiat beatos?

VII. Auditor. Atqui alterum dici non poteſt, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiſcant, nulla impotenti lætitia efferantur, beati ſint; itaque id tibi concedo. Alterum autem jam integrum non eſt; ſuperioribus enim diſputationibus effectum eſt, vacare omni animi perturbatione ſapientem. Marcus. Nimirum igitur confecta res eſt. Videtur enim ad exitum veniſſe quæſtio. Auditor. Propemodum id quidem. Marcus. Veruntamen mathematicorum iſte mos eſt, non eſt philoſophorum. Nam geometræ, cum aliquid docere volunt, ſi quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id ſumunt pro conceſſo et probato; illud modo explicant, de quo ante nihil ſcriptum eſt. Philoſophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia; etſi alio loco diſputata ſunt. Quod ni ita eſſet, cur Stòicus, ſi eſſet quæſitum, ſatiſne ad beate vivendum virtus poſſet, multa diceret? Cui ſatis eſſet reſpondere, Se ante docuiſſe, nihil bonum eſſe, niſi quod honeſtum eſſet: hoc probato conſequens eſſe, beatam vitam virtute eſſe contentam; et, quo modo hoc ſit conſequens illi, ſic illud huic; ut, ſi beata vita virtute contenta ſit, niſi honeſtum quod ſit, nihil aliud ſit bonum. Sed tamen non agunt ſic. Nam et de honeſto et de ſummo bono ſeparatim libri ſunt; et cum ex eo efficiatur, ſatis magnam in virtute ad beate vivendum eſſe vim, nihilo minus hoc agunt ſeparatim. Propriis enim, et ſuis argumentis, et admonitionibus tractanda quæque res eſt, tanta præſertim.

Cave enim putes, ullam a philoſophia vocem emiſſam clariorem, ullumve eſſe philoſophiæ promiſſum uberius aut majus. Nam quid profitetur, ô Dii boni? perfecturam ſe, qui legibus ſuis paruiſſet, ut eſſet contra fortunam ſemper armatus; ut omnia præſidia haberet in ſe bene beateque vivendi; ut eſſet ſemper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantiſper hoc ipſum magni æſtimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus præmiis doniſque fortunæ, non equitatu, non pedeſtribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium propoſuit ei, qui inveniſſet novam voluptatem; qua ipſa non fuiſſet contentus: neque enim unquam finem inveniet libido. Nos vellem præmio elicere poſſemus, qui nobis aliquid attuliſſet, quo hoc firmius crederemus.

VIII. Auditor. Vellem id quidem: ſed habeo paululum, quod requiram. Ego enim aſſentior, eorum, quæ poſuiſti, alterum alteri conſequens eſſe, ut, quemadmodum, ſi quod honeſtum ſit, id ſolum ſit bonum, ſequatur beatam vitam virtute confici; ſic, ſi vita beata in virtute ſit, nihil eſſe, niſi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Ariſto et Antiocho, non ſentit hoc; putat enim, etiam ſi ſit bonum aliquod præter virtutem. Marcus. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? Auditor. Tu vero, ut videtur; nam præfinire non eſt meum.

Marcus. Quid cuique igitur conſentaneum ſit, alio loco. Nam iſta mihi et cum Antiocho ſæpe, et cum Ariſto nuper, cum Athenis imperator apud eum diverſarer, diſſenſio fuit. Mihi enim non videbatur quiſquam eſſe beatus poſſe, cum in malis eſſet; in malis autem ſapientem eſſe poſſe, ſi eſſent ulla corporis aut fortunæ mala. Dicebantur hæc, quæ ſcripſit etiam Antiochus locis pluribus, Virtutem ipſam per ſe beatam vitam efficere poſſe, neque tamen beatiſſimam: deinde ex majore parte pleraſque res nominari, etiam ſi qua pars abeſſet, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quæ genere, non numero, cernerentur: item beatam vitam, etiam ſi ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo majore parte obtinere nomen ſuum.

Hæc nunc enucleare non ita neceſſe eſt; quanquam non

conſtantiſſime dici mihi videntur. Nam et qui beatus eſt, non intelligo, quid requirat, ut ſit beatior; (ſi eſt enim quod deſit, ne beatus quidem eſt;) et, quòd ex majore parte unamquamque rem appellari ſpectarique dicunt, eſt ubi id iſto modo valeat. Cum vero tria genera malorum eſſe dicant; qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adverſa ſint in fortuna, omnibus oppreſſum corpus et confectum doloribus, huic paululumne ad beatam vitam deeſſe dicemus, non modo ad beatiſſimam? Hoc illud eſt, quod Theophraſtus ſuſtinere non potuit. Nam, cum ſtatuiſſet, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ everſiones, exilia, orbitates magnam vim habere ad male miſereque vivendum, non eſt auſus elate et ample loqui, cum humiliter demiſſeque ſentiret.

IX. Quam bene, non quæritur; conſtanter quidem certe. Itaque mihi placere non ſolet, conſequentia reprehendere, cum prima conceſſeris. Hic autem, elegantiſſimus omnium philoſophorum et eruditiſſimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum; vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem ſcripſit de vita beata, in quo multa diſputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus eſſe non poſſit. In eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non aſcendere. Non uſquam id quidem dicit omnino, ſed, quæ dicit, idem valent.

Poſſum igitur, cui conceſſerim, in malis eſſe dolores corporis, in malis naufragia fortunæ, huic ſuccenſere dicenti, non omnes bonos eſſe beatos, cum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere poſſint? Vexatur idem Theophraſtus et libris et ſcholis omnium philoſophorum, quod in Calliſthene ſuo laudarit illam ſententiam;

Vitam regit fortuna, non ſapientia.

Negant ab ullo philoſopho quidquam dictum eſſe languidius. Recte id quidem: ſed nihil intelligo dici potuiſſe conſtantius. Si enim tot ſunt in corpore bona, tot extra corpus, in caſu atque fortuna; nonne conſentaneum eſt, plus fortunam, quæ domina

rerum ſit et externarum et ad corpus pertinentium, quam conſilium, valere?

An malumus Epicurum imitari? qui multa præclare ſæpe dicit; quàm enim ſibi conſtanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philoſophi id quidem; ſed ſi Socrates aut Antiſthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem eſſe dixerit. Negat, quemquam jucunde poſſe vivere, niſi idem honeſte, ſapienter juſteque vivat. Nihil gravius, nihil philoſophia dignius: niſi idem hoc ipſum, honeſte, ſapienter, juſte, ad voluptatem referret. Quid melius, quam fortunam exiguam intervenire ſapienti? ſed hoc iſne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, ſed ſolum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi poſſit doloribus acerrimis, tum cum maxime contra fortunam glorietur? quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi te,* inquit, *Fortuna, atque cepi; omneſque aditus tuos intercluſi, ut ad me aſpirare non poſſes.* Præclare, ſi Ariſto Chius, aut ſi Stoicus Zeno diceret, qui, niſi quod turpe eſſet, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in viſceribus medulliſque condideris; et definieris, ſummum bonum firma corporis affectione explorataque ſpe contineri, fortunæ aditus intercluſiſti? Quo modo? iſto enim bono jam exſpoliari potes.

X. Atque his capiuntur imperiti, et propter hujuſmodi ſententias iſtorum hominum eſt multitudo. Acute autem diſputantis illud eſt, non quid quiſque dicat, ſed quid cuique dicendum ſit, videre: velut in ea ipſa ſententia, quam in hac diſputatione ſuſcepimus, Omnes bonos ſemper beatos volumus eſſe. Quid dicam bonos, perſpicuum eſt. Omnibus enim virtutibus inſtructos et ornatos, tum ſapientes, tum viros bonos, dicimus. Videamus, qui dicendi ſint beati. Equidem hos exiſtimo, qui ſint in bonis, nullo adjuncto malo. Neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, ſubjecta notio eſt, niſi, ſecretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc aſſequi virtus, ſi quidquam præter ipſam boni eſt, non poteſt. Aderit enim malorum, ſi mala illa

ducimus, turba quædam, paupertas, ignobilitas, humilitas, ſolitudo, amiſſio ſuorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exilium, ſervitus denique. In his tot et tantis (atque etiam plura poſſunt accidere) poteſt eſſe ſapiens ; nam hæc caſus importat, qui in ſapientem poteſt incurrere. At ſi ea mala ſunt, quis poteſt præſtare, ſapientem ſemper beatum fore, cum vel in omnibus his uno tempore eſſe poſſit ?

Non igitur facile concedo neque Bruto meo, neque communibus magiſtris, neque veteribus illis, Ariſtoteli, Speuſippo, Xenocrati, Polemoni, ut, cum ea, quæ ſupra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant ſemper beatum eſſe ſapientem. Quos ſi titulus hic delectat inſignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone digniſſimus ; inducant animum, illa, quorum ſplendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere ; eaque, quæ his contraria ſint, pro nihilo ducere. Tum poterunt clariſſima voce profiteri, ſe neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque ſibi in ſeſe eſſe poſita, neque eſſe quidquam extra ſuam poteſtatem, quod ducant in bonis.

Neque hunc et hæc loqui, quæ ſunt magni cujuſdam et alti viri, et eadem, quæ vulgus, in malis et bonis numerare, concedi ullo modo poteſt. Qua gloria commotus Epicurus exoritur ; cui etiam, ſi Diis placet, videtur ſemper ſapiens beatus. Hic dignitate hujus ſententiæ capitur ; ſed nunquam id diceret, ſi ipſe ſe audiret. Quid eſt enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel ſummum vel ſolum malum dolorem eſſe dicat, idem cenſeat, *Quam hoc ſuave eſt*, tum, cum dolore crucietur, dicturum eſſe ſapientem ? Non igitur ex ſingulis vocibus philoſophi ſpectandi ſunt, ſed ex perpetuitate atque conſtantia.

XI. Auditor. Adducis me, ut tibi aſſentiar. Sed tua quoque vide ne deſideretur conſtantia. Marcus. Quonam modo ? Auditor. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi

videbare, contra Catonem diſſerens, hoc velle oſtendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil præter verborum novitatem intereſſe. Quod ſi ita eſt, quid eſt cauſæ, quin, ſi Zenonis rationi conſentaneum ſit, ſatis magnam vim in virtute eſſe ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? Rem enim opinor ſpectari oportere, non verba.

Marcus. Tu quidem tabellis obſignatis agis mecum; et teſtificaris, quid dixerim aliquando, aut ſcripſerim. Cum aliis iſto modo, qui legibus impoſitis diſputant: nos in diem vivimus. Quodcunque noſtros animos probabilitate percuſſit, id dicimus: itaque ſoli ſumus liberi. Veruntamen, quoniam de conſtantia paulo ante diximus, non ego hoc loco id quærendum puto, verumne ſit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Ariſtoni, bonum eſſe ſolum, qui honeſtum eſſet; ſed, ni ita eſſet, utrùm hoc totum, beate vivere, in una virtute poneretur. Quare demus hoc ſane Bruto, ut ſit beatus ſemper ſapiens: quam ſibi conveniat, ipſe viderit. Gloriâ quidem hujus ſententiæ quis eſt illo viro dignior? Nos tamen teneamus, ut ſit idem beatiſſimus.

XII. Etſi Zeno Citiæus, advena quidam, et ignobilis verborum opifex, inſinuaſſe ſe in antiquam philoſophiam videtur, hujus ſententiæ gravitas a Platonis auctoritate repetatur; apud quem ſæpe hæc oratio uſurpata eſt, ut nihil præter virtutem diceretur bonum; velut in Gorgia Socrates, cum eſſet ex eo quæſitum, Archelaum, Perdiccæ filium, qui tum fortunatiſſimus haberetur, nonne beatum putaret? "*Haud ſcio*, inquit; *nunquam enim cum eo* "*collocutus ſum*. Ain tu? an tu aliter id ſcire non potes? *Nullo* "*modo*. Tu igitur ne de Perſarum quidem rege magno potes di-"cere, beatuſne ſit? *An ego poſſum, cum ignorem, quam ſit doctus,* "*quam vir bonus?* Quid? tu in eo ſitam vitam beatam putas? "*Ita prorſus exiſtimo, bonos, beatos*; *improbos, miſeros*. Miſer ergo "Archelaus? *Certe, ſi injuſtus*." Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero in Epitaphio? quo modo idem? "Nam cui viro, inquit, ex ſe ipſo apta ſunt omnia, quæ "ad beate vivendum ferunt, nec ſuſpenſa aliorum aut bono caſu,

"aut contrario, pendere ex alterius eventis, et errare coguntur; "huic optime vivendi ratio comparata eſt. Hic eſt ille modera-"tus, hic fortis, hic ſapiens, hic, et naſcentibus, et cadentibus "cùm reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obe-"diet præcepto illi veteri;" *Neque* enim *lætabitur unquam, nec mœrebit nimis, quod ſemper in ſe ipſo omnem ſpem reponet ſui.*

XIII. Ex hoc igitur Platonis quaſi quodam ſancto auguſtoque fonte noſtra omnis manabit oratio. Unde igitur rectius ordiri poſſumus, quam a communi parente natura? Quæ quidquid genuit, non modo animal, ſed etiam quod ita ortum eſſet e terra, ut ſtirpibus ſuis niteretur, in ſuo quodque genere perfectum eſſe voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea, quæ ſunt humiliora, neque ſe tollere a terra altius poſſunt; alia ſemper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondeſcunt; neque eſt ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et ſuis in quoque ſeminibus incluſis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas; omniaque in omnibus, quantum in ipſis ſit, nulla vi impediente, perfecta ſint.

Facilius vero etiam in beſtiis, quòd his ſenſus a natura eſt datus, vis ipſius naturæ perſpici poteſt. Namque alias beſtias nantes aquarum incolas eſſe voluit; alias, volucres, cælo frui libero; ſerpentes quaſdam, quaſdam eſſe gradientes; earum ipſarum partim ſolivagas, partim congregatas; immanes alias, quaſdam autem cicures; nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quæque ſuum tenens munus, cum in diſparis animantis vitam tranſire non poſſit, manet in lege naturæ. Et ut beſtiis aliud aliis præcipui a natura datum eſt, quod ſuum quæque retinet, nec diſcedit ab eo; ſic homini multò quiddam præſtantius. Etſi præſtantia debent ea dici, quæ habent aliquam comparationem: humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, niſi cum ipſo Deo, ſi hoc fas eſt dictu, comparari poteſt.

Hic igitur, ſi eſt excultus, et ſi ejus acies ita curata eſt, ut ne cæcetur erroribus, fit perfecta mens, id eſt, abſoluta ratio; quod eſt idem virtus. Et, ſi omne beatum eſt, cui nihil deeſt, et quod in ſuo genere expletum atque cumulatum eſt, idque virtutis eſt

proprium; certe omnes virtutis compotes beati ſunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Ariſtotele, Xenocrate, Speuſippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatiſſimi. Quid enim deeſt ad beate vivendum ei, qui confidit ſuis bonis? aut, qui diffidit, beatus eſſe quî poteſt?

XIV. At diffidat neceſſe eſt, qui bona dividit tripartito. Quî enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ ſtabilitate confidere? Atqui, niſi ſtabili, et fixo, et permanente bono, beatus eſſe nemo poteſt. Quid ergo ejuſmodi iſtorum eſt? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur; qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimiſiſſet, *Non ſane optabilis quidem iſta*, inquit, *rudentibus apta, fortuna*. An dubium eſt, quin nihil ſit habendum in eo genere, quod vita beata complectitur, ſi id poſſit amitti? Nihil enim interareſcere, nihil extingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata conſiſtit. Nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus eſſe non poterit.

Volumus enim, eum, qui beatus ſit, tutum eſſe, inexpugnabilem, ſeptum atque munitum, non ut parvo metu præditus ſit, ſed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, ſed qui nihil nocet; ſic ſine metu is habendus eſt, non qui parum metuit, ſed qui omnino metu vacat. Quæ eſt enim alia fortitudo, niſi animi affectio cum in adeundo periculo et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu?

Atque hæc certe non ita ſe haberent, niſi omne bonum in una honeſtate conſiſteret. Quî autem illam maxime optatam et expetitam ſecuritatem (ſecuritatem autem nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata poſita eſt) habere quiſquam poteſt, cui aut adſit, aut adeſſe poſſit, multitudo malorum? Quî autem poterit eſſe celſus, et rectus, et ea, quæ homini accidere poſſunt, omnia parva ducens, qualem ſapientem eſſe volumus, niſi omnia ſibi in ſe poſita cenſebit? An Lacedæmonii, Philippo minitanti per literas, ſe omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæſiverunt, *num ſe eſſet etiam mori prohibiturus?* vir is, quem quærimus, non multo facilius tali animo reperietur,

quam civitas univerſa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantiâ adjunctâ, quæ ſit moderatrix omnium commotionum; quid poteſt ad beate vivendum deeſſe ei, quem fortitudo ab ægritudine et a metu vindicet: temperantia tum a libidine avocet, tum inſolenti alacritate geſtire non ſinat? Hæc efficere virtutem oſtenderem, niſi ſuperioribus diebus eſſent explicata.

XV. Atqui, cum perturbationes animi miſeram, ſedationes autem vitam efficiant beatam; duplexque ratio perturbationis ſit, quòd ægritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore lætitia geſtiens, libidoque verſentur; cum hæc omnia cum conſilio et ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipſis inter ſe diſſentientibus atque diſtractis, quem vacuum, ſolutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui ſapiens ſemper ita affectus eſt: ſemper igitur ſapiens beatus eſt. Atqui etiam omne bonum lætabile eſt: quod autem lætabile, id prædicandum et præ ſe ferendum: quod tale autem, id etiam glorioſum. Si vero glorioſum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honeſtum: quod bonum igitur, id honeſtum. At quæ iſti bona numerant, ne ipſi quidem honeſta dicunt. Solum igitur bonum, quod honeſtum. Ex quo efficitur, honeſtate una vitam contineri beatam. Non ſunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet eſſe miſerrimum.

An dubitas, quin præſtans valetudine, viribus, forma, acerrimis integerrimiſque ſenſibus, (adde etiam, ſi libet, pernicitatem et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam) ſi fuerit is, qui hæc habet, injuſtus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo; dubitabiſne eum miſerum dicere? Qualia igitur iſta bona ſunt, quæ, qui habeat, miſerrimus eſſe poſſit? Videamus, ne, ut acervus ex ſui generis granis, ſic beata vita ex ſui ſimilibus partibus, effici debeat. Quod ſi ita eſt; ex bonis, quæ ſola honeſta ſunt, efficiendum eſt beatum. Ea mixta ex diſſimilibus ſi erunt, honeſtum ex his effici nihil poterit. Quo detracto, quid poterit beatum intelligi?

Etenim quidquid eſt, quod bonum ſit, id expetendum eſt: quod autem expetendum eſt, id certe approbandum : quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum : ergo etiam dignitas ei tribuenda eſt. Quod ſi ita eſt, laudabile ſit neceſſe eſt: bonum igitur omne laudabile: ex quo efficitur, ut, quod ſit honeſtum, id ſit ſolum bonum. Quod ni ita tenebimus; multa erunt, quæ nobis bona dicenda ſint.

XVI. Omitto divitias; quas, cum quivis, quamvis indignus, habere poſſit, in bonis non numero. Quod enim eſt bonum, id non quivis habere poteſt. Omitto nobilitatem famamque popularem, ſtultorum improborumque conſenſu excitatam. Hæc, quæ ſunt minima, tamen bona dicantur neceſſe eſt; candiduli dentes, venuſti oculi, color ſuavis, et ea, quæ Euryclea laudat Ulyſſi pedes abluens, *lenitudo orationis, mollitudo corporis.* Ea ſi bona ducemus, quid erit in philoſophi gravitate, quàm in vulgi opinione ſtultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius?

At enim eadem Stoici *præcipua* vel *producta* dicunt, quæ bona iſti. Dicunt illi quidem; ſed his vitam beatam compleri negant: hi autem ſine iis eſſe nullam putant; aut, ſi ſit beata, beatiſſimam certe negant. Nos autem volumus beatiſſimam; idque nobis Socratica illa concluſione confirmatur. Sic enim princeps ille philoſophiæ diſſerebat; *Qualis cujuſque animi affectus eſſet, talem eſſe hominem: qualis autem ipſe homo eſſet, talem ejus eſſe orationem; orationi autem facta ſimilia, factis vitam.* Affectus autem animi in bono viro laudabilis; et vita igitur laudabilis boni viri: et honeſta ergo, quoniam laudabilis: ex quibus, bonorum beatam vitam eſſe, concluditur.

Etenim, proh Deorum atque hominum fidem! parumne cognitum eſt ſuperioribus noſtris diſputationibus, an delectationis et otii conſumendi cauſâ locuti ſumus, ſapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, ſemper vacare? ſemper in animo ejus eſſe placidiſſimam pacem? Vir igitur temperatus, conſtans, ſine metu, ſine ægritudine, ſine alacritate ulla, ſine libidine, nonne beatus? At ſemper ſapiens talis: ſemper igitur

beatus. Jam vero quî poteſt vir bonus non ad id, quod laudabile ſit, omnia referre, quæ agit, quæque ſentit? Refert autem omnia ad beate vivendum: beata igitur vita laudabilis: nec quidquam ſine virtute laudabile: beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. Atque hoc ſic etiam concluditur, Nec in miſera vita quidquam eſt prædicabile aut gloriandum; nec in ea, quæ nec miſera ſit, nec beata: et eſt in aliqua vita prædicabile aliquid, et gloriandum, ac præ ſe ferendum; ut Epaminondas,

Conſiliis noſtris laus eſt attonſa Laconum:

ut Africanus,

A ſole exoriente, ſupra Mæoti' paludes,
Nemo eſt, qui factis me æquiperare queat.

Quòd ſi eſt; beata vita glorianda, et prædicanda, et præ ſe ferenda eſt; nihil eſt enim aliud, quod prædicandum et præ ſe ferendum ſit. Quibus poſitis, intelligis quid ſequatur. Et quidem, niſi ea vita beata eſt, quæ eſt eadem honeſta; ſit aliud neceſſe eſt melius vitâ beatâ. Quod erit enim honeſtum, certe fatebuntur eſſe melius. Ita erit beatâ vitâ melius aliquid; quo quid poteſt dici perverſius? Quid? cum fatentur ſatis magnam vim eſſe in vitiis ad miſeram vitam, nonne fatendum eſt, eandem vim in virtute eſſe ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria ſunt conſequentia. Quo loco quæro, quam vim habeat libra illa Critolai? qui, cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam boni lancem putet, ut terram et maria deprimat.

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum graviſſimum philoſophorum, exaggerantem tantopere virtutem, et extenuantem cætera et abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, ſed etiam beatiſſimam, ponere? Quod quidem niſi ſit, virtutum interitus conſequetur. Nam in quem cadit ægritudo, in eundem metum cadere neceſſe eſt; eſt enim metus futuræ ægritudinis ſollicita expectatio: in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia; ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad ſe præceptum illud Atrei pertinere;

Proinde ita parent ſe in vita, ut vinci neſciant.

Hic autem vincetur, ut dixi; nec modo vincetur, ſed etiam ſerviet. At nos virtutem ſemper liberam volumus, ſemper invictam. Quæ niſi ſunt, ſublata virtus eſt.

Atqui, ſi in virtute ſatis eſt præſidii ad bene vivendum, ſatis eſt etiam ad beate. Satis eſt enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re unquam terreamur, ſemperque ſimus invicti. Sequitur, ut nihil pœniteat, nihil deſit, nihil obſtet. Ergo omnia profluenter, abſolute, proſpere: igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus poteſt: ſatis ergo etiam ad beate. Etenim ut ſtultitia, etſi adepta eſt quod concupivit, nunquam ſe tamen ſatis conſecutam putat; ſic ſapientia ſemper eo contenta eſt quod adeſt, neque eam unquam ſui pœnitet.

XIX. Similemne putas C. Lælii unum conſulatum fuiſſe, et eum quidem cum repulſa; (ſi, cum ſapiens et bonus vir, qualis ille fuit, ſuffragiis præteritur, non populus a bono Conſule potius, quam ille a vano populo, repulſam fert) ſed tamen utrùm malles, te, ſi poteſtas eſſet, ſemel, ut Lælium, Conſulem, an, ut Cinnam, quater? Non dubito, tu quid reſponſurus ſis: itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem. Reſponderet enim alius fortaſſe, ſe non modo quatuor conſulatus uni anteponere; ſed unum diem Cinnæ, multorum et clarorum virorum totis ætatibus. Lælius, ſi digito quem attigiſſet, pœnas dediſſet. At Cinna, collegæ ſui, Conſulis Cn. Octavii, præcidi caput juſſit, P. Craſſi, L. Cæſaris, nobiliſſimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiæque cognita; M. Antonii, omnium eloquentiſſimi, quos ego audierim; C. Cæſaris, in quo mihi videtur fuiſſe ſpecimen humanitatis, ſalis, ſuavitatis, leporis. Beatuſne igitur, qui hos interfecit? Mihi contra non ſolum eò videtur miſer, quod ea fecit; ſed etiam quod ita ſe geſſit, ut ea facere ei liceret: etſi peccare nemini licet. Sed ſermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.

Utrùm tandem beatior C. Marius, tum cum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pene altero Lælio,

(nam hunc illi dico ſimillimum) an cùm civili bello victor, iratus, neceſſariis Catuli deprecantibus non ſemel reſpondit, ſed ſæpe, *Moriatur?* In quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quam is, qui tam ſcelerate imperavit. Nam cum accipere, quam facere, præſtat injuriam; tum morti jam ipſi adventanti paulum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu ſex ſuos obruere conſulatus, et contaminare extremum tempus ætatis.

XX. Duodequadraginta annos tyrannus Syracuſanorum fuit Dionyſius, cum v et xx natus annos dominatum occupaviſſet. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, ſervitute oppreſſam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus ſic ſcriptum accepimus, ſummam fuiſſe ejus in victu temperantiam, in rebuſque gerendis virum acrem et induſtrium, eundem tamen maleficum naturâ, et injuſtum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri neceſſe eſt miſerrimum. Ea enim ipſa quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia ſe poſſe cenſebat, conſequebatur. Qui, cum eſſet bonis parentibus atque honeſto loco natus, (etſi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque et æqualium familiaritatibus et conſuetudine propinquorum, haberet etiam more Græciæ quoſdam adoleſcentes amore conjunctos, credebat eorum nemini. Sed iis, quos ex familiis locupletum ſervos delegerat, quibus nomen ſervitutis ipſe detraxerat, et quibuſdam convenis, et feris barbaris corporis cuſtodiam committebat. Ita propter injuſtam dominatûs cupiditatem in carcerem quodammodo ipſe ſe incluſerat. Quin etiam, ne tonſori collum committeret, tondere filias ſuas docuit. Ita ſordido ancillarique artificio regiæ virgines, ut tonſtriculæ, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab iis ipſis, cum jam eſſent adultæ, ferrum removit, inſtituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam ſibi et capillum adurerent. Cumque duas uxores haberet, Ariſtomachen, civem ſuam, Doridem autem Locrenſem, ſic noctu ad eas ventitabat, ut omnia ſpecularetur et perſcrutaretur ante. Et, cum foſſam latam cubiculari lecto circumdediſſet, ejuſque foſſæ tranſitum ponticulo ligneo

conjunxiſſet; eum ipſum, cum forem cubiculi clauſerat, detorquebat. Idemque, cum in communibus ſuggeſtis conſiſtere non auderet, concionari ex turri alta ſolebat. Atque is, cùm pilâ ludere vellet, (ſtudioſe enim id factitabat) tunicamque poneret, adoleſcentulo, quem amabat, tradidiſſe gladium dicitur. Hìc cum quidam familiaris jocans dixiſſet, *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arriſiſſetque adoleſcens; utrumque juſſit interfici: alterum, quia viam demonſtraviſſet interimendi ſui; alterum, quia id dictum riſu approbaviſſet. Atque eo facto ſic doluit, ut nihil gravius tulerit in vita: quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic diſtrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates: cum huic obſecutus ſis, illi eſt repugnandum. Quanquam hic quidem tyrannus ipſe indicavit, quam eſſet beatus.

XXI. Nam cum quidam ex ejus aſſentatoribus Damocles commemoraret in ſermone copias ejus, opes, majeſtatem dominatûs, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum; negaretque unquam beatiorem quemquam fuiſſe; Viſne igitur, inquit, ô Damocle, quoniam hæc te vita delectat, ipſe eandem deguſtare, et fortunam experiri meam? Cum ſe ille cupere dixiſſet, collocari juſſit hominem in aureo lecto, ſtrato pulcherrimo, textili ſtragulo, magnificis operibus picto; abacoſque complures ornavit argento auroque cælato. Tum ad menſam eximiâ formâ pueros delectos juſſit conſiſtere, eoſque nutum illius intuentes diligenter miniſtrare. Aderant unguenta, coronæ; incendebantur odores; menſæ conquiſitiſſimis epulis extruebantur. Fortunatus ſibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium e lacunari, ſetâ equinâ aptum, demitti juſſit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos miniſtratores aſpiciebat, nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat in menſam: jam ipſæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet eſſe. Satiſne videtur declaraſſe Dionyſius, nihil eſſe ei beatum, cui ſemper aliquid terroris impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad juſtitiam remigraret, civibuſque libertatem et jura redderet: iis enim ſe adoleſcens in improvida ætate irretierat

erratis, eaque commiſerat, ut ſalvus eſſe non poſſet, ſi ſanus eſſe cœpiſſet.

XXII. Quantopere vero amicitias deſideraret, quarum infidelitatem extimeſcebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis; quorum cum alterum vadem mortis accepiſſet; alter, ut vadem ſuum liberaret, præſto fuiſſet ad horam morti deſtinatam; *Utinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus adſcriberer!* Quam huic erat miſerum, carere conſuetudine amicorum, ſocietate victûs, ſermone omnino familiari! homini præſertim docto a puero, et artibus ingenuis erudito. Muſicorum vero perſtudioſum accepimus, poetam etiam tragicum; quàm bonum, nihil ad rem. In hoc enim genere neſcio quo pacto magis, quam in aliis, ſuum cuique pulchrum eſt. Adhuc neminem cognovi poetam, (et mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui ſibi non optimus videretur. Sic ſe res habet. Te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionyſium redeamus; omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinoroſis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus eſſet, aut vellet omnino liber eſſe, ſibi amicum arbitrabatur. Non ego jam cum hujus vita, qua tetrius, miſerius, deteſtabilius excogitare nihil poſſum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum et plane ſapientium.

XXIII. Ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis poſt fuit, Archimedem. Cujus ego Quæſtor ignoratum ab Syracuſanis, cum eſſe omnino negarent, ſeptum undique et veſtitum vepribus et dumetis indagavi ſepulcrum. Tenebam enim quoſdam ſenariolos, quos in ejus monumento eſſe inſcriptos acceperam; qui declarabant, in ſummo ſepulcro ſphæram eſſe poſitam cum cylindro. Ego autem, cum omnia colluſtrarem oculis, (eſt enim ad portas Agragianas magna frequentia ſepulcrorum) animadverti columellam non multùm e dumis eminentem; in qua inerat ſphæræ figura, et cylindri. Atque ego ſtatim Syracuſanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipſum arbitrari eſſe, quod quærerem. Immiſſi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo cum patefactus eſſet aditus, ad adverſam baſim acceſſimus.

Apparebat epigramma exeſis poſterioribus partibus verſiculorum, dimidiatis fere. Ita nobiliſſima Græciæ civitas, quondam vero etiam doctiſſima, ſui civis unius acutiſſimi monumentum ignoraſſet, niſi ab homine Arpinate didiciſſet. Sed redeat, unde aberravit, oratio.

Quis eſt omnium, qui modo cum muſis, id eſt, cum humanitate et cum doctrina, habeat aliquod commercium, qui ſe non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitæ modum actionemque quærimus; alterius mens rationibus agitandis exquirendiſque alebatur, cum oblectatione ſolertiæ, qui eſt unus ſuaviſſimus paſtus animorum; alterius cæde et injuriis, cum et diurno et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. Quæ regna, quas opes ſtudiis eorum et delectationibus antepones? Etenim quæ pars optima eſt in homine, in ea ſitum eſſe neceſſe eſt illud, quod quæris, optimum. Quid eſt autem in homine ſagaci ac bona mente melius? Ejus bono fruendum eſt igitur, ſi beati eſſe volumus. Bonum autem mentis eſt virtus. Ergo hac beatam vitam contineri neceſſe eſt. Hinc omnia, quæ pulchra, honeſta, præclara ſunt, (ut ſupra dixi; ſed dicendum idem illud paulo uberius videtur) plena gaudiorum ſunt. Ex perpetuis autem pleniſque gaudiis cum perſpicuum ſit vitam beatam exiſtere, ſequitur ut ea exiſtat ex honeſtate.

XXIV. Sed, ne verbis ſolum attingamus ea, quæ volumus oſtendere, proponenda quædam quaſi moventia ſunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam præſtans vir optimis artibus, iſque animo parumper et cogitatione fingatur. Primùm, ingenio eximio ſit, neceſſe eſt; tardis enim mentibus virtus non facile comitatur. Deinde ad inveſtigandam veritatem ſtudio incitato; ex quo triplex ille animi fœtus exiſtet: unus in cognitione rerum poſitus, et in explicatione naturæ; alter in deſcriptione expetendarum fugiendarumve rerum; tertius in judicando, quid cuique rei ſit conſequens, quid repugnans; in quo ineſt omnis tum ſubtilitas diſſerendi, tum veritas judicandi.

Quo tandem igitur gaudio affici neceſſe eſt ſapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? Ut, cum totius mundi motus converſioneſque perſpexerit, ſideraque viderit innumerabilia cælo inhærentia cum ejus ipſius motu congruere certis infixa ſedibus; ſeptem alia ſuos quæque tenere curſus, multum inter ſe aut altitudine aut humilitate diſtantia, quorum vagi motus rata tamen et certa ſui curſus ſpatia definiant? Horum nimirum aſpectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quærerent. Inde eſt indagatio nata initiorum et tanquam ſeminum, unde eſſent omnia orta, generata, concreta; quæque cujuſque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in aliud viciſſitudo atque mutatio: unde terra, et quibus librata ponderibus: quibus cavernis maria ſuſtineantur: qua omnia delata gravitate medium mundi locum ſemper expetant, qui eſt idem infimus in rotundo.

XXV. Hæc tractanti animo, et noctes et dies cogitanti exiſtit illa a Deo Delphis præcepta cognitio, ut ipſa ſe mens agnoſcat, conjunctamque cum divina mente ſe ſentiat; ex quo inſatiabili gaudio compleatur. Ipſa enim cogitatio de vi et natura Deorum ſtudium incendit illius æternitatis imitandæ; neque ſe in brevitate vitæ collocatam putat, cum rerum cauſas, alias ex aliis aptas et neceſſitate nexas, videt. Quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum ratio tamen, menſque moderatur.

Hæc ille intuens atque ſuſpiciens, vel potius omnes partes oraſque circumſpiciens, quanta rurſus animi tranquillitate humana et citeriora conſiderat? Hinc illa cognitio virtutis exiſtit: efflorescunt genera, parteſque virtutum: invenitur, quid ſit, quod natura ſpectet extremum in bonis, quod in malis ultimum, quo referenda ſint officia, quæ degendæ ætatis ratio deligenda. Quibus et talibus rebus exquiſitis hoc vel maxime efficitur, quod hac diſputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum ſit ſe ipſa contenta.

Sequitur tertia, quæ per omnes partes ſapientiæ manat et funditur, quæ rem definit, genera diſpartit, ſequentia adjungit,

perfecta concludit, vera et falſa dijudicat, differendi ratio et ſcientia; ex qua cum ſumma utilitas exiſtit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna ſapientiâ. Sed hæc otii. Tranſeat idem iſte ſapiens ad rempublicam tuendam: quid eo poſſit eſſe præſtantius, cùm prudentiâ utilitatem civium cernat, juſtitiâ nihil in ſuam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variiſque virtutibus? Adjunge fructum amicitiarum; in quo a doctis poſitum eſt, cum conſilium omnis vitæ, conſentiens et pene conſpirans, tum ſumma jucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid hæc tandem vita deſiderat, quo ſit beatior? cui refertæ tot tantiſque gaudiis fortuna ipſa cedat neceſſe eſt. Quod ſi gaudere talibus bonis animi, id eſt virtutibus, beatum eſt, omneſque ſapientes iis gaudiis perfruuntur; omnes eos confiteri beatos eſſe, neceſſe eſt.

XXVI. Auditor. Etiamne in cruciatu, atque tormentis? Marcus. An tu me in viola putabas, aut in roſa dicere? An Epicuro, qui tantummodo induit perſonam philoſophi, et ſibi ipſe hoc nomen inſcripſit, dicere licebit, (quod quidem, ut habet ſe res, me tamen plaudente dicit) nullum ſapienti eſſe tempus, etſi uratur, torqueatur, ſecetur, quin poſſit exclamare, *Quam pro nihilo puto!* cum præſertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate: hæc noſtra, honeſta, turpia irrideat; dicatque, nos, in vocibus occupatos, inanes ſonos fundere; neque quidquam ad nos pertinere, niſi quod aut læve aut aſperum in corpore ſentiatur. Huic ergo, ut dixi, non multum differenti a judicio ferarum, oblivíſci licebit ſui? et tum fortunam contemnere, cum ſit omne et bonum ejus et malum in poteſtate fortunæ? tum dicere, ſe beatum in ſummo cruciatu atque tormentis, cum conſtituerit non modo, ſummum malum eſſe dolorem, ſed etiam ſolum?

Nec vero illa ſibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem conſuetudinemque patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem: ſed una ſe dicit recordatione acquieſcere præteritarum voluptatum: ut ſi quis æſtuans, cum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, ſe aliquando in Arpinati noſtro gelidis

fluminibus circumfuſum fuiſſe. Non enim video, quo modo ſedare poſſint mala præſentia præteritæ voluptates.

Sed cum is dicat ſemper beatum eſſe ſapientem, cui dicere hoc, ſi ſibi conſtare vellet, non liceret; quidnam faciendum eſt iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honeſtate careat, exiſtimant? Me quidem auctore, etiam Peripatetici, vetereſque Academici balbutire deſinant aliquando, aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum deſcenſuram.

XXVII. Sint enim tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum, quibus uſum me pluribus, quam ſoleo, intelligo, recedamus. Sint ſane illa genera bonorum, dum corporis et externa jaceant humi, et tantummodo, quia ſumenda ſunt, appellentur bona. Alia autem illa divina longe lateque ſe pandant, cælumque contingant; ea qui adeptus ſit, cur eum beatum modo, et non beatiſſimum etiam, dixerim? Dolorem vero ſapiens extimeſcet? Is enim huic maxime ſententiæ repugnat. Nam contra mortem noſtram atque noſtrorum, contraque ægritudinem et reliquas animi perturbationes ſatis eſſe videmur ſuperiorum dierum diſputationibus armati et parati. Dolor eſſe videtur acerrimus virtuti adverſarius. Is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam ſe debilitaturum minatur. Huic igitur ſuccumbet virtus? huic beata ſapientis et conſtantis viri vita cedet? Quam turpe, ô Dii boni! Pueri Spartiatæ non ingemiſcunt verberum dolore laniati. Adoleſcentium greges Lacedæmone vidimus ipſi incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morſu denique; ut exanimarentur prius, quam ſe victos faterentur. Quæ barbaria Indiâ vaſtior, aut agreſtior? In ea tamen gente primum ii, qui ſapientes habentur, nudi ætatem agunt, et Caucaſi nives hiemalemque vim perferunt ſine dolore: cumque ad flammam ſe applicaverint, ſine gemitu aduruntur. Mulieres vero in India, cum eſt cujuſvis earum vir mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. Plures enim ſingulis ſolent eſſe nuptæ. Quæ eſt victrix, ea læta, proſequentibus ſuis, una cum viro in rogum imponitur: illa

victa, mœſta diſcedit. Nunquam naturam mos vinceret; eſt enim ea ſemper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, deſidia animum infecimus; opinionibus, maloque more delinitum mollivimus. Egyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitatis erroribus, quamvis carnificinam prius ſubierint, quam ibim, aut aſpidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam ſi imprudentes quippiam fecerint, pœnam nullam recuſent.

De hominibus loquor. Quid beſtiæ? non frigus, non famem, non montivagos atque ſilveſtres curſus, luſtrationeſque patiuntur? Non pro ſuo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quæ perferant, quæque patiantur ambitioſi, honoris cauſâ; laudis ſtudioſi, gloriæ gratiâ; amore incenſi, cupiditatis. Plena vita exemplorum eſt. Sed adhibeat oratio modum, et redeat illuc, unde deflexit.

XXVIII. Dabit, dabit, inquam, ſe in tormenta vita beata; nec juſtitiam, temperantiam, in primiſque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam proſecuta, cum tortoris os viderit, conſiſtet; virtutibuſque omnibus ſine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, reſiſtet extra fores, ut ante dixi, limenque carceris. Quid enim eâ fœdius, quid deformius ſolâ relictâ, comitatu pulcherrimo ſegregatâ? Quod tamen fieri nullo pacto poteſt. Nec enim virtutes ſine beata vita cohærere poſſunt, nec illa ſine virtutibus. Itaque eam tergiverſari non ſinent, ſecumque rapient, ad quemcunque ipſæ dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis eſt enim proprium, nihil, quod pœnitere poſſit, facere, nihil invitum; ſplendide, conſtanter, graviter, honeſte omnia: nihil ita expectare, quaſi certo futurum; nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidiſſe videatur; omnia ad ſuum arbitrium referre; ſuis ſtare judiciis. Quo quid ſit beatius, mihi certe in mentem venire non poteſt.

Stoicorum quidem facilis concluſio eſt. Qui cum finem bonorum eſſe ſenſerint, congruere naturæ, cumque ea convenienter vivere; cum id ſit in ſapiente ſitum, non officio ſolum, verum etiam poteſtate; ſequatur neceſſe eſt, ut, cujus in poteſtate

ſummum bonum, in ejuſdem vita beata ſit: ita fit ſemper vita beata ſapientis. Habes, quæ fortiſſime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc eſt, niſi quid tu melius attuleris, etiam veriſſime.

XXIX. Auditor. Melius quidem afferre nihil poſſum: ſed a te impetrarim libenter, niſi moleſtum ſit, (quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ diſciplinæ, libaſque ex omnibus, quodcunque te maxime ſpecie veritatis movet) quod paulo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut ſine retractatione libere dicere auderent, ſapientes eſſe ſemper *beatiſſimos*; id velim audire, quemadmodum his putes conſentaneum eſſe id dicere. Multa enim a te contra iſtam ſententiam dicta ſunt, et Stoicorum ratione concluſa.

Marcus. Utamur igitur libertate, qua nobis ſolis in philoſophia licet uti; quorum oratio nihil ipſa judicat, ſed habetur in omnes partes, ut ab aliis poſſit ipſa per ſeſe, nullius auctoritate adjuncta, judicari. Et quoniam videris hoc velle, ut, quæcunque diſſentientium philoſophorum ſententia ſit de finibus, tamen virtus ſatis habeat ad vitam beatam præſidii, quod quidem Carneadem diſputare ſolitum accepimus; ſed is, ut contra Stoicos, quos ſtudioſiſſime ſemper refellebat, et contra quorum diſciplinam ingenium ejus exarſerat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte poſuerunt; confecta res eſt: neceſſe eſt ſemper beatum eſſe ſapientem. Sed quæramus unamquamque reliquorum ſententiam, ſi fieri poteſt, ut hoc præclarum quaſi decretum beatæ vitæ poſſit omnium ſententiis et diſciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defenſæque ſententiæ: primum ſimplices quatuor: Nihil bonum, niſi honeſtum, ut Stoici: Nihil bonum, niſi voluptatem, ut Epicurus: Nihil bonum, niſi vacuitatem doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, niſi naturæ primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos diſſerebat. Hæc igitur ſimplicia. Illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, ſecunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici; nec multo veteres

Academici ſecus. Voluptatem cum honeſtate Dinomachus et Callipho copulavit. Indolentiam autem honeſtati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hæ ſunt ſententiæ, quæ ſtabilitatis aliquid habeant : nam Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt.

Hi quid poſſint obtinere videamus, omiſſis Stoicis ; quorum ſatis videor defendiſſe ſententiam. Et Peripateticorum quidem explicata cauſa eſt ; præter Theophraſtum, et ſi qui illum ſecuti imbecillius horrent dolorem et reformidant. Reliquis quidem licet facere id quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent : quam cum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copioſe ſolent, reliqua ex collatione facile eſt conterere, atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam eſſe dicunt, negare, eos eſſe beatos, qui illam adepti ſunt. Quanquam enim ſint in quibuſdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet.

XXXI. Nam ut quæſtuoſa mercatura, fructuoſa aratio, dicitur ; non ſi altera ſemper omni damno, altera omni tempeſtatis calamitate ſemper vacet, ſed ſi multo majore ex parte extat in utraque felicitas ; ſic vita, non ſolum ſi undique referta bonis eſt, ſed ſi multo majore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici poteſt. Sequetur igitur, horum ratione, vel ad ſupplicium beata vita virtutem, cumque ea deſcendet in taurum, Ariſtotele, Xenocrate, Speuſippo, Polemone auctoribus, nec eam minimis blandimentis corrupta deſeret. Eadem Calliphontis erit, Diodorique ſententia ; quorum uterque honeſtatem ſic complectitur, ut omnia, quæ ſine ea ſint, longe et retro ponenda cenſeat. Reliqui habere ſe videntur anguſtius, enatant tamen ; Epicurus, Hieronymus, et ſi qui ſunt, qui diſertum illum Carneadem curent defendere. Nemo eſt enim, quin eorum bonorum animum putet eſſe judicem, eumque condoceſaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, poſſit contemnere. Nam quæ tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis cauſa, et hercle omnium reliquorum.

Quis enim parum eſt contra mortem aut dolorem paratus ?

Ordiamur ab eo, ſi placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem, timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat; maximiſque doloribus affectus, eos ipſos inventorum ſuorum memoriâ et recordatione confutat: nec hæc ſic agit, ut ex tempore quaſi effutire videatur; de morte enim iſta ſentit, ut, diſſoluto animante, ſenſum extinctum putet; quod autem ſenſu careat, nihil ad nos id judicet pertinere. Item de dolore certa habet, quæ ſequatur; cujus magnitudinem brevitate conſolatur, longinquitatem lenitate. Quid tandem? iſti grandiloqui contra hæc duo, quæ maxime angunt, melius ſe habent quam Epicurus? An ad cætera, quæ mala putantur, non et Epicurus et reliqui philoſophi ſatis parati videntur? Quis non paupertatem extimeſcit? neque tamen quiſquam philoſophorum.

XXXII. Hic vero ipſe quam parvo eſt contentus? nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis ſumptibus copiæ ſuppetant; cum procul ab iis omnibus rebus abſit, cur pecuniam magnopere deſideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharſis potuit pro nihilo pecuniam ducere; noſtrates philoſophi facere non poterunt? Illius epiſtola fertur his verbis, ANACHARSIS HANNONI SALUTEM. *Mihi amictui eſt Scythicum tegmen; calceamentum, ſolorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames: lacte, caſeo, carne veſcor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem iſta, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel Diis immortalibus dona.* Omnes fere philoſophi omnium diſciplinarum, niſi quos a recta ratione natura vitioſa detorſiſſet, hoc eodem animo eſſe potuerunt.

Socrates, in pompa cum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non deſidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attuliſſent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præſertim, maxima, abduxit legatos ad cœnam in Academiam; iis appoſuit tantum, quod ſatis eſſet, nullo apparatu. Cum poſtridie rogarent eum, cui numerari juberet;

Quid? vos heſternâ, inquit, *cœnulâ non intellexiſtis, me pecunia non egere?* Quos cum triſtiores vidiſſet, xxx minas accepit, ne aſpernari regis liberalitatem videretur.

At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, ſi quid opus eſſet, *Nunc quidem paululum*, inquit, *a ſole*. Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem diſputare ſolebat, quantò regem Perſarum vitâ fortunâque ſuperaret. Sibi nihil deeſſe; illi nihil ſatis unquam fore. Se ejus voluptates non deſiderare, quibus nunquam ſatiari ille poſſet; ſuas eum conſequi nullo modo poſſe.

XXXIII. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviſerit; non nimis fortaſſe ſubtiliter, utiliter tamen: partim eſſe naturales, et neceſſarias; partim naturales, et non neceſſarias; partim neutrum. Neceſſarias ſatiari poſſe pene nihilo; divitias enim naturæ parabiles eſſe. Secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile eſſe cenſet, nec vero ad carendum. Tertias, quod eſſent plane inanes, neque neceſſitatem modo, ſed ne naturam quidem attingerent, funditus ejiciendas putavit.

Hoc loco multa ab Epicureis diſputantur, eæque voluptates ſingillatim extenuantur; quarum genera non contemnunt, quærunt tamen copiam. Nam et obſcœnas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio ſitas eſſe dicunt; eaſque, ſi natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, ſed forma, ætate, figura metiendas putant: ab iiſque abſtinere minime eſſe difficile, ſi aut valetudo, aut officium, aut fama poſtulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile eſſe, ſi non obſit; prodeſſe nunquam. Totumque hoc de voluptate ſic ille præcepit, ut voluptatem ipſam per ſe, quia voluptas ſit, ſemper optandam expetendamque putet; eademque ratione dolorem ob id ipſum, quia dolor ſit, ſemper eſſe fugiendum. Itaque hac uſurum compenſatione ſapientem, ut voluptatem fugiat, ſi ea majorem dolorem effectura ſit; et dolorem ſuſcipiat, majorem efficientem voluptatem; omniaque jucunda, quanquam ſenſu corporis judicentur, ad animum referri tamen. Quocirca corpus gaudere

tamdiu, dum præſentem ſentiret voluptatem; animum et præſentem percipere pariter cum corpore, et proſpicere venientem, nec præteritam præterfluere ſinere. Ita perpetuas et contextas voluptates in ſapiente fore ſemper, cum expectationi ſperatarum voluptatum, perceptarum memoria jungeretur. Atque iis ſimilia ad victum etiam tranferuntur, extenuanturque magnificentia et ſumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta ſit.

XXXIV. Etenim quis hoc non videt, deſideriis iſta condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibiſſet, negavit unquam ſe bibiſſe jucundius. Nunquam videlicet ſitiens biberat. Nec eſuriens Ptolemæus ederat; cui cum peragranti Ægyptum, comitibus non conſecutis, cibarius in caſa panis datus eſſet, nihil viſum eſt illo pane jucundius. Socratem ferunt, cum uſque ad veſperum contentius ambularet, quæſitumque eſſet ex eo, quare id faceret; reſpondiſſe, ſe, quo melius cœnaret, obſonare ambulando famem. Quid? victum Lacedæmoniorum in phiditiis nonne videmus? ubi cum tyrannus cœnaviſſet Dionyſius, negavit ſe jure illo nigro, quod cœnæ caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat, Minime mirum, condimenta enim defuerunt. Quæ tandem, inquit ille? Labor in venatu, ſudor, curſus ad Eurotam, fames, ſitis. His enim rebus Lacedæmoniorum epulæ condiuntur. Atque hoc non ex hominum more ſolum, ſed etiam ex beſtiis, intelligi poteſt; quæ, ut quidquid objectum eſt, quod modo naturâ non ſit alienum, eo contentæ non quærunt amplius. Civitates quædam univerſæ, more doctæ, parſimonia delectantur, ut de Lacedemoniis paulo ante diximus. Perſarum a Xenophonte victus exponitur; quos negat ad panem adhibere quidquam, præter naſturcium. Quanquam, ſi quædam etiam ſuaviora natura deſideret, quam multa ex terra arboribuſque gignuntur cùm copia facili, tum ſuavitate præſtanti? Adde ſiccitatem, quæ conſequitur hanc continentiam in victu. Adde integritatem valetudinis. Confer ſudantes, ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime ſequantur, eos minime conſequi; jucunditatemque victûs eſſe in deſiderio, non in ſatietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis, ferunt, cum cœnaviſſet apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus eſſet, vidiſſetque eum poſtridie, dixiſſe; *Veſtræ quidem cœnæ non ſolum in præſentia, ſed etiam poſtero die, jucundæ ſunt.* Quid, quòd ne mente quidem recte uti poſſumus, multo cibo et potione completi? Eſt præclara epiſtola Platonis ad Dionis propinquos; in qua ſcriptum eſt his fere verbis: "Quo cum veniſſem, vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum Syracuſiarumque menſarum, nullo modo mihi placuit; "bis in die ſaturum fieri, nec unquam pernoctare ſolum; "cæteraque quæ comitantur huic vitæ, in qua ſapiens nemo efficietur "unquam, moderatus vero multo minus. Quæ enim natura tam "mirabiliter temperari poteſt?

Quo modo igitur jucunda vita poteſt eſſe, a qua abſit prudentia, abſit moderatio? Ex quo Sardanapali opulentiſſimi Syriæ regis error agnoſcitur, qui incidi juſſit in buſto;

Hæc habeo, quæ edi, quæque exſaturata libido
Hauſit: at illa jacent multa et præclara relicta.

Quid aliud, inquit Ariſtoteles, in bovis, non in regis, ſepulcro inſcriberes? Hæc habere ſe mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur.

Cur igitur divitiæ deſiderentur? aut ubi paupertas beatos eſſe non ſinit? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis eſt, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? Eſt enim earum omnium rerum noſtra in urbe ſumma in publico copia. Quæ qui privati habent, nec tam multa et raro vident, cum in ſua rura venerunt; quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies me deficiet, ſi velim paupertatis cauſam defendere. Aperta enim res eſt, et quotidie nos ipſa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offenſio, ſapientem beatum eſſe prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus, et hæc, quæ expetitur, gloria moleſtiæ habeat, quam voluptatis. Leviculus ſane noſter

Demoſthenes, qui illo ſuſurro delectari ſe dicebat aquam ferentis mulierculæ, ut mos in Græcia eſt, inſuſurrantiſque alteri, *Hic eſt ille Demoſthenes*. Quid hoc levius? At quantus orator? Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipſe ſecum.

Intelligendum eſt igitur, nec gloriam popularem ipſam per ſe expetendam, nec ignobilitatem extimeſcendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus; *neque me quiſquam ibi agnovit*. Conſtantem hominem et gravem! qui glorietur, a gloria ſe abfuiſſe. An tibicines, iique, qui fidibus utuntur, ſuo, non multitudinis arbitrio, cantus numeroſque moderantur? Vir ſapiens, multò arte majore præditus, non quid veriſſimum ſit, ſed quid velit vulgus, exquiret? An quidquam ſtultius, quam, quos ſingulos, ſicut operarios barbaroſque contemnas, eos aliquid putare eſſe univerſos? Ille vero noſtras ambitiones levitateſque contemnet, honoreſque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos neſcimus, antequam pœnitere cœpit, contemnere.

Eſt apud Heraclitum phyſicum de principe Epheſiorum Hermodoro; univerſos ait Epheſios eſſe morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti ſunt; *Nemo de nobis unus excellat*; *ſin quis extiterit, alio in loco et apud alios ſit*. An hoc non ita fit omni in populo? Nonne omnem exſuperantiam virtutis oderunt? Quid? Ariſtides (malo enim Græcorum, quam noſtra proferre) nonne ob eam cauſam expulſus eſt patria, quod præter modum juſtus eſſet? Quantis igitur moleſtiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? Quid eſt enim dulcius otio literato? Iis dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturæ, et in hoc ipſo mundo cælum, terras, maria cognoſcimus.

XXXVII. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimeſcendum ſit? Exilium, credo; quod in maximis malis ducitur. Id ſi propter alienam et offenſam populi voluntatem malum eſt; quam ſit ea contemnenda, paulo ante dictum eſt. Sin abeſſe a patria miſerum eſt; plenæ miſerorum provinciæ ſunt, ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. At multantur bonis exules. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Jam vero exilium, ſi rerum

naturam, non ignominiam nominis quærimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua ætates ſuas philoſophi nobiliſſimi conſumpſerunt, Xenocrates, Crantor, Arceſilas, Lacydes, Ariſtoteles, Theophraſtus, Zeno, Cleanthes, Chryſippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Poſidonius, innumerabiles alii; qui, ſemel egreſſi, nunquam domum reverterunt.

At enim non erit ſine ignominia. Ignominia afficere poterit ſapientem? De ſapiente enim hæc omnis oratio eſt; cui jure id accidere non poſſit: nam jure exulantem conſolari non oportet.

Poſtremo ad omnes caſus facillima ratio eſt eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quæ ſequuntur in vita, ut, quocunque hæc loco ſuppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari poteſt,

Patria eſt, ubicunque eſt bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cujatem ſe eſſe diceret, *Mundanum*, Inquit. Totius enim mundi ſe incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo æquiſſimo Athenis exul philoſophabatur? Cui tamen illud ipſum non accidiſſet, ſi in republica quieſcens Epicuri legibus paruiſſet. Quî enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? Aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arceſilam, quo eſſet beatior? Quanti vero iſta civitas æſtimanda eſt, ex qua boni ſapienteſque pelluntur? Demaratus quidem Tarquinii, regis noſtri, pater, tyrannum Cypſelum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, et ibi ſuas fortunas conſtituit, ac liberos procreavit. Num ſtulte antepoſuit exilii libertatem domeſticæ ſervituti?

XXXVIII. Jam vero motus animi, ſollicitudines, ægritudineſque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non ſine cauſa igitur Epicurus auſus eſt dicere, ſemper in pluribus bonis eſſe ſapientem, quia ſemper ſit in voluptatibus; ex quo effici putat ille, quod quærimus, ut ſapiens ſemper beatus ſit. Etiamne, ſi ſenſibus carebit oculorum, ſi aurium? Etiam. Nam iſta ipſa contemnit. Primum enim, horribilis iſta cæcitas quibus

tandem caret voluptatibus? Cum quidam etiam diſputent, cæteras voluptates in ipſis habitare ſenſibus; quæ autem aſpectu percipiantur, ea non verſari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ guſtemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipſa, ubi ſentimus, parte verſentur; in oculis tale nihil fit. Animus accipit quæ videmus. Animo autem multis modis variiſque delectari licet, etiam ſi non adhibeatur aſpectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere eſt, cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad inveſtigandum adhibet oculos advocatos. Etenim, ſi nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti ſimilis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici eſt quidem paulo obſcœnius, ſed non abſurda ſententia eſt; cujus cæcitatem cum mulierculæ lamentarentur, *Quid agitis?* inquit; *an vobis nulla videtur voluptas eſſe nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, et ex magiſtratibus et ex rebus geſtis intelligimus, in illo ſuo caſu nec privato nec publico muneri defuiſſe. C. autem Druſi domum compleri a conſultoribus ſolitam accepimus: cum, quorum res eſſet, ſua ipſi non videbant, cæcum adhibebant ducem.

XXXIX. Pueris nobis Cn. Aufidius Prætorius et in ſenatu ſententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Græcam ſcribebat hiſtoriam, et videbat in literis. Diodotus Stoicus, cæcus, multos annos domi noſtræ vixit. Is vero, quod credibile vix eſſet, cum in philoſophia multo etiam magis aſſidue quam antea verſaretur, et cum fidibus Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes et dies legerentur, (quibus in ſtudiis oculis non egebat) tum, quod ſine oculis fieri poſſe vix videretur, geometriæ munus tuebatur, verbis præcipiens diſcentibus, unde, quo, quamque lineam ſcriberent. Aſclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philoſophum, cum quidam quæreret, quid ei cæcitas attuliſſet, reſpondiſſe, *Puero ut uno eſſet comitatior.* Ut enim vel ſumma paupertas tolerabilis ſit, ſi liceat, quod quibuſdam Græcis quotidie; ſic cæcitas ferri facile poſſit, ſi non deſint ſubſidia valetudinum.

Democritus, luminibus amiſſis, alba ſcilicet et atra diſcernere non poterat; at vero bona, mala; æqua, iniqua; honeſta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat; et ſine varietate colorum licebat vivere beate; ſine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri animi etiam aciem aſpectu oculorum arbitrabatur; et, cum alii ſæpe, quod ante pedes eſſet, non viderent, ille infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate conſiſteret. Traditum eſt etiam, Homerum cæcum fuiſſe. At ejus picturam, non poeſim, videmus. Quæ regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ ſpecies formæ, quæ pugna, quæ acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus eſt, ut, quæ ipſe non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid ergo aut Homero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam docto, defuiſſe unquam arbitramur?

Aut, ni ita ſe res haberet, Anaxagoras, aut hic ipſe Democritus, agros et patrimonia ſua reliquiſſent? huic diſcendi quærendique divinæ delectationi toto ſe animo dediſſent? Itaque augurem Tireſiam, quem ſapientem fingunt poetæ, nunquam inducunt deplorantem cæcitatem ſuam: at vero Polyphemum Homerus, cum immanem ferumque finxiſſet, cum ariete etiam colloquentem facit, ejuſque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi poſſet, et, quæ vellet, attingere. Recte hic quidem; nihilo enim erat ipſe Cyclops, quam aries ille, prudentior.

XL. In ſurditate vero quidnam eſt mali? Erat ſurdaſter M. Craſſus; ſed aliud moleſtius, quod male audiebat; etiam ſi, ut mihi videbatur, injuriâ. Epicurei noſtri Græce fere neſciunt, nec Græci Latine. Ergo hi in illorum, et illi in horum, ſermone ſurdi: omneſque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ ſunt innumerabiles, ſurdi profecto ſumus. At vocem citharœdi non audiunt: ne ſtridorem quidem ſerræ tum, cum acuitur; aut grunnitum, cum jugulatur, ſuis; nec, cum quieſcere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, ſi cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi ſint inventi, multos beate vixiſſe ſapientes. Deinde multo majorem percipi poſſe legendis his, quam audiendis, voluptatem.

Tum, ut paulo ante cæcos ad aurium traducebamus voluptatem, ſic licet ſurdos ad oculorum. Etenim, qui ſecum loqui poterit, ſermonem alterius non requiret. Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus ſit; prematur etiam doloribus acerrimis corporis, qui primùm per ſe ipſi plerumque conficiunt hominem; ſin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut cauſa ſit, cur ferantur; quid eſt tandem, Dii boni! quod laboremus? Portus enim præſto eſt, quoniam mors ibidem eſt, æternum nihil ſentienti receptaculum. Theodorus Lyſimacho mortem minitanti; *Magnum vero*, inquit, *effeciſti, ſi cantharidis vim conſecutus es*. Paulus Perſæ deprecanti, ne in triumpho duceretur, *In tua id quidem poteſtate eſt*. Multa primo die, cum de ipſa morte quæreremus, non pauca etiam poſtero, cum ageretur de dolore, ſunt dicta de morte; quæ qui recordetur, haud ſane periculum eſt, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam, putet.

XLI. Mihi quidem in vita ſervanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur; Aut bibat, inquit, aut abeat. Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi; aut, ne ſobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante diſcedat: ſic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit et Hieronymus. Quod ſi ii philoſophi, quorum ea ſententia eſt, ut virtus per ſe ipſa nihil valeat; omneque quod honeſtum nos et laudabile eſſe dicimus, id illi caſſum quiddam et inani vocis ſono decoratum eſſe dicant, et tamen ſemper beatum cenſent eſſe ſapientem; quid tandem a Socrate et Platone profectis philoſophis faciendum putes? Quorum alii tantam præſtantiam in bonis animi eſſe dicunt, ut ab his corporis et externa obſcurentur. Alii autem hæc ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controverſiam ſolebat, tanquam honorarius arbiter, judicare Carneades. Nam cum, quæcunque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valetudini, cæteris rebus generis ejuſdem, quam Stoici; cum ea re, non verbis, ponderarentur;

cauſam eſſe diffidendi negabat. Quare hunc locum cæterarum diſciplinarum philoſophi, quemadmodum obtinere poſſint, ipſi viderint. Mihi tamen gratum eſt, quod de ſapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philoſophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane eſt eundum, has quinque dierum diſputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conſcripturum arbitror, (ubi enim melius uti poſſumus hoc, cuicuimodi eſt, otio?) ad Brutumque noſtrum hos libros alteros quinque mittemus; a quo non modo impulſi ſumus ad philoſophicas ſcriptiones, verum etiam laceſſiti. In quo quantum cæteris profuturi ſumus, non facile dixerimus: noſtris quidem acerbiſſimis doloribus, variiſque, et undique circumfuſis moleſtiis, alia nulla potuit inveniri levatio.

DE
NATURA DEORUM,
AD M. BRUTUM,
LIBER PRIMUS.

I. CUM multæ res in philoſophia nequaquam ſatis adhuc explicatæ ſint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras) et perobſcura quæſtio eſt de natura Deorum; quæ et ad agnitionem animi pulcherrima eſt, et ad moderandam religionem neceſſaria. De qua tam variæ ſunt doctiſſimorum hominum, tamque diſcrepantes ſententiæ, ut magno argumento eſſe debeat, cauſam, id eſt principium, philoſophiæ, eſſe ſcientiam; prudenterque Academicos a rebus incertis aſſenſionem cohibuiſſe. Quid eſt enim temeritate fortius? aut quid tam temerarium, tamque indignum ſapientis gravitate atque conſtantia, quam aut falſum ſentire, aut, quod non ſatis explorate perceptum ſit et cognitum, ſine ulla dubitatione defendere?

Velut in hac quæſtione, plerique (quod maxime veriſimile eſt, et quo omnes duce natura vehimur) Deos eſſe dixerunt: dubitare ſe Protagoras: nullos eſſe omnino Diagoras Melius, et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero Deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in varietate ac diſſenſione, ut eorum moleſtum ſit dinumerare ſententias. Nam et de figuris Deorum, et de locis atque ſedibus, et actione vitæ multa dicuntur; deque his ſumma philoſophorum diſſenſione certatur. Quod vero maxime rem cauſamque continet, utrùm nihil agant, nihil moliantur, omni

curatione et adminiſtratione rerum vacent; an contra ab his et a principio omnia facta et conſtituta ſint, et ad infinitum tempus regantur atque moveantur, in primis magna diſſenſio eſt; eaque niſi dijudicetur, in ſummo errore neceſſe eſt homines atque in maximarum rerum ignoratione verſari.

II. Sunt enim philoſophi, et fuerunt, qui omnino nullam habere cenſerent humanarum rerum procurationem Deos. Quorum ſi vera ſententia eſt, quæ poteſt eſſe pietas? quæ ſanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia pure ac caſte tribuenda Deorum numini ita ſunt, ſi animadvertuntur ab his, et ſi eſt aliquid a Diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem Dii nec poſſunt nos juvare, nec volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec eſt quod ab his ad hominum vitam permanare poſſit; quid eſt, quòd ullos Diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In ſpecie autem fictæ ſimulationis, ſicut reliquæ virtutes, ita pietas ineſſe non poteſt; cum qua ſimul et ſanctitatem et religionem tolli neceſſe eſt: quibus ſublatis, perturbatio vitæ ſequitur, et magna confuſio. Atque haud ſcio, an, pietate adverſus Deos ſublata, fides etiam et ſocietas humani generis, et una excellentiſſima virtus, juſtitia, tollatur.

Sunt autem alii philoſophi, et hi quidem magni atque nobiles, qui Deorum mente atque ratione omnem mundum adminiſtrari et regi cenſeant; neque vero id ſolum, ſed etiam ab iiſdem vitæ hominum conſuli et provideri. Nam et fruges, et reliqua, quæ terra pariat, et tempeſtates, ac temporum varietates, cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubeſcant, a Diis immortalibus tribui generi humano putant; multaque, quæ dicentur in his libris, colligunt, quæ talia ſunt, ut ea ipſa Dii immortales ad uſum hominum fabricati pene videantur. Contra quos Carneades ita multa diſſeruit, ut excitaret homines non ſocordes ad veri inveſtigandi cupiditatem. Res enim nulla eſt, de qua tantopere non ſolum indocti, ſed etiam docti, diſſentiant. Quorum opiniones cum tam variæ ſint, tamque inter ſe diſſidentes; alterum fieri profecto poteſt, ut earum nulla, alterum certe non poteſt, ut plus unâ, vera ſit.

III. Qua quidem in cauſa et benevolos objurgatores placare, et invidos vituperatores confutare poſſumus, ut alteros reprehendiſſe pœniteat, alteri didiciſſe ſe gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi ſunt; qui inimice inſectantur, repellendi. Multum autem fluxiſſe video de libris noſtris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque ſermonem, partim admirantium, unde hoc philoſophandi nobis ſubito ſtudium extitiſſet; partim, quid quaque de re certi haberemus, ſcire cupientium. Multis etiam ſenſi mirabile videri, eam nobis potiſſimum probatam eſſe philoſophiam, quæ lucem eriperet, et quaſi noctem quandam rebus offunderet, deſertæque diſciplinæ et jam pridem relictæ patrocinium nec-opinatum a nobis eſſe ſuſceptum. Nos autem nec ſubito cœpimus philoſophari; nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo ſtudio operam curamque conſumpſimus; et, cum minime videbamur, tum maxime philoſophabamur. Quod et orationes declarant, refertæ philoſophorum ſententiis; et doctiſſimorum hominum familiaritates, quibus ſemper domus noſtra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Poſidonius, a quibus inſtituti ſumus. Et, ſi omnia philoſophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea præſtitiſſe, quæ ratio et doctrina præſcripſerit.

IV. Sin autem quis requirit, quæ cauſa nos impulerit, ut hæc tam ſero literis mandaremus, nihil eſt, quod expedire tam facile poſſimus. Nam, cum otio langueremus, et is eſſet reipublicæ ſtatus, ut eam unius conſilio atque cura gubernari neceſſe eſſet, primum ipſius reipublicæ cauſâ philoſophiam noſtris hominibus explicandam putavi, magni exiſtimans intereſſe ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves tamque præclaras Latinis etiam literis contineri. Eoque me minus inſtituti mei pœnitet, quòd facile ſentio, quam multorum non modo diſcendi, ſed etiam ſcribendi, ſtudia commoverim. Complures enim Græcis inſtitutionibus eruditi ea, quæ didicerant, cum civibus ſuis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis accepiſſent, Latine dici poſſe diffiderent. Quo in genere tantum profeciſſe

videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copiâ vinceremur.

Hortata etiam eſt, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magnâ et gravi commota injuriâ. Cujus ſi majorem aliquam levationem reperire potuiſſem, non ad hanc potiſſimum confugiſſem. Ea vero ipſa nulla ratione melius frui potui, quam ſi me non modo ad legendos libros, ſed etiam ad totam philoſophiam pertractandam, dediſſem. Omnes autem ejus partes atque omnia membra tum facillime noſcuntur, cum totæ quæſtiones ſcribendo explicantur. Eſt enim admirabilis quædam continuatio ſerieſque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter ſe aptæ colligatæque videantur.

V. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipſi ſentiamus, curioſius id faciunt, quam neceſſe eſt. Non enim tam auctoritatis in diſputando, quam rationis, momenta quærenda ſunt. Quin etiam obeſt plerumque iis, qui diſcere volunt, auctoritas eorum, qui ſe docere profitentur. Deſinunt enim ſuum judicium adhibere; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare ſoleo id, quod de Pythagoreis accepimus; quos ferunt, ſi quid affirmarent in diſputando, cum ex iis quæreretur, quare ita eſſet, reſpondere ſolitos, *Ipſe dixit*. Ipſe autem erat Pythagoras. Tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam ſine ratione valeret auctoritas.

Qui autem mirantur, nos hanc potiſſimum diſciplinam ſecutos, his quatuor Academicis libris ſatis reſponſum videtur. Nec vero deſertarum relictarumque rerum patrocinium ſuſcepimus. Non enim hominum interitu ſententiæ quoque occidunt; ſed lucem auctoris fortaſſe deſiderant: ut hæc in philoſophia ratio contra omnia diſſerendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arceſila, confirmata a Carneade, uſque ad noſtram viguit ætatem; quam nunc propemodum orbam eſſe in ipſa Græcia intelligo: quod non Academiæ vitio, ſed tarditate hominum, arbitror contigiſſe. Nam ſi ſingulas diſciplinas percipere magnum eſt; quanto majus omnes? quod facere iis neceſſe eſt, quibus propoſitum eſt, veri reperiendi cauſâ, et contra omnes philoſophos et pro omnibus dicere. Cujus rei tantæ

tamque difficilis facultatem conſecutum eſſe me non profiteor; ſecutum eſſe præ me fero. Nec tamen fieri poteſt, ut, qui hac ratione philoſophentur, ii nihil habeant, quod ſequantur. Dictum eſt omnino hac de re alio loco diligentius; ſed quia nimis indociles quidam, tardique ſunt, admonendi videntur ſæpius. Non enim ſumus ii, quibus nihil verum eſſe videatur; ſed ii, qui omnibus veris falſa quædam adjuncta eſſe dicamus, tanta ſimilitudine, ut in iis nulla inſit certa judicandi, et aſſentiendi nota. Ex quo exiſtit et illud, multa eſſe probabilia; quæ quanquam non perciperentur, tamen quia viſum haberent quendam inſignem et illuſtrem, his ſapientis vita regeretur.

VI. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio ſententias philoſophorum de natura Deorum. Quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quæ ſit earum vera, judicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, ſi aut conſenſerint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum ſit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebis,

Pro Deûm, popularium omnium, omnium adoleſcentium
Clamo, poſtulo, obſecro, oro, ploro, atque imploro fidem;

non leviſſima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate facinora capitalia:
Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

ſed ut adſint, cognoſcant, animadvertant, quid de religione, pietate, ſanctitate, cæremoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris, ſacrificiiſque ſolennibus, quid de ipſis auſpiciis, quibus nos præſumus, exiſtimandum ſit. Hæc enim omnia ad hanc de Diis immortalibus quæſtionem referenda ſunt. Profecto eos ipſos, qui ſe aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctiſſimorum hominum de maxima re tanta diſſenſio.

Quod cum ſæpe alias, tum maxime animadverti, cum apud C. Cottam, familiarem meum, accurate ſane et diligenter de Diis immortalibus diſputatum ſit. Nam, cum feriis Latinis ad eum ipſius rogatu arceſſituque veniſſem, offendi eum ſedentem in exhedra, et cum C. Velleio ſenatore diſputantem; ad quem tum Epicurei primas ex noſtris hominibus deferebant. Aderat etiam

Q. Lucilius Balbus; qui tantos progreſſus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. Oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio; cui, pro tuo ſtudio, non eſt alienum te intereſſe.

VII. Atqui mihi quoque videor, inquam, veniſſe, ut dicis, opportune. Tres enim trium diſciplinarum principes conveniſtis. M. Piſo ſi adeſſet, nullius philoſophiæ, earum quidem quæ in honore ſunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi noſtri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum miſſus eſt, vera loquitur; nihil eſt, quod Piſonem, familiarem tuum, deſideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis diſcrepare: quo de libro velim ſcire, Balbe, quid ſentias. Egone? inquit ille: miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidiſſe, intereſſe plurimum inter Stoicos, qui honeſta a commodis non nomine, ſed genere toto, disjungerent; et Peripateticos, qui honeſta commiſcerent cum commodis, ut ea inter ſe magnitudine et quaſi gradibus, non genere, differrent. Hæc enim eſt non verborum parva, ſed rerum permagna diſſenſio. Verum hæc alias; nunc quod cœpimus, ſi videtur.

Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus Deorum. Quæ cum mihi videretur perobſcura, (ut ſemper videri ſolet) Epicuri ex Velleio ſciſcitabar ſententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, niſi moleſtum eſt, repete quæ cœperas. Repetam vero. Quanquam non mihi, ſed tibi, hic venit adjutor. Ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone, nihil ſcire, didiciſtis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit; tu autem, nolo, exiſtimes, me adjutorem huic veniſſe, ſed auditorem, et quidem æquum, libero judicio, nulla ejuſmodi aſtrictum neceſſitate, ut mihi, velim, nolim, ſit certa quædam tuenda ſententia.

VIII. Tum Velleius, fidenter ſane, ut ſolent iſti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur, tanquam modo ex Deorum concilio, et ex Epicuri intermundiis deſcendiſſet; Audite, inquit, non futiles commentitiaſque ſententias; non

opificem ædificatoremque mundi Platonis de Timæo Deum; nec anum fatidicam Stoicorum πϱόνοιαν, quam Latine licet *providentiam* dicere; neque vero mundum ipſum, animo et ſenſibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem Deum; portenta et miracula non differentium philoſophorum, ſed ſomniantium.

Quibus enim oculis animi intueri potuit veſter Plato fabricam illam tanti operis, quâ conſtrui a Deo atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui vectes? quæ machinæ? qui miniſtri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire et parere voluntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortæ illæ quinque formæ, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendoſque ſenſus? Longum eſt omnia; quæ talia ſunt, ut optata magis, quam inventa, videantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, ſed etiam manu pene factum, is eum dixerit fore ſempiternum. Hunc cenſes primis, ut dicitur, labris guſtaſſe phyſiologiam, qui quidquam, quod ortum ſit, putet æternum eſſe poſſe? Quæ eſt enim coagmentatio non diſſolubilis? aut quid eſt, cujus principium aliquod ſit, nihil ſit extremum? Pronœa vero ſi veſtra eſt, Lucili, eadem; requiro, quæ paulo ante, miniſtros, machinas, omnem totius operis deſignationem atque apparatum; ſin alia eſt, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus Deus, ſempiternum.

IX. Ab utroque autem ſciſcitor, cur mundi ædificatores repente extiterint; innumerabilia ante ſecula dormierint. Non enim, ſi mundus nullus erat, ſecula non erant. Secula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumque numero annuis curſibus conficiuntur: nam fateor ea ſine mundi converſione effici non potuiſſe. Sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumſcriptio metiebatur; ſpatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi non poteſt: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus eſſet. Iſto igitur tam immenſo ſpatio, quæro, Balbe, cur Pronœa veſtra ceſſaverit.

Laboremne fugiebat? At iſte nec attingit Deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini divino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quòd concupiſceret Deus mundum ſignis et luminibus, tanquam Ædilis, ornare? Si, ut Deus ipſe melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurguſtio, habitaverat. Poſt autem varietatene eum delectari putamus, qua cælum et terras exornatas videmus? Quæ iſta poteſt eſſe oblectatio Deo? quæ ſi eſſet, non eâ tamdiu carere potuiſſet.

An hæc, ut fere dicitis, hominum cauſâ a Deo conſtituta ſunt? Sapientumne? propter paucos ergo tanta eſt facta rerum molitio. An ſtultorum? at, primum, cauſa non fuit, cur de improbis bene mereretur: deinde, quid eſt aſſecutus? cum omnes ſtulti ſint ſine dubio miſerrimi; maxime, quod ſtulti ſunt: miſerius enim ſtultitia quid poſſumus dicere? deinde, quod ita multa ſunt incommoda in vita, ut ea ſapientes commodorum compenſatione leniant, ſtulti nec vitare venientia poſſint, nec ferre præſentia.

X. Qui vero mundum ipſum animantem, ſapientemque eſſe dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere poſſet; de quo dicam equidem paulo poſt. Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum, rotundum eſſe velint, quod, eâ formâ ullam neget eſſe pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur eſſe formoſior. Quæ vero tribuitur vita iſti rotundo Deo? Nempe ut eâ celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem poſſit: in qua non video, ubinam mens conſtans, et vita beata poſſit inſiſtere. Quodque in noſtro corpore, ſi minima ex parte ſignificetur, moleſtum ſit; cur hoc idem non habeatur moleſtum in Deo? Terra enim profecto, quoniam pars mundi eſt, pars eſt etiam Dei. Atqui terræ maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quod pars earum appulſu ſolis exarſerit; pars obriguerit nive pruinaque, longinquo ſolis abſceſſu. Quæ, ſi mundus eſt Deus, quoniam partes mundi ſunt, Dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda ſunt.

Atque hæc quidem veſtra, Lucili. Qualia vero ſint, ab ultimo repetam ſuperiorum.

Thales enim Mileſius, qui primus de talibus rebus quæſivit, aquam dixit eſſe initium rerum; Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si Dii poſſunt eſſe ſine ſenſu et mente, cur aquæ adjunxit, ſi ipſa mens conſtare poteſt vacans corpore?

Anaximandri autem opinio eſt, nativos eſſe Deos, longis intervallis orientes, occidenteſque, eoſque innumerabiles eſſe mundos. Sed nos Deum, niſi ſempiternum, intelligere quî poſſumus?

Pòſt Anaximenes aera Deum ſtatuit, eumque gigni, eſſeque immenſum, et infinitum, et ſemper in motu: quaſi aut aer ſine ulla forma Deus eſſe poſſit, cum præſertim Deum non modo aliqua, ſed pulcherrima, ſpecie eſſe deceat; aut non omne, quod ortum ſit, mortalitas conſequatur.

XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene diſciplinam, primus omnium rerum deſcriptionem et modum mentis infinitæ vi, ac ratione deſignari, et confici voluit; in quo non vidit, neque motum ſenſui junctum et continentem in infinito ullam eſſe poſſe; neque ſenſum omnino, quo non ipſa natura pulſa ſentiret. Deinde, ſi mentem iſtam quaſi animal aliquod eſſe voluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet; aperta ſimplexque mens, nulla re adjuncta, quæ ſentire poſſit, fugere intelligentiæ noſtræ vim et notionem videtur.

Crotoniates autem Alcmæo, qui ſoli, et lunæ, reliquiſque ſideribus, animoque præterea, divinitatem dedit, non ſenſit, ſeſe mortalibus rebus immortalitatem dare.

Nam Pythagoras, qui cenſuit, animum eſſe per naturam rerum omnem intentum et commeantem, ex quo noſtri animi carperentur, non vidit diſtractione humanorum animorum diſcerpi et lacerari Deum: et cum miſeri animi eſſent, quod pleriſque contingeret, tum Dei partem eſſe miſeram; quod fieri non poteſt. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, ſi eſſet

Deus? Quomodo porro Deus iſte, ſi nihil eſſet niſi animus, aut infixus, aut infuſus eſſet in mundo?

Tum Xenophanes, qui, mente adjuncta, omne præterea, quod eſſet infinitum, Deum voluit eſſe, de ipſa mente item reprehenditur, ut cæteri; de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque ſentiens, neque conjunctum poteſt eſſe.

Nam Parmenides commentitium quiddam coronæ ſimilitudine efficit: *Stephanen* appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum; quem appellat Deum. In quo neque figuram divinam, neque ſenſum quiſquam ſuſpicari poteſt. Multaque ejuſdem monſtra; quippe qui bellum, qui diſcordiam, qui cupiditatem, cæteraque generis ejuſdem ad Deum revocat; quæ vel morbo, vel ſomno, vel oblivione, vel vetuſtate delentur. Eademque de ſideribus; quæ reprehenſa jam in alio, in hoc omittantur.

XII. Empedocles autem, multa alia peccans, in Deorum opinione turpiſſime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia conſtare vult, divinas eſſe cenſet; quas et naſci, et extingui perſpicuum eſt, et ſenſu omni carere.

Nec vero Protagoras, qui ſeſe negat omnino de Diis habere quod liqueat, ſint, non ſint, qualeſve ſint, quidquam videtur de natura Deorum ſuſpicari.

Quid? Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in Deorum numero refert; tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat; tum ſcientiam intelligentiamque noſtram; nonne in maximo errore verſatur? Cumque idem omnino, quia nihil ſemper ſuo ſtatu maneat, neget eſſe quidquam ſempiternum; nonne Deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat?

Quid? aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem ſenſum habere poteſt, aut quam formam Dei?

Jam de Platonis inconſtantia longum eſt dicere; qui in Timæo patrem hujus mundi nominari neget poſſe; in Legum autem libris, quid ſit omnino Deus, inquiri oportere non cenſeat. Quòd vero ſine corpore ullo Deum vult eſſe, ut Græci dicunt ἀσώματον;

id quale eſſe poſſit, intelligi non poteſt. Careat enim ſenſu neceſſe eſt, careat etiam prudentia, careat voluptate ; quæ omnia unà cum Deorum notione comprehendimus. Idem et in Timæo dicit et in Legibus, et mundum Deum eſſe, et cælum, et aſtra, et terram, et animos, et eos, quos majorum inſtitutis accepimus : quæ et per ſe ſunt falſa perſpicue, et inter ſeſe vehementer repugnantia.

Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. Facit enim in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem diſputantem, formam Dei quæri non oportere ; eundemque et ſolem et animam Deum dicere ; et modo unum, tum autem plures Deos. Quæ ſunt iiſdem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone dicimus.

XIII. Atque etiam Antiſthenes in eo libro, qui Phyſicus inſcribitur, populares Deos multos, naturalem unum eſſe dicens, tollit vim et naturam Deorum.

Nec multo ſecus Speuſippus, Platonem avunculum ſubſequens, et vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem Deorum.

Ariſtoteles quoque in tertio de Philoſophia libro multa turbat, a magiſtro Platone non diſſentiens. Modo enim menti tribuit omnem divinitatem, modo mundum ipſum Deum dicit eſſe ; modo quendam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur : tum cæli ardorem Deum dicit eſſe, non intelligens cælum mundi eſſe partem, quem alio loco ipſe deſignarit Deum. Quomodo autem cæli divinus ille ſenſus in celeritate tanta conſervari poteſt ? Ubi deinde illi tot Dii, ſi numeramus etiam cælum Deum ? Cum autem ſine corpore idem vult eſſe Deum, omni illum ſenſu privat, etiam prudentia. Quo porro modo mundus moveri poteſt carens corpore ; aut quomodo ſemper ſe movens, eſſe quietus et beatus poteſt ?

Nec vero ejus condiſcipulus Xenocrates in hoc genere prudentior ; in cujus libris, qui ſunt de Natura Deorum, nulla ſpecies

divina deſcribitur. Deos enim octo eſſe dicit; quinque eos, qui in ſtellis vagis nominantur; unum, qui ex omnibus ſideribus, quæ infixa cælo ſunt, ex diſperſis quaſi membris ſimplex ſit putandus Deus: ſeptimum, Solem adjungit; octavamque, Lunam: qui quo ſenſu beati eſſe poſſint, intelligi non poteſt.

Ex eadem Platonis ſchola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis referſit libros: et tamen modo mundum, tum mentem divinam eſſe putat: errantibus etiam ſtellis divinitatem tribuit, ſenſuque Deum privat, et ejus formam mutabilem eſſe vult; eodemque in libro rurſus terram et cælum refert in Deos.

Nec vero Theophraſti inconſtantia ferenda eſt. Modo enim menti divinum tribuit principatum; modo cælo; tum autem ſignis ſideribuſque cæleſtibus.

Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui phyſicus appellatur; qui omnem vim divinam in natura ſitam eſſe cenſet, quæ cauſas gignendi, augendi, minuendi habeat; ſed careat omni ſenſu et figura.

XIV. Zeno autem (ut jam ad veſtros, Balbe, veniam) naturalem legem divinam eſſe cenſet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria: quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non poſſumus. Deum autem animantem certe volumus eſſe. Atque hic idem alio loco æthera, Deum dicit; ſi intelligi poteſt nihil ſentiens Deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per omnium naturam rerum pertinentem, ut divinam eſſe affectam putat. Idem aſtris hoc idem tribuit, tum annis, menſibus, annorumque mutationibus. Cum vero Heſiodi Theogoniam interpretatur, tollit omnino inſitas præceptaſque cognitiones Deorum. Neque enim Jovem, neque Junonem, neque Veſtam, neque quemquam, qui ita appelletur, in Deorum habet numero, ſed rebus inanimis atque mutis per quandam ſignificationem hæc docet tributa nomina.

Cujus diſcipuli Ariſtonis non minus magno in errore ſententia

eſt; qui neque formam Dei intelligi poſſe cenſeat, neque in Diis ſenſum eſſe dicat; dubitetque omnino, Deus animans, necne ſit.

Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipſum mundum Deum dicit eſſe; tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen; tum ultimum, et altiſſimum, atque undique circumfuſum, et extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certiſſimum Deum judicat. Idemque quaſi delirans in iis libris, quos ſcripſit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et ſpeciem Deorum, tum divinitatem omnem tribuit aſtris, tum nihil ratione cenſet eſſe divinius. Ita fit, ut Deus ille, quem mente noſcimus, atque in animi notione, tanquam in veſtigio, volumus reponere, nuſquam prorſus appareat.

XV. At Perſæus, ejuſdem Zenonis auditor, eos dicit eſſe habitos Deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum eſſet inventa; ipſaſque res utiles, et ſalutares, Deorum eſſe vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa eſſe Deorum, ſed ipſa divina. Quo quid abſurdius, quam aut res ſordidas, atque deformes, Deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in Deos, quorum omnis cultus eſſet futurus in luctu?

Jam vero Chryſippus, qui Stoicorum ſomniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum Deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare poſſimus, cum mens noſtra quidvis videatur cogitatione poſſe depingere. Ait enim, vim divinam in ratione eſſe poſitam, et in univerſæ naturæ animo atque mente: ipſumque mundum Deum dicit eſſe, et ejus animi fuſionem univerſam: tum ejus ipſius principatum, qui in mente et ratione verſetur, communemque rerum naturam, univerſa atque omnia continentem: tum fatalem umbram, et neceſſitatem rerum futurarum: ignem præterea, et eum, quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ naturâ fluerent, atque manarent, ut et aquam, et terram, et aera; ſolem, lunam, ſidera, univerſitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem eſſent conſecuti. Idemque diſputat, æthera eſſe eum, quem homines

Jovem appellarent; quique aer per maria manaret, eum eſſe Neptunum; terramque eam eſſe, quæ Ceres diceretur: ſimilique ratione perſequitur vocabula reliquorum Deorum. Idemque etiam legis perpetuæ et æternæ vim, quæ quaſi dux vitæ et magiſtra officiornm ſit, Jovem dicit eſſe, eandemque fatalem neceſſitatem appellat, ſempiternam rerum futurarum veritatem; quorum nihil tale eſt, ut in eo vis divina ineſſe videatur. Et hæc quidem in primo libro de Natura Deorum. In ſecundo autem vult Orphei, Muſæi, Heſiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipſe primo libro de Diis immortalibus dixerit; ut etiam veterrimi poetæ, qui hæc ne ſuſpicati quidem ſint, Stoici fuiſſe videantur. Quem Diogenes Babylonius conſequens in eo libro, qui inſcribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad phyſiologiam traducens, disjungit a fabula.

XVI. Expoſui fere non philoſophorum judicia, ſed delirantium ſomnia. Nec enim multo abſurdiora ſunt ea, quæ, poetarum vocibus fuſa, ipſa ſuavitate nocuerunt; qui et ira inflammatos, et libidine furentes induxerunt Deos; feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prælia, vulnera videremus; odia præterea, diſſidia, diſcordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effuſas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortaleſque ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore conjungere licet portenta Magorum, Ægyptiorumque in eodem genere dementiam; tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconſtantia, veritatis ignoratione, verſantur.

Ea qui conſideret quam inconſulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, et in eorum ipſorum numero, de quibus hæc quæſtio eſt, habere debeat. Solus enim vidit, primum eſſe Deos, quod in omnium animis eorum notionem impreſſiſſet ipſa natura. Quæ eſt enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat ſine doctrina anticipationem quandam Deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id eſt, anteceptam animo rei quandam informationem, ſine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec diſputari poteſt. Cujus rationis vim, atque utilitatem ex illo

cæleſti Epicuri, *de regula, et judicio*, volumine accepimus.

XVII. Quod igitur fundamentum hujus quæſtionis eſt, id præclare jactum videtis. Cum enim non inſtituto aliquo, aut more, aut lege ſit opinio conſtituta, maneatque ad unum omnium firma conſenſio; intelligi neceſſe eſt, eſſe Deos, quoniam inſitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura conſentit, id verum eſſe neceſſe eſt. Eſſe igitur Deos confitendum eſt. Quod quoniam fere conſtat inter omnes non philoſophos ſolum, ſed etiam indoctos; fateamur conſtare illud etiam, hanc nos habere ſive anticipationem, ut ante dixi, ſive prænotionem Deorum. Sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipſe πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat.

Hanc igitur habemus, ut Deos beatos, et immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem Deorum ipſorum dedit, eadem inſculpſit in mentibus, ut eos æternos, et beatos haberemus. Quod ſi ita eſt, vere expoſita illa ſententia eſt ab Epicuro, *Quod æternum beatumque ſit, id nec habere ipſum negotii quidquam, nec exhibere alteri: itaque neque ira, neque gratia teneri, quòd, quæ talia eſſent, imbecilla eſſent omnia.*

Si nihil aliud quæreremus, niſi ut Deos pie coleremus, et ut ſuperſtitione liberaremur, ſatis erat dictum. Nam et præſtans Deorum natura hominum pietate coleretur, cum et æterna eſſet, et beatiſſima; habet enim venerationem juſtam quidquid excellit. Et metus omnis a vi, atque ira Deorum pulſus eſſet; intelligitur enim, a beata, immortalique natura et iram, et gratiam ſegregari; quibus remotis, nullos a ſuperis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in Deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium, ſpeciem nullam aliam, niſi humanam, Deorum. Quæ enim alia forma occurrit unquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipſa declarat. Nam cum præſtantiſſimam naturam, vel quia beata

eſt, vel quia ſempiterna, convenire videatur eandem eſſe pulcherrimam; quæ compoſitio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ ſpecies humanâ poteſt eſſe pulchrior? Vos quidem, Lucili, ſoletis, (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quàm ſint omnia in hominis figura non modo ad uſum, verum etiam ad venuſtatem apta, deſcribere. Quod ſi omnium animantium formam vincit hominis figura, Deus autem animans eſt; ea figura profectò eſt, quæ pulcherrima ſit omnium. Quoniamque Deos beatiſſimos eſſe conſtat, beatus autem eſſe ſine virtute nemo poteſt, nec virtus ſine ratione conſtare, nec ratio uſquam ineſſe, niſi in hominis figura; hominis eſſe ſpecie Deos confitendum eſt.

Nec tamen ea ſpecies corpus eſt, ſed quaſi corpus; nec habet ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. Hæc quanquam et inventa ſunt acutius, et dicta ſubtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea poſſit agnoſcere; tamen fretus intelligentia veſtra diſſero brevius, quam cauſa deſiderat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo viderit animo, ſed etiam ſic tractet, ut manu, docet eam eſſe vim et naturam Deorum, ut primum non ſenſu, ſed mente, cernatur; nec ſoliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem στερέμνια appellat, ſed imaginibus, ſimilitudine et tranſitione perceptis: cum infinita ſimillimarum imaginum ſpecies ex innumerabilibus individuis exiſtat, et ad Deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque noſtram intelligentiam capere, quæ ſit et beata natura, et æterna.

XIX. Summa vero vis infinitatis magna ac diligenti contemplatione digniſſima eſt; in qua intelligi neceſſe eſt, eam eſſe naturam, ut omnia omnibus paribus paria reſpondeant. Hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus; id eſt, æquabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, ſi mortalium tanta multitudo ſit, eſſe immortalium non minorem; et ſi, quæ interimant, innumerabilia ſint, etiam ea, quæ conſervent, infinita eſſe debere.

Et quærere a nobis, Balbe, ſoletis, quæ vita Deorum ſit,

quæque ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari poteſt. Nihil enim agit; nullis occupationibus eſt implicatus; nulla opera molitur; ſua ſapientia, et virtute gaudet; habet exploratum, fore ſe ſemper tum in maximis, tum in æternis voluptatibus.

XX. Hunc Deum rite beatum dixerimus; veſtrum vero laborioſiſſimum. Sive enim ipſe mundus Deus eſt, quid poteſt eſſe minus quietum, quam, nullo puncto temporis intermiſſo, verſari circum axem cæli admirabili celeritate? Niſi quietum autem, nihil beatum eſt: ſive in ipſo mundo Deus ineſt aliquis, qui regat, qui gubernet, qui curſus aſtrorum, mutationes temporum, rerum viciſſitudines, ordineſque conſervet, terras et maria contemplans, hominum commoda, vitaſque tucatur; næ ille eſt implicatus moleſtis negotiis et operoſis. Nos autem beatam vitam in animi ſecuritate, et in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem, qui cætera, naturâ effectum eſſe mundum; nihil opus fuiſſe fabrica; tamque eam rem eſſe facilem, quam vos effici negatis ſine divina poſſe ſolertia, ut innumerabiles natura mundos effectura ſit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere ſine aliqua mente poſſit, non videtis; ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non poteſtis, confugitis ad Deum. Cujus operam profecto non deſideraretis, ſi immenſam, et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis; in quam ſe injiciens animus et intendens ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua poſſit inſiſtere. In hac igitur immenſitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum; quæ, interjecto inani, cohæreſcunt tamen inter ſe, et aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ atque figuræ; quas vos effici poſſe ſine follibus, et incudibus non putatis. Itaque impoſuiſtis in cervicibus noſtris ſempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad ſe pertinere putantem, curioſum, et plenum negotii Deum?

Hinc vobis exiſtit primùm illa fatalis neceſſitas, quam εἱμαρμένην dicitis; ut, quidquid accidat, id ex æterna veritate, cauſarumque continuatione fluxiſſe dicatis. Quanti autem hæc philoſophia æſtimanda eſt, cui, tanquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαντικὴ veſtra, quæ Latine divinatio dicitur; qua tanta imbueremur ſuperſtitione, ſi vos audire vellemus, ut haruſpices, augures, arioli, vates, et conjectores nobis eſſent colendi.

His terroribus ab Epicuro ſoluti, et in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec ſibi fingere ullam moleſtiam, nec alteri quærere; et pie ſanctеque colimus naturam excellentem atque præſtantem. Sed elatus ſtudio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. Quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

XXI. Tum Cotta comiter, ut ſolebat, Atqui, inquit, Vellei, niſi tu aliquid dixiſſes, nihil ſane ex me quidem audire potuiſſes. Mihi enim non tam facile in mentem venire ſolet, quare verum ſit aliquid, quam quare falſum. Idque cum ſæpe, tum, cum te audirem paulo ante, contigit. Roges me, qualem Deorum naturam eſſe ducam; nihil fortaſſe reſpondeam. Quæras, putemne talem eſſe, qualis modo a te ſit expoſita; nihil dicam mihi videri minus. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te diſputata ſunt, de te ipſo dicam quid ſentiam.

Sæpe enim de L. Craſſo, familiari tuo illo, videor audiſſe, cum te togatis omnibus ſine dubio anteferret, et paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. Sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benevolentiam id uberius dicere. Ego autem, etſi vereor laudare præſentem, judico tamen, de re obſcura atque difficili a te dictum eſſe dilucide; neque ſententiis ſolum copioſe, ſed verbis etiam ornatius, quam ſolent veſtri. Zenonem, quem Philo noſter coryphæum appellare Epicureorum ſolebat, cum Athenis eſſem, audiebam frequenter, et quidem ipſo auctore Philone; credo, ut facilius judicarem quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepiſſem

quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique; ſed iſto modo, ut tu, diſtincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi uſu ſæpe venit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleſte ferrem, tantum ingenium (bonâ veniâ me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, ſententias incidiſſe. Nec ego nunc ipſe aliquid afferam melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in phyſicis, quid non ſit, citius, quam quid ſit, dixerim.

XXII. Roges me, quid, aut quale ſit Deus; auctore utar Simonide; de quo cum quæſiviſſet hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi cauſa ſibi unum diem poſtulavit. Cum idem ex eo poſtridie quæreret, biduum petivit. Cum ſæpius duplicaret numerum dierum, admiranſque Hiero requireret, cur ita faceret; Quia, quanto, inquit, diutius conſidero, tanto mihi res videtur obſcurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta ſolum ſuavis, verum etiam cæteroqui doctus, ſapienſque traditur) quia multa venirent in mentem acuta, atque ſubtilia, dubitantem, quid eorum eſſet veriſſimum, deſperaſſe omnem veritatem.

Epicurus vero tuus (nam cum illo malo diſſerere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philoſophia dignum eſſet, ſed mediocri prudentia? Quæritur primum in ea quæſtione, quæ eſt de natura Deorum, ſintne Dii, necne ſint. Difficile eſt negare, credo, ſi in concione quæratur; ſed in hujuſmodi ſermone et conſeſſu facillimum. Itaque ego ipſe Pontifex, qui cæremonias religioneſque publicas ſanctiſſime tuendas arbitror, is hoc, quod primum eſt, eſſe Deos, perſuaderi mihi non opinione ſolum, ſed etiam ad veritatem plane velim. Multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli eſſe videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. Quæ communia ſunt vobis cum cæteris philoſophis non attingam, ut hoc ipſum; placet enim omnibus fere, mihique ipſi in primis, Deos eſſe. Itaque non pugno. Rationem tamen eam, quæ a te affertur, non ſatis firmam puto.

XXIII. Quod enim omnium gentium, generumque hominibus ita videretur, id ſatis magnum eſſe argumentum dixiſti, cur eſſe

Deos conſiteremur. Quod cum leve per ſe, tum etiam falſum eſt. Primum enim unde notæ tibi ſunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas eſſe gentes ſic immanitate efferatas, ut apud eas nulla ſuſpicio Deorum ſit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus eſt, poſteaque Theodorus, nonne aperte Deorum naturam ſuſtulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta eſt, ſophiſtes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri ſic poſuiſſet, *De Diis neque ut ſint, neque ut non ſint, habeo dicere,* Athenienſium juſſu, urbe atque agro eſt exterminatus, librique ejus in concione combuſti. Ex quo equidem exiſtimo, tardiores ad hanc ſententiam profitendam multos eſſe factos, quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuiſſet. Quid de ſacrilegis, quid de impiis, perjuriſque dicemus?

Tubulus ſi Lucius unquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,

ut ait Lucilius, putaſſet eſſe Deos, tam perjurus, aut tam impurus fuiſſet? Non eſt igitur tam explorata iſta ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune eſt hoc argumentum aliorum etiam philoſophorum, omittam hoc tempore; ad veſtra propria venire malo.

Concedo eſſe Deos; doce me igitur, unde ſint, ubi ſint, quales ſint corpore, animo, vita: hæc enim ſcire deſidero. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia, (hinc, quodcunque in ſolum venit, ut dicitur, effingis atque efficis) quæ primum nullæ ſunt; nihil eſt enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obſidetur locus: ita nullum inane, nihil eſſe individuum poteſt.

XXIV. Hæc ego nunc phyſicorum oracula fundo. Vera, an falſa, neſcio; ſed veri tamen ſimiliora, quam veſtra. Iſta enim flagitia Democriti, ſive etiam ante Leucippi, eſſe corpuſcula quædam lævia, alia aſpera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam et quaſi adunca: ex his effectum eſſe cælum atque terram, nulla cogente natura, ſed concurſu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, uſque ad hanc ætatem perduxiſti, priuſque te quis de omni vitæ ſtatu, quam de iſta auctoritate,

dejecerit. Ante enim judicaſti, Epicureum te eſſe oportere, quam iſta cognoviſti. Ita neceſſe fuit aut hæc flagitia concipere animo, aut ſuſceptæ philoſophiæ nomen amittere.

Quid enim mereas, ut Epicureus eſſe deſinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beatæ, veritatemque deſeram. Iſta igitur eſt veritas? Nam de vita beata nihil repugno, quam tu ne in Deo quidem eſſe cenſes, niſi plane otio langueat. Sed ubi eſt veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis naſcentibus, aliis cadentibus; an in individuis corpuſculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paulo ante uti cœperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis conſtare omnia. Quid ad rem? Deorum enim natura quæritur.

Sint ſane ex atomis: non igitur æterni. Quod enim ex atomis ſit, id natum aliquando ſit. Si natum, nulli Dii ante quam nati. Et, ſi ortus eſt Deorum, interitus ſit neceſſe eſt, ut tu paulo ante de Platonis mundo diſputabas. Ubi igitur illud veſtrum *beatum, & æternum?* quibus duobus verbis ſignificatis Deum. Quod cum efficere vultis, in dumeta correpitis. Ita enim dicebas, non corpus eſſe in Deo, ſed quaſi corpus; nec ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem.

XXV. Hoc perſæpe facitis, ut, cum aliquid non veriſimile dicatis, et effugere reprehenſionem velitis, efferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem poſſit; ut ſatius fuerit illud ipſum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter reſiſtere. Velut Epicurus, cum videret, ſi atomi ferrentur in locum inferiorem ſuopte pondere, nihil fore in noſtra poteſtate, quòd eſſet earum motus certus et neceſſarius; invenit quo modo neceſſitatem effugeret; quod videlicet Democritum fugerat. Ait atomum, cum pondere et gravitate directo deorſum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius eſt, quam illud, quod vult, non poſſe defendere. Idem facit contra dialecticos; a quibus cum traditum ſit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, *aut etiam, aut non*, poneretur, alterutrum verum eſſe, pertimuit,

ne, ſi conceſſum eſſet hujuſmodi aliquid, *Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus,* alterutrum fieret neceſſarium: totum hoc, *aut etiam, aut non,* negavit eſſe neceſſarium. Quo quid dici poteſt obtuſius? Urgebat Arceſilas Zenonem, cum ipſe falſa omnia diceret, quæ ſenſibus viderentur; Zeno autem nonnulla viſa eſſe falſa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, ſi unum viſum eſſet falſum, nullum eſſet verum: omnes ſenſus veri nuntios dixit eſſe. Nihil horum, niſi callide. Graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. Idem facit in natura Deorum. Dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus et diſſipatio conſequatur, negat eſſe corpus Deorum, ſed tanquam corpus; nec ſanguinem, ſed tanquam ſanguinem.

XXVI. Mirabile videtur, quod non rideat haruſpex, cum haruſpicem viderit. Hoc mirabilius, quod vos inter vos riſum tenere poſſitis. *Non eſt corpus, ſed quaſi corpus.* Hoc intelligerem, quale eſſet, ſi id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris; in Deo quid ſit quaſi corpus, aut quaſi ſanguis, intelligere non poſſum. Ne tu quidem, Vellei; ſed non vis fateri. Iſta enim a vobis quaſi dictata redduntur; quæ Epicurus oſcitans hallucinatus eſt, cum quidem gloriaretur, ut videmus in ſcriptis, ſe magiſtrum habuiſſe nullum. Quod et non prædicanti tamen facile quidem crederem; ſicut mali ædificii domino glorianti, ſe architectum non habuiſſe. Nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem diſciplinis. Xenocratem audire potuit; quem virum? Dii immortales! et ſunt qui putent audiviſſe; ipſe non vult. Credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a ſe Sami auditum. Ibi enim adoleſcens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat: ſed, cum agellus eum non ſatis aleret, ut opinor, ludimagiſter fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didiciſſe videatur. In Nauſiphane Democriteo tenetur; quem cum a ſe non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui ſi hæc Democritea non audiſſet, quid audierat? Quid eſt in phyſicis Epicuri non a Democrito? Nam etſi

quædam commutavit, ut quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur.

Nunc iſtud quaſi corpus, et quaſi ſanguinem, quid intelligis? Ego enim ſcire te iſta melius, quam me, non fateor ſolum, ſed etiam facile patior. Cum quidem ſemel dicta ſunt, quid eſt, quod Velleius intelligere poſſit, Cotta non poſſit? Itaque corpus quid ſit, ſanguis quid ſit, intelligo: quaſi corpus, et quaſi ſanguis, quid ſit, nullo prorſus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras ſolebat alienos; nec conſulto dicis occulte, tanquam Heraclitus; ſed (quod inter nos licet) ne tu quidem intelligis.

XXVII. Illud video pugnare te, ſpecies ut quædam ſit Deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil ſolidi, nihil expreſſi, nihil eminentis, ſitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non eſt, ſed ſimile corpori; nec ille fuſus et candore mixtus rubor ſanguis eſt, ſed quædam ſanguinis ſimilitudo: ſic in Epicureo Deo non res, ſed ſimilitudines rerum eſſe. Fac, id, quod ne intelligi quidem poteſt, mihi eſſe perſuaſum: cedo mihi iſtorum adumbratorum Deorum lineamenta, atque formas.

Non deeſt hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas eſſe formas Deorum: primum, quòd ita ſit informatum, anticipatumque mentibus noſtris, ut homini, cum de Deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, formâ quoque eſſe pulcherrimâ debeat; nec eſſe humanâ ullam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis eſſe poſſit.

Primum igitur quidque conſideremus quale ſit. Arripere enim mihi videmini, quaſi vèſtro jure, rem nullo modo probabilem. Quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret ſpecies iſtas hominum collatas in Deos aut conſilio quodam ſapientum, quo facilius animos imperitorum ad Deorum cultum a vitæ pravitate converterent; aut ſuperſtitione, ut eſſent ſimulacra, quæ venerantes, Deos ipſos ſe adire crederent?

Auxerunt autem hæc eadem poetæ, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid et molientes Deos in aliarum formarum imitatione ſervare. Acceſſit etiam iſta opinio fortaſſe, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, phyſice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quaſi ſui ſit lena natura? An putas ullam eſſe terra marique belluam, quæ non ſui generis belluâ maxime delectetur? quod ni ita eſſet, cur non geſtiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre cenſes figuram ſuæ? quid igitur mirum, ſi hoc eodem modo homini natura præſcripſit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam eſſe cauſam, cur Deos hominum ſimiles putaremus? Quid cenſes, ſi ratio eſſet in belluis? non ſuo quaſque generi plurimum tributuras fuiſſe?

XXVIII. At mehercule ego (dicam enim, ut ſentio) quamvis amem ipſe me, tamen non audeo dicere, pulchriorem eſſe me quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus noſtris, ſed de ſpecie figuraque quæritur. Quod ſi fingere nobis et jungere formas velimus; qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens belluis, adjunctis humano corpori, nolis eſſe? Difficili in loco verſor. Eſt enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit niſi hominis ſimilis eſſe. Et quidem formica formicæ. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quiſque formoſus eſt? Athenis cum eſſem, e gregibus epheborum vix ſinguli reperiebantur. Video, quid arriſeris. Sed tamen ita ſe res habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philoſophis antiquis, adoleſcentulis delectamur, etiam vitia ſæpe jucunda ſunt. Nævus in articulo pueri delectat Alcæum. At eſt corporis macula, nævus. Illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegæ et familiaris noſtri pater, dilexit municipem tuum Roſcium; in quem etiam illud eſt ejus,

Conſtiteram, exorientem auroram forte ſalutans,
Cum ſubito a læva Roſcius exoritur.
Pace mihi liceat, cæleſtes, dicere veſtrâ,
Mortalis viſus pulchrior eſſe Deo.

Huic, Deo pulchrior: at erat, ſicut hodie eſt, perverſiſſimis oculis. Quid refert, ſi hoc ipſum ſalſum illi et venuſtum videbatur?

XXIX. Redeo ad Deos. Ecquos ſi non tam ſtrabones, at pætulos eſſe arbitramur? ecquos nævum habere? ecquos ſilos, flaccos, frontones, capitones, quæ ſunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam eſt una omnium facies? Nam, ſi plures, aliam eſſe alia pulchriorem neceſſe eſt. Igitur aliquis non pulcherrimus Deus. Si una omnium facies eſt, florere in cælo Academiam neceſſe eſt. Si enim nihil inter Deum et Deum differt, nulla eſt apud Deos cognitio, nulla perceptio.

Quid, ſi etiam, Vellei, falſum illud omnino eſt, nullam aliam nobis de Deo cogitantibus ſpeciem, niſi hominis, occurrere? tamenne iſta jam abſurda defendes? Nobis fortaſſe ſic occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos Deos, ea facie novimus, qua pictores, fictoreſque voluerunt: neque ſolum facie, ſed etiam ornatu, ætate, veſtitu. At non Ægyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. Firmiores enim videas apud eos omnes opiniones eſſe de beſtiis quibuſdam, quam apud nos de ſanctiſſimis templis et ſimulacris Deorum. Etenim fana multa expoliata, et ſimulacra Deorum de locis ſanctiſſimis ablata videmus a noſtris: at vero ne fando quidem auditum eſt, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur cenſes? Apim illum, ſanctum Ægyptiorum bovem, nonne Deum videri Ægyptiis? Tam hercle, quam tibi illam noſtram Soſpitam, quam tu nunquam ne in ſomnis quidem vides, niſi cum pelle caprina, cum haſta, cum ſcutulo, cum calceolis repandis. At non eſt talis Argiva, nec Romana Juno. Ergo alia ſpecies Junonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.

XXX. Non pudet igitur phyſicum, id eſt ſpeculatorem venatoremque naturæ, ab animis, conſuetudine imbutis, petere teſtimonium veritatis? Iſto enim modo dicere licebit, Jovem ſemper barbatum, Apollinem ſemper imberbem, cæſios oculos Minervæ, cæruleos eſſe Neptuni. Et quidem Athenis laudamus

Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes; in quo ſtante atque veſtito leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus Deum, quoniam de Vulcano ſic accepimus.

Age, et his vocabulis Deos eſſe facimus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina Deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocunque veneris, ſic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hiſpania. Deinde nominum non magnus numerus, ne in Pontificiis quidem noſtris; Deorum autem innumerabilis. An ſine nominibus ſunt? Iſtud quidem ita vobis dicere neceſſe eſt; quid enim attinet, cum una facies ſit, plura eſſe nomina?

Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius neſcire, quod neſcires, quam iſta effutientem nauſeare, atque ipſum ſibi diſplicere? An tu mei ſimilem putas eſſe, aut tui, Deum? profecto non putas. Quid ergo? ſolem dicam, aut lunam, aut cælum, Deum? ergo etiam *beatum*. Quibus fruentem voluptatibus? et *ſapientem*. Quî poteſt eſſe in ejuſmodi trunco ſapientia? Hæc veſtra ſunt. Si igitur nec humano viſu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi perſuaſum eſt; quid dubitas negare Deos eſſe? Non audes. Sapienter id quidem. Etſi hoc loco non populum metuis, ſed ipſos Deos. Novi ego Epicureos omnia ſigilla numerantes: quanquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offenſionem Athenienſium caderet, verbis reliquiſſe Deos, re ſuſtuliſſe. Itaque in illis ſelectis ejus brevibuſque ſententiis, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc, ut opinor, prima ſententia eſt; *Quod beatum et immortale eſt, id nec habet, nec exhibet cuiquam, negotium.*

XXXI. In hac ita expoſita ſententia, ſunt qui exiſtiment, quod ille inſcitiâ plane loquendi fecerit, feciſſe conſulto. De homine minime vafro male exiſtimant. Dubium eſt enim, utrùm dicat aliquid iſte beatum et immortale, an, ſi quod ſit beatum, id eſſe immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigue locutum eſſe; ſed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paulo antè te. Ille vero Deos eſſe putat; nec quemquam vidi, qui magis ea, qui timenda eſſe negaret, timeret; mortem, dico,

et Deos. Quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat omnium mortalium mentes eſſe perterritas. Tot millia latrocinantur, morte propoſita. Alii omnia, quæ poſſunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipſo Epicuro loquar) negare eſſe Deos; quid eſt, quod te impediat aut ſolem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam ſempiternam in Deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquis, animam rationis conſiliique participem in ulla alia, niſi humana figura. Quid? ſolis num quidnam, aut lunæ, aut quinque errantium ſiderum ſimile vidiſti? Sol, duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, curſus annuos conficit. Hujus hanc luſtrationem ejuſdem incenſa radiis menſtruo ſpatio luna complet. Quinque autem ſtellæ, eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iiſdem principiis, diſparibus temporibus eadem ſpatia conficiunt. Num quid tale, Epicure, vidiſti? Ne ſit igitur ſol, ne luna, ne ſtellæ; quoniam nihil eſſe poteſt, niſi quod attigimus, aut vidimus. Quid? Deum ipſum numne vidiſti? Cur igitur credis eſſe? Tollamus ergo omnia, quæ aut hiſtoria nobis, aut ratio nova, affert. Ita ſit, ut mediterranei mare eſſe non credant. Quæ ſunt tantæ animi anguſtiæ, ut, ſi Seriphi natus eſſes, nec unquam egreſſus ex inſula, in qua lepuſculos vulpeculaſque ſæpe vidiſſes, non crederes leones et pantheras eſſe, cum tibi, quales eſſent, diceretur? ſi vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non veſtro more, ſed dialecticorum, (quæ funditus gens veſtra non novit) argumenti ſententiam concluſiſti. Beatos eſſe Deos ſumpſiſti. Concedimus. Beatum autem ſine virtute neminem eſſe poſſe. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem ſine ratione conſtare non poſſe. Conveniat id quoque neceſſe eſt. Adjungis, Nec rationem eſſe, niſi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita eſſet, quid opus erat te gradatim iſtuc pervenire? Sumpſiſſes

tuo jure. Quid autem eſt iſtuc gradatim? Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te veniſſe gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare iſtuc quidem eſt, non deſcendere.

Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus Deos hominum ſimiles dicere, quam homines Deorum. Quæres, quid interſit. Si enim hoc illi ſimile ſit, eſſe illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram veniſſe ad Deos. Dii enim ſemper fuerunt, et nati nunquam ſunt, ſi quidem æterni ſunt futuri: at homines nati. Ante igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant forma Dii immortales. Non ergo illorum humana forma, ſed noſtra divina, dicenda eſt. Verum hoc quidem, ut voletis. Illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna, (nihil enim in rerum natura ratione factum eſſe vultis) ſed tamen quis iſte tantus caſus? unde tam felix concurſus atomorum, ut repente homines Deorum formâ naſcerentur? Semina Deorum decidiſſe de cælo in terras putamus, et ſic homines patrum ſimiles extitiſſe? Vellem diceretis; Deorum cognationem agnoſcerem non invitus. Nihil tale dicitis: ſed caſu eſſe factum, ut Deorum ſimiles eſſemus. Et nunc argumenta quærenda ſunt, quibus hoc refellatur. Utinam tam facile vera invenire poſſem, quam falſa convincere.

XXXIII. Etenim enumeraſti memoriter, et copioſe (ut mihi quidem admirari liberet, in homine eſſe Romano tantam ſcientiam) uſque a Thale Mileſio de natura Deorum philoſophorum ſententias. Omneſne tibi illi delirare viſi ſunt, qui ſine manibus et pedibus conſtare Deum poſſe decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, conſiderantes, quæ ſit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis Deos non egere? Quid enim pedibus opus eſt ſine ingreſſu? quid manibus, ſi nihil comprehendendum? quid reliqua deſcriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil ſine cauſa, nihil ſupervacaneum eſt? Itaque nulla ars imitari ſolertiam naturæ poteſt. Habebit igitur linguam Deus, et non loquetur; dentes, palatum, fauces, nullum ad uſum: quæque procreationis cauſa

natura corpori affinxit, ea fruſtra habebit Deus: nec externa magis, quam interiora, cor, pulmones, jecur, cætera; quæ, detractâ utilitate, quid habent venuſtatis? quandoquidem hæc eſſe in Deo propter pulchritudinem vultis.

Iſtiſne fidentes ſomniis non modo Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, ſed meretricula etiam Leontium contra Theophraſtum ſcribere auſa ſit? ſcito illa quidem ſermone, et Attico: ſed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiæ! Et ſoletis queri. Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albutium? Nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius; ſed ſtomachabatur ſenex, ſi quid aſperius dixeram. Cum Epicurus contumelioſiſſime Ariſtotelem vexaverit; Phædoni Socratico turpiſſime maledixerit; Metrodori, ſodalis ſui, fratrem Timócratem, quia neſcio quid in philoſophia diſſentiret, totis voluminibus conciderit; in Democritum ipſum, quem ſecutus eſt, fuerit ingratus; Nauſiphanem, magiſtrum ſuum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos ſolum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, cæteros figebat maledictis; ſed Socratem ipſum, parentem philoſophiæ, Latino verbo utens, ſcurram Atticum fuiſſe dicebat; Chryſippum nunquam niſi Cheſippum vocabat. Tu ipſe paulo ante, cum tanquam ſenatum philoſophorum recitares, ſummos viros deſipere, delirare, dementes eſſe dicebas. Quorum ſi nemo verum vidit de natura Deorum, verendum eſt, ne nulla ſit omnino. Nam iſta, quæ vos dicitis, ſunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum. Non enim ſentitis, quam multa vobis ſuſcipienda ſint, ſi impetraveritis, ut concedamus eandem eſſe hominum et Deorum figuram. Omnis cultus et curatio corporis erit eadem adhibenda Deo, quæ adhibetur homini; ingreſſus, curſus, accubitio, inclinatio, ſeſſio, comprehenſio; ad extremum etiam ſermo et oratio. Nam quòd et mares Deos et fœminas eſſe dicitis, quid ſequatur, videtis.

Equidem mirari ſatis non poſſum, unde ad iſtas opiniones veſter ille princeps venerit. Sed clamare non deſinitis, retinendum

hoc eſſe, Deus ut beatus, immortaliſque ſit. Quid autem obſtat, quo minus ſit beatus, ſi non ſit bipes? aut iſta ſive *beatitas*, ſive *beatitudo* dicenda eſt, (utrumque omnino durum, ſed uſu mollienda nobis verba ſunt) verum ea, quæcunque eſt, cur aut in ſolem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figurâ membriſque corporis vacuam, cadere non poteſt?

Nihil aliud dicis, niſi, Nunquam vidi ſolem, aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, unquamne vidiſti? Negabis. Cur igitur non ſexcenta millia eſſe mundorum, ſed innumerabilia, auſus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum præſtantiſſima natura quæratur, eaque beata et æterna, quæ ſola divina naturâ ſunt, ut immortalitate vincimur ab ea natura, ſic animi præſtantiâ vinci; atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cum cæteris rebus inferiores ſimus, formâ pares ſumus? Ad ſimilitudinem enim Deo propius accedebat humana virtus, quam figura.

XXXV. An quidquam tam puerile dici poteſt, (ut eundem locum diutius urgeam) quam ſi ea genera belluarum, quæ in rubro mari Indiave gignantur, nulla eſſe dicamus? Atqui ne curioſiſſimi quidem homines exquirendo audire tam multa poſſunt, quam ſunt multa, quæ terrâ, mari, paludibus, fluminibus exiſtunt; quæ negemus eſſe, quia nunquam vidimus. Ipſa vero quàm nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, ſimilitudo? Quid? canis nonne ſimilis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam ſimilis, turpiſſima beſtia, nobis!

At mores in utroque diſpares. Elephanto belluarum nulla prudentior. At figura quæ vaſtior? De beſtiis loquor. Quid? inter ipſos homines nonne et ſimillimis formis diſpares mores, et moribus figura diſſimilis? Etenim ſi ſemel, Vellei, ſuſcipimus genus hoc argumenti, attende quo ſerpat. Tu enim ſumebas, niſi in hominis figura, rationem ineſſe non poſſe. Sumet alius, niſi in terreſtri; niſi in eo, qui natus ſit; niſi in eo, qui adoleverit; niſi in eo, qui didicerit; niſi in eo, qui ex animo conſtet, et corpore caduco, et infirmo; poſtremo, niſi in homine atque

mortali. Quod ſi in omnibus his rebus obſiſtis, quid eſt, quòd te una forma conturbet? His enim omnibus, quæ propoſui, adjunctis, in homine rationem eſſe et mentem videbas: quibus detractis, Deum tamen noſſe te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc eſt non conſiderare, ſed quaſi ſortiri, quid loquare.

Niſi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, ſed etiam in arbore, quidquid ſupervacaneum ſit, aut uſum non habeat, obſtare. Quam moleſtum eſt uno digito plus habere? Quid ita? quia nec ſpeciem, nec uſum alium quinque deſiderant. Tuus autem Deus non digito uno redundat, ſed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis ſit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipſa facies? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur; hæc enim ſunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque præclaris, cum ipſum mundum, cum ejus membra, cælum, terras, maria, cumque horum inſignia, ſolem, lunam, ſtellaſque vidiſſent, cumque temporum maturitates, mutationes, viciſſitudineſque cognoviſſent, ſuſpicati eſſent aliquam excellentem eſſe præſtantemque naturam, quæ hæc feciſſet, moveret, regeret, gubernaret: qui, etiam ſi aberrant a conjectura, video tamen quid ſequantur. Tu quod opus tandem magnum et egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo eſſe Deos ſuſpicere? Habebam, inquis, in animo inſitam informationem quandam Dei; et barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ. Num igitur eſſe tales putas?

Quanto melius hæc vulgus imperitorum? qui non membra ſolum hominis Deo tribuunt, ſed uſum etiam membrorum. Dant enim arcum, ſagittas, haſtam, clypeum, fuſcinam, fulmen; et, ſi, actiones quæ ſunt Deorum, non vident, nihil agentem tamen Deum non queunt cogitare. Ipſi, qui irridentur, Ægyptii, nullam belluam, niſi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, conſecraverunt. Velut ibes maximam vim ſerpentium conficiunt, cum ſint aves excelſæ, cruribus rigidis, corneo proceroque roſtro;

avertunt peſtem ab Ægypto, cum volucres angues ex vaſtitate Libyæ vento Africo invectas interficiunt atque conſumunt: ex quo fit, ut illæ nec morſu vivæ noceant, nec odore mortuæ. Poſſum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere; ſed nolo eſſe longus. Ita concludam tamen belluas a barbaris propter beneficium conſecratas; veſtrorum Deorum non modo beneficium nullum extare, ſed ne factum quidem omnino.

XXXVII. *Nihil habet*, inquit, *negotii.* Profecto Epicurus, quaſi pueri delicati, nihil ceſſatione melius exiſtimat. At ipſi tamen pueri, etiam cum ceſſant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: Deum ſic feriatum volumus ceſſatione torpere, ut, ſi ſe commoverit, vereamur ne beatus eſſe non poſſit. Hæc oratio non modo Deos ſpoliat motu et actione divina, ſed etiam homines inertes efficit; ſi quidem agens aliquid, ne Deus quidem, eſſe beatus poteſt.

Verum ſit ſane, ut vultis, Deus, effigies hominis et imago. Quod ejus eſt domicilium? quæ ſedes? qui locus? quæ deinde actio vitæ? quibus rebus, id quod vultis, beatus eſt? utatur enim ſuis bonis oportet et fruatur, qui beatus futurus eſt. Nam locus quidem iis etiam naturis, quæ ſine animis ſunt, ſuus eſt cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; ſuperior aeri, ignibus altiſſima ora reddatur. Beſtiarum autem terrenæ ſunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quaſi ancipites, in utraque ſede viventes: ſunt quædam etiam, quæ igne naſci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus ſæpe volitantes.

Quæro igitur, veſter Deus primùm ubi habitet: deinde, quæ cauſa eum loco moveat, ſi modo movetur aliquando; poſtremo, cum hoc proprium ſit animantium, ut aliquid appetant, quod ſit naturæ accommodatum, Deus quid appetat; ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur. Poſtremo, quo modo beatus ſit, quo modo æternus. Quidquid enim horum attigeris, ulcus eſt. Ita male inſtituta ratio exitum reperire non poteſt. Sic enim dicebas, ſpeciem Dei percipi cogitatione, non ſenſu, nec eſſe in ea ullam ſoliditatem, neque eandem ad numerum

permanere, eamque eſſe ejus viſionem, ut ſimilitudine et tranſitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus ſimilium acceſſio; ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens noſtra beatam illam naturam et ſempiternam putet.

XXXVIII. Hoc, per ipſos Deos, de quibus loquimur, quale tandem eſt? Nam ſi tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent ſoliditatem, nec eminentiam; quid intereſt, utrùm de Hippocentauro, an de Deo, cogitemus? Omnem enim talem conformationem animi cæteri philoſophi motum inanem vocant; vos autem adventum in animos, et introitum imaginum dicitis. Ut igitur Tib. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem ſitellam, tum eum motum animi dico eſſe inanem: tu autem et Gracchi et Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium cum pervenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in Deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo eſſe beati atque æterni intelligantur.

Fac imagines eſſe, quibus pulſentur animi. Species duntaxat objicitur quædam: num etiam cur ea beata ſit? cur æterna? Quæ autem iſtæ imagines veſtræ, aut unde? a Democrito omnino hæc licentia. Sed et ille reprehenſus a multis eſt, nec vos exitum reperitis; totaque res vacillat et claudicat. Nam quid eſt, quod minus probari poſſit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quomodo ergo illi? et quorum imagines? Orpheum poetam docet Ariſtoteles nunquam fuiſſe, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujuſdam fuiſſe Cercopis. At Orpheus, id eſt, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum ſæpe incurrit. Quid, quòd ejuſdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? Quid, quòd earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt, neque eſſe potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimeræ? Quid, quòd hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam vidimus? Quid, quòd ſimul ac mihi collibitum eſt, præſto eſt imago? Quid, quòd etiam ad dormientem veniunt invocatæ?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria eſt. Vos autem non modo oculis imagines, ſed etiam animis, inculcatis. Tanta eſt impunitas garriendi. At quam licenter? *Fluentium frequenter tranſitio fit viſionum, ut e multis una videatur.* Puderet me dicere non intelligere, ſi vos ipſi intelligeretis, qui iſta defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, ſi continenter, quo modo æternæ? *Innumerabilitas*, inquis, *ſuppeditat atomorum.* Num eadem ergo iſta facient, ut ſint omnia ſempiterna? Confugis ad æquilibritatem; ſic enim ἰσονομίαν, ſi placet, appellemus: et ais, *quoniam ſit natura mortalis, immortalem etiam eſſe oportere.* Iſto modo, quoniam homines mortales ſunt, ſint aliqui immortales; et, quoniam naſcuntur in terra, naſcantur et in aqua: et, *quia ſunt quæ interimant, ſint quæ conſervent.* Sint ſane: ſed ea conſervent, quæ ſunt. Deos iſtos non ſentio. Omnis tamen iſta rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? Quæ etiam ſi eſſent, quæ nulla ſunt, pellere ſe ipſa, et agitari inter ſe concurſu fortaſſe poſſent; formare, figurare, colorare, animare non poſſent. Nullo igitur modo immortalem Deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo. Virtus autem actuoſa; et Deus veſter nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum, credo; nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim noviſtis, niſi profectam a corpore, et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, ſimilem eſſe Epicureorum reliquorum; quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille teſtatur, ſe ne intelligere quidem ullum bonum, quod ſit ſejunctum a delicatis et obſcœnis voluptatibus; quas quidem non erubeſcens perſequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad Deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poetæ quidem nectar, ambroſiam, epulas comparant, et aut Juventatem, aut Ganymedem pocula miniſtrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? neque enim,

unde habeat iſta Deus tuus, video; nec quo modo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum eſt, quam Deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum.

At has leviores ducis voluptates, quibus quaſi titillatio (Epicuri enim hoc verbum eſt) ſenſibus adhibetur. Quouſque ludis? Nam Philo etiam noſter ferre non poterat, aſpernari Epicureos molles et delicatas voluptates. Summâ enim memoriâ pronuntiabat plurimas Epicuri ſententias, his ipſis verbis, quibus erant ſcriptæ. Metrodori vero, qui eſt Epicuri collega ſapientiæ, multa impudentiora recitabat. Accuſat enim Timocratem, fratrem ſuum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineat, ventre metiri: neque id ſemel dicit, ſed ſæpius. Annuere te video; nota enim tibi ſunt. Proferrem libros, ſi negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur, (alia eſt ea quæſtio) ſed doceo, Deos veſtros eſſe voluptatis expertes; ita veſtro judicio ne beatos quidem.

XLI. At dolore vacant. Satin' eſt id ad illam abundantem bonis vitam beatiſſimam? Cogitat, inquiunt, aſſidue beatum eſſe ſe, habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, et propone ante oculos, Deum nihil aliud in omni æternitate, niſi, *Mihi pulchre eſt*, et, *Ego beatus ſum*, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iſte Deus beatus, ne intereat, cum ſine ulla intermiſſione pulſetur, agiteturque incurſione atomorum ſempiterna, cumque ex ipſo imagines ſemper affluant. Ita nec beatus eſt veſter Deus, nec æternus.

At etiam de ſanctitate, de pietate adverſus Deos, libros ſcripſit Epicurus. At quo modo in his loquitur? Ut Coruncanium, aut Scævolam, Pontifices maximos, te audire dicas; non eum, qui ſuſtulerit omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerxes, ſed rationibus, Deorum immortalium templa et aras everterit. Quid eſt enim, cur Deos ab hominibus colendos dicas, cum Dii non modo homines non colant, ſed omnino nihil curent, nihil agant?

At eſt eorum eximia quædam præſtanſque natura, ut ea debeat ipſa per ſe ad ſe colendam elicere ſapientem. An quidquam

eximium poteſt eſſe in ea natura, quæ, ſua voluptate lætans, nihil nec actura ſit unquam, neque agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum ſit, ei deberi poteſt? Eſt enim pietas juſtitia adverſum Deos; cum quibus quid poteſt nobis eſſe juris, cum homini nulla cum Deo ſit communitas? Sanctitas autem eſt ſcientia colendorum Deorum; qui quamobrem colendi ſunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec ſperato, bono.

XLII. Quid eſt autem, quòd Deos veneremur propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam ſuperſtitione, quod gloriari ſoletis, facile eſt liberari, cum ſuſtuleris omnem vim Deorum. Niſi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino Deos eſſe negabant, cenſes ſuperſtitioſos eſſe potuiſſe. Ego ne Protagoram quidem; cui neutrum liquerit, nec eſſe Deos, nec non eſſe. Horum enim ſententiæ omnium non modo ſuperſtitionem tollunt, in qua ineſt timor inanis Deorum, ſed etiam religionem, quæ Deorum cultu pio continetur.

Quid? ii, qui dixerunt, totam de Diis immortalibus opinionem fictam eſſe ab hominibus ſapientibus reipublicæ cauſa, ut, quos ratio non poſſet, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus ſuſtulerunt? Quid? Prodicus Chius, qui ea, quæ prodeſſent hominum vitæ, Deorum in numero habita eſſe dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt poſt mortem ad Deos veniſſe, eoſque eſſe ipſos, quos nos colere, precari, venerarique ſoleamus, nonne expertes ſunt religionum omnium? Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero eſt; quem noſter et interpretatus et ſecutus eſt, præter cæteros, Ennius. Ab Euhemero autem et mortes et ſepulturæ demonſtrantur Deorum. Utrùm igitur hic confirmaſſe religionem videtur, an penitus totam ſuſtuliſſe? Omitto Eleuſinam ſanctam illam et auguſtam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimæ.

Prætereo Samothraciam, eaque, quæ,

Lemni nocturno aditu occulta coluntur
Silveſtribus ſæpibus denſa.

Quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoſcitur, quam Deorum.

XLIII. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos ſuos irrigavit, nutare videtur in natura Deorum. Tum enim cenſet imagines divinitate præditas ineſſe univerſitati rerum; tum principia, menteſque, quæ ſunt in eodem univerſo, Deos eſſe dicit; tum animantes imagines, quæ vel prodeſſe nobis ſolent, vel nocere; tum ingentes quaſdam imagines, tantaſque, ut univerſum mundum complectantur extrinſecus. Quæ quidem omnia ſunt patriâ Democriti, quam Democrito, digniora. Quis enim iſtas imagines comprehendere animo poteſt? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas judicare?

Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum Diis immortalibus et opem et gratiam ſuſtulit. Cum enim optimam et præſtantiſſimam naturam Dei dicit eſſe, negat idem eſſe in Deo gratiam; tollit id, quod maxime proprium eſt optimæ præſtantiſſimæque naturæ. Quid enim eſt melius, aut quid præſtantius bonitate et beneficentia? Qua cum carere Deum vultis, neminem Deo nec Deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non modo homines a Diis, ſed ipſi Dii inter ſe ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Cenſent autem, ſapientes ſapientibus etiam ignotis eſſe amicos. Nihil eſt enim virtute amabilius; quam qui adeptus erit, ubicunque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum in imbecillitate gratificationem et benevolentiam ponitis? Ut enim omittam vim et naturam Deorum; ne homines quidem cenſetis, niſi imbecilli eſſent, futuros beneficos et benignos fuiſſe. Nulla eſt caritas naturalis inter bonos? Carum ipſum verbum eſt amoris; ex quo amicitiæ nomen eſt ductum: quam ſi ad fructum noſtrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus, non erit iſta amicitia, ſed mercatura quædam utilitatum ſuarum. Prata, et arva, et pecudum greges diliguntur iſto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas et amicitia

gratuita eſt. Quanto igitur magis Deorum ? qui, nulla re egentes, et inter ſe diligunt, et hominibus conſulunt. Quod ni ita ſit, quid veneramur, quid precamur, Deos ? Cur ſacris Pontifices, cur auſpiciis Augures, præſunt ? Quid optamus a Diis immortalibus ? Quid vovemus ?

At etiam liber eſt Epicuri de ſanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad ſcribendi licentiam libero. Quæ enim poteſt eſſe ſanctitas, ſi Dii humana non curant ? quæ autem animans natura, nihil curans ? Verius eſt igitur nimirum illud, quod familiaris omnium noſtrum Poſidonius diſſeruit in libro quinto de Natura Deorum, nullos eſſe Deos Epicuro videri ; quæque is de Diis immortalibus dixerit, invidiæ deteſtandæ gratia dixiſſe. Neque enim tam deſipiens fuiſſet, ut homunculi ſimilem Deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu ſolido ; membris hominis præditum omnibus, uſu membrorum ne minimo quidem ; exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. Quæ natura primum nulla eſſe poteſt ; idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit, Deos. Deinde, ſi maxime talis eſt Deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate, teneatur ; valeat. Quid enim dicam, propitius ſit ? Eſſe enim propitius poteſt nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate eſt et gratia, et caritas.

DE

NATURA DEORUM,

LIBER SECUNDUS.

I. QUÆ cum Cotta dixiſſet, tum Velleius, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore congredi conatus ſum. Nam neque indiſertum Academicum pertimuiſſem, nec ſine iſta philoſophia rhetorem, quamvis eloquentem. Neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec ſubtilitate ſententiarum, ſi orationis eſt ſiccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuiſti. Corona tibi, et judices defuerunt. Sed ad iſta alias. Nunc Lucilium, ſi ipſi commodum eſt, audiamus.

Tum Balbus; Eundem equidem mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falſos Deos ſuſtulit, eâdem veros inducat. Eſt enim et philoſophi, et Pontificis, et Cottæ, de Diis immortalibus habere non errantem et vagam, ut Academici, ſed, ut noſtri, ſtabilem certamque ſententiam. Nam contra Epicurum ſatis ſuperque dictum eſt. Sed aveo audire, tu ipſe, Cotta, quid ſentias.

An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præſertim de rebus, quid non ſentirem, quam quid ſentirem, poſſe dicere? Quod ſi haberem aliquid, quod liqueret, tamen te viciſſim audire vellem, cum ipſe tam multa dixiſſem.

Tum Balbus; Geram tibi morem, et agam, quam breviſſime potero. Etenim, convictis Epicuri erroribus, longa de mea diſputatione detracta oratio eſt. Omnino dividunt noſtri totam iſtam

de Diis immortalibus quæſtionem in partes quatuor. Primum, docent eſſe Deos: deinde, quales ſint: tum, mundum ab his adminiſtrari: poſtremo, conſulere eos rebus humanis. Nos autem hoc ſermone, quæ priora duo ſunt, ſumamus; tertium, et quartum, quia majora ſunt, puto eſſe in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam et otioſi ſumus, et iis de rebus agimus, quæ ſunt etiam negotiis anteponendæ.

II. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. Quid enim poteſt eſſe tam apertum, tamque perſpicuum, cum cælum ſuſpeximus, cæleſtiaque contemplati ſumus, quam eſſe aliquod numen præſtantiſſimæ mentis, quo hæc regantur? Quod ni ita eſſet, quî potuiſſet aſſenſu omnium dicere Ennius?

Aſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes Jovem;

illum vero et Jovem, et dominatorem rerum, et omnia nutu regentem, et, ut idem Ennius,

patrem Divumque, hominumque,

et præſentem ac præpotentem Deum. Quod qui dubitet, haud ſane intelligo, cur non idem, ſol ſit, an nullus ſit, dubitare poſſit. Quid enim eſt hoc illo evidentius?

Quod niſi cognitum comprehenſumque animis haberemus, non tam ſtabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum ſeculis ætatibuſque hominum inveterare potuiſſet. Etenim videmus, cæteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuiſſe. Quis enim hippocentaurum fuiſſe, aut chimæram putat? quæve anus tam excors inveniri poteſt, quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta extimeſcat? Opinionum enim commenta delet dies; naturæ judicia confirmat. Itaque et in noſtro populo, et in cæteris, Deorum cultus religionumque ſanctitates exiſtunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec caſu, ſed quòd præſentiam ſæpe divi ſuam declarant; ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Poſtumius dictator cum Octavio Mamilio Tuſculano prælio dimicaret, in noſtra acie Caſtor et Pollux ex equis pugnare viſi ſunt; et recentiore memoria iidem Tyndaridæ Perſen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus, avus hujus adoleſcentis,

cum e præfectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixiſſent, Regem Perſen illo die captum, ſenatui nuntiavit, et primo, quaſi temere de republica locutus, in carcerem conjectus eſt; pòſt, a Paulo literis allatis, cum idem dies conſtitiſſet, et agro a ſenatu, et vacatione donatus eſt. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo prælio deviciſſent, eo ipſo die auditam eſſe eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum eſt. Sæpe Faunorum voces exauditæ, ſæpe viſæ formæ Deorum, quemvis, non aut hebetem aut impium, Deos præſentes eſſe confiteri coegerunt.

III. Prædictiones vero, et præſenſiones rerum futurarum quid aliud declarant, niſi hominibus ea, quæ ſint, oſtendi, monſtrari, portendi, prædici? Ex quo illa oſtenta, monſtra, portenta, prodigia dicuntur. Quod ſi ea ficta credimus licentiâ fabularum, Mopſum, Tireſiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum, quos tamen augures ne ipſæ quidem fabulæ aſciviſſent, ſi res omnino repudiarent; ne domeſticis quidem exemplis docti numen Deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum Deos irridens, cùm caveâ liberati pulli non paſcerentur, mergi eos in aquam juſſit; *ut biberent, quoniam eſſe nollent.* Qui riſus, claſſe devicta, multas ipſi lacrymas, magnam populo Romano cladem, attulit. Quid? collega ejus Junius, eodem bello, nonne tempeſtate claſſem amiſit, cum auſpiciis non paruiſſet? Itaque P. Claudius a populo condemnatus eſt; Junius necem ſibi ipſe conſcivit. C. Flaminium Cælius, religione neglecta, cecidiſſe apud Thraſimenum ſcribit cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi poteſt, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruiſſent. Et, ſi conferre volumus noſtra cum externis, cæteris rebus aut pares, aut etiam inferiores, reperiemur; religione, id eſt, cultu Deorum, multo ſuperiores.

An Attii Navii lituus ille, quo ad inveſtigandum ſuem regiones vineæ terminavit, contemnendus eſt? Crederem, niſi ejus augurio rex Hoſtilius maxima bella geſſiſſet. Sed, negligentiâ nobilitatis, augurii diſciplina omiſſa, veritas auſpiciorum ſpreta eſt,

ſpecies tantùm retenta. Itaque maximæ reipublicæ partes, in his bella, quibus reipublicæ ſalus continetur, nullis auſpiciis adminiſtrantur; nulla peremnia ſervantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu teſtamenta perierunt. Tum enim bella gerere noſtri duces incipiunt, cum auſpicia poſuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam ſeipſos Diis immortalibus, capite velato, verbis certis pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruſpicum reſponſis commemorare poſſumus, quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent eſſe.

IV. Atqui et noſtrorum augurum, et Etruſcorum, et haruſpicum diſciplinam, P. Scipione, C. Figulo Conſulibus, res ipſa probavit. Quos cum Tib. Gracchus Conſul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem eſt repente mortuus. Gracchus, cum comitia nihilominus peregiſſet, remque illam in religionem populo veniſſe ſentiret, ad ſenatum retulit. Senatus, quos ad ſoleret, referendum cenſuit. Haruſpices introducti reſponderunt, non fuiſſe juſtum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incenſus ira, Itane vero? ego non juſtus, qui et Conſul rogavi, et augur, et auſpicatò? An vos Tuſci ac barbari auſpiciorum populi Romani jus tenetis, et interpretes eſſe comitiorum poteſtis? Itaque tum illos exire juſſit. Poſt autem ex provincia literas ad collegium miſit, ſe, cum legeret libros, recordatum eſſe vitio ſibi tabernaculum captum fuiſſe in hortis Scipionis, quòd, cum pomœrium poſtea intraſſet, habendi ſenatûs cauſâ, in redeundo, cum idem pomœrium tranſiret, auſpicari eſſet oblitus: itaque vitio creatos Conſules eſſe. Augures rem ad ſenatum: ſenatus, ut abdicarent: Conſules abdicaverunt. Quæ quærimus exempla majora? Vir ſapientiſſimus, atque haud ſcio an omnium præſtantiſſimus, peccatum ſuum, quod celari poſſet, confiteri maluit, quam hærere in republica religionem: Conſules ſummum imperium ſtatim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas.

Quid haruſpicum ars, nonne divina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri Deos eſſe?

Quorum enim interpretes ſunt, eos ipſos eſſe certe neceſſe eſt: Deorum autem interpretes ſunt; Deos igitur eſſe fateamur. At fortaſſe non omnia eveniunt, quæ prædicta ſunt. Ne ægri quidem, quia non omnes convaleſcunt, idcirco ars nulla medicina eſt. Signa oſtenduntur a Diis rerum futurarum. In his ſi qui erraverunt, non Deorum natura, ſed hominum conjectura, peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium conſtat (omnibus enim innatum eſt, et in animo quaſi inſculptum) eſſe Deos.

V. Quales ſint, varium eſt; eſſe nemo negat. Cleanthes quidem noſter quatuor de cauſis dixit in animis hominum informatas Deorum eſſe notiones. Primam poſuit eam, de qua modo dixi, quæ orta eſſet ex præſenſione reram futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fœcunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempeſtatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vaſtitate, peſtilentia, terræ motibus, et ſæpe fremitibus, lapideiſque imbribus, et guttis imbrium quaſi cruentis; tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus; tum, præter naturam, hominum pecudumque portentis; tum facibus viſis cæleſtibus; tum ſtellis iis, quas Græci cometas, noſtri cincinnatas vocant, quæ nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum prænuntiæ; tum ſole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano et Aquilio Conſulibus, evenerat; quo quidem anno P. Africanus, ſol alter, extinctus eſt. Quibus exterriti homines vim quandam eſſe cæleſtem et divinam ſuſpicati ſunt. Quartam cauſam eſſe, eamque vel maximam, æquabilitatem motûs, converſionem cæli; ſolis, lunæ, ſiderumque omnium diſtinctionem, utilitatem, pulchritudinem, ordinem; quarum rerum aſpectus ipſe ſatis indicaret, non eſſe ea fortuita. Ut ſi quis in domum aliquam, aut in gymnaſium, aut in forum venerit, cum videat omnium rerum rationem, modum, diſciplinam, non poſſit ea ſine cauſa fieri judicare, ſed eſſe aliquem intelligat, qui præſit, et cui pareatur; multo magis in tantis motionibus tantiſque viciſſitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immenſa et infinita

vetuſtas mentita ſit, ſtatuat neceſſe eſt, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari.

VI. Chryſippus quidem, quanquam eſt acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipſa natura didiciſſe, non ut ipſe reperiſſe, videatur. Si enim, inquit, eſt aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod poteſtas humana efficere non poſſit; eſt certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cæleſtes omneſque eæ, quarum eſt ordo ſempiternus, ab homine confici non poſſunt. Eſt igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam Deum? Etenim ſi Dii non ſunt, quid eſſe poteſt in rerum natura homine melius? In eo enim ſolo ratio eſt, qua nihil poteſt eſſe præſtantius. Eſſe autem hominem, qui nihil in omni mundo melius eſſe quam ſe putet, deſipientis arrogantiæ eſt. Ergo eſt aliquid melius: eſt igitur profecto Deus.

An vero, ſi domum magnam pulchramque videris, non poſſis adduci, ut, etiam ſi dominum non videas, muribus illam et muſtelis ædificatam putes; tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum cæleſtium, tantam vim et magnitudinem maris atque terrarum, ſi tuum, ac non Deorum immortalium domicilium, putes, nonne plane deſipere videare?

An ne hoc quidem intelligimus, omnia ſupera eſſe meliora? terram autem eſſe infimam, quam craſſiſſimus circumfundat aer? ut ob eam ipſam cauſam, quod etiam quibuſdam regionibus atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut ſint hominum ingenia propter cæli pleniorem naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc eſt, in craſſiſſima regione mundi, collocati ſint.

Et tamen ex ipſa hominum ſolertia eſſe aliquam mentem, et eam quidem acriorem et divinam, exiſtimare debemus. Unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui eſt fuſus in corpore, et terrenam ipſam viſcerum ſoliditatem, animum denique illum ſpirabilem ſi quis quærat unde habemus, apparet; quòd aliud a terra ſumpſimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem ſpiritu ducimus.

VII. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, et, ſi placet, pluribus verbis, mentem, conſilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde ſuſtulimus? An cætera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi eſt, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius eſt mundo, nihil præſtabilius, nihil pulchrius; nec ſolum nihil eſt, ſed ne cogitari quidem quidquam melius poteſt. Et, ſi ratione et ſapientia nihil eſt melius, neceſſe eſt hæc ineſſe in eo, quod optimum eſſe concedimus.

Quid vero? tanta rerum conſentiens, conſpirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? Poſſetne uno tempore florere, deinde viciſſim horrere, terra? aut, tot rebus ipſis ſe immutantibus, ſolis acceſſus diſceſſuſque ſolſtitiis bramiſque cognoſci? aut æſtus maritimi, fretorumque anguſtiæ, ortu aut obitu lunæ commoveri? aut unâ totius cæli converſione curſus aſtrorum diſpares conſervari? Hæc ita fieri omnibus inter ſe concinentibus mundi partibus profecto non poſſent, niſi ea uno divino, et continuato ſpiritu continerentur.

VIII. Atque hæc, cum uberius diſputantur et fuſius, ut mihi eſt in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. Cum autem, ut Zeno ſolebat, brevius anguſtiuſque concluduntur; tum apertiora ſunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis aut vix, aut nullo modo, concluſa autem aqua facile, corrumpitur; ſic orationis flumine reprehenſoris vitia diluuntur; anguſtia autem concluſæ orationis non facile ſe ipſa tutatur. Hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno ſic premebat, "Quod ratione utitur, id melius eſt quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione igitur mundus utitur. Similiter effici poteſt, ſapientem eſſe mundum; ſimiliter, beatum; ſimiliter, æternum. Omnia enim hæc meliora ſunt quam ea, quæ ſunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur, eſſe mundum Deum. Idemque hoc modo; "Nullius ſenſu carentis pars aliqua poteſt eſſe ſentiens. Mundi autem partes ſentientes ſunt. Non igitur caret ſenſu mundus." Pergit idem et urget anguſtius; "Nihil, inquit, quod animi, quodque

rationis eſt expers, id generare ex ſe poteſt animantem, compotemque rationis. Mundus autem generat animantes, compoteſque rationis. Animans eſt igitur mundus, compoſque rationis."

Idemque ſimilitudine, ut ſæpe ſolet, rationem concluſit hoc modo; "Si ex oliva modulate canentes tibiæ naſcerentur; num dubitares, quin ineſſet in oliva tibicinis quædam ſcientia? Quid, ſi platani fidiculas ferrent numeroſe ſonantes? idem ſcilicet cenſeres, in platanis ineſſe muſicam. Cur igitur mundus non animans, ſapienſque judicetur, cum ex ſe procreet animantes, atque ſapientes?"

IX. Sed quoniam cœpi ſecus agere, atque initio dixeram; negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod eſſet omnibus perſpicuum, Deos eſſe; tamen id ipſum rationibus phyſicis confirmari volo. Sic enim res ſe habet, ut omnia, quæ alantur et creſcant, contineant in ſe vim caloris; ſine qua neque ali poſſent, neque creſcere. Nam omne, quod eſt calidum et igneum, cietur et agitur motu ſuo. Quod autem alitur et creſcit, motu quodam utitur certo et æquabili; qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu ſenſus et vita remanet; refrigerato autem et extincto calore, occidimus ipſi, et extinguimur.

Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis inſit caloris in omni corpore. Negat enim ullum eſſe cibum tam gravem, quin is die et nocte concoquatur; cujus etiam in reliquiis ineſt calor iis, quas natura reſpuerit. Jam vero venæ et arteriæ micare non deſinunt, quaſi quodam igneo motu; animadverſumque ſæpe eſt, cum cor animantis alicujus evulſum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, ſive animal, ſive terrâ editum, id vivit propter incluſum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in ſe vitalem per omnem mundum pertinentem.

Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, ſubtilius explicato. Omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fultæ ſuſtinentur: quod primùm in terrena natura perſpici poteſt. Nam et lapidum conflictu atque

tritu elici ignem videmus; et recenti foſſione

terram fumare calentem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis caloris, terræ cavernis contineatur; eaque hieme ſit denſior: ob eamque cauſam calorem inſitum in terris contineat arctius.

X. Longa eſt oratio, multæque rationes, quibus doceri poſſit, omnia, quæ terra concipiat, ſemina, quæque ipſa ex ſe generata ſtirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris et oriri, et augeſcere. Atque aquæ etiam admiſtum eſſe calorem, primum ipſe liquor, tum aquæ declarat effuſio; quæ neque conglaciaret frigoribus, neque nive pruinaque concreſceret, niſi eadem ſe, admiſto calore liquefacta et dilapſa, diffunderet. Itaque et aquilonibus reliquiſque frigoribus adjectis dureſcit humor; et idem viciſſim mollitur tepefactus, et tabeſcit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepeſcunt, ut intelligi facile poſſit, in tantis illis humoribus incluſum eſſe calorem. Nec enim ille externus et adventitius habendus eſt tepor, ſed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod noſtris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recaleſcunt. Ipſe vero aer, qui naturâ eſt maxime frigidus, minime eſt expers caloris. Ille vero et multo quidem calore admiſtus eſt; ipſe enim oritur ex reſpiratione aquarum: earum enim quaſi vapor quidem aer habendus eſt. Is autem exiſtit motu ejus caloris, qui aquis continetur: quam ſimilitudinem cernere poſſumus in iis aquis, quæ efferveſcunt ſubditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea et ipſa tota natura, fervida eſt, et cæteris naturis omnibus ſalutarem impertit, et vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes ſuſtineantur calore, mundum etiam ipſum ſimili parique natura in tanta diuturnitate ſervari; eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fuſum eſſe natura, ut in eo inſit procreandi vis, et cauſa gignendi, a quo et animantia omnia, et ea, quorum ſtirpes terrâ continentur, et naſci ſit neceſſe, et augeſcere.

XI. Natura eſt igitur, quæ contineat mundum omnem, cumque

tueatur, et ea quidem non ſine ſenſu atque ratione. Omnem enim naturam neceſſe eſt, quæ non ſolitaria ſit, neque ſimplex, ſed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in ſe principatum, ut in homine mentem, in bellua quiddam ſimile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem et earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus ineſſe principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν vocant; quo nihil in quoque genere nec poteſt, nec debet eſſe præſtantius. Itaque neceſſe eſt, illud etiam, in quo ſit totius naturæ principatus, eſſe omnium optimum, omniumque rerum poteſtate, dominatuque digniſſimum.

Videmus autem, in partibus mundi (nihil eſt enim in omni mundo, quod non pars univerſi ſit) ineſſe ſenſum et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi ineſt principatus, hæc ineſſe neceſſe eſt, et acriora quidem, atque majora. Quocirca ſapientem eſſe mundum neceſſe eſt; naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eóque Deum eſſe mundum, omnemque vim mundi naturâ divinâ contineri.

Atque etiam mundi ille fervor purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob eaſque cauſas aptior ad ſenſus commovendos, quam hic noſter calor; quo hæc, quæ nota nobis ſunt, retinentur et vigent. Abſurdum eſt igitur dicere, cum homines, beſtiæque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac ſentiant, mundum eſſe ſine ſenſu; qui integro, et puro, et libero, eodemque acerrimo et mobiliſſimo ardore teneatur. Præſertim cum is ardor, qui eſt mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulſu, ſed per ſe ipſe ac ſua ſponte moveatur. Nam quid poteſt eſſe mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quaſi quendam Deum philoſophorum; cui duo placet eſſe motus, unum ſuum, alterum externum: eſſe autem divinius, quod ipſum ex ſe ſua ſponte moveatur, quam quod pulſu agitetur alieno. Hunc autem motum in ſolis animis eſſe ponit, ab hiſque principium motûs eſſe ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus

omnis oritur, is autem ardor non alieno impulſu, ſed ſua ſponte, movetur; animus ſit neceſſe eſt. Ex quo efficitur, animantem eſſe mundum.

Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo ineſſe intelligentiam, quòd certe eſt mundus melior quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis noſtri eſt, quæ non ſit minor quam noſmetipſi ſumus; ſic mundum univerſum pluris eſſe neceſſe eſt, quam partem aliquam univerſi. Quod ſi ita eſt, ſapiens ſit mundus neceſſe eſt: nam ni ita eſſet, hominem, qui eſt mundi pars, quoniam rationis eſt particeps, pluris eſſe quam mundum omnem oporteret.

Atque etiam ſi a primis inchoatiſque naturis ad ultimas perfectaſque volumus procedere, ad Deorum naturam perveniamus neceſſe eſt. Primo enim animadvertimus, a natura ſuſtineri ea, quæ gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Beſtiis autem ſenſum, et motum dedit, et cum quodam appetitu acceſſum ad res ſalutares, a peſtiferis receſſum: hoc homini amplius, quòd addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur.

XIII. Quartus autem eſt gradus et altiſſimus eorum, qui naturâ boni ſapienteſque gignuntur; quibus a principio innaſcitur ratio recta conſtanſque, quæ ſupra hominem putanda eſt, Deoque tribuenda, id eſt, mundo; in quo neceſſe eſt perfectam illam atque abſolutam ineſſe rationem. Neque enim dici poteſt, in ulla rerum inſtitutione non eſſe aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (niſi quæ vis obſtitit) videmus naturam ſuo quodam itinere ad ultimum pervenire; atque ut pictura et fabrica, cæteræque artes habent quendam abſoluti operis effectum; ſic in omni natura, ac multo etiam magis, neceſſe eſt abſolvi aliquid ac perfici. Etenim cæteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, poſſunt obſiſtere: univerſam autem naturam nulla res poteſt impedire; propterea quod omnes naturas ipſa cohibet et continet. Quocirca neceſſe eſt eſſe quartum illum et altiſſimum gradum, quo nulla vis poſſit accedere.

Is autem eſt gradus, in quo rerum omnium natura ponitur; quæ quoniam talis eſt, ut præſit omnibus, et eam nulla res poſſit impedire, neceſſe eſt, intelligentem eſſe mundum, et quidem etiam ſapientem. Quid autem eſt inſcitius, quam eam naturam, quæ omnes res ſit complexa, non optimam dici; aut, cum ſit optima, non primùm animantem eſſe, deinde rationis et conſilii compotem, poſtremo ſapientem? Quî enim poteſt aliter eſſe optima? Neque enim, ſi ſtirpium ſimilis ſit, aut etiam beſtiarum, optima putanda ſit potius quam deterrima: nec vero, ſi rationis particeps ſit, nec ſit tamen a principio ſapiens, non ſit deterior mundi potius quam humana conditio. Homo enim ſapiens fieri poteſt; mundus autem, ſi in æterno præteriti temporis ſpatio fuit inſipiens, nunquam profecto ſapientiam conſequetur: ita erit homine deterior. Quod quoniam abſurdum eſt, et ſapiens a principio mundus, et Deus habendus eſt. Neque eſt quidquam aliud, præter mundum, cui nihil abſit; quodque undique aptum atque perfectum expletumque ſit omnibus ſuis numeris et partibus.

XIV. Scite enim Chryſippus, Ut clypei cauſa, involucrum; vaginam autem, gladii; ſic, præter mundum, cætera omnia aliorum cauſâ eſſe generata: ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium cauſâ; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi cauſâ; arandi, bovem; venandi et cuſtodiendi, canem. Ipſe autem homo ortus eſt ad mundum contemplandum, et imitandum, nullo modo perfectus, ſed eſt quædam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus eſt, nec eſt quidquam, quod non inſit in eo, perfectus undique eſt. Quid igitur poteſt ei deeſſe, quod eſt optimum? Nihil autem eſt mente et ratione melius. Ergo hæc mundo deeſſe non poſſunt. Bene igitur idem Chryſippus, qui, ſimilitudines adjungens, omnia in perfectis et maturis docet eſſe meliora, ut in equo quam in equulo; in cane quam in catulo; in viro quam in puero. Item, quod in omni mundo optimum ſit, id in perfecto aliquo atque abſoluto eſſe debere. Eſt autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. Igitur mundi eſt propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta eſt; et efficitur tamen in homine virtus. Quanto igitur

in mundo facilius? Eſt ergo in eo virtus: ſapiens eſt igitur; et propterea Deus.

XV. Atque hac mundi divinitate perſpecta, tribuenda eſt ſideribus eadem divinitas; quæ ex mobiliſſima puriſſimaque ætheris parte gignuntur; neque ullâ præterea ſunt admiſta naturâ, totaque ſunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectiſſime et animantia eſſe, et ſentire atque intelligere, dicantur. Atque ea quidem tota eſſe ignea duorum ſenſuum teſtimonio confirmari Cleanthes putat, tactûs, et oculorum. Nam ſolis candor illuſtrior quam ullus ignis, quippe qui immenſo mundo tam longe lateque colluceat; et is ejus tactus eſt, non ut tepefaciat ſolum, ſed etiam ſæpe comburat; quorum neutrum faceret, niſi eſſet igneus. Ergo, inquit, cum ſol igneus ſit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis ſine paſtu aliquo poſſit permanere; neceſſe eſt, aut ei ſimilis ſit igni, quem adhibemus ad uſum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur.

Atque hic noſter ignis, quem uſus vitæ requirit, confector eſt et conſumptor omnium, idemque, quocunque invaſit, cuncta diſturbat ac diſſipat. Contra ille corporeus, vitalis et ſalutaris, omnia conſervat, alit, auget, ſuſtinet, ſenſuque afficit. Negat ergo eſſe dubium, horum ignium ſol utri ſimilis ſit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, et in ſuo quæque genere pubeſcant. Quare cum ſolis ignis ſimilis eorum ignium ſit, qui ſunt in corporibus animantium, ſolem quoque animantem eſſe oportet, et quidem reliqua aſtra, quæ oriantur in ardore cæleſti, qui æther, vel cælum nominatur.

Cum igitur aliorum animantium ortus in terra ſit, aliorum in aqua, in aere aliorum; abſurdum eſſe Ariſtoteli videtur, in ea parte, quæ ſit ad gignenda animalia aptiſſima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent; qui quoniam tenuiſſimus eſt, et ſemper agitatur et viget; neceſſe eſt, quod animal in eo gignatur, id et ſenſu acerrimo, et mobilitate celerrima eſſe. Quare cum in æthere aſtra gignantur, conſentaneum eſt, in iis ſenſum ineſſe et intelligentiam. Ex quo efficitur, in Deorum numero aſtra eſſe ducenda.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer ſit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur craſſo cælo atque concreto. Quinetiam cibo, quo utare, intereſſe aliquid ad mentis aciem putant. Probabile eſt igitur, præſtantem intelligentiam in ſideribus eſſe, quæ et æthercam mundi partem incolant, et marinis terreniſque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Senſum autem aſtrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque conſtantia. Nihil eſt enim, quod ratione et numero moveri poſſit ſine conſilio, in quo nihil eſt temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem ſiderum, et in omni æternitate conſtantia, neque naturam ſignificat, (eſt enim plena rationis) neque fortunam, quæ amica varietati conſtantiam reſpuit. Sequitur ergo, ut ipſa ſua ſponte, ſuo ſenſu, ac divinitate moveantur. Nec vero Ariſtoteles non laudandus in eo, quòd omnia, quæ moventur, aut naturâ moveri cenſuit, aut vi, aut voluntate. Moveri autem ſolem, et lunam, et ſidera omnia. Quæ autem naturâ moverentur, hæc aut pondere deorſum, aut levitate in ſublime ferri; quorum neutrum aſtris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici poteſt vi quadam majore fieri, ut contra naturam aſtra moveantur. Quæ enim poteſt major eſſe? Reſtat igitur, ut motus aſtrorum ſit voluntarius. Quæ qui videat, non indocte ſolum, verum etiam impie faciat, ſi Deos eſſe neget. Nec ſane multum intereſt, utrum id neget, an eos omni procuratione atque actione privet: mihi enim, qui nihil agit, eſſe omnino non videtur. Eſſe igitur Deos ita perſpicuum eſt, ut, id qui neget, vix eum ſanæ mentis exiſtimem.

XVII. Reſtat, ut, qualis eorum natura ſit, conſideremus; in quo nihil eſt difficilius, quam a conſuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit et vulgo imperitos, et ſimiles philoſophos imperitorum, ut, niſi figuris hominum conſtitutis, nihil poſſent de Diis immortalibus cogitare: cujus opinionis levitas confutata a Cotta non deſiderat orationem meam. Sed cum talem eſſe Deum certa notione animi præſentiamus,

primum, ut ſit animans, deinde ut in omni natura nihil eo ſit præſtantius; ad hanc præſenſionem, notionemque noſtram, nihil video quod potius accommodem, quam ut primùm hunc ipſum mundum, quo nihil fieri excellentius poteſt, animantem eſſe, et Deum judicem.

Hìc, quam volet, Epicurus jocetur, homo non aptiſſimus ad jocandum, minimeque reſpiciens patriam; et dicat, ſe non poſſe intelligere, qualis ſit volubilis et rotundus Deus: tamen ex hoc, quod ipſe etiam probat, nunquam me movebit. Placet enim illi eſſe Deos, quia neceſſe ſit præſtantem eſſe aliquam naturam, qua nihil ſit melius. Mundo autem certe nihil eſt melius. Nec dubium, quin, quod animans ſit, habeatque ſenſum, et rationem, et mentem, id ſit melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, ſenſus, mentis, rationis mundum eſſe compotem; qua ratione, Deum eſſe mundum, concluditur. Sed hæc paulo poſt facilius cognoſcentur ex iis rebus ipſis, quas mundus efficit.

XVIII. Interea, Vellei, noli, quæſo, præ te ferre, vos plane expertes eſſe doctrinæ. Conum tibi ais, et cylindrum, et pyramidem pulchriorem, quam ſphæram, videri. Novum etiam oculorum judicium habetis. Sed ſint iſta pulchriora, duntaxat aſpectu; quod mihi tamen ipſum non videtur: quid enim pulchrius eâ figurâ, quæ ſola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil aſperitatis habere, nihil offenſionis poteſt, nihil inciſum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunoſum? Cumque duæ formæ præſtantes ſint, ex ſolidis, globus; (ſic enim σφαῖραν interpretari placet) ex planis autem, circulus, aut orbis, qui κύκλος Græce dicitur; his duabus formis contingit ſolis, ut omnes earum partes ſint inter ſe ſimillimæ, a medioque tantum abſit extremum, quantum idem a ſummo: quo nihil fieri poteſt aptius. Sed ſi hæc non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem attigiſtis; ne hoc quidem phyſici intelligere potuiſtis, hanc æqualitatem motûs, conſtantiamque ordinum in alia figura non potuiſſe ſervari? Itaque nihil poteſt eſſe indoctius, quam quod a vobis affirmari ſolet. Nec enim hunc ipſum

mundum pro certo rotundum eſſe dicitis: nam poſſe fieri, ut ſit aliâ figurâ; innumerabileſque mundos, alios aliarum eſſe formarum. Quæ, ſi, bis bina quot eſſent, didiciſſet Epicurus, certe non diceret. Sed, dum palato, quid ſit optimum, judicat, cæli palatum, ut ait Ennius, non ſuſpexit.

XIX. Nam, cum duo ſint genera ſiderum; quorum alterum, ſpatiis immutabilibus ab ortu ad occaſum commeans, nullum unquam curſus ſui veſtigium inflectat; alterum autem continuas converſiones duas iiſdem ſpatiis, curſibuſque conficiat; ex utraque re et mundi volubilitas, quæ niſi in globoſa forma eſſe non poſſet, et ſtellarum rotundi ambitus cognoſcuntur: primuſque ſol, qui aſtrorum obtinet principatum, ita movetur, ut, cum terras larga luce compleverit, eaſdem modo his, modo illis ex partibus opacet. Ipſa enim umbra terræ ſoli officiens noctem efficit: nocturnorum autem ſpatiorum eadem eſt æquabilitas, quæ diurnorum; ejuſdemque ſolis tum acceſſus modici, tum receſſus, et frigoris et caloris modum temperant: circuitus enim ſolis orbium V et LX. et CCC. quarta fere diei parte addita, converſionem conficiunt annuam: inflectens autem ſol curſum tum ad ſeptemtriones, tum ad meridiem, æſtates et hiemes efficit, et ea duo tempora, quorum alterum hiemi ſeneſcenti adjunctum eſt, alterum æſtati. Ita ex quatuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra marique gignuntur, initia, cauſæque ducuntur.

Jam ſolis annuos curſus ſpatiis menſtruis luna conſequitur; cujus tenuiſſimum lumen facit proximus acceſſus ad ſolem, digreſſus autem longiſſimus quiſque pleniſſimum. Neque ſolum ejus ſpecies ac forma mutatur, tum creſcendo, tum defectibus in initia recurrendo, ſed etiam regio, quæ tum eſt aquilonalis, tum auſtralis. In lunæ quoque curſu eſt et brumæ quædam, et ſolſtitii ſimilitudo; multaque ab ea manant, et fluunt, quibus et animantes alantur, augeſcantque; et pubeſcant, maturitatemque aſſequantur, quæ oriuntur e terra.

XX. Maxime vero ſunt admirabiles motus earum quinque ſtellarum, quæ falſo vocantur errantes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate conſervat progreſſus et regreſſus, reliquoſque

motus conſtantes, et ratos. Quod eò eſt admirabilius in his ſtellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rurſus aperiuntur, tum abeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum ſubſequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, ſed ad quoddam tempus inſiſtunt. Quarum ex diſparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum ſolis, et lunæ, et quinque errantium ad eandem inter ſe comparationem confectis omnium ſpatiis eſt facta converſio. Quæ quam longa ſit, magna quæſtio eſt: eſſe vero certam et definitam neceſſe eſt. Nam eam, quæ Saturni ſtella dicitur, Φαίνων-que a Græcis nominatur, quæ a terra abeſt plurimum, xxx fere annis curſum ſuum conficit. In quo curſu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum veſpertinis temporibus deliteſcendo, tum matutinis rurſum ſe aperiendo, nihil immutat ſempiternis ſeculorum ætatibus, quin eadem iiſdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis ſtella fertur, quæ Φαέθων dicitur; eaque eundem XII ſignorum orbem annis XII conficit, eaſdemque, quas Saturni ſtella, efficit in curſu varietates.

Huic autem proximum inferiorem orbem tenet πυρόεις, quæ ſtella Martis appellatur; eaque IIII et XX menſibus, ſex, ut opinor, diebus minus, eundem luſtrat orbem, quem duæ ſuperiores. Infra hanc autem ſtella Mercurii eſt. Ea ςίλβων appellatur a Græcis; quæ anno fere vertente ſigniferum luſtrat orbem, neque a ſole longius unquam unius ſigni intervallo diſcedit, tum antevertens, tum ſubſequens. Infima eſt quinque errantium, terræque proxima, ſtella Veneris, quæ Φώσφορος Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur ſolem; cum ſubſequitur autem, Heſperos. Ea curſum anno conficit, et latitudinem luſtrans ſigniferi orbis, et longitudinem, (quod idem faciunt ſtellæ ſuperiores) neque unquam ab ſole duorum ſignorum intervallo longius diſcedit, tum antecedens, tum ſubſequens.

XXI. Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam tam variis curſibus in omni æternitate convenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio. Quæ cum in

ſideribus ineſſe videamus, non poſſumus ea ipſa non in Deorum numero reponere. Nec vero ſtellæ eæ, quæ inerrantes vocantur, non ſignificant eandem mentem, atque prudentiam; quarum eſt quotidiana, conveniens, conſtanſque converſio: nec habent æthereos curſus, neque cælo inhærentes, ut plerique dicunt phyſicæ rationis ignari. Non eſt enim ætheris ea natura, ut vi ſua ſtellas complexa contorqueat. Nam tenuis, ac perlucens, et æquabili calore ſuffuſus æther, non ſatis aptus ad ſtellas continendas videtur. Habent igitur ſuam ſphæram ſtellæ inerrantes, ab ætherea conjunctione ſecretam, et liberam. Earum autem perennes curſus atque perpetui, cum admirabili incredibilique conſtantia, declarant in his vim, et mentem eſſe divinam: ut, hæc ipſa qui non ſentiat Deorum vim habere, is nihil omnino ſenſurus eſſe videatur.

Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec varietas ineſt; contraque omnis ordo, veritas, ratio, conſtantia. Quæque his vacant, ementita, et falſa, plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam, quæ omnium ultima eſt; in terriſque verſantur. Cæleſtem ergo admirabilem ordinem, incredibilemque conſtantiam, ex qua conſervatio et ſalus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipſe mentis expers habendus eſt. Haud ergo, ut opinor, erravero, ſi a principe inveſtigandæ veritatis hujus diſputationis principium duxero.

XXII. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem eſſe artificioſum ad gignendum progredientem viâ. Cenſet enim artis maxime proprium eſſe creare et gignere; quodque in operibus noſtrarum artium manus efficiat, id multo artificioſius naturam efficere, id eſt, ut dixi, ignem artificioſum, magiſtrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificioſa eſt, quod habet quaſi viam quandam, et ſectam, quam ſequatur.

Ipſius vero mundi, qui omnia complexu ſuo coercet et continet, natura non artificioſa ſolum, ſed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, conſultrix et provida utilitatum, opportunitatumque omnium. Atque ut cæteræ naturæ ſuis ſeminibus quæque

gignuntur, augeſcunt, continentur, ſic natura mundi omnes motus habet voluntarios, conatuſque, et appetitiones, quas ὁρμὰς Græci vocant, et his conſentaneas actiones ſic adhibet, ut noſmetipſi, qui animis movemur et ſenſibus. Talis igitur mens mundi cum ſit, ob eamque cauſam vel prudentia, vel providentia appellari recte poſſit, (Græce enim πρόνοια dicitur) hæc potiſſimum providet, et in his maxime eſt occupata; primùm, ut mundus quam aptiſſimus ſit ad permanendum; deinde, ut nulla re egeat; maxime autem, ut in eo eximia pulchritudo ſit, atque omnis ornatus.

XXIII. Dictum eſt de univerſo mundo; dictum eſt etiam de ſideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec ceſſantium Deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoſo ac moleſto. Non enim venis, et nervis, et oſſibus continentur, nec iis eſcis aut potionibus veſcuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant; nec iis corporibus ſunt, ut aut caſus, aut ictus extimeſcant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus monogrammos Deos, et nihil agentes commentus eſt. Illi autem pulcherrima forma præditi, puriſſimaque in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturque curſus, ut ad omnia conſervanda et tuenda conſenſiſſe videantur. Multæ autem aliæ naturæ Deorum, ex magnis beneficiis eorum, non ſine cauſa et a Græciæ ſapientibus, et a majoribus noſtris conſtitutæ, nominatæque ſunt; quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non ſine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a Deo natum, nomine ipſius Dei nuncupabant; ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii,

Sine Cerere et Libero friget Venus.

Tum autem res ipſa, in qua vis ineſt major aliqua, ſic appellatur, ut ea ipſa vis nominetur Deus, ut Fides, ut Mens; quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides conſecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum; quod multis

ante annis erat bello Liguſtico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut ſine Deo regi non poſſet, ipſa res Deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentinæ Veneris vocabula conſecrata ſunt, vitioſarum rerum, neque naturalium; quanquam Velleius aliter exiſtimat: ſed tamen ea ipſa vitia naturam vehementius ſæpe pulſant. Utilitatum igitur magnitudine conſtituti ſunt ii Dii, qui utilitates quaſque gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paulo ante dicta ſunt a me, quæ vis ſit in quoque, declaratur, Deo.

XXIV. Suſcepit autem vita hominum, conſuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Caſtor et Pollux, hinc Æſculapius, hinc Liber etiam; (hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem noſtri majores auguſte ſanctеque Liberum cum Cerere et Libera conſecraverunt: quod quale ſit, ex myſteriis intelligi poteſt: ſed quòd ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati ſunt Liber et Libera; quod in Libera ſervant, in Libero non item;) Hinc etiam Romulus, quem quidam eundem eſſe Quirinum putant, quorum cum remanerent animi, atque æternitate fruerentur, Dii rite ſunt habiti; cum et optimi eſſent, et æterni.

Alia quoque ex ratione, et quidem phyſicâ, magna fluxit multitudo Deorum; qui induti ſpecie humana fabulas poetis ſuppeditaverunt, hominum autem vitam ſuperſtitione omni referſerunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, poſt a Cleanthe, et Chryſippo, pluribus verbis explicatus eſt. Nam vetus hæc opinio Græciam opplevit, exſectum Cælum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipſum a filio Jove. Phyſica ratio non inelegans incluſa eſt in impias fabulas. Cæleſtem enim, altiſſimam æthereamque naturam, id eſt, igneam, quæ per ſeſe omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem eum eſſe voluerunt, qui curſum et

converſionem ſpatiorum ac temporum contineret, qui Deus Græce id ipſum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui eſt idem χρόνος, id eſt, ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quod ſaturetur annis. Ex ſe enim natos comeſſe fingitur ſolitus, quia conſumit ætas temporum ſpatia, anniſque præteritis inſaturabiliter expletur. Vinctus eſt autem a Jove, ne immoderatos curſus haberet, atque ut eum ſiderum vinclis alligaret. Sed ipſe Jupiter, id eſt, *juvans pater*, quem, converſis caſibus, appellamus a juvando Jovem, a poetis *pater Divumque hominumque* dicitur; a majoribus autem noſtris *optimus, maximus*; et quidem ante optimus, id eſt, beneficentiſſimus, quam maximus, quia majus eſt, certeque gratius, prodeſſe omnibus, quam opes magnas habere.

Hunc igitur Ennius, ut ſupra dixi, nuncupat ita dicens,

Aſpice hoc ſublime candens, quam invocant omnes Jovem:

planiuſque alio loco idem;

Cui, quod in me eſt, exſecrabor hoc, quod lucet, quidquid eſt.

Hunc etiam augures noſtri; cum dicunt, *Jove fulgente, tonante:* dicunt enim, *cælo fulgente, tonante.* Euripides autem, ut multa præclare, ſic hoc breviter;

Vides ſublime fuſum, immoderatum æthera,
Qui tenero terram circumjectu amplectitur:
Hunc ſummum habeto Divum: hunc perhibeto Jovem.

XXVI. Aer autem, ut Stoici diſputant, interjectus inter mare et cælum, Junonis nomine conſecratur; quæ eſt ſoror et conjux Jovis, quòd ei ſimilitudo eſt ætheris, et cum eo ſumma conjunctio. Effœminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil eſt eo mollius. Sed Junonem a *juvando* credo nominatam.

Aqua reſtabat et terra, ut eſſent ex fabulis tria regna diviſa. Datum eſt igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum; nomenque productum, ut Portunus a *portu*, ſic Neptunus a *nando*, paulum primis literis immutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata eſt; qui *Dives*, ut apud Græcos πλούτων, quia et recidant omnia in

terras, et oriantur e terris. Is rapuit Proſerpinam, quod Græcorum nomen eſt: ea enim eſt, quæ Περσεφόνη Græce nominatur; quam frugum ſemen eſſe volunt, abſconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem eſt a gerendis frugibus Ceres, tanquam *Geres*; caſuque prima litera itidem immutata, ut a Græcis. Nam ab illis quoque Δημήτηρ, quaſi Γημήτηρ, nominata eſt. Jam qui *magna verteret*, Mavors: *Minerva* autem, quæ vel *minueret*, vel *minaretur*.

XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, et extrema, principem in ſacrificando Janum eſſe voluerunt: quod ab *eundo* nomen eſt ductum; ex quo tranſitiones perviæ, *Jani*; foreſque in liminibus profanarum ædium, *januæ* nominantur. Nam Veſtæ nomen a Græcis: ea eſt enim, quæ ab illis Ἑστία dicitur. Vis autem ejus ad aras, et focos pertinet. Itaque in ea Dea, quæ eſt rerum cuſtos intimarum, omnis et precatio, et ſacrificatio extrema eſt. Nec longe abſunt ab hac vi Dii Penates, ſive a *penu* ducto nomine, (eſt enim omne, quo veſcuntur homines, *penus*) ſive ab eo, quòd *penitus inſident*; ex quo etiam *penetrales* a poetis vocantur. Jam Apollinis nomen eſt Græcum; quem ſolem eſſe volunt. Dianam autem, et Lunam eandem eſſe putant: cum *ſol* dictus ſit, vel quia ſolus ex omnibus ſideribus eſt tantus, vel quia, cum eſt exortus, obſcuratis omnibus ſolus apparet; Luna a *lucendo* nominata ſit. Eadem eſt enim *Lucina*. Itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, ſic apud noſtros *Junonem Lucinam* in pariendo invocant: quæ eadem Diana omnivaga dicitur, non a *venando*, ſed quod in ſeptem numeratur tanquam vagantibus. Diana dicta, quia noctu quaſi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii matureſcunt aut ſeptem nonnunquam, aut plerumque novem lunæ curſibus; qui, quia menſa ſpatia conficiunt, *menſes* nominantur. Concinneque, ut multa, Timæus; qui, cum in hiſtoria dixiſſet, qua nocte natus Alexander eſſet, eâdem Dianæ Epheſiæ templum deflagraviſſe, adjunxit, *minime id eſſe mirandum, quòd Diana, cum in partu Olympiadis adeſſe voluiſſet, abſuiſſet domo*. Quæ autem Dea

ad res omnes veniret, Venerem noſtri nominaverunt, atque ex ea potius venuſtas, quam Venus ex venuſtate.

XXVIII. Videtiſne igitur, ut a phyſicis rebus, bene, atque utiliter inventis, tracta ratio ſit ad commentitios et fictos Deos? Quæ res genuit falſas opiniones, erroreſque turbulentos, et ſuperſtitiones pene aniles. Et formæ enim nobis Deorum, et ætates, et veſtitus, ornatuſque noti ſunt: genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Nam et perturbatis animis inducuntur; accipimus enim Deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec vero, ut fabulæ ferunt, Dii bellis præliiſque caruerunt; nec ſolum, ut apud Homerum, cum duos exercitus contrarios alii Dii ex alia parte defenderent, ſed etiam, ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, propria bella geſſerunt. Hæc et dicuntur, et creduntur ſtultiſſime, et plena ſunt futilitatis, ſummæque levitatis.

Sed tamen, his fabulis ſpretis, ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujuſque rei, *per terras* Ceres, *per maria* Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui, qualeſque ſint, quoque eos nomine conſuetudo nuncupaverit, quos Deos et venerari, et colere debemus. Cultus autem Deorum eſt optimus, idemque caſtiſſimus, atque ſanctiſſimus, pleniſſimuſque pietatis, ut eos ſemper pura, integra, incorrupta et mente, et voce veneremur. Non enim philoſophi ſolum, verum etiam majores noſtri ſuperſtitionem a religione ſeparaverunt. Nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut ſui ſibi liberi ſuperſtites eſſent, *ſuperſtitioſi* ſunt appellati; quod nomen poſtea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum Deorum pertinerent, diligenter retractarent, et tanquam relegerent, ſunt dicti *religioſi*, ex relegendo, ut *elegantes* ex eligendo, tanquam a diligendo *diligentes*, ex intelligendo *intelligentes*. His enim in verbis omnibus ineſt vis legendi eadem, quam in religioſo. Ita factum eſt in ſuperſtitioſo, et religioſo, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor ſatis, et eſſe Deos, et quales eſſent, oſtendiſſe.

XXIX. Proximum eſt, ut doceam, Deorum providentiâ mundum adminiſtrari. Magnus ſane locus, et a veſtris, Cotta,

vexatus; ac nimirum vobiſcum omne certamen eſt. Nam vobis, Vellei, minus notum eſt, quemadmodum quidque dicatur. Veſtra enim ſolum legitis, veſtra amatis; cæteros, cauſâ incognitâ, condemnatis. Velut a te ipſo, heſterno die, dictum eſt, anum fatidicam πρόνοιαν a Stoicis induci, id eſt, *providentiam*. Quod eo errore dixiſti, quia exiſtimas ab his providentiam fingi quaſi quandam Deam ſingularem, quæ mundum omnem gubernet et regat; ſed id præciſe dicitur. Ut, ſi quis dicat, Athenienſium rempublicam conſilio regi, deſit illud, Areopagi; ſic, cum dicimus, providentiâ mundum adminiſtrari, deeſſe arbitror, Deorum. Plene autem, et perfecte ſic dici exiſtimato, providentiâ Deorum mundum adminiſtrari. Ita ſalem iſtum, quo caret veſtra natio, in irridendis nobis nolitote conſumere: et mehercle, ſi me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet: non datum eſt: non poteſtis. Nec vero hoc in te uno convenit, moribus domeſticis, ac noſtrorum hominum urbanitate limato; ſed cum in reliquos veſtros, tum in eum maxime, qui iſta peperit, hominem ſine arte, ſine literis, inſultantem in omnes, ſine acumine ullo, ſine auctoritate, ſine lepore.

XXX. Dico igitur providentiâ Deorum mundum, et omnes mundi partes, et initio conſtitutas eſſe, et omni tempore adminiſtrari; eamque diſputationem tres in partes noſtri fere dividunt: quarum pars prima eſt, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet eſſe Deos; quo conceſſo, confitendum eſt eorum conſilio mundum adminiſtrari. Secunda eſt autem, quæ docet omnes res ſubjectas eſſe naturæ ſentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri; quo conſtituto, ſequitur, ab animantibus principiis eam eſſe generatam. Tertius locus eſt, qui ducitur ex admiratione rerum cæleſtium, atque terreſtrium.

Primum igitur aut negandum eſt Deos eſſe, quod Democritus ſimulacra, et Epicurus imagines, inducens quodam pacto negat; aut, qui Deos eſſe concedant, iis fatendum eſt, eos aliquid agere, idque præclarum. Nihil eſt autem præclarius mundi adminiſtratione. Deorum igitur conſilio adminiſtratur. Quod ſi aliter eſt, aliquid profecto ſit neceſſe eſt melius, et majore vi præditum,

quam Deos, quale idcunque eſt, ſive inanima natura, ſive neceſſitas vi magnâ incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ videmus. Non eſt igitur natura Deorum præpotens, neque excellens, ſi quidem ea ſubjecta eſt ei vel neceſſitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræ regantur. Nihil autem eſt præſtantius Deo: ab eo igitur neceſſe eſt mundum regi. Nulli igitur eſt naturæ obediens, aut ſubjectus, Deus: omnem ergo regit ipſe naturam. Etenim ſi concedimus, intelligentes eſſe Deos, concedimus etiam providentes, et rerum quidem maximarum. Ergo utrùm ignorant, quæ res maximæ ſint, quoque hæ modo tractandæ et tuendæ; an vim non habent, qua tantas res ſuſtineant et gerant? At et ignoratio rerum, aliena naturæ Deorum eſt; et ſuſtinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minime cadit in majeſtatem Deorum. Ex quo efficitur id, quo volumus, Deorum providentia mundum adminiſtrari.

XXXI. Atque neceſſe eſt, cum ſint Dii, (ſi modo ſint, ut profecto ſunt) animantes eſſe, nec ſolum animantes, ſed etiam rationis compotes, inter ſeque quaſi civili conciliatione et ſocietate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam atque urbem aliquam, regentes. Sequitur, ut eadem ſit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique ſit, eademque lex; quæ eſt recti præceptio, pravique depulſio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, et mentem a Diis ad homines perveniſſe; ob eamque cauſam majorum inſtitutis mens, fides, virtus, concordia, conſecratæ et publice dedicatæ ſunt. Quæ quî convenit penes Deos eſſe negare, cum eorum auguſta et ſancta ſimulacra veneremur? Quod ſi ineſt in hominum genere mens, fides, virtus, concordia; unde hæc in terras, niſi a ſuperis, defluere potuerunt? Cumque ſit in nobis conſilium, ratio, prudentia; neceſſe eſt, Deos hæc ipſa habere majora, nec habere ſolum, ſed etiam his uti in maximis et optimis rebus. Nihil autem eſt nec majus, nec melius mundo. Neceſſe eſt ergo eum Deorum conſilio et providentia adminiſtrari.

Poſtremo, cum ſatis docuerimus, hos eſſe Deos, quorum inſignem vim et illuſtrem faciem videremus, ſolem dico, et lunam,

et vagas ſtellas, et inerrantes, et cælum, et mundum ipſum, et earum rerum vim, quæ ineſſent in omni mundo cum magno uſu et commoditate generis humani; efficitur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte ſatis dictum eſt.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia ſubjecta eſſe naturæ, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid ſit ipſa natura, explicandum eſt ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi poſſit. Namque alii naturam cenſent eſſe vim quandam ſine ratione, cientem motus in corporibus neceſſarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tanquam viâ progredientem, declarantemque, quid cujuſque rei cauſa efficiat, quid ſequatur; cujus ſolertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex conſequi poſſit imitando. Seminis enim vim eſſe tantam, ut id quanquam ſit perexiguum, tamen ſi inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque ſit materiam, qua ali augerique poſſit, ita fingat et efficiat in ſuo quidque genere, partim ut tantummodo per ſtirpes alantur ſuas, partim ut moveri etiam, et ſentire, et appetere poſſint, et ex ſeſe ſimilia ſui gignere.

Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quæ ſint, naturam eſſe corpora, et inane, quæque his accidant. Sed nos cum dicimus naturâ conſtare, adminiſtrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejuſmodi, nullâ cohærendi naturâ, ſed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, ſed ordo apparet, et artis quædam ſimilitudo.

XXXIII. Quod ſi ea, quæ a terra ſtirpibus continentur, arte naturæ vivunt et vigent; profecto ipſa terra eâdem vi continetur et arte naturæ, quippe quæ gravidata ſeminibus omnia pariat et fundat ex ſeſe, ſtirpes amplexa alat et augeat, ipſaque alatur viciſſim a ſuperis externiſque naturis. Ejuſdemque expirationibus aer alitur, et æther, et omnia ſupera. Ita, ſi terra naturâ tenetur et viget, eadem ratio in reliquo mundo eſt. Stirpes enim terræ inhærent, animantes autem aſpiratione aeris ſuſtinentur;

ipſeque aer nobiſcum videt, nobiſcum audit, nobiſcum ſonat: nihil enim eorum ſine eo fieri poteſt. Quin etiam movetur nobiſcum: quacunque enim imus, quacunque movemur, videtur quaſi locum dare et cedere.

Quæque in medium locum mundi, qui eſt infimus, et quæ a medio in ſuperum, quæque converſione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamque naturam. Et cum quatuor ſint genera corporum, viciſſitudine eorum mundi continuata natura eſt. Nam ex terra aqua; ex aqua oritur aer; ex aere æther: deinde retrorſum viciſſim ex æthere aer; ex aere aqua; ex aqua terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia conſtant, ſurſum, deorſum, ultro, citroque commeantibus, mundi partium conjunctio continetur, quæ aut ſempiterna ſit neceſſe eſt, hoc eodem ornatu, quem videmus; aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum et immenſum pene tempus: quorum utrumvis ut ſit, ſequitur, natura mundum adminiſtrari. Quæ enim claſſium navigatio, aut quæ inſtructio exercitûs, aut rurſus (ut ea, quæ natura efficit, conferamus) quæ procreatio vitis aut arboris, quæ porro animantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturæ ſolertiam ſignificat, quantam ipſe mundus? Aut igitur nihil eſt, quod ſentiente natura regatur, aut mundum regi confitendum eſt. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque ſemina contineat, quî poteſt ipſe non natura adminiſtrari? Ut, ſi qui dentes et pubertatem naturâ dicat exiſtere, ipſum autem hominem, cui ea exiſtant, non conſtare natura; non intelligat, ea, quæ efferant aliquid ex ſeſe, perfectiores habere naturas, quam ea, quæ ex iis efferantur.

XXXIV. Omnium autem rerum quæ naturâ adminiſtrantur, ſeminator et ſator, et parens, ut ita dicam, atque educator et altor eſt mundus; omniaque, ſicut membra et partes ſuas, nutricatur et continet.

Quod ſi mundi partes natura adminiſtrantur, neceſſe eſt mundum ipſum natura adminiſtrari; cujus quidem adminiſtratio nihil habet in ſe, quod reprehendi poſſit. Ex iis enim naturis, quæ erant, quod effici potuit optimum, effectum eſt. Doceat ergo

aliquis potuiſſe melius. Sed nemo unquam docebit; et, ſi quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, deſiderabit.

Quod ſi omnes mundi partes ita conſtitutæ ſunt, ut neque ad uſum meliores potuerint eſſe, neque ad ſpeciem pulchriores; videamus, utrum ea fortuita ſint, an eo ſtatu, quo cohærere nullo modo potuerint, niſi ſenſu moderante, divinaque providentia. Si ergo meliora ſunt ea, quæ naturâ, quam illa quæ arte perfecta ſunt; nec ars efficit quidquam ſine ratione; ne natura quidem rationis expers eſt habenda. Quî igitur convenit, ſignum aut tabulam pictam cum aſpexeris, ſcire adhibitam eſſe artem; cumque procul curſum navigii videris, non dubitare quin id ratione atque arte moveatur; aut, cum ſolarium vel deſcriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non caſu; mundum autem, qui et has ipſas artes, et earum artifices, et cuncta complectatur, conſilii et rationis eſſe expertem putare?

Quod ſi in Scythiam, aut in Britanniam, ſphæram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noſter effecit Poſidonius, cujus ſingulæ converſiones idem efficiunt in ſole, et in luna, et in quinque ſtellis errantibus, quod efficitur in cœlo ſingulis diebus et noctibus; quis in illa barbarie dubitet, quin ea ſphæra ſit perfecta ratione?

XXXV. Hi autem dubitant de mundo, ex quo et oriuntur, et fiunt omnia, caſune ipſe ſit effectus, aut neceſſitate aliqua, an ratione ac mente divina; et Archimedem arbitrantur plus valuiſſe in imitandis ſphæræ converſionibus, quam naturam in efficiendis, præſertim cùm multis partibus ſint illa perfecta, quam hæc ſimulata, ſolertius. Atque ille apud Accium paſtor, qui navem nunquam ante vidiſſet, ut procul divinum et novum vehiculum Argonautarum e monte conſpexit, primo admirans et perterritus, hoc modo loquitur;

Tanta moles labitur
Fremebunda ex alto, ingenti ſonitu et ſpiritu:
Præ ſe undas volvit: vortices vi ſuſcitat,
Ruit prolapſa: pelagus reſpergit, reflat.

Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quod ſublime ventis expulſum rapi
Saxum, aut procellis, vel globoſos turbines
Exiſtere ictos undis concurſantibus;
Niſi quas terreſtres Pontus ſtrages conciet:
Aut forte Triton fuſcinâ evertens ſpecus.
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo ſaxeam ad cælum vomit.

Dubitat primo, quæ ſit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus viſis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti atque alacres roſtris perfremunt
Delphini . . . Item alia multa; *Silvani melo*
Conſimilem ad aures cantum et auditum refert.

Ergo ut hic primo aſpectu inanimum quiddam ſenſuque vacuum ſe putat cernere; poſt autem ſignis certioribus, quale ſit id, de quo dubitaverat, incipit ſuſpicari; ſic philoſophi debuerunt, ſi forte eos primus aſpectus mundi conturbaverat, poſtea, cum vidiſſent motus ejus finitos et æquabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique conſtantia, intelligere ineſſe aliquem non ſolum habitatorem in hac cæleſti ac divina domo, ſed etiam rectorem, et moderatorem, et tanquam architectum tanti operis, tantique muneris.

XXXVI. Nunc autem mihi videntur ne ſuſpicari quidem, quanta ſit admirabilitas cæleſtium rerum atque terreſtrium. Principio enim terra, ſita in media parte mundi, circumfuſa undique eſt hac animabili ſpirabilique natura, cui nomen eſt *aer*; Græcum illud quidem, ſed receptum jam tamen uſu a noſtris: tritum eſt enim pro Latino. Hunc rurſus amplectitur immenſus æther, qui conſtat ex altiſſimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam *æther* Latine, quam dicitur *aer*; etſi interpretatur Pacuvius,

Hoc, quod memoro, noſtri cælum, Graii perhibent æthera.

Quaſi vero non Graius hoc dicat. At Latine loquitur, ſi quidem nos non quaſi Græce loquentem audiamus. Docet idem alio loco;

Grajugena de iſto aperit ipſa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ ſiderum exiſtunt; quorum eſt princeps ſol, omnia clariſſimâ luce colluſtrans, multis partibus major, atque amplior, quam terra univerſa: deinde reliqua ſidera magnitudinibus immenſis. Atque hi tanti ignes, tamque multi, non modo nihil nocent terris, rebuſque terreſtribus, ſed ita proſunt, ut ſi mota loco ſint, conflagrare terras neceſſe ſit a tantis ardoribus, moderatione et temperatione ſublata.

XXXVII. Hic ego non mirer eſſe quemquam, qui ſibi perſuadeat, corpora quædam ſolida atque individua vi et gravitate ferri, mundumque effici ornatiſſimum, et pulcherrimum ex eorum corporum concurſione fortuita? Hoc qui exiſtimat fieri potuiſſe, non intelligo, cur non idem putet, ſi innumerabiles unius et viginti formæ literarum vel aureæ, vel quales libet, aliquò conjiciantur, poſſe ex his in terram excuſſis annales Ennii, ut deinceps legi poſſint, effici: quod, neſcio, an ne in uno quidem verſu poſſit tantum valere fortuna. Iſti autem quemadmodum aſſeverant, ex corpuſculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Græci vocant, non ſenſu præditis, ſed concurrentibus temere atque caſu, mundum eſſe perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios naſci, alios interire? Quod ſi mundum efficere poteſt concurſus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non poteſt? quæ ſunt minus operoſa, et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus eſt proximus, ſuſpexiſſe videantur.

Præclare ergo Ariſtoteles, " Si eſſent, inquit, qui ſub terra " ſemper habitaviſſent, bonis et illuſtribus domiciliis, quæ eſſent " ornata ſignis atque picturis, inſtructaque rebus iis omnibus, " quibus abundant ii qui beati putantur, nec tamen exiſſent un- " quam ſupra terram; accepiſſent autem fama et auditione eſſe " quoddam numen, et vim Deorum; deinde aliquo tempore, " patefactis terræ faucibus, ex illis abditis ſedibus evadere in hæc " loca quæ nos incolimus, atque exire potuiſſent; cum repente " terram, et maria, cælumque vidiſſent; nubium magnitudinem,

" ventorumque vim cognoviſſent, aſpexiſſentque ſolem, ejuſque " tum magnitudinem, pulchritudinemque, tum etiam efficienti- " am cognoviſſent, quod is diem efficeret, toto cælo luce diffuſa; " cum autem terras nox opacaſſet, tum cælum totum cernerent " aſtris diſtinctum et ornatum, lunæque luminum varietatem tum " creſcentis, tum ſeneſcentis, eorumque omnium ortus et occa- " ſus, atque in omni æternitate ratos immutabileſque curſus; " hæc cum viderent, profecto et eſſe Deos, et hæc tanta opera " Deorum eſſe arbitrarentur."

XXXVIII. Atque hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obſcuraviſſe dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnoſceret: cum autem tertio die ſol illuxiſſet, tum ut revixiſſe ſibi viderentur. Quod ſi hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut ſubito lucem aſpiceremus; quænam ſpecies cæli videretur? Sed aſſiduitate quotidiana, et conſuetudine oculorum, aſſueſcunt animi; neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas ſemper vident; proinde quaſi novitas nos magis, quam magnitudo rerum, debeat ad exquirendas cauſas excitare.

Quis enim hunc hominem dixerit, qui, cum tam certos cœli motus, tam ratos aſtrorum ordines, tamque omnia inter ſe connexa et apta viderit, neget in his ullam ineſſe rationem, eaque caſu fieri dicat, quæ quanto conſilio gerantur, nullo conſilio aſſequi poſſumus? An, cùm machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut ſphæram, ut horas, ut alia permulta, non dubitamus, quin illa opera ſint rationis: cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, conſtantiſſime conficientem viciſſitudines anniverſarias, cum ſumma ſalute et conſervatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non ſolum ratione fiant, ſed etiam excellenti quadam divinaque ratione? Licet enim jam, remota ſubtiliate diſputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divinâ providentiâ dicimus conſtitutas.

XXXIX. Ac principio terra univerſa cernatur, locata in media

mundi ſede, ſolida et globoſa, et undique ipſa in ſeſe nutibus ſuis conglobata, veſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus; quorum omnium incredibilis multitudo inſatiabili varietate diſtinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquoreſque perlucidos amnium, riparum veſtitus viridiſſimos, ſpeluncarum concavas altitudines, ſaxorum aſperitates, impendentium montium altitudines, immenſitateſque camporum: adde etiam reconditas auri, argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quæ vero, et quam varia genera beſtiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapſus, atque cantus? qui pecudum paſtus? quæ vita ſilveſtrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui, quaſi cultores terræ conſtituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec ſtirpium aſperitate vaſtari; quorumque operibus agri, inſulæ, littoraque collucent, diſtincta tectis et urbibus. Quæ ſi, ut animis, ſic oculis videre poſſemus, nemo cunctam intuens terram de divina ratione dubitaret.

At vero quanta maris eſt pulchritudo? quæ ſpecies univerſi? quæ multitudo, et varietas inſularum? quæ amœnitates orarum et littorum? quot genera, quamque diſparia partim ſubmerſarum, partim fluitantium et innantium belluarum, partim ad ſaxa nativis teſtis inhærentium? Ipſum autem mare ſic terram appetens littoribus alludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur.

Exinde mari finitimus aer die et nocte diſtinguitur; iſque tum fuſus, et extenuatus ſublime fertur, tum autem concretus, in nubes cogitur; humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc et illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum, et calorum facit varietates; idemque et volatus alitum ſuſtinet, et ſpiritu ductus alit et ſuſtentat animantes.

XL. Reſtat ultimus, et a domiciliis noſtris altiſſimus, omnia cingens et coercens, cæli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora et determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ curſus ordinatos definiunt. E quibus ſol, cujus magnitudine multis partibus terra ſuperatur, circum eam ipſam volvitur, iſque oriens et occidens, diem noctemque conficit;

et modo accedens, tum autem recedens, binas in ſingulis annis reverſiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quaſi triſtitia quadam contrahit terram, tum viciſſim lætificat, ut cum cælo hilarata videatur. Luna autem, quæ eſt, ut oſtendunt mathematici, major quam dimidia pars terræ, iiſdem ſpatiis vagatur, quibus ſol: ſed tum congrediens cum ſole, tum digrediens, et eam lucem, quam a ſole accepit, mittit in terras, et varias ipſa mutationes lucis habet: atque etiam tum ſubjecta atque oppoſita ſoli radios ejus et lumen obſcurat; tum ipſa incidens in umbram terræ, cum eſt e regione ſolis, interpoſitu interjectuque terræ, repente deficit. Iiſdemque ſpatiis hæ ſtellæ, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur, et occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, ſæpe etiam inſiſtunt. Quo ſpectaculo nihil poteſt admirabilius eſſe, nihil pulchrius. Sequitur ſtellarum inerrantium maxima multitudo; quarum ita deſcripta diſtinctio eſt, ut ex notarum figurarum ſimilitudine nomina invenerint.

XLI. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ a te admodum adoleſcentulo converſa ita me delectant, quia Latina ſunt, ut multa ex iis memoriâ teneam. Ergo, ut oculis aſſidue videmus ſine ulla mutatione, aut varietate,

Cætera labuntur celeri cæleſtia motu,
Cum cæloque ſimul noctesque, dieſque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri poteſt animus, naturæ conſtantiam videre cupientis.

Extremuſque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur eſſe polus.

Hunc circum ἄρκτοι duæ feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynoſura vocatur,
Altera dicitur eſſe Helice.

Cujus quidem clariſſimas ſtellas totis noctibus cernimus,

Quas noſtri ſeptem ſoliti vocitare Triones.

Paribuſque ſtellis ſimiliter diſtinctis eundem cæli verticem luſtrat parva Cynoſura.

Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.
Sed prior illa magis ſtellis diſtincta refulget,
Et late primâ confeſtim a nocte videtur.
Hæc vero parva eſt: ſed nautis uſus in hac eſt.
Nam curſu interiore brevi convertitur orbe.

XLII. Et quo ſit earum ſtellarum admirabilior aſpectus,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco ſerpit ſubter, ſupraque revolvens
Seſe, conficienſque ſinus e corpore flexos.

Ejus cum totius eſt præclara ſpecies, in primis ſuſpicienda eſt figura capitis, atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans ſtella relucet,
Verum tempora ſunt duplici fulgore notata,
E trucibuſque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti ſidere lucet:
Obſtipum caput, et tereti cervice reflexum.
Obtutum in cauda majoris figere dicas.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hic paulum ſeſe, ſubitoque recondit,
Ortus ubi, atque obitus parte admiſcentur in una.

Id autem caput,

Attingens defeſſa velut mœrentis imago
Vertitur,

quam quidem Græci

Engonaſin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio poſita eſt fulgore corona.

Atque hæc quidem a tergo: propter caput autem Anguitenens

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii.
Hic preſſu duplici palmarum continet anguem,
Ejus et ipſe manet religatus corpore toto:
Namque virum medium ſerpens ſub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter veſtigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectuſque Nepai.

Septem triones autem ſequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur eſſe Bootes:

Quod quaſi temone adjunctam præ ſe quatit Arctum.

Dein quæ ſequuntur. Huic enim Booti

ſubter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus nomine claro:

cui ſubjecta fertur,

Spicum illuſtre tenens ſplendenti corpore virgo.

XLIII. Atque ita demetata ſigna ſunt, ut in tantis deſcriptionibus divina ſolertia appareat.

Et natos Geminos inviſes ſub caput Arcti.
Subjectus mediæ eſt cancer, pedibuſque tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens e corpore flammam.

Auriga

Sub læva Geminorum obductus parte feretur.
Adverſum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra lævum humerum clara obtinet.

Tum quæ ſequuntur,

Verum hæc eſt magno, atque illuſtri prædita ſigno.
Contrà Hædi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

Cujus ſub pedibus

Corniger eſt valido connixus corpore Taurus.

Ejus caput ſtellis conſperſum eſt frequentibus.

Has Græci ſtellas, Hyadas vocitare ſuerunt;

a pluendo; ὕειν enim eſt *pluere:* noſtri imperite *ſuculas;* quaſi a ſuibus eſſent, non ab *imbribus*, nominatæ. Minorem autem Septentrionem Cepheus paſſis palmis tergo ſubſequitur.

Namque ipſum ad tergum Cynoſuræ vertitur Arcti.

Hunc antecedit

Obſcura ſpecie ſtellarum Caſſiopea.
Hanc autem illuſtri verſatur corpore propter
Andromeda, aufugiens aſpectum mæſta parentis.
Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: ſtellaque jungens
Una, tenet duplices communi lumine formas,
Æternum ex aſtris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

Quem propter

Piſces, quorum alter paulum prælabitur ante,
Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

XLIV. Ad pedes Andromedæ Perſeus deſcribitur,

Quem ſumma ab regione aquilonis flamina pulſant.
At propter lævum genus omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde Fides leviter poſita, et connexa videtur.
Inde eſt ales avis lato ſub tegmine cæli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totuſque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore ſemifero magno Capricornus in orbe.
Quem cum perpetuo veſtivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.

Hinc autem aſpicitur,

Ut ſeſe oſtendens emergit Scorpius alte
Poſteriore trahens flexum vi corporis arcum,
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter ſe Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem ſubſequens,

Fervidus ille Canis ſtellarum luce refulget.

Poſt lepus ſubſequitur,

Curriculum nunquam deſeſſo corpore ſedans.
At Canis ad caudam ſerpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, et ſquamoſo corpore Piſces,
Fluminis illuſtri tangentem corpore ripas,

quem longe ſerpentem, et manantem aſpicies:

proceraque Vincla videbis,
Quæ retinent Piſces caudarum a parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet ſpiritus auſtri.

Propter quæ Centaurus

Cedit, Equi partes properans ſubmergere Chelis.
Hic dextram porgens, quadrupes qua vaſta tenetur,
Tendit, et illuſtrem truculentus cædit ad aram,
Hic ſeſe infernis e partibus erigit Hydra:

cujus longe corpus eſt fuſum:

In medioque ſinu fulgens Cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Corvus
Roſtro tundit: et hic Geminis eſt ille ſub ipſis
Ante canem, Graio Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis deſcriptio ſiderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc et illuc caſu, et temere concurſantibus potuiſſe effici, cuiquam ſano videri poteſt? Aut vero alia quæ natura, mentis et rationis expers, hæc efficere potuit, quæ, non modo ut fierent, ratione eguerunt, ſed intelligi qualia ſint, ſine ſumma ratione non poſſunt?

XLV. Nec vero hæc ſolum admirabilia, ſed nihil majus, quam quod ita ſtabilis eſt mundus, atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem poſſit aptius. Omnes enim partes ejus, undique medium locum capeſſentes, nituntur æqualiter. Maxime autem corpora inter ſe juncta permanent, cùm quodam quaſi vinculo circumdata colligantur; quod facit ea natura, quæ per omnem mundum, omnia mente et ratione conficiens, funditur, et ad medium rapit, et convertit extrema.

Quocirca ſi mundus globoſus eſt, ob eamque cauſam omnes ejus partes undique æquabiles, ipſæ per ſe, atque inter ſe continentur; contingere idem terræ neceſſe eſt, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus (id autem medium, infimum in ſphæra eſt) nihil interrumpat, quo labefactari poſſit tanta contentio gravitatis et ponderum. Eademque ratione mare, cum ſupra terram ſit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique æquabiliter, neque redundat unquam, neque effunditur.

Huic autem continens aer, fertur ille quidem levitate ſublimis, ſed tamen in omnes partes ſe ipſe fundit. Itaque et mari continuatus, et junctus eſt, et naturâ fertur ad cælum; cujus tenuitate

et calore temperatus, vitalem et ſalutarem ſpiritum præbet animantibus. Quem complexa ſumma pars cæli, quæ æther dicitur, et ſuum retinet ardorem tenuem, et nulla admiſtione concretum, et cum aeris extremitate conjungitur.

XLVI. In æthere autem aſtra volvuntur; quæ ſe et nixu ſuo conglobata continent, et formâ ipſâ, figurâque, ſua momenta ſuſtentant; ſunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixiſſe videor, minime noceri poteſt. Sunt autem ſtellæ naturâ flammeæ. Quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a ſole ex agris tepefactis, et ex aquis excitantur; quibus altæ, renovatæque ſtellæ, atque omnis æther, refundunt eadem, et rurſum trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paululum, quod aſtrorum ignis, et ætheris flamma conſumat. Ex quo eventurum noſtri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus igneſceret, cum, humore conſumpto, neque terra ali poſſet, neque remearet aer; cujus ortus, aqua omni exhauſta, eſſe non poſſet: ita relinqui nihil præter ignem; a quo rurſum animante, ac Deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur.

Nolo in ſtellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum, quæ errare dicuntur; quarum tantus eſt concentus ex diſſimillimis motibus, ut, cum ſumma Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interjecta Jovis illuſtret, et temperet, infraque Martem duæ Soli obediant, ipſe Sol mundum omnem ſua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, et partus afferat, maturitateſque gignendi. Quæ copulatio rerum, et quaſi conſentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non movet, hunc horum nihil unquam reputaviſſe certo ſcio.

XLVII. Age, ut a cæleſtibus rebus ad terreſtres veniamus: quid eſt in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Principiò, eorum, quæ gignuntur e terra, ſtirpes, et ſtabilitatem dant iis, quæ ſuſtinent, et ex terra ſuccum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo ſint a frigoribus et caloribus tutiores. Jam vero vites ſic

claviculis adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque ſe ita erigunt, ut animantes. Quin etiam a caulibus, braſſiciſque, ſi prope ſati ſint, ut a peſtiferis et nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere.

Animantium vero quanta varietas eſt? quanta ad eam rem vis, ut in ſuo quæque genere permaneant? Quarum aliæ coriis tectæ ſunt, aliæ villis veſtitæ, aliæ ſpinis hirſutæ; pluma alias, alias ſquamma videmus obductas; alias eſſe cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Paſtum autem animantibus large et copioſe natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare poſſum ad eum paſtum capeſſendum, conficiendumque, quæ ſit in figuris animantium, et quam ſolers, ſubtiliſque deſcriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quæ quidem intus incluſa ſunt, ita nata, atque ita locata ſunt, ut nihil eorum ſupervacaneum ſit, nihil ad vitam retinendam non neceſſarium. Dedit autem eadem natura belluis et ſenſum, et appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales paſtus capeſſendos, altero ſecernerent peſtifera a ſalutaribus. Jam vero alia animalia gradiendo, alia ſerpendo ad paſtum accedunt, alia volando, alia nando; cibumque partim oris hiatu, et dentibus ipſis capeſſunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate roſtrorum: alia ſugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea eſt humilitas, ut cibum terreſtrem roſtris facile contingant. Quæ autem altiora ſunt, ut anſeres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad paſtum.

XLVIII. At quibus beſtiis erat is cibus, ut aliûs generis beſtiis veſcerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem. Data eſt quibuſdam etiam machinatio quædam atque ſolertia; ut in araneolis, aliæ quaſi rete texunt, ut, ſi quid inhæſerit, conficiant; aliæ autem ut ex inopinato obſervant, et, ſi quid incidit, arripiunt, idque conſumunt. Pinna vero (ſic enim Græce dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva ſquilla quaſi ſocietatem coit comparandi cibi. Itaque cum piſciculi parvi in concham

hiantem innataverint, tum admonita a ſquilla pinna morſu comprimit conchas. Sic diſſimillimis beſtiolis communiter cibus quæritur: in quo admirandum eſt, congreſſune aliquo inter ſe, an jam inde ab ortu naturæ ipſæ congregatæ ſint. Eſt etiam admiratio nonnulla in beſtiis aquatilibus iis, quæ gignuntur in terra; veluti crocodili, fluviatileſque teſtudines, quædamque ſerpentes ortæ extra aquam, ſimul ac primum niti poſſunt, aquam perſequuntur. Quinetiam anatum ova gallinis ſæpe ſupponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus excluſi fotique ſunt: deinde eas relinquunt, et effugiunt ſequentes, cum primum aquam, quaſi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conſervandi ſui natura cuſtodiam.

XLIX. Legi etiam ſcriptum, eſſe avem quandam, quæ Platalea nominaretur: eam ſibi cibum quærere advolantem ad eas aves, quæ ſe in mari mergerent: quæ cum emerſiſſent, piſcemque cepiſſent, uſque eo premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent; id quod ipſa invaderet. Eademque hæc avis ſcribitur conchis ſe ſolere complere, eaſque, cum ſtomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quæ ſunt eſculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere ſeſe arenâ ſolere, et moveri prope aquam; ad quas, quaſi ad eſcam piſces cum acceſſerint, confici a ranis, atque conſumi. Milvo eſt quoddam bellum quaſi naturale cum corvo. Ergo alter alterius, ubicunque nactus eſt, ova frangit.

Illud vero ab Ariſtotele animadverſum, a quo pleraque, quis poteſt non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria tranſmittant, trianguli efficere formam: ejus autem ſummo angulo aer ab iis adverſus pellitur: deinde ſenſim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis curſus avium levatur. Baſis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea, tanquam a puppi, ventis adjuvatur; hæque in tergo prævolantium colla et capita reponunt: quod quia ipſe dux facere non poteſt, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipſe quoque quieſcat. In ejus locum ſuccedit ex iis, quæ acquierunt; eaque viciſſitudo in omni curſu conſervatur.

Multa ejuſmodi proferre poſſum: ſed genus ipſum videtis.

Jam vero illa etiam notiora, quanto ſe opere cuſtodiant beſtiæ, ut in paſtu circumſpectent, ut in cubilibus deliteſcant: atque illa mirabilia.

L. Quid ea, quæ nuper, id eſt paucis ante ſeculis, medicorum ingeniis reperta ſunt? Vomitione canes, purgatione autem alvos ibes Ægyptiæ curant. Auditum eſt, pantheras, quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum eſſent uſæ, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum eſſent confixæ venenatis ſagittis, herbam quærere, quæ Dictamnus vocaretur, quam cum guſtaviſſent, ſagittas excidere dicunt e corpore. Cervæque paulo ante partum perpurgant ſe quadam herbula, quæ Seſelis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum et vim ſuis ſe armis quæque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morſu leones; aliæ fugâ ſe, aliæ occultatione, tutantur: atramenti effuſione ſæpiæ, torpore torpedines. Multæ etiam inſectantes odoris intolerabili fœditate depellunt.

LI. Ut vero perpetuus mundi eſſet ornatus, magna adhibita cura eſt a providentia Deorum, ut ſemper eſſent et beſtiarum genera, et arborum, omniumque rerum, quæ altæ aut radicibus a terra, aut ſtirpibus continerentur. Quæ quidem omnia eam vim ſeminis habent in ſe, ut ex uno plura generentur; idque ſemen incluſum eſt in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque ſtirpe funduntur: iiſdemque ſeminibus et homines affatim veſcuntur, et terræ ejuſdem generis ſtirpium renovatione complentur.

Quid loquar, quanta ratio in beſtiis ad perpetuam conſervationem earum generis appareat? Nam primum aliæ mares, aliæ fœminæ ſunt; quod perpetuitatis cauſâ machinata natura eſt. Deinde partes corporis et ad procreandum, et ad concipiendum aptiſſimæ; et in mare, et in fœmina commiſcendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis ſemen inſedit, rapit omnem fere cibum ad ſeſe, eoque ſeptum fingit animal: quod cum ex utero elapſum excidit, in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lacteſcere incipit; eaque, quæ paulo ante nata ſunt, ſine magiſtro, duce natura, mammas appetunt, earumque

ubertate ſaturantur. Atque ut intelligamus, nihil horum eſſe fortuitum, et hæc omnia eſſe opera providæ ſolertiſque naturæ; quæ multiplices fœtus procreant, ut ſues, ut canes, his mammarum data eſt multitudo; quas eaſdem paucas habent eæ beſtiæ, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor beſtiarum ſit in educandis, cuſtodiendiſque iis, quæ procreaverunt, uſque ad eum finem, dum poſſint ſe ipſa defendere? Etſi piſces, ut aiunt, ova cum genuerunt, relinquunt. Facile enim illa aquâ et ſuſtinentur, et fœtum fundunt.

LII. Teſtudines autem, et crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde diſcedere: ita et naſcuntur, et educantur ipſa per ſeſe. Jam gallinæ, aveſque reliquæ, et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia ſibi, nidoſque conſtruunt, eoſque quam poſſunt molliſſime ſubſternunt, ut quam facillime ova ſerventur. Ex quibus pullos cum excluſerint, ita tuentur, ut et pennis foveant, ne frigore lædantur; et, ſi eſt calor a ſole, ſe opponant. Cum autem pulli pennulis uti poſſunt, tum volatus eorum matres proſequuntur; reliquâ curâ liberantur.

Accedit etiam ad nonnullorum animantium, et earum rerum, quas terra gignit, conſervationem et ſalutem, hominum etiam ſolertia, et diligentia. Nam multæ et pecudes, et ſtirpes ſunt, quæ ſine procuratione hominum ſalvæ eſſe non poſſunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat, et, cum tota æſtate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitoſque et oblimatos agros ad ſerendum relinquit. Meſopotamiam fertilem efficit Euphrates; in quam quotannis quaſi novos agros invehit. Indus vero, qui eſt omnium fluminum maximus, non aqua ſolum agros lætificat et mitigat, ſed eos etiam conſerit: magnam enim vim ſeminum ſecum frumenti ſimilium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre poſſum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

LIII. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad veſcendum, tam varia, tamque jucunda gignit! neque ea uno

tempore anni, ut ſemper et novitate delectemur, et copia. Quam tempeſtivos autem dedit, quam ſalutares non modo hominum, ſed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur e terra, ventos Eteſias! quorum flatu nimii temperantur calores: ab iiſdem etiam maritimi curſus celeres, et certi diriguntur. Multa prætereunda ſunt; et tamen multa dicuntur. Enumerari enim non poſſunt fluminum opportunitates; æſtus maritimi, tum accedentes, tum recedentes; montes veſtiti, atque ſilveſtres; ſalinæ ab ora maritima remotiſſimæ; medicamentorum ſalutarium pleniſſimæ terræ, artes denique innumerabiles, ad victum et ad vitam neceſſariæ. Jam diei noctiſque viciſſitudo conſervat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quieſcendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente conſilioque divino omnia in hoc mundo ad ſalutem omnium, conſervationemque admirabiliter adminiſtrari.

Sin quæret quiſpiam, cujuſnam cauſâ, tantarum rerum molitio facta ſit; arborumne et herbarum? quæ quanquam ſine ſenſu ſunt, tamen a natura ſuſtinentur. At id quidem abſurdum eſt. An beſtiarum? Nihilo probabilius, Deos mutarum et nihil intelligentium cauſâ tantum laboraſſe. Quorum igitur cauſâ quis dixerit effectum eſſe mundum? Eorum ſcilicet animantium, quæ ratione utuntur. Hi ſunt Dii, et homines; quibus profecto nihil eſt melius. Ratio eſt enim, quæ præſtat omnibus. Ita fit credibile, Deorum et hominum cauſa factum eſſe mundum, quæque in eo mundo ſint omnia. Faciliuſque intelligetur, a Diis immortalibus hominibus eſſe proviſum, ſi erit tota hominis fabricatio perſpecta, omniſque humanæ naturæ figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, ſpiritu; ad hæc omnia percipienda os eſt aptiſſimum, quod, adjunctis naribus, ſpiritu augetur.

LIV. Dentibus autem in ore conſtructis manditur, atque ab his extenuatur et molitur cibus. Eorum adverſi acuti morſu dividunt eſcas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quæ confectio etiam a lingua adjuvari videtur. Linguam autem ad radices ejus hærens excipit ſtomachus; quò primum illabuntur ea,

quæ accepta ſunt: oris utraque ex parte tonſillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is agitatione et motibus linguæ cum depulſum, et quaſi detruſum cibum accepit, depellit. Ipſius autem partes eæ, quæ ſunt infra id, quod devoratur, dilatantur; quæ autem ſupra, contrahuntur.

Sed cum aſpera arteria (ſic enim a medicis appellatur) oſtium habeat, adjunctum linguæ radicibus, paulo ſupra quam ad linguam ſtomachus annectitur, eaque ad pulmones uſque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta ſit ſpiritu, eandemque a pulmonibus reſpiret, et reddat; tegitur quodam quaſi operculo, quod ob eam cauſam datum eſt, ne, ſi quid in eam cibi forte incidiſſet, ſpiritus impediretur. Sic cum alvi natura, ſubjecta ſtomacho, cibi et potionis ſit receptaculum; pulmones autem, et cor extinſecus ſpiritum adducant; in alvo multa ſunt mirabiliter effecta, quæ conſtant fere e nervis. Eſt autem multiplex, et tortuoſa, arcetque, et continet, ſive illud aridum eſt, ſive humidum, quod recidit, ut id mutari et concoqui poſſit, eaque tum aſtringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accepit, cogit et confundit; ut facile et calore, quem multum habet exterendo cibo, et præterea ſpiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur.

LV. In pulmonibus autem ineſt raritas quædam, et aſſimilis ſpongiis mollitudo, ad hauriendum ſpiritum aptiſſima: qui tum ſe contrahunt aſpirantes, tum ſpiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex inteſtinis autem, et alvo ſecretus a reliquo cibo ſuccus is, quo alimur, permanat ad jecur per quaſdam a medio inteſtino uſque ad portas jecoris (ſic enim appellant) ductas et directas vias, quæ pertinent ad jecur, eique adhærent. Atque inde aliæ pertinentes ſunt, per quas cadit cibus a jecore dilapſus. Ab eo cibo cum eſt ſecreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua ſe in ſanguinem vertunt, ad eaſdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viæ pertinent; per quas lapſus cibus in hoc ipſo loco in eam venam, quæ cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam coactuſque perlabitur:

a corde autem in totum corpus diſtribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes.

Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur, tum aſtringentibus ſe inteſtinis, tum relaxantibus, haud ſane difficile dictu eſt; ſed tamen prætereundum eſt, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ ſpiritu in pulmones anima ducitur, ea caleſcit primum ab eo ſpiritu, deinde contagione pulmonum: ex eaque pars redditur reſpirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant; cui ſimilis alter adjunctus eſt, in quem ſanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus, et ſanguis per venas in omni corpore diffunditur, et ſpiritus per arterias. Utræque autem crebræ, multæque, toto corpore intextæ, vim quandam incredibilem artificioſi operis divinique teſtantur.

Quid dicam de oſſibus? quæ ſubjecta corpori mirabiles commiſſuras habent, et ad ſtabilitatem aptas, et ad artus finiendos accommodatas, et ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur, eorumque implicationem toto corpore pertinentem; qui, ſicut venæ et arteriæ, a corde tractæ et profectæ, in corpus omne ducuntur.

LVI. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem tamque ſolertem adjungi multa poſſunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a Deo, quamque eximiæ tributæ ſint; qui primum eos humo excitatos, celſos, et erectos conſtituit, ut Deorum cognitionem, cælum intuentes, capere poſſent. Sunt enim e terra homines, non ut incolæ atque habitatores, ſed quaſi ſpectatores ſuperarum rerum atque cæleſtium, quarum ſpectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Senſus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tanquam in arce, mirifice ad uſus neceſſarios et facti, et collocati ſunt. Nam oculi, tanquam ſpeculatores, altiſſimum locum obtinent; ex quo plurima conſpicientes fungantur ſuo munere. Et aures, cum ſonum percipere debeant, qui naturâ in ſublime fertur; recte in altis corporum partibus

collocatæ ſunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad ſupera fertur, recte ſurſum ſunt; et quod cibi et potionis judicium magnum earum eſt, non ſine cauſa vicinitatem oris ſecutæ ſunt. Jam guſtatus, qui ſentire eorum, quibus veſcimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua eſculentis et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fuſus eſt, ut omnes ictus, omneſque nimios et frigoris et caloris appulſus ſentire poſſimus. Atque, ut in ædificiis architecti avertunt ab oculis et naribus dominorum ea, quæ profluentia neceſſario tetri eſſent aliquid habitura; ſic natura res ſimiles procul amandavit a ſenſibus.

LVII. Quis vero opifex, præter naturam, qua nihil poteſt eſſe callidius, tantam ſolertiam perſequi potuiſſet in ſenſibus? Quæ primum oculos membranis tenuiſſimis veſtivit et ſepſit; quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni poſſet; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent, ſi quid noceret; et aſpectum, quo vellent, facile converterent. Acieſque ipſa, qua cernimus, quæ pupula vocatur, ita parva eſt, ut ea, quæ nocere poſſint, facile vitet. Palpebræque, quæ ſunt tegmenta oculorum, molliſſimæ tactu, ne læderent aciem, aptiſſime factæ et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, et ad aperiendas; idque providit, ut identidem fieri poſſet cum maxima celeritate. Munitæque ſunt palpebræ tanquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, ſi quid incideret, repelleretur; et ſomno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam involuti, quieſcerent. Latent præterea utiliter, et excelſis undique partibus ſepiuntur. Primum enim ſuperiora, ſuperciliis obducta, ſudorem a capite et a fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur ſubjectæ, leviterque eminentes. Naſus ita locatus eſt, ut, quaſi murus, oculis interjectus eſſe videatur.

Auditus autem ſemper patet; ejus enim ſenſu etiam dormientes egemus; a quo cum ſonus eſt acceptus, etiam e ſomno excitamur. Flexuoſum iter habet, ne quid intrare poſſit, ſi ſimplex

et directum pateret. Proviſum etiam, ut, ſi qua minima beſtiola conaretur irrumpere, in ſordibus aurium, tanquam in viſco, inhæreſceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, et tegendi cauſâ factæ, tutandique ſenſûs; et ne adjectæ voces laberentur, atque errarent, priuſquam ſenſus ab his pulſus eſſet. Sed duros et quaſi corneolos habent introitus, multiſque cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur ſonus. Quocirca et in fidibus teſtudine reſonatur, aut cornu; et ex tortuoſis locis et incluſis referuntur ampliores. Similiter nares, quæ ſemper propter neceſſarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, poſſit pervadere; humoremque ſemper habent ad pulverem, multaque alia depellenda non inutilem. Guſtatus præclare ſeptus eſt: ore enim continetur, et ad uſum apte, et ad incolumitatis cuſtodiam.

LVIII. Omniſque ſenſus hominum multo antecellit ſenſibus beſtiarum. Primum enim oculi in iis artibus, quarum judicium eſt oculorum, in pictis, fictis, cælatiſque formis, in corporum etiam motione, atque geſtu multa cernunt ſubtilius. Colorum etiam, et figurarum venuſtatem, atque ordinem, et, ut ita dicam, decentiam oculi judicant; atque etiam alia majora. Nam et virtutes, et vitia cognoſcunt; iratum, propitium; lætantem, dolentem; fortem, ignavum; audacem, timidumque cognoſcunt. Aurium item eſt admirabile quoddam, artificioſumque judicium, quo judicatur et in vocis, et in tibiarum, nervorumque cantibus varietas ſonorum, intervalla, diſtinctio; et vocis genera permulta: canorum, fuſcum; læve, aſperum; grave, acutum; flexibile, durum; quæ hominum ſolum auribus judicantur. Nariumque item, et guſtandi pariter et tangendi magna judicia ſunt. Ad quos ſenſus capiendos et perfruendos plures etiam, quam vellem, artes repertæ ſunt. Perſpicuum eſt enim, quo compoſitiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia proceſſerint.

LIX. Jam vero animum ipſum, mentemque hominis, rationem, conſilium, prudentiam, qui non divinâ curâ perfecta eſſe perſpicit, is his ipſis rebus mihi videtur carere. De quo dum diſputarem,

tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde conſequentium rerum cum primis conjunctio et comprehenſio eſſet in nobis; ex quo videlicet, quid ex quibuſque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: ſingulaſque res definimus, circumſcripteque complectimur; ex quo ſcientia intelligitur quam vim habeat, qualis ſit; qua ne in Deo quidem eſt res ulla præſtantior. Quanta vero illa ſunt, quæ vos Academici infirmatis et tollitis, quòd et ſenſibus, et animo ea, quæ extra ſunt, percipimus, atque comprehendimus! Ex quibus collatis inter ſe et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad uſum vitæ, partim ad oblectationem, neceſſarias. Jam vero domina rerum (ut vos ſoletis dicere) eloquendi vis, quam eſt præclara, quamque divina! quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, diſcere, et ea, quæ ſcimus, alios docere poſſimus. Deinde hac cohortamur, hac perſuademus, hac conſolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac geſtientes comprimimus, hac cupiditates, iracundiaſque reſtinguimus. Hæc nos juris, legum, urbium ſocietate devinxit: hæc a vita immani et fera ſegregavit.

Ad uſum autem orationis incredibile eſt, niſi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura ſit. Primum enim a pulmonibus arteria uſque ad os intimum pertinet; per quam vox, principium a mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore ſita lingua eſt, finita dentibus. Ea vocem immoderate profuſam fingit, et terminat; quæ ſonos vocis diſtinctos et preſſos efficit, cum et ad dentes, et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri ſimilem linguam noſtri ſolent dicere; chordarum dentes; nares cornibus iis, qui ad nervos reſonant in cantibus.

LX. Quam vero aptas, quamque multarum artium miniſtras manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, faciliſque porrectio, propter molles commiſſuras, et artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad ſcalpendum, ad nervorum eliciendos ſonos ac tibiarum, apta manus eſt, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis, illa neceſſitatis; cultus dico agrorum, extructioneſque tectorum, tegumenta

corporum vel texta, vel ſuta, omnemque fabricam æris, et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta ſenſibus, adhibitis opificum manibus, omnia nos conſecutos, ut tecti, ut veſtiti, ut ſalvi eſſe poſſemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus.

Jam vero operibus hominum, id eſt manibus, cibi etiam varietas invenitur, et copia. Nam et agri multa ferunt manu quæſita, quæ vel ſtatim conſumantur, vel mandentur condita vetuſtati. Et præterea veſcimur beſtiis et terrenis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu noſtro quadrupedum vectiones; quorum celeritas atque vis nobis ipſis affert vim et celeritatem. Nos onera quibuſdam beſtiis, nos juga imponimus: nos elephantorum acutiſſimis ſenſibus, nos ſagacitate canum ad utilitatem noſtram abutimur: nos e terræ cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros neceſſariam: nos æris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad uſum aptas, et ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omnique materia, et culta, et ſilveſtri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, et ad mitigandum cibum utimur, partim ad ædificandum, ut tectis ſepti frigora caloreſque pellamus. Magnos vero uſus affert ad navigia facienda, quorum curſibus ſuppeditantur omnes undique ad vitam copiæ: quaſque res violentiſſimas natura genuit, earum moderationem nos ſoli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum ſcientiam; plurimiſque maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis eſt in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: noſtri ſunt amnes, noſtri lacus: nos fruges ſerimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: noſtris denique manibus in rerum natura quaſi alteram naturam efficere conamur.

LXI. Quid vero? hominum ratio non in cælum uſque penetravit? Soli enim ex animantibus nos aſtrorum ortus, obitus, curſuſque cognovimus: ab hominum genere finitus eſt dies, menſis, annus: defectiones ſolis et lunæ cognitæ, prædictæque in omne poſterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ ſint. Quæ contuens

animus, accipit ab his cognitionem Deorum; ex qua oritur pietas, cui conjuncta juſtitia eſt, reliquæque virtutes; e quibus vita beata exiſtit par et ſimilis Deorum; nulla re, niſi immortalitate, quæ nihil ad bene vivendum pertinet, cedens cæleſtibus. Quibus rebus expoſitis, ſatis docuiſſe videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram, ſitumque membrorum, nec ingenii mentiſque vim talem effici potuiſſe fortunâ. Reſtat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia quæ ſint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum cauſa facta eſſe, et parata.

LXII. Principio ipſe mundus Deorum, hominumque cauſa factus eſt; quæque in eo ſunt omnia, ea parata ad fructum hominum, et inventa ſunt. Eſt enim mundus quaſi communis Deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas et Lacedæmonem, Athenienſium Lacedæmoniorumque cauſa putandum eſt conditas eſſe; omniaque, quæ ſint in his urbibus, eorum populorum recte eſſe dicuntur; ſic quæcunque ſunt in omni mundo, Deorum atque hominum putanda ſunt.

Jam vero circuitus ſolis et lunæ, reliquorumque ſiderum, quanquam etiam ad mundi cohærentiam pertinent, tamen et ſpectaculum hominibus præbent: nulla eſt enim inſatiabilior ſpecies, nulla pulchrior, et ad rationem ſolertiamque præſtantior; eorum enim curſus dimetati, maturitates temporum, et varietates, mutationeſque cognovimus: quæ, ſi hominibus ſolis nota ſunt, hominum facta eſſe cauſâ judicanda ſunt.

Terra vero fœta frugibus, et vario leguminum genere, quæ cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum, cauſâ gignere videtur? Quid de vitibus, olivetiſque dicam? quarum uberrimi lætiſſimique fructus nihil omnino ad beſtias pertinent. Neque enim ſerendi, neque colendi, nec tempeſtive demetendi, percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum ſcientia eſt; earumque omnium rerum hominum eſt et uſus, et cura.

LXIII. Ut fides igitur et tibias eorum cauſa factas dicendum

eſt, qui illis uti poſſunt; ſic ea, quæ diximus, iis ſolis confitendum eſt eſſe parata, qui utuntur. Nec, ſi quæ beſtiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque cauſâ ea nata eſſe dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum cauſa frumentum condunt, ſed conjugum, et liberorum, et familiarum ſuarum. Itaque beſtiæ furtim, ut dixi, fruuntur; domini palam et libere. Hominum igitur cauſa eas rerum copias comparatas fatendum eſt. Niſi forte tanta ubertas et varietas pomorum, eorumque jucundus non guſtatus ſolum, ſed odoratus etiam, et aſpectus dubitationem affert, quin hominibus ſolis ea natura donaverit. Tantumque abeſt, ut hæc beſtiarum etiam cauſa parata ſint, ut ipſas beſtias hominum gratia generatas eſſe videamus. Quid enim oves aliud afferunt, niſi ut earum villis confectis atque contextis homines veſtiantur? Quæ quidem neque ali, neque ſuſtentari, neque ullum fructum edere ex ſe ſine cultu hominum et curatione potuiſſent. Canum vero tam fida cuſtodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad inveſtigandum ſagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid ſignificat aliud, niſi ſe ad hominum commoditates eſſe generatos?

Quibus de bobus loquar? quorum ipſa terga declarant non eſſe ſe ad onus accipiendum figurata; cervices autem natæ ad jugum; tum vires humerorum et latitudines ad arata extrahenda: quibus, cum terræ ſubigerentur fiſſione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetæ loquuntur, vis nulla unquam afferebatur.

Ferrea tum vero proles exorta repente eſt,
Auſaque funeſtum prima eſt fabricarier enſem,
Et guſtare manu victum domitumque juvencum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum viſceribus veſci ſcelus haberetur.

LXIV. Longum eſt mulorum perſequi utilitates, et aſinorum; quæ certe ad hominum uſum paratæ ſunt. Sus vero quid habet, præter eſcam? cui quidem, ne putreſceret, animam ipſam pro ſale datam dicit eſſe Chryſippus: qua pecude, quod erat ad veſcendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid

multitudinem, ſuavitatemque piſcium dicam? Quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronæa noſtra, Epicurea fuiſſe videatur. Atque hæ ne caperentur quidem, niſi hominum ratione, atque ſolertia. Quanquam aves quaſdam, et alites, et oſcines, ut noſtri augures appellant, rerum augurandarum cauſa eſſe natas putamus.

Jam vero immanes et feras belluas nanciſcimur venando, ut et veſcamur iis, et exerceamur in venando ad ſimilitudinem bellicæ diſciplinæ, et utamur domitis et condocefactis, ut elephantis; multaque ex earum corporibus remedia morbis et vulneribus eligamus, ſicut ex quibuſdam ſtirpibus et herbis, quarum utilitates longinqui temporis uſu et periclitatione percipimus. Totam licet animis tanquam oculis luſtrare terram, mariaque omnia? Cernes jam ſpatia frugifera atque immenſa camporum, veſtituſque denſiſſimos montium, pecudum paſtus, tum incredibili curſus maritimos celeritate. Nec vero tantùm ſupra terram, ſed etiam in intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ, ad uſum hominum orta, ab hominibus ſolis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque veſtrûm fortaſſe arripiet ad reprehendendum (Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur; Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum) mihi videtur vel maxime confirmare, Deorum providentiâ conſuli rebus humanis. Eſt enim profecto divinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruſpices: multa augures provident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa ſomniis, multa portentis: quibus cognitis, multæ ſæpe res hominum ſententia, atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulſa ſunt. Hæc igitur ſive vis, ſive ars, ſive natura, ad ſcientiam rerum futurarum homini profecto eſt, nec ab alio alicui, quam a Diis immortalibus, data. Quæ ſi ſingula vos forte non movent, univerſa certe tamen inter ſe connexa, atque conjuncta movere debebunt.

Nec verò univerſo generi hominum ſolum, ſed etiam ſingulis, a Diis immortalibus conſuli et provideri ſolet. Licet enim

contrahere univerſitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, poſtremo deducere ad ſingulos.

LXVI. Nam ſi omnibus hominibus, qui ubique ſunt, quacunque in ora ac parte terrarum, ab hujuſce terræ, quam nos incolimus, continuatione diſtantium, Deos conſulere cenſemus ob eas cauſas, quas ante diximus; his quoque hominibus conſulunt, qui has nobiſcum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his conſulunt, qui quaſi magnam quandam inſulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus; etiam illis conſulunt, qui partes ejus inſulæ tenent, Europam, Aſiam, Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum; et earum urbium ſeparatim ab univerſis ſingulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; ſecundo Maximum, Marcellum, Africanum; poſt hos Paulum, Gracchum, Catonem, patrumve memoriâ Scipionem, Lælium: multoſque præterea et noſtra civitas, et Græcia tulit ſingulares viros, quorum neminem niſi juvante Deo talem fuiſſe credendum eſt. Quæ ratio poetas, maximeque Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyſſi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos Deos, diſcriminum et periculorum comites, adjungeret. Præterea ipſorum Deorum ſæpe præſentiæ, quales ſupra commemoravi, declarant, ab his et civitatibus, et ſingulis hominibus conſuli. Quod quidem intelligitur etiam ſignificationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus, portenduntur. Multa præterea oſtentis, multa extis admonemur, multiſque rebus aliis; quas diuturnus uſus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus ſine aliquo afflatu divino unquam fuit.

Nec vero ita refellendum eſt, ut, ſi ſegetibus aut vinetis cujuſpiam tempeſtas nocuerit, aut ſi quid e vitæ commodis caſus abſtulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inviſum Deo, aut neglectum a Deo, judicemus. Magna Dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris proſpere eveniunt ſemper omnes res; ſi quidem ſatis a noſtris, et a principe philoſophorum Socrate dictum eſt de ubertatibus virtutis, et copiis.

LXVII. Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura Deorum. Tu autem, Cotta, ſi me audias, eandem cauſam agas, teque et principem civem putes, et Pontificem eſſe cogites, et, quoniam in utramque partem vobis licet diſputare, hanc potius ſumas; eamque facultatem diſſerendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim et impia conſuetudo eſt contra Deos diſputandi, ſive ex animo id fit, ſive ſimulate.

DE

NATURA DEORUM

LIBER TERTIUS.

I. QUÆ cum Balbus dixiſſet, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid defendam. Ego enim, te diſputante, quid contra dicerem, mecum ipſe meditabar, neque tam refellendi tui cauſâ, quam ea, quæ minus intelligebam, requirendi. Cum autem ſuo cuique judicio ſit utendum, difficile factu eſt, me id ſentire, quod tu velis.

Hic Velleius, Neſcis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, ſim te auditurus. Jucundus enim Balbo noſtro ſermo tuus contra Epicurum fuit. Præbebo igitur ego me tibi viciſſim attentum contra Stoicos auditorem: ſpero enim, te, ut ſoles, bene paratum venire.

Tum Cotta, Si mehercule, inquit, Vellei. Neque enim mihi par ratio cum Lucilio eſt, ac tecum fuit. Quî tandem, inquit

ille? Quia mihi videtur Epicurus veſter de Diis immortalibus non magnopere pugnare: tantummodo negare Deos eſſe non audet, ne quid invidiæ ſubeat, aut criminis. Cum vero Deos nihil agere, nihil curare confirmat, membriſque humanis eſſe præditos, ſed eorum membrorum uſum nullum habere; ludere videtur, ſatiſque putare, ſi dixerit eſſe quandam beatam naturam, et æternam. A Balbo autem animadvertiſti, credo, quam multa dicta ſint, quamque, etiam ſi minus vera, tamen apta inter ſe, et cohærentia. Itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, reſponderene mihi malis, de ſingulis rebus quærenti ex te ea, quæ parum accepi, an univerſam audire orationem meam.

Tum Balbus; Ego vero, ſi quid explanari tibi voles, reſpondere malo: ſin me interrogare, non tam intelligendi cauſa, quam refellendi, utrum voles, faciam; vel ad ſingula, quæ requires, ſtatim reſpondebo; vel, cum peroraris, ad omnia.

II. Tum Cotta, Optime, inquit: quamobrem ſic agamus, ut nos ipſa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me: non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur, ut meminiſſem, me et Cottam eſſe et Pontificem: quod eò, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de Diis immortalibus, ſacra, cæremonias, religioneſque defenderem. Ego vero eas defendam ſemper, ſemperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu Deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti aut indocti movebit. Sed, cum de religione agitur, T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scævolam, Pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chryſippum ſequor; habeoque C. Lælium augurem, eundemque ſapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis populi Romani religio in ſacra, et in auſpicia diviſa ſit; tertium adjunctum ſit, ſi quid prædictionis cauſâ, ex portentis et monſtris, Sibyllæ interpretes, haruſpiceſve monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putavi; mihique ita

perſuaſi, Romulum auſpiciis, Numam ſacris conſtitutis, fundamenta jeciſſe noſtræ civitatis; quæ nunquam profecto ſine ſumma placatione Deorum immortalium tanta eſſe potuiſſet. Habes, Balbe, quid Cotta, quid Pontifex, ſentiat. Fac nunc ergo intelligam, tu quid ſentias. A te enim philoſopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem noſtris, etiam nulla ratione reddita, credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, deſideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit diviſio tua: primum, ut velles docere, Deos eſſe; deinde, quales eſſent; tum, ab his mundum regi; poſtremo, conſulere eos rebus humanis. Hæc, ſi recte memini, partitio fuit. Rectiſſime, inquit Balbus: ſed expecto, quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit. Et ſi id eſt primum, (quod inter omnes, niſi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non poteſt) eſſe Deos; id tamen ipſum, quod mihi perſuaſum eſt auctoritate majorum, cur ita ſit, nihil tu me doces. Quid eſt, inquit Balbus, ſi tibi perſuaſum eſt, cur a me velis diſcere? Tum Cotta, Quia ſic aggredior, inquit, ad hanc diſputationem, quaſi nihil unquam audierim de Diis immortalibus, nihil cogitaverim; rudem me diſcipulum et integrum accipe, et ea, quæ requiro, doce.

Dic igitur, inquit, quid requiras. Egone? primùm illud, cur, quod ne egere quidem oratione dixiſſes, quòd eſſet perſpicuum, et inter omnes conſtaret, de eo ipſo tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, ſæpe, cum in foro diceres, quam plurimis poſſis argumentis onerare judicem, ſi modo eam facultatem tibi daret cauſa. Atque hoc idem et philoſophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quæris, ſimiliter facis, ac ſi me roges, cur te duobus contuear oculis, et non altero tantùm, cum idem uno aſſequi poſſim.

IV. Tum Cotta, Quam ſimile iſtud ſit, inquit, tu videris. Nam ego neque in cauſis, ſi quid eſt evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari ſoleo; (perſpicuitas enim argumentatione elevatur) nec, ſi id facerem in cauſis forenſibus, idem facerem in hac ſubtilitate ſermonis. Cur contuerere autem altero oculo,

cauſa non eſſet; cum idem obtutus eſſet amborum, et cum rerum natura, quam tu ſapientem eſſe vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluiſſet. Sed quia non confidebas, tam eſſe id perſpicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis, Deos eſſe, docere voluiſti. Mihi enim unum ſatis erat, ita nobis majores noſtros tradidiſſe. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur Dii ſint; remque meâ ſententiâ minime dubiam, argumentando dubiam facis. Mandavi enim memoriæ non numerum ſolum, ſed etiam ordinem, argumentorum tuorum.

Primum fuit, cum cælum ſuſpexiſſemus, ſtatim nos intelligere eſſe aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Aſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quaſi vero quiſquam noſtrûm iſtum potius, quam Capitolinum, Jovem appellet; aut hoc perſpicuum ſit, conſtetque inter omnes, eos eſſe Deos, quos tibi Velleius, multique præterea ne animantes quidem eſſe concedant.

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quòd opinio de Diis immortalibus et omnium eſſet, et quotidie creſceret. Placet igitur, tantas res opinione ſtultorum judicari, vobis præſertim, qui illos inſanos eſſe dicatis?

V. At enim præſentes videmus Deos, ut apud Regillum Poſtumius, in Salaria Vatienus, neſcio quid etiam de Locrorum apud Sagram prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id eſt, homines homine natos, et quos Homerus, qui recens ab illorum ætate fuit, ſepultos eſſe dicit Lacedæmone, eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatieno veniſſe exiſtimas, et victoriam populi Romani Vatieno potius, homini ruſtico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiaviſſe? Ergo et illud in ſilice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam veſtigium ungulæ, Caſtoris equi credis eſſe? Nonne mavis illud credere, quod probari poteſt, animos præclarorum hominum, quales iſti Tyndaridæ fuerunt, divinos eſſe et æternos, quam

eos, qui ſemel cremati eſſent, equitare, et in acie pugnare potuiſſe? Aut ſi hoc fieri potuiſſe dicis, doceas oportet, quomodo, nec fabellas aniles proferas.

Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellæ videntur? nonne ab A. Poſtumio ædem Caſtori et Polluci in foro dedicatam; nonne ſenatûs conſultum de Vatieno vides? Nam de Sagra, Græcorum etiam eſt vulgare proverbium; qui, quæ affirmant, certiora eſſe dicunt, quam illa, quæ apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe; ego autem a te rationes requiro.

VI. Sequuntur, quæ futura ſunt. Effugere enim nemo id poteſt, quod futurum eſt. Sæpe autem ne utile quidem eſt ſcire, quid futurum ſit. Miſerum eſt enim, nihil proficientem angi, nec habere ne ſpei quidem extremum, et tamen commune, ſolatium; præſertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia; quod autem ſemper ex omni æternitate verum fuerit, id eſſe fatum. Quid igitur juvat, aut quid affert ad cavendum, ſcire aliquid futurum, cum id certe futurum ſit? Unde porro iſta divinatio? quis invenit fiſſum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis ſortes? quibus ego credo; nec poſſum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed, quî iſta intellecta ſunt, a philoſophis debeo diſcere, præſertim cum plurimis de rebus iſti divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) ſæpe falluntur. Quid ſimile medicina, cujus ego rationem video; et divinatio, quæ unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos Deos eſſe cenſes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non poſſent, niſi viri tales occidiſſent? Conſilium illud imperatorium fuit, quod Græci ϛρατήγημα appellant, ſed eorum imperatorum, qui patriæ conſulerent, vitæ non parcerent. Rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato ſe in hoſtem immittentem, perſequeretur; id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem nunquam audivi. Tibi, ſi te audiſſe dicis, credam: etſi, Faunus omnino quid ſit, neſcio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, eſt, intelligo Deos eſſe; quos equidem credo eſſe, ſed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in animis hominum putat Deorum eſſe notiones. Unus is modus eſt, de quo ſatis dixi, qui eſt ſuſceptus ex præſenſione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempeſtatum, et reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, et copia. Quartus ex aſtrorum ordine, cælique conſtantia.

De præſenſione diximus. De perturbationibus cæleſtibus, et maritimis, et terrenis, non poſſumus dicere, cum ea fiant, non eſſe multos, qui illa metuant, et a Diis immortalibus fieri exiſtiment. Sed non id quæritur, ſintque aliqui, qui Deos eſſe putent; Dii utrum ſint, necne, quæritur.

Nam reliquæ cauſæ, quas Cleanthes affert, (quarum una eſt de commodorum, quæ capimus, copiâ; altera de temporum ordine, cælique conſtantia) tum tractabuntur a nobis, cum de providentia Deorum diſputabimus, de qua plurima a te, Balbe, dicta ſunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chryſippum dicere aiebas, quoniam eſſet aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non poſſet, eſſe homine aliquid melius. Quæque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, et cum totius mundi convenientiam conſenſumque afferebas, Zenoniſque breves et acutulas concluſiones in eam partem ſermonis, quam modo dixi, differemus. Eodemque tempore illa omnia, quæ a te phyſice dicta ſunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco ſuo quærentur: omniaque, quæ a te nudius tertius dicta ſunt, cum docere velles (Deos eſſe) quare et mundus univerſus, et ſol, et luna, et ſtellæ ſenſum ac mentem haberent, in idem tempus reſervabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quæram, quibus rationibus tibi perſuadeas, Deos eſſe.

VIII. Tum Balbus, Equidem attuliſſe rationes mihi videor: ſed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus eſſe videare, et ego me ad reſpondendum compararim, repente avertas orationem, nec des reſpondendi locum. Itaque maximæ res tacitæ præterierunt,

de divinatione, de fato: quibus de quæſtionibus tu quidem ſtrictim, noſtri autem multa ſolent dicere. Sed ab hac quæſtione, quæ nunc in manibus eſt, ſeparantur. Quare, ſi videtur, noli agere confuſe; ut hoc explicemus hac diſputatione, quod quæritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque, quoniam quatuor in partes totam quæſtionem diviſiſti, de primaque diximus, conſideremus ſecundam; quæ mihi talis videtur fuiſſe, ut, cum oſtendere velles, quales Dii eſſent, oſtenderes nullos eſſe. A conſuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: ſed, cum Deo nihil præſtantius eſſet, non dubitabas, quin mundus eſſet Deus, quo nihil in rerum natura melius eſſet; modo poſſemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cætera oculis, ſic animo hoc cernere. Sed cum mundo negas quidquam eſſe melius, quid dicis melius? ſi pulchrius, aſſentior; ſi aptius ad utilitates noſtras, id quoque aſſentior: ſin autem id dicis, nihil eſſe mundo ſapientius; nullo modo prorſus aſſentior: non quòd difficile ſit mentem ab oculis ſevocare; ſed quo magis ſevoco, eo minus id, quod tu vis, poſſum mente comprehendere.

IX. Nihil eſt mundo melius in rerum natura; ne in terris quidem urbe noſtra. Num igitur idcirco in urbe eſſe rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non ſit, num idcirco exiſtimas formicam anteponendam eſſe huic pulcherrimæ urbi, quod in urbe ſenſus ſit nullus, in formica non modo ſenſus, ſed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur; non te ipſum, quod velis, ſumere.

Iſtum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, et, ut tibi videbatur, acuta concluſio dilatavit. Zeno enim ita concludit; *Quod ratione utitur, melius eſt, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius; ratione igitur mundus utitur.* Hoc ſi placet, jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim veſtigiis hoc modo rationem poteris concludere; Quod literatum eſt, id eſt melius, quam quod non eſt literatum: nihil autem mundo melius; literatus igitur eſt mundus. Iſto modo etiam diſertus, et quidem mathematicus, muſicus, omni denique doctrina eruditus, poſtremo philoſophus erit mundus.

Sæpe dixti, nihil fieri ſine Deo, nec ullam vim eſſe naturæ, ut ſui diſſimilia poſſet effingere. Concedam non modo animantem et ſapientem eſſe mundum, ſed fidicinem etiam et tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iſte Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem eſſe. Non eſt igitur mundus Deus: et tamen nihil eſt eo melius. Nihil eſt enim eo pulchrius, nihil nobis ſalutarius, nihil ornatius aſpectu, motuque conſtantius. Quod ſi mundus univerſus non eſt Deus, ne ſtellæ quidem, quas tu innumerabiles in Deorum numero reponebas; quarum te curſus æquabiles æternique delectabant: nec mehercule injuriâ: ſunt enim admirabili, incredibilique conſtantia. Sed non omnia, Balbe, quæ curſus certos et conſtantes habent, ea Deo potius tribuenda ſunt, quam naturæ.

X. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri poſſe conſtantius? quid freto Sicilienſi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? æſtus maritimi, vel Hiſpanienſes, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel acceſſus, vel receſſus, ſine Deo fieri nonne poſſunt? Vide, quæſo, ſi omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem ſuum conſervant, divina ducimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas eſſe dicendum ſit, quarum reverſione et motu quid poteſt eſſe conſtantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda eſt. Quod vos cum facere non poteſtis, tanquam in aram, confugitis ad Deum.

Et Chryſippus tibi acute dicere videbatur, homo ſine dubio verſutus et callidus: (*Verſutos* eos appello, quorum celeriter mens verſatur; *callidos* autem, quorum, tanquam manus opere, ſic animus uſu, concalluit;) is igitur, " Si aliquid eſt, inquit, quod " homo efficere non poſſit; qui id efficit, melior eſt homine: " homo autem hæc, quæ in mundo ſunt, efficere non poteſt: " qui potuit igitur, is præſtat homini. Homini autem præſtare " quis poſſit, niſi Deus? Eſt igitur Deus."

Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore verſantur.

Quid enim ſit melius, quid præſtabilius, quid inter naturam et rationem interſit, non diſtinguitur. Idemque, ſi Dei non ſint, negat eſſe in omni natura quidquam homine melius. Id autem putare quemquam hominem, nihil homine eſſe melius, ſummæ arrogantiæ cenſet eſſe. Sit ſane arrogantis, pluris ſe putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, ſed potius prudentis, intelligere ſe habere ſenſum et rationem, hæc eadem Orionem et Caniculam non habere. Et, *ſi domus pulchra ſit, intelligamus eam dominis*, inquit, *ædificatam eſſe, non muribus; ſic igitur mundum Deorum domum exiſtimare debemus*. Ita prorſus exiſtimarem, ſi illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum, putarem.

XI. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, ſi nulla fuerit in mundo. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Niſi vero loqui ſolem cum luna putamus, cum propius acceſſerit; aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras exiſtimat. Naturæ iſta ſunt, Balbe, naturæ non artificioſe ambulantis, ut ait Zeno (quod quidem quale ſit, jam videbimus) ſed omnia cientis et agitantis motibus et mutationibus ſuis.

Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia, conſenſuque naturæ, quam quaſi cognatione continuatam conſpirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuiſſe, niſi ea uno divino ſpiritu contineretur. Illa vero cohæret et permanet naturæ viribus, non Deorum; eſtque in ea iſte quaſi conſenſus, quam συμπάθειαν Græci vocant. Sed ea, quo ſua ſponte major eſt, eo minus divinâ ratione fieri exiſtimanda eſt.

XII. Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum diſſolvitis? Si nullum corpus immortale ſit, nullum eſſe corpus ſempiternum. Corpus autem immortale nullum eſſe, ne individuum quidem, nec quod dirimi, diſtrahive non poſſit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum eſt eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinſecus, id eſt, quaſi ferendi et patiendi, neceſſitatem. Et, ſi omne animal mortale eſt, immortale nullum eſt. Ergo itidem ſi omne animal ſecari ac dividi poteſt,

nullum eſt eorum individuum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam, et ferendam paratum eſt. Mortale igitur omne animal, et diſſolubile, et dividuum ſit neceſſe eſt.

Ut enim, ſi omnis cera commutabilis eſſet, nihil eſſet cereum, quod commutari non poſſet; item nihil argenteum, nihil æneum, ſi commutabilis eſſet natura argenti et æris: ſimiliter igitur, ſi omnia, quæ ſunt, e quibus cuncta conſtant, mutabilia ſunt; nullum corpus eſſe poteſt non mutabile: mutabilia autem ſunt illa, ex quibus omnia conſtant, ut vobis videtur; omne igitur corpus mutabile eſt. At ſi eſſet corpus aliquod immortale, non eſſet omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus mortale ſit. Etenim omne corpus, aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra eſt, aut id, quod eſt concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil eſt, quin intereat. Nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis eſt, ut facile comprimi, collidique poſſit. Ignis vero, et aer omni impulſu facillime pellitur, naturâque cedens eſt maxime et diſſipabilis. Præterea omnia hæc tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur; quod fit, cum terra in aquam ſe vertit, et cum ex aqua oritur aer, et cum ex aere æther, cumque eadem viciſſim retro commeant. Quod ſi ea intereant, ex quibus conſtet omne animal; nullum eſt animal ſempiternum.

XIII. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nullum inveniri poteſt, quod neque natum unquam ſit, et ſemper ſit futurum. Omne enim animal ſenſus habet: ſentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec poteſt ullo ſenſu jucunda accipere, et non accipere contraria. Si igitur voluptatis ſenſum capit, doloris etiam capit. Quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum neceſſe eſt; omne igitur animal confitendum eſt eſſe mortale.

Præterea, ſi quid eſt, quod nec voluptatem ſentiat, nec dolorem, id animal eſſe non poteſt. Sin autem quod animal eſt, id illa neceſſe eſt ſentiat; et quod ea ſentiat, non poteſt eſſe æternum; et omne animal ſentit: nullum igitur animal eſt æternum.

Præterea nullum poteſt eſſe animal, in quo non et appetitio ſit, et declinatio naturalis. Appetuntur autem, quæ ſecundum naturam ſunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quædam, et fugit a quibuſdam. Quod autem refugit, id contra naturam eſt; et quod eſt contra naturam, id habet vim interimendi: omne ergo animal intereat neceſſe eſt. Innumerabilia ſunt, ex quibus effici cogique poſſit, nihil eſſe, quod ſenſum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipſa, quæ ſentiuntur, ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor, ut cætera, cum amplificata ſunt, interimunt. Nec ullum animal eſt ſine ſenſu: nullum igitur animal eſt æternum.

XIV. Etenim aut ſimplex eſt natura animantis, ut vel terrena ſit, vel ignea, vel animalis, vel humida; quod quale ſit, ne intelligi quidem poteſt: aut concreta ex pluribus naturis, quarum ſuum quæque locum habeat, quo naturæ vi efferatur, alia infimum, alia ſummum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus cohærere poſſunt; ſemper autem nullo modo poſſunt: neceſſe eſt enim, in ſuum quæque locum natura rapiatur. Nullum igitur animal eſt ſempiternum.

Sed omnia veſtri, Balbe, ſolent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, ſequentes; quem ipſum non omnes interpretantur uno modo. Qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem vim eſſe ignem. Itaque et animantes, cum calor defecerit, tum interire: et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant, non intereant humore, aut ſpiritu amiſſo, præſertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune eſt de calido: veruntamen videamus exitum.

Ita vultis, opinor, nihil eſſe animal extrinſecus in natura atque mundo, præter ignem. Quî magis, quam præter animam, unde animantium quoque conſtet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quaſi concedatur, ſumitis, nihil eſſe animum, niſi ignem? Probabilius enim videtur, tale quiddam eſſe animum, ut ſit ex igne atque anima temperatum.

Quod ſi ignis ex ſeſe ipſe animal eſt, nulla ſe alia admiſcente natura, quoniam is, cum ineſt in corporibus noſtris, efficit ut ſentiamus, non poteſt ipſe eſſe ſine ſenſu. Rurſus eadem dici poſſunt. Quidquid eſt enim, quod ſenſum habeat, id neceſſe eſt ſentiat et voluptatem, et dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit, ut ne ignem quidem efficere poſſitis æternum.

Quid enim? non eiſdem vobis placet, omnem ignem paſtûs indigere? nec permanere ullo modo poſſe, niſi alatur? ali autem ſolem, lunam, reliqua aſtra aquis, alia dulcibus, alia marinis? Eamque cauſam Cleanthes affert, cur ſe ſol referat, nec longius progrediatur ſolſtitiali orbe, itemque brumali, ne longius diſcedat a cibo. Hoc totum quale ſit, mox: nunc autem concludatur, illud, quod interire poſſit, id æternum non eſſe naturâ: ignem autem interiturum eſſe, niſi alatur: non eſſe igitur naturâ ignem ſempiternum.

XV. Qualem autem Deum intelligere nos poſſumus nulla virtute præditum? Quid enim? prudentiamne Deo tribuemus? quæ conſtat ex ſcientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil eſt, nec eſſe poteſt, quid huic opus eſt delectu bonorum et malorum? Quid autem ratione? quid intelligentiâ? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obſcura aſſequamur. At obſcurum Deo nihil poteſt eſſe. Nam juſtitia, quæ ſuum cuique diſtribuit, quid pertinet ad Deos? Hominum enim ſocietas et communitas, ut vos dicitis, juſtitiam procreavit. Temperantia autem conſtat ex prætermittendis voluptatibus corporis; cui ſi locus in cælo eſt, eſt etiam voluptatibus. Nam fortis Deus intelligi quî poteſt? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum Deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla præditum, Deum intelligere quî poſſumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum inſcitiam deſpicere poſſum, cum ea conſidero, quæ dicuntur a Stoicis: ſunt enim illa imperitorum. Piſcem Syri venerantur. Omne fere genus beſtiarum Ægyptii conſecraverunt. Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus Deos, Alabandum, Alabandi; Tenedi, Tenem;

Leucotheam, quæ fuit Ino, et ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æſculapium, Tyndaridas: Romulum noſtri, alioſque complures, quos quaſi novos, et adſcriptitios cives in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti.

XVI. Quid vos philoſophi? quî meliora? Omitto illa; ſunt enim præclara. Sit ſane Deus ipſe mundus. Hoc credo illud eſſe

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quare igitur plures adjungimus Deos? Quanta autem eſt eorum multitudo? Mihi quidem ſane multi videntur. Singulas enim ſtellas numeras Deos, eoſque aut belluarum nomine appellas, ut Capram, ut Nepam, ut Taurum, ut Leonem; aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam.

Sed, ut hæc concedantur, reliqua quî tandem non modo concedi, ſed omnino intelligi, poſſunt? Cum fruges, *Cererem*, vinum, *Liberum* dicimus, genere nos quidem ſermonis utimur uſitato; ſed ecquem tam amentem eſſe putas, qui illud, quo veſcatur, Deum credat eſſe? Nam quos ab hominibus perveniſſe dicis ad Deos, tu reddes rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri deſierit, et ego diſcam libenter. Quomodo nunc quidem eſt, non video, quo pacto ille, cui *in monte Oetæo illatæ lampades fuerint*, ut ait Accius, *in domum æternam patris* ex illo ardore pervenerit: quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulyſſe, ſicut cæteros, qui exceſſerant vitâ.

Quanquam, quem potiſſimùm Herculem colamus, ſcire ſane velim. Plures enim tradunt nobis ii, qui interiores ſcrutantur et reconditas literas: antiquiſſimum, Jove natum, ſed antiquiſſimo item Jove: (nam Joves quoque plures in priſcis Græcorum literis invenimus) ex eo igitur et Liſyto eſt is Hercules, quem concertaviſſe cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus, Ægyptius; quem aiunt Phrygias literas conſcripſiſſe. Tertius eſt ex Idæis Digitis; cui inferias afferunt. Quartus, Jovis et Aſteriæ, Latonæ ſororis, qui Tyri maxime colitur; cujus Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit,

ſed tertius Jupiter; quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didiciſſe de colendis Diis immortalibus jure pontificio, et majorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos ſequar, dic, quid ei reſpondeam, qui me ſic roget; Si Dii ſunt, ſuntne etiam Nymphæ Deæ? Si Nymphæ, Paniſci etiam et Satyri. Hi autem non ſunt: ne Nymphæ quidem Deæ igitur. At earum templa ſunt publice vota, et dedicata. Quid igitur? ne cæteri quidem ergo Dii, quorum templa ſunt dedicata. Age porro, Jovem et Neptunum Deum numeras. Ergo etiam Orcus, frater eorum, Deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus, Dii putandi. At id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus?

Hæc Carneades agebat; non ut Deos tolleret: quid enim philoſopho minus conveniens? ſed ut Stoicos nihil de Diis explicare convinceret. Itaque inſequebatur. Quid enim? aiebat, ſi ii fratres ſunt in numero Deorum, num de patre eorum Saturno negari poteſt? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. Qui ſi eſt Deus, patrem quoque ejus, Cælum eſſe Deum confitendum eſt. Quod ſi ita eſt, Cæli quoque parentes Dii habendi ſunt, Æther et Dies, eorumque fratres et ſorores; qui a genealogis antiquis ſic nominantur, Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebræ, Miſeria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcæ, Heſperides, Somnia; quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monſtra probanda ſunt, aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, cæteros, Deos eſſe dices; de Hercule, Æſculapio, Libero, Caſtore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque atque illi; apud quoſdam etiam multo magis. Ergo hi Dii ſunt habendi, mortalibus

nati matribus? Quid? Ariſtæus, qui olivæ dicitur inventor, Apollinis filius; Theſeus, qui Neptuni; reliqui, quorum patres Dii, non erunt in Deorum numero? Quid, quorum matres? Opinor etiam magis. Ut enim in jure civili, qui eſt matre libera, liber eſt; item jure naturæ, qui Dea matre eſt, Deus ſit neceſſe eſt. Itaque Achillem Aſtypalenſes inſulani ſanctiſſime colunt: qui ſi Deus eſt; et Orpheus, et Rheſus, Dii ſunt, Muſa matre nati: niſi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi Dii non ſunt, quia nuſquam coluntur; quo modo illi ſunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum iſti honores habeantur, non immortalitatibus; quod tu quoque, Balbe, viſus es dicere.

Quo modo autem potes, ſi Latonam Deam putas, Hecaten non putare, quæ matre Aſteria eſt, ſorore Latonæ? An hæc quoque Dea eſt? vidimus enim ejus aras delubraque in Græcia. Sin hæc Dea eſt, cur non Eumenides? Quæ ſi Deæ ſunt, quarum et Athenis fanum eſt, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ; Furiæ Deæ ſunt, ſpeculatrices, credo, et vindices facinorum, et ſcelerum.

Quod ſi tales Dii ſunt, ut rebus humanis interſint; Natio quoque Dea putanda eſt; cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere ſolemus: quæ, quia partus matronarum tueatur, a naſcentibus Natio nominata eſt. Ea ſi Dea eſt; Dii omnes illi qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. Ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quæ cogitatione nobiſmet ipſis poſſumus fingere. Quod ſi veriſimile non eſt; ne illud quidem eſt, hæc unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? ſi Dii ſunt illi, quos colimus et accepimus; cur non eodem in genere Serapim, Iſimque numeremus? Quod ſi facimus, cur barbarorum Deos repudiemus? Boves igitur, et equos, ibes, accipitres, aſpidas, crocodilos, piſces, canes, lupos, feles, multas præterea belluas, in Deorum numerum reponemus. Quæ ſi rejiciamus, illa quoque unde hæc nata ſunt, rejiciemus.

Quid deinde? Ino, Dea dicetur, quæ Leucothea a Græcis, a

nobis Matuta dicitur, cum ſit Cadmi filia? Circe autem, et Paſiphae, e Perſeide, Oceani filiâ, natæ, patre Sole, in Deorum numero non habebuntur? Quanquam Circen quoque coloni noſtri Circeienſes religioſe colunt. Ergo hanc Deam dicis. Quid Medeæ reſpondebis? quæ duobus avis, Sole et Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata eſt. Quid hujus Abſyrto fratri, qui eſt apud Pacuvium Ægialeus? ſed illud nomen veterum literis uſitatius. Qui ſi Dii non ſunt, vereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt.

An Amphiaraus Deus erit, et Trophonius? Noſtri quidem publicani, cum eſſent agri in Bœotia Deorum immortalium excepti lege Cenſoria, negabant immortales eſſe ullos, qui aliquando homines fuiſſent. Sed ſi ſunt hi Dii; eſt certe Erechtheus, cujus Athenis et delubrum vidimus, et ſacerdotem. Quem ſi Deum facimus, quid aut de Codro dubitare poſſumus, aut de cæteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? Quod ſi probabile non eſt; ne illa quidem ſuperiora, unde hæc manant, probanda ſunt.

Atque in pleriſque civitatibus intelligi poteſt, augendæ virtutis gratiâ, quo libentius reipublicæ cauſâ periculum adiret optimus quiſque, virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium conſecratam. Ob eam enim ipſam cauſam Erechtheus Athenis, filiæque ejus, in numero Deorum ſunt. Itemque Leo natarum eſt delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenſes quidem ſanctius Alabandum colunt, a quo eſt urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum; apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei moleſtus, Alabandum Deum eſſe confirmaret, Herculem negaret; *Ergo*, inquit, *mihi Alabandus, tibi Hercules, ſit iratus.*

XX. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo aſtriſque ducebas, quam longe ſerpant, non vides. Solem, Deum eſſe, Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam, putant. Quod ſi Luna Dea eſt; ergo etiam Lucifer, cæteræque errantes, numerum Deorum obtinebunt: igitur etiam inerrantes. Cur autem Arqui ſpecies non in Deorum numero reponatur? Eſt enim pulcher,

et ob eam cauſam, quia ſpeciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur eſſe natus. Cujus ſi divina natura eſt, quid facies nubibus? Arcus enim ipſe ex nubibus efficitur quodam modo coloratus: quarum una etiam Centauros peperiſſe dicitur. Quod ſi nubes retuleris in Deos, referendæ certe erunt tempeſtates, quæ populi Romani ritibus conſecratæ ſunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines, Dii putandi. Noſtri quidem duces, mare ingredientes, immolare hoſtiam fluctibus conſueverunt.

Tum ſi eſt Ceres a gerendo, (ita enim dicebas) terra ipſa Dea eſt, et ita habetur: quæ eſt enim alia Tellus? Sin terra; mare etiam; quem Neptunum eſſe dicebas: Ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maſo ex Corſica dedicavit; et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immenſum ſerpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio ſuperſtitionis probabitur.

XXI. Nihil ergo horum probandum eſt. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos Deos ex hominum genere in cælum tranſlatos, non re, ſed opinione, eſſe dicunt, quos auguſte omnes ſanctèque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et ſecundum natos in Arcadia; alterum patre Æthere, ex quo etiam Proſerpinam natam ferunt, et Liberum; alterum patre Cælo, qui genuiſſe Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt; tertium Cretenſem, Saturni filium, cujus in illa inſula ſepulcrum oſtenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquiſſimo, et Proſerpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionyſius. Secundi, Jove tertio nati ex Leda, Caſtor et Pollux. Tertii dicuntur a nonnullis Alco, et Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.

Jam Muſæ primæ, quatuor, natæ Jove altero, Thelxiope, Aœde, Arche, Melete; ſecundæ, Jove tertio et Mnemoſyne procreatæ, novem; tertiæ, (Jove tertio) Piero natæ, et Antiopa, quas Pieridas, et Pierias ſolent poetæ appellare, iiſdem nominibus,

eodem numero, quo proximæ ſuperiores. Cumque tu Solem, quia ſolus eſſet, appellatum eſſe dicas; Soles ipſi quam multi a theologis proferuntur? Unus eorum Jove natus, nepos Ætheris; alter, Hyperione; tertius, Vulcano Nili filio, cujus urbem Ægyptii volunt eſſe eam, quæ Heliopolis appellatur; quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperiſſe dicitur, avum Ialyſi, Camiri, et Lindi; quintus, qui Colchis fertur Æetam et Circen procreaviſſe.

XXII. Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui hiſtorici eſſe voluerunt; ſecundus Nilo natus, Opas, ut Ægyptii appellant, quem cuſtodem eſſe Ægypti volunt; tertius ex tertio Jove et Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuiſſe; quartus Menalio natus, qui tenuit inſulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ nominabantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre, natus; cujus obſcœniùs excitata natura traditur, quòd aſpectu Proſerpinæ commotus ſit; alter Valentis et Phoronidis filius, is, qui ſub terris habetur, idem Trophonius; tertius Jove tertio natus, et Maia, ex quo, et Penelopâ Pana natum ferunt; quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare; quintus, quem colunt Pheneatæ, qui et Argum dicitur interemiſſe, ob eamque cauſam Ægyptum profugiſſe, atque Ægyptiis leges et literas tradidiſſe. Hunc Ægyptii Thoth appellant; eodemque nomine anni primus menſis apud eos vocatur. Æſculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui ſpecillum inveniſſe, primuſque vulnus dicitur obligaviſſe; ſecundus ſecundi Mercurii frater; is, fulmine percuſſus, dicitur humatus eſſe Cynoſuris; tertius, Arſippi et Arſinoæ; qui primus purgationem alvi, dentiſque evulſionem, ut ferunt, invenit; cujus in Arcadia non longe a Luſio flumine ſepulcrum et lucus oſtenditur.

XXIII. Apollinum antiquiſſimus is, quem paulo ante ex Vulcano natum eſſe dixi, cuſtodem Athenarum; alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa inſula cum Jove ipſo certamen fuiſſe traditur; tertius Jove tertio natus, et Latonâ, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt adveniſſe; quartus in Arcadia,

quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo ſe leges ferunt accepiſſe. Dianæ item plures: prima Jovis et Proſerpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuiſſe dicitur; ſecunda notior, quam Jove tertio et Latona natam accepimus; tertiæ pater Upis traditur, Glauce mater; eam Græci ſæpe Upim paterno nomine appellant. Dionyſos multos habemus: primum Jove et Proſerpina natum; ſecundum Nilo, qui Nyſam dicitur interemiſſe; tertium, Caprio patre, eumque regem Aſiæ præfuiſſe dicunt, cui Sabazia ſunt inſtituta; quartum Jove et Luna, cui ſacra Orphica putantur confici; quintum Niſo natum et Thyone, a quo Trieterides conſtitutæ putantur.

Venus prima Cælo et Die nata; cujus Elide delubrum videmus; altera, ſpumâ procreata; ex qua et Mercurio Cupidinem ſecundum natum accepimus; tertia, Jove nata, et Diona; quæ nupſit Vulcano; ſed ex ea et Marte natus Anteros dicitur; quarta, Syria, Tyroque concepta; quæ Aſtarte vocatur; quam Adonidi nupſiſſe proditum eſt. Minerva prima, quam Apollinis matrem ſupra diximus; ſecunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt; tertia illa, quam Jove generatam ſupra diximus; quarta Jove nata et Coryphe, Oceani filia, quem Arcades Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt; quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemiſſe, virginitatem ſuam violare conantem; cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio et Diana prima natus dicitur; ſecundus, Mercurio et Venere ſecunda; tertius quidem eſt Anteros, Marte et Venere tertia.

Atque hæc quidem, et ejuſmodi, ex vetere Græciæ fama collecta ſunt; quibus intelligis reſiſtendum eſſe, ne perturbentur religiones. Veſtri autem non modo hæc non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando quorſum quidque pertineat. Sed eò jam, unde huc digreſſi ſumus, revertamur.

XXIV. Num cenſes igitur ſubtiliore ratione opus eſſe ad hæc refellenda? Nam mentem, fidem, ſpem, virtutem, honorem, victoriam, ſalutem, concordiam, cæteraque ejuſmodi, rerum vim habere videmus, non Deorum. Aut enim in nobiſmet inſunt ipſis, ut mens, ut fides, ut ſpes, ut virtus, ut concordia; aut optandæ

nobis ſunt, ut honos, ut ſalus, ut victoria: quarum rerum utilitatem video; video etiam conſecrata ſimulacra: quare autem in his vis Deorum inſit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime eſt Fortuna numeranda, quam nemo ab inconſtantia et temeritate ſejunget; quæ digna certe non ſunt Deo.

Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? exſectum a filio Cælum, vinctum itidem a filio Saturnum. Hæc, et alia generis ejuſdem ita defenditis, ut ii, qui iſta finxerunt, non modo non inſani, ſed etiam fuiſſe ſapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miſerandum ſit, laboratis. Saturnus, quia ſe ſaturat annis; Mavors, quia magna vertit; Minerva, quia minuit, aut quia minatur; Venus, quia venit ad omnia; Ceres, a gerendo. Quam periculoſa conſuetudo! in multis enim nominibus hærebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non poſſis unâ literâ explicare, unde ductum ſit: in quo quidem magis tu mihi natare viſus es, quam ipſe Neptunus. Magnam moleſtiam ſuſcepit, et minime neceſſariam primus Zeno, poſt Cleanthes, deinde Chryſippus, commentitiarum fabularum reddere rationem; vocabulorum, cur quique ita appellati ſint, cauſas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem ſe habere, atque hominum opinio ſit: eos enim, qui Dii appellantur, rerum naturas eſſe, non figuras Deorum.

XXV. Qui tantus error fuit, ut pernicioſis etiam rebus non modo nomen Deorum tribueretur, ſed etiam ſacra conſtituerentur. Febris enim fanum in Palatio, et Orbonæ ad ædem Larum, et aram malæ Fortunæ Eſquiliis conſecratam videmus. Omnis igitur talis a philoſophia pellatur error, ut, cum de Diis immortalibus diſputemus, dicamus digna Diis immortalibus; de quibus habeo ipſe, quid ſentiam; non habeo autem, quid tibi aſſentiar. Neptunum eſſe dicis animum cum intelligentia per mare pertinentem: idem de Cerere. Iſtam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo comprehendere animo, ſed ne ſuſpicione quidem poſſum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum

eſt, ut et eſſe Deos, et quales ſint Dii, diſcere poſſim, quam quales tu eos eſſe vis.

Videamus ea, quæ ſequuntur: primum, Deorumne providentia mundus regatur; deinde, conſulantne rebus humanis. Hæc enim mihi ex tua partitione reſtant duo; de quibus, ſi vobis videtur, accuratius diſſerendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam et majora expecto; et his, quæ dicta ſunt, vehementer aſſentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo; ſed ſumemus tempus aliud: efficiam profecto, ut fateare. Sed * * *

XXVI. *Nequaquam iſtuc iſtac ibit: magna ineſt certatio:*
Nam ut ego illis ſupplicarem tantâ blandiloquentiâ?

Niobe parumne ratiocinari videtur, et ſibi ipſa nefariam peſtem machinari? Illud vero quam callida ratione?

Qui volt, quod volt; ita dat ſe res, ut operam dabit.

Qui eſt verſus omnium ſeminator malorum.

Ille tranſverſâ mente mihi hodie tradidit repagula:
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:
Mihi mærores, illi luctum: exitium illi, exilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini ſolum tributam dicitis, beſtiæ non habent. Videſne igitur, quanto munere Deorum ſimus affecti? Atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens;

poſtquam pater
Appropinquat, jamque, pene ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,
Perque agros paſſim diſpergit corpus: id eâ gratiâ,
Ut, dum nati diſſipatos artus captaret parens,
Ipſa interea effugeret: illum ut mæror tardaret ſequi;
Sibi ſalutem ut familiari pareret parricidio.

Huic ut ſcelus, ſic ne ratio quidem defuit. Quid? ille funeſtas epulas fratri comparans, nonne verſat huc et illuc cogitatione rationem?

Major mihi moles, majus miſcendum eſt malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

XXVII. Nec tamen ille ipſe eſt prætereundus, qui non ſat habuit conjugem illexiſſe in ſtuprum: de quo recte et veriſſime loquitur Atreus:

Quod re in ſumma ſummum eſſe arbitror
Periclum, matres coinquinari regias;
Contaminari ſtirpem; admiſceri genus.

At id ipſum quam callide, qui regnum adulterio quæreret?

Addo (inquit) *huc, quod mihi portento cæleſtûm pater*
Prodigium miſit regni ſtabilimen mei,
Agnum inter pecudes aureâ clarum comâ
Quondam Thyeſtem clepere auſum eſſe e regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit ſibi.

Videturne ſumma improbitate uſus non ſine ſumma eſſe ratione?

Nec vero ſcena ſolum referta ēſt his ſceleribus, ſed multo vita communis pene majoribus. Sentit domus uniuſcujuſque, ſentit forum, ſentit curia, campus, ſocii, provinciæ, ut, quemadmodum ratione recte fiat, ſic ratione peccetur: alterumque et a paucis, et raro; alterum, et ſæpe, et a pluribus: ut ſatius fuerit nullam omnino nobis a Diis immortalibus datam eſſe rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum ægrotis, quia prodeſt raro, nocet ſæpiſſime, melius eſt non adhibere omnino, quam ſpe dubiæ ſalutis in apertam perniciem incurrere; ſic haud ſcio, an melius fuerit, humano generi motum iſtum celerem cogitationis, acumen, ſolertiam, quam rationem vocamus, quoniam peſtifera ſit multis, admodum paucis ſalutaris, non dari omnino, quam tam munifice, et tam large dari. Quamobrem ſi mens voluntaſque divina idcirco conſuluit hominibus, quod iis largita eſt rationem; iis ſolis conſuluit, quos bona ratione donavit; quos videmus, ſi modo ulli ſunt, eſſe perpaucos. Non placet autem paucis a Diis immortalibus eſſe conſultum. Sequitur ergo, ut nemini conſultum ſit.

XXVIII. Huic loco ſic ſoletis occurrere; Non idcirco non optime nobis a Diis eſſe proviſum, quòd multi eorum beneficio perverſe uterentur: etiam patrimoniis multos male uti; nec ob eam cauſam eos beneficium a patribus nullum habere. Quiſquam iſtuc

negat? aut quæ eſt in collatione iſtâ ſimilitudo? Nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam, ſanguine Centauri tinctam, dedit; nec prodeſſe Pheræo Jaſoni is, qui gladio vomicam ejus aperuit, quam ſanare medici non potuerant. Multa enim, etiam cum obeſſe vellent, profuerunt, et cum prodeſſe, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat; nec, ſi is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus aut ſuſcipitur niſi conſilio capto, aut ſine animi motu et cogitatione, id eſt, ratione, perficitur? Nam omnis opinio ratio eſt, et quidem bona ratio, ſi vera; mala autem, ſi falſa eſt opinio. Sed a Deo tantùm rationem habemus, ſi modo habemus; bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. Non enim, ut patrimonium relinquitur, ſic ratio homini eſt beneficio Deorum data. Quid enim potiùs hominibus dediſſent, ſi iis nocere voluiſſent? Injuſtitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ ſemina eſſent, ſi his vitiis ratio non ſubeſſet?

XXIX. Medea modo et Atreus commemorabantur a nobis, heroicæ perſonæ, inita ſubductaque ratione, nefaria ſcelera meditantes. Quid? levitates comicæ, parumne ſemper in ratione verſantur? parumne ſubtiliter diſputat ille in Eunucho?

Quid igitur faciam?
Excluſit, revocat: redeam? non, ſi me obſecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui *in amore ſummo, ſummaque inopia ſuave eſſe* dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec ſtudeat tui.

Atque huic incredibili ſententiæ ratiunculas ſuggerit;

Aut tu illum fructu fallas: aut per literas
Avertas aliquod nomen: aut per ſervolum
Percutias pavidum. Poſtremo, a parco patre
Quod ſumas, quanto diſſipas libentius?

Idemque facilem et liberalem patrem incommodum eſſe amanti filio diſputat; quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,
Scio quidquam. Ita omnes meos dolos, fallacias,
Præſtigias præſtrinxit commoditas patris.

Quid ergo iſti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præſtigiæque? num ſine ratione eſſe potuerunt? O præclarum munus Deorum! ut Phormio poſſit dicere,

Cedo ſenem: jam inſtructa mihi ſunt in corde conſilia omnia.

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in forum. Seſſum it Prætor. Quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At ſe Q. Soſius, ſplendidus eques Romanus ex agro Piceno, feciſſe confeſſus eſt. Qui tranſcripſerit tabulas publicas. Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sex-primorum imitatus eſt. Quid hoc homine ſolertius? Cognoſce alias quæſtiones, auri Toloſani, conjurationis Jugurthinæ. Repepete ſuperiora; Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam: poſteriora, de inceſtu rogatione Peducæa: tum hæc quotidiana, ſicæ, venena, peculatus, teſtamentorum etiam lege nova quæſtiones. Inde illa actio, *Ope conſilioque tuo furtum ait factum eſſe.* Inde tot judicia de fide mala, tutelæ, mandati, pro ſocio, fiduciæ; reliqua, quæ ex empto, aut vendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt. Inde judicium publicum rei privatæ lege Lætoria: inde everriculum malitiarum omnium, judicium de dolo malo; quod C. Aquilius, familiaris noſter, protulit; quem dolum idem Aquilius tum teneri putat, cum aliud ſit ſimulatum, aliud actum.

Hanc igitur a Diis immortalibus tantam arbitramur malorum ſementem eſſe factam? Si enim rationem hominibus Dii dederunt, et malitiam dederunt; eſt enim malitia, verſuta et fallax nocendi ratio. Iidem etiam Dii fraudem dederunt, facinus, cæteraque, quorum nihil nec ſuſcipi ſine ratione, nec effici poteſt. *Utinam* igitur, ut illa anus optat,

ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes:

ſic iſtam calliditatem hominibus Dii ne dediſſent! qua perpauci

bene utuntur; qui tamen ipſi ſæpe a male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur; ut donum hoc divinum rationis et conſilii ad fraudem hominibus, non ad bonitatem, impertitum eſſe videatur.

XXXI. Sed urgetis identidem, hominum eſſe iſtam culpam, non Deorum. Ut ſi medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempeſtatis, accuſet: etſi hi quidem homunculi, ſed tamen ridiculi: quis enim te adhibuiſſet, dixerit quiſpiam, ſi iſta non eſſent? Contra Deum licet diſputare liberius. In hominum vitiis ais eſſe culpam. Eam dediſſes hominibus rationem, quæ vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori Deorum? nam patrimonia ſpe bene tradendi relinquimus; qua poſſumus falli: Deus falli quî potuit? An ut Sol, in currum cum Phaethontem filium ſuſtulit? aut Neptunus, cum Theſeus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuiſſet poteſtatem? Poetarum iſta ſunt: nos autem philoſophi eſſe volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipſi Dii poetici, ſi ſciſſent perniciosa fore illa filiis, peccaſſe in beneficio putarentur.

Et, (ſi verum eſt, quod Ariſto Chius dicere ſolebat, nocere audientibus philoſophos iis, qui bene dicta male interpretarentur; poſſe enim aſotos ex Ariſtippi, acerbos e Zenonis ſchola, exire) prorſus, ſi, qui audierunt, vitioſi eſſent diſceſſuri, quod perverſe philoſophorum diſputationem interpretarentur; tacere præſtaret philoſophis, quam iis, qui ſe audiſſent, nocere. Sic, ſi homines rationem bono conſilio a Diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt; non dari illam, quam dari humano generi, melius fuit. Ut ſi medicus ſciat, eum ægrotum, qui juſſus ſit vinum ſumere, meracius ſumpturum, ſtatimque periturum, magna ſit in culpa; ſic veſtra iſta providentia reprehendenda, quæ rationem dederit iis, quos ſcierit eâ perverſe et improbe uſuros: niſi forte dicitis eam neſciſſe. Utinam quidem! Sed non audebitis. Non enim ignoro, quanti ejus nomen putetis.

XXXII. Sed hic quidem locus concludi jam poteſt. Nam, ſi ſtultitia, conſenſu omnium philoſophorum, majus eſt malum, quam ſi omnia mala et fortunæ et corporis ex altera parte ponantur;

ſapientiam autem nemo aſſequitur: in ſummis malis omnes ſumus, quibus vos optime conſultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil intereſt, utrum nemo valeat, an nemo poſſit valere: ſic non intelligo, quid interſit, utrum nemo ſit ſapiens, an nemo eſſe poſſit. Ac nos quidem nimis multa de re apertiſſima. Telamo autem uno verſu locum totum conficit, cur dii homines negligant:

Nam ſi curent, bene bonis ſit, male malis: quod nunc abeſt.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, ſi quidem hominum generi conſulebant. Sin id minus, bonis quidem certe conſulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortiſſimos et optimos viros, in Hiſpania Pœnus oppreſſit? Cur Maximus extulit filium conſularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paulum Cannæ ſuſtulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus eſt præbitum? Cur Africanum domeſtici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, et alia permulta. Propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentiſſimus, idemque doctiſſimus, P. Rutilius in exilio eſt? Cur ſodalis meus interfectus domi ſuæ, Druſus? Cur temperantiæ, prudentiæque ſpecimen, ante ſimulacrum Veſtæ, pontifex maximus eſt Q. Scævola trucidatus? Cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interempti? Cur omnium perfidioſiſſimus, C. Marius, Q. Catulum, præſtantiſſima dignitate virum, mori potuit jubere? Dies deficiat, ſi velim numerare quibus bonis male evenerit: nec minus, ſi commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter, ſeptimum conſul, domi ſuæ ſenex eſt mortuus? Cur omnium crudeliſſimus tam diu Cinna regnavit?

XXXIII. At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot ſummos viros interficeret, quam ipſum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu ſupplicioque Q. Varius, homo importuniſſimus, periit: ſi, quia Druſum ferro, Metellum veneno ſuſtulerat; illos conſervari melius fuit, quam pœnas ſceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionyſius tyran-

nus annos fuit opulentiſſimæ, et beatiſſimæ civitatis. Quam multos ante hunc in ipſo Græciæ flore Piſiſtratus? At Phalaris, at Apollodorus pœnas ſuſtulit. Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et prædones multi ſæpe pœnas dant: nec tamen poſſumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari ſoleo, Platonem legens. Videſne igitur, deorum judicio, ſi vident res humanas, diſcrimen eſſe ſublatum?

XXXIV. Diogenes quidem Cynicus, dicere ſolebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos teſtimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionyſius, de quo ante dixi, cum fanum Proſerpinæ Locris expilaviſſet, navigabat Syracuſas: iſque cum ſecundiſſimo vento curſum teneret, ridens: *Videtiſne*, inquit, *amici, quam bona a diis immortalibus navigatio ſacrilegis detur?* Atque homo acutus, cum bene planeque percepiſſet, in eadem ſententia perſeverabat: qui, cum ad Peloponneſum claſſem appuliſſet, et in fanum veniſſet Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis Carthaginenſium tyrannus Gelo. Atque in eo etiam cavillatus eſt, æſtate grave eſſe aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id eſſe ad omne anni tempus diceret. Idemque Æſculapii Epidauri barbam auream demi juſſit. Neque enim convenire, barbatum eſſe filium, cum in omnibus fanis pater imberbis eſſet. Jam menſas argenteas de omnibus delubris juſſit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inſcriptum eſſet, *Bonorum Deorum*, uti ſe eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras coronaſque, quæ ſimulacrorum porrectis manibus ſuſtinebantur, ſine dubitatione tollebat: eaque ſe accipere, non auferre, dicebat. Eſſe enim ſtultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle ſumere. Eundemque ferunt hæc,

quæ dixi, ſublata de fanis in forum protuliſſe, et per præconem vendidiſſe : exactaque pecunia edixiſſe, ut, quod quiſque a ſacris haberet, id ante diem certam in ſuum quidque fanum referret. Ita ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percuſſit, nec Æſculapius miſero diuturnoque morbo tabeſcentem interemit : atque in ſuo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus eſt : eamque poteſtatem, quam ipſe per ſcelus erat nactus, quaſi juſtam et legitimam, hæreditatis loco filio tradidit.

Invita in hoc loco verſatur oratio : videtur enim auctoritatem afferre peccandi. Recte videretur : niſi, et virtutis, et vitiorum, ſine ulla divina ratione, grave ipſius conſcientiæ pondus eſſet : qua ſublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec reſpublica ratione quadam et diſciplina deſignata videatur, ſi in ea nec recte factis præmia extent ulla, nec ſupplicia peccatis : ſic mundi divina in homines moderatio profecto nulla eſt, ſi in ea diſcrimen nullum eſt bonorum et malorum.

At enim minora dii negligunt, neque agellos ſingulorum, nec viticulas perſequuntur : nec, ſi uredo, aut grando, quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. Sic enim dicitis : quaſi ego paulo ante de fundo Formiano P. Rutilii ſim queſtus, non de amiſſa ſalute.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales ſic habent, externas commoditates, vineta, ſegetes, oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem, proſperitatemque vitæ, a diis ſe habere : virtutem autem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. Propter virtutem enim jure laudamur, et in virtute recte gloriamur : quod non contingeret, ſi id donum a deo, non a nobis, haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut ſi aliud quippiam nacti ſumus fortuiti boni, aut depulimus mali,

cum diis gratias agimus, tum nihil noſtræ laudi aſſumptum arbitramur. Num quis, quod bonus vir eſſet, gratias diis egit unquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque optimum et maximum ob eas res appellant, non quod nos juſtos, temperatos, ſapientes efficiat, ſed quod ſalvos, incolumes, opulentos, copioſos. Neque Herculi quiſquam decumam vovit unquam, ſi ſapiens factus eſſet. Quanquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi inveniſſet, muſis bovem immolaſſe dicitur: ſed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hoſtiam immolare voluit, ne aram ſanguine aſpergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium eſt, fortunam a deo petendam, a ſe ipſo ſumendam eſſe ſapientiam. Quamvis licet Menti delubra, et Virtuti, et Fidei conſecremus; tamen hæc in nobis ipſis ſita videmus: ſpei, ſalutis, opis, victoriæ facultas a diis expetenda eſt. Improborum igitur proſperitates, ſecundæque res redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum ac poteſtatem.

XXXVII. At nonnunquam bonos exitus habent boni. Eos quidem adſcribimus, attribuimuſque ſine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam veniſſet, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempeſtatis effugerint, in portumque ſalvi pervenerint? *Ita ſit*, inquit: *illi enim nuſquam picti ſunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt*. Idemque, cum ei naviganti vectores adverſa tempeſtate timidi et perterriti dicerent, non injuria ſibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepiſſent; oſtendit eis in eodem curſu multas alias laborantes, quæſivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res ſe habet, ut ad proſperam adverſamve fortunam, qualis ſis, aut quemadmodum vixeris, nihil interſit.

Non animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem.

Quid eſt ſimile? Reges enim ſi ſcientes prætermittunt, magna culpa eſt. At deo ne excuſatio quidem eſt inſcientiæ.

XXXVIII. Quem vos præclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum eſſe, ut, etiam ſi quis morte pœnas ſceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ a liberis, a nepotibus, a poſteris. O miram æquitatem deorum! Ferretne ulla civitas latorem iſtiuſmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, ſi pater, aut avus deliquiſſet?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quænam unquam ob mortem Myrtili
Pœnis luendis dabitur ſatias ſupplicii?

Utrum poetæ Stoicos depravarint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facile dixerim. Portenta enim et flagitia ab utriſque dicuntur. Neque enim, quem Hipponactis jambus læſerat, aut qui erat Archilochi verſu vulneratus, a deo immiſſum dolorem, non conceptum a ſe ipſo, continebat: nec, cum Ægiſthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo cauſam requirimus, cum culpæ pene vocem audiamus: nec ego multorum ægrorum ſalutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æſculapio datam judico: nec Lacedæmoniorum diſciplinam dicam unquam ab Apolline potius Spartæ, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum: Carthaginem Aſdrubal. Hi duo illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus alicui, quem omnino iraſci poſſe negatis, deus.

XXXIX. At ſubvenire certe potuit, et conſervare urbes tantas, atque tales. Vos enim ipſi dicere ſoletis, nihil eſſe quod deus efficere non poſſit, et quidem ſine labore ullo. Ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipſa ac voluntate moveantur; ſic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique poſſe. Neque id dicitis ſuperſtitioſe, atque aniliter, ſed phyſica, conſtantique ratione. Materiam enim rerum, ex qua, et in qua omnia ſint, totam eſſe flexibilem, et commutabilem, ut nihil ſit, quod non ex ea quamvis ſubito

fingi, convertique poſſit. Ejus autem univerſæ fictricem, et moderatricem divinam eſſe providentiam. Hanc igitur, quocumque ſe moveat, efficere poſſe, quidquid velit. Itaque aut neſcit, quid poſſit; aut negligit res humanas; aut, quid ſit optimum, non poteſt judicare.

Non curat ſingulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem, et gentes. Quod ſi has etiam contemnet, quid mirum eſt, omne ab ea genus humanum eſſe contemptum? Sed, quo modo iidem dicitis, non omnia deos perſequi; iidem vultis, a diis immortalibus hominibus diſpartiri ac dividi ſomnia? Idcirco hæc tecum, quia veſtra eſt de ſomniorum veritate ſententia. Atque iidem etiam vota ſuſcipi dicitis oportere. Nempe ſinguli vovent: audit igitur mens divina etiam de ſingulis. Videtis ergo, eam non eſſe tam occupatam, quam putabatis? Fac eſſe diſtentam, cælum verſantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, et ceſſare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otioſos deos præficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati ſunt.

Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem; ſed ut intelligeretis, quam eſſet obſcura, et quam difficiles explicatus haberet.

XL. Quæ cum dixiſſet, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem invectus es in eam Stoicorum rationem, quæ de providentia deorum ab illis ſanctiſſime et providentiſſime conſtituta eſt. Sed quoniam adveſperaſcit, dabis diem nobis aliquem, ut contra iſta dicamus. Eſt enim mihi tecum pro aris et focis certamen, et pro deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, ſanctos eſſe dicitis, diligentiuſque urbem religione, quam ipſis mœnibus cingitis. Quæ deſeri a me, dum quidem ſpirare potero, nefas judico.

Tum Cotta, Ego vero et opto redargui me, Balbe: et ea, quæ diſputavi, diſſerere malui, quam judicare: et facile

me a te vinci poſſe, certo ſcio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam ſomnia putet ad nos mitti ab Jove: quæ ipſa tamen tam levia non ſunt, quam eſt Stoicorum de natura deorum oratio.

Hæc cum eſſent dicta, ita diſceſſimus, ut Velleio Cottæ diſputatio verior, mihi Balbi ad veritatis ſimilitudinem videretur eſſe propenſior.

M. TULLII
CICERONIS
LUCULLUS.

↓ M. T. Ciceronis Liber III. Academicorum Incipit.

Edit. Olivet. — MSS. U ↓

p. l.
3 5 urbanis ↓ *humanis*
14 erat ↓ *erāt (quod ſignum eſt " n" omiſſæ)*
— ſed etiam ↓ *ſed et*
4 2 expectabatur ↓ *ſpectabatur*
4 Aſiæ ↓ *aſia*
11 hoc erat ↓ *hæc memoria erat*
16 aut ↓ *et*
26 et quaſi ↓ *quaſi*
— ſed etſi ↓ *etſi*
— cum utilitate ↓ *tum utilitate*
5 5 generi ↓ *genere*
6 quæſtor ↓ *pro quæſtore*
14 autem ↓ *enim*
17 ament ↓ *amant*
18 etiamſi hæc ↓ *qui etiamſi hoc*
19 putent ↓ *putant*
21 legatione ↓ *religione*
25 ſermonibus ↓ *ſermonis*
33 nunquam ↓ *unquam*
6 14 facilis ↓ *facilior*
22 et audiendo ↓ *d.*
28 judicandi ↓ *judicanda*
29 perſcripta ↓ *perſcripta, et quibus*
7 1 dicunt ↓ *dicunt vel omnino*
4 ut potuerint ↓ *ut potuerunt omnibus rebus auditis*
5 ſententiis. Judicaverunt autem ↓ *ſententiis judicaverunt. Aut*
6 atque ↓ *d.*
10 nobis ↓ *d.*
15 in xyſto ↓ *vix iſto*
21 Lucullo integram ſervari ↓ *Catulo integram ſervatam*
26 quam ↓ *quanquam*

p. l.
7 27 nec mea, nec ea, in quibus, ſi non fuerint, non vinci ↓ *nec mea ſi non fuerint vinci*
30 labefacta ↓ *labefactata*
33 mei ↓ *ei*
8 1 inquit, eſſem, fuit Antiochus ↓ *iſſem, fuit Antiochus inquit*
5 quo et ↓ *quo*
7 eſt ↓ *d.*
10 antea ↓ *ante*
13 et docti ↓ *docti*
20 Soſus ↓ *ſolus*
24 et in his ↓ *ut in his*
30 lenior. ↓ *leniorum.*
9 1 eſſe ↓ *d.*
7 etiam ↓ *d.*
9 aiunt Tib. Graccho ↓ *aiuntque Gracchos*
11 ſuſpicamur ↓ *ſuſpicantur*
14 Similiter U *Similes*
16 Xenophanem U *Zenonem* ↓ *Xenophontem*
17 noſtrum ↓ *veſtrum*
30 ut U *d.*
— exortus ↓ *exorſus*
32 auctoritate ↓ *auctoritatem*
10 4 diceret ↓ *agnoſceret*
5 quam ait U *ait*
8 Nihil ↓ *Nihilne*
9 Arceſilas ↓ *d.*
15 confecta ↓ *d.*
17 Lacydis U *Lacydi*
20 librorum. Ingenii ↓ *ingenii*
21 Charmada ↓ *Carneade*
22 Melanthio U *Melonthio*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
10	24	veſter U *videtur*
	26	ingredimur ↓ *aggredimur*
	28	nec vero eſſe ↓ *nec neceſſarium ei eſſe*
11	1	ſi placet ↓ *d.*
	—	fabricemurque ↓ *fabricemus*
	4	reperiri U *reperire*
	7	fallerentur U *fallentur*
	9	differatur U *differant*
	14	id ↓ *d.*
	17	jam U *ita*
	18	effictumque ↓ *effectumque*
	19	poſſet ex ↓ *poſſet ut ex*
	25	oratio U *ratio*
	30	aliqui U *aliquid* ↓ *aliquis*
12	1	videtur U *videatur*
	2	ita ↓ *iſta*
	4	mutari ſæpe ↓ *ſæpe mutare*
	12	non ↓ *d.*
	—	ſui ↓ *ſuis*
	13	acrius ↓ *alicujus*
	24	ſenſibus : ↓ *ſenſibus : quodammodo*
13	12	quomodo aut ↓ *quomodo autem*
	13	a falſis ↓ *d.*
	17	perceperit U ↓ *percepit*
	19	ineſſe ↓ *ineſſe etiam*
	24	et U *aut*
	26	prodat ↓ *perdat*
14	22	involuta ↓ *in voluntate*
	23	exitum ↓ *exitus*
	24	tenet. Itaque ↓ *tenet*
	25	ita definitur ; Ratio ↓ *Ita definitur ratio,*
	29	quempiam ↓ *quenquam*
	—	diceremus U *dicemus*
15	2	ſapientique U ↓ *ſapientiſque*
	3	ſatis non ſit ↓ *ſit ſatis, non*
	—	etiam ↓ *d.*
	8	diceretis ↓ *diceret. His*
	9	ei, qui U ↓ *eique*
	10	percipi, conſentaneum eſſe ↓ *percipi conſentaneum eſſe*
	—	dicere ↓ *diceret*
	11	percipi poſſe ↓ *poſſe percipi conſentaneum eſſe*
	12	id ↓ *ei*
	15	exceptum non eſſet ↓ *ex eptum eſſet, non*
	16	poſſe ↓ *poſſit*
	23	quæ a quovis ↓ *quævis*
	25	debuiſſe U *debuiſſet*
	27	i[illegible]tium ↓ *eſſe initium*
	30	abhorrere ↓ *abhorrere eſt*
16	[illegible]	maxime : quæ vis U *maximeque jus*
	13	conſtituit U ↓ *conſtrue*

p.	l.	
16	23	dulcius ↓ *dilucidius*
	—	etiam U *d.*
	33	non ↓ *d.*
17	6	neſcitur ↓ *d.*
	7	et hoc ↓ *hæc*
	9	eaque ſe uti regula ↓ *eamque ſecuti regulam*
	22	cognoſcuntur ↓ *agnoſcuntur*
	23	communi ↓ *communis*
	29	habeo ↓ *ab eo*
	30	idem U *item*
	31	convicti U *conjuncti*
	—	vi U *judicio*
	—	convicti ac vi ↓ *judicio*
	—	coacti ↓ *convicti*
	33	quidem ↓ *quidem et*
	34	id ↓ *hic id*
18	2	quod U *quidem*
	4	inaniterne mens ↓ *inaniterve*
	7	quidquid ↓ *quid*
	12	Quod U *quid*
	13	occurrit U *occurrerit*
	20	quomodo U ↓ *d.*
	—	magna parte ↓ *magnam partem*
	21	aut ↓ *ut*
	33	vim ↓ *d.*
	—	explicabamus U *explicabimus*
19	1	inanimum et animal ↓ *animal et animum*
	2	inanimum nihil agit ↓ *d.*
	5	reddenda ↓ *credenda*
	6	quos U *quoque*
	—	aſſentiri ↓ *aſſentire*
	7	in libra ↓ *in libram*
	8	quo modo non ↓ *quomodo*
	11	perſpicuam non approbare ↓ *d.*
	12	ſi ↓ *d.*
	13	attinet ↓ *attingens*
	—	omnino ↓ *omni*
	14	ſequuntur ↓ *inſequuntur*
	31	multa ↓ *d.*
	32	non ↓ *d.*
20	5	poteſt ↓ *poſſe*
	25	nihil poſſe ↓ *non*
	33	illa ↓ *ulla*
	34	quamlibet ↓ *quam jubet*
21	1	illa vera ↓ *illa a vero*
	—	quod ↓ *vel quod*
	3	poterunt ↓ *potuerunt*
	10	niſa ↓ *viſa*
	14	appareat ↓ *apparebat*
	15	ſint ↓ *ſunt*
	19	deinde ↓ *deinde ibidem*
	20	At U *Ad*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
21	31	iis ↓ *is*
	33	ſecit ↓ *proſecit*
22	1	Adverſatur U *adverſantur*
	16	a ↓ *d.*
	20	internoſcantur tamen ↓ *internoſcantur ? tamen*
	24	nonne inquiunt U *non inquam*
	28	ut eſſet U *intereſſet*
	29	inter ↓ *d.*
	31	ſunt ↓ *ſint*
	32	quæ non ↓ *quæ*
23	5	in ↓ *a*
	7	hos ↓ *hæc*
	10	non, ut ↓ *ut non*
	11	ut ne ↓ *ut non*
	18	idem U ↓ *eadem*
	—	Ut ſi ↓ *Et ut ſi*
24	4	med ↓ *et*
	7	dum ↓ *eum*
	8	Plurimum U *Primum*
	10	Ne ↓ *Nec*
	11	quidem ↓ *d.*
	15	et dicant - - - relaxentur U *d.*
	29	proferremus ↓ *proferemus*
	30	tum ↓ *cum*
	35	an U *aut*
25	3	annulis ↓ *a nullis*
	4	Quis ↓ *Quid*
	19	interſit, et eos ↓ *interſit. Eo*
	—	eos U *eo*
	23	cum ↓ *d.*
	29	refellam ↓ *refello*
26	2	uti ↓ *d.*
	7	Sed ↓ *et*
	14	nos ↓ *vos*
	15	nobis ↓ *vobis*
	18	poſſint U *poſſent*
	32	utrique ↓ *utique*
	35	id eſt ↓ *item*
27	6	invenerint ↓ *invenerit*
	9	qui ↓ *quid*
	11	celant ↓ *celamus*
	18	eſſet ↓ *eſt*
	—	jam U ↓ *jam etiam*
	27	offuſis ↓ *officiis*
	28	aſpiciendum ↓ *deſpiciendum*
	29	ſimus U *ſumus*
28	2	illarum quoque rerum ↓ *illa rerum quoque*
	14	non U ↓ *non modo*
	18	ne te ↓ *cave ne te*
	21	talia ↓ *alia*
	—	ſententia ↓ *ſententiam*
	30	enim ↓ *autem*
28	34	ego U ↓ *ergo*
29	1	velim ↓ *d.*
	—	Itaque ↓ *Itaque velim*
	2	facere U *facerem*
	3	jurarem ↓ *jurare me*
	6	veri ↓ *d.*
	15	convertitur ↓ *convehitur*
	16	Helicen U *elicen*
	17	ad tenue elimatas ↓ *attenue limatas*
	21	neque U *nec*
	26	Quid igitur ↓ *Quicquid ergo*
	32	probat ↓ *probabat*
	—	enim U *d.*
	33	ſecundum ↓ *ſed*
	34	Ita ſequebatur U *id aſſequebatur*
30	3	ab iis, quæ poſſint, ↓ *d.*
	8	enim ↓ *etiam*
	9	percipi ↓ *percipi non*
	10	tamen ↓ *tam*
	12	ſumpſero ↓ *ſubmiſero*
	18	didicit ↓ *dicit*
	19	didiciſſe ↓ *dixiſſe*
	20	defenſitaverat ↓ *defenſaverat*
	22	Quis ↓ *Quiſquam*
	26	propria ↓ *d.*
	27	quid ? Dardani ? ↓ *quid Dardani*
	32	illum U *illud*
	—	facere dicerent ↓ *fecerunt*
	33	Antiochii vocarentur U *Antiochi revocarentur*
31	2	et ut ii U ↓ *ut et hi*
	—	niſi ↓ *d.*
	—	nube ↓ *nubes*
	3	Mœnianorum U *Manicrum*
	7	qua ↓ *quæ*
	15	cum ↓ *cum ex*
	19	non U ↓ *d.*
	—	videri ↓ *videri quæ*
	20	volunt ↓ *quæ volunt*
	22	tu, ne ↓ *Tum*
	23	hic ? num ſophiſtes U ↓ *nunc hic ſophiſtos*
	34	ſed ↓ *non*
	—	et ↓ *nec*
32	11	aiebas ↓ *aiebat*
	12	ullis ↓ *illis*
	21	minutos ↓ *munitos*
	—	Stilponem ↓ *ſi libonem*
	26	probantur ? *probantur*
	32	ut voluptatem U *aut voluptatem*
33	4	quoque U ↓ *quidem*
	7	inquam ↓ *unquam*
	9	eſſe ↓ *eſt*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
33	11	ſi nec - - - ſapientis eſſet U *d.*
	16	etiamne ſi ↓ *niſi*
	17	vidiſſe acute ↓ *fuiſſe acutum*
	19	additum ↓ *aditum*
	20	tale ↓ *tale rerum*
	34	tu, Luculle ↓ *cum Lucullo*
34	16	diſtinguis ? ↓ *diſtinguis et*
	17	Si U *d.*
	18	Utinam U *Uti*
	19	Audiat U ↓ *Audies*
	—	agatur U ↓ *agerent*
	20	Cumanam U *animanam*
	21	loco ↓ *loco cerno*
	22	acies ↓ *d.*
	24	porticu ↓ *portico*
	26	quædam ↓ *videbat quaſdam*
	28	Dicet U *Dicit*
	29	ullos ↓ *illos*
	32	putas U *putes*
	33	quererer ↓ *quereretur*
	34	viderem ↓ *videret*
35	8	minorem ↓ *majorem*
	9	ne ↓ *nec*
	—	putat ↓ *putant*
	13	putat ↓ *d.*
	17	concludunt ↓ *concludant*
	34	certe ↓ *certe videre*
36	5	explorati ↓ *exploratum*
	8	nec ↓ *ne*
	—	incredibile ↓ *credibile*
	11	an - - - ſi differat ↓ *d.*
	13	quidem ? ↓ *quidem.*
	15	centum Alexandros U ↓ *certum Allexandrum*
	16	notione ↓ *ratione*
	18	annularius U *anularius*
	21	tibicen a ↓ *tibicina*
37	10	Alcmæo ↓ *Alcineo*
	11	neutiquam ↓ *neutiquam videtur*
	—	conſentit ↓ *conſentire*
	12	qui U *d.*
	13	ſomniaſſe U ↓ *ſomniare*
	15	videntur quo modo videantur ↓ *videantur quomodo videntur*
	20	probantur ↓ *probabantur*
	22	illa ↓ *ita*
	24	iteradum ↓ *itera dum*
	—	eademmet U ↓ *eadem et*
	27	Catule, ↓ *Catullus*
	—	putat U *putet*
	28	is U *iis*
	29	te U *ne*
	—	licet ↓ *dicit*
	34	Quid ? ↓ *Quid enim*
38	3	adſunt: me U ↓ *d.*
	7	incedunt U ↓ *incendunt*
	12	faces ↓ *facem*
	28	quæ disjunctio U *d.*
	34	progreſſu ↓ *progreſſa*
39	4	ulla ↓ *nulla*
	6	minutatim U *minuatim*
	—	re minutatim interroganti ↓ *re. Minutatim inter rogati*
	10	Frangite U *angite* ↓ *Angite*
	17	Quo ↓ *quo*
	18	Progrediere ↓ *Progredere*
	26	ſuperbis U *ſuperbi*
	31	reſpondes ↓ *reſpondeas*
	32	decimo U *undecimo*
	34	augenti, nec minuenti ↓ *augendi nec minuendi*
	35	docet U *d.*
40	1	Quid - - - ad extremum U *d.*
	6	mentiri verum ↓ *mentiris verum*
	8	incomprehenſa ↓ *non comprehenſa*
	11	Effatum ↓ *effectum*
	12	ſit ? ↓ *ſit*
	—	adjungam, ↓ *adjungam ?*
	13	alias improbandas ↓ *improbandas*
	15	dicis autem ↓ *ſi dicis nunc*
	19	Vide U *Video*
	28	Hoc ↓ *Non*
	32	videant U *adeant*
41	3	is U *iis*
	7	pugnent ↓ *pugnant*
	—	concluſi ↓ *concluſit*
	13	Diogenes U *Diogeni* ↓ *Diogenis*
	—	reddat ↓ *reddet*
	15	Sequor U ↓ *Sequar*
42	1	et U *d.*
	10	num ↓ *non*
	13	hac ↓ *ac*
	18	concreta U ↓ *congregata*
	21	e robore U ↓ *ebore*
	34	loquitur ↓ *loquatur*
43	6	reprehenſio U *apprehenſio*
	8	Ne ſit. Illa ↓ *ne ſic illa*
	9	cernis ? ↓ *cernis*
	13	Conſul cum ↓ *d.*
	33	Nam cum ↓ *Nec ut*
	34	ejuſmodi U *hujuſmodi*
44	1	poſſumus U ↓ *poſſimus*
	7	inducto et conſtituto probabili U ↓ *inducta et conſtituta probabilia*
	10	veſter ↓ *videtur*
	18	oculis ↓ *d.*
	19	percipimus ↓ *percepimus*
	24	nobiſmetipſis ↓ *vobiſmetipſis*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
44	32	artibus? ↓ *artibus his?*
45	19	multa ↓ *multa vide ſuperiora*
46	7	poſſit U *non poſſit*
	14	exercitatuſque ſit ↓ *exercitatus*
	16	quid faciat U *quis faciat*
	22	ea re ↓ *d.*
	32	adhiberet ↓ *adhæreret*
	33	quo ↓ *quæ*
47	1	ne ↓ *nec a*
	5	nihilo minor quod ↓ *mihi minor eſt*
	6	Itaque U *atque*
	—	incognito nimirum ↓ *in cognitione mirum*
	19	non U *d.*
	28	atqui U *atque*
	33	Diodoto U *Diodoro*
48	6	inquit U *d.*
	9	nobiſmetipſis ↓ *vobiſmetipſis diſtributa*
	23	adigam jusjurandum U ↓ *adjiciamus jurandum*
	24	ſapientemne U ↓ *ſapientem nec*
	33	eliget? ↓ *eliget*
49	1	probabit? ↓ *probabitis?*
	8	a U ↓ *e*
	9	orientur, ↓ *orirentur*
	11	inter ſe ↓ *intereſſe*
	13	a ↓ *d.*
	15	unquam ↓ *uſquam*
	22	omnia ↓ *d.*
	28	nunc U *num*
50	4	conſilio inito U *concilio initio*
	10	quidem ↓ *quid*
	18	Myrmecides U *Myrmicides*
	24	mundum ↓ *d.*
51	6	empirici U ↓ *empiricis*
	7	detectæ U *dejectæ*
	—	ecquid nos ↓ *hæc quid nos?*
	12	montium. ↓ *montium*
	13	Nonne ↓ *Non enim*
	15	qui adverſis U *quia diverſis*
	—	noſtra U *contra*
	17	Hicetos ↓ *Hic et a*
	19	ſupera U *ſuperaque*
	24	Egone? me bis ↓ *Egone vobis*
	25	Sed U ↓ *d.*
	27	putat ↓ *putant*
	35	ſit ↓ *d.*
	—	utramque in partem ↓ *utraque in parte*
52	13	innumerabiles U *innumerabilis*
	15	ſumus ↓ *ſimus*
	16	videmus ↓ *videamus*
	18	aut ſi U *an*

p.	l.	
52	21	commentitiis U *commendatus*
	25	iſta U *ipſa*
	—	quidem ↓ *d.*
	31	mihi ↓ *d.*
	35	Itaque U ↓ *Ita*
53	2	magnitudo ↓ *magnitudinem*
	3	admonet ↓ *admonens*
	4	decempeda ↓ *decempedam*
	—	permenſi refertis. Huic me menſuræ veſtræ, et vobis, quaſi malis architectis, nego ego credere. Dubium eſt ↓ *hinc me quaſi malis architectis menſuræ veſtræ nego, hoc permenſi refertis. ergo credere dubium eſt*
	8	Neque U *Nec*
	10	elatiores ↓ *latiores*
	20	paululum ↓ *paulum*
	—	Non U *quod at non*
	23	neque U *nec*
	—	nunc, quam ↓ *nuſquam*
54	1	rebus U *d.*
	5	Herillum ↓ *illum*
	7	Megarici U ↓ *Megari*
	10	Eleatici ↓ *Erebuaci*
	16	Illis ↓ *ulli*
	17	et jam ↓ *etiam*
	24	ἀπαθῆ ↓ *apati*
	31	finem U *finis*
	—	moleſtia ↓ *moleſtia.*
	32	Ambo U *d.*
55	7	eſt ↓ *eſt in*
	11	Licetne ↓ *Licetne?*
	—	per ↓ *per ipſos*
	20	alter ↓ *aliter*
	21	Vos ↓ *Vos num*
	22	Sin U *Si*
	29	Præcide, ↓ *Præcede*
	30	Quid? ↓ *d.*
	—	et acuta ↓ *exacuta*
56	5	cara ↓ *clara*
	12	Quid illud? ↓ *Quod illud*
	—	conſentiunt, ↓ *conſentiunt?*
	13	poſſumus? ↓ *poſſumus,*
	14	nec cupiditate U *ne cupiditate*
	17	non U *d.*
	22	decreta ↓ *dicta*
	24	Crantonis ↓ *grantonis*
	25	Academici, ↓ *Academiæ*
	26	ediſcendus U *diſcendus*
	33	quo U *quod*
57	1	Xenocrates ↓ *Socrates*
	—	hos ↓ *Hoc*
	2	eoſdem ↓ *eodem*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
57 8 leges ? ⚓ *leges*
— urbes ⚓ *urbis*
9 civitates ⚓ *civitatis*
18 quia U *qui*
— ſum ; ⚓ *ſum ?*
19 nec hæc U ⚓ *ne hæc*
— civitas. ⚓ *civitas ?*
— ille ⚓ *illa*
— vidéris. ⚓ *videris ?*
58 4 blandiatur U *d.*
— Labor U ⚓ *Laboro*
9 ut Calliphontem ⚓ *aut Caliphontem*
13 veritas ⚓ *ſeveritas*
14 Tu, ⚓ *tu*
16 copulabis ? ⚓ *copulabis*
25 forte ⚓ *d.*

p. l.
58 31 Tam ⚓ *Tantum*
— quam ⚓ *quantum*
32 ut ⚓ *tu*
35 vis ⚓ *d.*
59 2 falſo ; ⚓ *falſe ?*
20 Diodoto U ⚓ *Diodero*
28 opifices ⚓ *artifices.*
60 4 conſtrinxerat ⚓ *contexerat*
13 nec ⚓ *hæc*
27 eſſe ⚓ *eſſe quaſi*
— videri pronuntiarent. ⚓ *videretur pronuntiarentur.*
29 navigandi nobis ⚓ *navigantibus*
61 11 poſſit U *poſſet*
15 ille U *illi*

⚓. M. T. Ciceronis Academicorum Liber Tertius Explicit.

ACADEMICORUM

(EDITIONIS SECUNDÆ)

LIBER PRIMUS.

⚓ Academicorum. Liber I.

M. T. Ciceronis fragmentum primi Libri de Academicis.

Edit. Olivet. — MSS. E U ⚓

p. l.
62 5 Româ ⚓ *Romam*
8 putavimus E *putamus*
10 cum E *d.*
13 ecquid ⚓ *et ſi quid*
15 quære E *quare*
16 ecquid E U *et quid*
17 iſtum E *ipſum*

p. l.
62 20 quod E ⚓ *quæ* U *quo*
21 et ſunt E *ſunt*
22 Et E *d.*
63 2 monumentis U *monimentis*
4 cum E *d.*
6 res E *ars*
15 nolui E *volui*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
63 17 Amaſanii E *Amaſranii*
20 nihil partiuntur E *d.*
21 nec dicendi E *neu dicendi*
22 dialecticorum E *dialecticorum imbuti*
— etiam E U *et*
24 uti ; quæ E *utique*
25 malunt ψ *mallent*
27 phyſica E *Philoſophica*
— eſt E *d.*
28 Amaſanius E *Amaſranius*
31 phyſica E *phyſicam*
— contineantur E *contineatur*
33 quibuſnam E *quibuſdam*
64 2 autem ψ *enim*
— ignoras E *ignares*
6 vel ψ *nec*
7 nos E U *non*
8 illa E *d.*
11 fumo U *ſummo*
19 L. Ælii E *Lelii* U *Leli* ψ *Lelii*
20 in E *d.*
21 non E ψ *ut*
24 iis E *his*
25 philoſophice ψ *philoſophiæ*
— voluimus E *noluimus* U *volumus*
27 peregrinantes, erranteſque E U *peregrinantis errantiſque*
33 plurimumque E U *plurimum quidem* ψ *plurimum quidem a*
65 3 hæc E U *hec*
5 et qui Græca poterunt E U *d.*
— poterunt ψ *potuerunt*
— contemnent E U *contemnant* ψ *contemnat*
7 non E *d.*
10 Æſchylum E *Heſchinem* U *Eſchinem*
17 licebat E *liceret*
21 hoc ψ *d.*
— aptum E *actum*
— iis E *his*
24 poſſimus U *poſſumus*
— noſter E *d.*
29 te E *d.*
30 Iſtud ψ *iſtuc*
— te E U ψ *re*
66 1 recentiſſima E *rectiſſima*
— ſunt correcta E ψ *correpta ſunt*
3 vir E *d.*
6 Philonem ψ *Philonis*
7 aqua abſumptam E U ψ *a qua aſſumptam*
14 ſunt E U *ſint*
17 omnes EU ψ *omnibus*
20 cenſeret ψ *cenſet*

p. l.
66 22 iis E U *his*
23 copioſe U *et copioſe*
28 ſeſe E *ſe*
30 oratio E *ratio*
— tum E U ψ *tam*
67 1 differebant E *diffiniebant*
2 reliquiſſet E *inſtituiſſet vel reliquiſſet*
3 præſtantiſſimos U ψ *præſtantiſſimo*
4 Stagiritem E *Stageritem*
5 inambulantes E U *ambulantes*
— Lyceo E *Licyum*
17 quidem E *d.*
18 utriſque E *utriuſque*
— eadem E U *earum*
19 ago E *ego*
20 ſus E *ſum*
23 dicuntur E *leguntur et dicuntur*
24 et E *d.*
32 primam E *primum*
68 6 impreſſionem U ψ *expreſſionem (impreſſionem ſup. lin.)*
8 eaque ab iis E *d.*
13 abſolutum E *d.*
17 enim E *ergo*
20 quandam U *d.*
22 quadam E *d.*
23 atque U *et*
24 ad E *d.*
— putant aut ψ *putant ut*
— tuendum E U ψ *tenendum*
25 iis E *his*
27 plerique ψ *philoſophi*
29 tum E U ψ *dum*
32 expetenda U *expetendo*
33 animo E *domino*
69 3 hac U *hac quoque*
— quoque U *d.*
5 præſcriberet E *perſcriberet*
7 magnorum E U ψ *magnorumque*
9 amicitia U *et amicitia*
— hæque E *hæcque*
20 ex E *d.*
21 Dabitis E U *habetis*
24 Nos - - - cum voles E *d.*
27 aut rhetoricam U *ut rhetoricam*
— phyſicam U *phyſicen*
— dialecticam U *dialecticen*
29 ποιοτητας E *d. (cum ſpatio)*
34 iis E U *his*
70 1 conamur E *conatur*
2 meriturus E *meritus*
5 erit E U *eſt*
6 iis E U *his*
7 iis E U *his*

p. l.
70 9 et ignis, et E *ignis*
— iis E U *his*
11 et E *d.*
12 aer et E *aer*
14 ſingulare E U ↓ *ſingulares*
15 quiddam E U *quoddam*
16 ſubjectam E *ſubjectum*
— putant E U *putat*
17 faciamus E *faciemus*
19 effiâta ↓ *effecta*
— ſint: quæ U *ſine que*
— poſſit ↓ *poſſint*
25 eſſe E *etiam*
26 et cum ſic E *ut cum ſit*
— eitroque E U ↓ *in utreque*
27 ita ↓ *illa*
28 cohærente ↓ *cohercente*
30 partes E U *partis*
31 ſentiente ↓ *ſentire*
35 ei ↓ *eis*
71 4 interdum ↓ *inter*
— quaſi E *quasi ſi*
10 eſſe E *eſt*
13 illi ↓ *idem*
— ideam E *idem*
15 omnes E U *omnis*
— arbitrabantur U *arbitrantur*
19 ne idem E U ↓ *eidem*
— quia ↓ *d.*
21 autem ↓ *ergo*
— nuſquam U *nunquam*
24 probabatur E U *probatur*
25 nominata E *nomina*
27 ad E *d.*
28 dialecticæ E U ↓ *dialectica*
29 concluſæ E U ↓ *concluſa*
72 4 amplexatus E *amplexus*
— his E *hiis*
11 Strato ↓ *Stratus*
12 cum E *d.*
13 in moribus U *moribus*
14 reliquiſſet E *reliquis*
— totumque E *totum per*
15 in E *ut in*
17 hos E U *eos*
18 Crantor ↓ *certator*
19 tuebantur ↓ *utebantur*
20 audiverant ↓ *audiverunt*
— Arceſilas ↓ *Archeſilaus*
21 Arceſilam U *Arceſilaum*
26 igitur E *d.*
27 quæ E U ↓ *queque*
29 idque E U *id quod*
— ſimplex ↓ *ſimplex bonum*
72 32 Iis E *his*
73 2 iis E U *his*
3 æſtimanda E *extimanda*
— ea E *eo*
— præpoſita E U *prepoſita*
5 commutaverat E *communicaverat*
7 ſola E *ſolis*
— peccata ↓ *peccatum*
9 dicerent E *diceret*
10 hic ↓ *hos*
— omnes E U *omnis*
11 ea E *et*
— virtutum E *virtutis*
12 hic - - - differebat E U ↓ *d.*
20 naturales E *qui naturales*
21 rationem E *ratione*
— ne E *neque*
26 ſentiebat E *ſentiebant*
27 quintam E *quintam autem*
29 quidque *quicquid*
32 dixerunt E U *dixerant*
34 corpus U *corporis*
74 3 e E *d.*
4 appellemus E *appellamus* ↓ *appellamus*;
— licet; ↓ *licet*
6 ſenſibus E *a ſenſibus*
8 iis E *his*
10 comprehenſibile. Feretis hæc? E *comprehendibilem feretis. Hæc* ↓ *comprehendibile feretis. Hæc*
13 iis E U *his*
14 prenderentur E *reprehenderentur* U *prehenderentur.*
— hoc E *d.*
— cum E U ↓ *At cum*
15 ante E U *antea*
— in re ↓ *jure*
— eſſet ↓ *eſt*
25 illi E *illa*
28 notiones E *notionem*
29 imprimerentur E *imprimerent*
32 conſtantis E *conſtantis*
33 removebat E *removebatur*
— iis E U *his*
34 conſiſtit E ↓ *conſtitit*
75 3 autem E *d.*
— arbitror ↓ *At*
— ut E ↓ *ab*
4 correctionem E *correctionis*
6 Tunc E *Tum*
— Tuæ E U ↓ *duæ*
— qui E *quæ*
8 docere U *duce*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
75 10 Zenone E *Zenonem*
15 cognoſci E *agnoſci*
17 profundo E *fundo*
18 demerſam E ψ *diverſam*
20 ne ψ *at*
22 cenſebant ψ *dicebant*
23 nihil oportere ψ *d.*
24 neque affirmare E *nec affirmare*
— aſſentione ψ *aſſertione*
26 tum E U *cum*
— aut E *autem*
27 eſſe E U *eſſet*
30 pleroſque ψ *pleros*
33 mihi E *niſi*
— videtur E *videretur*
34 numeramus E *numeraremus*
76 5 iis E *illis* U *bis*
— illum E *eum*
— ex E *d.*
— Epicureo E U *Epicuro*
6 cum E *d.*

p. l.
76 7 In U *nihil amplius Quæſtionum academicarum occurrit. Literis rubris ſcriptum eſt, "haud amplius comperitur," et mox ab ead. manu, ſed characteribus diverſis, "Non plus reperitur. tanta fuit negligencia atque inſcicia eorum qui jam nos multis ſeculis anteierunt. Qui ſuæ inerciæ et ignoranciæ utinam præmia digna ferant." N. B.* Poſtquam hæc Scripſeram, in dicto codice, ubi alio ordine ac in Edd. vulg. tractatus collocantur, ſequentem librum (Lucullum inſcriptum) inveni.
Sed hujus primi libri in Cod. noſtro E nulla defectus nota. nec mentio alterius libri ibi habetur. ψ Non ulterius reperitur
9 Cicero Varroni - - - valeas E U *d.*

DE FINIBUS
BONORUM ET MALORUM,
AD M. BRUTUM,
LIBER PRIMUS.

Edit. Olivet. MSS. E U ξ, χ, ψ

p. l.
77 6 tractaviſſent E *tractaſſent*
9 iis E *bis*
10 tam U χ *tantum*
12 hi quidem E ξ *quidam* ψ *quidem*
17 quidem ψ *d.*
18 eo E ξ *in eo*
19 et collaudata eſt E ξ *eſt atque collaudata*

p. l.
77 19 et vituperata E ξ, ψ *d.*
20 iis E *bis*
78 1 ſemel χ *ſemed*
— jam miſſum U χ *admiſſum*
— poteſt E ξ *poſſe*
3 iis E *bis*
— reque E ξ *re quæ*
4 meliore E ξ *meliori loco*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

78 5 perveniri ξ *pervenire*
7 et U *nec (deletur et ſupra lin. ab alia manu ſcribitur nec.)*
— defatigatio E ξ *fatigatio*
10 eſt χ *d.*
13 ferre ψ *ferre.*
14 illum χ *d.*
20 legant E ξ *legunt*
— pene ψ *d.*
21 Antiopam E *Anthiopam*
22 qui E ξ *quod*
24 Menandri ψ *d.*
25 vel E ξ *d.*
26 Attilii E *Aulii* ξ, χ *aulii*
— Licinius - - - opinor, ſcriptorem E ξ *d.*
29 ut legendus ſit ψ *d.*
— enim E ξ *d.*
— omnino E ξ *omnino eam*
30 eſt χ *d.*
— quidem ξ *quod*
31 nulli E ξ, χ, ψ *illi*
— An U *Aut* ξ *Ac* χ, ψ *At*
33 nihilo minus ψ *nihilominus*
— quam E ξ *quanquam*
34 hæc E ξ *hæc vel*
79 2 iis E *his*
3 noſtrum E ξ *nomen*
4 iis E *his*
— ſint ξ *ſunt*
8 Mneſarchum E *Mneſarchum* χ *Meneſercum ad oram* "*Maneſarcum*"
9 multos E ξ *et multos*
10 Theophraſtus E ξ, χ *Theophratum* U ψ *Theophraſtum*
11 Ariſtotele E *Ariſtotile*
— num E ξ *non*
12 iiſdem E U *eiſdem*
17 poetæ E ξ *d.*
21 iis E U *his*
— modo χ *non*
22 fieri E ξ *ante fieri*
23 vero E ξ *enim vero* ψ *enim*
27 nec E ξ *neque*
— tunc E ξ *d.*
32 gratiſſimo E *graviſſimo*
80 1 iiſdem E U *eiſdem*
2 putent E *putem*
4 eſt - - - Scævola χ *d.*
— Prætore ξ *preter* ψ *Præter*
5 ſale E ξ *ſale digna*
— et omni ſale ψ *d.*
6 Scævola E ξ *d.*
7 Albuci E *Albuti*

p. l.

80 8 Pontî, Tritanoi E *Pontii Tarentini* U *Poncii tritami* ξ *pontii tarentini* χ *poncii tritanii*
9 ſigniferumque E *ſigniferum quia* ξ *ſigniferorum quia*
10 Græce - - - maluiſti E ξ *d.*
11 accedi' E U *accedis* ξ *accedis a*
12 *χαῖρε* E ξ *Kyere*
— inquam E ξ *inquam Kyere*
— omni' E U ξ *omnis*
— cohorſque E ξ, ψ *choruſque*
13 *χαῖρε*, Tite U *χάρετε* ξ *kyere*
— mî E U ξ, ψ *Mutii* χ *Mucii*
— Albucius E ξ, χ *Albutius* ψ *Albucius*
14 ſatis ξ, χ, ψ *d.*
16 docendi χ *dicendi*
18 etiam E ξ *d.*
— ne ξ, χ, ψ *vel*
19 aut χ *vel*
22 operis χ *operibus*
24 ſum U *ſim*
— poſſim E *poſſum*
25 elaborare U *laborare*
26 cum E *d.*
— qui ξ *quam*
27 illa E ξ *ea*
— nec E U ξ, χ *ne*
— iis E *his*
31 nemini E ψ *memini*
32 plura χ *plura et*
33 aſſueverit E *aſſuerit*
81 2 faciendi E *faciundi*
3 expetendis E U ξ, χ, ψ *expetendum*
5 magna E U ξ, χ, ψ *ſumma*
9 M'. Manilium E *M.que Manlium* ξ *M.que Manilium* χ, ψ *M. Manlium*
13 negligentur E U ξ *negliguntur*
14 iis E *his*
— exiſtimare χ *eſtimare*
15 omnem E ξ *communem*
16 iis E *his*
17 nobis E ξ *a nobis*
18 perſecuti E ξ *preſecuti*
23 quondam ξ, χ, ψ *quendam a*
27 Cumanum ξ *cumianum*
34 pertinerent E χ, ψ *pertinent* ξ *partinent*
82 1 minus ξ, χ *minus ab*
2 illa E *illa*
3 neglexerit E *contempſerit* ξ *contempſerit*
4 videantur E *videatur*
5 inquam, fallare E *fallere inquam*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
82	5	fallare χ, ψ *fallere*
	6	Nam ψ *Nam cum*
	7	tamen E ξ *tamen ego*
	9	ſatisfacit E ξ, ψ *ſatisfetit*
	11	ſatisfacit E *ſatisfecit*
	12	Niſi E ξ *Hic* U *Hic (tunc ſcribitur ab al. manu)*
	16	Attico E ξ *a Tito*
	20	quid ξ *quod*
	22	adjicit ξ *addicit* χ *adjecit*
	26	ferri ξ, χ *fieri*
	29	æterno E *terno*
	31	tum illud E ξ *tamen id*
	33	efficiatur E ξ *gignantur vel efficiantur*
	34	diſſeruerunt E ξ *diſſerunt*
83	4	ferrentur E *efferrentur*
	7	complexiones E ξ *ut complexiones*
	8	et adhæſitationes E *adhæſitationes*
	10	pueriliter E ξ *pueriliterve*
	—	tum ne E ξ *tamen non*
	11	quidem χ *d.*
	12	ait χ *At*
	16	hæc E *hoc*
	18	recte ξ *d.*
	—	ferentur E *ferren ur*
	—	ferentur; ξ *ferentur ; et*
	22	eſt ξ, χ *d.*
	—	profecto χ *perfecto*
	24	ipſum ξ *d.*
	25	geometriaque χ *geometricaque*
	27	Ita quæ χ *Itaque*
	28	ſequitur ξ, χ *ſequitur quæ*
	—	inane E ξ, χ, ψ *inanes*
	29	nominant E ξ *vocant*
	—	incurſione E ξ, χ, ψ *incurſionem*
	30	ἀπειρίαν ξ *apiriam* χ *appiriam*
	31	tum E *cum*
	—	qui et E *qui*
	33	ab hoc E ξ *ad hæc*
	34	eſt χ, ψ *eſſet*
	35	ac E ξ *aut*
84	1	λογικὴ ξ *logice*
	3	partiendo E *partiundo*
	7	putat E ξ *putatur*
	8	In tertia - - - magnificum E U ξ, χ, ψ *d.*
	9	illud E U ξ, χ, ψ *autem illud*
	10	aſciſcat E U χ *ſciſcat*
	13	judico E ξ *judicio*
	15	conformavit E ξ *formavit*
	—	Ac E *At*
	16	eum ξ, χ *enim*
	17	primus E ξ *prius*
84	21	patrioque amori prætulerit χ *patrio quoque amorit*
	22	prætulerit E ξ *prætulit*
	25	eum E ξ *cum*
	26	cepiſſe E ξ *reperiſſe*
	—	arguerent ξ *argueretur*
	27	cauſam E ξ *cauſamque*
	—	dicere juberet, reque ξ *diceret juberetque re*
	30	cogitaviſſe E *cogitaſſe*
	34	malit E *malle*
	—	hoc E ξ *hæc*
	—	hoc χ *hoc modo*
85	3	affert ? χ *affertur*
	5	hoc E ξ *hæc*
	—	tu U *Troii* χ *troii*
	—	quiſquam E *quiſpiam*
	6	ſaperet ξ *ſapere.*
	8	hoc χ *hæc*
	9	ſint χ *ſunt*
	—	ea ξ *d.*
	13	et virtus E ξ *virtus*
	14	Hæc χ *Hec*
	—	inquam E ξ *unquam*
	16	iis E *bis*
	17	ſtudio ξ, χ, ψ *ſtudiis*
	19	dixiſſem E *dixiſſet*
	21	e E *ex*
	—	ei E ξ *enim*
	22	quoque E ξ, χ, ψ *quoque ut id*
	—	diceret ? ξ *liceret*
	23	dicit E ξ *dixit*
	24	Sed E U ξ, χ, ψ *ſed ſi*
	—	deteriora E ξ *et deteriora*
	—	artem E ξ *partem*
	27	Addidiſti E U ξ, χ, ψ *etenim quoniam detracta de homine ſenſibus addidiſti*
	30	quid E *quod*
	31	Epicureum E *Epicurum*
	32	diſſentientium E U ξ, χ, ψ *differentium*
	35	philoſophia E ξ *in phyloſophia*
86	1	Tunc E U ξ, χ *Tum*
	2	diſputari E ξ *d.*
	4	te E ξ *a te*
	—	hæc E ξ *hoc*
	6	omne E ξ *bene*
	—	certamen ξ *certatum*
	7	id quidem E ξ *d.*
	—	inquam U χ *d.*
	—	arbitratu E ξ *arbitratu quidem*
	12	eſſe E ξ *d.*
	13	probabis E ξ *probaveris*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
86 14 inquit E ξ *d.*
16 Tunc ξ, χ *tum*
18 agam E *agamus*
22 quod χ *quid*
— philoſophorum χ *populorum*
23 Hoc E ξ *hæc*
31 hoc E ξ *hæc*
33 oportet χ, ↓ *oporteret*
— confirmare E *confirmari*
35 atque ξ *atque monitionem*
87 1 occulta E ξ *occultata*
— quaſi χ *d.*
3 ad E U ξ, χ, ↓ *ſecundum*
4 judicari. E U ξ, χ *judicari voluptatem etiam et per ſe expetendam eſſe, et dolorem ipſum per ſe eſſe fugiendum* ↓ *judicari. Voluptatem etiam et per ſe expetendam eſſe et dolorem per ſe eſſe fugiendum.*
— Ea E ξ, χ, ↓ *en*
— quid E ξ *qui*
— quid E ξ *qui*
11 ut E ξ *et*
— alterum ξ *alterum eſſe*
12 ego E ξ *d.*
13 compluribus E *quam pluribus*
— dicantur E U ξ, χ *dicuntur*
15 cauſæ E *eſſe*
— ſed et E ξ *ſed etiam*
18 perſpiciatis E ξ *perſpicias*
21 enim ξ *d.*
22 odit E U ξ, χ *oderit*
31 quam E ↓ *qua* U *quia*
33 At E ξ *Aut* χ *Atque*
— vero ξ *vere*
— eos et E ξ *eos*
— juſto E ξ *multo*
— odio ξ *odiis*
35 occæcati U *obcæcati*
88 4 ſolita E ξ *abſoluta* χ, ↓ *ſoluta*
— nobis ξ *d.*
— nihil E *nil*
5 poſſimus E *non poſſumus*
9 hic E ξ *d.*
10 conſequatur E ξ *conſequantur*
— perferendis E *quod ferendis* ξ *quid ferendis*
12 quid E ξ *cur*
13 non E ξ *d.*
14 cum U *tum*
15 corrupiſti ξ, χ, ↓ *corrupuiſti*
21 itaque E ξ *atque*
— turbent E U ξ, χ, ↓ *turbentur*
22 tam E ξ *tamen*

p. l.
88 26 At E *Ac* ξ, χ, ↓ *Ad*
27 in E *et in*
28 caritatem E *claritatem*
34 Atque ξ, χ *Atque ad*
35 veſtra χ *d.*
89 3 modo ξ *modo dici*
4 conſtituto χ *conſtituo*
— aut E ξ *autem*
5 adipiſcendarum E *adipiſcendorum*
8 Erit χ *erat*
10 ipſa ↓ *d.*
— omnis E *omnium*
11 intelligaturque χ *intelligeratque*
13 ſequimur E ξ *conſequimur*
14 percipitur ξ, ↓ *percipitur ſenſibus ſed maximam illam voluptatem habemus quæ percipitur* χ *percipitur ſenſibus et maximam illam voluptatem habemus quæ percipitur.*
16 gaudemus E ξ *gaudeamus*
17 id E U ξ, χ *d.*
18 enim E ξ *d.*
19 potione E ξ *potatione*
20 affert E ξ *afferre*
22 quiddam E ξ *quoddam*
23 enim χ *eſt*
24 videtur, χ, ↓ *videtur cum*
— carere U χ, ↓ *careret*
27 Omnis ξ, χ *omni*
31 irridente E U χ, ↓ *arridente*
32 rogatiuncula E ξ *oratiuncula*
33 affecta E ξ *d.*
90 1 Hoc ξ *hec*
2 Concluſum E U ξ *verum concluſum*
— poſſet χ, ↓ *poſſet verum.*
3 contra ↓ *d.*
4 ſola voluptas E *voluptas ſola ea*
7 ſumma ξ *d.*
8 dolere χ *dolore*
11 id E ξ *d.*
12 hoc χ *quo*
— facile perſpici E ξ *facillime percipi* χ *facillime perſpici*
17 et U *aut*
19 levis E ↓ *lenis*
21 cum E ξ, χ, ↓ *tum*
22 lætetur ξ *delectetur*
23 huc E U ξ, χ, ↓ *huic*
— accedere ? ξ *accidere*
25 hominem E ξ, χ, ↓ *homine*
— maximi E U ξ, χ, ↓ *maxime*
— propoſita ξ *prop[illegible]ta*
26 aliquando E *aliquanto nulla propoſita ſpe fere levius aliquanto* U ξ, χ *aliquanto*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
90	26	præterea ξ *preterita*
	—	nec E U ξ, χ *neque*
	—	nec E U ξ, χ *neque*
	30	bonorum E ξ *bonum*
	31	aliud ξ, χ *d.*
	34	aut χ *at*
	—	angere E ξ *frangere* U χ *tangere*
	—	Præterea ξ *preterea*
91	2	referri χ *ferri*
	4	τιλος ξ *thelos*
	5	referuntur χ *feruntur*
	6	jucunde χ *jucundum*
	8	quid ξ *quod*
	9	liberabuntur U χ *liberantur*
	20	priventur ξ *privemur*
	—	praviſſimis U *puriſſimis*
	21	torqueantur E ξ *torqueamur*
	—	terroribus E *erroribus*
	23	præbeat E ξ *præbet*
	25	qua ξ *quæ*
	26	reſtincto E ξ *reſtricto*
	28	totam χ *totam et*
	29	odia E ξ *odia reſtringenda*
	—	diſſidia ξ, ψ *diſcidia*
	34	omni ξ *tum*
	—	et E *cum et*
	—	contentus ξ *contentis*
92	3	earum E *illarum*
	6	Ne ψ *Nec*
	—	Ne naturales E ξ *Nec naturalem*
	8	terminatas E ξ *terminabiles*
	—	Inanium E *inanum*
	10	inſcientia E ξ *inſcitia*
	12	et formidinum E ξ, χ *et a formidinum*
	—	modice ξ, ψ *modeſte* χ *modeſtæ*
	13	monſtret E U ξ *acceat* χ, ψ *d.*
	—	quietem et ψ *d.*
	16	ne ξ *nec*
	17	ſe χ *d.*
	—	eſſe E *d.*
	—	quia χ *queritur*
	18	animis E *animus*
	19	rebus aut E ξ *rebus*
	20	monet. χ *moneat*
	22	quod, χ [*ſi.*] *quod*
	—	atque χ *aut*
	24	nec E ξ *ne*
	25	eventurum E χ, ψ *proventurum* U *perventurum*
	26	pararetur E ξ *paretur*
	28	ſæpe E ξ *ſæpeque*
	31	ne E ξ *ut*
	33	etiam E ξ *d.*
92	35	propter E ξ *per*
93	5	ea ipſa E *d.*
	—	ipſa ξ *d.*
	6	ne E U ξ *nec*
	8	poſſimus E ξ *poſſumus*
	9	doloribus E χ *laboribus*
	—	eoſque E *eoſque qui*
	14	contemnit E *contempnit*
	—	qua antequam E ξ *antequam*
	17	ſin E χ *ſi*
	26	nec divelli E ξ *divelli*
	27	nunquam E ξ *unquam*
	—	cuiquam ξ *unquam*
	—	alit ξ *d.*
	—	alit aliquid E *aliquid* U χ, ψ *alit quid*
	28	tum E ξ *cum*
	—	ſua atque ψ *d.*
	—	quod E ξ *d.*
	—	animos, tum χ *animos, eum*
	29	earum E *illarum*
	—	non E ξ, χ, ψ *d.*
	30	et libido E ξ *libido*
	31	ſunt E ξ *ſint*
	32	ſic ξ *d.*
	—	ipſo E *ipſum*
	34	Plerumque E ξ *Plurimumque*
	35	inſequitur E ξ *inſequatur*
94	3	qui E ξ *d.*
	—	ſibi contra hominum E ξ, χ, ψ *animi hominum ſibi contra*
	5	noctes χ *nocteſque*
	—	atque dies E χ *dieſque*
	6	importari E *importaturi*
	8	cum E ξ *tum*
	11	nec E *neque*
	—	cupiditatum E ξ *cupidinum*
	—	nulla præda unquam E ξ *ulla præda nunquam*
	15	fidem χ *d.*
	—	atque E U ξ, χ, ψ *aut*
	17	ingenii ψ *ingenia*
	18	benevolentiam E *benevolentia*
	20	omnino χ *d.*
	21	proficiſcuntur E ξ *proficiſcantur*
	23	in ξ *d.*
	24	iis E U *his* —— ne ξ *nec*
	25	quidem E ξ *quoque*
	26	quia E *qua*
	34	nos χ *d.*
95	3	certæ ξ *certe*
	—	ſtabilique E ξ *ſalubrique*
	—	ſint E ξ *ſit*
	5	aut in E ξ *aut*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
95 6 hæc efficiantur E ξ *efficiatur*
— Animi E ξ *has animi*
8 cadere cauſâ E U ξ *cedere cauſæ*
— cadere χ *cedere*
— cauſâ - - - quidem χ *d.*
10 autem E ξ *d.*
11 afferat E U ξ, χ *afferret*
— e E *a*
17 aliquod χ *aliquid*
20 Jam ξ *Nam*
21 plus ξ *plus ut*
22 ſit ξ *ſint*
24 at contra - - - ſucceſſerit E ξ *d.*
27 iis E *his*
28 iis E ξ *ex his*
29 bona ξ *bona memoria et*
30 nobis E ξ *bonis*
33 intuemur χ *intuerem*
— tunc E ξ, χ *tum*
96 5 quod E ξ *quo*
— quo E *quod*
6 ſummum bonum conſequamur E ξ *conſequatur*
— conſequamur χ *conſequatur*
7 vos E *d.*
9 juſte E ξ *et juſte*
11 ipſe E *ipſo*
12 Atqui ξ *Atque*
14 tranquilli χ *tranquillitati*
17 inanes E ξ *immanes*
18 libidinoſarum etiam E *et etiam et libidinoſarum* ξ *etiam et libidinoſarum*
— Accedunt E *accidunt* ξ *Accidunt*
26 meminerunt χ *meminerint*
27 modo E ξ *non*
30 Nullas E *aut nullas*
— conſequuntur ξ *conſequentur*
33 et E ξ *d.*
97 1 monſtroſi U ξ, χ *monſtruoſi (ſed u ſupra lin. ab al. manu)*
— etiam χ *et*
— petulantes E *etiam petulantes* ξ *autem petulantes*
2 iidem E *idem*
5 non ξ *d.*
6 veriuſque ξ *veriuſve*
— quam E *quod* ξ *quam quod*
7 quod E ξ *quam*
8 autem, nixam E *aut innixam* ξ *autem innixam*
9 beate E ξ *bene*
10 ſeipſâ χ *ſeipſam*
12 etiam E ξ *etiam et*
13 cupiditates χ *voluptates*

p. l.
97 15 dubitat E ξ *d.*
— de ↓ *e*
16 inſtructus ↓ *inſtructis*
18 grate E ξ *grave*
20 iiſque E *hiſque*
21 collegi ξ *collegit*
23 quod E *quam*
25 vero E ξ *autem*
— dicit E ξ *dixit*
29 veſtra E ξ, χ *noſtra*
— vim E ξ, χ, ↓ *viam*
— exiſtimavit χ *exiſtimat*
30 differendum. In phyſicis E ξ, ↓ *differendum in phyſicis. Quod tamen* U *differendum in phyſicis. Quod cum*
— phyſicis χ *phyſicis quodcunque*
31 poſuit. Ea E ξ, ↓ *poſſit ea* U χ *poſſint ea*
32 repugnantiumve E ξ *repugnantiumque*
— perſpici χ *percipi*
33 omnium E ξ *omni*
34 conturbamur χ *turbamur (inter lin. al. man. "con" i. e. conturbamur)*
35 e qua ipſa ξ *eque ipſe*
— qua ipſa E *que ipſe* ↓ *quæ ipſæ*
98 3 omnium) regula E ξ *rerum gloria*
4 oratione χ *ratione*
7 omne E *eſſe*
9 percipi E U ξ, χ, ↓ *recipi*
10 ii E *hi*
— ne χ *nec*
12 ratio E ξ *oratio*
13 mortis - - - contra χ *d.*
14 animi ↓ *d.*
15 natura E ξ, χ, ↓ *vera*
16 modo χ *d.*
19 maxime E *maximo*
21 ita χ *d.*
22 beate E ξ *bene*
23 vero χ *d.*
— hoc ξ *hac*
24 et factis χ *d.*
25 Quod E *quaſi*
— veterum ξ *vetere*
28 profectus E *prophanus*
33 noſtris E ξ *nobis*
99 1 vacillare E *vaccillare*
— tamen E *tum*
4 amicis E ξ *amicitia*
7 invidiæ E U ξ, χ, ↓ *invidia*
— deſpicationes ξ *diſputa diſpeſi [illegible]* ↓ *deſperationes*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
99 8 modo χ *d.*
12 Quod E *Quo*
16 atque E U ξ, χ, ψ *ut*
19 ſuſciperet E U ξ, χ, ψ *ſuſceperit*
— ſuſcipiet E χ, ψ *recipiet* U *ſuſcipiet (re ſupra lin.)* ξ *recipit recipiet*
21 dicenda E ξ *dicta*
22 inquit, ξ *inquit.*
23 confirmavit E ξ *confirmat*
24 ipſo E U ξ *d.*
29 Itaque primos E ξ *ita patrios*
— congreſſus ξ *congreſſos*
30 et U χ, ψ *d.*
— voluntatum χ, ψ *voluptatum*
31 voluptatem ξ *voluntatem*
32 tantum χ *d.*
— etiam E ξ *et*
33 ſi E ξ *ipſi ſi*
35 ludicras E U ξ, χ, ψ *ludicra*
100 1 poterit χ *potuerit*

p. l.
100 3 dicunt E *dicant*
4 quidem E U *d.*
5 id E U ξ, χ, ψ *enim*
9 hoc inſtitutionem E ξ *hac inſtitutione*
13 pueri E ξ *puri*
— ſi ξ, χ, ψ *d.*
15 neque E *nec*
17 hac U χ *hæc*
18 pacatæ χ *placate* ψ *placatæ*
19 beatæ E ξ *d.*
— quod ξ *quid*
22 aut E ξ *d.*
23 facimus ξ *faciunt*
— conſumeret χ *conſumeretur*
24 eſt χ *d.*
25 a E ξ *d.*
27 perſequeretur E ξ *proſequerentur*
29 ii E U *hi*
30 putent E U *putant*
33 ut E ξ *ut et*

DE FINIBUS
BONORUM ET MALORUM,
LIBER SECUNDUS.

Edit. Olivet. MSS. E U ξ, χ, ψ

p. l.
101 9 jure E ξ *patrio jure*
13 impudens E ξ *et impudens*
17 elicere χ *dicere*
— ſolebat ξ *d.*
18 ut χ *d.*
— ea E ξ, χ *hæc*
— ii E ξ *his*
19 Arceſilas ξ, χ *Archeſilas*
20 ii E *hi*
— audire χ *audiri (ſed emendatoris manu)*
21 dixiſſent E ξ *dixiſſet*

p. l.
102 1 non E *nos*
5 ejus χ *hujus (ſed ad oram " ejus")*
7 quid ξ, χ *quod*
8 perveniri ξ *pervenire*
9 cujuſquemodi rapiat E ξ *cujuſcunque modi capiat*
13 agetur E U ξ, χ, ψ *agatur*
— id E *illud*
22 dixerimus E ξ *differimus*
23 quaſi ψ *qua*
— quidque E χ *quodque*
— quid quidque χ *quicquid* ψ *quicquid quid*

p. l.
102 25 hunc E ξ *eum*
27 uſquam E *nuſquam*
30 modo. χ, ψ *Modo*
— Nunc E U ξ, χ, ψ *d.*
31 et id - - - definias ψ *d.*
32 definias χ *diffinire*
34 Quaſi E *d.* ξ *quaſi talis.*
— ſit E U ξ, χ ψ *eſt*
103 1 inquam E ξ *quidem*
— viderer E ξ *videretur*
3 comprehenſam. Nunc χ *compreſſam: nunc*
4 nutare χ *mutare*
8 Tunc E U ξ, χ *Tum*
12 neſciunt E ξ *neſciant*
14 perfunditur χ *perfungitur*
18 aut E ξ, χ, ψ *et*
19 capiatur E ξ *accipiatur*
20 vero U χ, ψ *d.*
22 quod U *quæ*
24 puto χ, ψ *putant*
— ab χ *d.*
25 noluiſſe E U ξ, χ *voluiſſe*
27 ſumo E U *ſummo*
29 hilarentur E U ξ, χ, ψ *hiarent*
— ἡδονὴν E ξ *odonem* χ *hedonem*
31 aut Epicurum ψ *Epicurumve*
33 reprehenderim. χ, ψ *deprehenderim.*
34 quod ξ, χ *quid*
35 omnia E ξ *omnia ſcilicet*
104 1 iſte E ξ *iſte inquam*
2 ſeipſam E *ſe*
3 cenſet E ξ *cenſes*
— aliud E ξ *aut*
— dolere. χ *dolore*
— Et ξ *et*
— quidem E ξ *equidem*
6 Non E χ *eum non* ξ *tum non*
— poſtea E *poſtero*
7 vero E ξ *d.*
9 Eſtne χ *Eſto*
10 ſitienti E ξ *ſitiendi*
— bibendo E ξ *libidine*
— Quis E ξ *Quid*
11 Eademne, inquam, quæ E ξ *Eadem neque* χ *Eodem neque* ψ *Eadem aque*
12 Reſtincta enim E U *nam reſtincta* χ *Nam reſtincta*
13 igitur E ξ *ergo*
14 nomine E ξ *modo*
16 dolor detractus E ξ *dolorum detractio*
17 vero χ *non*
— iſtuc dixti E U χ *iſtud dixiſti*

p. l.
104 18 idque E ξ *id quod*
21 ſolet E ξ *poteſt vel ſolet*
— ex ψ *e*
22 diſſimiles efficientibus E U ξ *diſſimiliter afficientibus* χ, ψ *diſſimiliter efficientibus*
— varietatem E *varietates*
23 non E ξ *d.*
25 iis E *his*
27 faciat E ξ *facit*
32 propterea E ξ, χ, ψ *prope*
— indolentia U *indolenciam*
105 1 meretricem E ξ *in meretricem*
3 Invidioſum U χ, ψ *Sed forte dicitis invidioſum*
— et χ, ψ *d.*
— infamiæ ſubjectum ξ *infame ſuſpectum* χ *infame ſubjectum*
4 vobis E ξ *nobis*
5 quam χ *quidem*
6 clemens χ *demens*
7 tamen ξ *tum*
9 qui ξ *quid*
— ſit E ξ *ſit?*
10 Epicurei E ξ *Epicuri*
— veſtri E ξ, χ *noſtri*
12 abduxerunt U *adduxerunt*
13 Pelaſgis E ξ *plagis* χ *phigis* ψ *pelagis*
19 poteſt E ξ *verbum poteſt*
— idem ξ *d.*
20 quam E ξ *quod* χ *quaſi*
22 commotionem ψ *ratiocinationem (in margine)*
25 dicitur E ξ *d.*
30 ea quæ ξ *eaque*
— jucunditatis ξ *jocunditatis*
31 transfer E ξ, χ *transferre*
— animum χ, ψ *animo*
32 eoque E U *eo quod*
34 mihi non conſtem E U ξ, χ, ψ *nihil conſtet*
106 4 nuper χ, ψ *d.*
5 itemque χ *item*
9 vide E ξ *vides*
10 non χ *d.*
11 ſciam; ſit E ξ *ſcientia ſi*
13 aut E ξ *autem*
— facias E ξ *faciat*
— σκοτινὸς E *d.* ξ *ſcrutimus* χ *ſcetinus*
14 perhibetur χ *prohibetur*
17 nec non E ξ *non*
— nec E ξ *cum nec*
18 illuſtri E ξ *illuſtriori*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
106 19 loquitur E ξ *loquatur*
21 nos non E ξ *non* U χ, ψ *d.*
— ſit ξ *d.*
22 noſtrum E ξ *neminem*
23 dicit E U ξ *dicat*
— qui cenſet E ξ *cenſeret*
25 facit χ *faciat*
26 intelligit ? χ *intelligat*
— putat E *d.* ξ *dicat* χ, ψ *putat : dicat*
— eam E *ea* χ, ψ *illam*
27 ſit χ *fit*
— appellat χ *appellet*
29 hoc E ξ *hic*
32 cognitiones U *cogitaciones* χ *cogitationes*
33 qui E *d.*
34 in χ *d.*
— tertium χ *tertium cum*
35 quidem E ξ *equidem*
— vos E U ξ, χ *nos*
107 1 ut in voluptate ſit E ξ *ſint*
— epuletur E ξ *epulentur*
2 torqueatur E *torqueantur* ξ *torquentur*
— hæc χ *hanc*
4 omneſque E *omnineque* U χ *omniſque*
— ſint χ *ſit*
5 eſſe dico. Ergo χ *eſſe : Dico ergo* ψ *eſſe. Dico ergo*
7 bibat χ *bibit*
9 dixeram, χ *dixerim (ſed al. manu)*
11 mavis ξ *magis*
13 hoc E *hæc*
— loquendi χ *eloquendi*
— jam χ *eam*
14 Ariſtoteles E ξ *Ariſtoteli*
— tributam E ξ *diſtributam*
— rhetoricam E ξ, ψ *dicere rhetoricam* χ *dicere. Rhetoricam*
15 pugno E U χ *pugnis* ξ *pinguis*
18 quam ξ *quod*
— populariter χ *pluraliter*
21 quaque E ξ *unaquaque*
— ſcientiam E *ſciam*
23 docere χ, ψ *docet*
24 ulla ψ *illa*
— diſtinguit χ, ψ *diſtingui*
— loquebamur U χ *loquebatur*
25 vobis ξ, χ *nobis*
28 quam E ξ *quoniam*
29 etiam E ξ *d.*
32 atque ξ, χ *aut*
33 dolere E χ *dolore*
35 ut ψ *aut*
— probat U *probate*

p. l.
108 2 magni E ξ *magis*
4 Callipho. E U *Calipho* ξ *et*
— adjunxit ψ *junxit*
— ad honeſtatem E ξ *honeſtatem ad*
7 eſt χ *d.*
12 unquam E *nunquam*
— ne E ξ *d.*
13 in ξ *d.*
— numeret E *immineret*
16 diſſimilibus E ξ *diſſimilimis*
17 paterer χ *pateret*
— duabus χ *duobus*
19 ſicut χ *ſicuti*
— re, neque U χ *remque*
— enim eam ipſam E *ejus ipſam eam* ξ *ejus ipſam*
22 Ariſtippeo E *Ariſtippe*
— voluptatis ψ *d.*
23 hoc E ξ *hæc*
26 veſtrum E ξ *noſtrum*
27 edidicit E ξ *edidit*
— κυρίας δόξας E *paradoxas* ξ *paradoxa*
— eſt, quaſi E *d.* U ξ, χ, ψ *eſt*
— quia ψ *quaſi*
28 beate ξ, ψ *bene*
29 Animadverte χ *Animadvertite*
30 voluptatum E U ξ *voluptatem*
— liberarent χ *liberaret*
31 qui E ξ *quid*
— fines cupiditatum ξ *finis cupiditatum* χ *fines voluptatum*
32 hæreremus E ξ, χ, ψ *haberemus* U *haberemus unde eos reprehenderem*
— cum E ξ, χ, ψ *quin*
— complerentur E ξ *complecterentur*
33 id ξ *d.*
— eſt, aut E ξ *d.*
109 1 tamen ξ *tamen vel tum*
2 Iſtis quidem ipſis verbis E *his verbis quidem ipſis*
3 Si χ *Sed*
4 loquitur E ξ *loquatur*
— dicit ψ *d.*
5 intelligam. ψ *intelligit*
6 et E ξ *etiam*
9 ullam ξ *illam*
— dare ξ, χ, ψ *dari*
— aliquos E ξ *alios*
10 reprehenderentur eo ψ *reprehenderentur. eo*
11 duntaxat χ *duntaxat.*
12 nonne E ξ *non*
13 quod E ξ *d.*
— cujuſquemodi E ξ, χ *cujuſmodi*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
109 15 aſotos E U *aſſotos*
16 deinde E ξ *demum*
17 et ξ, ψ *ut ex* χ *ut*
— Hymnide E *Hynide* ξ *hynide* χ *exhummide* ψ *enimide*
18 ſunt E *ſint*
— ſeptimum E *unum*
19 narthecio U *Nartho* χ *nartheo*
22 haberem, χ *habere :*
— reprehenderem, χ *reprehendendum :*
23 haberent E ξ *haberem*
24 aſotos E U *aſſotos*
— aſoti E U *aſſoti*
— modo, ξ *modo, non reprobos*
25 per ſe ipſam E ξ *d.*
26 hercule E *hercle*
— et hercule - - - putat χ *d.*
32 mundos E ξ *ſed mundos*
— elegantes E *elegantis* U χ *deligentes*
33 cocis E *coquis*
34 vitantes E *vitantis*
— vinum E *unum*
— deſuſum E U ξ *diffuſum*
35 e E ξ *eſt*
— hir. ſiphon E *hyrumptio* U *hirſiphon* ξ *hyrmnpho* ψ *hynimphon*
— ut ψ *d.*
— dempſit E ξ, ψ *dum ſit*
— jus ξ, ψ *vis*
110 1 ſacculus E ξ *ſarculos*
— adhibentes E *adhibentis*
3 reſpondeat his veſtis, argentum, Corinthium E *reſplendeat his veſtis argentum vel Corinthum odrylitium* U *reſpondeat his veſtis odrilicium (cum lendeat et argentum ſupra lin. et al. coryntbium e regione odrilicium in ora Codicis, ab al. manu, et diverſo atramento.)*
4 Corinthium ξ *vel corinthum. odrylitum* χ *ordrilicium (et ad oram "odrilicium")* ψ *odrilicium*
— ego χ *ergo*
5 at E U ξ, χ, ψ *aut*
6 ne E ξ *non*
— ne ſit voluptas χ *d.*
9 quid χ *quod*
— ut χ *d.*
10 e non ſapiat χ *d.*
11 lapathe E ξ *alapathe* χ *palate (ad oram vero "lapate")* ψ *lapate*
— jactere E U ξ, χ, ψ *jactire*
— neceſſe eſt E ξ *non ceſſatis* U ψ *ne ceſſatis* χ *ceſſatis*

p. l.
110 11 cognitu' cui ſis E ξ *cognitu* U *cognitui qui ſis* ψ *cognitu qui ſi*
12 In quo E *iniquo cognitu* U χ, ψ *in quo cognitu* ξ *iniquo cognitus*
— Læliu' E χ *lelius* U ψ *Lælius* ξ *Lelius*
13 compellans E *compellas*
— gumias E U ξ, χ, ψ *gumas*
— noſtros E U ξ *noſtro*
14 Læliu' E U *Lælius* ξ, χ *lelius*
— ſophos ξ *d.*
— illudque E ξ *idque*
15 Publi E ξ *Publie* U *Publii*
— gurges χ *gurgites*
— Galloni, es homo miſer E ξ *Gallonius o miſer*
16 omnia χ *d.*
— iſta E U ξ *iſto (et* χ *ſed emendatoris manu)*
17 ſquilla E *ſymula* ξ *Scymula*
— acipenſere E ξ *accubas ere* U ψ *accubas acre*
— decumano ξ, ψ *decimano*
18 negat χ *d.*
19 ponat E ξ *ponit*
20 cœnaſſe E ξ *bene cenaſſe*
24 cocto χ, ψ *horto*
— cedo ψ *celo*
25 quæri' E *quæris* U χ, ψ *ſequeris*
29 nemo E ξ *non*
— Cur χ *Cum*
31 nec lapathi E U ξ *laphati* χ *nec laphati* ψ *lapathi*
32 acipenſeri E ξ *accipienti ere* U *accubanti heri* χ *occubanti are*
111 1 ſequamini E ξ *ſequamur*
— deceat E ξ *debeat*
3 loquitur ξ *loquetur*
4 non E *nec*
5 neceſſarias E *neceſſaria*
— nec E *neque*
— nec E *neque*
7 Qui E ξ *quod*
9 eſſet. ξ *eſſet Qui hec ſi diceruntque ille contemnit ſic ſolet*
10 hoc E ξ *hæc*
11 Contemnit ξ *contempſit*
12 modo E *dummodo* ξ *dum modo*
13 illud ξ *illum*
— ipſum χ, ψ *d.*
14 cupiditatibus χ *voluptatibus*
— An E *An quæ* ξ *an que*
16 erit ξ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
111 17 et ξ *d.*
19 pravitati ; ξ, χ, ψ *pravitatis*
22 cum de intemperantia E *de intemperantia*
24 ſæpius E ξ *ſæpius equidem*
— equidem E ξ *d.*
25 Eſt χ *Et*
30 Deinde E ξ *demum*
31 enim E ξ *d.*
34 vel χ *et*
112 3 dubitamus E ξ *dubitas*
4 id non χ *non id tota*
— ſit ? ξ, χ, ψ *ſit.*
6 Hoc E *Hæc* ξ *hec*
— non ξ *non videtur*
— eſſe U *d.*
— eſt, eſſe ξ *eſſe* χ, ψ *d.*
7 illam E ξ *nullam* U χ, ψ *ullam*
9 præſandus E ξ *pondus* χ, ψ *præſtandus*
10 quod ſolum E *quidem ſummum* ξ *ſummum*
11 novit E ξ *movit*
— ne E ξ *non*
— expetendum χ *expectandum*
14 Hic E *Hæc* ξ *hec*
— et ξ, χ, ψ *vel*
16 faciat E ξ *facias*
17 voluptatem E ξ *voluptatem appellaret*
18 Sic E ξ *ſi*
— appellat E ξ *appellet*
19 M' E *M*
20 quid E *d.*
— neget χ *negat*
21 Simul atque ξ *atque ſimul dum*
— ne E *ve*
27 eſt E ξ *d.*
28 eam χ *ea*
29 iis E *his*
31 et E ξ *ut*
— veſtra ξ *neſtra*
— ſunt. ψ *ſunt*
— vitioſa ? ψ *vitioſa.*
— multa U *multum*
32 dijudicabit E ξ *diu judicabit*
— ſtante E ξ *et ſtante*
33 an E ξ *aut*
— movente ? ξ *monente.*
— quoniam, ſi E ξ *quomodo non*
34 hoc E ξ *hac*
113 1 tamen E ξ *tantum*
3 in E ξ *d.*
5 parvis ξ *pueris*
8 ullum U χ *nullum*

p. l.
113 9 ictum E ξ *actum*
— animum E U ξ, χ, ψ *animi*
— ſtatus E U ξ, χ, ψ *ſtatum*
— hic U *hæc*
10 Hieronymus E *Epicurus vel Hieronymus* ξ *epicurus vel hyeronimus*
13 parvos E ξ *pueros*
— qua E *quo*
14 Quî ξ, χ, ψ *Quid*
18 incurvatum ξ *curvatum*
20 vero χ *ergo*
— expetat χ *expectat*
22 ut E ξ *d.*
— eſt χ *d.*
24 deinde E *et de eodem* ξ *corpus*; *deinde* χ *de eodem*
25 animo E ξ *anima*
26 cum E *dum*
— diſcernere ξ *diſcernere inquit*
— quæ prima E ξ *poſtea*
28 eſt χ *d.*
29 non membra E ξ *et non membra*
30 valetudinem χ, ψ *valetudinem corporis*
31 ſummæ χ *ſumme*
— videtur E *videntur*
— inſcitiæ χ *juſtitiæ*
33 etiam χ *etiam et*
114 2 Callipho E *Calipho*
3 niſi ξ, χ, ψ *d.*
— quos χ *quod*
5 honeſte U *honeſtate*
6 quod ita interpretantur, vivere E ξ *d.*
7 eligente E ξ *eligentem*
8 rejicienteque E ξ, ψ *rejicientemque*
9 vel ξ *vel alius*
11 Calliphonis E U χ, ψ *Caliphontis* ξ *calyphontis*
— Diodori E ξ *theodori*
12 in χ *d.*
13 conſtiterunt E U ξ, χ *conſtituerunt*
14 initiis E ξ *vitiis*
15 eſſet E χ *eſſe*
18 dixiſſet E *d.* ξ *etiam*
— ſi E *etiamſi*
20 ut E *in*
26 nihilo E ξ *nihil*
27 amarum E ξ *et amarum*
28 lene, aſperum E ξ *et aſperum*
— prope, longe E ξ *et prope et longe*
— ſtare, movere E ξ *et ſtari et moveri*
— quadratum, rotundum E ξ *et quadratum et rotundum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
114 30 ſententiam E *ſententia*
33 dominas E ξ *dominans*
— tu χ *d.*
— ſola χ *ſolata*
34 quarum U *quorum (o ſupra a ab al. manu)*
35 ei E ξ *d.*
115 3 rejicietur ξ *rejicitur*
— illa E ξ *ulla*
— ratio χ *d*
— bono χ *bono (inter lineas ab. al. manu)*
4 voluptatis E ξ *voluptate*
— dolendive ξ *dolendi ne*
5 Ita U *itaque*
— relinquet E ξ, χ, ↓ *relinquunt* U *relinqunt*
6 enim E ξ *vero*
7 aut omnino E ξ *autem* χ *auten omnino*
8 ut E ξ *d.*
9 anteponet E ξ *non anteponet*
13 idem E ξ *id*
14 enim χ *ego*
15 ineſt E U ξ, χ, ↓ *eſt*
17 veritum E ξ *veritus*
19 Hi E *ii*
20 curſum E ξ *currendum*
21 Ariſtoteles E *Ariſtotiles*
22 mortalem χ *inmortalem*
23 ad E ξ *et ad*
25 hæc E ξ *hoc*
26 ſummam χ *ſummum (prim. man. jam ſummam)*
— ſolam χ *ſolum*
— ducit ; ξ *dicit* ;
27 Aliter E ξ *alter*
— vobis E U ↓ *nobis*
29 natum E *natum eſſe*
30 ut E *ut ſcilicet*
33 dolere χ *dolore*
— dolor eſt E ξ, ↓ *dolor*
34 dixerit E ξ *dixit*
116 2 guadentem E ξ, χ, ↓ *gaudendo*
— ut U *aut*
3 dolentem E U ξ, χ, ↓ *dolendo*
— conſiderandove E ξ *conſiderando eſſe*
— queramus E *quærimus* ξ *quærimus*
8 additum E *aditum*
10 qui χ *quid*
13 reſtricte E *ſtricte*
16 voluptate E U ξ, χ, ↓ *boneſtate (↓ habet al. man. "voluptate")*
17 omnino ξ *omnia*

p. l.
116 17 ſunt E ξ *ſint*
21 eam χ *ea*
— ſelectione E ξ *ſelectionem*
— nec ei E ξ *neque enim*
— quidquam ξ *quicquam*
22 niteretur ↓ *intereretur*
24 autem E *aut*
26 hic ipſe E ξ *d.*
28 Academicis E *Academis* ξ *Achademis*
— incerta E ξ *certa*
30 id χ *id eſt*
31 e E ξ *d.*
32 conjunctus ξ *convictus*
33 et ↓ *Et enim*
35 arguimus E ξ *redarguamus*
117 1 deſerenda χ *deſideranda*
— Ita E ξ *Itaque*
— ſemotis E *remotis*
3 et acutus E ξ *acutus*
5 eadem comparatione E ξ *earum compoſitione*
6 aliquid E ξ *aliquod*
— quod E ξ *quid*
— vi E *in*
9 niſi E U ξ, χ, ↓ *ubi ſi*
— defecerit E ξ *deficeret tuum eſt ut ſuggeras* χ, ↓ *defecerit : tuum eſt ut ſuggeras*
10 id E *ut* ξ *d.*
12 non E ξ *d.*
13 communi E U *communium*
14 optimi χ *optimis*
15 eam E *eam ipſam*
— cauſam χ, ↓ *cauſam miſericordiam*
16 eſt χ *d.*
— conſecuturum ξ *conſecuterum* ↓ *conſecutum*
18 datam mentemque U ↓ *menti datam* ξ *mentemque datam* χ *mentem datam*
19 et acrem E ξ *acrem*
— vigentem E *ingentem*
20 cauſas χ *cauſam*
25 profectus E ξ *profuturum*
26 ſerpat E ξ, χ, ↓ *currat* U *curat*
— primum E *prius*
27 ſocietate E *ſocietati*
29 it ſi ξ *ſiti*
— quoniam ξ *d.*
— natu a χ *naturalia*
31 initiis χ *nuptiis*
32 ſimplicia E ξ *et ſimplicia*
— tum E *cum*
33 odimus E *adimus*
34 injuriam. χ *injuriam. Et*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

118 3 altum χ, ψ *alterum*
— et U ψ *d.*
5 cedens ξ *credens*
8 ac ξ, χ *a*
11 vereturque U *d.*
— vereturque - - - ſacere E *d.*
— facere, ξ *nocere :*
— loqui E U ξ, χ, ψ *eloqui*
— quod E U *quid* ξ *qui*
16 aut E *autem*
— honeſtate E U ξ, χ *honeſtatem*
22 populari χ *appellari*
28 Ego autem - - - laudetur E ξ *d.*
30 tamen χ, ψ *tum non*
— non turpe U *jam turpe (non ab. al. m.)*
31 ſit E *ſie*
— per ſe rectum E ξ *et perfectum* U χ, ψ *perfectum*
32 dici E ξ *vitium*
33 ignorarent χ, ψ *ignorent*
34 eſſet ſpecieque laudabile E *eſſe ſpeciosum laudabileque* ξ *eſſe ſpecioſum laudabileque* ψ *eſſet ſpecie laudabile*

119 2 id E ξ *d.*
— etiam E *d.*
5 vivi E ξ *vivi, et*
14 ipſumque U χ, ψ *ipſum, quod*
— ſponte E U ξ, χ *ſut ſponte*
17 et juſte E *juſte*
18 ipſi ξ, χ, ψ *ipſe*
— in E ξ *d.*
20 interdum ξ *interdum reſiſteres*
— teſtificarere E *teſtificareris*
22 iis E his
23 egeremus E ξ *indigeremus*
28 ardentes χ *ardentis*
30 Cur - - - laudatur χ *Cur - - - laudatur (ad oram al. manu)*
— aut unde E *an non* ξ *an non verum* χ *An verum* ψ *an verum*
31 contritum E ξ *et tritum*
— Quicum ξ *qui cum*
— in tenebris E ξ *intueberis* ψ *in tenebris mices*

120 1 aut ξ *d.*
2 fingi χ *frugi*
5 acutum E ξ *et acutum et*
— veteratorem E ξ *et veteratorem et*
— modo χ, ψ *d.*
6 L. χ *lucio*
— Tubulo E U χ, ψ *Tubullo* ξ *Tibullo*
7 inter ψ *inter ſe*
10 re E ξ *d.*

p. l.

120 10 quæſtio E ξ *quomodo*
11 Cæpioni E U ξ, χ *Scipioni*
— Tubulus E U χ *Tublus Tibullus*
— nec E ξ *ne*
13 de χ *te*
— ſed E U ξ *ſed de*
— callide ξ *callido*
14 in χ *a*
15 timente ξ, χ, ψ *timentem*
— qui E ξ *quod*
17 indicet E U *judicet*
18 dolere E *dolore*
— improbe χ *improbe (ad oram)*
19 Rufo E *Ruffo*
20 Fadio E U ξ, χ, ψ *Fabio*
22 filiam perveniret E ξ *filium pertineret*
23 Is χ *Id*
— noſtrûm. χ, ψ *noſtrum*
24 Negabat E ξ *credebat*
25 rogaſſe E ξ *rogaſſet*
— ſcripſiſſet E ξ *ſcripſiſſe*
26 Voconiam E *Vaconiam* ξ *vacaniam*
28 nos ξ *nos, nos*
— et E ξ, χ *etiam*
29 Fadiæ E ξ *filio* U χ, ψ *filiæ*
— eam E ξ *eum*
— Voconia E *Vaconia* ξ *vacania*
30 unde E ξ *bene*
33 eum U χ *d.*
35 æſtimabat E U *exiſtimabat* χ *eſtimabit*

121 1 non E *d.*
3 et magnarum χ *et magnarum (ad oram)*
— voluptatum E ξ *cupiditatum vel voluptatum*
5 adeunda E ξ *et adeunda*
6 veſtris E ξ *e veſtris*
7 voluptates χ *res*
9 idem ξ, χ, ψ *Idemque*
— veſtro E *noſtro*
12 enim E ξ *d.*
— ille ξ *illum*
14 animi E U ξ, χ, ψ *cum*
18 impatibilem E ξ *importabilem*
21 præpotentem χ *impotentem*
22 tamen E *tam*
23 eſſe χ *Eſt*
— quamvis U *quoniam (quamvis ſupra lin. ab alia manu)*
— velit ξ, χ, ψ *vellet*
— juſtus iniquus χ *iniquus injuſtus*
26 id ξ *d.*
27 ut ſcripſit ξ *d.* χ *ut ſcripſerit*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
121 27 Fadius E ξ, χ *Fabius*
28 redderet E *reddet*
29 qui E ξ *quem*
30 ſuæ χ *d.*
32 ſplendido E *ſplendino*
— Nurſino χ *murſino*
33 nihil E *nihilo*
35 nonne E ξ *non*
— intelligas U χ, ψ *intelligis*
122 5 occulte E ξ *d.*
6 aliquem U χ, ψ *d.*
— ſuper eam E ξ *d.* χ *propter eam*
7 emolumentum E ξ *emolumento*
— ſutura U χ *factura* ψ *factum*
8 impune U χ, ψ *impunite*
— ſciſſe enim te quis U ψ *id te conſtat feciſſe. Quis enim* χ *ad te conſtat feciſſe. Quis enim*
11 reperiri ξ *reperire*
— deque E U ξ, χ, ψ *ſed de*
12 ſatis E ξ *d.*
13 temperantiam E ξ *moderantiam*
14 ergo E ξ *igitur*
15 libidini E ξ *pudori*
16 comitetur χ *committentur*
17 ineunt - - - - profundunt χ *ineunt profundunt (al. man. ad oram)*
— ſanguinem pro patria profundunt ξ *et pro patria ſanguinem fundunt*
19 concitati ? χ *excitati*
— Imperioſum ψ *imperioſum*
23 apertiuſque E U χ, ψ *apertius*
24 quo modo ψ *Quomodo*
25 exiſtimes ? ξ *exiſtimas*
30 cogitabat E ξ *cogitavit*
— Nam ubi E ξ *ubi ut*
31 moriendum χ *moriundum*
32 peteret E ξ *caperet*
123 2 præbuiſſet E ξ *tribuiſſet*
4 aliqui ψ *alis*
7 eſt E ξ *d.*
— confeſſori χ, ψ *confeſſeri*
8 tamen ξ *d.*
— citarentur ξ, ψ *ſciſcitarentur*
9 datum E U ξ, χ, ψ *dictum*
10 enim E ξ *d.*
13 cum E ξ *tum*
— conſulatum E *filium* ξ *conſilium*
15 conſuluerimus ξ *conſuleremus*
17 cumulatum E *cum ululatum*
21 foret E ξ *ut feret*
23 Thorius ξ *L. Therus* χ, ψ *L. Torius*
— fuit ξ *f.*
— Lanuvinus F ξ *Latinus* χ *lanuvinus*

p. l.
123 25 cujuſvis E ξ *d.*
28 in acie ξ *macie*
— ſit E ξ *fit*
— interſectus E ξ *interſecturus*
29 ſatietate. Habebat χ, ψ *ſatietate habebat.*
30 rationem χ, ψ *ratione*
— iis E *his*
31 et eſuriens E *exſuriens* ξ *exuriens*
32 concoquendum E ξ, χ *coquendum*
34 demptis E *deſpretis* ξ *diſpretis*
— ſe E ξ *d.*
— ſit ξ *ſit ſummum*
124 4 quidem E ξ *d.*
— huic ψ *hunc*
7 voluntate χ *voluptate*
— præter χ *propter*
9 ipſum E ξ *eum ipſum*
— clamat ξ *clamabat*
10 potantem E ξ, χ *poteſtatem*
— roſa Thorium ξ *roſathorum* χ, ψ *roſa torium*
— is ξ *d.*
11 bis E U ξ *Is bis*
12 neque E *nec*
14 videatur ξ, χ, ψ *videtur*
— perpetienti U *percipienti*
18 cives E U χ, ψ *civis*
— ſe ipſa E U ξ, χ *ſe ipſam*
19 Hic E ξ *Is*
21 et vir E ξ *vir*
23 ſua E U ψ *ſuam*
— App. ξ, χ, ψ *P.*
24 erat ξ *erat magno imperio*
— in E U ξ, χ *d.*
26 repudiandum E ξ *repudiandæ*
27 quæ E ξ *et quæ*
— nec ξ *hec*
32 Miltiadem E *d* ξ *Miltidem*
33 cæterorum E ξ *a.*
34 Nunc vero E ξ, χ, ψ *Nec vero* U *nec quæro*
— etiam ψ *cætera*
35 noſter e U *ex* ξ *noſter de*
125 1 ſat E ξ *ſatis*
2 Themiſta E ξ *Themiſtio* U χ, ψ *Themiſtocle*
3 Sint χ *Sunt*
4 ſed - - - licoat illis U *d.*
6 Peripateticis. ξ *peripateticis*
7 et longe E ξ *d.*
8 tamen E ξ *tum*
15 commode ψ *commodis*
— pingere ξ *depingere*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
125 17 in ξ, χ, ψ *d.*
18 præſto E *et præſto*
— ancillulas E ξ, ψ *ancillas*
20 ad aurem χ *d.*
24 ſerviremus ψ *ſerviemus*
— negotii ξ *negotium*
— habemus E χ *haberemus*
26 jucunde ψ *jucunde non*
28 putat E ξ *penat putat*
— ſit E *ſic* χ *eſſe*
29 Thorius, cur ξ *thorius* χ *torius.*
— Poſtumius E *Poſtumus*
30 horum U ξ, χ *d.*
32 ſint E *ſunt*
— id eſt χ *iidem* ψ *idem*
— niſi aut E ξ *niſi ante*
33 cum E ξ *d.*
34 quod ξ *quid*
126 1 retinere E *retineri*
— ac ξ *aut*
2 ſe E ξ *d.*
4 pietatem E U ξ, χ, ψ *pietatem cavet*
6 ſi ψ *dum*
— autem E *aut.*
7 magnis ψ *majus*
— quidquam χ, ψ *quicquam*
8 certeque ξ *certe*
— malet E U ξ, ψ *mallet*
— exiſtimari E *exiſtimare*
16 poſſum ψ *poſſim*
18 mihi U χ, ψ *modo*
20 ſcire E ξ *vel ſcire*
21 et E *d.*
22 mea E ξ *in mea*
26 Hoc E *Hæc* ξ *hec*
28 provocatus E *provocans*
— et E ξ *etiam*
30 ei E ξ *ea*
31 ſi pudor U χ *d.* ψ *ſi*
32 coercebuntur E *coercebantur*
— ſe E ξ, χ *d.*
33 quod E ξ *quo*
— quod E ξ *quo*
— quæ E ξ *quo*
34 ac E ξ *aut*
127 2 facis E ξ *faris*
— quo χ *quæ*
5 cum χ, ψ *cum tu*
6 edicendum E ξ *dicendum*
8 et ξ *d.*
— more E *in ore*
11 An me E ξ *An ne*
— putas χ *putes*
12 At ξ *an*

p. l.
127 14 exiſtimas χ, ψ *exiſtimes*
17 intelligimus E ξ *non intelligimur*
— Hoc ξ *hic*
19 cum dicitis U χ, ψ *d.*
23 in χ *ſine*
24 Tum ξ *tu*
27 tum E *tu*
29 Si ne hoc E ξ *Sed non hæc*
— ample, ſatis χ *ample, ſat*
30 omnia et E ξ *omnia eſſe*
31 utilitatis tuæ E ξ *utilitatiſne*
— cauſa χ *eſſe*
32 tua E ξ *ſua*
33 futuram E *futurum*
— Eamne E ξ *eamne igitur*
34 ſequare E *ſequere*
128 5 Nam E ξ *nam videlicet*
11 Vide E ξ *Vides igitur*
14 etiam E *et*
16 rectumne E *rectamne*
— eæ E U *hæ*
18 populum χ *philoſophum*
— concilioque E *conſilioque*
19 pudeat U *non pudeat*
20 eſſe E ξ *non eſſe*
— aut E ξ *et aut*
21 autem E ξ *enim*
23 iis E *his*
— Et quidem E ξ *Et* U *Quid* χ *quid*
24 mihi χ, ψ *mihi in*
26 ſubducta ξ, χ, ψ *ſub dubia*
27 ex ξ *a*
29 amicitiam E *in amicitiam*
— conſtituet U *conſtituat*
— eadem E ξ *tandem* U *eandem*
31 Relinqueſne ? quæ E ξ *relinquens nequaquam* χ *Relinques : neque* ψ *Relinqueſne ? neque*
— qui E ξ *quid*
32 ſtatueris ξ *ſtatueris utilitatis cauſa exprimenda.* χ, ψ *ſtatueris : utilitatis cauſa expetenda :*
— Vides. Ne χ, ψ *Vides ne*
33 amicum E ξ *amicitiam*
— niſi quod eſt turpis U χ, ψ *nunquid eſt turpe* ξ *niſi quid eſt turpis*
34 Quod ſi ne E *niſi ædes ſine* U χ, ψ *niſi quod eſt Si ne* ξ *niſi ades ſive*
— relinques E ξ *relinquens*
129 1 Quod ξ *Quid*
— afferet E ξ *affert*
4 ſibi E *ſi*
— vadem te χ *Vadente*
6 ſis E *ſi*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
129 6 moriare E ξ *moriatur*
7 te E ξ, ψ *aut te*
8 una E *d.*
11 quid ψ *quod*
14 didiciſti E ξ *dediſti*
16 neget E χ, ψ *negat*
17 comem E *commune*
20 veritate E ξ *varietate*
— amicitiis U ξ, χ. ψ *amicis*
23 jure E U ξ, χ, ψ *in rem*
26 rariſſimum ψ *rariſſimum (primo ſcriptum, in " ratiſſimum" mutatur)*
29 hoc E ξ, χ *hæc*
31 exiſtimantur E ξ *exiſtimaverunt*
32 hi E *ii*
130 2 poſſet, nec jucunde quidem poſſet E ξ *poteſt*
4 quod ſciam E *qui ſcientiam*
5 propter E ξ *per*
6 Hoc E ξ *hæc*
— etſi ξ *et ſi*
7 dant E ξ *datur* χ *dat*
8 dicunt E *dicant*
— expectata U *ſpectata*
10 etiam E U ξ, χ, ψ *autem*
11 ſapientes E *ſapientis*
14 faciant χ *faciant et*
— ut E ξ *ne*
17 erit ψ *eſt*
21 laudibus E ξ, ψ *laude*
22 ſed χ *et*
23 Num χ *Non*
24 quam E *quem* ξ *quem ſi* χ *quam ſi*
— granaria E U ξ, χ, ψ *gramina*
25 in te E *vitæ*
26 ſatis et E ξ *et*
— et ψ *d.*
— præſidii E ξ, χ, ψ *præſidium*
27 contemni χ, ψ *contemnere*
— poteris E ξ *poteritis*
28 non ξ, χ, ψ *d.*
29 liberalitatem ξ, χ, ψ *libertatem*
— etiam ξ, χ, ψ *eis*
33 amico ξ *animo*
— inopportuna E U ξ, χ, ψ *importuna*
35 nihil E ξ *ea nihil*
131 1 prædiorum pretioſorum E ξ *pretioſarum fructuoſarumque* χ, ψ *prædioſorum fructuoſorum*
2 futuri χ *d.*
3 apertiſſimis ξ *aptiſſimis*
— longi ſumus E *longiſſimus*
— Perfecto E *profecto* ψ *Profecto*
4 uſquam ψ *his quam*

p. l.
131 5 præterea E ξ *præterea eſt*
8 ſumma U ψ *ſententia (χ babet " ſententia" ad oram)*
11 primum E *primo*
12 veſtrum E ξ *d.*
13 beatum E ξ *bonum vel beatum*
20 beatus E ξ *d*
— aliqua parte E *aliquam partem* χ *alia parte*
21 ſed E *ſi*
— ſolet E ξ *poteſt*
— neque E *nec*
24 eſt χ *d.*
28 diuturnitatem E *nec diuturnitatem*
29 nec E *ne*
31 Cum enim ſummum bonum E ξ *d.*
32 infinito χ *in finito*
— voluptatem - - - modico χ *d.*
33 finito E *in finito*
35 ſummo E U ξ, χ, ψ *in ſummo*
— bono E ξ *d.*
132 4 optabiliorem E ξ *optabilem*
— diuturnitas χ *diuturnitatis*
5 et E ξ *verum et*
7 fruitur E ξ *utitur*
8 dolore E ξ *dolere*
— eum χ *enim*
— nihili E U ξ, χ, ψ *nihil*
— ſe, ſi uratur E *ſeſe juraturum* χ, ψ *ſeſe iratum (ſed in* ψ *" iratum" poſtea mutatum eſt in " juratum")*
12 loquare E ξ *loquatur*
13 quoque E ξ *quod eſt* χ, ψ *quod*
— in χ, ψ *et*
15 efficiuntur χ *afficiuntur*
— hæ E *te*
17 iis E *his*
18 externum ξ, χ *extremum*
— et, quod externum U ξ *d.*
— externum χ *extremum*
20 ſapienti χ *ſapienti (fuerat " ſapientiæ")*
22 ipſe E U ξ, χ, ψ *d.*
— Hæc χ *Nec*
23 ſeſe E U ξ *ſe*
— pugnant E ξ *repugnant*
27 uteretur E *uterentur*
29 potionis E ξ *et potionis*
31 quod χ, ψ *quid*
34 æſtimaretis E ξ, χ *exiſtimaretis*
35 ex E U χ, ψ *tam ex*
133 2 iis E *hic*
— dicere χ *d.*
— ſe E ξ *ſe vel*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
133 2 acipenſerem ξ *accipenſerem*
3 bonum ξ, χ *bonum eſt*
5 ſunt E U *ſint* (χ *ita ſe habet ad oram al. manu. Sed in textu deeſt*)
6 eſto E ξ, χ, ψ *iſto*
— conſequatur E U ξ, χ, ψ *modo conſequatur*
7 per me E ξ *firme* U χ, ψ *ferme*
— non E ξ *illa non* U *d.*
8 ſcribit E ξ *ſcripſit*
10 vultis ξ *utilis*
13 alter ξ, χ, ψ *aliter quam*
15 An E *Aut*
— ſeſe E *ſe*
16 ad χ *an*
— veſperam χ *veſperum*
22 dolor χ *color (ab al. manu ad oram)*
23 quem E U ψ *tam*
26 Quis χ *Quid*
— Illum E *eum*
29 ſed et E *ſed*
— ſæpe ξ, ψ *ſæpe et*
31 tantummodo E ξ *tamen modo* χ *tantum*
32 At — afflueret χ *d.* (*ſed habentur ad oram al. manu*)
— vitioſa et E ξ *d.*
35 et E ξ *d.*
134 1 quorum E *quænam* ξ *quæ nam* χ, ψ *Quænam*
4 Quamobrem - - - - dolere E ξ *d.*
6 Philoctetæo E *Phylotetheo*
7 queſtu E ξ, χ *et queſtu*
— gemitu, ξ *queſtu, in*
8 Reſonando E ξ *Reſonantibus*
9 comparet ſe E U ξ, χ, ψ *competentur et*
15 cum et χ *d.*
18 ſuadeas. Potius χ, ψ *ſuadeat potius.*
19 dolore ψ *dolere*
20 Nam E ξ *et jam*
— veſtra E ξ *natura*
— dictata U *dicta*
21 fortitudinis fomentis χ *formidinis: tormentis*
22 dolor ξ *d.*
24 intellige E ξ *intelliges*
26 ſcribebamus E ξ *inſcriberemus*
— veſicæ E *vexicæ* ξ *vexire*
27 eorum χ *d.*
— poſſit E ξ *poſſet*
29 Sed audiamus ξ *Si audeamus*
— Compenſabatur E ξ *Compeſcebatur*
— tamen E. ξ, χ *tum*
— inquit E ξ *d.*
30 capiebam E *cupiebam*

p. l.
134 30 inventorumque E *inventorum quam*
33 Epaminondæ E *Epaminundæ*
— non Leonidæ — Lacedæmonios χ *d.*
35 ſimulque E ξ, χ, ψ *ſimul atque*
— videret; χ *videret non leonide mortem hujus morti antepono: quorum alter cum viciſſet Lacedæmonios: apud ſe*
135 1 primum E ξ *primum ſe*
2 eſſentne fuſi E *ne fuſi eſſent*
3 audiviſſet E *audiſſet*
6 eduxerat E ξ *duxerat*
8 autem E ξ *autem ut plurimum*
9 plerumque E ξ *d.*
10 tamen E ξ *autem*
— ſibi S *ſi morienti*
— morienti E *d.*
11 ſummis ξ *ſuis*
12 ſit ψ *d.*
15 ſi vera - - - hoc eſt E ξ *d.*
16 nec E ξ *ne*
18 te E ξ *d.*
19 perceptarum ξ *preceptarum*
21 ullum E *nullum*
22 deinde ξ *denique*
— ex E U ξ, χ ψ *d.*
24 nihil ψ *nihil nihil*
26 ejus E *ſuis vel ejus*
— reperietis E *repertis*
— Ita E *itque* ξ *Itaque*
— redarguitur U ξ, χ *redarguetur*
— veneuntque E ξ *vincunturque* U *veniuntque*
29 probitatem E ξ *improbitatem*
30 invitatam U ψ *mutuatam*
32 ſint χ *ſunt*
— ſeſe E *ſe*
33 tanta E U ξ, χ, ψ *tanta eſſe*
35 ſumma E ξ, ψ *ſententia*
136 1 a E U ξ, ψ *d.*
2 judico ξ *indicio*
— diſcrepare E U ξ *diſcrepatum*
8 ut non - - - tamen χ *d.*
9 intelligo χ *ut intelligo*
11 omnino E *omnia*
12 Amynomachus E χ *Anthynomachus* ξ *Antiehomatis. anthynomachus* ψ *antinomachus*
13 Timocrates E χ *Thymoerates* ξ *Thymocrathes*
— Hermachi E *Hermacis* χ, ψ *Hermadii*
14 quotannis χ *quod*
— Gamelione E *Gamedipnea* ξ *gamdipnea* χ *gamdipne* ψ *Gandipne*
16 ſunt χ *ſint*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
136 16 colatur E ξ *tollatur*
17 Hæc E ξ *Hoc*
19 eſſe χ, ↓ *d.*
— putare E χ, ↓ *putari*
21 ejuſdemmodi E *ejuſdem imaginis* ξ *ejuſdem miaginis* χ *ejus modo*
23 ſint E *ſunt*
25 coletur E ξ *tolletur* ↓ *coletur ?*
26 vobis E ξ, χ, ↓ *nobis*
— nihil E *nil*
27 erant χ *erat*
33 avia χ, ↓ *anima*
137 1 facetorum E ↓ *facetoſam* χ *faƈtioſam*
3 illius U *illam*
7 ſic E ξ *d.*
— eſt, is tum E U ξ, χ *iſte* ↓ *erit, iſte*
8 beatus eſt E ξ *beatus*
— Jam E ξ *Nam*
11 noſtrane E ξ *noſtra*
15 ſe E ξ *d.*
16 Vide E U ξ, χ, ↓ *Vides*
— Manliana veſtra E U χ, ↓ *Malliana noſtra*
17 aut χ, ↓ *ut*
— imperes E *impetres*
— poſſim E ξ *poſſum*
18 ſi ↓ *ſit*
20 Jucundi E *Jocundi* U *Jocunde* χ, ↓ *Jucunde*
21 Latine E ξ *d.*
— noſtis χ *noviſtis*
24 vobis E ξ *nobis*
25 qualibus E *qualibet*
26 demerſus E ξ *merſus*
— tropæorum ↓ *trophæorum*
28 nec E *neque*
— obruerentur E *abruerentur* U ↓ *obruentur*
30 recordatio - - - perceptarum ξ *d.*
32 e E *d.*
34 Aſſyriæ E ↓ *Syriæ* χ *ſiria*
35 ſe E χ *ſi*
138 2 quæm χ, ↓ *d.*
— fruebatur E U ξ *vita fruebatur*
3 voluptas E ξ *voluptas omnes*
— prima E U *priora* ξ, χ, ↓ *prona*
— avolat E U ξ, χ, ↓ *advolat, ut aiebat*
— ſæpiuſque E ξ *ſæpius*
7 Namque E *Nam quæ*
— pepercere E ξ *repetere* ↓ *repercere*
8 Hic E ξ *et hic*
12 et voluptates E *voluptates*

p. l.
138 14 loquar E ξ *loquor*
15 honeſtatem E *honeſtatemque*
16 orationem U *aut orationem (ab alia manu " aut" additur)*
11 hiſtoriam ↓ *hiſtoria*
19 Luculli ↓ *Lucilli*
21 fueris E *fuerit*
22 ad corpus - - - deſerueris E ξ *d.*
— deſerueris χ *deſueris*
24 Quod ξ *Quia*
— a te ξ, χ, ↓ *late*
26 ſit ↓ *fuit*
— corpore E *corporis*
— quî E ξ, ↓ *quid*
27 plus, quam ego ipſe E U ξ, χ, ↓ *d.*
28 gaudeat? ξ, χ, ↓ *d.*
— Animi E ξ, χ, ↓ *Animo*
30 gratuletur. χ *gratulatur*
31 animo ↓ *animi*
32 corpore E ξ *corporis*
— quid - - - quam corporis E ξ *d.*
35 vos E ξ *d.*
139 1 doloremque E ξ *dolorem quia*
— referetis E ξ *refertis*
5 ſuâ ξ *natura*
6 ut E ξ *d.*
7 quiddam E ξ *quoddam (et χ. ſed al. manu)*
— non ξ *d.*
— partim E ξ *et turtures* U *Turtures et* χ, ↓ *Cicures et*
9 volucrium E U χ, ↓ *volucrum*
10 indicia U *judicia*
— memoriam E ξ *et memoriam*
11 diſciplinam ξ, χ, ↓ *d ſideria videmus.*
14 præcipui E U χ, ↓ *præcipue*
15 ſint χ, ↓ *ſunt*
16 ſuperamur E *ſeparamur*
— ſeſe E *ſe*
17 varieque E ξ *atque*
19 ullo ξ illo
— pecudis U χ, ↓ *pecudum*
22 ſtudiorum χ *d.*
24 tantiſque E ξ *d.*
25 junƈto E *cincto* ξ *viƈto*
— Athone E *Aƈtone* ↓ *Athone*
— terramque ξ *vel terram* χ *terram*
26 quis E ξ *d.*
27 auferre U *aferre* χ, ↓ *afferre*
28 voluiſſe χ *d. (in textu, ſed ſcribitur ad oram)*
30 inſtruƈtum χ *ſtruƈtum*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
139	30	pedibus E *pedibuſque*
	33	mellis cauſa dicemus χ *d.* *(ſed ſupplentur ad oram al. manu)*
	34	altiora E ξ *altera*
140	1	et ea ξ *in te* χ *vitæ*
	—	infinita E ξ *infirmata*
	5	et E *ac*
	6	etiam ξ *etiam in*
	8	videbuntur χ *videbantur (ſed emendatoris manu)*
	10	doctiſſimi E *doctiſſimi viſi* ξ *doctiſſimi viri*
	11	quiddam E ξ *quoddam*
	12	eſſet E *etiam*
	13	eſſet E *eſſe*
	14	dulcedine E *dulce*
	21	Polycletum E *Polycletem*
	—	Zeuxin E *Zeuſim*
	22	proponet ξ *preponet*
	—	quam E ξ *quaſi*
	24	eſt ξ *d.*
	—	longe E ξ *longi*
	28	ſunt E ξ *ſint*
	30	ſunt E *ſine*
	32	Lege ξ *legite lege*
	33	Ageſilai E *Ageſilaſii*
	—	non Themiſtoclis E ξ *aut Themiſtoclis*
	35	lege E ξ *d.*
	—	videbis E ξ *videbitis*
141	1	voluptatum ψ *utilitatum*
	—	elogia E U ξ, χ *eulogia*
	2	velut ψ *velut ore*
141	2	Uno ore E ξ *ore* U χ, ψ *uno*
	3	cui χ, ψ *eum*
	—	gentes E ξ *d.*
	—	fuiſſe E ξ *eſſi*
	4	conſenſiſſe E U *conceſſiſſe*
	—	arbitramur E *arbitrantur*
	9	quanta E *et quanta*
	10	Nec E *Nec etiam* ψ *Non*
	11	commodes E *commendes*
	12	eſt E *d.*
	15	natura E ξ *d.*
	17	plura E ξ *plurima*
	—	bene E ξ *unde*
	20	percontare χ *præcontare*
	21	perfruens χ, ψ *perfluens*
	—	uſurpabas χ *uſurpas*
	23	quod E *quo*
	24	mererere E *mererer* χ *merere*
	27	in E *ut in* ξ, χ, ψ *ut*
	—	deo ξ, χ, ψ *video*
	28	reſponderes E ξ *reſponderes mihi*
	—	ne E ξ *ut*
	33	Philodemum U *Polidenum* χ *polidemum* ψ *Policlemum*
	34	cum E ξ *d.*
	—	homines χ *viros*
	35	Sed χ *et ſi*
142	1	Immo E ξ, ψ *Juro*
	2	lenius U *levius*
	4	Nam ξ *nam ex*
	—	erunt E *erant*
	5	quos E ξ *quas*
	—	inſtructum ξ *inſtitutum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
148 21 aliquid dignum E ξ *d.*
22 quiddam in ſe E ξ *in ſe quoddam*
23 a χ *d.*
24 arbitramur χ, ↓ *arbitrantur*
33 equidem E ξ *quidem*
149 6 Æſtimabile E *Extimabile*
7 appellemus χ, ↓ *appellamus*
8 dignum —— habeat ξ *d.*
— propterea - - - - dignum E *d.*
9 æſtimatione E *exiſtimatione*
10 inæſtimabile E *inextimabile*
— quod E *quid*
11 ita E *iſta*
12 ſunt ξ *ſint pellatque contraria ſint*
13 κατόρθωμα E ξ *catorthoma*
14 deinceps E ξ *deinde*
15 Qua χ, ↓ *quæ*
— item rejectione E *interjectione* ξ *item rejectione et interjectione*
16 ſequitur χ, ↓ *ſequuntur*
18 intelligi E U ξ, χ, ↓ *intelligit*
22 ἔννοιαν E ξ *d.* *(et χ. ſed ſpatium quo ſcribi debeat relinquitur)*
— illi, viditque E *ille vidit quæ*
23 æſtimavit E *exiſtimavit* ξ *exiſtimaverit*
24 primum ξ *prima*
— cognitione E ξ *cogitatione*
27 cum poſitum E ↓ *compoſitum*
— ὁμολογίαν χ *homologiam*
— appellemus ↓ *appellamus*
28 cum E ξ *cur*
— quo χ, ↓ *quo omnia*
30 vi ſua χ *d.* *(ſed emendatur, ſic "i ſua" "ii" vero deeſt)*
33 officia χ *d.* *(ab. al. manu ad oram)*
34 ea ↓ *ut*
150 5 ſe ξ *d.*
6 ne quis E ξ *neve quid*
— ſequi E U χ, ↓ *ſit qui*
7 collineare E U ξ, χ, ↓ *collimare*
8 aliquò E U ξ, χ ↓ *aliquam*
— ſagittam E *ſagiptam (Et ſic in aliis ſcribi MS. obſervavi)*
— bonis χ *bonis ut*
9 collineet E U ξ, χ, ↓ *collimet*
— huic — collineet χ *d.*
10 ejus ξ *ejuſmodi*
— collineet ξ, ↓ *collimet*
11 quo E ξ *quoad*
12 illud χ *illum*
13 feriat E ξ *feriatur*
17 quo ; ſic U χ *quo ſit*
22 ὁρμὴν χ *herme*
150 22 quodvis E ξ *hujuſmodi*
23 et E *d.*
25 actio χ *d.*
26 quidam χ *quidem*
28 Nec E *Hæc*
30 in E ξ *d.*
31 effectio ξ *affectio*
— etiam E ξ *d.*
— his E ξ *d.*
32 quod E ξ *d.*
151 1 κατορθώματα E ξ *d.* *(ſed eſt ſpatium)* χ *cathorthema*
6 accidant E *accidunt*
8 Tenere χ *Tene*
— eas E ξ *d.*
11 conſequentia E ξ *ſubſequentia*
12 diu E *divi*
13 τέλος ξ *thelos* χ *telos*
— Græcus dicat E ξ *Græci dicunt*
14 etiam E ξ *enim*
15 ergo E U ξ, χ, ↓ *enim*
16 neceſſario — vivere ξ *d.*
19 id eſt χ *id eſt (al. manu inter lineas)*
21 verbis, graviſſimiſque χ *verbis graviſſimiſque (ab al. manu ad oram)*
22 conſectaria χ, ↓ *conſectari*
25 omne laudabile eſt E ↓ *omne laudabile eſſe*
— quod - - - eſt χ *quod — eſt (ab al. manu ad oram)*
28 vides E ξ *d.* χ *inde*
30 laudabile ſit E, U ξ, χ *honeſtum ſit*
— honeſtum E U ξ, χ *laudabile*
— laudabile ↓ *laudandum*
34 Ita E *id*
152 2 de beata E ξ *beata*
— quo E U, ξ, χ, ↓ *qua*
— gloriatione E ξ *gloriatio eſt*
3 quidem E ξ *quid*
4 niſi honeſtæ U ↓ *inhoneſtæ*
— vitæ ξ, ↓ *vitæ jure,*
6 ob E ξ, χ, ↓ *ad*
7 dici jure E ξ *vivere dici*
— idem E ξ *ita*
— dicitur E ξ *dicetur*
8 Ita E ξ *idem*
10 quem unquam E ξ *quenquam* χ *quem unquam*
14 eſſe E ξ *d.*
— decernit χ *decreverit*
15 approbato E ξ *probato*
17 poſſint χ *poſſunt*
— nihilo ξ *nullo*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
152 18 eſt ξ, χ *d.*
— eſſe E *d.*
20 infra ξ *intra*
21 volumus χ *voluimus*
22 et actæ E ξ *actæ*
— conſequenti E ξ *ſequenti*
23 ſolum E ξ *ſummum*
25 vero ignoro E ξ *invenio*
31 ſummis E ξ *primis*
33 ſinguli ξ, ψ *ſingulis (et χ ab al. manu. ſed fuerat "ſingulas" et "ſingulas" fuerat "ſinguli")*
153 1 ſunt χ *d.*
— perabſurdi ξ *abſurdi*
4 quidam E *quid*
10 tollatur E *tollatur enim demum* ξ *Tolletur enim demum* χ, ψ *tollatur demum*
— quæratur χ, ψ *quæritur*
13 eveniant χ *eveniunt (prima manu: ſed jam" "eveniant")*
14 ſi quæ χ, ψ *ſi quæ etiam*
17 ἐπιγεννηματικὸν χ *epigematicon (al. manu emendatur "epigenematicon")*
18 adprimo U ξ *apprime* χ *ad prime*
— rectiſſime χ *rectiſſime rectiſſime*
21 eſſe E ξ *d.*
22 violare E *violari*
23 effectu χ *effecto* ψ *affecto*
24 etiam χ *et*
26 recta E U ξ, χ *recte*
28 in E ξ *d.*
32 ὠφέλημα χ *ophelem*
154 2 bonorum E ξ *bonum, ejus* χ, ψ *bonum*
4 tum E ξ *tamen*
7 comparando E ξ *apparando*
— ſua ξ *ſuæ*
— et ſentimus E ξ *conſentimus*
8 etſi E ξ *ſi*
10 quidem plurimi æſtimandum E *quod plurimum exiſtimandum* ξ *quod plurimum eſt exiſtimandum*
11 ſed χ *ſi*
— æſtimatio E ξ *exiſtimatio*
12 cum ξ *cum exilis*
— æſtimatio — malis; ξ *d.*
— æſtimatio E *exiſtimatio*
— ἀξία E *ἀνξία*
14 æſtimatio E *extimatio*
19 conveniet E ξ *convenit*
20 Sit χ *Sic*

p. l.
154 22 vi E *in*
— naturali χ *d.*
— omneſque - - - - plures E ξ *d.*
24 quamque ξ *quamquam*
25 geſtientis E *geſtiens*
27 his χ *is*
28 vacabit χ *vocabit*
29 autem χ *autem id*
— id ξ *d.*
33 tuenda E ξ *intuenda*
35 et ξ *d.*
— perexpedita E ξ *expedita*
155 1 tam ardenti, χ *aut arrenti:*
2 quam U *quanquam*
5 ſcire E *ſcite*
6 quî E ξ, χ, ψ *quomodo*
7 verſentur E U χ *verſantur*
8 obduruit χ, ψ *obduravit*
9 cognitu E U ξ, ψ *cognitione* ψ *cognitis*
10 et E *aut*
— quis ξ *pro* χ *qui*
16 turpitudine E *turpitudine etiam*
17 quem E *qui*
19 poterit U χ, ψ *poterat*
20 ſtatuerimus E ψ *ſtatueremus*
27 id eſſe — ſit ψ *d.*
28 quæ χ *quod*
— comparentur E *comperentur*
30 fugienda E ξ, χ, ψ *fugiendam*
31 eveniant E ξ *eveniunt*
33 incommodum ψ *incommoditatem*
35 κακίας E ξ *d. (cum ſpatio)*
156 1 Næ E U ξ, χ, ψ *Hæc*
4 noſtris χ *noſtris (ab al. manu ad oram.)*
— iſta maxime U χ *iſtam* ψ *iſtam maxime*
6 quavis ξ, χ *quamvis*
7 tamen E U χ, ψ *enim*
— ipſique U χ ψ *ipſi qui*
11 memoriæ χ *memoria*
13 conſuetudinem E *conſervationem*
16 κακίαν E ξ *d. (cum ſpatio)*
17 conſuetudo - - - - vitium U *d.*
— Nunc E ξ, χ, ψ *hoc*
21 non E *nos*
22 Carneades E *Carneade*
24 deſtitit E ξ, χ *deſiſtit*
27 eorum χ *horum*
28 diffidere χ *diffidere (ab al. manu ad oram)*
29 inter E U ξ, χ, ψ *habere*

p. l.
156 19 eſſe aio E *omnino eſſe* U ξ, χ, ↓ *omnino*
31 beate E ξ *bene*
32 quod E ξ *qui*
— æſtimatione E ξ, χ *exiſtimatione* U *exiſtimacioni*
— complecti E ξ, χ *compleri*
34 illorum ratione E ξ *illa ratio eſt* U *illa racio eſt* χ, ↓ *illa ratio eorum*
157 4 patiuntur E *potiantur* ξ *ponantur* χ *patiantur*
— leviore E U *leviori*
7 Ne E ξ *Nec*
11 æſtimantur E U ξ *exiſtimantur*
13 ne E ξ *nec* (*et* χ *al. manu. ſed fuerat op: nor* " *ne*")
14 naturæ χ *vere*
15 æſtimandam E *extimandam* U *exiſtimandam*
16 pertinet E *pertinent*
17 ſi E U ξ, χ, ↓ *ſi valere*
— expetendum E U ξ, ↓ *magis expetendum* χ *magis*
— et valere - - - - expetendum ſit E U ξ, χ, ↓ *d.*
19 utrumque ſit E *utrumque ſic*
20 ſapere χ *ſæpe*
— ſeparatum ↓ *ſeparatim*
— valetudinem χ *valetudine*
21 dignam judicamus χ *dignam videamur* (*ſed primo fuerat* " *digna*")
22 iidem E *id eſt*
25 eadem ↓ *d.*
29 muriæ E U ξ, χ *maris*
31 in Indiam E ξ *individua* χ *invidiam*
32 ſitarum E ξ, χ, ↓ *harum* U *earum*
35 *συγγενείας* E ξ *d.* (*cum ſpatio*)
158 1 quæcunque E *quæque*
2 *κατορθώσιν* E ξ *d.* (*cum ſpatio*)
— *κατόρθωμα* E ξ *d.*
3 convenientia E ξ *inconvenientia*
4 creſcendo ξ, χ, ↓ *creſcendi*
9 quam ſi E ξ *quam ſit*
11 ſic ↓ *n*
12 nec χ *ne*
13 longinquiora E ξ, ↓ *longiora*
— anteponentur χ, ↓ *anteponerentur*
15 ſit E *d.*
17 judicari E ξ *vindicari*
— videantur E *videatur*
18 iidem E U *idem*
20 æſtimari E *exiſtimari*
24 etiam E *eſſe*

p. l.
158 27 non χ, ↓ *d.*
28 quam E *qua*
— quam ſi ξ *quaſi*
— tum ξ, χ, ↓ *cum*
— eſſent E ξ *eſſet*
30 ita E U ξ, χ *item*
34 quidem E ξ *quod diſputandum eſt*
— eſt E ξ *d.*
35 attamen E ξ *et tamen* χ *ſed tamen*
159 2 cenſet E ξ, χ, ↓ *cenſeat*
— non ξ, ↓ *d.*
— ut E ξ, ↓ *ne*
3 ea E ξ, χ, ↓ *in ea*
5 continere autem non poteſt E ξ *d.*
7 at E ξ, χ *aut*
— ſequi E ξ, χ *ſequitur*
8 eſſe E ξ *d.*
— nec ab ulla re E ξ *neque ambulare*
— non ſit E ξ *non fit*
9 ob eamque - - - - contineri poteſt E ξ *d.*
10 cognitiones U *cogitaciones* χ, ↓ *cogitationes*
11 appetitionem χ *ad petitiones* ↓ *ad appetitiones*
14 hæc E *hæ*
— commentationis E χ, ↓ *commendationis*
17 hæc E ξ *d.*
20 inveniretur E ξ *invenitur*
22 oporteret E ξ *oportet*
24 inter χ *d.*
— et E ξ *d.* U χ *ut*
25 miſereve E ξ *miſereque*
— quo E ξ, χ, ↓ *quod*
— different ξ, χ *differrent*
27 neutrum E ξ *neutra*
28 Quæ E U ξ, χ, ↓ *Quæque*
— æſtimanda E *exiſtimanda*
30 in gloria, divitiis, ſimilibus rebus ξ, ↓ *gloriæ divitiarum ſimilium rerum alia autem* χ *gloriæ: ut divitiarum ſimilium rerum*
33 rejicerentur χ *reverterentur*
35 eſſe E ξ *eſt*
160 1 nominavit E *nominant*
7 id E ξ, χ *idem*
— *προηγμένον* E *progeniem*
8 ordo ↓ *modo*
9 regium χ *regulum*
10 primario ↓ *primiore*
11 nominentur E *nominetur*
12 vel promota E ξ *ut promota*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
160 13 et E ξ *vel*
16 hoc, quod χ *Hoc quidem*
17 præpoſitum E ξ, χ *propoſitum*
— præcipuum E *præcipua*
18 Quod ξ *tum*
— illi χ *d.*
19 ἀδιάφορον E ξ *d. (cum ſpatio)*
21 quod aut E *quod autem*
22 id E *d.*
23 hoc poſito E U ξ, χ *hæc poſita*
— præpoſita χ *propoſita*
25 perſpici E ξ *perfici*
27 rectus ξ, χ *recte*
28 quiddam E ξ *quoddam*
— contra ψ *qui contra*
29 præpoſitio E ξ, χ *præpoſitione*
32 ſint E ξ *ſit*
— ad ξ *ad aliud*
33 jam U ψ *nam*
34 quod ξ *quid*
— uno E U ξ, χ, ψ *d.*
161 3 ſapientiam χ *ſapientem*
4 ex E U ξ, χ, ψ *cum*
5 ideo ξ, χ *id*
7 præpoſita E *propoſita*
8 ob ξ, χ, ψ *d.*
9 quidam χ *quidem*
11 dicuntur E ξ, χ *dicentur*
13 εὐδοξίαν E ξ *hedonem (cum ſpatio)*
15 digitum E *dignum*
— ejus E χ, ψ *in*
18 præpoſitam U ξ *propoſitam*
20 a propinquis E χ *propinquis*
28 ergo - - - poſſit E ξ *d.*
32 Quoniamque E ξ *Quoniam* χ *quoniam eſt*
33 virtutibus E ξ *virtute*
— eſt E *et*
— quiddam ψ *d.*
34 uſui E *uſu*
— ejus χ *hujus*
162 2 nec E *neque*
4 etiam E ξ *d.*
6 nunquam χ *nihil*
7 Quod ξ *quod quoniam*
— concluſione E ξ *cognitione*
10 juſte E ξ *juſtum*
11 addito χ *audito*
14 aliud χ *aliquid*
— aut E ξ *ut*
15 communi E U ψ *omni*
— quoniam ψ *quem*

p. l.
162 16 diligunt E U ξ, χ *diligant*
17 rejecturumque χ *rejecturum quæ*
21 et ψ *eſt*
22 e E *et*
— et in vita χ *et in vita (ab al. manu ad oram)*
24 quo ξ *qua*
— aut E ξ *d.*
— plura E ξ *multa*
— aut E ξ *ut*
25 ſapientis E U *ſapientes*
29 naturæ E *natura*
30 eſtque E *etque* ξ *et que*
— materia E ξ *in materia*
32 neque χ *nec*
— iis E ξ *in his*
33 in vita, neque iis E *nec his* ξ *neque iis* χ *in vita nec his*
— ſunt E *ſint*
— oppetenda E ξ *appetenda*
34 deſciſcere ξ *diſciſcere* χ *deficere*
— a E ξ *d.*
163 2 a χ *d.*
— uſus ſit E U ξ, χ, ψ *juſſerit*
5 eſſe ξ *eſt*
11 ut χ *aut*
— profectam E ξ, χ, ψ *perfectam*
— communem χ *omnem*
12 perſequimur E ξ *perſequitur*
— intelligi E ξ *ut intelligi*
14 a natura E ξ *naturam*
— vero E ξ *enim*
15 poſſint E U ψ *poſſent*
— et procreari E ξ *procreari*
16 inſpici E ξ *reſpici*
17 et in E *et*
18 ut E U ξ. χ *d.*
21 Ex E *Et* ξ *et*
24 ſibi ξ *d.*
26 at χ *ut*
27 enat χ *enante*
— qui, quod E ξ, χ *quod* ψ *quique*
28 cuſtodiat E *cuſtodit*
— pinnoteres E ξ *pynochteres* χ *pinotheres*
164 1 conſequi E U ξ, χ, ψ *conſequitur*
4 omnium E ξ, χ *hominum*
9 Quoniamque χ Quoniamque *(emendatoris manu. Sed ad oram al. manu eaque antiquiori ſcribitur "quanquam")*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
164 15 in ξ *in ſumma*
25 et de E ξ *et*
26 incitantur E *incitatur*
27 cum E *eum*
— cumque E *eumque*
28 volumus χ *voluimus*
30 nos χ *nos nos*
— ſimus χ *ſumus*
31 cari ξ *cura*
— ſimus ξ, χ *ſumus*
32 utimur χ *d.*
— didicimus E ξ *dicimus*
34 conſociati E ξ *ſociati*
35 ullus ψ *d.*
— bonitati E ξ *bonitatis*
165 1 quo modo E U ξ, ψ *quod*
— hominum ξ *omnium*
— juris χ *viris*
— eſſe juris ψ *d.*
2 eſſe χ, ψ *eſſet*
— Chryſippus ξ *Criſippus*
6 ei E U ξ, χ *d.*
10 adverſatur jus E ξ *adverſaturus*
11 cujuſque E ξ *cuique*
14 ut ξ *d.*
18 quis E ξ *quid*
20 vero E ξ, χ, ψ *ergo*
22 appellant ξ *dicunt et appellant*
— voluerunt E ξ *voluerunt paria noluerunt*
23 Nec E *neque*
24 eſſe E ξ *d.*
26 paria noluerunt χ *d.*
27 ſint F *ſunt*
28 aut E ξ, χ *et*
31 cenſent E ξ *d.*
— ſit ξ *ſi*
166 3 Eædem U *eadem*
— utilitates E U ξ, χ, ψ *voluptates*
4 eas χ *d.*
— juſtitia ψ *juſtitiæ*
— amicitia ξ, ψ *amicitiæ*

p. l.
166 5 ipſæ χ *ipſe*
6 naturâ χ, ψ *naturam*
8 eſt χ *d.*
— aut χ *et*
10 ſejungi E U ξ *ſejungere* χ *ſe jungere*
15 etiam E *eſſe*
17 eaque E ξ *ea quoque*
— quæ U χ *d.*
18 poſſimus U *poſſumus*
19 arbitrabantur E U *arbitrabamur* ξ, ψ *arbitramur*
21 his χ *d.*
— hæc, χ *hec*
23 victurus χ *victus*
25 de E, ξ, χ *et de*
— de ξ, χ *d.*
27 Quæque E *quoque*
29 hæc E U *Nec* ξ, χ *nec*
— habeant χ *habent*
30 videre E *vim videre*
167 1 eſſe E ξ *d.*
— provectum E *profectum*
3 quem ξ, ψ *quæ*
5 compoſitum E *compoſitam*
6 compactum E *compactam*
— coagmentatum E *coagmentatam* U χ, *coaugmentatum*
— inveniri E ξ *intueri*
8 ex E, ξ, χ, ψ *videlicet*
9 labent χ *habent*
— quod χ *quo*
12 eſt χ *eſſe*
13 omnia E ξ *d.*
19 nulla E ξ *d.* ψ *ulla*
21 etiam χ *et*
23 neque E U *nec*
24 injici E *vinci*
25 neque E χ *nec*
30 ut neque χ *neque (ſed primo fuerat "nec"*
— ſint χ *ſunt*

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM, LIBER QUARTUS.

Edit. Olivet.

p. l.
168 5 iſta E *iſtan*
10 eſt χ *eſſe*
11 Tum ξ *tum* χ, ψ *Te ne*
— ille, Ain' E ξ, χ, ψ *illam*
14 melior E ξ *meliores*
— obtines E ξ *obtineas*
15 aliis E ξ *his*
16 poſſit ψ *poterit*
17 ſoleo E U ξ, χ, ψ *ſolere*
18 impedior E *impediar*
21 rebus ipſis ξ *res ipſas*
22 Eaſdemne χ *Eas*
26 equidem E ξ *quidem*
27 iſto E U ξ, χ, ψ *iſtud*
169 1 loco E U ξ, χ, ψ *quo loco*
— niſi E U ξ *quidque*
— iniquum ξ *d.*
— reſponde χ *reſpondere*
2 erat χ *erit*
9 quid χ *d.*
10 mutandum χ *imitandum*
— a te ξ, χ, ψ *ante*
11 te E *me*
— veſtra E ξ *noſtra*
15 tantum ξ *tamen*
17 etiam E *potius etiam*
19 congregationem E ξ *congregationes*
— ſocietatem E ξ *ſocietates*
— communitatemque E ξ *communitateſque*
20 eaque ψ *ea quæ*
23 conformari E U ψ *confirmari*
24 hujus χ *d.*
— qui E *quid* ξ *Quid*
27 appellaturi E ξ *appellari*
— videmur ξ *videntur*
— πολιτικοὶ E ξ *d. (cum ſpatio)*
28 eſſe χ *d.*

MSS. E U ξ, χ 2 ψ

p. l.
169 33 dixerunt E ξ *differunt*
— cum E ξ *tum*
— veſtri E ξ *noſtri*
34 illorum E ξ *d.*
170 4 * * * E U *d. (nec alia defectus nota)*
— ſpinas E χ, ψ *ſpinis*
7 quæ cohortationes E ξ *d.*
9 eſt E *d.*
10 temporibuſque χ *temporibus*
11 adjunctis χ *adjuncti*
12 exercebantur E ξ *exercitabuntur*
14 genus E *et genus*
17 Itaque E ξ *ita*
21 Circeis E *Circulis* ξ *circulis* χ *cercelis* ψ *Circelis*
22 citius ψ *potius*
24 a te E *d.* ξ *a*
25 iſta χ *d.*
26 volunt χ *nolunt*
32 Sequitur ξ *ſed ſequitur*
171 2 et quidem E ξ *etiam*
— ex E ξ *in*
3 differendum ψ *diffiniendum (ad oram al. manu "differendum")*
5 res E *tres*
7 devenerunt E U ξ, χ, ψ *venerunt*
9 in E *d.*
10 eſt χ *d.*
11 concludentium E ξ *concludendum*
12 cum E *d.*
14 rationis U *rationibus*
15 ne ξ, χ, ψ *d.*
16 et inventa E U ξ, χ, ψ *inventa ſunt*
17 maxime E ξ *d.*
— elaboratum E ξ *laboratum*
19 quædam ξ *d.*
23 ne E ξ *non*

p. l.
171 23 quidem ξ *d.*
26 efficit E ξ *effecit*
28 quidque E ξ *quicquid* χ *quicque*
— poſitum ſit χ *oppoſitum*
30 etſi E ξ *ſi*
— dicendi ξ *d.*
172 3 videant χ *videantur*
7 conſilium E *concilium*
— voluntas χ *voluptas*
9 e E *et*
11 vacui χ *vacui a*
13 et deos E ξ, χ *cum deos*
15 videretur χ *videtur*
— ratio χ *ratione*
16 animis E ξ *cauſis*
17 id E ξ *d.*
20 copiam apud hos E χ, ψ *apud eos copiam*
22 omnium χ *omni*
23 de E ξ *ex*
24 e E *de*
25 cauſæ E ξ *cauſis*
— cur quidque E ξ *curque*
26 quæque E *quoque*
— certiſſima χ *certiſſima et*
28 equidem E ξ *ego*
— cauſa E χ *cauſam*
— videtur χ *videtur (ab. al. manu ad oram)*
30 Epicurum E U ξ, χ, ψ *Epicureorum*
31 mutat ξ *mutavit*
— plura E ξ *plurima*
32 de plurimis U *plurimis* χ, ψ *e plurimis*
— item ξ *idem*
173 1 continet E ξ *continere*
— ecquid E U ξ, χ, ψ *quid*
2 diſſentiret E *diſſentirent*
3 explicatus E U ψ *explicatum*
— potuerimus E ξ *poterimus*
7 planiſſime χ *pleniſſime*
8 eſſe χ *d.*
— dixiſſent E ξ, χ *dixiſſet*
12 ſi E U ξ, χ, ψ *d.*
13 ſervantem χ *ſervante*
15 contingit χ *contingitque* χ *contigit*
— ſoli χ *tolum*
16 cadere χ *d.*
19 et E *d.*
20 finitur ξ, χ, ψ *fruitur*
21 neque ſunt E ξ *neque*

p. l.
173 22 tertia E χ, ψ *certa*
25 eſt χ *d.*
26 naturæ χ *natura*
— tu χ *d.*
28 ſit χ *d.*
29 conſervetur χ *ſervetur*
— aiunt E *autem*
— requiſitas U χ, ψ *exquiſitas*
30 adjuvarent E *adjuvaret*
32 animum ξ, χ, ψ *animam*
33 et E *et in*
— utrumque ξ, χ, ψ *unumquodque*
35 dicebant E ξ *dixerunt*
— et χ, ψ *d.*
174 3 eſſet χ *eſſet ante*
6 collocata E ξ *collecta*
10 a E χ, ψ *d.*
12 eſt E ξ *eſſet*
21 profectæ E *perfectæ* ξ *perfecte*
— occultiorum E ξ *occultarum* χ *occultorum*
22 menti E ξ *d.*
23 explicandæ ξ, χ *explicandi*
24 pudoris ac χ *d.*
25 ſocietatum E ψ *ſocietatem*
26 quas E *qua*
— ne quid E ξ, χ *ut nequid* ψ *ut ne quid*
30 eorum E *illorum* χ *illorum eorum*
32 ab hac E ξ *d.*
33 probatum. ξ, χ, ψ *prolatum*
34 dixerint ? an quod χ *dixerit. Ad quidem*
— ſibi E *ſi*
35 in χ *cum (ſed al. manu inter lineas "al. in")*
175 1 is χ *id*
2 debere χ *deberi*
— quod E *quo*
6 eiſdem χ *eiſque*
8 Stoici χ *d.*
9 Neque enim E U ξ, ψ *Namque* χ *Neque*
— deſciſcendi E *deſciſcendi diſſentiendique* U [illegible]*entiendi* ξ *diſciſcendi diſcentiendique*
16 dicere E ξ, χ, ψ *dicerent*
— iiſque E *hisque*
19 et — experenda χ *d.*
20 de E ξ, χ, ψ *d.*
25 debilitates repellant E ξ *debilitateſque deficiant*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
175 29 et ♆ *d.*
30 omniaque ξ *omnia*
— eoſque ξ *eos*
31 plene E *plane*
35 beatius E ξ, χ *beatus*
176 1 habere E ξ *d.*
4 profiteretur E ξ *profitetur* χ *profite-retur (ab al. manu ad oram)*
8 Patronuſne ♆ *Patronuſve*
— malum, exilium χ *inaexilium*
10 ſugienda E U ξ, χ, ♆ *ſacienda*
11 murumque E *et murum*
12 trajeciſſet E *transjeciſſet*
14 Quod E U ξ, χ, ♆ *Quod de*
15 in ſapiente E U ξ, χ *ſapiente*
— vere E ξ *d.*
17 libellis E ξ *bello* χ, ♆ *libello*
— quod χ *quid*
— illi verbis ſuis E ξ *in illis ſuis verbis*
18 novetur U ξ, χ, ♆ *movetur*
20 dicas E ξ *dicatis*
21 anne χ *ante ne*
— tribuat E ξ *tribuatur*
23 et χ *d.*
25 debebat E *debeat*
26 quantumque χ *quantum*
27 alieni E ξ, χ, ♆ *alicui*
— perferendi χ *perferenda*
30 ut χ *d.*
— a te E ξ *ad ea*
32 vobis E ξ *nobis*
— vobis cum χ *nobiſcum*
33 his χ *hic*
177 4 occurrent E ξ *corruerent* χ *occur-rerent*
7 qui E ξ *quid*
— ſimus ξ *ſumus*
8 Sumus ξ *Simus*
— igitur ξ *igitur omnes*
10 appetitio ♆ *petitio*
12 ſunt U *ſint*
13 ſecundum E *qui ſecundum*
— his E *jus*
— videtur E *videatur*
14 plurimis ξ, χ *pluribus*
15 brevius ξ *brevius, qui*
— his ξ, χ *vis*
— videtur ξ, χ *videatur*
18 iiſdem E ξ *iſtis*
19 naturæ E ξ *ex natura*
21 deſerueritis, omniaque E ξ *deſerens omnia, etiam*

p. l.
177 21 cum χ *d.*
— naturam χ *d.*
24 ſint χ *ſunt*
25 hominis ♆ *hominis (ab al. manu ad oram)*
26 licet U ξ, χ, ♆ *liceat*
— enim ♆ *autem*
28 veſter E U ξ, χ *noſter*
32 ſunt E U ξ *ſint*
— et E ξ *vel*
35 ſint E *ſunt*
178 2 earum E ξ *eorum*
3 re χ *re (ab al. manu ad oram)*
4 cujuſque E ξ *cujuſcunque*
6 id χ *d.*
— ut ξ, χ, ♆ *d.*
7 uti E U ξ, ♆ *ut*
— eſſe E ξ *eſſet* ♆ *d.*
11 id ne E ξ *nec* χ *id nec*
12 quale E ξ *quare*
— non E ξ *nihil*
— repugnet E ξ *impugnet*
18 conſequitur ξ *ſequitur*
19 ſole χ *ſolo*
— a χ *ad*
23 id E ξ *d.*
25 quia U *quod*
— aliquod ♆ *aliquam*
— jucundum ξ, χ *jocundam*
— acceſſio E U ξ, χ, ♆ *acceſſionem*
26 ſin E U ξ, χ *d.*
32 adjecta U *abjecta*
35 laboret E *labores*
— At E *aut*
— et E *ut*
179 3 ac E *etiam* U χ *et*
5 excitaret E *excitares*
10 quæ poſita eſt E ξ *quæſita*
12 hæc E *d.* ξ *tamen*
16 omnium eſt aliqua E ξ *eſt autem om-nium*
— aliqua ξ *d.*
— tum E *tunc*
18 ſit χ *d.*
19 Quid χ *Quod*
20 nulla E U ξ, ♆ *multa*
24 aut χ *d.*
26 natura U χ *naturæ*
28 modo ξ, χ *d.*
31 etiam E *autem*
— conſtatque E *conſtantque*
32 conſervabitur E *conſervabimur*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
179 32 ſit E *ſit*
— naturarum χ, ψ *naturale*
— optimum ξ, χ, ψ *ultimum*
180 5 reliquaſque χ *reliquas*
8 quod eſt E ξ *quod*
9 appetendarum E χ, ψ *appetendum*
11 primo E ξ, χ *principio*
— idque E *id*
16 munus E *minus*
17 Si E U ξ, χ, ψ *Sed*
— quidem E U ξ, χ, ψ *quod*
18 motum E ξ *modum*
— huic χ, ψ *hunc*
19 etiam E ξ *eſt* χ, ψ *enim*
20 eſt E *d.*
24 omne E ψ *eſſe*
28 animali E *inanimali*
30 non inane E ξ, χ, ψ *nominare*
35 relinquerent E ξ *reliquerunt*
181 2 at E *aut*
8 qui χ *ſequi*
9 perſtringitis χ *praeſtringitis (et ad oram hæc vocis explicatio, "Preſtringere eſt non valde ſtringere et claudere")*
13 videmini E ξ *videndum*
14 iter E U ξ, χ, ψ *inter*
17 perduxit ξ, χ *perduxerit*
— ita χ *ita eſt*
18 ne E ξ, χ *non*
20 reliquit E U ξ *relinquit* χ *reliquis*
21 omnibus χ *d.*
27 illam E ξ *non modo illam*
— ſed ψ *et*
— tuetur E ξ *d.*
30 præpoſita ξ *propoſita*
31 eorum χ *d.*
32 poſſimus χ *poſſumus*
182 2 alia appetamus χ *alia appetamus (ab al. manu ad oram)*
4 jam E U ψ *nam*
7 rejiciet E ψ *reficiet*
8 ea ξ, χ, ψ *nes*
9 oblivi ceremurque E *oblivisceremurque ipſi*
10 non ξ, χ *d.*
11 aberrabimus U *aberravimus*
12 capienda E ξ *cupienda*
16 contra E ξ *quod contra*
— ac dic tis E ξ *accediтis*
17 ſunt χ, ψ *ſint*
— prima E χ *principia*
— ut χ *d.*

p. l.
182 17 ſummam ξ, χ *ſummum*
19 vobis E U *nobis*
— quandam E ξ *aliquam*
23 quid ξ *quod*
24 intelligetur E ξ, χ *intelligitur*
25 ne qua E U χ *eque*
— negligatur E *ne gingatur*
26 iſta ξ *d.*
30 ac E *et*
32 aſpexiſſent ξ *aſpexiſſent, et*
— præter ψ *propter*
33 abjecerunt χ *objecerunt*
34 permanaret E U ξ *permaneret* χ *permanet*
183 7 non E ξ *d.*
10 aliquod ξ *aliquid*
18 quod χ *quidem*
15 eſſe ψ *d.*
17 ſunt χ *d.*
18 comminiſcebatur χ *commiſcebat*
— ponunt ψ *ponunt.*
20 ſit E *ſit*
— ea quidquam E *quicquam eam*
23 Atque ψ *At quæ*
25 aut E ξ *tu* χ *ut*
30 veſtram E ξ *noſtram*
31 honeſtum ξ, χ, ψ *bonum*
34 informari χ *infirmari*
— quidpiam E U χ, ψ *quicquam*
35 quod ψ *d.*
184 3 progredientem ξ *tranſgredientem*
— ubi E ξ *ut*
4 non ſtantem E ξ *monſtrantem*
— ſtantem χ *d.*
6 uti χ, ψ *ut*
9 rurſum E ψ *rurſus*
10 eſſe E *eſt* χ *d.*
13 legenda χ *delegenda*
16 ſit χ *ſit (al. manu ad oram)*
18 Sit ψ *Sed*
22 principium E *officium*
23 quæretis χ *queritis* ψ *quæritis*
— ii, qui E *hi* ξ *ii*
24 ſe χ *d.*
25 qui ξ, χ, ψ *d.*
— revertemini ξ, ψ *revertimini*
27 gerendæ ξ *agendæ*
28 ut E ξ *d.*
32 ne E ξ *nec*
185 1 Quid E *Quod*
2 quod χ *quidem*
3 principium E ξ *principia*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
185 8 quo E *a quo*
9 autem omne E *autem*
12 Si E ξ *ſic*
— eſt E ξ *et*
— omne laudabile ξ *d* χ, ψ *omne*
13 eſt E *d.* χ *eſt (ſed al. manu inter lineas)*
17 ita E ξ *d.*
21 Jam aut E *Jam ut a*
22 modo ξ *d.*
25 in χ, ψ *d.*
26 vitioſius E ξ *melius*
— quod optabile ξ *d.*
29 id E ξ *d.*
30 hebes E U ξ. χ, ψ *habes*
— illorum ξ, χ, ψ *illorum ſcilicet nominum*
31 quod E U ξ, χ *quæ*
186 4 tibi E ξ *d.*
9 concedantur E *contendantur*
— juvent χ *adjuvent (ſed prima ſyllaba recentiori manu oblinitur)*
10 concluſionibus E ξ *conſtructionibus*
13 te E ξ, χ, ψ *tu*
— delectant ξ, χ, ψ *delectari*
14 decedere E ξ *dicere*
15 avent E U χ *habent*
16 dolere U ξ, χ, ψ *dolorem*
— difficile E U ξ, χ, ψ *difficilem*
20 quam E *quem*
24 fore E *fere*
25 utrum E *verum*
— paginas χ *pugnas*
26 a χ *apud*
28 tamen E *tantum*
31 in E ξ *d.*
— præſtantia E ξ *præſtantiam*
— his E *hic*
— conſequentia χ *conſequentiam*
187 2 e E ξ, χ, ψ *d.*
— poſſint E ξ *poſſunt*
3 ſequantur χ *ſequuntur*
— falſa — ſequantur ψ *d.*
4 ipſam E ξ *d.*
— ſequantur χ *ſequuntur*
8 tolluntur χ *tollantur*
— igitur ? ψ *Igitur*
— beatos eſſe E ξ *beatos*
12 rerum χ *rerum (recentiori manu eſt inter lineas)*
— clamat E χ, ψ *clamabit*
13 ut E ξ *d.*
14 intereſſet E ξ *intereſſe*

p. l.
187 15 Pœnulus E ξ, ψ *Zenulus*
— Citiæos E ξ *d.* U χ *Cicius* ψ *citius*
— clientes U *clientis*
16 e Phœnicia E *apoteia* U χ, ψ *a poetica* ξ *apoteta*
— cauſam non χ *d.*
17 verſare χ *d.*
19 faterique — beato χ *d.*
20 ſumme E ξ, ψ *ſummo*
21 audet E *audeat*
— accommodata E *accommoda* U ξ, χ, ψ *commoda*
23 Huic E *hujus*
25 propterea ψ *preterea*
26 alia pauciores E ξ *aut pauciores*
28 geſſiſſent E ξ *egiſſent*
30 ſentiebat E ξ *ſentiebant*
31 æſtimanda E *extimanda*
32 ea χ *d.*
34 æſtimaviſſet E *extimaſſet*
188 2 quæ E ξ *quid*
3 deſideret E χ *deſideraret*
9 peccatur E ξ *paratur*
— illi E *illis*
14 ſunt E ξ, ψ *ſint*
— æſtimatione - - - - naturam ſint E ξ *d.*
— quoque χ *quaque*
15 naturam ψ *d.*
16 ſeſe ξ, χ, ψ *ſeſe ejus*
17 partim habere quæ ξ *partimque* χ, ψ *partim quæ*
19 ea χ *et*
22 commodorum E ξ *incommodorum*
— plus ξ *d.*
26 utrum E *utrumque*
27 tamen ψ *d.*
31 virtutibus iis E ξ *a virtutibus his*
— obteri E U ξ, χ, ψ *optari*
32 facilia E ξ *facile* χ, ψ *faciles*
— illa ξ, χ, ψ *illas*
— contemnenda ξ, χ, ψ *contemnendas*
— eſſet χ *d.*
33 judicaremus χ *indicaremus*
— partem E ξ *partem aliquam*
34 maximam χ *maximum*
— poſitam aut E ξ *d.* U χ *poſitam*
— ad ſummum χ *aſſumam* ψ *ad ſummam*
189 8 aliter ξ, χ, ψ *aliter tu*
10 eſt E ξ *d.*
12 eum U ξ, χ, ψ *eum et*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
189 13 concinebat E U ξ, χ, ψ *conveniebat*
16 ita E *illa*
19 qui E *quid*
22 probabantur E U ξ, χ, ψ *probantur*
27 Nobis χ *et a nobis*
29 et E U ξ *d.*
30 perſcripſimus E U ξ *præſcripſimus*
31 te U *ad te*
32 addidiſſes E *addieeres*
33 reſponderes U *reſponderent*
190 2 tunc — velles ξ *d.*
3 Atqui ψ *Ad quæ*
— tunc - - - - Cato E *tum Cato*
— velles χ *velles. Tum*
6 perſpectas E ξ *perfectas*
7 hos E *hoc*
9 non E ξ, χ, ψ *nec*
10 pluris E χ, ψ *plures*
— illis E ξ, χ, ψ *illi*
11 videatur ξ *viderent* χ, ψ *videntur*
15 melioremque E ξ *meliorem quia*
— illius E *illis*
16 Ennii Alcmæo E *enim Alcineo* ψ *Ennii Alcineo*
19 beatiorem E ξ *d.*
— præponendam E ξ *proponenda*
21 omnes E *d.*
23 arbitrabantur E ξ *arbitrantur*
27 proferebas E *perferebas*
28 propius E *prorſus*
30 adjuvat χ *adjuvant*
35 cæcum E ξ *cæco*
191 3 emerſit E ξ *emerſerit*
4 deſpexerunt χ *deſpexerit*
6 langueſcit χ *lingue ſcit*
— hi E *hic*
— curatione χ *cum ratione*
9 cenſeres E U ξ, χ, ψ *cenſes*
— non χ, ψ *d.*
10 evertere E ξ *vertere*
13 Druſum E *Druſium*
15 ille E *illa*
19 aliquantulum E U ξ, χ, ψ *aliquantum*
22 At E ψ *A* ξ *a*
— utantur E ξ, ψ *nituntur* χ *utuntur*
24 inquiunt E ξ, χ, ψ *inquit*
25 contrariorum ξ, ψ *contrariarum*
26 igitur E ξ *igitur tandem*
30 ecquænam E *quænam*
33 uſi E ξ, χ, ψ *uſus*
— ſum E *ſim*

p. l.
192 1 (quoniam — paria) ψ *d.*
3 illud E *illius*
— id E *quid* χ *id quod*
4 eſſe χ *d.*
5 cauſa χ *d.*
10 deferendum E *differendum*
11 Chryſippo E ξ *Cratippo*
12 fallaciloquæ E U ξ, ψ *fallacis loquelæ* χ *facili loquelæ*
14 autem E ξ *autem omnia*
15 enim E ξ, ψ *d.*
— poterant ξ *poterunt*
— rebus E *d.*
16 ut χ *d.*
— intereſſet ? ψ *intereſſet.*
— iſta E *ita*
18 vacuitas E *vacuitates*
20 roges E ξ *d.*
22 noſtra ψ *d.*
23 ægrine χ *ægri ve*
24 propulſare poſſimus E *propulſare poſſumus*
— necne poſſimus χ *d.*
25 atque E *ac*
— cunque E *cum quia*
— ages E ξ *d.*
27 hæc E ξ *d.*
— modo ξ, χ, ψ *modo poſſe*
29 nihil χ *nihilo*
32 omnino χ *omnia*
33 At E *ac*
34 his E ξ, χ, ψ *iſtis*
— Et nunc - - - - intereſſe E ξ *d.*
193 1 quæſo E χ, ψ *quaſi*
— audiamus. ψ *audiamus*
2 dixiſti, ψ *dixiſti.*
3 dicam ξ *dicam eſſe*
— *ἀποπροηγμένα* ξ *pro egma*
4 præpoſita E ξ *prepoſita*
— aut E *autem*
— ſic E U ψ *ſit*
6 ſi E ξ *d.*
— rejectanea E ξ *rejectari illa ea*
7 contraria — ſecernere χ *d.*
11 verbis ξ *d.*
— diffidere E *diſſentire* ξ *diſcentire*
12 Cur χ *Cum*
13 malimus E ξ *malumus*
14 præpoſitis E *præponitis*
15 bonis χ *omnibus*
20 præpoſitnm - - - - adjuvas E ξ *d.*
— minuis E ξ *minus*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
193 21 præpoſitum E *propoſitum*
24 Itaque — divitiis χ *Itaque — divitiis (al manu ad oram)*
26 Ariſtotele E *Ariſtotile*
— nec E *neque*
27 contemnendum ac E *contemnendam ad*
30 et quæ mala - - - - ab eo E ξ *d.*
34 dicta χ *data*
194 1 iiſdem E *eiſdem*
— vobis E *nobis*
4 ſtultorum E U ξ, χ, ψ *d.*
8 ita E ξ *iſta*
9 Murenam ψ *Murena*
10 tum E ξ *tamen*
12 quonam E ξ *quodam*
14 eſt E ξ *d.*
15 plurimis ψ *pluribus*
16 concentum χ *contentum*
17 incontentæ E U ξ *contentæ* χ, ψ *contente*
— ſunt χ *ſint*
— æque diſcrepant E ξ, χ *d.*
18 ſunt igitur. Hic E ξ, ψ *ſunt. Igitur hoc* χ *ſint, legitur hoc*
— ludimur E ξ, χ, ψ *ludimus*
19 incontentæ E *inconcentæ*
20 incontentæ E *inconcentæ*
23 diſſimile χ *diſſimile (al. manu ad oram)*
26 ad E ξ, χ, ψ *et ad*
— nihil E ξ *nil*

p. l.
194 28 ſervulum E U ξ *ſervum*
31 ſi E ξ *d.*
34 qui cuique E ξ *quicunque*
195 1 Quoniam E ξ *Qui*
2 et ψ *an*
4 peccata E *paria peccata*
— aut χ *ut*
5 Tubulum E ξ *Tibullum* χ *Tubullium*
7 Scævolam ξ *Scendam*
8 hæ E *hæc*
— eo, quæ ξ, χ, ψ *eoque*
— peccentur E ξ *peccetur* χ, ψ *peccata*
9 ſint E χ, ψ *ſunt*
10 maxime E ξ *d.*
12 eſt E ξ *d.*
14 dicat E *dicant*
— a χ, ψ *d.*
15 profectam E ξ *perfectam*
17 m rdicus E ξ *mordacius*
18 ore ξ, χ, ψ *ordine*
— nolunt E U ψ *volunt*
— aſperiores - - - - moribus E ξ *d.*
22 fuitque E ξ *fuit*
26 mihi χ *inde*
27 hoc ξ *hoc quidem*
— ſæpe ξ *ſemper*
28 et χ *et (al. manu inter lineas)*
31 utamur ξ *utamini*
— mihi E *nihil*
32 inquam χ *inquit*
— ſed videbimus E ξ *d.*

DE FINIBUS

BONORUM ET MALORUM,

LIBER QUINTUS.

Edit. Olivet.

p. l.
196 4 audiviſſem E U χ *audiſſem*
5 Ptolemæium E ξ *theloneum* χ *ptolomeum*
6 et L. E ξ, χ *L.*
11 ſtadia E *ſtudia*
12 Academiæ ξ, χ *achademiam* ψ *Acad.miam*
16 multum E ξ *multos*
17 quando E U χ, ψ *ante*
18 aliquod E ξ, χ *aliquid*
21 hic E ξ, χ, ψ *d.*
23 ipſa E ξ *ipſius*
26 vero E *verum*
197 1 ex χ *non*
4 ille χ *ille cujus*
5 ob E ξ *ad*
7 Œpipodis E *OEdipiodis*
— molliſſimo E *mollioſier*
10 quem E *quidem*
12 in Epicuri - - - - præteribamus E ξ *d.*
13 vivorum E χ *virorum*
14 cupiam E *cuipiam*
15 noſtri ψ *noſtris*
19 pene E *pone*
— ex E *et*
21 cogitemus E U ξ, χ *cogitem*
22 me quodam E ξ *quo*
23 nec E *neque*
— divertiſſe E ξ *avertiſſe*
32 inter ξ *d.*
198 13 impertiat E *impartiat*
14 amat ξ *amas*
15 poſſit χ *poſſet*
— hortandus χ *hortandum*
— es E ξ *eſt*
16 propenſus E ξ *pompeius*
17 Antiochum χ *aut ſo. hum*
21 poterit E U χ, ψ *poteris*

MSS. E U ξ, χ 2 ψ

p. l.
198 26 Ariſtoteles E *Ariſtotiles*
29 omnis E *omnibus*
30 ſumi E *ſummi*
— varietas χ *verita*
32 accedere E ξ *d.*
33 veniam E ξ *veniamus*
199 1 Ad quæ χ *atque*
5 et Staſeam E ξ *extaxeam* ψ *et Stanſeam*
7 Antiocho E ξ *Antiquo*
8 ſcite E ξ *ſcire*
10 enim χ *tamen*
11 philoſophum E *philoſophorum*
15 complexa E *complexam*
17 probatam E *probatum*
20 cæterarum E *exterarum*
21 eſt E ξ *d.*
— naturæ ξ, ψ *natura*
— differendi ξ, ψ *differendi*;
— tertia. ψ *tertia*
24 locuti — modo χ *d.*
26 per E χ, ψ *pro*
28 Perſecutus ξ *profecutus*
31 occultiſſimarum χ *occultarum*
32 iiſdem E *eiſdem*
— oratorie E ξ, χ ψ *oratoria*
33 ſunt tradita E ξ *data ſunt*
— Ariſtoteleque E *Ariſtotele* ξ *ariſtotele*
35 ſicut E *ſit*
200 1 rebus χ *d.*
— exprimeret E U ξ, χ, ψ *exprimeret*
9 eſſe E U ξ, χ *d.*
— conveniret; ψ *conveniret*
10 qui E *quid*
16 et χ *d.*
17 ſummo ξ, χ, ψ *ſumme autem*
18 populariter χ *pluraliter*
— [illegible] E ξ *d.* *(cum ſpatio)*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
200 20 ſumma E *ſcientia* ξ *ſententia*
21 aut inter ipſos diſſentio E ξ *d.*
25 inter eos ψ *d.*
— et χ *etiam*
26 fortunæ E ξ *fortior eſt*
30 filium χ *d.*
32 non E ξ *d.*
35 Simus χ, ψ *Sumus*
— horum E *eorum*
201 2 ex ſe E *eſſe* ξ *d.*
— eſſe E *d.*
5 Lyco E ξ, χ *Liſias* U *Liſyas* ψ *Lyſias*
— oratione U χ *ex oracione* ξ, ψ *et oratione*
— locuples E U *locuplex*
— Concinnus E χ *concinnius* ψ *Concinnius*
6 et elegans E *elegantiuſque* χ, ψ *elegantius*
— deſideratur E *deſiderantur*
7 non E ξ *d.*
— et multa E ξ *multa*
8 habet E *haberet*
13 imitari U *inimitari*
16 ſuus E ξ, χ, ψ *finis*
— ſummoque E ξ *ſummo*
18 perſequi E U ξ, χ, ψ *proſequi*
25 ignorari E U ξ *ignorare*
26 conſequitur χ *ſequitur*
28 ſit et E *ſit*
29 conformatioque E ξ *confirmatioque*
32 eſt. ψ *eſt,*
— Carneadea — diviſio eſt χ *d.*
34 videt ξ, χ, ψ *vidit*
— quot χ *quod*
35 quot χ *quod*
202 3 artem E ξ, χ, ψ *artem ipſam*
— propoſitum ξ *prepoſitum*
7 eſſe χ *d.*
8 Conſtitit ξ *Conſiſtit*
— verſaretur E ξ *verſatur*
10 eſſe χ *eſſet*
— alliceret χ *alicere (ad oram al. manu)*
11 quem E ξ *quod*
— ὁρμὴν E ξ *d. (cum ſpatio)* χ *Hormen (ad oram al. manu)*
12 in E ξ *a*
16 ultimum E *ultimus*
— in quo - - - - naturæ E ξ *d.*
20 doloris vacuitatem E U ξ, χ, ψ *d.*
21 prima U *primum*
23 conſervationemque χ *conſervationem*

p. l.
202 23 patrium χ *partim*
25 generis E *genera*
26 animis ψ *cauſis*
27 primum χ, ψ *prima*
29 poſſit E *poſſint*
31 earum E *eorum*
— verſetur E *verſatur*
35 ut ξ, χ, ψ *ut aut*
203 1 conſequare E ξ *ſequare*
5 iiſdem E *idem*
— referunt E *referrent*
8 igitur U *d.*
13 eaque χ *ea quæ*
14 etiam χ *et*
15 tamen E ξ, χ *tum*
— ſe ξ *ſe eſſe*
17 in ξ *d.*
18 evitare E *vitare*
19 etiam ſi E *etſi* ξ, χ *et ſi*
22 ſummo E *ſumma*
26 Calliphoni E *Caliphoni*
27 Dinomachoque E *Dinomacho*
31 quando E ξ *quoniam*
— apparebit χ *apparebat*
33 Quoniam ψ *Quando*
34 diſputatum E ξ *diſputandum*
204 1 eadem E *eædem*
3 Carneadeam E *Carneadam*
5 vacet E *volo et*
10 eſt E ξ *et*
17 εὐθυμίαν E ξ *d. (cum ſpatio)*
22 quæſtio E *quomodo*
23 eo χ *ea*
— proficiſcatur E *proficiſcantur*
— dicimus E χ, ψ *diximus*
24 quodque E ξ *quod quia*
— ipſum χ *d.*
26 nihil ξ, χ, ψ *nihil quod non*
— ullam χ *illam*
27 quidquam χ *quæ quicquam*
31 antiquorum χ *antiquior* ψ *antiquiorum*
33 et χ *d.*
34 ut ſe — datur χ *d.*
205 1 ut — affectum χ *ut — affectum (al. manu ad oram)*
3 tantummodo χ, ψ *tamen modo*
— nec E *necne* χ *d.*
6 tum E *cum*
7 habeat ξ *habet* χ *d.*
8 cœptatque ξ *ceptaque*
16 inter ſe E *intereſſe*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
205 19 diſpertita E *diſpartita*
22 ſecundum naturam E *contra naturam ſecundum*
24 ſcientia E *ſententia*
— verſentur χ *verſetur*
28 in animalibus χ *d.*
30 e E *a*
32 perveniant E ξ *permaneant*
34 conſervatricem E U ξ, χ, ψ *ſervatricem*
206 1 in E ξ *d.*
9 recte E ξ *d.*
— dicerentur χ *dicentur*
10 terminatione χ *determinatione*
13 reapſe E U *re ab ſe*
18 Etſi χ *ne ſi*
— qui E U χ *quid*
19 concurrent χ *concurrerent*
— cum χ *d.*
21 faciet; et χ *faciet*
23 eſt ξ *d.*
— eum E ξ, χ *ea*
28 gnato E *nato* ψ *natu*
— ipſe ξ *d.*
30 alii cupiditate — efferuntur χ *alii cupiditate — efferuntur (al. manu ad oram)*
31 irruunt U χ, ψ *ruunt*
— ſe χ *d.*
33 uſus E *viſus*
— face E U χ, ψ *fac*
34 indixiſſent χ *induxiſſent*
— noctes E ξ *nocteſque*
35 accuſarent E ξ *accuſant*
207 1 ſeſe E *ſe*
— hæc χ *d.*
3 eſſe χ *d.*
10 ſumus ξ *ſimus*
11 ſimus χ *ſumus*
12 Atqui ξ, χ *atque*
13 ſeſe E *ſe*
17 ne E U χ, ψ *d.*
— quidem, ut E χ, ψ *quidem* U *tibi*
21 carum ſibi E *carum fili*
22 eſt E ξ *d.*
23 ſanguen E U ξ, χ, ψ *ſanguis*
— exalbeſcat E ξ *albeſcat*
27 quo E ξ *quod*
— jure E ξ *vitæ*
29 eſſent χ *eſſet*
31 vitæ E *vita*
33 in parvis - - - - cogitant E ξ *d.*

p. l.
207 33 qui U *quia*
34 minamur E *minantur*
208 1 intelligendi χ *intelligi*
6 perpetiantur χ *perpetrantur*
8 perferant E *proferant*
9 fabulis ξ *tabulis*
— cum E ξ *d.*
11 Confegebat E *Confugiebat*
13 Pinnarumque E U ψ *Pennarumque* χ *pennarum quoque*
19 compactione ψ *compunctione*
21 negligant ξ, χ, ψ *negligat*
— ipſa χ *ipſam*
22 poſſint E ξ, ψ *poſſit*
28 ad naturam E ξ, χ, ψ *a natura*
29 qua ψ *qui*
31 apertum ξ *aptum*
32 carum E *eorum*
— ſit E *ſunt*
33 e E ξ *d.*
35 Deinde E *dein* χ *denique* ψ *Denique*
209 3 ſit E *fit*
4 Nam quæ ψ *Namque quæ*
9 ſunt E *ſint*
11 naturales E U ξ, χ *et naturales*
— nec E *ne*
12 debilitatumve E ξ *debilitatumque*
— etiam U χ, ψ *enim*
13 congruentes ψ *congruentis*
16 ipſe E ξ *ipſa*
17 naturam ξ *natura*
— etiam E ξ *et*
20 ſi E ξ *ſi in*
— id eveniat E ξ *adveniat*
22 affectiones, uſuſque E *affectioneſque uſus*
23 animus E *animum*
— cujuſdammodi E ξ *cujus modi*
24 partes E U χ *partes ſuas*
26 quiſque E ξ *quiſque*
— munere E ξ *minime*
32 non χ *d.*
— voluntate E ξ, χ *voluptate*
210 1 autem E ξ *d.*
3 ut E *et*
10 cui χ *cum*
13 eoque χ *eo*
14 quandoquidem E ξ *quoniam quidem*
23 virtus χ, ψ *d.*
26 ratione E *oratione*
— qua E ξ *quia*
27 Etenim E *eſt enim*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

210 27 rerum E ξ *d.*

28 non E U χ, ψ *d.*

— earum E ξ, χ *eorum*

29 animam E U ξ, χ, ψ *animum*

30 datam E U ξ, χ *datum*

32 ut in canibus E ξ *in canibus* χ *et in canibus*

— ut E U ξ, χ *d.*

211 5 dicimus; arboremque E ξ *dicimus arborem. quia*

7 aptare et E U ξ, χ, ψ *amputareque*

16 ipſa ξ, χ *ipſam*

20 junget χ *jungit*

21 habebit U *habebat*

— quem cultor ejus habebat E U ξ, χ *d.*

23 erit ξ, χ *erit et*

— nec E *neque*

25 ſit χ *d*

26 et E U ξ, ψ *d.*

27 multo E ξ *multa*

28 ſummi E ξ *ſummum*

29 mens E *omneſque*

31 commendatione ξ, χ, ψ *communitate*

212 1 judicareque E *judicare quia*

3 hoc E ξ *d.*

8 commendatio E *comendatio*

— facta ψ *d.*

11 diſpicere ψ *deſpicere*

16 nepas E U ξ, χ, ψ *veſpas*

18 enim E ξ *d.*

23 ſe E ξ *d*

— congregant E ξ *congregantur*

— ludendum E ξ *illudendum*

24 ipſis ſuperat E ξ *ipſi ſuperant*

— aliis gratificari E ξ *alios glorificari*

25 animadvertuntque χ *Animadvertunt*

— fiunt E *ſunt*

29 demittunt E *demictunt*

32 parvi E *parvis*

213 1 ſimus χ *ſumus*

4 a ξ *d.*

8 perveniat ξ *ſubveniat*

11 ſe χ *ſe.*

14 pervidendum ξ *providendum*

17 vim E ξ *cum vim*

19 perfruatur E U ξ, χ, ψ *perficiatur*

— is animi χ *his animus*

21 ſimus E *ſumus*

24 ante E ξ *autem*

26 commodis χ *d.*

30 Si enim - - - prætermiſſa eſt E ξ *d.*

32 impedit χ *impendit*

214 1 ea duceretur E ξ *adduceretur*

5 eſt χ *ſit* ψ *ſit*

— noſtra E ξ *natura*

6 ordiar E ξ *ordiatur*

— ut, ſi qua E ξ *quæ* U *ut ſi quaque* χ, ψ *ut ſi qua quæ*

8 elaborent E ξ *laborent*

— ſi E *ſe*

10 perferant E *proferant*

— ſi ξ *d.*

16 Quid E U ξ, χ, ψ *Quod*

— nihilne eſt E *nihil non ineſt* U ξ *nihil non eſt* χ, ψ *nihil ineſt*

17 eſſe E ξ, χ *eſt (ſed al. manu in* χ *legitur "ducamus")*

19 ducamus E ξ *dicamus*

22 ducuntur ξ, ψ *deducuntur*

23 ducatur E ξ *dicatur*

24 pravitatem E *parvitatem et*

27 non ſequamur? Atque etiam valetudinem χ *non ſequamur atque valetudinem (al. manu ad oram)*

29 expetemus. ψ *expetemus?*

32 dolet E *dolor*

215 3 repiatur E *reperiatur*

4 ut E ξ, χ *aut*

5 aliquid χ *aliqui*

6 ut E ξ *et*

— ejuſmodi E χ *hujuſmodi*

7 et E ξ *vel*

8 ingenuis ſtudiis E ξ, χ *ingeniis ſtudiiſque*

9 omniaque χ *omnia quoque*

14 de χ *a*

15 videntur E *videtur*

18 Ita E ξ *Ut*

— Ulyſſem E *Ulixem*

20 decus E ξ *deus*

— quin E ξ *qui*

— Ulyſſe E ξ *Ulixis* U χ, ψ *Ulixes*

21 poſſis χ *poſſes*

22 unquam χ *inquam*

— eſt E ξ *d.*

23 Quin E ξ *Qui*

25 pervenerit E ξ *pervenerat*

26 Nos ξ *Nunc*

— clademque U *clandeque*

— tenemus ξ, χ, ψ *canemus*

27 Græcia E *Gratia*

28 e latis rerum ξ *elatis regum* χ *elatio regum*

29 cantiunculis E *canticulis*

30 pollicentur χ *pollliceretur*

31 eſſe ξ, χ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
215 32 ſunt E U ξ, χ *ſint*
35 ſtudii ξ *ſtudiis*
— Archimede E ξ *Archimenide*
216 1 attentius ↓ *attentus*
— quidem ξ, χ *d.*
2 Ariſtoxeni E *Ariſtoxenem*
— ingenium χ *ingenii*
6 vident E *viderit*
8 ſtudia χ *ſtudia ſtudia*
9 ea E ξ *d.*
— quod U *d.*
13 contemplationeſque rerum cœleſtium E ξ *d.*
16 perſequi E ξ *ſequi*
19 Quid E *Qui* ξ *qui*
— fictas fabulas χ *factas tabulas*
— duci U χ *dici*
22 infima E ξ *infinita*
24 poſſumus χ *peſſimus*
27 quibus E *in quibus*
35 poteſtate χ *tempeſtate*
217 4 eſſet χ *eſſet et*
5 ipſa E ξ *ſe*
7 ſcripſit E ξ, χ, ↓ *ſcribit*
8 quidam χ *d.*
9 e E *Endimione* ξ *endimiore*
— prætorio ξ *prætore*
10 cum E ξ *animi*
— magis quam E ξ *magiſque*
16 etiam E *eam*
19 indicia E U *judicia*
21 hæc E U ξ, χ *hoc*
22 nimius E *minus*
24 quod E *quid* ξ *qui*
25 arbitrentur E ξ, χ *arbitrantur*
26 conquieſcere F ξ *quieſcere*
— paulum E U ξ *paululum*
27 laborioſis U *laboribus*
— delectantur ↓ *delectentur*
29 ne ſi E ξ, ↓ *niſi* χ *niſi cum*
30 putemus χ *puto*
— ſomniis E ↓ *ſomnis*
— velimus ↓ *velimus (ſupra primam ſyll. " ve" ſcriptum eſt " no")*
31 accidat E ξ *acceaat*
32 inertiſſimos E *inertiſſimi*
— nequitia χ *ſegnitie* ↓ *nequitiâ (al.) ſegnitiâ*
218 4 delectationis χ *oblectationis*
6 ſibi E ξ *datos ſibi*
7 eſt E ξ *d.*
8 nolit χ *velit*
— paratiſſimis ξ *paratiſſimus*
9 Nam aut χ *nam ut*

p. l.
218 12 conſectentur ξ *conſectantur*
14 fruuntur ξ *feruntur*
17 cum ſatiari E ξ *conſectari*
18 omnium ξ *omniumque*
20 fines E *finem*
— aut ξ *et*
22 conterere E ξ *contendere*
26 iis E *his* χ *in his*
— quorum χ *quorum in*
— conſideratio E ξ *et conſideratio*
— cognitiove ξ *cognitione*
30 reliquæque χ *Reliquæ*
31 complexi E *compleri*
34 progreſſionibus χ *progreſſibus*
35 teneritas E U ξ, χ *temeritas*
219 5 ſapientiam E *ſapientias*
7 conſequentibuſque E ξ *conſequentibus*
9 ætate E *citata*
12 enim χ *d.*
13 conformationem E U ξ, ↓ *confirmationem*
15 Etſi ↓ *Et ſi*
19 amplius. Itaque E U ξ, χ, ↓ *itaque amplius*
21 conſequentia χ *conſequentiam*
— quoad ſit ↓ *quo adſit*
24 tantum χ *tantis*
27 ſunt χ *d.*
28 ſunt E ξ *d.*
29 ſint E ξ, χ *ſunt*
30 ſignificentur E *ſignificantur*
32 explicemus — dico χ *d.*
34 expetenda. ↓ *expetenda (ſed al. manu ad oram)*
— pueri E ξ *d.*
35 quantaque ξ, ↓ *quanti* χ *quantum*
220 2 victos E *victor*
11 protervam E ξ *protervamque*
13 proditorem, quanquam E *proditoremque*
16 Tubuli E *Tubulli*
18 in legendoque U χ *legendeque*
19 cum amice χ *d.* *(al. manu ad oram)*
20 ad ξ *d.*
21 inſtituti ξ *inſtitutique*
— Qui E U χ, ↓ *quid*
25 enimvero ego ſum, inquam, Oreſtes E *ego vero ſum Hereſtes* ξ *ego vero ſum, inquam, Oreſtes*
26 conturbatio E ↓ *conturbatio*
28 quandove E U ↓ *et quandoque*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
220 30 utilitas E *utilitatis*
32 etiam χ *d.*
34 Idæa E ξ *Dei*
221 3 et E U ξ, χ, ψ *Lucretia et*
4 qui E *quæ*
5 præterea E ξ *prætereo*
6 fecerunt E ξ, ψ *fecerint*
7 laudemus χ *ludemus*
8 duci E ξ *ductos*
9 expoſitis ξ, χ, ψ *expoſitis breviter,*
19 vicinitatibus ξ *in civitatibus*
— tum ξ, ψ *cum*
22 munifice χ *mirifice*
23 cui adjunctæ ſunt E ξ *cum ſunt adjunctæ*
24 comitas E ξ *communitas*
28 quiddam E ξ *quoddam*
30 expoſui χ *poſui*
222 4 hæc χ *d.*
10 Quando igitur ineſt E ξ *quoniam eſt, igitur*
12 complectens E U ξ, ψ *contemplans*
18 in iis E ξ *d.*
20 neque χ *nec (utroque loco in eâd. Lin.)*
— ſunt ξ, χ *inſunt*
21 ipſa E *in ipſa*
22 cara E *cura*
23 poſſet ξ *potuiſſet*
28 continentur? χ *continerentur.*
— ratione χ *oratione*
31 fungitur E U *funguntur*
33 ſapientes E ξ *ſapientes veteres*
— utentes tanquam E ξ *d.*
— perfecti E *profecti*
35 ſæpe gloria E U ξ, χ, ψ *ſpe gloriæ*
223 3 viderent ξ *viderunt*
4 lætentur? χ *utentur.*
— concupiviſſet E ξ, χ, ψ *corripuiſſet*
7 quanta E ξ *quam*
— aut χ *ut*
8 Annibale victo E ξ *d.*
9 Tiberina decurſio U *Tyberiana diſcenſio* ξ *tiberina diſſentio* χ *tyberiana diſſenſio* ψ *tiberiana diſſentio*
10 Perſen E *Perſem*
11 invectum E U χ, ψ *invecto*
14 erectoque χ *erecto*
— ſemper E U *ſemperque*
17 ſunt χ *ſint*
21 ne χ *nec*
22 hoc E U *hæc*

p. l.
223 23 momenta E ξ *momentanea*
— commodorum E U ξ, ψ *commoda*
24 mihi E *nihil*
25 fecerint ξ, χ, ψ *egerint*
26 his E ξ *d.*
30 nulla χ *d.*
31 ſint ξ *ſunt*
— Hæc E U ψ *Hoc* ξ, χ *hoc*
— nec E U ξ, χ, ψ *non*
32 præter U *propter*
— laudibus χ *virtutibus*
— amplificantis E *amplificantem*
33 hæc χ *hoc*
224 1 a χ *et a*
— mirabiliter E ξ *d.*
2 per E U ξ, χ, ψ *pro*
4 ac E *aut*
5 Ariſto E *Eriſto*
7 iis E ξ, ψ *his eſſe* U *his*
8 eſſent. ψ *eſſent.*
— dolere. ψ *dolere*
9 Callipho E *Calipho*
10 adamaviſſet E ξ *clamaviſſet*
11 eſt ψ *erat*
— noſtris ξ *nobis*
12 Quinetiam E *Quis etiam*
14 qua E *quaſi*
15 voluptatem E ξ *d.*
— reſtant E ξ *reſiſtunt*
18 ſic illi E *nomina* ξ *d.*
19 pro ſuis ψ *prorſus*
20 Ita U *Itaque*
22 regibus E *claris viris*
23 quid E *quis*
25 ita E ξ *d.*
26 noſſe E ξ *d.*
28 Staſeam E *Staſiam*
29 aliquanto ξ *aliquando*
— ſecus E *ſecum* ξ *ſolum*
225 4 nonne ξ *d.*
5 ſunt E ξ *ſint*
— a te χ, ψ *apte*
7 inqnit ξ *inquam*
8 inquam E ξ χ, ψ *inquit*
10 percipiendi E ξ *percipiendum*
11 ita definitur ξ *d.*
13 cum Peripateticis nulla ſane E ξ *d.*
16 modo E ξ, χ *d.*
18 dixit E ξ *ſcripſit*
19 ſint E *ſit*
20 et beatum E ξ, χ *beatum*
23 ad ψ *ad bene et*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
225 23 ſi χ *d.*
— probas E *probes*
25 ſint? χ *ſunt.*
29 concedis E U ξ, χ, ↓ *et concedis*
33 is quoque E ξ *quis*
226 2 quid E ξ *d.*
5 quid ipſum E ξ *qui ipſum*
8 inquit? Reſpondet. ↓ *inquit reſpondet?*
10 verumne E *verone*
— dicat χ *dicant*
12 Dixerit χ *dixit*
— idem E U ξ, χ, ↓ *quidem*
13 quod quidem χ *qui quod*
15 nihil ξ *nihilo*
— cur E ξ *cum*
17 eſſe E χ *d.*
21 bona ξ, χ, ↓ *d.*
22 mala. ↓ *mala*
23 parcè ↓ *parce*
24 conſcientia χ *conſcientia*
27 ſatis E ξ *d.*
28 vero ↓ *vivendum*
— ſatis. ξ *ſatis eſt*
34 filios E ξ *d.*
227 2 Conſul, Cenſor ↓ *Cenſor, Conſul*
— Augurque E ξ, χ, ↓ *augur*
— et E ξ, χ, ↓ *d.*
7 inquit E ξ *d.*
10 quid verum E U *quod verum*
13 placet χ *placeat*
16 hæc ↓ *d.*
— concinant E *concinnant* χ *continuant* ↓ *concinnant (al.) continuant*
— Et E *eſt*
18 extrema ↓ *externa*
21 ſola χ, ↓ *d.*
22 eſſe E ξ *d.*
— Dato hoc, E *date hoc.*
— dandum E *dato* ξ *d.*
23 item. ↓ *item*
24 bonorum. Proclivius currit E U ξ *bonorum providi. currit* χ *bonorum proclivi currit* ↓ *bonorum providi (al.) proclivi currit*
30 crucem E U, ξ, χ, ↓ *cruce*
— agitur E U ξ, χ, ↓ *angitur*
31 liberi E *miſeri*
228 2 appellas χ *appello*
4 etiam χ *et*
6 populum χ *philoſophum*
7 nunquam probabis. χ *unquam probabis?*
9 et E ξ *d.*
13 Id quæres? χ *Idque beres*
228 14 utrum E ξ, χ, ↓ *vitium*
16 is E *bis*
20 enim ξ, χ, ↓ *enim ut ait Theophraſtus*
21 ut ait Theophraſtus ξ, χ, ↓ *d.*
24 hoc ratio E U ξ *hæc ratio*
27 cæteros E ξ, χ, ↓ *rel quos*
28 Echecratem E *Eceratem*
30 eaque E *et ea*
31 et Ægyptum E ξ *Ægyptum*
— magos U ξ *in agros*
32 obiit E *obivit*
— tot E ξ *cur*
229 1 Quam χ *quid*
4 εὐθυμίαν E *d. (cum ſpatio)* ξ *d.*
— ἀταραξίαν E *d. (cum ſpatio)* U ↓ *achamiam* ξ *d.* χ *athamiam*
— eſt ↓ *enim*
7 ea ↓ *enim*
8 hæc E *hec*
9 dubitatum E U ξ, χ, ↓ *dubitant*
12 probas. ↓ *probas*
15 nec magis expetendam E ξ *d*
— expetendam, ſed magis χ *d. (ſed ab al. manu ad oram)*
22 interpretem E interprete
25 ſolus; ξ *ſolum*
— deſinis ξ, χ, ↓ *diffinis*
27 quidque E U ξ, χ, ↓ *quicquid*
— Sed — doctos, χ *d.*
— inconſtantiæ E ξ *conſtantiæ*
33 perceptum E ξ *præceptum*
34 ſi E *ſic*
35 appareat χ *appareret*
230 1 dicunt χ *dicant*
8 cum E U ξ *quam*
— Sin E ξ *Sunt*
— nec E ξ *hæc*
9 tu ξ *d.*
— illa E ξ *illa expetenda*
— æſtimanda E ξ *exiſtimanda*
— qui E *quam*
10 iſta E *ipſa*
11 et in E *etenim*
— in ſolis χ *ſolis*
14 Ne E *Nec* ξ *nec*
— uſpiam E ξ *uſquam*
17 eſt ξ *d.*
19 cætera E U ξ, χ *d.*
20 ſunt E ξ, χ *ſint*
23 deprimet E ξ *deprimeret*
24 hilare ξ *hilarem*
26 At hoc E U ξ, χ, ↓ *An hæc*
— Lucilius, ξ *Lucius*
27 contigit E ξ, χ *contingit*

p. l.

230 27 re χ *res*

29 mare E ξ, χ, ψ *mari*

32 me ξ *nec*

33 ab Oroete E ξ, χ, ψ *ab Oronte* U *aboronte*

— Darei E *Darcis* ξ *dareii* χ *clareii* ψ *Daretii*

231 4 Stoici ſcilicet? ξ *Stoycis licet* χ, ψ *ſtoicis licet :*

7 ii E *hi*

p. l.

231 8 ea voluptatem acciret E ξ *eam voluptate marceret* χ *ea voluptatem maceret* ψ *ea voluptatem acciret (ſed ſupra ſcriptum eſt "maceret")*

9 minimam ξ *nimiam*

11 cadere χ *eadem*

13 quos non χ *quod nos*

232 15 omnes ξ *M. T. Ciceronis de finibus Bonor. et malor. liber quintus et ultimus finit.*

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM LIBER PRIMUS.

DE CONTEMNENDA MORTE.

Edit. Olivet. MSS. D E U ι, ξ, σ, χ 2 ψ 1 ψ 2

p. l.

233 10 vivendi χ *d. (ab al. manu ad oram)*

— pertinerent ι χ ψ 1 *pertinent*

11 contineretur E *continetur* σ ψ 1 *continerentur*

— mihi σ *mihi in*

15 illis σ *aliis*

16 quibus ι *quibus nonnihil*

— mores D *more*

— inſtituta ψ 1 *inſtitutiones*

17 et lautius ψ 1 *d. (ſed ſupplentur ad oram)*

18 publicam ι *publicam et*

— temperaverunt U *al. temptaverunt (in marg.)*

20 cum D *tum*

— multum E ξ *plurimum*

— plus E ξ *d.*

23 quæ tanta σ *d.*

— fides ι *d.*

24 tam χ *tanta*

— in ullis ψ 1 *nullis*

234 2 e doctis ι *et doctiſſimum* ψ 1 *edoctum* ψ 2 *educatum*

3 Heſiodus ψ *theſiodus*

p. l.

234 5 poeticam σ *poetam*

— enim D E U ξ, σ *d. (et* χ *ſed ab al. manu ad oram)*

— ccccx D U *quadringentis decem* σ *CCCCXVIII.*

6 C. D *Cn.* E ξ *Ap.*

— Tuditano ψ 1 *Tuditino*

7 anno ψ 1 *d.*

10 eſſe ψ 1 *eſſe et*

12 non χ *noſtro*

13 is σ *d.*

— provinciam ψ 1 *provintia*

14 Ætoliam D U *Etholiam* ψ 1 *etholicam*

15 igitur E *al. ergo* ξ *d.*

16 tamen D *inde*

— ſi ψ 1 *ſic*

17 An ψ 1 *Ac*

— ſi ψ 1 *d.*

18 laudi χ *d. (ab al. manu ad oram)*

19 nos σ *nos ſuiſſe*

— Parhaſios D *Paraſios*

— ſuiſſe? ψ 1 *d.*

21 quoſque σ *quoſdam*

22 eruditionem ι *conditionem*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
234 22 vocumque ψ 1 *notumque*
23 Igitur ψ 1 *Sibi*
— et D χ *d.*
— meo ψ 1 *in eo*
— Græciæ ι, σ, ψ 1 *Græcis*
24 Themiſtocleſque E ξ, σ *Themiſtocles*
— aliquot χ *d. (ſed leg. ab al. manu ad oram "aliquos")*
25 recuſaret U χ *recuſaſſet*
— eſt χ *d.*
27 neſciebat χ *neſciebant*
— putabatur χ *putatur* ψ 1 *videbatur*
29 At E ξ *apud*
— ratiocinandique ψ 1 *ratiocinandi*
— utilitate D *utilitate inſpecta*
31 complexi ψ 1 *impreſſi*
32 primo D E *primum*
— dicendum ψ 1 *diſcendum*
— autem D *vero*
33 Africanum D *et Africanum*
— Lælium D E *et Lælium* ψ 1 *d.*
— traditum D *memoriæ traditum*
35 Carbonem D E U ι, ξ, σ, ψ 1 *Catonem*
— deinde D E U ξ, σ, χ, ψ 1 *inde*
235 2 cederetur D E U *cederent* χ *excederetur*
— Philoſophia D *Philoſophia vero*
— ullum ψ 1 *unquam*
5 poſſumus χ *poſſimus*
6 nobis σ, ψ 1 *d.*
— elaborandum ψ 1 *celebrandum*
9 et id, quod ſentit D *d.*
— poſſit ψ 1 *poſſe*
10 nec illuſtrare ι, ψ 2 *nec accurate illuſtrare*
11 aliqua ι *d.*
— lectorem ψ 2 *doctorem*
12 et otio, et D *otio ex*
13 eandem licentiam ψ 1 *eadem licentia* ψ 2 *hanc licentiam*
14 aliquid D *quid*
15 laudi ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *laudis*
— attulimus ψ 1 *attulirimus*
16 manabant ι *manabat*
17 ſummo ingenio χ *ſummi ingenii*
— ſcientia D *d.* E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *ſcientiæ*
— copia D *d.*
18 cum motus D ψ 1, 2 *commotus*
— Iſocratis rhetoris ψ 1 *Socrates rhetoricis*
19 adoleſcentes σ *adoleſcens*
— docere σ *d.* ψ 2 *decere*
— eloquentia ψ 2 *gloria*

p. l.
235 26 plures U ι, χ, ψ 1, 2 *complures* D E ξ *quamplures*
27 poſſem D σ, ψ 1 *poſſim*
— enim E ξ *autem*
— me ψ 1 *d.*
28 nunc D *d.* σ *minime*
29 jubebam D E *videbam*
— quis E σ *quiſque*
— et id ι *et idem* ξ, σ *at id* ψ 1 *ad id*
— aut ſedens E *autem ſedens*
236 1 inveniri ξ *invenire*
5 Auditor. Malum D *Alum*
— Marcus D *T.*
6 Hiſne D *Iis*
10 ergo D *itaque*
11 Et quidem ξ *equidem*
13 ſolus ι *ſolum*
15 enim χ *d.*
— eſſet ψ 1 *d.*
— tamen D *inde*
16 Quoniam ι *Quando*
— naſcimur χ *naſcuntur*
22 Num D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *Tum*
23 quod Siſyphu' ψ 1 *quidem Siſifus*
24 neque ψ 2 *ac*
— proficit hilum ι *proficit* σ *perficit girum*
25 Rhadamanthus D E U *Rhadamantus*
26 defendet nec D *defendet* ψ 1 *d.*
27 judices χ *d.*
— agetur E ξ *agitur*
29 et χ *d.*
— idcirco D *ideo*
— mortem E *d.*
— cenſes ψ 1 *d.*
31 Adeone ψ 1 *Adeo*
— eſſe ψ 1 *d.*
33 Male ψ 1 *Mallem*
— narras ψ 1 *narrares*
34 eſſe poſſem E ξ *eſſem* ι *eſſe non poſſem* ψ 2 *eſſem, poſſem*
— dicerem ψ 2 *dicere*
35 non ι *d.*
— ejuſmodi ψ 1 *ejuſdem*
— aut quid ψ 1 *aliquid*
237 2 philoſophorum ξ *d.*
— ipſa E χ *d.*
5 ſunt ψ 2 *ſunt illi*
— ulli ψ 2 *d.*
— Ita χ *Itaque*
8 Ego —— quidem χ *d. (ſed ad oram ſcrib. alia manu)*
— igitur σ *d.*
9 iſto modo σ *exiſtimo*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
237 9 et tamen E ξ *d.* U χ *et*
12 Qui ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *Quid*
13 Ubi —— eſſe dicis D *d.*
— dicis χ *dices*
— cum enim miſerum ξ *d.*
14 tum eum ι, χ *tum enim eum* σ *tamen eum* ψ 1 *tum erit*
15 iſtuc E ξ, σ *iſta* ψ 2 *iſtud*
16 verbi cauſa M. σ *ubi tam* ψ 2 *verbi cauſa*
17 miſerum Cn. D *d.*
18 dignitate tanta D E U ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *d.*
19 careant ψ 2 *carent*
20 ſunt ψ 1 *ſint*
— negabas χ *negabas miſeros*
21 eſſent D *ſunt*
22 quod χ *quæ*
23 iſtud ipſum E ξ *iſtuc*
— fueris χ *fueris prius*
— miſerrimum E ψ 1 *miſerum*
24 nunquam fuiſſe E *nunquam eſſe* ξ *nuſquam eſſe* ψ 1 *nuſquam fuiſſe*
25 quia non ſunt ψ 1 *d.*
26 ipſi E ξ, χ, ψ 1 *d.*
— mortem miſeri χ *mortem*
— miſeri fuimus σ *miſeri ſumus* ψ 1 *d.*
27 ſum E ξ *ſim*
28 me σ *d.*
— ecquid D E U *et quid* ψ 1 *hæc quidem*
29 recordere ψ 1 *recordare*
30 eſſe D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *d.*
31 nati ξ *mortui* χ, ψ 1 *nati non*
— miſeros ψ 1 *d.*
32 ſunt ξ, ψ 1 *ſint*
33 non D *num*
— vides χ *vales*
35 qui D E ξ *quod*
— Capena χ *Campanea*
— cum ψ 1 *d.*
238 1 Calatini E ξ *Collatini* U χ *Colatini* ψ 1 *C. G. Latini*
2 Quoniam σ *Quomodo*
4 Non dicis ψ 1 *d.*
— Miſer —— tantum ψ 2 *d.*
5 ſed —— Craſſus ι *d.*
7 aut eſſe E *autem eſſe*
8 quidem ψ 1 *d.*
— enim D *quidem enim*
9 enim E U ξ, σ, χ *d.*
10 appellarem ψ 2 *appellem*
— ἀξίωμα σ *d.*
— poſt E *poſthac*

p. l.
238 10 ſi χ *ſic*
12 aut —— Craſſus σ *d.*
— eſt M. E U *eſt*
14 age ι *d.*
15 ſunt χ *ſint*
— eos E ξ *d.*
16 Quid ? ψ 2 *Quid de nobis*
17 poteſt D U χ, ψ 2 *poteſt nobis*
18 jamque E *jamjam* ξ, ψ 2 *jam*
20 Ecquî E ξ *d.* ι *Hæc jam* ψ 1 *Hæc qui* ψ 2 *Atqui*
24 quam D E U *quem*
— decurſum ψ 1 *adcurſum*
26 Siculi ψ 1 *figuli*
27 enim D *d.*
28 Latine σ *d.*
31 nolo σ, ψ 1 *volo*
— eſſe ψ 2 *d.*
— æſtimo D E U ι, ξ *exiſtimo*
32 agnoſco σ *cognoſco*
— Sed ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *Et*
— ut ψ 2 *ut qui*
35 nihil χ *d.*
— ſed —— molior ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *d.*
239 1 nihil χ *d.*
— eſt σ *d.*
2 iſta D *d.*
— quia D ι *d.*
— quoniam χ *d.*
3 eſt ξ *eſſe*
— cui ψ 2 *cum*
5 Id eſt E ξ *Inde* ψ 1 *Idem* ψ 2 *Sic*
6 non eſſe E ξ, σ *non eſt*
7 Uberius χ *Ulterius*
9 poſſim ψ 1 *poſſum*
10 etiam eſſe χ *etiam*
11 Non D ξ *Non tamen hec*
— id quidem D *d.*
12 efficies E ξ *efficias*
13 Sed E ξ *d.*
— te E *d.*
— interpellabo ψ 1 *interpello*
14 te σ *d.*
— non ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *nonne*
15 Superbi id quidem eſſet E ξ *ſuperbum q. eſt* ι, σ, χ, ψ 1, 2 *ſuperbum id q. eſt*
— quid ψ 1 *quidem*
— erit ι *ſit*
16 ne ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *non*
19 unus D *d.*
— e multis E ξ *d.* σ *et multis*
20 ſequens D *conſequens*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

239 20 veri videam ſimilia ψ 2 *veriſimilia videam*
21 qui —— profitentur χ *d.*
22 ſapientes D U *ſapientis*
— ut videtur σ *ut mihi*
24 notiſſima σ *noviſſima*
25 animi ι *animæ*
26 putent D E *putant*
27 una ψ 1 *d.*
— in corpore ψ 1 *et corpus*
29 ſit ψ 1 *d.*
31 videtur E ξ *videtur eſſe*
32 ille E ξ *vir ille*
33 catus E *Cato*
— Æliu' D U *Elius* E *Helius* ι, χ *Lælius* σ, ψ 2 *Æmilius*
34 ſuffuſum ψ 2 *diffuſum*
240 3 cerebro E *celebro*
4 et locum ψ 1 *d.*
5 nominari ι, ξ, σ, ψ 2 *nomen*
7 dictu. ψ 1 *ductus*
8 animam ψ 1 *animum*
9 fere E U ξ *fere omnia* ι *vero*
— ſinguli ψ 1 *ſinguli dixerunt*
10 corporis σ *cordis*
11 intentionem E U *d.*
— quandam σ *d.*
— quæ ψ 2 *d.*
12 ſic ι *ſed*
— corporis σ *cordis*
13 cieri E *fieri vel cieri* ι *fieri*
— receſſit E ξ *diſceſſit* ψ 1 *retexit*
14 tamen σ *cauſam*
15 et D *d.*
— dictum et σ *deinde*
17 antea D E U ξ, σ, χ, ψ 1 *ante* ψ 2 *d.*
— maxima E ξ *maxime*
18 Ejus —— capite ψ 1 *d.*
— animam χ *d.*
19 id eſt D *idem*
— ſicut ψ 1 *ſed*
— duas σ *ſecundum*
20 ſeparare D U *ſeperare* σ, ψ 2 *ſeparari*
— voluit D *d.*
— quas —— cupiditatem ψ 2 *d.*
— diſcluſit σ, ψ 1 *d.*
21 ſubter ψ 1 *ſuper*
23 exponit σ, χ *expoſuit*
— diſputantium ψ 1 *diſputatio*
24 duobus ψ 1 *ubi*
— Pherecratem D *terecratem* E *Pherecratem* ψ 1 *fere Ceratem*

p. l.

240 24 Phthiotam D U *Phtiotam* χ *Phyyotam* ψ 1 *Chiotam*
25 inducit D *induxit*
26 hoc eſſe σ *hoc eſt*
27 ineſſe ι, ψ 1 *eſſe*
30 æquabiliter E ι, ξ *æqualiter*
— fuſam —— eſſe ι *d.*
— ſeparabilem D *ſeperabilem* ψ 2 *ſeparabile*
31 unum D *d.*
34 nota E ξ, ψ 1 *d.*
241 1 e ι *d.*
2 e ψ 2 *de*
— ſit ψ 1 *fit*
3 et diſcere D *diſcere*
4 hæc ι *d.*
5 et ψ 1 *et his*
— nullo ineſſe D *nullo ineſſe modo* ψ 2 *d.*
6 Quintum D *Quintum vero* U *Quintum tamen*
— vacans ψ 1 *vocans quaſi*
— et ſic —— quaſi σ *d.*
— ipſum ψ 2 *ipſe*
7 ἐνδελέχειαν D *endolechiam* E *endelechia (in marg. a manu rec.)*
— novo nomine ψ 1 *d.*
9 Niſi D U χ *Et niſi*
— omnium ι, σ, ψ 1 *d.*
10 quidem E ξ *d.*
12 iſtos χ *illum*
13 atomorum D E U *athomorum*
14 veriſimillima E ξ *veri ſimilior* ι *veri ſimilis* χ *veriſimilia*
15 dijudicare malumus, an σ *divinare maluimus aut*
— malumus χ *maluimus*
17 equidem ι *utique*
— ſi ι *ſi eſſe*
18 difficile non ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *difficile*
— ut E ξ *d.* ψ 1 *ubi*
— differantur χ *deſiderantur*
19 id non ψ 2 *vel non*
— niſi ψ 2 *d.*
20 hoc; χ *diferatur*
21 alias ι *agas*
— puto χ *computo*
— quoniam σ *quo*
— anima ψ 2 *aer animus*
26 diſſipabitur ι *diſſipabit*
— extinguetur ι *extinguet*
— eſt χ *fit*
28 dicat χ *dicit*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

241 28 nihil χ *d.*

30 autem χ *aut*

31 ſorte σ *d.*

32 e U χ *d.*

34 eſſe ι, ξ, σ. χ, ↓ 1 *eſſe velim*

— deinde —— velim D *d.*

242 3 ejus D U χ *d.*

5 quo modo ↓ 1 *d.*

6 cum poſui ↓ *compoſui*

— mecum ↓ *cum*

7 elabitur σ *illabitur*

8 hoc ι *hec*

— daſne aut ι *daſne autem*

10 maneant ↓ 1 *maneat*

— Si ξ *Sin*

11 quoniam ι *qui*

— ſint D ↓ 1 *ſunt*

13 mortem ↓ 2 *d.*

— videri D U χ *videri vel eſſe*

14 efficiet ↓ 2 *efficit*

15 carentes D U *carentis*

18 mortem ι, σ *poſt mortem*

19 ipſum σ *d.*

20 quidem ad χ *id*

— ſententiam ↓ 1 *ſententiam obtinendam*

21 quam vis U *al. quamvis optima (in marg.)*

— obtineri, uti optimis D E U χ, ↓ 2 *obtinere uti optimis* ↓ 1 *optimis obtineri*

23 omni σ *omnium*

25 Caſcos D U *Caſtos* E *Caſſos*

28 e U *et* ι, χ *d.*

30 hæſiſſet D E ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *hæreret* U *hereret* ↓ 1 *hærerent*

31 non ι *d.*

— atque delentem E ξ *d.*

32 migrationem E ξ *commigrationem*

— commutationem σ *comitationemque*

33 in claris D U *claris*

— ſoleret ι *ſolet*

34 retineretur et permaneret tamen ι *retinentur et tamen permanent* χ *retineretur et privaretur tamen* ↓ 1 *retinetur et permanet tamen* ↓ 2 *retinerentur et permanerent. Tamen*

— Ex hoc et ↓ 1 *Et hoc ex*

243 1 cælo D *vel cœlum (in marg.)* E *cœlum* σ *celum*

2 dixit ι *dicit*

— indeque ↓ 1, 2 *inde*

4 Liber Deus E U ξ, χ, ↓ 1 *Liber*

p. l.

243 4 eademque ↓ 1 *eandemque*

5 fratres ι *fratres ſcilicet*

6 victoriæ σ *d.*

7 Ino ↓ 1 *imo*

— nonne Leucothea nominata ι *nonne Nereis nominata* σ, χ *nonne nominata* ↓ 2 *nonne —— ea nominatur*

8 totum ↓ 1 *tutum*

9 plures D E U *pluris*

— perſequar ι, ↓ 1 *proſequar*

10 ex E *d.*

12 hinc a U χ *hinc* ↓ 1 *hic*

— reperientur. Quære U *reperiuntur. Quære* χ *reperiuntur. Quare*

13 reminiſcere ι *reminiſcere aliquorum*

— quorum ↓ 2 *quoniam*

14 myſteriis ↓ 2 *miniſteriis*

15 hoc ↓ 1 *id*

— pateat ↓ 1 *patet*

— Sed ι *Sed numquid*

16 tractari ξ, σ *tractare*

— perſuaſerant χ *perſuaſerunt*

17 admonente D *monente*

— cognoverant ξ, ↓ 1 *cognoverunt*

19 ii σ, ↓ 2 *eis*

21 afferri σ *afferre* ↓ 2 *afferi*

— videtur ↓ 1 *videretur*

22 nemo D *d.*

— omnium D *d.* E ξ *hominum*

23 Multi de Diis σ *Multis de his*

24 prava ↓ 1 *pura*

25 divinam ↓ 2 *d.*

— id E ξ *d.*

26 aut E ξ *atque*

— efficit ↓ 2 *effecit*

27 in re U ↓ 2 *jure*

28 Quis ι *Br. Quis*

30 Tolle ι *T. Tolle*

31 ſuo ↓ 2 *niſi ſuo*

33 vitæ E *natura duce vitæ* ξ *natura duce*

— idque ſentire ι *d.*

34 hæc D *hoc*

— nullaque ↓ 1 *nulla*

244 2 immortalitate ι *mortalitate*

— tacitam ↓ 2 *tacite*

3 ſint ↓ 1 *ſunt*

4 Statius D E U ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *Ennius* ↓ 1 *d.*

5 etiam poſtera ↓ 2 *altera*

— ad ſe pertinere χ *(a manu recentiori ad marg. ſcrib.)*

6 ſeret ↓ 2 *ſerit*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
244 7 rempublicam non ſeret D U σ, χ, ψ 1 *remp. conſeret* E ξ *remp. conſerit* ι *reipublicæ conſeret* ψ 2 *reip. conſervat*
8 adoptiones ψ 1 *adoptationes*
9 ipſa ψ 1 *d.*
10 quid ψ 1 *d.*
— elogia D E U ι, ξ, χ *eulogia*
11 Quid ξ *Quid num*
— num σ *d.*
— quin ξ *d.*
— naturæ ι *d.*
14 tutandos E ξ *curandos* ι *tuendos*
— arbitrantur D *natura arbitrabantur* E ξ *natura arbitrantur* ψ 2 *arbitrentur*
15 Nunquam σ *Nuſquam*
— eam D *et eam*
16 munivi[illegible]et σ *d.*
18 tot D *d.*
19 Iiſdemque —— terminaretur χ *d.*
21 pro patria offerret D *pro patria offeret* ψ 2 *propriam offert*
22 externa ψ 2 *extera*
23 inhæret E ξ *hæret*
25 exiſtit ψ 2 *exſtitit*
26 qui D *ut*
28 nobilitari D *militari*
30 Aſpicite ψ 1 *Accipite*
— imagini' ι *imagine*
31 panxit ι, ξ, σ, χ ψ 1, 2 *pinxit*
— maxima χ *maxime*
34 decoret —— faxit ψ 1 *d.*
— nec E ξ, ψ 2 *aut* U *neque*
— fletu E ι, ξ *d.*
35 Cur? volito vivu' ι *Cur luctu volito? vivo* ξ *cur volito vivus docta* χ *eum volito vivas*
— ora D E U *docta ora*
245 1 poetas E ι, ξ, ψ 1, 2 *putas*
2 ſpeciem D *ſpem*
3 inſcribere D ξ, σ, ψ 1 *ſcribere*
— in E *d.*
5 inſcribunt ψ 1 *ſcribunt*
6 omneſque qui ubique ſunt ψ 1 *et omneſque ibique*
7 ubique ι *ubicunque*
8 e vita ceſſerint D ι *vita exceſſerint* ψ 1 *vita cenſſerint*
— idem exiſtimandum D *exiſtimandum* ψ 1 *id eſtimandum*
10 quia ι *qui*
13 Deos χ *eos (ſed al. Deos)*
— opinamur σ *arbitramur*

p. l.
245 14 nationem ψ 1 *rationem*
15 qualeſque D E *quales*
— ſint E *ſunt*
— diſcendum ψ 1 *diſcerendum*
16 eaſque σ *eaſdemque* χ *eaſdem*
18 e ψ 2 *a*
19 terra E ξ *terram*
20 opinionem ψ 2 *opiniones*
21 confeſſus ι *conſenſu* ξ, σ, χ, ψ 2 *conſenſus* ψ 1 *confeſſu*
22 movetur σ *moventur*
— carmen χ *crimen*
23 via σ *in*
25 conſtat D ψ 2 *conſtat et*
26 error ψ 2 *terror*
27 tamen σ *d.*
28 poſſent D *poſſint*
29 viventes D U *viventis* ψ 1 *inventus*
— poterant ψ 1 *poterit*
31 tota νεκυία D χ *tota* ξ *tota Odyſſea* σ *tanta* ψ 1 *totaque*
— νεκρομαντεία D σ, χ *d.* U νεκρομαντεῖαι
32 in E *d.*
— vicinia ψ 1 *vitia*
— lacus σ *locus*
33 aperto oſtio ψ 1 *opertæ hoſtio*
34 Alti ψ 1 *Alte*
— ſalſo ψ 2 *falſo*
— imagines ψ 2 *d.*
— mortuorum — imagines ψ 1 *d.*
246 1 pulmonum ξ *pulmonumque* ψ 2 *pulmonumve*
2 animo videre σ *omnino videre* ψ 1 *videri*
3 mentem ψ 2 *d.*
4 cogitationem a U *cogitatione; ab*
5 etiam E ξ *d.*
— diſputaſſe de animis ξ, σ, ψ 1 *d.* χ *diſputaſſe*
6 extet ψ 2 *eo extet*
— Pherecydes Syrius D E U *Pherecydes Syrus* ψ 1 *Pherentides ſirus*
— dixit ι *dicit*
8 confirmavit ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *maxime confirmavit*
10 et E ξ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— diſciplina E *diſciplinæ*
11 poſtea D E ξ *poſt*
— Pythagoreorum D *Pythagoræorum*
12 docti ψ 1 *d.*
14 fere ι *d.*
— quid D E U *quod*
— numeris ψ 1 *numerus*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

246 14 explicandum E *explicatum*
16 et —— cognoviſſe E ξ, σ, ψ 1 *d.*
17 cognoviſſe χ, ψ 2 *cognovit*
— primumque ψ 1 *primum quidem*
18 Pythagoras D E U *Pythagoram*
19 rationem D *rationes* ψ 2 *ratione*
— quid dicis ψ 1 *quidem diſcis*
22 deſeris ψ 2 *deſeres*
— quem tu quanti σ *qualem*
23 quam ψ 1 *d.*
24 vera σ *d.*
— ipſe χ *d.*
26 pleraque D U χ *pleraque ſub dubitatione accipimus* ι *pleraque ſub dubitatione accepimus*
— Sic et hoc D U ξ, σ, ψ 2 *d.* ψ 1 *quæ*
27 mundi ξ, σ, χ, ψ 2 *mundo*
28 univerſi D *d.*
— κέντρον D χ *d.* ι, ψ 1 *centrum*
29 omnia ψ 2 *d.*
31 terrena D U σ, χ, ψ 2 *ut terrena*
— humida E ξ *hujuſmodi*
— ſuopte ψ 1 *ſuo*
— ad pares D U *ad paris* ψ 1 *et partes*
32 reliquæ duæ ψ 1 *d.*
— partes D *partis*
34 hæ D U *hæc*
— ſurſum D ι, ψ 1, 2 *rurſum* E U ξ, χ *rurſus*
35 ipſæ ψ 1, 2 *ipſa*
— appetentes ψ 1 *appetente* ψ 2 *apparente*

247 1 repellantur E U ξ, χ *pellantur*
2 e χ *d.*
3 id eſt D *et*
— ſpirabiles σ *ſive ſpirabiles* ψ 1 *ſpiritabiles*
— ſublime D σ *in ſublime*
6 non χ *d.*
— integriora E ξ *interiora*
7 ſe efferant σ *eſſe omne effecerint* ψ 1 *ſe hæc ferant*
8 eſt, ne tam vegeta ψ 1 *eſt aliquid. Nec vegetata*
9 demerſa E ξ *ſubmerſa*
10 cum D *vim*
— Ariſtoxeno σ *ariſto Zeno quaſi*
— condiſcipulo E U ξ *cum diſcipulo*
11 ſuo ι *d.*
— ne χ *nec*
12 ſe χ *d.*
13 ad hæc E ξ *ad hoc* ψ 1 *et hæc*
17 poſſit χ *poſſet*

p. l.

247 18 quamvis E *quantus* σ *d.*
— hæc D ι *hoc*
— Ariſtoteli σ *Ariſtoteli mendaciter*
22 concurſionem ψ 1 *curſionem*
23 concalefactam D ψ 1 *cum calefactum*
— id eſt D *et*
— voluit D ξ, ψ 1 *vult*
24 qui ι *qui ſe*
26 videri video σ, χ *videtur* ψ 1 *video*
— Panætio E *Pannetio*
27 hæc ψ 2 *de*
— proni D *d.*
28 procul D *d.*
— terris χ *terra*
— permanent et conſervant E *permanent et conſervent* ξ *permaneant et conſervent*
29 habitum ψ 1 *animum* ψ 2 *ſemper animum*
— hoc σ *per hoc*
30 perrumpatur E ξ *diſrumpatur* U ι *prorumpatur*

248 1 Accedit D U χ, ψ 1 *Accidit* E ξ *Acceſſit*
2 craſſum ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *d.*
— perrumpat E *perrumpit* U χ *prorumpat*
— nihil σ *d.*
5 hoc D *d.*
7 exhalationes E *exhalationem* ψ 1 *exaltationes*
9 junctus ψ 2 *d.*
— anima χ *aere*
— ex D *d.*
— temperato E ξ *temperatus* ψ 1 *temperata*
10 inſiſtit D *reſiſtit* ψ 1 *exiſtit*
— efferendi ι *offerendi*
11 eſt D *d.*
12 ei demum E *eidem demum* ξ, χ *eidem ut*
13 ſimilem ι, ξ, σ, χ *ſimile*
16 ſoleamus ξ, σ *ſolemus*
17 iis ψ 2 *ipſe*
20 laxati χ *laxi*
— ſumus D *fuerimus*
22 liberius E ξ *libentius*
23 et D E ξ *d.* ψ 1 *ex*
— noſtris ψ 1 *d.*
24 videndi χ *viſendi*
28 cupiditate σ *cupiditatem*
29 fruentur ψ 1 *vitentur*
30 incolentes D *colentes*
— tamen χ *tum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
248 32 oſtium D *hoſtium*
33 viderunt σ *viderint*
249 2 viderunt U *viderant*
3 Libyamque D *Lybiamque*
4 tandem D *tamen*
5 ejusque cum ſitum D *ejus conſitum*
— cum χ *animi*
6 tum et ι *tum etiam* σ *tum*
— omni cultu D *d.*
7 frigoris E ψ 1 *frigoris inhabitabilis*
— vacantes E *vacantis*
8 nunc σ *minime* ψ 1 *nunc noſtris*
9 eſt ullus ψ 1 *nullus*
10 phyſici ι *philoſophi*
— et patefacta E ξ *d.*
11 aures U *auris*
12 nares E U *naris*
— aut E ξ *et*
14 audimus χ *audivimus*
15 non ψ 1 *non per*
16 ſunt D U *ſint*
— ſentire D U χ *ſentiri*
— id ψ 1 *aliquid*
17 adſit ψ 1 *abſit*
— Quid ψ 1 *quidem*
18 colorem E ξ *calorem*
— calorem E ξ *colorem*
20 is σ *idem*
21 tum χ *tamen*
— et dilucidiora χ *d.*
— cernentur ξ *cernerentur*
— cum D *cum eo*
22 liber ψ 2 *d.*
— nam ψ 1 *nam cum*
— corpore, callidiſſimo artificio ψ 1 *corpore calidiſſimo*
24 terrenis σ *a terrenis*
25 ſunt χ *ſint*
— autem nihil ψ 1 *enim nil*
26 quale ξ *d.*
27 quidque D *quodque*
29 quanta E U ξ, χ *d.*
— ſpectacula ψ 1 *ſpectanda*
32 ejuſque E ξ, ψ 1 *ejus*
33 cum E *eos*
— exultantes χ *d.*
34 diurno ψ 2 *diuturno*
35 Quo terrore? quo metu E ξ *d.*
— eſt ψ 1 *eſt enim*
250 1 vos D *nos*
— videlicet ψ 1, 2 *d.*
— phyſica D E ξ *phyſicam*
— non didiciſſetis ψ 1 *non didiciſtis* ψ 2 *nondum didiciſſetis*

p. l.
250 2 timeretis U χ *non timeretis*
3 Acheruntia D E *Acherontia* ψ 2 *Acheruſia*
— pallida E ξ *palatia*
4 Leti ψ 1 *lecto*
— obnubila ι, ψ 1, 2 *nubila*
— obſita D E U ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *d.*
5 Non pudet ι *Num pudet* ψ 1 *Non timet*
— hæc ι *hoc*
— timeat ψ 1 *timet*
7 qui hæc E *quoniam hæc* ι *qui hoc* ξ, ψ 1 *quoniam hec*
— fuerint E U ξ ψ 1 *fuerunt*
8 autem E ξ *d.*
— qui E ξ, σ, ψ 1 *quod*
9 ut E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *ut ita*
11 tamen D *d.*
12 enim σ *vero*
14 velle ξ, ψ 1 *vellet*
— ſibi E *ſic*
17 morte ψ 1 *d.*
— cur ξ *d.*
21 conformatio D *conſummatio* U χ *confirmatio* ψ 1 *et confirmatio*
— quæ E ξ *d.*
— qui U χ *quis*
22 caſuruſne E *caſurus nec*
23 conſpectum ι *conſpectu*
— videatur ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *videatur animus*
— ſit σ *d.*
25 Hæc reputent σ *Nec reputant* ψ 2 *Hæc reputant*
26 videbunt σ *d.*
— quem ξ *quæ*
28 multoque D ψ 1 *multo*
29 tanquam σ *d.*
— domi ξ, σ, ψ 1 *domui*
— cum ψ 1 *d.*
— in liberum D *liber in*
30 in ξ, σ, χ, ψ 1 *d.*
— Si D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *Niſi* ψ 1 *Ni*
31 quale σ *quod*
— ſit D *eſſet*
— poſſumus U χ *poſſimus*
32 cogitatione ι *cogitatione ipſa*
33 non ψ 1, 2 *d.*
— poſſumus U *poſſimus*
35 eſſe σ *d.*
251 1 Eſt ψ 2 *Et eſt*
— animum D *d.*
3 noſcat ι *cognoſcas*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

251 3 credo ι *crdo*
— præcipit D *præcepit* χ *precepit* ψ 2 *præceperit*
4 aut E U ξ, χ *d.*
— figuramve E ξ, ψ 2 *figuramque*
— corpora ι *d.*
5 neque D *nec* E ξ *num* U χ *non*
— tibi σ *d.*
— hæc D *hoc*
— Cum χ *Cur*
6 te σ *d.*
— hoc dicit ι *d.*
7 aliquod ξ *aliquod homini*
8 tuo D *tuo agitur*
— id agitur D *d.*
— hunc —— hoc σ *d.*
— noſſe D U *noſce*
9 hoc E ξ *d.*
— ſic, ut ι ψ 1, 2 *d.*
10 Deo D ι ψ 2 *a Deo* ψ 1 *adeo*
— hoc —— qualis D *d.*
— eſt E ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
11 ſi ψ 1, 2 *d.*
— ipſe animus χ *d.*
— neſciet ψ 1 *neſciret*
— ne E ξ *nec*
12 ne E ξ *et ne*
— moveri D *mori*
13 a Socrate eſt D *a Socrate* χ *d.*
— Phædro ψ 1 *Phædrone*
15 id D U ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *d.* χ *et*
16 aliunde quando D U ξ, χ, ψ 1 *alicunde quando* σ *aliquando*
17 vivendi U *movendi (ſed ſup. lin. "vel vivendi")*
— quod χ *quidem*
18 quidem ψ 1 *finem*
19 hoc ψ 1 *hic*
20 Principii χ *Principium*
21 alia D *d.*
— eſſet χ *eſſe*
22 ne D E U ι, ξ, χ, ψ 1 *nec*
23 unquam D *nunquam*
— nec ψ 1 *ne*
24 renaſcetur D E U ξ *renaſceretur*
— a ſe D E *ſe* σ *de ſe* ψ 1 *e ſe*
— creabit D *crearet* E ξ *certaret*
— ſi —— Ita fit ψ 2 *d.*
25 Ita D *ſic* E *ut*
— fit D *ſit*
26 nec ψ 1 *d.*
— concidat ψ 2 *occidat*
27 conſiſtat ι *vel conſiſtat* ψ 2 *conſiſcat*
28 ut ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— impulſa E ξ *impulſu*

p. l.

251 28 cum pateat —— moveat ψ 1 *d.*
30 neget σ *d.* χ *negetur*
— Inanimum D U *Inanime* E σ *In animo* ξ *Inanima*
— enim ψ 1 *d.*
— omne U *d.*
— agitatur ι *movetur*
— externo χ *eterno*
31 cietur D ψ 1 *citatur*
32 nata ψ 1 *moritura*
34 plebeii omnes σ *minuti* χ *al. minuti*
— ii D χ, ψ 1 *d.* E *hi*
252 1 non modo nihil χ *non modo nihil animi* ψ 1 *num modo in hoc*
— ſed ne σ *qui nec*
2 ipſum, quam E *quam* ξ *ipſum* χ *ipſum quod*
4 accidere χ *occidere*
6 hæc ι ψ 1 *hoc*
7 ſum D E U *ſim*
— paſſus ψ 1 *paſſurus*
— quidem E ξ *d.*
8 ſententiæ ψ 1 *ſententiam*
10 in D U *d.*
— hominum ψ 1 *d.*
11 poſſent ψ 1 *poſſunt*
— etiam E *et*
12 oſſa D *d.*
— nervos D *nerves*
13 venas, omnem ψ 1 *omnes*
— omnem ξ *omnemque*
15 ſint ι *ſunt*
— per D E ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *d.*
— id ι *d.*
16 tam σ *tamen*
— putarem ψ 1 *d.*
— vitam ψ 1 *vita*
17 quam E ξ *et*
— enim ψ 1 *d.*
— Item χ *Ita*
18 refugeret ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *fugeret*
20 et eam ψ 2 *etiam*
22 vitæ D *d. (cum ſpatio)*
— inſcribitur Menon χ *inſcribitur* ψ 1 *ſcribitur Meon*
23 Socrates —— quædam σ *d.*
— de —— geometrica ψ 2 *d.*
24 reſpondet χ, ψ 1 *reſpondit*
25 ſunt σ *d.*
— eodem E U ξ, χ *eo*
26 quo ſi ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *quaſi*
— diſcere ι *dicere*
28 ipſo E ξ *d.*
30 eſſe ι *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
252 30 reſpondentem, declarare χ *reſpondere, declarare* ↓ 1 *reſpondere de omni re*
31 recognoſcere χ, ↓ 1 *cognoſcere*
— vero ↓ 1 *d.*
32 et quaſi χ *quaſi* ↓ 1 *atque*
33 in E *quaſi in*
— ἐννοίας D σ, χ *d.*
— vocant ↓ 1 *vocat*
34 in corpus E *corpus*
253 1 nihil eſſet D U σ, ↓ 2 *nihil corpus eſſet* E ξ *nihil corpus eſſe* χ *corpus nihil eſſet*
— ut E *ut in*
2 ille E ι ↓ 1 *d.*
3 eſſe, quod ſemper χ *eſt quod ſemper* ↓ 1 *eſſet. quod ſemper* ↓ 1 *eſſet, et*
— qualem D ξ, χ, ↓ 2 *quale*
— ideam D *d. (cum ſpatio)* χ *d.*
4 animus hæc D U ↓ 1 *animus hec* ι *animus* ↓ 2 *hic animus*
— ex —— attollitur σ *d.*
5 rerum E ξ *d.*
6 Neque E ξ *Neque enim*
— repente in tam σ *repenteque vitam* ↓ 2 *repente vitam*
8 collegit E *colligit*
10 Ego —— admiror ↓ 1 *d.*
— majore D χ *d.* ↓ 2 *majorem*
— etiam D *d.*
11 eſt ↓ 1 *d.*
— quo D E ξ, σ, χ *quod*
12 natam ξ, χ, ↓ 1, 2 *naturam*
— quæro σ *d.*
13 Theodectes D U χ *Theodotus* E ξ *Theodorus*
14 Cineas ↓ 1 *Comeas* ↓ 2 *Cenias*
— Charmadas D E U ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *Carneades* ↓ 1 *Cardamas*
15 fuit Scepſius E ξ *pſeuſippus* σ *ſpeuſippus* χ *fuit Sepſius* ↓ 1 *fuit Sepius* ↓ 2 *fuit Sephius*
— noſter χ *nunc*
16 omnium E ξ, χ *hominum*
17 aliquo E *alio*
— ſtudio ↓ 1 *d.*
18 exiſtimare E ξ, ↓ 1 *extimare*
— meminerunt ↓ 1 *meminerimus*
19 Quorſus D E U ξ, χ *Quorſum*
— hæc ↓ 1 *hoc*
20 unde D E U ι, ξ, σ, χ, ↓ 1 *unde ſit*
— eſt E ξ *d.*
21 animus ι, ξ, σ, χ, ↓ 1, 2 *d.*
— ignisve D *ignis*

p. l.
253 23 ulla D *nulla*
24 enim χ *et*
25 terrâne tibi ↓ 2 *terra tibi ne*
— aut D ι, ξ, σ, ↓ 1 *d.* E *ex*
26 videtur D *videatur*
27 quale E ξ *quæ*
— ſi ne id quidem, at ι, σ *ſi ne id quod aut* ↓ *ſane id quidem*
29 quo ↓ 1 *quod*
— in ↓ 1 *d.*
30 infundantur ↓ 2 *infundamus*
— quidem D *quidem eſt*
— qui ↓ 1 *quis*
31 omnino E ξ *animi* U *vel animo (in marg.)*
— capacitas D *etiam capacitas*
32 putamus D *d.*
33 eſſe ſignatarum σ *figurarum*
— rerum —— eſſe veſtigia σ *d.*
34 ipſarum D *d.*
35 multa χ *immenſa*
254 1 Quid ↓ 1 *Quæ*
— vis, quæ ↓ 1 *viſque*
2 excogitatio ι *cogitatio*
3 caduca E *natura*
— ea E ξ *eſſe*
— qui primus, quod U *quis primus, quod* ↓ 2 *quid primus quidem*
4 eſt σ *d.*
— rebus σ *d.*
— impoſuit E ξ, ↓ 2 *poſuit*
5 diſſipatos ↓ 2 *diſſipat*
— congregavit, et E *congregantur*
— et ad —— convocavit ↓ 2 *d.*
6 aut ↓ 1 *at*
— infiniti ↓ 1 *finiti*
8 curſus χ *motus curſus* ↓ 2 *motu*
— inſtitutiones E U ξ, σ χ *inſtitutioneſque*
— notavit ↓ 1 *vocavit*
9 veſtitum E ξ *veſtes*
11 a ξ *et*
12 parta eſt, inventâ U χ, ↓ 1 *parata eſt, inventâ* ι, σ *parte eſt inventa*
14 tum illa D *tum* E U *cum illa* σ *tamen ea*
15 converſiones ξ *reverſiones converſiones* ↓ 1 *converſatioues*
— omneſque E U *omniſque*
16 animo ξ, χ, ↓ 2 *animus*
17 Archimedes ↓ 1 *Archimenides*
— lunæ D *lineæ*
18 quinque ι *et quinque*
— effecit ↓ 1 *efficit*
19 quod ille E *quod* ξ *d.* ↓ 1 *quam ille*
— qui in Timæo D *in Thimæo*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
254 20 ut E ξ *et*
21 converſio ι *converſione*
— Quod χ *Qui*
— in D *d.*
— ne E U ξ, χ *nec*
22 Archimedes ψ 1 *Archimenides*
23 potuiſſet imitari ξ *potuiſſet immutari* χ *potuiſſe imitari*
24 notiora D *moliora*
25 grave E *gravem*
26 mentis D U χ *d.*
27 ſine quadam vi majore fluere E ξ *quandam majore ſine vi fluere* U *quadam ſine vi fluere* χ *quadam ſine vi influere*
29 quid ψ 1 *quidem*
— ait, donum D *ſapienter dicit donum* E U ξ *d.* ι, χ, ψ 1, 2 *donum* σ *ſapienter dicit, ſapientiam*
— ut ego —— Deorum σ *d.*
30 Hæc σ *Nec*
32 eademque E *eodemque*
255 2 memoria ψ 2 *d.*
— Quid porro inventio σ *d.*
3 id, quo nec in Deo D σ, ψ 2 *id, quo nec video* ψ 1 *idque ne video*
4 Deos E *deus*
— Juventute D E U ξ, σ, χ, ψ 1 *juventute*
5 nec ψ 1 *hec*
6 ait D *d.*
7 miniſtraret ψ 1 *miniſtret*
— Laomedonti E U *Laumedonti*
8 hæc ι *hoc*
10 ut ego ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *qui ut* ψ 2 *q ut*
11 eſt U *d.*
— audet χ *audes*
12 idem eſt ψ 1 *d.*
— ut σ *d.*
13 et terra σ *ut terra*
— utriuſque E ξ, σ *utriſque*
14 humanus D *d.* ψ 2 *humanitatis*
15 inducta primum; σ *inducta. Primum*
— eſt E ξ *d.*
17 ipſis D σ *d.*
18 hæc D ξ, σ, ψ 1 *hoc* χ, ψ 2 *d.*
— nulla ψ 2 *d.*
19 aut χ *et*
20 fictum ψ 1 *ſitum*
21 quidem σ *d.*
— in D U χ *d.*
22 teneat σ *caveat*

p. l.
255 24 invenietur unquam ι *invenitur unquam* σ *inveniretur uſquam*
25 Singularis χ *Singulis*
— atque ψ 1 *quædam*
26 quod ψ 1 *qui*
27 quod ſapit ψ 1 *qui ſapit*
— quod vult D E U ι, ξ, σ, ψ 1 *quod vivit* χ *qui vivit*
— eſt D E U ι, ξ, χ, ψ 2 *d.*
30 ſegregata E ι, ξ *et ſegregata*
32 e E ι, ξ σ, ψ 2 *d.*
33 eſt E ξ *ſit*
35 habeo mihi per te ξ, σ *parte habeo* χ *habeo mihi ulla per te*
— mihi E *d.*
256 2 at D E ι, ψ 1 *aut*
— ſic ι *ſit*
— ſeſe ψ 2 *d.*
— videt autem ι *videt directe*
4 quoque: ſed ξ *quoque*
6 Qua ψ 1 *Quæ*
— facie ψ 2 *facile*
8 candoremque E ξ *candorem* σ *caloremque*
— deinde ψ 1 *dehinc*
9 celeritatem E *celeritatis* ψ 2 *d.*
10 commutationeſque ι *mutationeſque*
11 ad maturitatem —— aptas σ *d.*
— maturitatem χ *varietates*
11 temperationem ψ 1 *temperationes*
13 accretione et diminutione ψ 1 *adcretionem et diminutionem*
— faſtorum ψ 1 *factorum*
14 dies χ *diem dies*
— orbe σ *celo*
15 eoſdem curſus E ξ *eodem curſu* σ *eoſdem curſis*
16 ſervantes D U *ſervantis* ξ, σ *ſervatis*
18 mundi σ *d.*
19 cultum D U χ *cultam*
— altera D E *alteram*
21 Horrifer ψ 1 *Horriferus*
23 ἀντίχθονα D *antaxona* E ι, ξ, σ, ψ 1 *antixona* χ *antiaxona* ψ 2 *antixonam*
25 ſuo tempore Cœlum χ *Cælum ſuo tempore*
28 Rami U χ *ramos*
— incurveſcere D *incurviſcere* E *incurvaſcere*
29 ſegetes σ *ſeges*
30 ſcatere σ *ſtare*
— conveſtirier ψ 1 *conveſtiri*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

256 31 partim ad cultus —— vehendum χ, ψ 2 *d.*

32 cultus E ξ, σ *cultum*

— partim ad vehendum ψ 1 *d.*

33 quaſi χ *quaſi ad*

34 ipſorumque D E U ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *eorumque* σ *d.*

— omnes D E U *omnis*

257 1 cum ψ 1 *d.*

2 his ψ 2 *hic*

— præſit ψ 1 *poſſit*

— vel U ψ 2 *conditor vel* χ *conditor atque*

3 ſunt E ξ *d.*

— fuerint ι, ψ 1, 2 *fuerunt*

5 Deum σ *d.*

6 agnoſcis χ, ψ 2 *cognoſcis*

7 divinam ψ 1 *divinæ*

8 agnoſcito χ *agnoſco*

9 In quo ι *Br. In quo*

— eſt? Credo ι *eſt? T. Credo* ψ 1 *d.*

10 Sed alias D E U ξ, χ *Sed de hoc alias* σ *Sed alia*

— nunc ubi D U ι, ξ, σ, ψ 1 *d.* E χ *Nunc*

— ubi ι *ubi igitur*

— certe ι *T certe*

11 eſt ψ 1 *d.*

12 Quæ eſt ei natura? Propria puto et ſua ι *B. Quæ eſt et natura propria. T. Puto eſt ſua*

— ei D E U ξ, σ, χ *et* ψ 1 *d.*

— fac ψ 1 *ſed fac*

14 ſaciem D ψ 1 *formam*

— ſic —— et formam D *d.*

15 tuum E ξ *d.*

— notum U χ *d.*

— ejus E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*

16 autem D *aut*

17 plane E ξ, ψ 2 *ſane*

— ſumus ι *ſimus*

— animus admixtum D *ais admixtum* ι, χ *animis ad miſtum*

18 nihil ι, χ *(ter) vel*

— coagmentatum D U ι, χ *cœaugmentatum* E *coaugumentatum* ψ 1 *coagumentatum*

19 nec ſecerni D *ne ſecerni*

20 diſcerpi ψ 1 *diſcerni*

— igitur ψ 1 *d.*

— eſt E ξ *et*

21 ac diremptus E ξ *eſt et direptus*

22 junctione aliqua ψ 2 *vinctione*

23 nec χ *ne*

p. l.

257 24 adhibuitque D U χ *Adhibuit*

26 et ſupremo ψ 1 *qui ſummo*

— die ψ 1 *d.*

— de ι *d.*

27 e E *d.*

28 cum ψ 1 *d.*

— teneret ψ 1, 2 *tenens*

31 duas eſſe ξ *duplicesque*

32 curſus E *vias*

33 contaminaviſſent D E χ *inquinaviſſent*

34 cœcati E *cœcæcati* ξ *occæcati*

— inquinaviſſent D σ *contaminaviſſent*

258 1 vel ψ 1 *et*

— in D U ι, σ, χ *d.*

2 devium U ι, χ *demum*

3 ſe E ξ *d.*

— quibuſque σ *quibuſne*

— minima cum corporibus ψ 1 *cum corpore nimia*

4 contagio σ, χ *cogitatio*

— ſeſeque E *ſeque* ψ 1 *ſibique*

— ſevocaviſſent ι *abvocaviſſent* ψ 1 *ſe vocaviſſent*

6 facilem D ψ 1 *facile*

7 ut cygnis ψ 1 *cur cigni* ψ 2 *ut cygni*

8 ſunt ι *ſunt ſcilicet*

— quod D *quæ*

9 moriantur ψ 2 *moriuntur*

10 et bonis D *bonis*

11 idem D *id*

12 de ι *d.*

— cogitantibus ψ 1 *cogitationibus*

— uſu venit, ι *viſu evenit,*

13 qui ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *qui cum*

— ut E ξ *d.*

14 intuens D *intuet*

17 multa ψ 1 *d.*

— tanquam ratis ι, ξ, χ, ψ 2 *tanquam in rate* ψ 1 *et tanquam in rate*

— ratis σ *d.*

18 vehitur E ξ *vehit*

19 hæc et E U *et hæc* χ *hæc*

— ſic U χ *d.*

— abiit U *abit*

20 cauſam σ, ψ 1 *cauſa*

— nactum σ, ψ 1 *natum*

22 tunc D *tum*

— nunc Catoni ψ 2 *d.*

23 næ ψ 1 *nec*

24 illam ξ *ſuam*

— exceſſerit D *exceſſerat*

— tamen ψ 2 *tantum*

25 ruperit χ, ψ 2 *erupit*

26 emiſſus ψ 2 *miſſus*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
258 27 exierit χ *exierat*
29 id eſt σ *cum*
30 miniſtra D σ *magiſtra*
— famula ξ *familia*
31 ſevocamus ι *evocamus* σ *ſegregamus* ψ 2 *revocamus*
32 tum D *tum tamen*
— advocamus ψ 2 *evocamus*
33 ſecum D *ſecumque*
— a ψ 2 *quod a*
— abducimus ψ 2 *ſeducimus*
34 Secernere ψ 1 *Et ſecernere*
— nec quidquam D E U *nequicquam*
— eſt D U *d.*
35 quam ι, ψ 2 *niſi*
259 1 disjungamuſque ψ 1 *disjungamus*
— id eſt ι *et* σ *vel* ψ 2 *d.*
3 Hoc et ι *Hoc* χ *Hic eſt*
— erit χ *d.*
5 etiam D *et*
— ſunt χ *ſint*
7 eſt ψ 1 *d.*
8 liberet χ *haberet* ψ 1 *non liberaretur* ψ 2 *liceret*
10 nihil E *mihi*
— his vero ξ *M. His modo vero* σ *M. His vero* χ *his modo* ψ 1, 2 *his vero modo*
11 Marcus ξ *d.*
12 celeriter E ξ *aderit*
— et D *d.*
— retractabis E U ξ *retardabis*
— ſive properabis σ *d.*
13 dudum σ *dubium*
14 nihil E ξ *d.*
— aliud E ξ *d.*
16 ſumus. Auditor χ *ſumus*
17 refert? Adſunt χ *refertur. A. Adſunt*
— hæc ι *hoc*
— probent ψ 1 *proprient*
18 ex ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *in*
19 ut ratione ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *uti ratione ut*
20 Quî ψ 1 *Quis*
— Quî ψ 1 *Quis*
21 rogas D *negas*
— contra dicentium ψ 1 *contradicendum*
— non χ, ψ 1, 2 *nec*
24 Dicæarchus D *Dicearchus*
— differuit U *deſeruit*
— tres E U *tris*
25 Lesbiaci ξ *lesbeatici*

p. l.
259 25 quod Mytilenis χ *qui mitilenis* ψ *multum lenis*
26 vult χ *nolit*
27 uſuram σ *d.*
28 ſemper D *ſed ſemper*
— negant σ *d.*
29 Num vis ξ *A. num vis* σ, ψ 2 *Num non vis* ψ 1 *Nunquid*
— cur etiam —— videtur σ *d.*
— ita ψ 1, 2 *iſta*
— tamen non χ *tum*
30 Auditor. Ut ξ *M. Ut*
31 Marcus. Laudo ι *B. Laudo* ξ, χ *A. Laudo* σ *D. Laudo*
32 nimis ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *animis*
— enim ι *autem*
33 labamus U *labamuſque*
34 eſt enim ι *enim ineſt*
35 Aud. ι T. ξ, χ *M.*
— Sane E *Sane ita eſt*
— ne D *ne id*
260 1 Marcus ξ *A.* χ *d.*
— Num quid ψ 1 *Num quidem*
2 dico D *dicunt*
— e D ψ 1 *d.*
3 exceſſerint ι *diſceſſerint vel exceſſerint*
— quod χ *quidem*
4 eſt E ξ *d.*
— animum ψ 2 *animam*
5 corpore E ξ *corporibus*
— autem D *aut*
6 conceſſo ψ 1 *accenſo*
— id certe D E U *id circo* ξ, σ, χ, ψ 2 *idcirco* ψ 1 *et idcirco*
7 ne ψ 1 *non*
9 Panætio E *Pannetio*
— diſſentienti E ξ *diffidenti*
— enim ψ 1 *d.*
11 Homerum ψ 2 *Homerus*
— unam ψ 1 *d.*
13 naſci D *niſi*
— quod χ *quidem*
14 declarat E σ, ψ 2 *declaret*
— qui procreantur D E U σ, χ *qui procreentur* ψ 1 *quo procreentur*
— quæ ψ 1 *quod*
16 id ξ *d.*
— quoque χ *quo modo*
17 autem D *aut*
18 autem D *aut*
— etiam D *et*
19 cum ψ 2 *cum hæc*
20 dicatur E U ψ 2 *dicantur*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

260 20 omni D U χ *omnino*
21 vacet U *vacat* χ *vocat*
22 verſentur E U ξ, χ, ψ 1 *verſantur*
— quem ψ 1 *quæ*
— dicantur χ *dicuntur*
23 et diſcluſas χ *diſſolutas (al. diſcluſas)*
— putat E ξ *putet*
— Jam E ξ *Nam*
25 corporum σ *corpore*
— exſtat ψ 1 *exiſtat*
— animi ψ 2 *animo*
26 magni ψ 1, 2 *magis*
— locati ſint E ξ *exiſtant*
27 acuant D *acuat*
— multa, quæ obtundant χ *multaque obtundant* ψ 1 *multaque contundant*
28 melancholicos E *malencholicos*
— eſſe E ξ *d.*
29 Enumerat ψ 1 *Et numerat*
30 ita ψ 1 *id*
31 in corpore σ, ψ 2 *a corpore*
33 neceſſitatis E ξ *neceſſitas*
— cur naſcantur ι *d.* ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *cur naſcatur*
35 Africano U *Affricano*
261 1 patris ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *vel patris*
— perditorum ψ 2 *præditorum*
2 facile E ι, ξ *facie*
3 et ſapientis D *ſapientis*
4 clarorum D *d.*
5 nepotes ψ 1 *nepos*
7 interirent ψ 2 *interire*
— mali ξ *male*
8 te χ *d.*
9 a χ *d.*
11 fore ψ 1 *forte*
— fac σ *d.*
13 ſit ψ 2 *fit*
— affert ι *affers*
14 Num χ *Non* ψ 1 *Nunc*
16 etſi χ *quia ſi* ψ 1 *et ſic*
17 Democritici χ, ψ 1 *Democriti*
— igitur E *d.*
— remanet χ *remanent*
18 nuſquam ψ 1 *nunquam*
— Ubi σ *D. Ubi*
— quoniam ψ 2 *quando*
19 tertium eſt ι *certum eſt* ψ 2 *tertium eſt, æternum eſt*
20 fit ι, χ *ſit*
— id D E U ξ, χ *id ad*
21 fit χ *ſic*

p. l.

261 21 ſenſu E ξ *dolore*
22 totumque E ξ *totum*
— hoc σ *d.*
— eſt E *d.*
— qualecunque eſt E ξ *quantum cunque eſt* ψ 1 *d.*
23 Fit ψ 1 *Ferit*
— Fit —— temporis ψ 2 *d.*
24 Auditor ι, ξ, χ, ψ 2 *d.*
— excruciat ι *diſcruciat*
25 Marcus. ι, ξ, χ, ψ 2 *d.*
26 Quid ego ψ 1 *Quod ergo*
27 et D *a*
— quid χ *d.*
— ne E ξ *ut*
30 ſumus χ *fuimus*
31 quærimus. Hoc quidem χ *querimus et quid eſt hoc?* ψ 1 *quærimus equidem hoc* ψ 2 *quærimus hæc quidem hoc*
32 Hegeſia U *Hereſia* ψ 1 *Helgeſſya*
33 quod E χ *quo*
— multi D ξ *d.*
34 ipſi conſciſcerent E *ipſi conſciſcere* ξ *conſiſcere*
— Callimachi D *Cadlimachi* E *Callimarchi*
35 Ambraciotam χ *Ambrocictam*
— Cleombrotum D *Teombroton* E *Theobrochium* U χ *Theobrotum* ψ 2 *Theombrotum*
262 1 ci ψ 1 *d.*
— mare E ξ *mari*
2 Hegeſiæ E *Heleſiæ* U χ *Hertſiæ* ψ 1 *Helgeſſye* ψ 2 *Elyſiæ*
— Ἀπνκαρτερῶν D E *d.* *(cum ſpatio)* U *d.*
3 cuod U *d.*
4 vitæ humanæ τ *d.*
6 Etiamne nobis expedit ι *(id etiam ne nobis expedit)* σ *ne vobis expedit*
8 abſtraxiſſet E *abſtraxiſſe*
11 ille D *quidem*
12 at ψ 1 *d.* ψ 2 *atque*
— quibus ξ *e*
— et D E U *d.*
13 natis ξ *natus*
— eandem U *eadem*
— ſed uſa D U ι *ſed læſa (ab alia manu)* χ *ſed luſa* ψ 1, 2 *ſecluſa*
16 vivis filiis ψ 1 *unus filius*
23 vidi ι *vidit*
24 Priamo D *Priamum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
262 24 vi D *vim* ψ 1 *in*
— evitari ι *immutari*
25 turpari ι *turbari*
26 iſtâ vi D U *iſta vel* E ξ *d.* ι, χ, ψ 1, 2, *iſtâ*
— tum U *tunc*
27 occidiſſet E U ι, ψ 1 *accidiſſet*
— tamen D ψ 2 *tum*
— omnino D *omnium omnino*
28 autem ψ 1 *a*
32 Græculum ψ 1 *gracolum*
33 tum eſſet extinctus E *tunc eſſet extinctus* χ *tamen eſſet extinctum* ψ 1 *tunc ſit extinctus*
34 miſeris ι *miſeriis*
— imparatus ψ 2 *imperatus*
263 1 non ψ 2 *ex*
2 defleti E ξ *deleti*
— omnes a victoribus ψ 1 *auctoribus*
3 mortem E *morte*
— tum obiſſet χ *non obiiſſet*
4 quantas, quam E ξ, χ *quantaſque*
5 hauſit ψ 1 *auxit*
6 evenerint ξ, ψ 1 *evenerunt*
7 quia D U χ *d.*
— poſſe E ξ *d.*
8 cogitant ι *agitant*
— proinde ι *perinde*
— quaſi aut ψ 1 *quaſi ut* ψ 2 *ut*
9 certi ψ 1 *certe*
11 privari D *privare*
12 etiam D *et*
14 ſubjicitur E U *ſubicitur*
15 habet E *habuit*
— requirit ψ 1 *d.*
16 ſunt D E U χ *d.*
18 quiſquam caret E ξ *quiſque caret* ψ 1 *quiſquam careret*
20 id E ξ, χ, ψ 1 *d.*
21 id σ *d.*
23 eſt argumentum D ι, σ *eſt arguendum* ψ 2 *arguendum*
24 illo χ *d.*
26 probe D *pro re* U *pro te* ψ 1 *proprie*
27 excutiendum χ *exercendum*
28 eo σ *d.*
29 ſic D E U *ſit*
30 alia quadam n tione χ *aliqua quadam (nocione quæ eſt ad oram)* ψ 1 *alia quædam notio*
32 patiare. Carere autem malo, id D ι *patiare. Carere enim morte* E ξ *patiare, carere in morte* σ, ψ 1 *patiare carere in morte* U χ, ψ 2 *patiare. Carere enim in morte*

p. l.
263 34 quidem ψ 1 *quid*
35 tamen ι *non*
— regno carere E ξ *d.* σ, ψ 2 *regno te carere*
264 1 Tarquinio E *Tarquino*
2 cum ψ 1 *qui eum*
— at χ *et*
3 poteſt ι, σ, ψ 1, 2 *d.* ξ *poteſt carere regno*
— enim E ξ *d.* U χ *autem*
4 igitur E ξ *d.*
5 non ψ 2 *d.*
— philoſophia ψ 1 *philoſophiæ*
7 ductores ψ 1 *doctores*
8 concurrerunt χ *cucurrerunt* ψ 1 *concurrerint*
9 arcens eum E *eum* ξ *cum*
10 non ψ 2 *num*
11 Etruſcis D *Ertuſis*
— Pyrrho nepos ſe U *Pyro nepos ſe* σ *pyrthone*
12 objeciſſent D E ξ *objeciſſet*
— uno D E *ulio*
13 Geminum E U ι, σ, χ, ψ 1 *Geminium*
14 Latini ψ *latinia*
— Lucani D σ *Lucania*
— Num χ *Nam*
15 tum E *tu*
16 At D *Atti. (literis rubris) At* ι *B. At* χ *A. At* ψ 2 *Dis. At*
17 eſt ι *d.*
— Odioſum D χ *M. Odioſum* ι *T. Odioſum* ψ 2 *Ma. Odioſum*
18 non χ *nihil*
19 careat D *caret*
— ſentiat? Quanquam ψ 1 *ſentiat, quidquam*
20 ſæpe, ſed eo ψ 1 *ſapere ſedeo*
— eo quod in hoc D *in eo quod in hoc* E ξ *hoc quod in eo*
— ineſt E *eſt*
23 animal, quod ψ 2 *quod animal*
24 fuerit, factum ψ 1 *factum fuerit* ψ 2 *factum fuit*
— plane perſpiciet ψ 1 *plane deſpiciet* ψ 2 *ſane perſpicit*
25 fuerit D *fuit*
— regem ψ 2 *d.*
26 nec χ *non*
— facere σ *facerem*
— hoc ψ *hic*
27 fecerim D *feceram*
28 et E ξ *d.*
— hæc D E ξ *hec*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
264 29 putaret χ *putaretur*
— cur E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— ad decem U *adeſſe*
30 urbem noſtram E ι, ξ, σ *urbe noſtra*
— potituram ψ 1 *petituram*
32 noſtro D *veſtro modo* χ *modo*
— ipſius χ *ipſi*
33 non σ, ψ 1 *non modo non*
34 propter D E U ξ, χ *et propter*
— nunquam longe poteſt ι *non poteſt longe* ψ 1 *quam non poteſt longe*
265 1 et D U ι, σ, χ, ψ 1 *ut*
— ſenſum habiturus E U ξ *ſenſus habiturus* ψ 1 *ſenſu habitura*
2 ad σ *ſed ad*
— putet D *putat*
3 animum D E U ψ 2 *animam*
— cupiditate ψ 1 *cupiditatem*
4 neceſſario ξ *neceſſaria*
— gloria ψ 1 *gloriam*
— tu ι *d.*
5 quo modo U *commodo*
6 nobis E *d.*
— exitum D *exitium*
7 Ut E ξ *Et ut*
10 attingit D U ι, χ, ψ 1 *attinget*
12 ita E ξ, ψ 1 *d.*
— annos —— ſexaginta ψ 1 *d.*
— ut χ *d.*
13 ſues ψ *ſuos*
— id σ *eo*
— velint D U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *velint non modo ipſe* E *volunt non modo ipſe* ψ 2 *velint non modo quidem ipſe*
14 Endymion ψ 1 *Endimidion*
— neſcio D E ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *ut neſcio*
15 Latmo E *Lachino*
— Cariæ D *Kariæ*
16 Luna ψ 1 *Lama*
— laboret χ *laboraret*
17 conſopitus χ *conſumptus*
18 curet autem ψ 1 *caret aut* ψ 2 *curet igitur*
— quidem? ψ 1 *quidem inde*
— ſomnum χ *ſomnium*
20 in ejus E U *ejus*
22 ergo D *igitur*
— iſtæ ineptiæ χ *iſte inepti ae*
23 tempus? Naturæne? At ι, σ, ψ 2 *tempus naturæ? Ne ad* ψ 1 *tempus ne ad*
24 dedit ψ 1 *dedere*
25 repetit D *repetat*

p. l.
265 26 acceperas Iidem ι *acceperas. Idem etiam* ψ 1 *acceperas idem,* ψ 2 *acceperas id eſt*
— parvus E ξ ψ 2 *parvulus*
— occidit σ *occidat*
27 ne querendum D U *ne conquerendum* χ *nec conquerendum*
28 Atqui D *At* ξ *Atque*
— acerbius D *qui acerbius*
— exegit E U ξ *exigit*
29 inquiunt vitæ D ψ 2 *inquit vitæ* ψ 1 *inquit*
— jam E ξ, χ *d.* ψ 1 *tam*
30 ipſum E ξ, ψ 1 *d.*
31 melius D *melior*
— aliquam E ξ *aliquando*
34 laudatur χ *laudetur*
35 nullis ι, ψ 1 *in illis* ξ, χ *non illis* σ *d.* ψ 2 *nonnulli*
266 1 profecto ξ *d.*
— homini D E U ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *hominis*
— prudentia χ *pro prudentia*
— cætera ψ 1 *incerta*
2 auferat, affert certe E ξ *aufert etiam*
— Quæ —— ſenectus? E ξ *d.*
— ætas σ *d.*
3 quid D *quod*
— homini D *d.*
— modo adoleſcentes ψ 2 *non adoleſcentes*
4 opinantes D U *opinantis*
5 hoc E ξ *d.*
— ducimus E ι, ξ, χ, ψ 1 *dicimus*
6 perinde E ξ, ψ 1, 2 *proinde*
— ut ψ 1 *ubi*
— aut D ι, ψ 1 *a vita* U χ *a vita aut* σ *aut vita* ψ 2 *aut a vita*
7 brevia ι, σ, ψ 1 *brevi*
— Hypanim D E *Hypanum*
10 provecta —— eſt. ψ 1 *d.*
11 ſi ι, ψ 2 *d.*
— Confer E ξ *Confer etiam* σ *Confert*
12 cum E *ut*
— in E *d.*
— propemodum σ *d.*
13 reperiemur D *reperiuntur* E σ *reperientur*
14 quod D *quid*
15 totamque ψ 1 *tantamque*
17 ponamus σ *ponamus tirannorum* ψ 1 *ponamus juſſum tirannorum* ψ 2 *ponamus juſſa tyrannorum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
266 18 moleſtiſſimis D E U ξ, χ *molliſſimis*
19 adv.ntet ψ 1 *adveniet* ψ 2 *eveniat*
20 bonis D *in bonis*
— illuſi ψ 1 *incluſi*
— animis ψ 1 *annis*
22 cruciamur D *cruciamur et* ψ 1 *d.*
23 nulla ſollicitudo D *ſollicitudo*
24 quam elato D χ *quamque elato* E ξ *quanquam elato*
25 enim ψ 1 *hic*
26 cum ψ 1 *d.*
27 obduxiſſet D *hauſiſſet* ι *bibiſſet* U χ *obbibiſſet*
28 ſonitu reddito ψ 1 *ſonitu, reditu*
29 Propino ψ 1 *Propinquo*
— inquit ψ 2 *d.*
— pulcro σ ψ 2 *poculum*
— Critiæ D *Eritiæ*
— qui D *hic qui* σ *is erat, qui*
30 teterrimus D U ψ 1 *deterrimus*
— in D *d.*
— conviviis E ξ *convivio,*
31 ſint D *ſunt*
— Luſit ψ 2 *Juſſit*
— extremo E *in extremo*
— jam ι *d.*
32 venenum χ *poculum*
33 præbuerat σ *præbiberat*
— eſt eam E *eam eſſet*
34 maximi ψ *maximam*
35 Vadit D ι, σ, ψ 1 *Vadit enim*
267 2 Theramenes D ι, χ, ψ 1 *d. (ſed cum ſpatio)*
— eſt ξ *d.*
— ejus ξ *d.*
5 bene —— mortem ψ 2 *d.*
6 eſt enim D *ſit enim* U *enim* χ *d.*
— ſit D *d.* ψ 2 *fieri*
9 morſque ψ 1 *mors quidem*
— qni ψ 1 *quia*
10 placatiſſimam D *placatiſſima*
— quid ψ 1 *quam*
— emori U χ *mori*
11 nocti ψ 2 *morti*
12 cui ψ 1 *cum*
— conſequentis E U ξ, χ *ſequentis* ψ 2 *conſequens*
13 ſunt χ *ſint*
14 eas oras E *has horas*
— e χ *d.*
15 eſt, te, ι *eſt pæne* ψ 1 *tene*
16 venire ψ 1 *d.* ψ 2 *devenire*
— appellentur E ψ 1 *appellantur*
17 Æacum σ, ψ 1 *Ajacem*
— Triptolemum ψ 1 *Tritholemum*

p. l.
267 17 eos qui E *eo qui* ξ *eo cum*
18 et cum D EU ι, σ, χ, ψ 1 *cum* ξ *qui*
— vixerint E ι, ξ *vixerunt*
— vobis ι *nobis* χ *d.*
20 ſæpe emori U *ſæpe mori* χ *ſæpenumero mori*
21 mihi E *nihil*
22 autem D *aut* χ *d.*
— afficerer ψ 1 *afficeret*
— cum Ajacem D *cum et Ajacem* ψ 1 *Aiacem*
— alios D *et alios*
23 iniquorum E ξ *aliquorum*
— etiam D *etiam ſi*
24 Ulyſſis D E U *Ulixis*
25 cum hæc E ξ *cum hoc* ψ 2 *d.*
27 timueritis ψ 1 *timeretis*
— cuiquam σ *unquam*
29 Nec E ξ, χ, ψ 2 *Ne*
— hoc σ *d.*
39 accuſatus —— quibus σ, ψ 2 *d.*
— condemnatus ψ 1 *damnatus*
31 hæc D U ι *hec* σ *his*
32 hoc ψ 1 *hic*
— extremo D *æſtimo* E U χ *exiſtimo* ψ *eſtimo*
33 ut E ξ *d.*
268 1 Næ D *Ne*
— haud E *aut* ψ 1 *autem* ψ 2 *At*
2 Etſi quod D U ι *Et ſiquidem*
3 ſcire E *ne ſcire*
4 nam ψ 1 *non*
— ut χ *autem*
6 omnibus D *hominibus*
7 miſeræ ψ 1 *miſeriæ*
— finis eſſe ψ 1 *d.*
8 mortis D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *mors*
9 Theramenem E *Cheramenem*
— præſtantes E U ψ 1, 2 *præſtantis* χ *præſtantiſſimos*
10 gloria ψ 2 *gloriæ*
12 ut ψ 1 *d.*
13 dixiſſetque ι, σ, ψ 1 *dixiſſet*
— ei E ξ *d.*
— quidam χ *quidam*
15 gratiam σ *gloriam*
— habeo σ *d.*
— ſine mutatione D U σ *ſine mutuatione* E *ſine commutuatione* ξ *ſine commutatione* ψ 1 *valeo ſine mutuatione*
— et ſine verſura D U ψ 1 *et ſine uſura (ſed in* U *"vel verſura" ſupra lin.)* E ξ *d.*
17 qui D *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
268 17 ſuerit ψ 1 *fueris*
19 tulit E ξ *pertulit*
— quid ψ 1 *quidem*
20 nominem ψ 1 *neminem*
— alacres D E U *alacris*
21 unde ψ 1 *in unum*
22 Thermopylis E *Termopilis*
— quos D E U χ *quo*
24 Spartæ E *Sparthe*
— nos te ψ 1 *nocte*
26 dux Leonidas dicit ? ι *duxit Leonidas ? dicit.*
— pergite ψ 1 *peragite*
— animo ξ *animo facto*
28 vigebant χ *vivebant*
— cum ι *dum*
30 et χ *d.*
— igitur ψ 1 *d.*
— igitur pugnabimus D *melius pugnabimus igitur*
31 commemoro ψ 1 *cum memoro*
33 genueram ψ 2 *cum genueram*
— eſſet χ *qui eſſet*
— mortem D E U ξ, χ, ψ 1, 2 *morte*
35 Eſto: D E U ι, ξ, χ, ψ 2 *Eſtote*
— fortes et duri Spartiatæ D *fortes et duri Sparciatæ* ψ 1 *fortis et durus, parcitate tibi et patientia*
269 1 reipublicæ σ *regia* ψ 1 *Ro. Po.*
3 rex σ *d.*
4 humine an σ *humile ac*
— ſublime ψ 2 *ſublimi*
5 putreſcat ψ 1 *pateſcat* ψ 2 *putreſcam*
— etiam E *autem*
6 exiſtimem ψ *exiſtimemus*
9 qua ψ 2 *quo*
— quid ξ *d.*
13 multam D *multa*
— conſumpſi χ *contempſi*
14 enim ξ *cum*
— non E ξ *nunc*
— avolaturum D E *advolaturum*
— quidquam mei D U ι, σ, χ, ψ 1 *me quicquam* ψ 2 *me quicquam hic*
16 tibi videbitur D E U ι, ξ, χ *tibi videtur* ψ 1 *videtur*
18 laborare D E U ξ, χ *elaborare*
19 id D U χ *is*
— ut Cynicus ψ *ubi Cinicus*
20 juſſit E *dixit*
— Tum U *Tunc*
21 bacillum ψ 1 *batillum* ψ 2 *baculum*
— propter me ι, ξ, σ, χ *prope me* ψ 2 *d.*

p. l.
269 21 quo ψ 1 *in quo*
22 ponitote E *ponite*
— Quì poteris ? D E χ *Quid poteris ?* ψ 1 *Quid proſit*
— ſenties ψ 1 *ſentiet*
23 mihi ι *mihi inquit*
24 Lampſaci ι *laſti* σ *laſaci*
25 Clazomenas ι *lacemonas* ψ 1 *Clatomenas*
— ei D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *d.*
— accidiſſet E *occidiſſet* ψ 1 *accidiſſe*
— auferri D χ *afferri*
26 viæ σ *via* χ *e*
— eſt χ *et*
27 de ψ 1 *quæ de*
31 errorum D *erroris*
33 At illa ψ 1 *Eccuba*
— ſicut D *ut* χ *ſic*
35 vidi —— me ψ 1 *d.*
— quod D *puto quidem*
— paſſa ι *paſſa ſum* E U ξ, χ *paſſam*
270 1 raptarier ψ 1 *raptorem*
2 ille ξ, χ *d*
— Accius D *Actius* ψ 1 *acutius*
4 enimvero ι, ξ, σ *vero* χ *enim*
5 Hectora ψ 1, 2 *Hectorem*
— traxiſti ψ 2 *abſtraxiſti*
— fuerat ι, σ, ψ 2 *fuit*
7 Mater σ *Matrem* ψ 1 *d.*
— quæ ι, ξ, χ, ψ 2 *tu quæ* ψ 1 *tuque*
— curam ι *curas*
— ſuſpenſam D E U σ, ψ 2 *ſuſpenſo* ι *ſuſpenſas* ψ 1 *d.*
— levas U *lenas*
2 cum preſſis D *compreſſis*
— preſſis et σ *preſſiſſet* ψ 1 *preſciſſet*
10 concinuntur E *concinnuntur* ψ 2 *conclamantur*
— inhumati ψ 1 *humati*
14 extimeſcit ι *extumeſcat*
15 Heu σ, χ, ψ 1 *Nen* D E U ψ 2 *Neu*
— ſemiaſſi regis σ *ſemicis ſi reis* ψ 1 *ſemi ſſi*
16 ſanie D *ſane*
— delibutas D *delibutans* U χ *delilutam*
— divexarier D *diu exarier*
17 quid ψ 1 *quem*
19 inimicos E ξ *inimici*
— etiam U χ *d.*
— pœniantur D E U ξ, χ, ψ 1, 2 *puniunt* ι, σ *puniantur*
21 Atreus χ *Atherus*

p. l.
270 23 eviſceratus σ *eviſceratur* χ *eviſceratas*
24 et D *d.*
25 omni ι, χ, ψ 1 *omnia*
— vacabunt E ξ *vacabant*
26 eſſent D U *eſſet*
27 ſentiret σ, ψ 1 *ſentirent*
— Nulla ψ 1 *illa*
— ſunt E U *d.*
— perquam inane. Neque ψ 1 *quam perinane eſſe*
28 habeat ψ 1 *latus*
— corporis ψ 1 *corpus*
29 malis ξ, χ *a malis*
30 hæc D *hoc*
— errore ι *hæctore* ψ 1 *merore*
32 quatenus E *quatinus*
— quidque E *quicquam* ξ, χ *quiquam*
34 opiniones E *opinionum*
— nationum χ *nationes*
35 cum ψ 2 *non*
— Condiunt ψ 2 *Condunt*
271 1 Perſæ ψ 2 *per ſe*
— circumlitos D *circundatos*
— condunt D U *condiunt*
2 maxime ψ 1 *maxima*
— Magorum E ξ *Medorum* ι *Magiſtcorum* ψ 1 *Majorum*
3 mos ψ 1 *d.*
4 In Hyrcania ψ 1 *Hyrcana*
— plebs σ *d.*
— publicos ι, ψ 1 *ſupplices* σ *ſublicos*
6 lanietur E *lanientur*
— eamque optimam σ *d.* χ *eam optimam*
9 fugiat D *fugiet*
— reformidet ξ *formidet*
10 hic D χ *d.*
— negligendus ψ 1 *negligendo*
11 tamen ι *d.*
12 ſentiemus —— vivi ψ 1 *d.*
13 nihil ι, ψ 1, 2 *nihil id*
14 oppetitur D E U χ, ψ 1, 2 *appetitur*
15 ſuis χ *ſui*
16 qui ψ 1 *d.*
— perfectæ perfecto functus χ *perfectæ profecto functus* ψ *perfectoque perfectæ ſumptus*
11 potuiſſem obire ψ 1 *potuiſſent obeäre*
19 officia E ξ *omnia officia*
— fortuna ψ 2 *fortunæ*
— Quare ψ 1 *quæ*

p. l.
271 19 ratio ψ *oratio*
20 at E *ac*
21 enim χ *d.*
22 et laudis E ξ, ψ 1 *laudis* χ *et laudabilibus*
— gloriæ χ *gloria*
24 habeat E U χ *habet*
— gloria ψ 1 *d.*
— expetatur ψ 1 *expectatur*
— umbra D *umbram*
25 eſt E ξ *d.*
27 quoquo modo D E U ξ, χ, ψ 1 *quomodo*
— accipiatur D *acciperetur* E U χ, ψ 1 *accipietur*
30 enim E *eum* χ *eam*
31 memoriam E ξ *victoriam*
— Bœotia D E U *Bætia*
— Leuctra E *Leuthræ*
32 Leuctricæ E *Leu hricæ*
— gloria. E *gloriæ.* ψ 2 *gloria tollatur.*
— autem E U ξ, χ *enim*
— Curium ψ 1 *currum*
33 Calatinum U ψ 2 *Colatinum* ψ 1 *Collatinum*
34 innumerabiles D *innumerabileſque*
272 1 eam ψ 1 *ea*
3 res feret D E U ξ *res fert* ψ 1, 2 *refert*
4 cognovimus E ξ *cognoſcimus*
5 etiam D *et*
— non ψ 1 *et non, neque*
6 moleſta χ *modeſta*
— deceſſio D *diſceſſio*
9 ſenem χ *d.*
10 non ι, ψ 1 *nunc*
— acceſſurus ψ 1 *accenſurus*
11 nimium ψ 1 *nimirum*
— putant —— potius ψ 1 *d.*
— tum D ξ, χ *tamen*
12 tres D U χ *patrem ſcilicet cum duobus filiis tres* ψ 1 *terris*
13 e ι, σ *d.*
14 inutile D *inutilem*
— putabat U *putabant*
15 verbis ι *d.*
16 enim σ *d.*
17 contendi E *contempni* ξ *contemni*
19 noſtra cauſa E *noſtrorum* ξ *noſtrum*
— et D E U ξ, ψ 1, 2 *d.*
20 ſuſpicio ψ 1 *ſuſceptio*
— dolore ι *de dolore*
21 quibus ψ 2 *e quibus*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

272 21 eſſe ψ 1 *d.*
— cum E ξ *in*
22 opinantur D *opinamur* ψ 1 *opinatur*
23 volui E ξ *velim*
— eoque ψ 2 *eo quod*
— fui ψ 1 *fuiſſem*
25 poſterior χ *poſterior autem* ψ 1 *poſterior vero*
26 modo non nollem, modo non D U *modo nollem, modo non* E ξ *aliquando non modo vellem verum etiam* ι *modo non vellem modo non* ψ 1 *modo nollem, non*
— laborarem ι, σ *laborem*
— oratione D ι, σ *ratione*
27 certe E *autem*
— ducerem ψ *deducerem*
29 An —— relinquimus U *d.*
— jam hanc *D hanc ante jam* E *hanc jam*
— plane ψ 1 *plene*
— vero ψ 1 *non*
30 reliqueris U *reliqueris?* ψ 2 *dereliqueris*
— ornaſti ψ 1 *perornaſti*
31 te E *d.* ψ 1 *certe*
— loqui volumus E *loquimus*
— ornaverat E *ornaverit*
— quinam D *quiſnam* E *quoniam* ψ 1 *quidnam*
— iſte E *d.*
32 Aveo E *habeo*
— quidquid eſt. Deorum ι, ψ 1 *quicquid Deorum* σ *quid quidem Deorum*
34 Herodoto D *Herodocto*
273 1 aliiſque D ξ *aliis*
— pluribus D *quam plurimis*
— Primum ξ *Primum vero*
— Biton E *Binotæ* ι, σ, ψ 2 *Binotho* ξ *Binote*
— Biton filii D *Biton* ψ 1 *biſfilii*
3 ſtatum E U ι, σ, ψ 1 *ſtatutum*
— jus eſſet D U χ *ſe juſſiſſet* E σ *juſſiſſet*
4 fanum ψ 1 *fandum*
— morarenturque D ψ 2 *morerenturque*
5 oleo perunxerunt ψ 1 *deo perunxerunt*
6 advecta E ξ *adducta*
7 ductus ψ 1 *adductus*
— precata ι *precata ab eis*
— a dea ξ *dea* ψ 2 *ad ea*
8 poſſet D *poſſit*
— epulatos ψ 1 *epulas*

p. l.

273 9 adoleſcentes —— mane E ξ *d.*
— adoleſcentes χ *filios*
12 exædificaviſſent D *exædificaviſſet* E *exædicaviſſent* ι *ædificaviſſent*
13 parvam D *parva*
17 cui D *ut*
— conceſſiſſent χ *concenciſſent*
19 Sileno U *Silleno*
— fabella quædam ψ 2 *d.*
20 miſſione χ, ψ 1 *dimiſſione*
— ſcribitur D *dicitur*
21 non naſci homini E *hominem non naſci ei* ξ *non naſci ei*
22 autem D *aut*
— Creſphonte ι *Theſiphonte*
24 decebat cœtu ξ, χ *decebat cetus* ψ 1, 2 *docebat cetus*
— celebrantes D E U *celebrantis*
26 reputantes D E U *reputantis*
27 Atqui ξ *Atque*
— graves D U *gravis* ψ 2 *gravi*
29 quiddam D *quidam*
— conſolatione σ *erratione*
— Crautoris χ *Cratoris* ψ 1 *Oratoris*
— Terinæum D E U ξ *Thermaneum* σ *ter maneum* χ *termaneum* ψ 1 *Teraneum* ψ 2 *ter inaneum*
31 veniſſe ψ 2 *vidiſſe*
— Pſychomantium D E U *ſychomantium* ι *ſichomachium* ψ 2 *ſichomantium*
32 huic in tabellis tres ψ 1 *ſibi*
— tres D E U *tris*
33 errant *erant*
34 Euthynous D U *Euchineus* E ψ 1 *Euthineus*
— fatorum χ *ſuorum*
— munere ξ, σ *minime* ψ 1 *numine*
35 Sic ψ 1 *Si*
— finiri ψ 2 *d.*
274 1 rebus E ξ *d.*
2 judicatam D *vindicatam* ψ 2 *inditam*
— Alcidamas D U *Alcidamus* E χ, ψ 1 *Alchidamus* ψ 2 *Alchideamus*
3 conſtat E U χ *conſtet*
5 a ψ 2 *ex*
6 orationis ι, σ, ψ 2 *rationis*
— oppetitæ E ξ, ψ 2 *appetitæ*
7 glorioſæ ψ 2 *glorioſum*
— beatæ ψ 2 *beatum*
— videri ξ *d.*
— ſolent ψ 2 *ſolet*
8 Erectheo E *Eurites*
9 vita ψ 2 *morte*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
274	9	medios χ *medio*
	—	immiſit D *immiſerit* ↓ 1 *miſit*
	10	hoſtes D U *hoſtis*
	—	famulari ξ, χ *familiari*
	—	poſſet D *potuiſſet*
	11	datum ↓ 2 *d.*
	—	victrices E *victricis*
	12	Menæceus D *Meneteus* E *Meneceus*
	—	qui E ξ *qui denique* ↓ 2 *qui dei*
	13	Iphigenia E *Ephigenia*
	—	immolandum ι, ξ *immolandam*
	14	Sanguis σ, ↓ 2 *d.*
	15	Harmodius D *Armodius*
	—	in ore ↓ 1 *in oratione* ↓ 2 *morte*
	16	Thebanus D *Tebanus*
	—	vigent E ξ, σ *viget*
	17	Nos ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *d.*
	—	vero D E U ξ, σ, χ, ↓ 1, 2 *d.*
	—	longum D E U ι, ξ, ↓ 1, 2 *magnum*
	18	ſunt ↓ 2 *ſunt iſti*
	—	mortes D ↓ 2 *mortis*
	20	e D *d.*
	—	vel optare ↓ 1 *d.*
	21	incipiant ↓ 2 *d.*
	—	ſupremus ↓ 2 *ſummus*
	24	et —— ſempiterno E ξ *d.*
	—	conniventem ↓ 2 *cumbentem*
	25	conſopiri ↓ 1 *ſopiri* ↓ 2 *conſopire*
	27	Nemo χ *Nemo enim*
	—	fletu Faxit ↓ 2 *fieri fas ſit*
	32	vero E ξ *d.*
	—	ſi quid ↓ 2 *ſiquidem*
	—	ut a Deo σ *ut adeo* ↓ 1 *vel a Deo*
	—	denuntiatum σ *diminuatum* ↓ 2 *denuntiare*
274	34	e E *a*
	35	in æternam D E *æternam*
	—	et plane ι *et plene* χ *et pene* ↓ 1 *plene* ↓ 2 *et plenam*
275	2	aliis χ *alias*
	—	nobis χ *d.*
	3	malis E *malum*
	—	ſit D *fit*
	4	a U χ *d.*
	—	Non ↓ 2 *Neque*
	5	temere ↓ 2 *timere*
	—	nec D *et* U χ *ac*
	6	conſuleret D *conſuluerit*
	—	nec D E ξ, ↓ 1 *ne*
	7	aut ↓ 2 *ut*
	—	quod ↓ 2 *quæ*
	—	omnes D *omnis*
	—	omnes labores ↓ 2 *d.*
	—	tum D *cum*
	9	perfugium D *profugium*
	—	paſſis E *panſis*
	10	Sin ι *Sin autem*
	—	reflantibus E ξ *perflantibus* U *reclamantibus*
	—	tamen eodem ↓ 2 *tandem*
	11	referamur ↓ 2 *refrenamur*
	13	ne quid ↓ 2 *nec quidem*
	14	vero. D *vero habeo* U *vero ?*
	—	etiam χ *d.*
	15	firmiorem E ξ *fortiorem*
	—	quidem D E U *d.*
	16	tribuamus aliquid. ↓ 2 *valeamus aliqua,*
	17	hæc ι *hoc*
	18	a D E ι, ξ *d.*

TUSCULANARUM

QUÆSTIONUM

LIBER SECUNDUS.

Edit. Olivet. MSS. D E U ι, ξ, σ, χ 2, ψ, 1, 2

p. l.
276 2 eſt ξ, σ, χ, ψ 2 *eſſe*
— omnino D χ *omnino philoſophari*
3 quidem eſſe D *d.*
4 poſſum *poſſim*
5 ille E ξ *ille ait*
— in philoſophia D ψ 1 *philoſophiæ* ψ 2 *philoſophia*
6 ſint D *ſit*
— aut ψ 2 *d.*
7 nec ψ 2 *hæc*
— perceperit U ψ 2 *percipit* χ *percepit*
8 perſequetur ψ 1 *proſequetur*
10 ferunt ψ 1 *ferent*
— ſi D E U ι, ξ, χ *ſed*
11 tamen ψ 2 *tum*
— poſſunt D U *poſſint*
12 liberemur D U ι, ξ, σ, ψ 2 *liberentur* ψ 1 *libentur*
13 nuper ψ 2 *d.*
14 minimum ψ 1 *nimium*
— liberandum ψ 2 *laborandum*
— qui id D σ, ψ 2 *qui* E ξ *is qui*
— vitari E *evitari*
18 is E *ad*
20 ſtudioſe D *ſtuduiſſe*
277 1 potuimus ψ 1 *poſſumus*
2 ſi U ψ 1 *d.*
3 probari D *probare probari*
— popularis eſt ψ 1 *Popularis*
4 eſt E ξ *ſunt*
— approbatio E *judicio approbate* ξ *judicio approbatæ*
6 quemque E ξ *qui* ψ 1 *quique*
— ſperandi ξ *ſperandum*
— et D E U ι, ξ, σ, ψ 2 *d.*
— proponerent ι *preponeret*
7 obruerentur ι *obrueretur*
9 Atticorum E *Achicorum*
— id ſequi E ξ *aſſequi iidem*
10 ſe ψ 2 *d.*
— profitebantur E *profitebatur*
11 adjutore ι *auditore*
12 poſſe ξ *d.*
— videamus ψ 2 *videamur*

p. l.
277 13 contenta ψ 1 *contempta*
14 ipſa E *ipſe*
— inviſa ψ 1 *inviſa videtur*
15 id D *d.*
— poſſit ψ 1 *poſſit auxilia reliquorum philoſophorum diſciplinis*
16 in eam D U *ea* ξ *eam*
— quam U *quæ*
17 a ι, ξ, σ, ψ 1 *d.*
18 vituperatoribus E ξ *d.*
19 Hortenſio ψ 2 *Ortodoſio*
20 Academia autem ψ 2 *archidemia*
— accurate ψ 1 *curate*
21 tantum ψ 1 *d.*
22 ut id ψ 2 *d.*
27 reliquas E *relinquas*
— omnes D *omnis*
28 expetendæ D *expetenda* ψ 1 *expectandæ*
— atque D *quæ*
29 Atque E *At* ξ *at*
30 jam ψ 2 *d.*
31 Philoſophia ψ 1 *Philoſophia quidem*
32 ex D *et*
— ex his temporibus ψ 2 *d.*
34 ii E *dii*
— certis D *incertis*
278 1 etiam D *jam*
— ea E ξ *d.*
3 quam ψ 2 *quidem*
— veriſimile ξ *veriſimile credimus*
— occurrerit ι, σ, ψ 1 *occurrit*
— poſſumus U *poſſimus*
4 et refellere —— ſumus ψ 2 *d.*
6 erunt D *erant*
— ne E *nec*
— bibliothecis ψ 2 *bibliotis*
8 eſt D *d.*
— eadem —— referſerunt ι *d.*
9 Quod —— confluxerint ψ 1 *d.*
— accidet D *excidet*
11 ſi ψ 2 *d.*
12 via ι *vita*
15 legerim E *legerem*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
278	16	neque diſtincte, neque diſtribute ι *neque diſtincte σ d.*
	18	et ↓ 2 *aut*
	19	ſunt E ξ *abſunt*
	—	diſciplina D *diſciplina remeti*
	20	quoniam ↓ 2 *d.*
	21	dicant E *dicunt*
	—	ſint D U *ſunt*
	—	ipſi D *d.*
	—	qui idem ι *quidem*
	23	eos D *eorum*
	24	non ſtudioſiſſime ↓ 2 *ſtudioſiſſime*
	27	recte ↓ 2 *recta*
	—	putant E *putent*
	28	omnium ξ *omni*
	—	lectioni ι, ξ, σ, ↓ 2 *lectione*
	29	ſi D σ, ↓ 2 *ſi id* ι *d.*
	—	idcirco D U *id circo*
	—	id ↓ 1 *d.*
	32	de ↓ 2 *et de*
	33	quid ξ *quod*
	34	ea D *d.*
	35	maxima E ξ *maxime*
279	1	Philo, quem ↓ 2 *Philoſophiæ quam*
	3	alio D *et alio*
	4	nos ↓ 2 *d.*
	5	datum E ξ *tantum*
	6	ſicut ↓ 2 *ſic*
	10	ambulantibus D *ambulantibus nobis* E ξ *ambulantis*
	—	ad E *in*
	—	inſtitutos E ξ *conſtitutus*
	13	Etſi σ *Et*
	14	me D E ↓ 1 *meæ*
	15	cogitanti D *cogitandi* ι, ↓ 1 *cogitantis* σ *cogitans*
	17	crede ↓ 2 *d.*
	—	ut σ *d.*
	19	id quidem ↓ 2 *ad quid*
	—	hoc ↓ 2 *hæc*
	25	confirmat ξ *conformat*
	26	videlicet ↓ 2 *videbis*
	28	num ↓ 1 *non*
	29	conſcripta D *et conſcripta* σ *concepta*
	30	ita animo σ *in animo*
	32	oſtentationem E *oſtentatione*
	33	ipſe ſibi E ξ *ipſi* U ↓ 2 *ipſi ſibi*
	34	iis ut ↓ 2 *ita ut*
280	1	mirabiliter ↓ 2 *miſerabiliter*
	—	oratio χ *ratio*
	—	quod D *d.*
	2	eſſe D *d.*
	—	ſi σ *d.*
280	2	ſe D *ſeſe*
	3	abſurde ↓ *ab urbe*
	—	is D *d.*
	4	ſit D *fiat*
	—	ipſo E ξ *d.*
	5	ſcientiam D *ſapientiam*
	6	eſt χ *d.*
	7	delinquit ↓ 2 *dereliquit*
	8	verendum D E ξ, χ, ↓ 2 *verendum eſt*
	—	ne σ *ut*
	9	Quod —— vivere ? ↓ 1 *d.*
	10	perfectos E ξ *profeſſos*
	—	philoſophos ↓ 2 *d.*
	11	id E ξ *d.*
	12	ut agri non ↓ 1 *agri*
	—	coluntur E ξ, χ *incoluntur* ↓ 1 *incolunt*
	13	falſumque ξ *falſum*
	14	ſunt ↓ 1 *ſicut*
	16	animi ↓ 2 *autem*
	—	Atque χ *Atqui*
	—	ut ↓ 2 *d.*
	18	res D E U ξ *res una*
	19	hæc E U ξ *hæc autem*
	20	fatus accipiendos D *fata accipienda* ↓ 2 *fatus recipiendos*
	21	mandat ↓ 1 *inundat*
	—	adulta ↓ 1 *ad culta*
	22	ferant D U *ferunt*
	—	Agamus χ *A. Agamus*
	—	Dic χ *M. Dic* ↓ 1 *Dic quæſo*
	—	diſputari E ι, ξ, ↓ 2 *diſputare*
	24	exiſtimo E ξ *ego exiſtimo* ↓ 2 *æſtimo*
	25	Etiamne E *Etiam*
	27	Magis χ *Magis etiam*
	28	quidquam ↓ 2 *d.*
	30	modo non σ, ↓ 1, 2 *modo*
	—	non recuſandus, ſed non E ι, ξ *recuſandus, ſed*
	—	appetendus D *non appetendus*
	31	excipiendus E *accipiendus*
	32	Quare D χ *Mar. Quare* ι *T. Quare*
	—	ne D *non* χ *A. ne*
	—	ſane E ξ *d.*
	—	malum certe D *Atti. malum certe* ι *B. Malum certe*
	35	equidem ↓ 2 *id quidem*
281	2	Ut χ *M. Ut*
	—	enim E ξ *d.*
	—	mecunque ↓ 2 *mecumque*
	7	Deinde D *Dehinc*
	9	Hieronymus D *Ieronymus*
	—	dolore ↓ 2 *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
281 9 bonum E ξ *malum*
10 dixit ι *dicie*
— duxit ψ 1 *induxit* ψ 2 *duxerit*
— mali E ξ *malum*
11 Ariſtonem D *Hariſtonem*
— fere, quod modo tu D χ *ſere. Atticus. Quomodo tu?* E *ferre quo modo tu* U *fere quomodo tu*
— malum D χ *M. malum*
12 illud D E *id*
14 ne D U ι, σ, χ *ne ſe* E ξ *d.*
— diceres D E U ι, ξ, σ, χ *dicere*
— dedecore ι *de dedecore*
15 ſententia χ *ſententiam* ψ 1 *ſententiaque*
— depellerere E ξ *d.* U *depelleret* ι, σ, χ, ψ 1, 2 *depellere*
16 permanet D *permaneret* σ *permaneo*
— Quod E ξ *Sed quæſo quod*
18 malum ψ 2 *mali*
— ſibi ι *d.*
— perſuaſerit —— eſſe σ *d.*
— Quam D E U ι, ξ, χ *contraque quam*
— Quam —— decreverit ι *d.*
19 pertulerit, ψ 1 *pertulit?*
— effugiat D *non fugiat* ψ 1 *non effugiat*
20 Quis —— malum ψ 2 *d.*
21 premetur D U *premitur*
— in his χ *nihil*
22 etiam D *et* χ *jam*
— Et ι, σ, χ, ψ 2 *Et ſi*
24 eum D E U *d.*
25 quis ι *B. Quis* ξ *A. Quis*
26 id σ *d.*
27 Epicurus ι *T. Epicurus* ξ *M. Epicurus*
29 expectas ψ 2 *expectat*
— perferet E ξ *perfert*
— ſuccumbet E ξ *ſuccumbit*
32 hoc ι, σ, χ, ψ 2 *d.*
33 an E ξ *cui*
— eſt D *d.*
34 At ψ 2 *Ad*
— qui E *d.*
282 1 hoc χ *d.*
4 Ego D U *Ego autem*
— afficias ι *efficias*
7 ſapienti E ξ, χ, ψ 1, 2 *ſapientiæ*
— Sit D σ, χ, ψ 2 *Si*
— fortis ι, σ, ψ 2 *forte*
8 officio D E U ξ *efficii*
— etiam, non poſtulo D *non poſtulo etiam*

p. l.
282 11 Philoctetam E *Philoletam*
12 enim E ξ *d.*
— viderat ψ 2 *videat*
— Œta ι *tanta*
— dolorum D *doloris*
16 Veneno ψ 2 *d.*
— imbutæ D *imbuto*
— cierent ι *ſentirent* ξ, χ, ψ 1 *cient* σ *ſcient* ψ 2 *cierunt*
18 quis D χ *qui* ψ 2 *quam*
— ſalſis ι, ψ 2 *ſalſis* ξ *ſalis*
— fluctibu' D E U *fluctibus*
19 me ψ 2 *d.*
— ſaxi E ξ *d.*
20 abſumor E *aſſumor* ψ 2 *aſumor*
21 vulneris σ *mulieris*
— æſtus σ *ætas*
22 dictu ι *d.*
23 qui D *quia*
24 tum D *d.* ι *cum*
25 immortalitatem χ *immortalitate*
— ipſa E U ξ, σ *ipſam*
26 voces D *notes*
— Trachiniis D E *Trachinis*
— edit? χ *erit.*
28 ait D ψ 2 *at*
29 dictu χ *dicta*
— perpeſſu ψ 1 *perpeſſuque*
33 exanclavi D E U ξ, χ *exanclato* ι, σ, ψ 2 *exanclata*
32 triſtis σ *d.*
33 Quantum ψ 2 *Quam*
— una D *d.*
34 Hæc χ *Nec*
— furiali χ *funali*
35 lacerat ψ 2 *lacera*
283 1 pulmonum σ *pulmone* ψ 1, 2 *pulmonem*
— ſpiritus ψ 2 *ſpem*
3 abſumptum σ *ſumptum*
4 illigatus ψ 2 *ligatus*
6 biſormato σ *ibi ſormato* ψ 2 *biſormata*
— impetu ψ 2 *in ſpecu*
7 inflixit D E U ι, χ, ψ 1 *infixit*
8 ulla E ξ *ilia*
— expuli σ, χ, ψ 2 *expulit*
11 Sed fæminea ι *Sed* ψ 2 *Sed ſemina*
— vi E ξ, χ *vis* ι, σ, ψ 1, 2 *vir*
12 uſurpa χ *uſurpas*
13 Nec D E U ι, ξ, χ, ψ 2 *Ne*
— Nec me σ *Nemo*
14 ad me ι *a me* χ *a*
16 illacryma ψ 1 *lacryma*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

283 17 miſerias ψ 2 *miſeras*

18 virginalem me ore χ *virginalem more* ψ 2 *virginem me ore*

20 fœminata E ι *effeminata*

21 aſſiſte ψ 1 *abſiſte*

22 lacerati D E U ξ, σ, χ, ψ 1 *laceratum*

24 coruſcam E *curruſcam*

25 dolorum anxiferi ψ 1 *dolorum vice anſiferi* ψ 2 *dolore axiferi*

26 O σ *d.*

— victrices U *vortrices*

27 tori σ *torti* ψ 2 *certi*

28 Veſtrone D U *Noſtrone*

— Nemeæus D U *Nemeus* E ξ *nemus* ι *gemens*

29 efflavit D E U ξ *afflavit*

30 Lernam U ι *Larnam* ψ 2 *Lerna*

— mactata σ *in mactata* ψ 2 *mactatam*

— excetra E *excedra* ι *exerta* σ *excedera* ψ 2 *exertam*

33 a D χ, ψ 2 *d.* ι *e*

— tenebrica E ξ *tenebra* σ *tenebrea*

34 tricipitem ψ 2 *tricipem*

284 1 tortu ψ 2 *coitu*

2 obtutu E U χ *obtuitu*

— obſervantem D U χ *aſſervantem* ι, σ *adſervantem*

4 cepit ψ 1 *accepit*

6 intoleranter ι *intolerabiliter*

— dolere χ *dolore*

— videamus σ *vidimus*

9 excipit D U *excepit*

— furtum ι, σ *futurum*

— Lemnium ψ 1 *Luminum* ψ 2 *Lennium*

10 Unde ignem ψ 2 *Unum ignis*

— cluet D *luceret* E U ι, ξ, σ, ψ 2 *lucet* ψ 1 *elucet*

11 divis doctu' ι *diviſus eum* ξ, ψ 2 *diviſis, eum* σ, ψ 1 *diviſus, eum*

12 Clepſiſſe U *dempſiſſe*

13 Fato ι, σ *Facto*

14 affixus E ξ *confixus*

— ad ψ 2 *d.*

— hæc ψ 2 *d.*

16 aſpicite D E ξ, ψ 2 *aſpice*

— religatum σ *relictum*

17 Vinctumque E *invictumque* U *Vinctum* ψ 2 *victumque*

18 Noctem E ξ *Nocte*

— pavenies χ *patientes*

— timidi E ξ *timida*

p. l.

284 18 navitæ E ι, ξ, χ *nautæ*

19 Saturnius ψ 2 *Saturnus*

20 numen D *numine*

— Mulcibri D *Mulciberi* E *Mulciber* ψ 2 *Mulcebri*

— aſcivit ψ 2 *aſcium*

21 Hos χ *Nos*

— inſerens ξ, ψ 2 *inferens*

22 Perrupit D *perrumpit*

— artus E *arctus* ψ 2 *artes*

23 caſtrum hoc χ *caſtra hec*

— furiarum ψ 2 *feriarum*

24 quoque E ξ *nequicquam*

26 paſtu ψ 2 *paſtis*

27 farta et ſatiata ι *fartus et ſatiatus*

28 fundit E ξ *effundit*

29 Pinnata ι *Pennata*

— cauda E ξ *cantu*

— adulat D *adullat* E U ξ, ψ 2 *advolat*

30 inflatu E ξ *d.* ι, ψ 2 *inflatum*

— eſt E ξ *d.*

31 Tum U *d.*

— rurſus D E U *rurſum*

33 Qui ψ 2 *Quæ*

— perenni D *peremi*

— fœdat E ξ *fodiat* ι *edat*

34 Namque ut ψ 2 *Nam*

— videtis E *videns*

285 2 me D U *in me*

— ipſe ι *d.*

— viduus D *nudus* ι *videtis* σ, χ *vivus*

3 Amore E *Amare*

— anquirens D U ξ, χ *inquirens*

7 excidunt ψ 2 *excludunt*

9 ita ψ 2 *d.*

10 et D ι, χ *Atti. et* E ξ *ſed*

— Auditor D *Mar.*

11 Tu ι *T. Tu* χ *M. Tu*

— mox videro ψ 2 *hoc video*

— Interea D χ *Atti. Interea* ι *B. Interea*

12 Non enim agnoſco E ξ *d.*

14 Marcus ψ 2 *d.*

— credo E ξ *d.*

15 Vero U *Vere* ι *B Ego vero*

16 quidem. *Marcus* ψ 2 *quidem* — *quidem* χ *d.*

— tum χ *d.*

— erat χ *erat tamen*

18 Auditor D ι, χ, ψ 1 *d.*

— Marcus D *Atti.* ι *B.* χ *d.* ψ 1 *Di*

19 Sed D ψ *M. Sed*

p. l.

385 19 is D U *hi* ι *his* χ *iis*
— dictata E ξ *dictata nullo ordine* ψ 1 *delectata*
20 noſter σ *d.*
— et proprium numerum D *et propria numerum* E U ξ *d.* ι *et propria* σ *et proprium noſter*
— et lecta D *electa*
— lecta poemata ψ 1 *lectum*
21 hanc D *hac*
22 Sed ſicubi σ *Ubi*
23 ipſe D E U ξ *certe*
25 videſne ψ 2 *videre*
29 cum ι *d.*
— etiam D *et*
30 Platone ψ 2 *appellatione*
— educuntur D *dicuntur ejecti* U ι, χ *ducuntur*
31 exquireret χ *requireret*
32 At E ξ *Ac*
— docti χ *docta*
— ſcilicet χ *ſicut*
33 diſcimus ι *condiſcimus*
286 1 Sed quid ψ 2 *Siquidem*
— iraſcimur χ *iraſcemur*
2 malum σ *d.*
— At E ξ *Ac*
5 dicet χ *dicit*
— eſſe D *ipſe*
— dolorem χ *d.*
8 malum χ *d.*
— eſſe —— nullum σ *d.*
11 obſiſtendum χ *abſtinendum*
13 firmandus E *formidandus* ξ *formandus*
14 ratiunculis E ψ 1 *ratiunculas*
15 non ψ 2 *ſed non*
16 tu ψ 1 *tamen*
17 quod E ξ *d.*
18 exiſtimem ψ 2 *eſtimem*
19 quod ψ 2 *quidem*
— Ad ι *B. Ad* ξ *A. Ad*
20 angebat E ξ *angebas*
— non eſſe ξ *nihil intereſſe.*
21 nequitiam —— intereſſe ξ *d.*
— hoc doce χ *d.*
22 nihil χ *Hoc doce nihil*
23 tamen ψ 2 *d.*
24 Cur? χ *cum*
27 Definis D *Deſinis* ξ *A. Deſinis*
28 quod ψ 2 *quoque*
29 ferri χ *ferre*
— nec ξ *M. Nec*
— re ι *te*
32 docere ψ 2 *dolere*

p. l.

286 33 quæ ψ 2 *quod*
287 1 iſti E ξ *iſti, qui virtutem ſcilicet ſolum aut ſummum bonum dicunt*
2 amplectimur σ *amplectuntur* ψ 2 *amplectemur*
4 minuta D U *perminuta*
— ne D ι *nec*
5 collata E ι, ξ, ψ 1 *collocata*
6 comparanda D *comperanda*
7 Quare χ *Queritur*
— pejus E ξ *pejor*
9 videbitur E ξ, ψ 2 *videtur*
— ejulare ψ 2 *ejulari*
— debilitari, dolere σ *debilitari dolore*
10 tuque ι *tumque* ξ *cum quæ* χ, ψ 2 *tumque*
— intueberis σ *intueris* χ *intuens*
11 te ψ 2 *d.*
— animi D *cum animi*
12 eſt E *d.*
— contemnendus U *contemnendus eſt*
14 te χ *tibi*
15 nihil ψ 2 *d.*
16 immoderate ψ 1 *d.*
17 enuntiante ψ 1 *enuntiantem*
— prodente ψ 1 *prodentem*
18 relinquente ψ 1 *relinquentem*
20 et jacens ψ 1 *tacens* ψ 2 *adjacens*
22 igitur D *d.*
24 Ecquid E *Et quid* ψ 2 *Et quidem*
— igitur D *ergo*
— quid D ι *quem* σ *quis*
— de Corinthiis ι, σ *amiſeris*
25 habere —— amiſeris ι, σ *d.*
26 ſed ι *ſed habere te reliquam ſupellectilem ſalvam: virtutem autem*
— non ψ 2 *d.*
29 potes σ *poteſt*
— Prometheum D E U ι, ξ, σ, χ, ψ *d.*
30 Philoctetam D *Philoctetem* ξ *Philotetam* σ *Philotectam*
— illos —— te E ξ *quam te Enim malo diſcere* ι *illum B. A te enim malo diſcere* σ *illum a te enim malo dicere* χ *illum A. A te enim malo dicere*
31 lecto E ξ *lecto ſcilicet lacrimis madefacto*
32 Quod D *quem* E U ψ 2 *qui*
33 mutum ξ, σ, χ, ψ 2 *multum*
— refert D *referunt*
34 Non E *Nam non* χ, ψ 1 *M. non*
— dolorem σ, ψ 2 *d.*
— deſideratur ξ, σ, ψ 1, 2 *deſideratur* χ *deſereret*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

287 34 Sed —— ſapientia χ *d.*
288 2 Pungit U χ *Pungat* ψ 2 *pugnat*
— ſane. Si χ *ſane*
3 Vulcaniis E ξ *Vulcani*
6 Cretum E ξ *Certum* ι *Cretinæ* χ *Curetum*
— ſive Jupiter, ſive σ *ſive* ψ 1 *d.*
7 ut Poetæ σ *utpote*
8 laboribus ψ 2 *labores*
9 algendo σ *agendo*
10 multus E ξ *multum* σ, ψ 1 *multis*
11 ut ψ 1 *etiam*
— eſſem ψ 2 *eſſet*
— audiebam ψ 1 *adiebam*
12 non ι *ullo*
— nemo ψ 2 *d.*
13 Quid —— valebit ψ 2 *d.*
— poterunt D *potuerunt*
14 valet ι *valet? in illis*
16 differt ψ 2 *differunt*
17 et E ι, ξ, ψ 2 *vel*
— autem motus ψ 2 *enim admotus*
20 πόνος D E U ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— Itaque E ξ *Ita*
21 laborioſos ψ 2 *laborioſius*
22 enim ψ 2 *d.*
23 inquam ψ 2 *quam*
24 C. D *G.*
27 dolorum efficiet ι, χ *dolorum efficit* σ *laborum efficiat*
28 firmari ι, χ *formari*
30 occuluntur ψ 1 *occubantur*
31 volucrunt E U *noluerunt*
34 ſtudio ι, ψ 1 *in ſtudio*
— fertilitas D *facilitas*
289 1 intercurrit D *intercurrat*
2 labor E ξ, χ *dolor*
— abducit σ *adducit*
— dolori ψ 2 *d.*
6 primum χ *d.*
7 et D E U ι, ξ *d.*
— quantus E ξ *quantum*
— agminis σ *ac nimis*
— plus E ξ *plus quam*
9 onere D *honore*
— numerant ψ 1 *onerant*
11 militis E ξ *militum*
12 foret E ξ *fert*
— oneribus ψ 2 *omnibus*
— pugnare χ *expugnare*
13 poſſint E ξ *poſſit* ψ 2 *poſſunt*
— concurſus σ *d.*
15 paratus ψ 2 *imparatus*
— inexercitatum ψ 2 *exercitatum*

p. l.

289 16 videbitur D U χ *videbit*
— veterem exercitum ψ *exercitatum*
17 exercitum ψ 2 *d.*
19 Quin D *Unde* U *Quoniam*
— efferri E χ *afferri*
21 exercitatus E ξ *exercitus*
— eamque ψ 2 *eam*
22 medicum χ *medium*
— modo D *non*
23 Patrocle D *Patrocles* U ι, ψ 1 *Patricoles* ξ, ψ 2 *Patricole*
24 oppeto U *oppetam* ι *appeto*
26 qua U *quod* (*ſup. lin.*) ψ *quod*
27 Nam ι, ξ, χ, ψ 2 *Namque*
28 accedi. Certe ι *acte dicere* σ *acie dicere*
29 Hominem D O *hominem* ψ 2 *hominum*
— exercitatum ψ 2 *exercitus*
30 luctus U *luctu* ψ 1 *luctum*
— continuatur D E ξ *continuatus* U χ *continuamus* ι *continuamur* ψ 1 *continuat*
— non E χ *d.*
31 afferat D σ *affert*
— ferendum ψ 2 *referendum*
34 Eum ψ 2 *Eo eam*
— ſcire ψ 2 *ſciri*
— ſibi E *ſi*
— ut ψ 1 *ut par*
— parem ι, σ *partem*
290 1 Abducet D *Abducit* ι, σ, ψ 1 *Adducet*
— Patrocles E ξ, ψ 1 *Patricolas* ι, σ, χ *Patricoles*
2 vidi minus D E U ι, ξ, χ, ψ 1 *vidimus* ψ 2 *videmus*
4 Eloquere χ *Colloquere* ψ 1 *Eloquere*, *Eloquere*
5 effari D U χ *hæc fari* E ξ, χ *hoc fari* ψ 1 *hæc effari*
6 alliga ψ 2 *obliga*
7 poſſet E ξ *non poſſet*
9 Noſtram acrem aciem σ *Noſtram aciem etiam* ψ 2 *Animam aptam*
— acrem E ξ *d.*
12 doctus —— poterit E ξ *d.*
14 exercitationis ξ *exercitatione*
— nondum ξ *non*
16 Subduc ι *Subducunt*
— Olympium ψ 1 *Olympicum*
17 exercebit σ *excerpit*
19 uri ſe σ *vidiſſe*
— Inde E ξ *Unde*

Ffff 2

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

290 21 conſulatus σ *d.*
— aut χ *autem*
22 perferunt χ *perferuntur*
23 plagam E ξ *plagas*
24 nihil eos χ *eos niſi*
25 vulneribus confecti E *vel veribus conficti*
26 non D U χ, ψ 1, 2 *d.*
28 modo ψ 1 *modo non*
29 cum ψ 2 *d.*
— decubuiſſet E ξ, ψ 2 *deluiſſet*
30 contraxit σ *contexit*
31 hoc χ *d.*
32 Samnis D E U ψ 1 *Samius*
— dignu' D E U *dignus*
33 ullam ψ 2 *unam*
291 1 haud ι, σ, ψ 1 *adhuc*
— ſcio ψ 1 *neſcio*
— ut χ *et*
— ſontes ι *fortes*
2 eſſe ψ 2 *d.*
3 contra ι *circa*
5 Ageſis D E U ι, ξ, χ, ψ 1 *Apage ſis* ψ 2 *Age ſi vis*
— ad hæc ι *adhuc* σ *ad hoc*
6 Egone E *Ego*
7 ducit E ξ *inducit* ψ 2 *deducit*
8 dolere E ξ *dolor*
— viderint ψ 2 *videant*
— contortulis D *cum tortulis* ψ 2 *tunc tortulis*
9 permanantibus E U ι, χ *permanentibus* ψ 2 *pertinentibus*
10 illud D U *id*
11 viſione ψ 2 *viſionem*
13 ordiar D U χ *exordiar*
16 hoc D U *hos* σ *d.*
— homines E ξ *d.*
17 etiam χ *d.*
18 patientium E ξ *potentium*
19 non laudandum putaret χ *non laudaret* ψ 2 *d.*
20 ergo et D *ergo etſi*
21 ſit ψ 2 *ſit*
22 ne E ξ *d.*
— rectæ D E *recte*
24 excellebat D *excellat*
25 ſint ι, ψ 2 *ſunt*
— a ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— maxime D *maxima* E ξ *d.*
26 mortis D *d.*
31 Venit ι *Venit enim*
34 ſummum malum ψ 2 *maximum*

p. l.

291 34 conſtanter χ *conſtantem* ψ 1 *contanter*
— Si ψ 2 *d.*
35 Iterandnm D χ *Atticus Iterandum* ψ 2 *Iteranda*
292 1 quid ψ 2 *quid quod*
2 quid D E *quæ*
— Summum D χ *Mar. Summum*
— ſit ſuperius ψ 2 *nihil brevius*
3 qua ψ 1 *quo*
— temporis ψ 2 *d.*
4 vindicabit E ξ *vendicabit*
— eſt ψ 2 *d.*
5 magnus D U χ *et magnus*
6 dolet D *dolet illi*
9 moleſtiæ σ *d.* χ, ψ 2 *meſtitiæ*
10 Nunc E ξ, ψ 2 *Hunc*
11 ſummum autem σ *autem*
12 alius E U ψ 2 *aliis*
14 complures χ *cum plures*
— crucientur ι *cruciantur*
15 Sed ι *Si*
— terminat ξ *terminavit*
16 ſciam D *ſciat*
— dicat σ *dicam*
17 hunc ψ 2 *nunc*
18 cogamuſque ξ *cogamus*
19 omnium E ξ *d.*
20 dixerit D *dixerunt*
— ſe E ξ *d.*
— torminibus ψ 2 *carminibus*
22 maxime —— quid σ *d.*
23 quod ψ 2 *d.*
24 tu D *in* E ξ *tum*
25 loquetur D U χ *loquitur*
28 arena D *harena*
29 pervellerit χ *perculerit*
— exclamabit ψ 1 *fieri exclamabit*
30 et ſedate ψ 2 *d.*
31 Audio. D *Audi.* ι *Adeo*
32 veremur E ξ *verentur*
— ut E ξ *ne* χ *d.*
33 patiatur D U ι, ψ 1 *non patiatur* χ *d.*
35 nihil ψ 2 *d.*
— expetat σ, ψ 2 *expectat*
— honeſtum ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *honeſtus*
293 1 ego ι *ergo*
2 declarari ψ 2 *declamare*
— utor D *d.* ι *utar*
4 profectum ψ 1 *perfectum*
6 quam ψ 2 *quod*
— non D E U χ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
293 6 hæc E ξ *hoc*
7 tam tetrum σ *tanta erunt*
10 eſt E ξ *d.*
— ut tute ψ 2 *virtute*
12 pareat ψ 1 *pereat*
— inſcite E *inſite* ψ 2 *inſcie*
13 tributus D U χ, ψ 1, 2 *diſtributus*
14 igitur χ *vero*
— ut σ *d.*
16 omnium E ξ *hominum*
17 enervatum ψ 2 *nervatum*
— languidum χ *languendum*
— ſenile ξ, ψ 2 *d.*
18 Si nihil D U σ, χ *Sed* ψ 1 *Quo niſi*
— aliud ψ 1 *aliud ineſſet*
— eſſet U *eſt*
19 ratio σ *d.*
— connixa D U χ, ψ 1 *connexa* E *conneſſa*
20 fit ψ 2 *ſit*
— animi E ξ *animæ*
21 id videndum ψ 2 *invidendum*
22 velut χ, ψ 1 *vel ut*
23 ſe E *d.*
24 muliebriter χ *muliebribus*
— dedet ι *dedit*
— vinciatur σ *vincatur*
26 fractos ψ 1 *infractos*
27 prope ψ 1 *d.* ψ 2 *coerce*
— ac cuſtodia E ξ *cuſtodiam*
— arceamus ξ, ψ 2 *d.*
28 admonitu D U ξ, χ *admonitu ſimili* E *admoniti ſimili*
29 nimis ι *minis* ψ 1 *minus*
— in E ξ *d.*
30 Niptris ι *non imperiis*
— lamentatur χ *lamentabatur*
32 et ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *ite et* σ *a te et*
— niſu E *niſſu* U *nixu*
33 ſucceſſu U χ, ψ 1 *ſucceſſu* ψ 2 *ſuccuſſum*
34 hæc E U ξ, χ, ψ 2 *hoc*
35 tamen ψ 2 *tunc*
294 1 leviter E ξ *leniter* ψ 2 *graviter*
4 molli ψ 1 *mollis*
— conſuetus U *es conſuetus* χ *et conſuetus*
5 conſuetudinem ψ 2 *conſuetudinis*
— non χ, ψ 1 *d.*
11 abſcedite D ι, χ *abſcindite* σ *obſedite*
— jamjam σ *januam*
— mittite D U ψ 2 *dimittite* χ *dimitte*

p. l.
294 12 attrectatu et quaſſu E ξ *obtrectatu* ι *adtrectatus* ψ 2 *attractu*
13 ut ψ 2 *d.*
16 decet E ξ *dolet*
17 additus E ξ *eſt addictus* ψ 2 *adductus*
18 animi ψ 2 *animus*
— mollior E ξ *melior* σ *molliter*
19 pudens D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *prudens*
20 quem ψ 2 *quo*
21 vidimus E U ι, ξ, σ, ψ 2 *videmus*
— qualis D E U ξ, σ, χ, ψ 2 *qualis hic* ι *qualis hoc*
22 is igitur, ſive ea ratio σ *ea igitur*
23 ſic E *ſit*
24 quod volet σ *quo loco*
25 eriget E ξ *erigit* σ *erit et*
— ſuſcitabit D E U ι, ξ, χ, ψ 2 *ſuſcitabitur* ψ 1 *ſciſcitabitur*
26 ut σ *d.*
— tanquam D *quam*
— hoſti σ *d.*
27 contentio ι *coutemptio* ξ *M. contemptio*
— intimus ψ 2 *intuitus*
— cum D *tum*
28 Cave E ξ, ψ 1 *Cavet*
— turpe χ *tempore*
29 obverſentur ι *obverſetur* σ *obſervetur*
— animo D E U ξ, σ, χ *vero*
— proponatur D E *præponatur*
— Eleates E U ι, ξ, χ *Cleantes*
30 delendæ E ξ *d.*
31 Democritio D E ι, ξ *Democrito*
— cogitetur E *cogitur*
— Cypri E ξ *Cyri* ι *Cirrii* σ *Cyrri*
32 Nicocreontis E ξ *Thimocreontis* ι *Tymocreontis*
— genus ψ 2 *ergo*
33 Calanus E *Callanus*
34 voluntate ψ 2 *voluptate*
35 condoluit ψ 2 *doluit*
295 1 enim E ξ *d.*
2 voluptate E ψ 2 *voluntate*
3 apis ψ 2 *apud*
— principio ι *in principio*
— nec ψ 2 *nec ut*
7 ſolutus χ *ſolitus* ψ 2 *d.*
8 malum E ξ *d.*
10 Ita et χ *Ita enim et* ψ 1 *Et ita*
13 imperandi χ *imperandum*
18 ac ψ 2 *ut*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
295 18 corpore σ *d.*
20 evenerit ↓ 2 *evenit*
22 reſtiterunt D U *reſtiterint* E ξ *reſiſtant* ↓ 2 *reſiſterent*
— diſcedunt E ξ *deſcendunt*
— enim ι *d.*
23 contentis E *contemptis*
24 opprimunt ↓ 1, 2 *opprimuntur*
25 intentione ↓ 2 *contemptione*
27 perſequendis ↓ 2 *perſequentis*
28 contentio ξ, ↓ 2 *contemptio*
— Ea E ξ *Et ea*
— officii E ξ *officiis*
— quidem D E U σ, χ, ↓ 1, 2 *idem*
29 ne quid timide ↓ 2 *d.*
31 primiſque D E U ξ, χ *primis*
— Philoctetæus D U χ *Philoctetis* E *Philolectetus*
32 nonnunquam ↓ 2 *viro nunquam*
— idque χ *id quod* ↓ 2 *Ideoque*
34 vetuerunt ↓ 2 *metuerunt*
35 ne D E U ξ, σ, χ, ↓ 1, 2 *nec* ι *d.*
296 1 ſtadio D *ſtudio*
— exclamant ↓ 2 *declamant*
3 vero E ξ, ↓ 2 *d.*
— feriunt χ *ferunt*
4 animove D U *animone* ↓ 2 *animo*
— ſuccumbant D *ſuccumbat*
5 in E ι, ξ, σ *d.*
— profundenda ↓ 2 *profunda*
— intenditur ↓ 2 *extenditur*
7 Quid? qui ξ *Quod qui* ↓ 2 *Quid quod*
— majus χ *d.*
— num ↓ 1 *non*
8 fundi D U *profundi* χ *et profundi*
9 videmus? Toto corpore ↓ 1 *toto corpore videmus*
— ut dicitur χ *aut dicetur*
10 contentioni E ξ *contentione*
— vidi, cum σ *d.*
11 pro E ξ *per*
— lege Varia E *leges vana*
— tangere E *tangeret* ↓ 2 *eſſe tangere*
12 eo ↓ 2 *ea*
13 emiſſiones ↓ 2 *in miſſiones*
14 ſic vox —— contentius σ *d.*
— gravior E ξ *gravior eſt*
— quo ι, ↓ 1, 2 *cum*
— miſſa E *emiſſa*
17 lamentabilis ↓ 1 *clamentabilis*
18 ſe ι *d.*
19 afferret ι *aſſeveraret*

p. l.
296 19 videremus ↓ 2 *videmus*
— eſſet ↓ 2 *non eſſet*
20 imminuat D U χ *imminuatur*
24 Ira —— eſt χ *d.*
— concitatur D U *excitatur*
25 quoniam E *quando*
27 ut dicitur χ *d.*
28 natura E ξ *a natura*
— appetentiſſimique D *appetentiſſimi attentiſſimique* U ξ *attentiſſimique*
30 cujus D *hujus*
— quaſi E *quando*
— aſpexerimus D E U ι, ξ *aſpeximus*
31 ſimus ι, χ *ſumus*
32 Ex ι *Et*
— hoc curſu σ *occurſu*
34 vel D *nihil* χ *d.*
— ſentiunt, ſed ι *ſi ſentiunt* χ *ſed*
35 tantillum D E U ι *tantum*
— dimoveri ↓ 2 *demoveri*
297 4 effluere E ξ *fluere*
5 hæc E ξ *hæc ſunt* σ *d.*
6 fomenta σ *d.*
— ſummorum ↓ 2 *d.*
7 domi ↓ 2 *domo*
— Ad Philoſophos σ *A Philoſophis*
8 aciem non ↓ 2 *acie*
9 Heracleotes E ξ *Heracleoutes* ι *Eracleontes*
10 deductus ι, χ *ductus*
12 ipſe χ *d.*
— cum χ *tamen*
— Cleanthes D E U χ *Cleantes*
13 eum χ *d.*
— de ſententia ↓ 2 *d.*
— Quia ↓ 1 *Qui*
14 tantum operæ σ *tanta opera* ↓ 2 *tanto opere*
15 poſſent D U *poſſum*
— eſſet E *eſſe* ξ *eſt*
17 Cleanthem D E U *Cleantem*
18 Epigonis D U ↓ 2 *Epigoniis* E *Epigonits*
19 Amphiarae χ *Amphiare*
— abdite D *abditæ*
20 ſignificabat ξ *ſignificabant*
21 ſæpe ↓ 2 *d.*
22 ſe ↓ 2 *ipſe*
23 quod ↓ 1 *et quod*
25 viſere ↓ 1 *videre*
26 et E *d.*
27 eſſet E *d.*
— dixiſſet E *dixiſſe*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
297 28 potes ; nec committam ι, σ, ψ 2 *potes ;nec emittam* χ *putas ne committam*
30 eum D χ *tum eum* U *tum*
31 eſſet E ξ *d.*
— cubantem ψ 2 *cubantemque*
— quaſi σ, ψ 1 *d.*
32 nihil ξ *d.*
33 eſſe ι, σ *d.*
34 contemnendo ψ 2 *contemptu*
298 1 apud D σ, ψ 1, 2 *ut apud* χ *id apud*
3 dolorem ξ *laborem*
— Apud —— fugiunt dolorem D *d.*
4 vigeat ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *viget*
— peteſſunt E ξ *potes ſunt*
6 cucurrerint ii D *concurrerunt hi* E ξ *currerent ii* ψ 1 *cucurrerunt ii* ψ 2 *concurrerentur hi*
7 hæc ι, σ *hoc*
8 in manibus ψ 2 *d.*
9 eoſdem ψ 2 *eos*
— æque ι *atque*
10 graves U *gravis*
— leviorem D *leniorem*
11 imperatorium D E U χ *imperatorum*
13 poſſint E *poſſunt*
14 cum χ *ut*
15 pleriſque E ξ *philoſophis*
— Te χ *Tu*
— ſi D E U χ *etſi*
16 nec E ξ *ne*
17 probanti ψ 1 *probanto*
18 tum D *tamen*
— tu D E U χ *te* ψ 2 *d.*
20 amplitudinem D E U ι, ξ, σ, χ *amplitudinem animi* ψ 2 *a multitudine animi*
— quandam exaggerationem ψ 2 *quadam exaggeratione*
22 unam χ *d.*
23 ſi vacet σ *quod*
24 captans E *captatis*
— ſe ψ 1 *ſed*
— tantum D χ, ψ 1 *tamen*
25 venditatione D U ψ 2 *vendicatione*
27 virtuti D E ξ *virtutis*
30 intentione ψ 1 *contentione*
31 æquabilem E U ξ, χ *æqualem*
32 gloriæ D U χ *gloriæ amorem*
33 tenerent ι *tuerentur*
34 iidem D U *idem* ψ 2 *idem eſt*

p. l.
298 35 illum quem ψ 2 *nullum quidem*
— facile ψ 2 *d.*
— ratione —— tulerant σ *d.*
299 1 tulerant E ι, ξ, χ *tulerunt*
3 ſed ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *d.*
5 iidem D U *Idem* χ *et idem*
— At D U *Ac*
9 videas ψ 2 *videtis*
10 ducantur χ *ducuntur*
11 etiamſi, quidquid D *etiam ſiquid quid* E ι, ξ *etiam ſiquid* χ *et ſi quidquid*
12 a E ξ *d.*
13 tantillum ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *tantulum*
14 manabit ψ 2 *mandabit*
15 ratio D ψ 1 *oratio*
— majorem E *majore*
18 fulmina ψ 2 *omnia fulmina*
— fortunæ σ *naturæ*
— contemnamus χ *contemnas*
20 cui ψ 2 *quem*
— quem ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— Deus D E U ξ, χ *Deuſque*
— quis E ξ *qui*
21 te de ι, σ, χ, ψ 1 *te* ψ 2 *ex*
— eſt D *eſto*
— ut ι *d.*
22 Methymnæum D *Methimneum* E *Metunneum* U *Metymneum* χ *Metineum*
— Neptunii E U χ *Neptuni*
24 omittas σ *omittamus*
— urgentibus D *ingentibus*
25 tanti D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *tanti non*
— ut —— ſint ψ 2 *d.*
— non D *omnia* E U ξ, σ, χ, ψ 1 *d.*
— quo ψ 2 *quod*
— confugiendum D ψ 1 *fugiendum*
30 Marcus ι *d.*
— ergo ι, σ *vero*
— duximus D E σ, ψ 2 *diximus* ι *dicimus*
— Et D E U ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *ſed*
31 Auditor. ι *d.*
— Ita χ *Id*
— prorſus D *prorſus. M.* E ξ *prorſus exiſtimo*
— Et ξ *M. Et*
32 hoc D *Atti. hoc*
— Marcus ι, ξ *d.*
33 obſequemur ψ 2 *obſequamur*

TUSCULANARUM

QUÆSTIONUM

LIBER TERTIUS.

Edit. Olivet. MSS. D E U ι, ξ, σ, χ 2 ψ, 1, 2

p. l.
300 2 corporis E ξ *corpus*
3 ejuſque ι *ejus ſit atque* ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *ejus atque*
4 immortalium E *d.*
— nec —— eſt σ *d.*
5 poſteaquam E ξ *poſtquam*
6 etiam E ξ *et*
7 quod ψ 2 *quidem*
8 ut σ *d.*
9 tum D *tamen* χ *non tamen*
— quo χ, ψ 1, 2 *quod*
11 eam ψ *eandem*
— perſpicere ψ 2 *perſpici*
12 optima ψ 2 *d.*
13 haud σ *hanc*
— rationem ac Doctrinam D *rationem ad doctrinam* E ξ *ratione et doctrina* ι *rationem aut doctrinam*
— requireret D U χ *cum natura ſufficeret requireret*
14 moribus opinionibuſque ψ 2 *moribuſque*
15 reſtinguimus ψ 2 *reſtringimus*
17 nos χ *vero*
18 perduceret ι, ψ 2 *produceret*
21 redditi ψ 2 *redit, id*
— demum D *id eſt* E ξ, σ *iiſdem* U *deinde (id eſt s. l.)*
301 1 tum D U χ *tamen*
2 confirmatæ D *confirmata* E *confirmare*
3 etiam D *et*
— ſpeciem D E ξ, χ *ſpem*
4 præ ſe tulerunt χ *pertulerunt*
5 accedit D E U χ *accidit* ι *acceſſerit* σ, ψ 1 *d.*
6 quidam U σ, χ, ψ 1 *quidem*
7 tum D U *tamen* ξ *d.*
— inficimnr ξ *inficiunt*
8 deſciſcimus ι *deficimus*
— optimam D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *optime*
9 invidiſſe ι *iniiſſe*
— videantur E ξ *videatur*
11 judicaverunt D *indicaverunt*

p. l.
301 11 veramqoe ψ 2 *namque*
12 unam ι, σ, χ, ψ 1, 2 *una*
13 inanitate E ξ, ψ 2 *vanitate*
— eminentem effigiem E *eminente effigie*
14 imaginem D χ *imagine* ψ 2 *d.*
15 ſolida χ *d.*
— et χ *d.*
17 Quæ, quia E ξ *quæque* σ *quia* ψ 1, 2 *gloriæ, quæ quia*
18 non eſt ι *non* ψ 2 *d.*
19 ejus ψ 2 *d.*
20 peccatorum σ *d.*
21 pulchritudinemqne E ξ *ſimilitudinemque*
22 corrumpit ψ 2 *corupit*
23 cuperent E *recuperent*
24 occiderunt D σ *ceciderunt*
25 curſus D U *jam curſus*
26 voluptatum U *voluptatis* χ *voluptate*
27 libidine σ *libidinum*
28 abſint E *abſit*
— contingit ψ 1 *contigit*
29 nullane E ξ *nulla* χ *nulla nec*
— quod ψ 2 *quam*
30 poſſint E *poſſunt*
33 ipſi E ξ *d.*
— quod ψ 2 *qui*
34 æger ψ 1 *eget*
35 neque perpeti ψ 2 *d.*
302 2 Qui ψ 2 *Quid*
5 valeant D E U ξ, σ, χ, ψ 2 *valeat*
6 convaleſcant ξ *convaleſcunt*
— animi ι *animum*
— autem E ξ *d.*
7 qui ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *qui ſe*
— voluerint D E U ψ 1 *voluerunt*
— paruerint E ι, ξ, σ *paruerunt*
8 ſanentur D E ι, ξ *ſanantur*
9 petendum ψ 1 *quærendum*
10 viribuſque E χ *viribus*
— poſſimus D E ξ *poſſumus*
12 quantopere E U *quanto opere*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
302 12 expetenda ι, ξ, σ, χ *et expetenda*
13 colenda ψ 1 *excolenda*
15 ſuperioribus ψ 1 *ſuperioribus ſcholis*
18 diſputationis χ *d.*
— enim E ξ *d.*
19 in ξ *d.*
20 die E ξ *diei*
— cauſam E *cauſſa* χ *cauſa*
21 ſic σ *d.*
22 Videtur ψ 2 *Viderunt*
25 πάθη D χ, ψ 1 *d.* *(cum ſpatio)* E *Pathi*
— ego —— Græci appellant E ξ *d.*
— morbos χ *morbum*
27 Græci σ *d.*
30 quid ψ 2 *quidem*
31 vero ψ 1 *non*
33 Næ ψ *Nec*
— magno ψ 1, 2 *magna*
— æſtimanda D U χ *exiſtimanda* E *extimanda*
303 3 a qno ψ 2 *aliquo*
— et de E ξ, χ *et*
5 id eſt σ *d.*
6 inſanitatem ψ 2 *ſanitatem*
— ægritudinem animi ξ, ψ 1 *ægrotum animum*
8 qnemquam ψ 2 *quicquam*
9 ſani non ſunt D *d.*
— et U *igitur et*
— et —— morbo ſunt E ξ *d.*
10 animi χ *non*
11 Sanitatem enim σ *Sanitate*
12 inſaniam ι, ψ 2 *inſanam*
14 perturbato D U χ *turbato*
16 dementiam D *clementiam*
17 eos χ *et eos*
— poſuerunt χ *impoſuerunt*
18 Stoici ψ 2 *d.*
— retinuerunt ψ 1 *tenuerunt*
19 ſanos E ξ *inſanos*
— Qui D *Quid* U χ, ψ 2 *Quis* ψ 1 *Dis. Quid*
— animus U χ *ſanus* ψ 2 *et animus*
20 (Morbos ψ 1 *Ma. Morbos*
23 eademque ψ 2 *eadem*
27 id D U *d.*
28 intelligi E ξ *quoniam intelligi* ι *quidem intelligi* ψ 1 *quomodo intelligi*
29 perturbata ψ 2 *perturbatio*
— ſit χ *ſint*
30 appellari ξ, ψ 2 *appellare*
32 effrænati ψ 2 *effrænati ſunt*
33 quanquam —— iracundia ξ *d.*

p. l.
303 34 igitur E ξ *autem*
35 ſunt ξ, χ, ψ 2 *ſint*
304 2 eam tamen ipſam E *ea tamen ipſa*
3 illi E *ipſi*
— quæ ι *quæ quia*
4 ſtultitiæ ψ 1 *ſtultitia*
— disjungimus D E ψ 1 *diſtinguimus*
— illi ψ 2 *illud*
7 moveatur D *moveantur*
8 Athamantem, Alcmæonem ψ 2 *Athamathem, Alchimenem*
10 Itaque χ *Ita quod*
11 si D *d.*
— Inſaniam enim D U *Stultitiam* E ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *Stultitiam enim*
— cenſuerunt E ξ *conſueverunt*
— id eſt, inconſtantiam D E U ξ, σ, ψ 2 *inconſtantiam id eſt*
12 ſanitate E ξ, ψ 2 *ſanitatem*
14 autem D E U ξ *d.*
— eſſe ι *d.*
15 videatur D *videantur*
17 eſt D U *d.*
18 Cadere ι *B. Cadere*
— tibi D *ut tibi* ι *T. Tibi*
19 vero D U *vere*
21 naturale D E U ι, ξ, χ *naturabile*
— tenerum ψ 2 *eternum*
— quiddam D *quidam*
— molle D *mole*
22 quatiatur ι *quatiamur*
23 in noſtra D E U ξ, σ, χ *noſtra*
24 aſſentior χ *aſſecutior*
— iſtam ι *iſtis*
— magnopere ψ 2 *d.*
25 quæ χ, ψ 2 *quia*
— nec ψ 2 *d.*
— Ne ægrotus ſim, inquit D E U ξ *Nec ægrotis eſt (in* U *ſupra lin. "ægrotaſſe" ſcribitur)* ι, ψ 1 *nec ægrotaſſem* χ *nec ægrotaſſem. Si inquit*
26 ſed ſi fuerim D E U ι, ξ, ψ 1 *ſi is qui fuerat* χ *fuerat*
— adſit ψ 1 *abſit*
— ſecetur χ *feratur*
— avellatur ψ 2 *avellatur cor*
27 nihil ψ 2 *d.*
28 immanitatis ψ 2 *inhumanitatis*
31 mollitudini ι *noſtræ mollitudini* ψ 2 *multitudini*
32 Tamen σ *Inde*
— fortaſſe —— relinquetur σ *d.*
33 relinquetur ι *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
304 33 erit D U *eſt*
34 animus ξ *d.*
305 1 quoniam E U ξ *quando*
— nos E ξ *d.*
4 poſui ι, ↓ 2 *propoſui*
6 ſolent χ *d.*
— inſtituto ↓ 2 *ſtudio*
8 quoniam χ, ↓ 1 *quomodo*
9 confidendo σ *confitendo*
11 confidere E ξ *confidentia*
12 cadit χ *cadet*
— præſentia E *præſtantia*
13 venientes ↓ 2 *invenientes*
14 repugnet —— ægritudo σ *d.*
15 cadat D E *cadit* χ *cadet*
16 quandam D *quidam* E U ι, ξ, σ *quidem*
— Quæ in quem E ξ *in quemque ea*
17 ut victum D U χ, ↓ 2 *et victum*
— ſe quandoque σ *ſi quando ſe* χ *ſe ſi quando*
20 cadet D U *cadit* E *cadat*
22 magni animi ↓ 1 *magnanimum*
23 qui magni animi ſit E *ſic* ι *ſit*
28 oculus ι *d.*
— probe ↓ 2 *proprie*
29 fungendum ↓ 2 *fugiendum*
30 ſtatu U *a ſtatu* ↓ 2 *ſtatim*
— cum ↓ 2 *ut*
31 exequendum σ *conſequendum*
33 optime χ *bene*
34 At E *aut*
35 ſapiens E *ſapiens animus*
306 1 qui E ξ *quid*
— quem ξ *quam*
2 *σώφρονα* D E ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— *σωφροσύνην* ι, ξ, χ *d.*
3 equidem D U *quidem*
5 anguſtius ι *anguſtius eſt*
6 *χρησίμους* D E ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
7 illud ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *illud eſt*
— Eſt ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *d.*
8 Græcos —— quæ ι *d. (cum ſpatio)*
9 *ἀβλαβειας* D E ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— quæ —— continet σ *d.*
10 nemini ι *nemini, frugalitas eſt*
— continet ι *connectat* ξ *connectet*
12 teneretur E *tenentur*
— L. Piſonis σ *vel*
14 metum E ξ *d.*
— reliquit E U ξ, σ, χ *relinquit*
15 qui ↓ 2 *quid*
16 reddidit χ *reddit*
— quod eſt E ξ *d.*

p. l.
306 16 nec —— ſtultitiæ E ξ *d.*
17 appellari ſolet ; E *appellare ſolent.*
— eo ↓ 2 *et*
— tres D *tris*
19 enim ↓ 1 *d.*
20 nexæ et E ξ *d.*
— jugatæ ↓ 1 *conjugatæ*
— ut ι, σ *d.*
21 neceſſe eſt D E U ι, ξ, σ, χ *d.*
— videtur ι, χ *videtur eſſe*
23 ſervare ↓ 1 *d.*
24 nequitia ι *eſt nequitia.*
25 e E *a* ι *eſt a* σ *d.*
— erit D *d.*
26 tentemus, et E *temptemus* ι *durum ne nimis* σ *temnemus*
— luſiſſe ι *dixiſſe* σ, ↓ 1 *juſſiſſe*
— putemur E *putemus*
— eo ι *eo inquam*
27 nihili D E U ι, ξ, σ, χ *nihil*
— Qui E ↓ 1, 2 *Quid*
28 mavis E *magis*
29 quietum χ *quietus*
31 igitur E ξ *d.*
32 non inſcite Heracleotes χ *non inſciente Heracleotes* ↓ 2 *inſcie Heracleontes*
33 ut E ξ *vero*
34 penitus ↓ 2 *d.*
307 1 recte E *recta*
— num aliud D U *non aliquod* ι, χ, ↓ 2 *num aliquod*
2 quodpiam D U χ, ↓ 2 *quidpiam* E ξ *quidpiam*
— ac ι *aut*
3 igitur ξ *d.*
5 At D *Aut* U *Ac*
6 etiam D *d.*
8 inurere D U *imminere* ι *ingerere*
— concupierit E ξ *concupiſcit*
10 Quod σ *d.*
— ne E U ξ *nec*
11 cadit ξ *d.*
14 ægritudinem incidere E ξ *ægritudine cadere*
— poſſet etiam E ξ *etiam et* χ *poſſet*
15 poſſet D U *poſſet etiam* E *et*
— in invidentiam χ *invidentiam*
— in invidiam D E U ι, ξ, σ, χ *invidiam*
18 dictum D U σ, χ, ↓ 2 *ductum* ↓ 1 *inductum*
— intuendo ↓ 1 *videndo*
19 Menalippo U χ *Melanippo*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
307 21 videtur D U χ *vertitur*
— Accius D *Actius* ψ 2 *aptius*
22 dicitur ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
23 jus ſuum ψ 1 *juſſum*
— dixit ι *dicit*
25 adverſis E ξ, ψ 1 *d.*
— idem alicujus etiam ψ 1 *d.*
— ſecundis U *ſceleris*
— dolet ψ 2 *ſolet*
26 Calliſthenis D E U *Caliſthenis*
27 dicit ξ *dixit*
— Calliſthenem D E U *Caliſthenem*
28 ſumma σ *d.*
— potentia σ *d* ψ 2 *audacia*
29 uti —— rebus ſecundis E ξ *d.*
— conveniret U *conveniunt*
31 ex ψ 1 *de*
32 etiam E ξ *cadit*
33 autem σ *d.*
— ne ψ 2 *nec*
— Quod E *Quid*
34 hoc E ι, σ *hæc*
— ægre U *d.* ψ 2 *ægro*
— ferre ι, σ *referre*
308 1 Hæc ψ 2 *Hæc ergo*
2 aliquanto E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *aliquando*
— utendum ι *utendum eſt*
3 et E *d.* ψ 2 *aut*
5 quibus χ *qui*
6 perturbationum E χ *turbationum*
— vel σ *d.*
8 id agimus, ut id E ξ *dicimus, ut* ψ 1 *id agamus, ut*
9 etiam ψ *d.*
— ſanum non eſt; ſic D *non ſic*
10 ſe eſt ι, σ, ψ 2 *d.* σ *eſt*
— appellant ψ 1 *d.*
— enim —— turbidus ψ 1 *d. (cum ſpatio)*
14 παθος D E ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
15 motus E ξ *morbus*
16 ægris χ *ægri*
— eſt ξ *d.*
— At E ξ *Ac*
17 ægrotationis eſt E ξ *ægrotatio eſt enim*
— non E *d.*
18 metus non eſt ψ 2 *motus*
19 ægritudini ι *ægritudine*
22 efficiens —— cauſa σ *d.*
23 inventa D ψ 2 *d.*
24 reperta ψ 2 *repertam*
26 igitur E *ergo*
26 nec D *ne*

p. l.
308 27 ſolum E ξ *d.*
31 æqualiter E ξ *d.*
32 Nam —— ſunt σ *d.*
— ex D *d.*
33 opinione ψ 1 *opinio*
34 boni χ, ψ 1, 2 *boni rationi non obtemperans*
— altera E ι, ψ 1, 2 *d.*
— altera —— magni boni D *d.*
— recte ι, ξ, σ, χ *quæ recte*
35 quæ —— non obtemperans E ξ, ψ 1, 2 *d.*
309 1 obtemperans. ι, χ *obtemperans: vel cupiditas dici poteſt.* σ *obtemperans vel cupiditas recte vel libido dici poteſt.*
— et E ξ *vel*
2 bonorum σ *dolorum*
— ut ψ 2 *Nam*
3 eſt ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— impendentis D E ξ *præſentis*
4 et ægritudo —— præſentis D E *d.*
— ægritudo eſt ξ *quidem*
— opinio ξ *opinio recens*
5 mali ξ *morbi*
7 in vita ψ 1 *d.*
9 quod ψ 2 *quidem*
10 traducere D *deducere traducere*
11 poſſumus χ *poſſimus*
— ſit χ *ſi*
12 eam tu ξ *eam tam* ψ 2 *etiam tu*
13 deteſtabilis E ξ *et deteſtabilis*
14 omni χ *omnique*
— velis ψ 2 *vel*
15 ille E U *d.*
— videtur E ξ *videretur*
16 Œnomao E *OE* χ *EOnomano*
— raptis ι, ψ 1 *raptu* ξ *raptus*
17 eſt ξ, χ, ψ 2 *d.*
— iſte E ξ *eſt*
19 adire C *ire*
— iſtic D χ, ψ 1 *iſta* E ξ *iſtinc*
20 umbrave χ *umbra ne* ψ 2 *umbra me*
21 ſceleris in ψ 2 *ſceleribus*
22 Tu te ψ 2 *Tuta*
— damnabis, orbabiſque ψ 2 *damnaberis orbaberiſque*
24 putas D *d.*
25 macie ψ 1 *in acie*
26 peredere humore D E ξ, ψ 2 *perdidere humorem*
— humore exſanguis ι, χ *humorem exangues* σ *humorem exſanguis*
27 nidoris D *indecoris* ι *mucoris* σ, ψ 1 *nitoris* χ *victoris*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

309 28 intonſa D *intunſa* χ *vitioſa*
— infuſcat E ξ *effuſcat* ψ 2 *fuſcat*
— illuvie σ *in lumine*
29 Hæc E ξ *Sed hæc*
— o ſtultiſſime E *d.* U *ſtultiſſime*
— Æcta D *Oeta* ψ 2 *tota*
— ipſe ι *ſpecie*
— inerant E U ξ, χ *erant*
30 tibi E *ipſe tibi*
— invexerat E *inv uxerat*
31 reſediſſet U *reſidiſſet*
— autem F ξ *d.*
32 deſiderio ψ 1 *deſiderio et opinione*
34 conficientis D U ι *conficiens*
35 liceat ψ 2 *licebat*
310 1 Syracuſis ι, σ *Syracuſut*
— Uſque ψ 2 *Iſque*
2 qui D U χ, ψ 2 *qui cum*
3 ejus σ *d.*
4 Veientium χ, ψ 2 *venientium*
— Latinorum ψ 2 *Lotiorum*
— armis potuiſſet ψ 2 *poſſet*
5 ea σ *d.*
6 eſſe —— ut ægritudine E ξ *d.*
8 id eſt D *et*
— carnificina ψ 1 *carnifica*
10 lætitia ψ 1 *libido*
— ſed ψ 2 *Si*
11 afflictionem D U *affiictationem*
— fœditatem ψ 2 *d.*
12 lacerat E *lacerati*
— exeſt ψ 2 *enim*
— Hanc E ξ *hæc* ψ 1 *Nam*
— exuimus D *exuamus*
13 ut ψ 2 *d.*
14 Atque χ *At*
— ægritudinem ψ 2 *ægritudine*
— exiſtere D *aſſiſtere*
15 quid D U *quod*
— ut magnum E *ita*
16 placet ψ 2 *d.*
— ægritudinem D U ξ, χ *et ægritudinem*
17 natura ψ 2 *naturæ*
— majus E ξ *magnum*
18 ægritudine D ψ 2 *ægritudinem*
19 effici U *affici* ψ 1 *fieri*
— cenſent χ *volunt*
20 et E U ξ, χ, ψ 2 *d.*
— Eſt D *Et*
— mediocre ψ 1 *me dicere*
22 et E ξ *d.*
— jure ξ *vite*
23 tum D *tunc*
— moriturum ι, ξ, χ, ψ 2 *morituros*

p. l.

310 24 Præterea χ *Propterea*
— cum D *d.* χ *eum*
— ob σ, χ *ad* ψ 2 *ad bene*
25 in mortiferum D U *immortiferum*
26 futurorum χ *facinorum*
27 ante videris χ *ante videtis* ψ 1 *anteveneris* ψ 2 *d.*
— Itaque ψ 2 *d.*
28 Theſeo D *Teſea*
31 commentabar E *commentabat*
32 acerbam ι *arcebam*
33 molem χ *mollem*
34 invecta diritas U χ *inventa duritas invecta duritas*
— foret D *fuiſſet*
35 Ne ψ 2 *Nec*
— cura ψ 2 *d.*
311 4 quibus D *a quibus*
— fuerint E ι, ξ. χ ψ 2 *fuerunt*
— cogitata χ, ψ 2 *cognita*
5 eſt ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— quin χ *an*
5 putantur D U ι, ξ, σ, χ *putentur*
6 non D χ *d.*
8 poteſt ψ 1 *prodeſt*
— proviſio D *præviſio* σ *d.*
9 meditata ψ 1 *præmeditata*
10 perceptas ι, ψ 2 *et perceptas* ξ *et preceptas* χ *et precepeis*
13 maxime, tum U σ, χ, ψ 2 *d.* ι *tum*
14 ærumnam ferant ψ 2 *ærumnas vel*
15 Pericla D E U *Pericula*
— exilia ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— ſemper ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *ſemper ſecum*
17 fieri poſſe, ut ne quid animo ſit novam ι, ξ, χ, ψ 1 *nequid berum unquam accidat animo novum*
18 omne id deputare E *id diſputato* ξ *id diſputatio* χ *omne id*
19 a E ξ *in*
— cum D *d.*
20 nos D *nos id*
— non E ξ *nonne*
21 hoc ψ 2 *ſed*
— ſentiemus E ξ *d.*
— Hinc D U ι, ξ, χ *hic*
— enim D *d.*
23 eodem E *eodem eodem* ι *eadem*
24 illum ι *d.*
— ea E U ι, χ, ψ 2 *eadem*
— M. σ *modo*
25 Lucilius ξ *Lucius*
27 iis D ι, χ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

311 28 equidem χ *quidem*
29 eorum ι *d.*
30 judico D *indico* χ *judicio*
31 eſſet ψ 2 *eſſent*
— cur ψ 2 *cum*
— proviſa E ι, ψ 2 *præviſa*
33 iiſdem D *idem*
— de rebus ψ 1 *d.*
— poſſit E ι, χ *poteſt*
34 eſſe χ *d.*
312 1 ægritudine eſſe D *ægritudine*
— arbitrentur ι *arbitrantur*
— ante E *animi*
2 inveteraverint ψ 2 *inveteraverunt*
3 præmeditata ψ 1 *præmeditationem*
4 meditationem χ *præmeditationem*
5 odioſum malum ψ 2 *odio ſummum*
— autem ψ 2 *d.*
6 fieri E ξ *fieret*
7 ſit ι *d.*
8 angi aut ψ 2 *angi animum*
— cogitando malo D *male cogitando* σ *cogitando mala*
9 avocatione χ *evocatione*
11 cenſet χ *cenſent*
— animum D *d.*
12 ab ψ 1 *d.*
13 hebetem ι, σ *habentem*
14 cecinit E *cecidit (ſed ſupra lin. "cecinit")* ι *ceciderit* ξ, σ, χ, ψ 1 *cecidit*
— receptui χ, ψ 2 *receptum*
— conſpiciendas ψ 2 *concipiendas*
15 contrectandas E ψ 2 *contractandas*
17 putat E *putant*
— diximus χ *duximus*
— dicunt ξ, χ *dicant*
— Epicurei E U *Epicuri*
— ſuo E *ſuo more*
20 enim E ξ *d.*
— enervetque D χ *levetque* E U ξ, σ, ψ 2 *elevetque*
21 perpetua E *perpetuo*
22 non E *d.*
23 commentatioque χ *conditionis commentatio* ψ 2 *commentum*
— parendi ι *patiendi*
26 hæc D *hoc*
— vel D *d.*
— ſapientiæ E ξ *d.* ψ 1 *ſapientis*
27 conſequitur χ, ψ 2 *ſequitur*
— conſiderandis ψ 2 *conſiderans*
28 philoſophiæ D *philoſophi*
— fruatur D E ξ *fungatur*

p. l.

312 29 ſanetur ι *ſatietur*
— quod D *quidem*
30 diu D *cum diu*
— cogitatio E ξ *cognitio*
31 omnes D *omnis*
— quod ψ 2 *quidem*
— humane χ *humana*
34 præſtari D E U ξ, χ *ut non eveniret præſtari*
313 1 a σ *d.*
— eſt σ *d.*
2 fodicantibus D U *foditantibus*
— opinemur χ *opinamur*
4 ignes E *ignem*
— tu ψ 2 *d.*
5 jubes D *d.*
— eſt D U *d.*
— Quod D χ *quod autem* E *quod aut* ι, ψ 1, 2 *quia*
6 extorques D U ι, σ, ψ 1 *extorqueas* E *extorquens* ψ 2 *extorquendi*
7 magna U *magis (ſup. lin.)*
8 obliviſci E ξ *et obliviſci*
— Diceres ψ 2 *dicens*
9 quidem ψ 2 *d.*
11 mihi D *etiam mihi*
— ſi ψ 1 *d.*
13 potuerit χ *poterit*
— poterit D E ι, χ *potuit*
14 excita ψ 1 *excitare*
15 Fortitudo χ *fortitudoque*
16 poſſint χ *poſſunt*
17 quæ eſt eadem moderatio E ξ *d.*
— moderatio ψ 2 *moderare*
18 te ψ 1 *d.*
19 turpiter et nequiter ξ *autem turpius et nequius* ψ 1 *turpiter*
— nihil D *quicquam*
— patiatur E *patietur*
20 aut E *et*
— Ne E ξ *Nec*
21 cui minimum σ *cui nimirum* ψ 2 *cum cui minimus*
— hac E ξ *iſta*
— loci E U ι, ξ, σ, ψ 1 *loqui*
— quæ ψ 2 *Sed quæ*
— ita E ξ *iſta* χ *d.*
23 conditionem D *conditiones*
25 dicenti ι, ψ 1, 2 *docenti*
— Virtutem D U *virtute*
26 et D E U ι, ξ, χ, ψ 2 *etiam*
27 religata ψ 1 *relegata*
— et non et ι *ut non* ι, χ, ψ 2 *et non*
29 re ι, ψ 1 *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

313 30 videatur E ξ *d.*
31 oblivifcor etiam D χ *oblivifcar* U *oblivifcar et*
32 quod ψ 1 *d.*
33 Sed σ *Sed et*
— voluptates. Quas? corporis σ *voluptates quas corpori*
314 2 tuam D *ſuam*
3 dicat Epicurus. Hoc D *Epicurus hoc*
4 acriculus D E U ξ, χ *græculus* ι, σ, ψ 1 *agricolus* ψ 2 *egricolus*
— ſenex ψ 1 *d.*
5 iſtorum ψ 2 *Stoicorum*
6 eom ι *d.*
7 conſideretque ι *conſideret*
8 aut χ *ut*
— ſi ſummus ψ 2 *ſi non ſummus*
9 ſi D E U ι, σ, χ *ſin* ψ 2 *ſi vero*
— habiturum ψ 2 *habituri*
10 hæc cogitantem ψ 2 *hac cogitatione*
— ſi et ι *cum et* ψ 1 *cum*
11 perceptis ξ, ψ 2 *preceptis*
— extimeſceret E ξ *timeret*
13 formam ψ 2 *fortunam*
15 Æctam D E U ψ 2 *Oetam* σ *etiam*
16 aut σ *ut*
17 atque egentem E ξ *d.*
19 aſpectabant ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *expectabant*
— cujus σ *d.* χ *quovis*
— Graii ora σ, ψ 2 *graviora*
20 Quod E χ *Quid*
— ſimul χ *d.*
— animus cum re concidit E ξ *rem concidit* U ι, σ, χ *animus rem condidit* ψ 1 *rem condit*
21 non ξ, σ *ſi non* χ *ſed non*
22 voluptariis D *voluptuariis* ι *voluptatibus*
— dicunt ι *dutunt*
25 ſit E *ſic*
26 igitur E ξ *genere*
— continuone ψ 2 *continuo non*
— fruitur χ *fruatur*
29 os ψ 2 *nos*
30 tua χ *duo*
31 omnem χ *d.*
— enim E ξ *d.*
33 bonum ψ 2 *ſummum bonum*
— voluptates χ *voluptateſque*
34 detrahens —— cantibus ψ 2 *d.*
— eas etiam E ξ *ea etiam*
2 toto ψ 2 *tanto*

p. l.

315 2 quolibet ψ 2 *d.*
4 natura, iis D σ, ψ 2 *naturali* U χ *naturalis* ι *naturalibus*
— potiens ι *potens* σ, ψ 2 *potius* χ *patiens*
5 quivis ut E ξ *quis non*
6 norit ξ, χ *nolit*
7 appellantur D E U ξ, σ, χ, ψ 2 *appellabantur*
8 quod E U ι, σ, χ, ψ 2 *quid*
— bonis ψ 2 *bono*
— niſi E ξ *d.*
— ſi ψ 1, 2 *d.*
9 inanes D *inanis*
— qui E *quid*
10 volent ψ 2 *vellent*
— viam ψ 2 *vitam*
11 efficiantur χ *efficiuntur*
— Quæ D U χ *Et quæ*
14 tuorum ξ *eorum tuorum*
15 acipenſerem ψ 2 *accipiens rem*
16 ὑδρωώλιαι D ι, χ *d. (cum ſpatio)* E ξ *Hyarili* U Κυϑαιαι σ *Hyaralai*
— hortabere ι *hortare*
17 expones ι *expones ponenſque* ξ, σ *exponens*
— ſpectet E ξ, ψ 2 *expectat* ι *expetet* σ *expectet*
18 incendes E ψ 2 *incedens*
19 jubebis D ψ 2 *videbis*
21 quæ χ *quo*
22 vel χ *id*
24 ægritudine ψ 2 *voluptate*
27 quibus de rebus D *d.*
— occidat E ι, σ, ψ 2 *accidat*
28 aut E *ut*
30 egens ψ 2 *agens*
31 auxilium E ξ *auxilium dicens*
32 auxilio D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *auxilio exilii*
— fuga ψ 1 *fugæ*
34 aræ E ξ *d.* ψ 2 *arce*
— fractæ ψ 1 *fretæ*
316 1 toſti ψ 2 *torti*
— alti D E U ι, ξ, σ, χ *alii*
— ſtant ψ 1 *ſunt*
2 abiecte E *abiecte* ι *abjecti* ι ψ 2 *abjecta*
3 Scis ι, σ, ψ 2 *Scitis*
— illud ι *illum verſum* σ, ψ 2 *illum*
5 Septum E ξ O *ſeptum*
— altiſono ψ 2 *altiſſimo*
6 aſtante D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *adſtantem*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
316 7 tectis ψ 2 *d.*
— cælatis ι *elatis*
8 ebore ψ 2 *elabore*
— inſtructam regifice E ψ 2 *eſtructam regificem* ξ *inſtructam regificem*
9 cantoribus ξ *cantoris*
11 Exaggeratis E *Exaggeramus* σ *Ex aggregatis*
12 adjungit E χ *adjungitur*
14 Priamo D *Priamum*
— vi ι *que* ψ 1, 2 *d.*
15 turpari ψ 2 *d.*
16 enim et E ξ *mihi*
— et verbis ψ 2 *d.*
17 huic χ *quidem huic*
18 culcita E U ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *culcitra*
— hedychrum D *cedricum* E *hedicum* U *edricum* ξ *editum* σ, χ *herdrycrum*
— incendamus; demus E *demus: incendamus*
19 ſcutellam σ *ſcultellam*
20 cibi ψ 2 *ubi*
21 ne ψ 2 *d.*
— ulla E U ξ, χ *bona* ι, σ, ψ 2 *multa*
22 oportere D E U ξ, σ, χ *oportet* ι, ψ 1 *oportet eum*
— mœrore ψ 1 *mœrorem*
24 conveniret χ *d.*
25 Quid χ *Amo*
— ita ι, ξ, σ, ψ 2 *iſta*
26 fuiſſe E ξ *eſſe*
27 video σ *vidi*
— ſevere E ξ *ſevera et*
28 non E ξ *et non*
29 aſpernetur D E U ι, ξ, σ, χ *ſpernat*
— laudavit ψ 2 *laudari*
30 ei E *d.*
31 ſolum E *ſolo*
— etiam D E U ι, ξ, σ, χ *d.*
32 et formas ψ 2 *formas*
33 Num fingo? Num ι, ψ 2 *Non fingo Non*
317 1 At ψ 2 *Et*
— dolore detracto; ſummamque voluptatem D *d.*
4 quidquam U *quidcunque*
— quaſi titillarentur ψ 1 *qua intitillarentur*
5 autem ξ *d.*
— carere ι *carere. ſummam voluptatem nihil dolere* σ *d.*
6 Alterum D E U ξ, χ *Alterum eſt*
10 cum virtus E ξ *virtus*
— maxime χ, ψ 2 *d.*

p. l.
317 11 expetatur ψ 2 *expectatur*
13 et D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— virtutem. Et quidem D *virtutem equidem*
14 verbis tamen defendebat ærarium E ξ, χ *d.* ι *d. (ſed inſeritur recent. manu)*
17 accipiendum χ *recipiendum*
18 concione E ξ *concionem* ψ 2 *contentione*
— Piſonem D *d.*
12 quî D U χ, ψ 2 *quid*
20 diſſauſerat D U ψ 2 *diſſuaſerit*
— Nolim E ξ *Noli*
— mea bona σ *bone*
21 liceat ι, σ, ψ 2 *libeat*
— facias D E U ξ *facies*
23 publicum E ξ, σ *publice*
— diſpenſari D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *diſſipari*
— Lege E ξ *Longe*
25 jucunde D E U *joeunde*
26 ſapientem D ψ 1 *ſapiente*
— tenuem E σ *tenue*
— victum ξ *vitium*
27 copioſo E ξ *copioſe*
— beatus ψ 2 *bonus*
29 Non ψ 2 *Num*
— quamlibet χ *qualibet*
31 ne E U ξ *nec*
— dolore D E ι, ξ, σ, ψ 2 *dolorem*
32 ſummum malum D *d.* E ξ *ſummum malum eſſe*
33 queruntur χ *conqueruntur*
— viri ξ, σ *d.*
34 genus ψ 2 *ergo*
35 aut de χ *et*
318 2 vicinorum ι, σ *ut in horum* χ *memorum*
3 convolent E ξ *convelent*
4 is E ξ *d.*
— laborare ψ 2 *labore*
— habiturum D *habere*
5 egerint ψ 2 *gerit*
— Quid ξ *Quis*
— ipſo E ξ *d.*
6 aliud ψ 1 *quam*
— L. ψ 2 *d.*
8 ſane E ξ *ſatis*
9 concione σ *commentatione*
— ad χ, ψ 1 *apud*
12 cedam χ, ψ 1 *credam*
— Tantum χ *Tamen*
13 ut σ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

318 14 ſuam χ *ſummam*
15 non ψ 2 *ut*
— in ſinu ψ 1 *in ſignum* ψ 2 *inſignem*
17 tum E ξ *tamen*
18 quid E ξ *quidem*
19 ſupra dixi. Etiam σ *prædixi*
— ita D χ *d.*
20 ferire ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *fieri*
21 repens ψ 2 *repentinus*
— aliquanto D E U ψ 2 *aliquando*
24 nec ψ 2 *d.*
25 reperias χ *reperies*
26 primum E ξ *primam*
— quod ψ 2 *quæ*
31 ægritudo E ξ *d.*
— in D ψ 2 *d.*
32 Macedones D *et Macedones*
33 Peloponneſo D E *Peloponeſſo*
34 omnes ξ *d.*
35 deplorare ψ 2 *deploraſſe*
319 1 et jam D *jam* E U ι, χ *etiam*
2 motu E *nutu*
— aut Sicyonios D *et Sycionios* ι *et Sicyonios*
3 diceres ι *dicerem*
— me ξ *d.*
— moverant ψ 2 *memorant*
— aſpectæ E ξ, ψ 1 *adſpectu* U *aſpecte* ι *aſpecti*
— parietinæ D *parietum ruinæ* U *parietum ("ruinæ" in marg.)* χ *pari et*
4 quam χ *inquam*
6 Clitomachi ι *Cathomachi*
7 ad ψ 2 *faciat ad*
8 quam ψ 2 *qua*
9 eſſet ψ 2 *eſſe*
12 inveteratæ D U χ, ψ 2 *inveterata*
— ne σ *nec*
— deſideratur D *deſideretur* E ξ *deſideraretur*
14 progrediens ξ *d.*
15 quo σ *quod*
— res immutari D χ *res mutari* E *mutari* ξ *immutari*
16 id D *d.*
— docet ψ 2 *doceat*
— ſint ι, χ *ſunt*
19 illa D E U ξ, σ, χ, ψ 2 *ulla*
20 Hæc ι, ξ, σ, χ *Hoc*
— tum D *cum*
21 tolerabilius ξ *intolerabilius*
— feret E ξ *ferrent* σ, ψ 2 *ferret*
22 qui cognoverit E ξ *qui cognoverint* U χ *quam qui cognoverint*

p. l.

319 22 eſſe D E ξ *d.*
— aliquid D *quid*
23 mali ψ 2 *malum*
24 eveniſſe E *eveniſſet*
25 tamen σ, ψ 2 *enim*
— id σ *d*
— non D *nec*
26 non σ, χ *d.*
27 Feriunt D *feriuntur* E ι, ξ, σ *ferunt* U *feruntur*
28 fortaſſe E ξ *forte*
— accidunt ψ 2 *accidunt*
29 majora ξ, σ, χ *ſunt majora*
— videntur ι *d.*
— non D *ideo*
32 bona ξ *d.*
— videntur χ *videantur*
— aut ι *ut*
— de D U ι *d.* E ξ *in*
34 cujus σ, ψ 2 *cui*
— diſputando ψ 2 *diſputandi*
35 a E U ξ, χ *d.*
320 1 orationem E ξ *rationem*
2 Cæcilianum illud ι *Cæcilianus*
5 tolerabilis ψ 2 *tolleratio*
6 ſimilis E *ſimul*
7 quæ ι *non*
— acciderint ψ 2 *acciderunt*
8 id U *d.*
— cognitionem D U ι, σ, χ *cogitationem*
— afferat ι *auferat*
9 et ι, σ *d.*
— tulerint D *tulerunt*
10 agitur D *d.* ι, σ, χ *igitur*
— commemorantur χ *commemorant*
12 et quidem ψ 2 *equidem*
— eorumque ψ 2 *eorum*
13 nominatim χ *nominati*
14 regis D *regis Alexandri*
15 inglorius D E U ι, ξ, σ, ψ 2 *inglorioſus*
16 diem E ξ *vitæ diem*
17 prædicantur σ *arbitrantur*
20 exiſtimata D ψ 2 *exiſtimanda* E *extimata* ξ *eſtimata*
— cogitantibus σ *cogitationibus*
21 Atque E ξ *d.*
23 cum E U ξ *tum*
— moriturum ſcivi E ξ *d.* U χ *moriturum* ψ *tum morituros ſcivi et ei rei ſuſtuli*
25 commentabar E *commentabam*
26 mortalem E ξ *moriturum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

320 28 pro *σ d.*

— extimeſcendas *σ æſtimandas*

29 meditantur, quod *χ meditabantur quod accidit*

30 illos D *eos*

— ipſa ψ 1 *ipſos*

31 remedium *ι, σ,* ψ 1 *rem*

— illud E U *ξ, χ,* ψ 1 *d.*

32 opinatum D ψ 1 *inopinatum*

33 nec-opinatum *χ nec opinata* ψ 2 *opinatum*

35 is —— evenerit *σ d.*

— afficiatur *χ efficiatur*

321 2 eſſe *ξ, χ d.*

3 eſſe nos E U *nos σ d.*

— poſſet *σ d.* ψ 1 *poſſit*

6 Chryſippum E *ξ ante Chryſippum*

8 attingat *ι,* ψ 2 *attingit*

9 liberi E *libri*

10 Rurſum *ι Rurſumque*

— morſque D *mors quæ*

— finita D *futura* E ψ 1 *finitas σ fons* ψ 1 *finis*

11 afferunt *χ affert*

17 alienorum D E *ξ aliorum*

19 humanæ ψ 2 *humana*

21 et U *d.*

— enumeratio E *numeratio*

23 cenſeat E *cenſet*

25 cohærere ψ 2 *coercere ſe*

26 λύπην D E *ι, ξ,* ψ 1, 2 *d. (cum ſpatio)* U λύσιν

— quaſi λύσιν, id eſt ſolutionem D *quaſi* —— *ſolutioni* E U *σ,* ψ 1 *quaſi ſolutionem* ψ 2 *quaſi ſolicitudinem*

27 hominis D *corporis* ψ 2 *d.*

— appellatam putat *σ appellat quæ* ψ 1 *appellat ; amputat*

28 poterit E U *χ peterat*

29 alia *σ d.*

30 et *χ d.*

— eſt E *eſt mors*

31 perferetur D E *ξ, χ,* ψ 1, 2 *perfertur* U *præfertur*

— propoſita ψ 2 *propoſita ex quo ipſam ægritudinem*

32 affert ψ 2 *afferre ſolet*

33 tangat D E U *ι, ξ, σ, χ,* ψ 2 *attingat*

— perleviter E *perleniter*

34 cum E *tum*

35 ad D U *χ et ad*

322 1 acciderit ψ 2 *accidit*

— denique E *ξ deinde*

p. l.

322 1 afficitur *χ efficitur*

3 lugendi ψ 2 *legendi*

— pædores E *ξ pudores*

4 feminum E *ξ femorum χ d.*

5 et E *ξ d.*

— Accianus D *Actianus* ψ 2 *accidamus*

6 intonſam *ξ incenſam* ψ 2 *intenſam*

7 Bionis ψ 1 *Dionis*

— luctu *σ luctum*

8 calvitio D *calvicie* E *calvito*

10 Itaque *ξ Ita*

— et E *ξ d.*

— is ſeptimo ψ 2 *iſte primo*

11 hoſtias E *ξ beſtias*

12 colligit D *excolligit*

13 quidvis D *quodvis*

14 animis E *ξ animo*

— omnes D *omnis*

15 Ex ψ 2 *Ex hac*

16 ſolitudines *χ ſolicitudines*

17 Bellerophonte E *Bellorophonte*

18 Qui ψ 2 *Quid*

— mœrens errabat D ψ 1 *errat mærens* ψ *mærens erras*

— Aleis D E U *ι, ξ, σ χ,* ψ 1, 2 *Alienis*

19 vitans ψ 2 *vitas*

21 Hecubam E *Heccubam*

— autem ψ 2 *d.*

23 alii E *ξ aliqui*

— ſæpe delectat E *ξ prope delectet*

25 miſeram D E *ι, ξ, σ,* ψ 2 *miſeriam*

26 Medeai D E *χ Medeæ* U *Medeeæ ι medere*

27 vera E *ξ natura*

— maximeque ψ 2 *maxime*

28 officii judicio E *ξ judicii officio*

29 ſe U *χ d.*

30 ſi ψ 2 *d.*

31 peccatique E *ξ peccati quod*

— inſimulant ψ 2 *inſtimulant*

— intermiſerint D *intermiſerunt*

33 ſolum ψ 2 *d.*

35 cum ψ 2 *d.*

— intellectumque eſt D E U *χ,* ψ 1, 2 *intellectaque ι, ξ intellecta que σ intellecta queque*

— eſt *ι, ξ, χ d.*

— profici *χ proficiſci* ψ 1 *proficit*

323 1 nonne *σ imo*

2 puniens, id eſt, ἑαυτὸν τιμωρούμενος D *pænitens heautontimorumenos* E *ξ penitens idem in eutontumerumenon σ,* ψ, 1, 2 *pænitens, id eſt, ἑαυτὸν τιμωρούμενος*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
323 4 tantiſper me minus ψ 2 *tantiſque meminimus*
5 Chremes *Chreme*
— meo gnato ψ 2 *in cognato*
6 Hic decernit, ut miſer ſit. D *d.*
— quis ψ 2 *quid*
— quidquam E *quiſquam*
7 invitus E ξ *in vitiis*
9 Malo σ *d.*
— ergo D *igitur*
— niſi ι *ubi*
10 quos E U ι, ξ, χ, ψ 2 *quod*
— prohibet χ *prohibetur*
11 apud —— afferunt σ *d.*
— neces χ *voces*
12 ita dicitur D ψ 2 *traditur*
13 cadentes D E U ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *carentes*
14 mœrore E ξ, χ *dolore*
— vacare D *carere*
17 eſt ι *eſt re*
18 quoniam D *quando*
— noſtra E ξ *d.*
19 non ψ 2 *d.*
— ponendæ D E U ι, ξ, σ, χ *ponendæ curæ* ψ 2 *componendæ*
— ſerviamus χ *non ſerviamus*
22 tum ψ 2 *cum*
23 niſi ξ *d.*
— hortarentur D *tum hortarentur*
— et σ *d.*
25 cœpiſſe E *cæpiſſent*
— repellere ψ 1, 2 *depellere*
26 vera ψ 2 *vero*
28 profici χ *proficiſci*
29 etiam D *et*
31 indicatur D ψ 1 *judicatur* ψ 2 *indicat*
— ſæpe ι, σ *d.*
32 ferunt D E U ι, ξ, χ, ψ 2 *ferant*
— accidit E χ *acciderit*
— obduruiſſeque ſeſe D *obduruiſſe quæque ſe* ι *obduruiſſe ſeſe* ψ 1, 2 *obduruiſſe quidem ſe*
34 triſtis E ι, σ *d.*
— illuxiſſet E ξ *illuſiſſet*
35 ærumnoſo D *harenoſo*
— navigaſſem ſalo E ξ *navigaſſe ſolo* ψ 2 *legaviſſet ſolo*
324 1 equulei D U ψ *equi* E *eculei* σ *oculi*
2 tactu ψ 2 *tractu*
3 ſubactus D U ι, ξ, χ, ψ 1, 2 *ſubjectus*

p. l.
324 3 obtorpui ψ 1 *non obtorpui*
4 faciat U χ *facit*
— leniores E χ, ψ 1, 2 *leviores*
5 ipſam ι *ipſam neque* ξ, σ, χ, ψ 2 *ipſam atque*
— atque ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— fontem D *frontem* χ *fortem* ψ 2 *forte*
7 dum D *nundum* E ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *nondum* χ *necdum*
8 nonne χ *nondum*
9 neque ψ 2 *neque enim*
10 affingitur E U ι, ξ, χ, ψ 2 *affigitur*
12 affingimus E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *affigimus*
13 ineſt E ξ *eſt* σ *d.* ψ 2 *non eſt*
14 exiſtimaviſſent ψ 2 *exiſtimarent*
15 aut D *ut*
16 aut glorioſiſſimos D *d.*
17 eſſet E U ξ, χ *eſt*
19 cervis D *corvos* ι *corvis*
20 interfuiſſet D E *intereſſet*
2· longinquior χ *longior*
22 fuiſſe ψ 2 *fuiſſet*
23 ſe tum D *d.* ψ 1 *ſecum*
— illa ψ 1 *illam*
25 quid ψ 2 *d.*
26 et χ *d.*
— atque etiam σ *d.*
27 tamen χ *tum*
28 hærere D E ξ *habere* ψ 2 *cum ſe habere*
29 officioſi D *offenſi*
30 putant lugendum σ *pungendum*
32 filiis ψ 1 *d.*
33 Conſolatione E *conſolatio* ψ 2 *conſolationem*
— hos σ *bis*
— placavit σ, ψ 2 *placuit*
34 putabant ψ 2 *putant*
325 1 ægritudinem ψ 1 *d.*
3 ſua D E σ *in ſua*
4 mœreat σ *hereat* χ *mereatur*
— cui ψ 2 *d.*
5 inquiunt E ξ *inquit*
— veſter D U ι, σ *noſter*
— nec E *ne*
6 Telamonem E *Telamone*
8 ſuo ι *ſuo filio* χ, ψ *filio*
10 allevans χ *elevans*
11 Non σ *In*
— mutata χ *commutata*
12 ſubita D ι, ξ, σ, χ, ψ, 1, 2 *ut ſubita*
— frangatur D χ *frangantur*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
325 13 excidant χ *excitant*
15 fatentur D *faterentur* ψ 2 *fateantur*
— ſuſcipi ψ 1 *effici*
16 quoque D *quidem*
— idem —— quo ψ 2 *d.*
20 etiam E ξ *d.*
21 Accedit ψ 1 *Accedit autem*
— quædam D *d.*
22 enim E ξ *autem*
23 perculſi ι, σ *percuſſi* ψ 1 *pertuſi*
— ſtratos E ξ, ψ 1 *fractos*
— hæc E ξ *hoc*
24 repugnent E *repugnet* ψ 1 *pugnent*
26 Quaſi ψ 1 *Quia*
— ullo ψ 1 *nullo*
28 quæris ψ 2 *quæras*
30 ut ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *at*
— Ne D ψ 2 *nec*
31 ſemet D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *ſe*
34 non D *d.*
35 illos E *illo* σ *illa*
— ſi σ *quam ſi*
326 3 impetum χ *ſe impetum*
— fortuna D E U ξ, σ, χ, ψ 1. *d.* (*ſed in* U *ſcribitur ſup. lin. al. m.*)
4 converterit D χ, ψ 1 *converterint*
— enim ψ 1 *d.*
5 culpæ ξ *culturæ*
6 miſeriam D *miſerias*
7 fuerunt χ *fuerint*
8 fere D *d.* E ξ *ſæpe*
10 nimirum E *nimium*
11 experimentum E σ, χ, ψ 1, 2 *exprimendum*
— cum ψ 2 *d.*
— conſtet χ, ψ 2 *conſtat*
— vetuſtate χ *d.*
12 in ψ 2 *d.*
13 de ψ 2 *d.*
14 mutari D *mutare*
15 qui D *quod*
16 mali, dolori ψ 2 *mali doloris*
17 naturales ſunt χ *naturalis ſit*
19 opinabiles χ *opinabilis*
— tollatur ψ 1 *d.*
21 Additur E *Additur additur*
23 interpretatur E U ι, ξ, χ, ψ 1 *interpretantur*
24 velit D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *velint*
25 inſit ψ 2 *inſiſtet*
26 Artemiſia D *Archimuſia* U *Arthemiſia*
27 Mauſoli χ *Mauſolei*
— Cariæ ι *d.*

p. l.
326 27 Halicarnaſſi D *Alicarneſi* E *Alicarnaſi*
28 eodemque ψ 1 *eo denique*
— etiam D *et* ψ 1, 2 *d.*
29 contabuit χ *concubuit*
— Huic E *hinc*
— erat ψ 2 *erit*
— quotidie E ξ *continuo*
— tum χ *tamen*
31 conſolantium ψ 1 *conſolationum*
33 manare ξ, σ, ψ 2 *manere*
— ad aliam D U ι, σ, χ, ψ 2 *ad alia* E *alia* ξ *aut alia*
34 conſolantis ι *conſolandi* ψ 1 *conſolationis*
— docere D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
35 Cleanthi D *Cleanti*
327 1 malum D *d.*
— Sunt —— Epicurus ψ 1 *d.*
— abducunt ψ 2 *ducunt*
2 nihil inopinati D *opinanti*
3 novi D E U ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *mali*
— conſolando D *ſolando*
4 mœrenti ψ *mœrentis*
— ſi D E ξ, ψ 2 *d.* U χ *ne* ψ 1 *quod*
— ſe ι, χ *d.*
6 conſolandi σ *in conſolatione*
— nos ξ, χ *nos in conſolatione*
7 omnia D E U ι, σ, ψ 1 *d.*
— Conſolationem D E U *Conſolatione omnia in conſulationem*
— enim D *enim intimus*
— tumore ι, ψ 2 *timore*
8 tentabatur U *tenebatur*
9 eſt ψ 2 *eſt etiam*
— animorum ψ 2 *amicorum*
10 Æſchyli D *Heſchyli*
12 rationem U *ratione*
13 reſpondit D *dixit* σ *res pendens*
14 quidem χ *quid*
— qui U χ *d.*
— admovens ι *admovet*
15 ad graveſcens D E U ι, ξ, χ, ψ 1 *aggraveſcens*
— manus E ξ *manu*
16 igitur U χ *ergo*
— docere E *docere mortem*
18 et χ *d.*
19 tertia, χ *tertiam*
— eſſe ψ 2 *ejus*
— fruſtra D ι *d.*
— confici mœrore ψ 2 *confeci memores*
20 Cleanthes D E *Cleantes*
31 eget D *eges*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
327 22 eſſe χ *d.*
23 tu χ *tamen*
— autem ψ 2 *enim*
25 quod χ *non*
26 fateatur E ξ *fatetur* ψ 1 *fatebatur*
27 nihil hominis D U χ *nihilominus*
31 quid —— fuiſſe? ψ 2 *d.*
— Cleanthe σ *et Cleanthem*
— num D E ξ *tum*
— num in illa σ *nulla*
33 qui ψ 2 *qua*
35 illud ψ 2 *d.*
328 3 Ne illa ψ 1 *Nulla*
4 quidem E ξ *d.*
6 refert σ *referet*
— adhibeatur ψ *adhibeantur*
8 ratio D E ι, ξ, σ, ψ 2 *d.* U χ *aucto-ritas*
— firmiſſima E ξ *firmiſſimam*
9 opus D E U ξ, σ *onus* ψ 1 *enim opus*
10 et ι, σ *d.*
— quod E *quid* ψ 2 *quia*
11 ut σ *ne*
12 ſtatu σ *d.*
13 ad tempus E ξ *tempus*
— ad controverſiæ D E U ξ, χ, ψ 1 *controverſiæ*
14 nam ι *d.*
15 recipere ψ 2 *accipere*
16 erat χ *d.*
— a te E ξ *ante*
17 de ψ 2 *a*
18 vacet D *vacat*
19 appareat E *apparet*
20 aſſumatque —— maxime σ *d.*
— aſſumatque ψ 2 *adſimiletque*
— putet E *putat*
21 luctuque ψ 2 *luctu*
22 poſſit χ *poteſt*
— ratio E ξ *non* σ *d.*
— ut ψ 2 *d.*
23 proprie —— quæreretur χ *queritur*
— num quod D *nunc quid* E *nunc quod* U *ne quod*
24 niſi χ *ne*
— poſſet —— quidquid D *d.*
— tamen ψ 2 *Tum*
27 Tractatum D E χ *Tractum*
28 ut D *et*
29 ne magnopere ψ 2 *nec magno opere*
— arbitremur E U ι, χ, ψ *arbitraremur arbitrarentur*

p. l.
328 30 quæ ψ 2 *d.*
31 ſunt χ *d.*
32 de debilitate U χ *et debilitate*
— et de D E ι, ξ, σ, ψ 2 *de* U χ *et*
33 poni ψ 1 *imponi*
— Hæc ι *Hæc enim*
34 diſpertiunt E *diſpartiunt*
35 plenæ D E U ξ, ψ 1, 2 *plane*
— diſputationes D *d.* ψ 1, 2 *diſputa-tionis*
— delectationis ψ 1 *delectationiſque*
329 1 medentur ψ 2 *mederentur*
4 obfudit D ψ 1 *effudit*
5 quæ D *quæ quamque* E *quæque*
— ſingularum D E U ι, ξ, χ, ψ, 1, 2 *et ſi ſingularum* σ *et ſingularum*
6 ſunt E *d.*
— cum E ξ *dum* χ *quando*
7 eſt ψ 2 *d.*
8 inanis D *majus*
9 exoriatur E ξ *oriatur*
10 id ι *d.*
12 erit σ *d.*
14 animi χ *d.*
16 ut ψ 2 *d.*
— Atqui ι, σ, ψ 2 *Atque*
18 elidendæ ι, σ, ψ 2 *eligendæ*
19 cuicuimodi D E U ι, σ, χ, ψ 1 *cu-juſmodi* ι, ψ 2 *hujuſmodi*
— otium ψ 2 *d.*
21 ægritudinis ψ 2 *ægritudo*
— miſereri D *miſerere*
22 angi ξ, σ, χ *et angi*
— angi —— ſollicitari ψ 2 *d.*
— lugere D *et lugere et*
23 eſſe D *d.*
24 Hæc χ *Hoc*
— omnia U χ *d.*
— ſingularum E *ſingularium*
25 ſunt ι *d.*
26 fortaſſe E ξ *forte*
— Hæ ι, ξ, χ, ψ 2 *Hæc*
27 quas σ *quæ ſunt ut in*
— perſequendæ ψ 2 *diſpergendæ*
— elidendæ D *eludendæ* σ *elegendæ* ψ 2 *eligendæ*
28 ne D *neque*
29 negat ψ 2 *neget*
— Quid E *quod* ψ *quid tam*
— non ι *quod non*
30 effecturam ψ 2 *effectura*
31 Cætera ξ *Cætera cujuſcunque*
32 aliis ξ *alibi*

TUSCULANARUM
QUÆSTIONUM
LIBER QUARTUS.

Edit. Olivet. MSS. D E U ι, ξ, σ, χ 2 ψ 1, 2

p. l.
330 3 expetita D *experti*
4 partim ψ 2 *partibus,*
5 cæremoniæ D E U *cærimoniæ*
7 conſtituta E ξ *inſtituta*
— incredibiliſque E ξ *incredibilis*
8 dominatu E *dominatur*
9 republica D σ *Reſpublica*
— hic D *is*
10 ac E *at*
11 a nobis D *d.*
— maximeque ψ 2 *maxime*
12 ſcripſimus D χ *conſcripſimus*
14 arceſſita D E ξ. χ, ψ 2 *accerſita*
16 præſtanti D *præſenti*
— ſapientia ψ 1 *d.*
331 1 indicatur D *judicatur*
— floreret ψ 2 *floret*
— Græcia E ψ 2 *Græciæ*
2 potentiſſimis σ *potentiſſimus* ψ 2 *potentiſſimiſque*
— maximis σ *maximus*
3 ipſius E ξ *d.*
6 admirationem σ *dogma* ψ 2 *dogma ſeu admirationem*
— Numam quoque regem Pythagoreum σ *nimium auditorem*
7 exiſtimatum D *extimatum*
8 inſtituta E U ξ, σ, χ, ψ 1 *conſtituta* ψ 2 *conſtitutum*
— regiſque ι *regimintſque*
9 majoribus ψ 2 *moribus*
12 de E ξ *d.*
13 multa E ξ *et multa*
— paucis D *pauciſſimis*
15 dicantur E ξ *videantur*
16 cogitationum ψ 2 *cogitatione et*
17 dixit ι *dicit* ψ 2 *d.*
19 qui ψ 2 *qua*
— ad tibiam σ *tibia*
20 Ex quo ψ 2 *Ergo*
— tum χ *tamen*
22 etiam D *d.*
24 non E ξ *d.*
25 et epulis ψ 2 *epulos*

p. l.
331 25 magiſtratuum D *magiſtratum*
26 qua E ξ *quo*
27 etiam χ *et* ψ 1 *d.*
28 Q. E ξ *d.*
29 Pythagoreorum D χ, ψ 1 *Pythagoreum*
— noſtris D *meis*
30 ducta D *dicta*
— quæ peperiſſe U *quoque peperciſſe* ι, σ *peperiſſe*
— ipſi D *d.*
— putamur U *putemur (ſup. lin.)* ι *putemur*
31 aliunde ψ 2 *non etiam*
— aliunde didiciſſe videamur U ι, σ, χ *d.*
32 autem ψ 1 *ante*
33 noſtros ι, σ *noſtros aliunde didiciſſe videanturque* χ *noſtros aliunde dediciſſe videantur*
34 cœpiſſent σ *potuiſſent*
— ſtudiis E ξ *d.*
35 et E ξ *d.*
— uſus D *opus*
332 2 poſſim ψ 2 *poſſem*
4 video ι *videto*
6 alter Cyrenæus ψ 2 *d.*
— Babylonius E *Babyllonius*
7 profecto ſcholis ψ 2 *profecti ſoli*
— excitati D E ξ, χ, ψ 2 *exercitati*
9 cætera ψ 2 *cæteri*
10 alii —— ſuas ψ 2 *d.*
12 perſecuti ι, ψ 1, 2 *proſecuti*
13 ducta E ξ *ducta eſt*
14 in ξ *d.*
15 diſceptarent ψ 1 *diſcerperent* ψ 2 *diſputarent*
16 nulla E ξ, σ *nullæ*
— aut E U ξ, σ, ψ 1 *ac* ψ 2 *d.*
17 rerum, occupationemque E ξ *eorum, occupationumque*
— hominum ι, ξ, χ, ψ 2 *omnium*
18 imperitis ξ *in peritis*
— ea probari E ξ *exprobari*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

332 18 arbitrabantur E ξ *arbitrantur* ↓ 2 *arbitramur*
19 C. Amafinius D *Camaſimus* E C. *Amaphanius* U χ *C. Amafanius* ↓ 1 *C. Amicinius*
20 eandem D *eam*
— potiſſimum σ *potiſſimam*
22 blandis ↓ 1, 2 *blandæ*
— voluptatis D *voluptatem* E ι, σ *voluptatibus*
— prolatum σ *probatum*
23 Amafinium D *Amaſinium* E *Amaphanium* U χ *Amafanium*
24 autem χ *d.*
— ſcripſiſſent σ *conſcripſiſſent*
26 et facile D E U χ ↓ 2 *etiam facile*
— ediſcantur ↓ 2 *ædificantur*
28 defendat T χ *defendat quidem*
29 nulliuſque ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *nulliſque*
31 quaque ↓ 2 *qua*
— maxime χ *d.*
— requiremus E ξ *inquiremus* C χ, ↓ 2 *requirimus*
33 expoſitis σ *diſpoſitis*
— tridui E ξ *triduo*
34 enim D *cum*
— ambulationem χ *deambulationem*
35 idem D *d.*
333 1 diſputari ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *diſputare*
— velit ↓ 2 *velint*
— Auditor D *d. (cum ſpatio)*
2 videtur ↓ 2 *d.*
— poſſe ſapiens ↓ 2 *poſſet ſapientem*
3 Marcus D *d. (cum ſpatio)*
— heſterna D *externa*
4 cauſa D U σ, χ *cauſa novi* ι *cauſa nobis*
— aſſentiebare ↓ 2 *non abſentiebare*
— Auditor D *d. (cum ſpatio)*
5 Marcus D *d. (cum ſpatio)*
6 Non ↓ 2 *Num*
7 Auditor D *d. (cum ſpatio, et ſic fere deinceps)*
— ſi iſta σ *fruſtra*
8 poteſt, nulla ↓ 2 *d.*
9 metuſne ↓ 2 *metus non*
— At D E U χ, ↓ 2 *et*
— rerum χ *d.*
10 ſublatus E U *et ſublatus*
12 cadent E *cadant*
14 ſtatim ne D *uncne* E *ſtatim*
— e E U *ex*
— egredientes D *egredientis*

p. l.

333 15 remigare ι, σ *remigrare* χ *navigare*
— auditor —— intelligo ξ *d.*
— iſtuc E *iſtud*
— enim D E *d.*
18 partem ↓ 2 *d.*
19 perexigua χ *exigua*
— oratio D *ratio*
22 prætermittunt D *præmittunt*
23 ante ↓ 2 *d.*
24 enim D *d.*
25 perfectius E *perfectus* U ι, χ *perfectum*
27 equidem D E *quidem*
— tamen χ *mihi*
28 planius ξ *plenius*
— dicuntur ↓ 1 *dicantur*
29 equidem D U *quidem*
— ne omnia χ *d.*
— dilabantur ↓ 1 *delabantur*
30 aliquod E *aliquos* χ *aliquid*
31 quæ D *quæ quod* E *quod*
— πάθη D χ *d. (cum ſpatio)*
33 equidem D *quidem*
— deinde ι *dehinc* χ *de hoc*
34 alteram ξ *alterum*
35 alteram E ξ *alterum*
— participe E ξ *participem*
— rationis D *orationis*
334 2 altera E *alia*
— tum iræ E *cum iræ*
3 tamen, in D *tamen* E *tam in* σ *ergo in*
4 deſcribendis ↓ 2 *d.*
7 perturbatio ↓ 2 *turbatio*
8 πάθος D ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— averſa a E ξ *adverſa et* χ *adverſa a*
10 longius D *longe*
11 autem ↓ 2 *d.*
12 bonis —— opinatis σ *d.*
13 ita U χ *itaque*
14 bonorum E ξ *d.*
— Ex D *et*
16 efficiunt ægritudinem ξ *afficiunt ægritudine*
19 illecta et σ, ↓ 1 *injecta et* ↓ 2 *in recta*
— rapiatur ↓ 2 *rapiantur*
20 efferatur ↓ 1 *eo efferatur*
21 Natura ↓ 2 *Naturæ*
22 ſimul χ *ſi ſimul* ↓ 1 *poſtquam*
— eſt σ *d.*
23 videatur ↓ 2 *videtur*
— id ↓ 2 *d.*
24 Id ι *Idque*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
334 25 βούλησιν D E ι, ξ, χ *d.* *(ſed in* D *eſt ſpatium)*
— voluntatem σ *voluptatem*
26 Voluntas σ *Voluptas*
27 rationi ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *ratione*
30 Itemque σ *Itaque*
— bono D *bonos*
34 poteſt χ *d.*
— animi ι *animæ*
— elationem D *elatione*
35 Quoniamque D *quoniam quæ ſunt* E ξ *quomodoque* ψ 1 *Quoniam*
335 1 appelletur U χ, ψ 1 *appellatur*
2 intelligatur U χ *intelligitur*
4 rationi ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *ratione*
— adverſa D χ *averſa*
5 ſapienti ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *ſapientis*
— affectio E ξ *effectio*
— Stultis ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *Stulta*
6 opinatis animoſque σ *opinatiſque*
9 perturbationes ξ *conturbationes*
— tres D *tris*
11 omnes D *omnis*
— et opinione ψ 2 *opinationum*
12 quam ψ 2 *quidem*
13 ſint E U ξ *ſit*
— ægritudo χ *d.*
15 Lætitia —— eſſe videatur E ξ *d.*
16 rectum ψ 2 *d.*
— eſſe U *d.*
— metus —— videtur ι *d. (ſed recenti manu inſer.)*
17 impendentis D *impendens*
18 venturi E ξ *futuri*
— ſit D *ſcit*
— adeſſe ψ 2 *abeſſe*
19 perturbationum E U *perturbationem*
22 efficiat D *efficiant*
23 lætitia E *lætitiam*
24 Opinationem E ξ, χ *opinionem*
— omnes D *omnis*
25 incluſimus ψ 2 *induximus*
26 ſingulis E U ξ, χ *in ſingulis*
27 docendi ψ 2 *dicendi*
29 etiam E *quæ*
— cui ψ 2 *qui*
— æmulatio D *Invidentia vero in eo qui invidet. Ceteræ partes ægritudinis ſunt æmulatio*
31 ſollicitudo ξ *ſolitudo*
— afflictatio ξ, ψ 2 *afflictio*
32 metui D E ξ, χ, ψ 1, 2 *Sub metu* U ι, σ *Sub metum*
34 Voluptati U *Voluptat* σ *Voluptatis*

p. l.
335 35 inimicitia D *d.*
336 1 indigentia ψ 2 *diligentia*
— ejuſmodi E U χ, ψ 2 *hujuſmodi*
— autem χ *d.*
3 Invidentiam eſſe dicunt ψ 2 *Invidentia dicuntur eſſe*
5 dicitur D E ι, χ, ψ 2 *dicatur*
6 invidere χ, ψ 2 *d.*
7 nihil D *non*
— tamen eum ι *cum eum* χ *tamen cum* ψ 2 *tum enim*
— his frui, is invidet ι, σ *is fuiſſe invideat* ψ 2 *his frui, ſi invideat*
9 vitio E ξ *vitio etiam*
— hoc D *commune*
11 et D *etiam*
— quod σ *quod ipſe*
— alius —— concupiverit σ *d.*
13 autem D *d.*
16 parricidæ E U *patricidæ*
17 eſt D E U ξ, χ, ψ 2 *d.*
20 crucians χ *cruciatus*
21 Afflictatio E *Applicatio* ψ 1, 2 *Afflictio*
23 metu, ea ſic ι *metum, ita* σ, ψ 1, 2 *metum ſic*
24 Pigritiam U χ *Pigritia*
26 pallor ψ 2 *pavor*
— crepitus U *ſtrepitus*
— conſequatur E *conſequetur*
27 appropinquantis ψ 1 *conſequentis*
— Pavorem ι *Pavorem vehementem metum vel*
28 illud Ennii ξ, σ *Ennius*
29 exanimato expectorat D *expulerat ex animo* E U ξ, χ *ex anima expulerat* ι *ex anima expectoret. ejectaret vel expelleret*
31 excutientem cogitata ψ 2 *exacuentem cogitatum*
33 deſcribunt E ξ *deſcribuntur*
34 voluptas ψ 2 *d.*
35 deleniens D E U χ *deliniens* ψ 2 *delinans*
337 1 ſunt χ *d.*
— et odorationum ψ 2 *d.*
3 illiquefactæ ι, σ *quæ factæ* ξ, ψ *illi quæ factæ*
5 definiuntur E *definiunt* ξ *diffiniunt*
— pœniendi D U ι, σ, χ, ψ 1, 2 *puniendi* E ξ *par.endi*
6 autem χ *d.*
7 exiſtens D U *deſiſtens*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

337 7 θύμωσις D E ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— invetarata χ *mente rata*
9 Indigentia ψ 1 *Indignantia* ψ 2 *diligentia*
10 libido D *d.*
— videndi ι *inveniendi*
12 quodam ψ 2 *quadam*
— aut χ *atque*
— κατηγορήματα D E ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
13 capere D E U χ *cupere*
— Indigentia E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *diligentia*
14 honornm ψ 2 *bonoris*
— ut pecuniæ E U ι, ξ, σ, χ *et pecuniæ*
16 et ξ, σ *d.*
17 averſa E ψ 2 *adverſa*
— præſcriptione ψ 2 *prædicta deſcriptione*
19 ſedat σ *d.*
— hæ rectæ D *rectæ eæ*
20 conſervatque χ *conſervetque* ψ 2 *obſervatque*
— judicia ψ 2 *d.*
22 Itaque et ψ 2 *Itaque*
24 cum ψ 2 *d.*
— eſt ψ 2 *d.*
26 repugnantia χ *non repugnantia*
29 νοσήματα D E ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— eaque ι *ea*
— habent ψ *habentur*
30 vitioſam offenſionem D ψ 1 *officioſas offenſiones*
— faſtidium χ *faſtigium*
31 ἀῤῥωστήματα D E ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— hiſque D *iſque* ι, χ *his*
35 pertractemus ψ 2 *pertractamus*
338 1 igitur ξ *d.*
— perturbationum ψ 2 *perturbatio*
3 inveteraverit D *inveteraverint*
4 inſederit D *inſederint*
7 ex D *d.*
8 adhibita —— ſanaret σ *d.*
— continuo E *continua*
9 in ψ 2 *ut*
10 inhæret ψ 1, 2 *hæret*
— exiſtitque E ξ, σ, ψ 1 *exſiſtit qui*
12 cæteri E *ut ceteri*
13 ut ita ψ 2 *ita*
— appellem χ *dicam*
— φιλογυνεία D E ι, ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
14 naſcuntur ψ 2 *quæ naſcuntur*
15 putantur χ *putant*

p. l.

338 15 a E *et*
16 in μισογυνείᾳ eſt D *in eſt (cum ſpatio)* E ξ *in miſſoginio Athilia eſt* U *inmiſſogine atilia eſt (ſed deletur)* ι *in miſſo gino Atili* σ *inmiſſo ginoatili eſt*
17 qui E *quivis*
— μισάνθρωπος D E ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
— appellatur E χ *appellantur* E *quæ appellantur*
18 eſt ξ, χ, ψ 2 *d.*
— omnes D *omnis*
21 opinationem E ξ *d.* U χ, ψ 2 *opinionem*
23 inſitam D *inſitam tanquam fugienda*
— naſcitur E ξ *naſcatur*
24 inhærentem —— ſugienda χ *d.*
25 ſugienda D *fugienda ſit* ι *fugiendam*
— opinatio D *opinio*
26 judicare D σ *indicatio*
27 ambitio χ *ambitus*
29 qua ι, ψ 2 *qua ſunt*
30 quaſi D *tanquam*
31 eſt E ξ *d.*
— reliquarum ψ 2 *reliquorum*
32 ſunt ι, σ *d.*
— ut E ξ *d.*
33 eſſe E ξ *d.*
34 ut Hippolyti E *et Hipolyti*
— et ut ι, χ *et*
35 Timonis E χ, ψ 2 *Timoris*
— humani E *humanius*
339 1 valetudinis ψ 2 *valetudines et tunc tardius*
— veniam ι, σ *veniamus*
3 ſunt ψ 2 *ſint*
— morbos ψ 2 *d.*
— dicimus σ *diximus*
— gravedinoſos D *grandiſſonis* E U *gravidinoſos*
4 quoſdam torminoſos ψ 2 *d.*
— torminoſos D U χ *terminoſos*
— dicitur χ *dei*
7 eſtque χ *Eſt quod*
9 et ebrioſitatem D E ι, ξ, σ, ψ 2 *d.*
11 hæc χ *d.*
12 omnes D *omnis*
— In —— perturbationes σ *d.*
— multis χ *omnibus*
13 et invidi E U ξ, χ *invidi*
14 eas ψ 2 *alias*
15 feruntur χ *ferantur*
16 a ſimilitudine ι *ad ſimilitudinem*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
339 16 dum U χ *cum (in marg. al. dum)*
19 habeat E *habet*
21 et D E ξ, σ *eſt*
— ægrotatio ι, σ *ægritudo*
24 ſe σ *d.*
— diſſident χ *diſſidene*
25 diſtortio ψ 2 *deformatio*
26 ex D *ee*
27 vitium —— cernitur σ *d.*
28 tantummodo χ *tantum*
29 affectio σ *defectio*
30 inconſtans ψ 2 *conſtans*
— diſſentiens. Ita D *diſſentiens, ut eorum qui non longe a ſapiente abſunt. Itaque*
— ut ψ 2 *d.*
32 altera, inconſtantia ψ 2 *altero conſtantia*
33 ut —— abſunt D *d.*
— qui non ι *quæ non* ψ 1, 2 *qui*
34 quidem ι, σ
35 ægrotationes E U *ægrotationis*
340 1 vitioſitatis E *vitioſitas*
— ſintne σ *ſint in* χ *ſunt ne*
2 enim D *autem*
— perturbationes D *perturbationes ſunt*
— perturbationes autem, moventes E ξ *d.*
3 poſſint ξ *poſſunt*
— manentium E χ *manentes*
5 corporis ψ 1 *d.*
6 et ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
7 item ψ 2 *idem*
— Ut U ι, ψ 1 *Eſt enim* σ, ψ 2 *enim* χ *d.*
8 eſt ξ *d.*
— e D *ex*
— conſtamus ψ 2 *conſtantius*
9 opinioneſque ψ *opiniones*
10 eſt D *d.*
— alii ψ 2 *aliam*
11 dicunt ψ 2 *dicuntur*
— obtemperantem ψ 2 *obtemperantes*
12 et eam E χ, ψ 2 *etiam*
— ſpeciem E ξ, ψ 2 *ſpem*
14 inſipientem D *ſapiente* E ξ *ſapientem*
— cum E ξ, ψ 2 *d.*
15 curatione U *curatione et gubernatione* ι, σ, χ *curatione et perturbatione*
— conturbatio E U ξ, χ *perturbatio*
— mentis D *d.* σ *mentis nihil*
16 figura ψ 1 *forma*
17 eaque χ *ea*
18 æquabilitas D χ, ψ 2 *æqualitas*

p. l.
340 19 ſtabilitate σ *ſtabilitatem et*
— vim σ *d.*
20 nervis D *naturæ vis*
21 ſimiles σ *d.*
— ſimilibus quoque D U *ſimilibus* E σ, χ, ψ 2 *ſimilibuſque*
— vires χ *viribus*
23 eadem E ξ *d.*
— etiam σ *d.*
— habetur χ *habeatur*
24 percurſionem E ψ 2 *percuſſionem*
25 corporumque —— ſed ψ 2 *d.*
27 item D *idem*
28 ex aſpernatione ψ 2 *exaſperatione*
29 hominibus E ξ *omnibus*
30 quiddam E U *quidem*
— incidunt ψ 2 *incultum*
33 item D *idem* U χ *ita*
— vero ψ 1 *non*
34 ac D *aut*
35 immania E *inania*
341 2 morbique ψ 2 *morbi*
— animorum χ *d.*
— difficilius χ *difficile*
4 poſſunt D E U ι, ξ, σ, ψ 1, 2 *non poſſunt*
5 tam χ *d.*
7 logica E *loica*
— quia E *qui*
— differuntur σ *differunt*
8 quoniam D *quando*
— e E *ex*
— ſcrupoſis D *ſcopuloſis* E U ι, ξ, σ *ſcrupuloſis*
9 illa ψ 1 *d.*
10 Auditor ψ 2 *d.*
— ſed ι *T. Sed*
— qua D E U *quæ*
11 quæremus D ψ 2 *quæramus*
13 aliis χ *alii*
14 quæſtiones ψ 2 *diſputatioues*
15 quando D *quoniam*
16 convenienſque E ξ *d.*
19 omniſque ψ 2 *omnis*
22 κακίαι D E ξ, χ *d. (cum ſpatio)*
23 eſt ψ 2 *d.*
— concitantur D E U ι, ξ, ψ 1 *cogitantur* ψ 2 *excogitantur*
25 concitatique χ *cogitatique*
— motus ψ 2 *metus*
— averſi E *adverſi*
27 animoſque E ξ *animos* χ *animoſque et*
— Iidem D *idem* U χ *item* σ *id eſt* ψ 1 *unde*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
341 30 adepta eſt D *cadere putaretur* E ξ *ei adeptaretur* U ξ *eadem piaretur* ι, σ *eadem putaretur*
31 fert ⚶ 2 *affer:*
— alacritatem ι, ξ, σ *alacritate*
— ipſi D *ejus* E U ξ, ⚶ 2 *eſſe*
32 quod E U *quid*
— animi ι *animæ*
33 arbitratur D E *arbitrantur*
— Eorum ι *Errorum*
342 2 ægritudine E *ægritudinem*
— debilitatus D U ι, χ, ⚶ 1 *debilitatuſque* σ *debilitate*
5 ſaxum ⚶ 2 *d.*
— faciunt ⚶ 1 *d.*
7 Ea σ, χ *Et*
8 abhorret σ *aberret*
— ratione E *natione*
— aliquis E U ξ, σ, χ *aliquid*
— talis ι *d.* ξ, σ, χ, ⚶ 1 *aliis* ⚶ 2 *alius*
9 hæc ξ, χ *hæ*
— perturbationes ſunt σ *perturbatione*
10 ſemper E ξ *ſemper eſt*
11 expetens E ξ *d.*
— inanis E ξ *in animis*
13 quem χ *quam*
— tum E *tam* χ *tamen*
— alias modeſtum U *punctis ſubnotantur ac ſi deleri debeant*
— et E U χ, ⚶ 2 *d.*
14 continentemque D *continentem*
— dicimus ι *diximus*
— nonnunquam ⚶ 2 *nunquam*
15 eadem ι *d.* ⚶ 1 *eademque*
— referre ⚶ 1 *conferre*
16 eo E ξ *in eo*
— continerentur χ *continentur*
17 pervulgatum E *promulgatum*
18 recte D ξ *recta*
19 de ſapiente ⚶ 2 *ſapientes*
— nimis admirabiliter nimiſque ⚶ 2 *animis adnubiliter minuſque*
— nimiſque ⚶ 1 *d.*
20 quiſquis χ *quiſquam*
22 quietus E ξ *quieto*
— ipſe D *ipſi*
23 ſitienter D U ι, σ, χ, ⚶ 2 *ſcienter*
— expetens E ξ, σ *expectans*
24 futili E *facili* ξ *facile* χ *deſacili* ⚶ 2 *ſubtili*
25 is σ *id*
26 animum ⚶ 1 *d.*
— efferendum ⚶ 1 *ferendum*
28 omnis σ *omniſque*

p. l.
342 28 Nam quid E *nunquid* ξ *num quid*
30 animo ι *animos*
31 improviſum χ *impulſum*
32 acrem U χ *acerrimam* ⚶ 2 *aciem*
— omnes D *omnis*
33 ac locum σ *ad otium*
34 quemcunque E *quæcunque*
343 1 ſolum ⚶ 2 *d.*
3 atque χ *itaque*
7 et oratio E ξ *d.*
— eſſe ⚶ 2 *eſt*
— ſed adhibent modum ⚶ 2 *Modum tu adhibes*
8 oporteat E ξ *oportet*
9 non E *d.*
10 præcipit ⚶ 2 *præcepit*
— eſſe ⚶ 2 *eſt*
— aut E ξ *d.*
11 ardenter aut σ *ardente ut*
— efferas σ *et feras* ⚶ 2 *afferas*
12 quo aut ι *quod aut* χ *quo ut*
— opprimare E *opprimere*
13 conſtes D *conſiſtes*
— aut nimis triſtia σ, χ *d.*
14 Qui χ *Que*
— ſtultis E ξ, σ, ⚶ 2 *ſtultus*
— eadem maneat D E U χ *eædem maneant*
15 ferant σ, ⚶ 2 *ferat*
— ſapientes E U ξ, χ *ſapientem*
17 enim ι, ⚶ 2 *igitur*
18 quo ι *qua*
— Ægre σ *egritudinis*
19 P. Rutilium σ *Rutilum* χ *P. R.*
20 Fannium D *Fanium*
— tamen ⚶ 2 *d.*
21 receſſerit ⚶̇ 2 *receſſit, nata eſſet.*
— ferre σ *fieri*
22 id D *d.*
23 magna ⚶ 2 *d.*
24 bonorum χ *liberorum*
26 accederent E *acciderent*
— ſumma ea σ *Summata*
— ſuſtineretur σ *ſuſtinerentur*
27 putet ⚶ 2 *pati*
28 Leucade D U *Leucata* E *Leucada* ι *turre elevata* σ *elevata* ⚶ 2 *eſt, Leucada*
— cum D *tum*
29 perturbatus ⚶ 2 *conturbatu*
30 cohibere D *prohibere*
— inſiſtere ⚶ *exiſtere*
— omnineque quæ σ, χ, ⚶ 2 *omnino quæque*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
343 31 pernicioſa E *periculoſa*
32 Ægritudo χ *Ægritudines*
— certe E ξ *d.* ↓ *certo*
34 ipſæ ſe impellunt ι *ipſe ſe impellit*
344 3 injuſtitiam E *juſtitiam*
— moderatam ↓ 2 *d.*
— ignaviam σ *ignominiam*
5 odioſum ↓ 2 *ocioſum*
— tum χ *tamen*
6 proclive E ξ, ↓ 2 *in proclivi*
7 ſuſtinerique D ↓ 1 *ſuſtinerique ſe*
8 iidem D E *idem*
9 nos D *d.* ↓ 2 *non*
— putamus σ *d.*
10 etiam utiliter D *volunt etiam* χ *et utiliter*
11 cotem σ, χ, ↓ 1 *comitem*
12 multoque et E *multoque etiam*
13 impetus E *impetum*
— leves autem ratiunculas ι *levis autem ratiuntula* σ *leves eſſe ratiunculas*
15 pro libertate E ξ *et pro libertate*
16 excanduit D *excanduerit*
18 ne E U *nec*
9 probant D *putant*
20 non ↓ 2 *d.*
— tamen χ *mihi*
— motu ↓ 1 *modo*
— ſimulandum ↓ *ſimulari*
21 auditoris ↓ 1 *auditori*
— incendat D U *intendat*
22 neſciat E ι, ξ, σ *neſciet*
— eamque E *eaque*
23 lentitudinis σ, ↓ 2 *lenitudinis*
24 vero E *verbo*
— enim ι *autem*
27 enim ↓ 2 *d.*
28 ambulabat ↓ 2 *ambulans*
29 Miltiadis D E *Milciadis*
— tropæis D U *trophæis*
30 ſuſcitari E ξ *excitari*
31 opificum ↓ 2 *pontificum*
32 ipſius ↓ 2 *d.*
— principes ξ, σ *princeps*
34 potuiſſent E ξ *potuiſſet*
35 quid D E U ξ, σ, χ, ↓ 2 *quicquid* ι, ↓ 1 *quicquam*
— diſci poſſet σ *dici poteſt* χ, ↓ 2 *dici poſſet*
345 1 judicaverunt E ξ *eſſe judicaverunt*
— hæc E ι, ξ, σ *hec*
3 immanem D *inhumanam*
4 belluam D *beluam*

p. l.
345 4 eſſe diximus D ι, σ, χ, ↓ 2 *diximus* E ξ *eſſe duximus*
5 homines D E U *omnes*
6 affici ſe ↓ 2 *d.*
— enim D *etenim*
7 qui et D E U χ, ↓ 2 *qui*
— ferunt E *feruntur*
8 Morderi ι *Morderi enim* ↓ 2 *Morbi*
9 ductum χ *dictum*
— Afranio ↓ 2 *infracto*
10 heu ↓ 2 *d.*
— miſerum ι *miſerum diceret*
12 quod lubet D E ξ *quidlibet* σ *qui jubet* χ *quid lubet*
14 calamitates D *ad calamitates*
— indignorum ξ *indigorum*
15 ſublevandas E ξ *ſubveniendas*
— inutile χ *utile*
16 aut ↓ 2 *autem*
20 Hæc ξ *Hec*
21 penitus D *pænitus*
— nec poſſe E *non poſſe*
— ut E U σ, χ, ↓ 2 *et*
22 optimam D *opportunam*
— exiſtiment ι *exiſtimant*
24 dicere D *d.*
— itaque ι *T. Itaque*
— iſta. Marcus. Reperiam fortaſſe E ξ *iſta reperias fortaſſe. M.*
27 Digladientur E *degladientur* ↓ 2 *digladiantur*
28 illi ↓ 2 *illi queſtione*
29 anquirere D E U ι, χ, ↓ 2 *inquirere (ſed in* U *a ſup. lin.)*
— Quid eſt ↓ 2 *Quidem*
30 quod ↓ 2 *d.*
— e quo ι *e qua, e quo* χ *e qua*
33 averſa a E ξ *adverſa* ↓ 2 *averſa*
34 brevius χ *brevis*
346 1 autem E ξ *d.* σ *ante*
— naturæ E *natura*
3 has ↓ 2 *harum*
— definitiones D *diffinitiones (ſemper)*
— poſſim D *poſſum*
— pleraque χ *pluraque*
5 pompa ι *pompa. Quod iſte reprehendentium putat, ſecedere voces in laudem*
— An E ξ *At*
6 poteſt E *potis*
— Gladiatorium E ι, ξ σ, χ, ↓ 1, 2 *gladiatorum*
8 congrediuntur ↓ 2 *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
346 9 placati ψ 2 *placiti*
— ſit ſane ψ 2 *d.*
10 Pacidianus χ, ψ 1 *Placidianus*
11 equidem E ψ 2 *quidem*
12 fore E ξ *forte*
— ipſe χ *d.*
13 gladium D *d.*
— ſura D *una ſura* U χ *una* σ *ſuria* ψ 2 *Furia*
— pulmonibu' E U *pulmonibus*
14 ne ι, ξ, σ, ψ 2 *nec*
— longiu' D U *longius* E ξ *largius*
— quidquam D E U *quicquam*
15 Nobis D E U ι *vobis*
— accommodet D *accommodat*
16 Uſque —— Ajacem σ *d.*
— atque odio D *d.*
17 At E ξ *Ut*
22 Atqui D U ψ 2 *Atque* E ξ *At*
23 nihil ne ψ 2 *nihilque*
24 quidem E ξ, χ *d.*
— rabioſcve E ξ *rabioſeque*
— Ego σ *Ergo re*
26 torquem ψ 2 *torquato*
— Claſtidium ι *Claſtium*
28 nobis ψ 2 *d.*
29 cum ψ 2 *eum*
— M. Halienum D *Malienum* E *Allienium* U ψ 2 *Alienum* ξ, σ, χ *Halienum*
30 protexit ι, χ. ψ 2 *protexerit*
31 infixit D U ι, ψ 2 *infixerit* E ξ *affixerit*
32 tyranni effrænatius ξ *effrænatus*
— Aruntem D *Arontem* E *Arruntem* U *Arrontem* σ *Arunte* ψ 2 *Maruntem*
33 ictu E ξ *d.*
— cecidiſſe D *concidiſſe*
— adhibetis ψ 2 *adhibebitis*
347 2 leone ψ 2 *leo*
— Nemeæo D U ψ 1 *Nemeo* E *Neemeo* ψ 2 *nemo*
3 Marathonii E *in aratorii*
— Vide χ, ψ 2 *Vides*
4 tota levitatis ι *tos levitatis* ψ *tota lenitatis*
5 enim ψ 2 *d.*
— eſt expers E ξ, ψ 2 *expers ſit*
7 et labores ι *d.*
8 tum χ *tamen*
10 Mihi ne ψ 2 *Minime*
11 hoc ψ 2 *d.*
— privatum D U χ, ψ 1 *iratum*
12 iratus E ξ *d.*

p. l.
347 13 ſi E U χ *quaſi*
— eſſet ι *d.*
14 qui ψ 2 *d.*
— vellet, ſe D χ *vellent*
— ſequi ψ 2 *loqui*
— ecquid D *quid* ι *etiam quid*
15 fortiter D *d.*
— republica ψ 2 *rempub.*
— fecerimus D *fecimus*
— quid ψ 2 *qui*
16 certe irati non fecimus E ξ *d.*
18 initium D *vitium* ψ 2 *inſitum*
— dixit ι *dicit*
19 atque D E ξ *aut*
20 quid Agamemnone χ *d.*
21 Nam ι, σ *Ne*
— quidem ira ψ 2 *quid iram*
22 inſtructa ψ 2 *ſtructa*
24 fortitudinem χ *formidinem*
25 quod et D *quia* ψ 2 *qui et*
— inſani E *inſanii*
26 fortis σ *d.*
— tamen σ *d.*
29 Dicamus χ *Dicemus*
— Tracta ψ 2 *Tractata*
— definitionem D E U *diffinitione* χ, ψ 1, 2 *definitione*
30 eam χ *etiam*
34 perferendarum D E U ι, ξ, σ, χ *d.*
35 rerum ι *d.*
348 1 definitiones D *diffinitiones*
— Sphæri E ξ *ſuperbi* ι, χ *aſperi* σ *feri*
3 omnes ψ 2 *d.*
— commones D U *communis* ψ 1 *omnes*
— notiones ψ 2 *notationes*
4 aliâ D *altera*
5 rerum D E U *d.*
6 ac E ξ *vel in*
— Quamvis D *Quemvis*
7 ſoli ψ 2 *d.*
— quæ —— noſtram χ *d.*
10 involutam? Qua ψ 2 *involutam*
— qui aut σ *quis eſt ut*
14 nonne E *non*
— colligunt? Remove ψ 2 *colliguntur removere*
15 ita ψ 1 *omnes*
— differunt D E U χ *dixerunt* ξ *duxerunt*
16 Omnes D *omnis*
17 ſenties σ *cenſes* ψ 2 *ſentiens*
19 rediit σ *redire*
21 melius ψ 2 *d.*
22 iraſci? Bene χ *iraſci: Qui*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
348 23 cum ψ 2 *d.*
24 iracundia χ *d.*
— morboſos σ *moroſos*
25 dedecet σ, χ, ψ 2 *decet*
26 An E ξ *At*
— quid D *quidem*
29 Ecquis D E *Et quis* U *quis*
— animadvertit ξ *animadverterit*
— Vincite D *Vincite minus* U χ *Vincite minus*
30 num aut U *num autem*
— unquam χ, ψ 2 *nunquam*
— exiſtimamus ι, ξ, χ *exiſtimas*
31 Accium D *Actium*
32 ullo E ξ, ψ 2 *illo*
33 aguntur σ *aguntur leguntur*
— leniter ι, ψ 2 *leviter*
34 Themiſtoclem D *et Themiſtoclem*
349 1 ut ψ 1 *vel*
3 unam E *una*
4 At E *Ac*
— dixit ι *dicit*
5 doleat quod ψ 2 *d.*
— quod E U χ *quid* σ *qui*
6 ac E *et*
7 ſapienti E *ſapiente*
8 habet ι, ξ, σ, χ *habeat*
11 ſæpe D *turpe*
— de ſapiente ψ 2 *ſapientes*
12 At D *An*
— utile E ξ *d.*
— obtrectare E U ξ, χ, ψ 2 *obtrectari*
15 poſſumus χ *poſſimus*
16 Obtrectare E *Obtrectari*
— aut ψ 2 *ut*
17 rivalitati D *vanitati*
— æmulari D *d.*
18 quod —— bono E ξ *d.*
19 angi U χ *d.*
— id ψ 1 *idem*
20 Quis E ξ, ψ 1 *Qui* ι *Quod vel* σ, χ, ψ 2 *Quid*
— approbare E ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *approbari*
— ſuſcipere ψ 2 *ſuſcipere poſſe*
23 quis —— ſit χ *d.*
25 ira σ *d.*
26 et cupidum E U ι, σ, ξ, χ, ψ 2 *d.*
29 poſſint E ξ, ψ 2 *poſſunt*
31 efficitur χ *ſit*
32 omnia σ *d.*
34 dixiſti ψ 2 *dixi*
— quod ψ 2 *d.*

p. l.
350 1 ei D E U χ, ψ 1. 2 *et* ι *d.*
— nihil D U *d.*
— ſubitum eſt D E U ξ, σ *d.* ι *novum ſit*
— homini D *d.* ξ *bonum*
2 poſſit D *poſſit non præmeditatum* E ξ *poſſit ne præmeditatum*
— reſecari ψ 2 *reſecare*
3 quid σ *qui*
— eſſe ι *d.*
4 iſta D E ξ *iſta non ex uaturalibus cauſis ſed*
5 evellenda E *vellenda*
— extrahenda χ *exuenda*
— penitus E *radicitus*
7 tam E *ita*
8 eſſe σ *d.*
9 vis ι *vix*
— quanta ſint, quæ ι *quæ et quanta ſint* ψ 2 *quantaque*
— a D E U ι, ξ, χ *d.*
10 animorum ψ 2 *d.*
11 certe E ξ *certa*
12 animis nullam E ξ *ars nulla*
— nullam ι, σ *nullas*
13 merita σ *d.*
— corporum D χ, ψ 1 *corporibus* U *vel corporibus (ſup. l.n.)*
15 major ψ 1 *magis*
— in E ξ *d.*
— et ψ 1 *d.*
16 indigent D E U ι, ξ, χ, ψ *indiget*
— bene ψ 2 *ad bonum*
— quid D E U *quod* ξ *quid cernitur*
17 implicatur χ *multiplicatur*
18 mihi D *d.*
19 te D σ *d.*
20 quas σ *quas ſic*
21 ſedatur χ *curatur*
— lugenti ψ 2 *lugendi*
22 alia invidenti D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *aut invidenti*
— etiam U σ, χ, ψ 1, 2 *enim*
25 reliquaſque ψ 2 *reliquas*
26 illudne non videatur ψ 2 *illud videatur ne non*
28 tollenda σ, χ, ψ 1, 2 *tolleranda*
30 nihil E ξ *non*
— ne ſi σ *niſi* ψ 1 *ſi*
33 malum ξ *nomen*
34 ejuſmodi E ξ, ψ 2 *hujuſmodi*
— placatione ψ 2 *placationem*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
350 35 nec ψ 2 *et*
351 1 aut —— aut χ *d.*
2 doceas D *doces*
4 neceſſarium ψ 2 *d.*
— videmus D *videamus*
8 eſſe ι, ψ 1 *eis*
9 voluptatem ψ 2 *voluntatem*
— bonum E U ψ 2 *bonam*
11 altera D ψ 2 *d.* ψ 1 *et*
— ſimul et E *ſimul etiam*
13 raro χ *ratio*
— neque χ *neque eſt*
— neque D U *neque etiam*
14 illa D χ, ψ 2 *ulla*
15 poſſit E *poſſet*
17 angatur E *angantur*
— ad eum σ, ψ 1 *d.*
18 quidem ψ 2 *quedam*
— rebus ψ 1 *rebus et*
19 enim σ *vero*
20 averſas E ξ *adverſa*
21 vitioſas E ξ *vitioſitas*
— ſi E ξ *d.*
22 moveant ψ 1 *commoveant*
26 nec timens χ *d.*
— nec cupiens E ξ *d.*
28 ſuos ψ 2 *ſummos*
— ducunt U ι, χ, ψ 2 *dicunt*
29 Quare ι *Quarum*
30 medendi σ *merendi*
— ut χ *ut ſit dicendum*
31 ſed ψ 2 *d.*
— dicendum ψ 2 *diſcendi*
34 ſive D *ſi*
35 illa ψ 2 *ulla*
352 2 eadem ſit ψ 1 *d.*
— omnibus σ *omnis*
— adhibita D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *adhibenda*
— oratio D *curatio*
3 omnem ſedationem E ξ *omnes ſedationes*
— humana σ *d.*
6 Oreſtem D U *Horeſtem* E *Horeſte* ι *Oreſtis* ξ *Oreſte*
— doceret E U σ, χ, ψ 2 *diceret*
— verſus σ *d.*
8 fando D U ι, χ *fandi* σ *fanda*
— oratio ι, χ, ψ 2 *ratio*
9 ſors E ξ, ψ 2 *fors* σ *feris*
— invectum D E U ι, ξ, σ, χ *inventum*
10 efferat ψ 2 *hoc ferat*
11 utilis D *inutilis*

p. l.
352 11 acciderunt E ξ *accidunt* U χ *acciderint* ψ 2 *acciderit*
— ferri D U *fieri*
13 et χ *d.*
— et in χ *Eſt in*
14 mœrore ψ 2 *meliore*
15 vetat E *veta*
16 tumores E ξ *timores*
19 finitimus ψ 2 *ſatis finitus*
20 quo E *qua*
— ægritudo σ *ægritudini*
21 ille σ *illi*
22 metum eſſe σ *d.*
— præmoleſtiam σ *primo lætitiam*
23 appellabant E ξ *appellant*
24 feruntur ψ 2 *finiuntur*
25 utriſque E *utrumque*
26 abjectumque E *objectumque*
27 metus E ξ *motus*
— levitate ι *lenitate* σ *d.*
28 metuuntur E *metiuntur*
29 ipſa χ *d.*
31 diſputatum χ *diſputandum*
32 Ac χ *Hec* ψ 2 *Jam*
34 et de D E ψ 2 *et*
35 ratione ea D ι *oratione* U *oratione ea*
353 2 judicio E *in judicio*
3 eripiendus E ξ *cupidus*
— opinio: ψ 2 *opinio eſt*
4 tolerabiliora ξ, σ, χ, ψ 2 *tolerabilia*
6 ſit perſuadere σ *d.*
7 earum χ *ſuarum*
— perturbent σ *perturbant*
8 habendum E *habenda*
9 curatio σ *oratio*
— adhibenda E ξ *habenda*
— alia amator D *aliaque amator* σ *d.*
10 rurſus U χ *d.*
— anxius σ *d.*
13 inſipientem ι, ψ 2 *ſapientem*
14 nunc more ψ 2 *in ore*
15 cætera E ξ *et cætera* U ι, χ *cæteraque*
— ipſis ψ 2 *d.*
— potiundis E U *potiendis*
16 eſt σ *d.*
— ſi D *etſi*
17 enim E *d.*
— effuſio σ *hæc fuſio*
19 eſt E ξ *d.*
— qua D *quæ*
22 feritate ι *ferocitate*
23 diffidere D E U ι, ξ, σ, χ *confidere* ψ 2 *virtus fidei*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
353 23 decet ψ 2 *dicet*
24 ſic —— non decet χ *d.*
— docendi ξ *decendi*
— cauſa E ξ *gratia*
26 contractionem E *contractione* ψ 2 *curationem*
— recte ψ 2 *recte fieri*
27 elationem E *elatione* χ *d.*
— poſſe χ *d.*
— ille D *illis*
29 me E *d.*
— a χ *d.*
— viro ι *d.*
30 Trabeam E *Trabeam*
31 Lena delinita ι *Leva linita* ψ 2 *leva declinata*
— argento ψ 2 *argumento*
— obſervabit E *obſervabat* σ *obſervabis*
33 Chryſis ψ 2 *Cripſis*
34 veniet D E ξ *venerit*
— exoptans D *expectans*
35 dedet E *deceret* χ *dedat*
354 2 ipſam ι, σ, ψ 2 *d.*
3 attendentem E *attendendum*
4 efferunt ψ 2 *hæc efferunt*
5 eas E *eis*
6 concupiſcunt E *concupiverunt* ξ *cupiverunt*
— vulgo E ξ *d.*
— appellatur D *vocatur*
7 hercule ψ 2 *herculem*
12 Cui D *Quia illi*
— eſſe E ξ *d.*
13 ſanari D E U ι, ξ, σ, χ *inſanire*
14 arceſſiri ι, ξ, σ, ψ 2 *acceſſiri*
15 O σ *O quam*
— vitæ D *d.*
— quæ D E *quem*
17 flagitia non ι, σ, ψ 2 *nos flagitia*
18 ait D E U ξ, χ *autem*
— ille ψ 2 *d.*
— Argonautarum E ξ *Argonautarum Jaſon*
20 ſervaviſti E *me ſervaſti*
21 Quid ergo? ψ 2 *Qui igitur*
— Medeæ D *medæ*
22 tamen D *tum*
24 pollet ψ 2 *peſſet*
26 ipſum E ξ *d.*
28 mentiente D *mentientem* E *mentienti*
29 enim U χ *d.*
30 amat D *amet*
— ſenem ψ 2 *d.*
31 quidem E U ξ, χ *d.*

p. l.
354 32 liberi ι *et liberi* ψ 2 *libere*
— et D ψ 2 *d.*
— ergo D *igitur*
— Ennius E *Emnius*
33 Flagitii ψ 2 *Flagitiis*
— eſt σ *eſſe*
— inter E *intus*
34 Qui ψ 1 *Quamvis*
— quod σ *quo*
— video σ *videt*
— anxii σ *attriti*
355 1 muliebres D *muliebris* σ *mulieris*
— licentiam ψ 2 *letitiam*
2 conceſſit E ξ *permiſit*
— quis ψ 2 *d.*
— aut D U σ, χ *autem*
— dubitat ψ 2 *dubitabat*
3 et loquatur D *alloquatur*
4 Laius? quid denique homines ψ 2 *laus denique hominis*
5 ipſi ι, ξ, χ, ψ 2 *ipſis*
— carminibus D U χ *de carminibus*
6 ſua E U ξ, χ, ψ 2 *ſumma*
— cognitus, quæ ψ 1 *cognituſque*
— ſcripſit D ι *ſcribit* σ *ſcribat*
8 vero D *d.*
— Rheginum E ι, ξ *Regium* ψ 2 *reginum*
— Ibycum D *ibi* ξ *ibi cum* ψ 2 *ubi cum*
9 ex D *cum ex*
— ſcriptis ψ 1 *ſcriptis ſuis*
12 qui D *quod*
— auctoritatem σ *auctorem*
13 tribueremus D *tribuerit nimis* U *tribuerimus*
— amaturum eſſe dicunt ψ 2 *uaturam*
14 ex D E ξ, χ *et*
15 ſpecie E ξ, χ *ſpem*
— Qui D *quod*
17 omni χ *omnium*
— oratio eſt D *oratio*
20 ſit E ψ 2 *ſi*
— ſim ι *ſum*
21 Deis ψ 1, 2 *de his*
— frueretur ψ 2 *fruitur*
24 verius. Probe ι, ψ 2 *verius probe.*
25 temere ι *timere*
— lamentare E ξ *laudare* U *lamentareris* ι *lamentari* χ *lamentaris*
26 At ψ 2 *Ad*
— effecit? ξ *effecit* ψ 1, 2 *efficit*
27 Te D E ι, ξ *Et*
29 Mundum ψ 2 *Invidum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
355 29 ſe ad χ *ad* ψ 2 *d.*
31 te appellem σ *appollo*
34 igitur D *ergo*
— ei illud D ι, ψ 2 *et illud* E U ξ, χ *et id*
35 oſtendat D *oſtendas*
— quam contemnendum U χ *contemnendum*
356 2 Abducendus U χ, ψ 1, 2 *adducendus*
— enim D σ, χ, ψ 1, 2 *etiam* E ξ *d.*
4 mutatione E ξ *imitatione*
— tanquam E ξ *ut*
— convaleſcentes D *convaleſcentis*
5 eſt D *d.*
— Etiam novo quodam D *et novo quidem* ι, σ, χ, ψ 2 *Etiam novo quidam*
6 clavum σ *d.*
— autem D *vero*
8 illa σ *d.*
9 inceſta denique χ *inceſtaque*
10 eſt D *d.*
12 habent ψ 2 *habeant*
— levitatem E *levitatis*
13 mediocria? ξ *mediocria. Terentius in Eunucho*
16 ſi D U ι, χ *ſi tu*
17 facere ψ 2 *d.*
19 non D *num*
21 demonſtrandum E ξ *d.*
22 Etenim E *Eſt enim*
23 amarent omnes ι *omnes, et amarentur*
24 alium pudor D χ *illum pudor*
— ſatietas D E ι, ξ, ψ 2 *ſocietas*
— deterreret D *deterret*
26 exiſtit U χ *extitit*
28 exſuperavit ψ 2 *exuperat*
— uſquam σ, ψ 2 *unquam*
30 ſequuntur D *ſequentur*
— Alternis ξ, σ, χ, ψ 1 *Alterius*
— enim E U ξ, χ *etiam* ψ 1 *tum* ψ 2 *et*
35 Quæ E ι, ξ, σ *Quo*
357 1 Impius D *Impium* E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— malis U χ *malus*
2 Manderem ι, σ, ψ 2 *Mandarem*
— natos 2 *notis*
3 Eorum E ξ *quorum*
— quid E ξ *quis*
— non ψ 2 *d.*
4 ira? eodem D U χ *eodem ira* E ξ, σ *ira eorum*
— dicimus ι *dicis*

p. l.
257 5 id eſt, de D *et*
6 aut D E U ξ, χ, ψ 2 *autem*
7 ei E ξ, χ *d.*
— conantur E *conatur*
— ipſe E *illi*
8 eſt ι *d.*
9 cogere ι *congerere*
— orandique ψ 2 *ornandique*
10 habent σ *habeant*
11 certe ψ 2 *d.*
12 laudatur E ξ *laudant*
— Archytæ D E *Arcbitæ* ξ *Arcbitecum*
— qui E ξ *d.*
— cum ξ *d.*
15 ſunt σ *d.*
— dicunt ι *eſſe dicunt*
16 naturalem D E ξ, χ *naturalis eſt* ι *naturale*
— an quidquam ι *et* ψ 1 *hoc quicquam* ψ 2 *hunc cuiquam*
17 ſit ι, ξ, σ, ψ 1 *ſic*
18 ſi naturalis ψ 2 *vel*
19 ulta D E U χ, ψ 1, 2 *ulla*
— ulciſcendi D *ulciſcenda*
20 feciſſet ψ 2 *deficeret*
25 ex ψ 2 *d.*
— magni E ξ *magis*
26 æſtimetur D E U *extimetur* ι *exſtimetur*
— oriantur E σ *oriatur*
— Unde ψ 2 *Num*
27 quoque D *d.*
— in opinione E *inopinabilem*
28 ſi σ *d.*
— fidentia χ *confidentia*
— firma D *ſumma*
29 aſſentiens ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *aſſentientis*
30 ſi σ *d.*
31 eſſe ψ 2 *d.*
33 ſic D *ſit*
— eſt ψ 2 *d.*
34 aut invidi ψ 2 *d.*
— ii ι *d.* ξ *hii* σ *eis*
35 ejuſmodi D E ξ, σ, ψ 1 *d.*
— quaſi E ξ, σ *d.*
— ſanabiles D *ſanabilis* E ξ, σ, ψ 2 *ſanabile eſt*
358 1 de Socrate ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *Socrates*
— dicitur ψ 2 *dicit*
2 Zopyrus D E *Zopirus*
— perſpicere D ψ 2 *præſpicere*
3 eſt D *d.*
— qui σ *quia*
4 non ψ 2 *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
358 4 autem D *d.* ι, σ *etiam*
5 ſed U χ *d.*
6 quis ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *quiſque*
— at ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *ut*
— ſic ψ 2 *ſit*
8 vitioſi D *vitiorum*
9 e ψ 2 *et*
10 ac malarum ψ 2 *d.*
— ſit σ, χ *ſi*
— perturbationeſque proclivior D *perturbationis*
11 Inveteratio ψ 2 *Inveterato*
— ægrius D ξ *ægris*
12 quam ψ 1 *ſic in animis quoque*
13 diuturna E ξ *d.*
— depellitur σ *depellatur* χ *d.*
16 nos E σ *vos*
17 poſſunt χ *poſſint*

p. l.
358 19 hoc ψ 2 *d.*
21 animi χ *quaſi*
23 ſint D E ξ *ſunt*
— perturbatione — perturbatos ψ 2 *d.*
25 at χ *et*
— dediderunt ξ, σ, χ *dederunt*
29 Sed et D ψ 2 *ſed*
30 ea reque ξ, χ *eaque re* ψ 2 *ea re quoque*
32 ſtirpitus σ *ſtirpis*
33 ergo D E U *igitur*
— excolendos E ξ *excolendo*
— nos D *d.*
34 inſidentibus ψ 2 *deſidentibus*
35 negemus ψ 2 *negamus*
359 1 recte D *d.*
2 rationum collatione ι, σ *ratione*
— ſi et D *ſi*

TUSCULANARUM

QUÆSTIONUM

LIBER QUINTUS.

Edit. Olivet. MSS. D E U ι, ξ, σ, χ 2 ψ 1, 2

p. l.
359 10 Brute ψ 2 *Brutum*
11 Diſputationum D *quæſtionum*
— ea de re quam tu χ *de re quam tu* ψ 2 *addere quantum*
— tu D *d.*
12 ex E *d.*
13 et U *d.*
— accuratiſſime D U *acutiſſime (ſed* U *in marg. habet al. accuratiſſime)*
14 et χ *d.*
— ex E ξ *d.*
15 ipſa ψ 2 *ipſam*
— Quod etſi ψ 2 *Qui ſi*
16 et tam D *et*
19 primi ψ 2 *primum*
21 optimo D E *optimæ*

p. l.
360 1 ſpe χ *ſe*
— tantam χ *totam*
2 perfecta ι, χ, ψ 2 *profecta*
4 et ab illis E ξ *ab illis*
5 incertoſque ψ 2 *d.*
6 famula D *familia*
— fortunæ ψ 2 *fortuna*
— ipſa ψ 2 *ipſam*
7 non σ *d.* ψ 2 *non ſit*
— nitendum D *intendendum*
8 videantur E ψ 2 *videatur*
9 vehementer χ *vehementior*
11 interdum χ, ψ 1 *Interdum*
— et U χ, ψ 1 *etiam*
— fragilitatemque χ, ψ 2 *fragilitatem*
12 enim ι *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
360	13	iiſque et ψ 2 *biſque in*
	—	et dolores σ *d.*
	16	ipſe U *ipſum ("ipſe" ſup. lin.)* χ *ipſum*
	—	quod ψ 2 *quo*
	17	mollitia ψ 2 *moleſtia*
	19	hominem D σ *homine*
	22	venientia D *imminentia*
	24	malumus D E U *maluimus*
	25	et E ξ *d.*
	—	et D *d.*
	26	a ψ 1 *in*
	—	correctio ψ 2 *correptio*
	27	noſtra ψ 1 *noſtræ*
	28	nos ψ 2 *d.*
	—	contuliſſet ι, ξ, σ *compuliſſet*
	29	jactati E ξ *jacti*
	30	vitæ E ξ *d.*
	—	expultrixque U *expultrix* χ *epultrix*
	31	Quid D *qui* ψ 2 *Quæ*
	—	omnino D *d.*
	32	eſſe ψ 2 *eſſe non*
	33	ſocietatem vitæ σ *ſocietate*
	—	domiciliis χ *domitiis*
	34	tum D *tu*
	—	junxiſti χ *conjunxiſti*
	35	morum σ *rerum*
361	1	antea χ *domina*
	2	penitus E ξ, σ *petimus*
	3	et E ξ, σ *d.*
	—	peccanti ι *pene toti* ψ 2 *peccandi*
	4	potius E ξ *magis*
	7	At E σ ψ 2 *Ac* ι *Ac a*
	—	proinde E U ξ, χ *proinde* σ *probat*
	8	laudetur ψ 2 *laudatur*
	—	pleriſque E U ξ *pluribus*
	9	etiam ψ 2 *d.*
	—	vituperetur D *vituperaretur*
	—	parentem E *patrem*
	10	ſe E *ſeſe*
	—	inquinare ψ 1 *vituperare*
	—	tam U *d.*
	11	deberet σ *debeat*
	12	ut ξ *d.*
	—	indoctorum D *in doctorum*
	—	animis ψ 2 *d.*
	13	offuſa D E U ξ, σ, ψ 2 *effuſa* χ *infuſa*
	—	caligo eſt σ *caligine*
	14	e χ, ψ 1, 2 *a*
	—	primis E ξ, χ *primo* ψ 1 *primum*
	16	eſſe D U ψ 1 *ejus* ι, σ, χ *d.*
	18	antiquam D *antiqua*
	—	nomine σ *d.*
	19	rerum, tum initiorum σ *d.*
361	19	cauſarumque E ξ *cauſarum* σ *d.*
	21	et ψ 2 *et in*
	—	σοφοὶ D *d. (cum ſpatio)*
	23	etiam D *d.*
	24	heroicis σ *erroris*
	—	Ulyſſem D *Ulixem*
	25	accepimus σ *d.*
	28	traduxiſſet ψ 2 *traduxiſſent*
	30	ſtudia ψ 2 *d.*
	31	idque D *idemque*
	32	vir doctus χ *indoctos*
	33	Phliuntem D ι *Philontem* E ξ, σ *Philuntem* U *Philiantem*
	—	veniſſe σ *perveniſſe*
	34	Phliaſiorum D ι, σ *Philiaſiorum* E *Phliaſorum* ξ *Philiaſorum*
362	2	maxime ψ 2 *maxima*
	—	illum ψ 2 *ille*
	3	ſed ψ 2 *ſed ſe*
	4	novitatem ι *novitate*
	6	eum E *cum*
	7	haberetur χ, ψ 1 *habetur*
	8	illic ψ 2 *illi*
	9	coronæ ψ 1 *corpore*
	—	emendi aut σ *d.*
	—	aut E ξ *alii*
	11	ingenuum E U *ingenium*
	12	venirent ψ 2 *veniſſent*
	—	ſtudioſeque E *ſtudioſique*
	—	perſpicerent D *perficerent*
	13	item ι *ita*
	—	mercatûs E *mercatum*
	—	quandam celebritatem D E U ι, ξ *quadam celebritate*
	14	ex urbe D *et urbe*
	15	profectos E *perfectos*
	—	alios ψ 2 *d.*
	17	hos ſe D *hoſce*
	—	ſapientiæ σ *in ſapientia*
	18	illic E *ille*
	—	ſpectare σ *et expectare*
	19	longe E *nihil*
	20	cognitionemque σ *cogitationemque*
	21	vero σ *enim*
	22	Phliaſium D E ι, ξ, σ, χ *Philiaſium*
	25	et ψ 2 *d.*
	26	philoſophia E ξ *d.*
	28	reciderent ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *recederent*
	—	ſtudioſeque χ *ſtudioſos ſeque*
	29	magnitudines D *imagines*
	—	anquirebantur D E U ξ, χ, ψ 2 *inquirebantur* ι *acquirebantur* σ *adquirebantur*
	30	Socrates —— cœlo σ *d.*
	31	devocavit ι, ψ 1 *evocavit*

p. l.
362 31 e E ξ, χ *a.*
— domos E *domibus*
— etiam U *et* ψ 2 *autem*
33 diſputandi ψ 1 *differendi*
34 conſecrata ψ 1 *conſervata*
35 genera σ *d.*
— effecit D *fecit*
— diſſentientium E ι, ξ *diſſidentium* ψ 1, 2 *differentium*
363 1 uſum ψ 1 *ipſum uſum*
2 ipſi σ *ipſam*
— tegeremus E *regeremus*
6 quatridui ι *quatriduo*
7 perſcriptum ξ *ſcriptum*
8 in ξ, σ, χ *d.*
— conſediſſemus E ξ *conſedimus* χ *conceediſſemus*
11 Bruto ψ 2 *Brute*
12 longe D *d.*
13 Non ψ 2 *Nec*
— Nec E *ne*
— tu χ *cum*
14 hoc D E U ι, ξ, χ *de hoc*
15 beate D *bene*
— ſatiſne ι *ſatis* ψ 2 *ſatis nonne*
17 bene E *beate*
20 beate E *bene* ψ 2 *bene beate*
— poſſim D E U ξ *poſſum*
22 quid σ *qui*
— bene ι *d.*
23 ſapienter D *d.*
25 igitur D E U χ *ergo*
27 rapiantur E U χ *rapiuntur*
— nullumque —— dolorem χ *d.*
29 Iſta σ *Iſta tamen* ψ 2
— pervulgata σ *permulta*
31 quia ψ 2 *d.*
32 potata σ *pota*
34 eas E *eam*
— curſim σ, χ, ψ 2 *curſum*
35 vita E *d.*
364 2 traduxeris ι, σ *perduxeris*
5 ſe D *d.*
— eſſe χ *d.*
6 videt ψ 2 *d.*
— omnes D *omnis*
7 Atilio D U ψ 2 *Attilio* ι *Marcilio*
— Cæpione ι, ψ 2 *Scipione*
8 M. ψ 1 *d.*
9 uti ψ 1 *d.*
13 præſcribere D *perſcribere*
— velis ψ 2 *velit*
15 et ψ 2 *eſt*
16 Atqui D *Atque*

p. l.
364 16 ita D U *iſta*
17 adducta ξ *deducta*
20 Quis ψ 2 *Quid*
21 ſemper ψ 1 *d.*
23 cæcitatem ψ 2 *cæcitatemque*
24 ſingulis ψ 1 *ſingulis modo*
25 populis ξ *dominis*
— ea D U σ *d.*
26 qui ι, σ *d.*
— ea D *d.*
27 eodem ι *eidem*
21 ægritudine E ξ *d.*
29 non σ *d.*
— Quid ψ 1 *Qui*
30 furentem D *furentem rabide*
— videbimus ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *videmus*
— rabide D *d.* ψ 2 *rapide*
— inexplebili E *explebili* ψ 2 *inexplicabili*
32 ardentiuſque U *vel avidiuſque (ſup. lin.)* χ *avidiuſque*
— nonne χ *non*
33 dixeris D *deſeris*
— inanique χ, ψ 2 *inani*
365 2 languidis liquefaciunt σ *languidiſque faciunt*
5 ſtatus E ξ *d.*
— qua ψ 2 *quæ*
6 vim E ξ *d.*
— quæ cuique E ι, ξ *quæcunque*
10 cur σ *d.*
— efficiat D *efficit*
13 impotenti E *in potenti*
14 itaque ξ *M. Itaque*
— Alterum ξ *A. Alterum*
15 autem E *d.*
— jam σ *d.*
16 vacare ψ 2 *vacari*
— perturbatione ψ *perturbationem*
17 Marcus χ *d.*
18 Auditor χ, ψ 1 *d.*
19 Marcus χ, ψ 1 *d.*
— non eſt D U ι, χ *non*
21 rem E ξ *partem*
22 nihil E ξ *d.*
24 quæ ψ 2 *quam*
25 ni σ *ſi*
27 Se D U χ, ψ 2 *ſi*
— ante ψ 2 *autem*
— docuiſſe D U *docuiſſet*
28 eſſet E *eſt*
— eſſe E *d.*
29 illi χ *d.*
— illud E *illuc*
30 niſi E *mihi*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
365 31 non ↓ 2 *d.*
— et D *d.*
32 ex σ *d.*
— efficiatur ↓ 2 *efficiet*
34 propriis ξ *propriis manibus*
35 quæque ↓ 2 *que*
366 1 a D E U ι, ξ, σ, χ *in* ↓ 2 *d.*
— philoſophia ↓ 2 *philoſophiæ*
— emiſſam E ξ *d.*
— emiſſam —— philoſophiæ ↓ 2 *d.*
— clariorem D *clariore*
2 Philoſophiæ E *Philoſophia*
3 perſecturam ↓ 1 *profecturam*
— ſe D U *ſe cum*
6 videro ι, ↓ 2 *videre*
— quid efficiat D *d.*
7 magni ↓ 2 *magis*
— æſtimo D *extimo* E U ξ *exiſtimo*
— Nam ↓ 2 *d.*
— Xerxes D *et Xerxes* E *Xerſes*
8 doniſque D *boniſque*
9 auri ↓ 2 *d.*
10 præmium —— contentus σ *d.*
— propoſuit E *proponit* ↓ 2 *poſuit*
— ei ι, ξ, χ, ↓ 2 *d.*
11 qua χ *quam*
— ipſa D E U ι, ξ, χ *ipſe*
— non fuiſſet ι *fieret* ξ, χ, ↓ 2 *non fuit*
12 inveniet ↓ 2 *invenit*
13 quo hoc E ξ *et quo hæc* ↓ 2 *qui hoc*
14 paulum ι σ *paulum*
15 requiram D *requiras*
16 alteri χ *d.*
16 quod E *quid*
18 virtutem E *virtute*
19 Ariſto ι, ξ, σ, χ, ↓ 1 *Ariſtone*
— ſentit D U *ſenſit*
20 ſi D E U ι, ξ, χ *ut*
21 Brutumne E ξ *Brutum*
24 Ariſto D E U ι, ξ, σ, χ, ↓ 1, 2 *Ariſtone*
25 diverſarer D *adverſarer*
26 quiſquam ↓ 1 *quis*
— poſſe σ, χ *d.*
27 ſapientem eſſe poſſe ↓ 1 *ſapientes eſſe poſſet*
28 hæc E *autem etiam hæc* ξ *autem eſſet*
— quæ ſcripſit σ, ↓ 1, 2 *quæ ſcripta ſunt*
— etiam E ξ *d.*
29 Virtutem ipſam E ξ *d.*
— vitam ↓ 2 *d.*
30 deinde χ, ↓ 1 *denique*
31 valetudinem D U χ *valetudines*

p. l.
366 32 honorem ↓ 2 *honores*
— quæ ↓ 2 *quæque*
33 etiam σ *d.*
— clauderet D E U ι, ξ, χ *claudicaret*
34 obtinere ↓ 2 *obtineret*
367 1 videntur D U χ *videtur*
2 quod D *quidem ut* E *quidem quod* χ *quid quod*
4 rem E U ξ *partem*
— ſpectarique ι *d.*
— id χ *d.*
5 vero σ *d.*
6 omnia D χ *non omnia*
7 paululumne E ξ *paulum ne* σ *paulum* ↓ 2 *paululum*
8 dicemus D *dicimus*
9 cum σ *d.*
11 habere D *d.*
12 cum σ *d.*
14 quidem E ξ *ſiquidem*
18 omnibus ι *hominibus*
19 beata E ξ *d.*
— multa χ *multum*
21 poſſit χ *poteſt*
21 In eo E ξ *ideo*
— in rotam E ι, ξ *in rotam, id eſt in quoddam genus tormenti apud Græcos*
22 aſcendere σ *attingeret*
— quæ ↓ 2 *quod*
23 valent E ↓ 2 *valet*
24 conceſſerim ι *conſenſerim*
25 huic ↓ 2 *hinc*
— omnes D *omnis* χ *omnibus*
26 bonos D *beatos*
— cum ↓ 1 *quin*
— omnes D *omnis*
27 cadere ↓ 2 *eadem*
— poſſint E *poſſit*
— idem E *ratione*
28 quod ↓ 2 *qui*
— Calliſthene D *Caliſthene* χ *Caliſtheno*
29 illam D *eam*
32 potuiſſe D ↓ 1, 2 *poſſe*
— corpore ↓ 2 *corpora*
34 nonne σ *non*
368 3 malumus χ *maluimus*
— imitari E ξ *d.*
— præclare E ξ, σ, χ *præclara*
4 ſibi ξ *ſepe* ↓ 1, 2 *d.*
— quidem D U *quidem eſt*
6 Antiſthenes ι *Ariſtines*
7 eſſe χ *d.*
8 niſi ↓ 2 *non*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
368 8 vivat σ *vixerit* ↓ 2 *d.*
9 idem E ξ *d.*
10 juſte D *iuſteque*
— Quid E *Qui*
11 iſne E *iis ne* ↓ 2 *is*
12 modo E *d.*
— ſolum ↓ 2 *d.*
— etiam D *eſſe*
14 melioribus E ξ *melius*
15 Occupavi ↓ 2 *Occupavit*
— Fortuna E ξ *O fortuna*
— cepi ξ *ſepe*
16 omneſque D E *omniſque*
— me D *mea*
— aſpirare E ξ, ↓ 2 *ſpirare*
— poſſes E *poſſit*
17 qui —— duceret E ξ *d.*
18 malum ↓ 2 *malorum*
— duceret D ↓ 2 *diceret*
20 firma χ, ↓ 1 *ſumma*
— explorataque ↓ 1 *explorata*
— ſpe D *ſæpe*
21 intercluſiſti E *incluſiſti*
— enim D U χ *tam*
22 exſpoliari E *explorari* ι *expoliare* σ *explorare*
23 Atque ι, ξ, σ, χ, ↓ 1, 2 *Atqui*
— et propter E *et propter et propter*
— hujuſmodi σ *hujus*
24 autem ↓ 2 *d.*
25 dicat D *d.*
26 in ea ↓ 2 *mea*
27 Omnes D U *omnis*
— eſſe ↓ 2 *d.*
28 omnibus σ *d.*
29 viros E ξ *idcirco*
— dicimus σ *eſſe dicimus*
31 alia σ *d.*
32 ſubjecta D U *ſubjuncta*
33 præter E *poteſt*
34 Aderit ↓ 1 *Addent*
— enim E ξ *d.*
369 1 ducimus D E U ι, ξ, χ *dicimus*
— humilitas ↓ 2 *d.*
2 ſuorum σ *quorum*
3 denique. In σ, χ. ↓ 1 *Denique in*
5 importat E *important*
6 At E *et*
— ſunt σ *d.* χ *ſint*
7 omnibus his E ξ *bonis iis*
11 Polemoni D *Palæ* E *d.*
— enumeravi E ξ *numeravi*
12 numerent ξ *enumerent*
— iidem D U *idem*
13 Quos ↓ 2 *Qui*

p. l.
369 13 Socrate D *et Socrate*
14 Platone D E U ξ *et Platone*
— inducant ↓ 1 *inducat*
15 capiuntur E ξ *rapiuntur*
— valetudinem ↓ 2 *valitudines*
16 eaque E *ea*
— quæ ↓ 2 *d.*
17 ſint D ↓ 2 *ſunt*
— poterunt E *potuerunt* ↓ 1 *poterit*
19 ſibi ↓ 1 *d.*
20 ducant E ξ *ducatur* ↓ 1 *ducat*
22 Neque D E ξ, χ *Nam*
— cujuſdam D *et cujuſdam* ξ *cujus*
— et alti D *clari* U *et elati* χ *et clari*
24 ullo D E U ξ, σ, χ *nullo*
— poteſt σ *potes*
— commotus χ *motus*
— exoritur E *exoritus* χ *exoriatur*
25 Diis placet ι, σ, ↓ 2 *diſplicet*
27 is D *d.*
— qui vel χ *qui*
30 vocibus E ξ *vicibus*
31 ex ↓ 2 *d.*
32 Adducis ξ *Adduces*
— aſſentiar D U *aſſentiam*
370 2 præter ↓ 2 *poteſt*
4 ſi D *d.*
5 eſſe σ *d.*
— idem ↓ 2 *enim*
8 aliis E ξ *alii*
9 vivimus ↓ 2 *invenimus*
10 Quodcunque χ *Quodcunque modo*
— percuſſit D *percuſſerit*
11 quoniam E ξ, σ *quia* ↓ 2 *d.*
12 ego D *d.*
— hoc ↓ 1 *d.*
— id D E ξ *d.*
14 eſſe E *eſſet*
— qui ξ, σ, χ *quod*
— eſſet χ, ↓ 2 *eſſe*
— ſed, ni ita eſſet, D *d.*
— ni E U ξ, σ, χ, ↓ 2 *ſi*
15 utrum D *cum ut* E U ξ, χ, ↓ 2 *tum* σ *tum ut*
— poneretur ι, ξ, χ, ↓ 1 *poneret*
16 demus D *debemus*
— quam D *quoniam* ↓ 2 *qua*
18 ſibi ↓ 2 *ſibi ſi*
— eſt D *d.*
— Nos D ι *non*
20 Zeno Citiæus ι, σ *Zenocio ejus*
— Citiæus D U *Citieus* E ξ *Titius* χ *Ctireus*
— et E U ξ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
370 21 ſe D *d.*
— videtur σ *viderit*
23 diceretur D E σ *diceret*
25 Perdiccæ D *Perdiſtæ* E *Perdicæ*
— haberetur E ξ *habebatur*
26 putaret E ξ *diceret*
— enim D *d.*
27 Ain tu D E U ι, ξ, ↓ 1 *d.* ↓ 2 *An tu*
— aliter E *aliter tu*
— potes ↓ 2 *poteſt*
28 Tu ↓ 1 *D. Tu*
— magno E U ξ *d.*
29 poſſum D *poſſem* E U ξ, σ, ↓ 2 *poſſim*
— ignorem ↓ 2 *ignorarem*
32 beatam D *d.*
33 virtute ξ *fortuna*
34 cui E χ *cum*
— ex D E ι, ξ, ↓ 2 *in*
— apta χ, ↓ 2 *acta*
35 ferunt ↓ 2 *fuerant*
— ſuſpenſa E ξ *ſuſpenſi*
— aliorum D *eorum*
— bono E *bonorum* ξ *honorum*
371 1 alterius ↓ 2 *alteris*
2 comparata ↓ 2 *comperta*
— moderatus D *modeſtus* E *moderator*
4 et E ξ *d.*
6 nimis χ *minus*
— quod D χ *Qui* U *vel qui (ſup. lin.)*
— ipſo D σ, ↓ 1 *ipſe*
10 ita σ *d.*
— e ι, σ *in*
11 ſtirpibus ↓ 2 *ſtipitibus*
— niteretur D *niterentur*
— in E ξ *d.*
— quodque ↓ 2 *quoque*
14 neque ↓ 1 *neque enim*
15 non χ *d.*
— quoque E ξ *unoquoque*
16 ſeminibus ↓ 1 *ſenſibus*
— ut aut D *non aut in* E ξ *aut*
— fundat ↓ 2 *fundant*
18 ſit ι, σ *ſunt*
19 etiam D *d.*
— quod ↓ 2 *quod ſi*
— a E ξ *d.*
20 Namque D *Nam*
22 quaſdam eſſe D *quaſdam* E U ι, ξ, σ, χ *eſſe*
— partim χ *partim eſſe*
23 congregata E *congregata*
— autem E σ *aut*

p. l.
371 24 nonnullas D σ *nonnullas alias*
— terraque χ *terreque*
25 animantis D *animantes*
26 Et ut σ *et in*
— aliis ι, ξ, χ. ↓ 2 *alii*
27 a natura E ξ *d.*
— retinet ↓ 2 *retineat*
28 diſcedit χ *diſcedat*
— homini D *bonum*
— quiddam ι *quidem*
29 debent E *debeant* χ *debet*
— habent E ξ *non habeant*
30 decerptus ι, σ *decerptus eſt*
— ex D *de* E *e*
31 ſi hoc σ *ſic* ↓ 2 *ſi*
32 ita ↓ 2 *d.*
— curata ι *curvata*
33 cæcetur D E U ι, ξ, σ, χ *cæcaretur*
— id eſt D *et*
372 1 omnes σ *d.*
— Et hoc E ξ *hoc* U *et hoc ex quo* ↓ 2 *Quia hoc*
2 item E U ξ, σ, χ *id eſt* ι, ↓ 2 *idem*
— Xenocrate E *Zenocrate*
3 videntur χ *videtur*
— etiam E *d.*
5 aut ↓ 2 *at*
— qui ↓ 2 *quis*
6 Qui ↓ 2 *Quis*
8 ſtabili E ξ *et ſtabili* ι *ſtabiliet*
— et ι *d.*
9 nemo ↓ 2 *d.*
— ejuſmodi D *hujuſmodi*
10 illud E ξ *d.*
— hos E U ξ *hoc*
11 naves D U *navis*
12 iſta U χ *iſta eſt*
— inquit ↓ 2 *inquam*
13 eſt χ *d.*
— nihil ſit E ξ *ſic*
14 quod ι, σ, ↓ 1 *quo*
— interareſcere E ξ *inveteraſcere* U *interrareſcere*
16 deperdat χ *perdat*
18 enim ↓ 2 *d.*
21 nihil ξ *nullius*
— nocet D U ι, χ *noceat*
22 pa[illegible]m D E U ι, ξ, σ, χ, ↓ 2 *parva*
— alia E ξ *a natura*
23 cum D *tum*
— in E *d.*
25 Atque D χ *Atqui*
26 illam ξ *d.*
27 expetitam D E U σ *expeditam*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
372 27 (ſecuritatem ι *d.*
— autem D E ξ *d.* ι *quam*
29 Qui ↓ 2 *Quis*
30 rectus ξ, σ, ↓ 2 *erectus*
— homini χ *hominum*
31 omnia parva D *parvi* U χ *parva*
32 ſibi D *is* U χ *bona ſibi*
— An ι, σ *At*
34 num ſe D *num* E ξ *unde ſe*
— etiam χ *et*
35 non ι *num*
— tali animo D *talis animus*
— reperietur U *reperitur* ↓ 2 *reperiretur*
373 1 loquimur ↓ 2 *loquitur*
3 beate E ξ *bene*
— ei ↓ 2 *d.*
4 a metu E ξ *metu*
5 tum inſolenti E *cum inſolentia*
— Hæc E ξ *Hoc*
6 oſtenderem ↓ 2 *oſtendere*
— diebus E ξ *virtutibus*
— eſſent χ *eſſet*
8 Atqui D *Atque* σ *At quicumque* .
— cum σ *d.*
— miſeram ι, σ *miſeriam*
9 vitam efficiant D χ *efficiunt*
11 verſentur D E U ξ, σ, χ, ↓ 2 *verſetur*
— hæc E ξ, σ ↓ 2 *d.*
12 his tu tam D *inſtituta* ι *his tum tam* σ *is tamen tam*
— concitationibus D *concertationibus*
13 tamque ipſis D *tamque* E *tanquam ipſis*
— diſſentientibus E *diſſidentibus*
14 dicere σ *docere*
15 Atqui ξ *Atque*
— beatus eſt E *beatus*
16 Atqui ξ, σ, ↓ 1 *Atque*
17 præ ſe ferendum ↓ 2 *efferendum*
18 Si vero glorioſum ξ *d.*
19 autem D *d.*
— etiam σ *id etiam*
— quod —— id honeſtum E ξ *d.*
20 id D ↓ 2 *d.*
— At quæ ι *At qui* ξ *Atque quæ*
— ipſi D ↓ 2 *iſti* ι, χ *.ſta*
24 miſerrimum E ξ *miſerum*
26 libet σ *licet*
27 et D *d.*
— da χ, ↓ 1 *d.*
28 habet ξ *d.* ι, σ *habebit*

p. l.
373 29 dubitabiſne D *dubitabiſne tu* ↓ 2 *dubitans ne*
— miſerum ι, σ *miſerrimum*
30 ſunt E *d.*
— habeat E *habet*
31 ne E ξ *nunc*
— ut D *.u* χ *d.*
— granis D U *gravis* ↓ 2 *d.*
32 ſui ι, σ, χ *ſuis*
33 eſt D *eſſe*
34 erunt χ *fuerint*
374 1 bonum E ξ *beatum*
2 expetendum ↓ 2 *petendum*
— vero E U ξ, χ *autem*
— approbaris ι *approbandum* ↓ 2 *adprobans*
4 tribuenda ι, σ *attribuenda*
5 ut D *id*
— ſit D *d.*
7 ſint D *erunt* E σ *ſunt*
8 quivis D *quis* ↓ 2 *quiſquis*
— quamvis ↓ 2 *quam gravis*
9 enim D *cum*
— eſt E ξ *d.*
11 improborumque ξ *improborum*
— excitatam D *exercitatam*
12 quæ D *quidem*
— bona E ξ *ut bona*
13 ea —— Ulyſſi D *eque Anticlea vel Anticle auxilii æquorea ut clea Ulixi* ι *ea quæ Antidea Ulyſſi* ξ *ea quæ Anticlea Ulixi* σ *eque Anticle auxilii*
— laudat U *d.*
14 Ulyſſi E *Ulixi*
15 ducemus D *dicimus* E ι, ξ, σ, ↓ 2 *dicemus*
— quam D *quid*
18 At ι, σ *Aut*
— præcipua ι *principia*
— dicunt χ *du unt*
19 illi D *et illi*
20 hi —— negant σ *d.*
21 negant E *negat*
22 illa ↓ 2 *d.*
23 ille E ξ *d.*
— animi χ *animus*
24 qualis —— orationem D *d.*
— eſſet talem e us eſſe orationem ↓ 2 *eſt, talis in eis orationem*
— orationem ι, σ, χ *rationem*
25 orationi D ι, σ, ↓ 2 *rationis* χ *rationi*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

374 25 vitam D *vita*
26 et vita —— laudabilis ψ 1, 2 *d.*
27 ergo, quoniam laudabilis D *d.* E *Igitur quoniam laudabilis*
— bonorum D *bonorem*
28 concluditur ψ 2 *concludunt*
29 Deorum atque hominum fidem χ *deum atque hominem*
31 conſumendi E ξ *d.*
— ab omni E ξ *ac bonum*
33 ejus ι *d.*
— temperatus ψ 1 *temperans*
35 ſemper E ξ *talis*
375 2 ſentit D *referret*
6 aut —— vita prædicabile D *d.*
— nec in —— gloriandum χ *d.*
— nec ψ 2 *d.*
7 et gloriandum ψ 1 *ad gloriandum*
8 ut D *ut ait*
10 ut E ξ *et*
11 ſupra ψ 1 *d.*
— Mæoti' D U ψ 2 *Mæotides* E *Mæotis* χ *Meontides* ψ 1 *Meondas*
12 me ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— æquiperare D *æquiparare*
13 eſt ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *d.*
— præ ſe ferenda D σ *præferenda*
14 præ ſe ferendum σ *præferendum*
16 beata χ *d.*
— eſt ι *d.*
19 Quid? cum E *Quid enim* ψ 2 *Qui cum*
— fatentur U χ *fateantur*
20 in virtute E U ξ, χ *virtutum* σ *virtutem*
21 vitam ψ 1 *d.*
— enim ψ 2 *d.*
22 libra E *libera*
— Critolai D *Ariſtotelis*
23 imponat E ξ *anteponat*
— alteram corporis E *altera corpus*
24 illam D *illa*
— lancem σ *laudem*
26 Quid ψ 2 *Quis*
— ergo aut D *igitur autem*
— etiam ξ *d.*
28 et extenuantem ι, ξ, σ, ψ 2 *extenuantem*
30 ſit E U χ *ſit*
— conſequetur U χ *conſequitur*
— in χ *d.*
32 expectatio E *expectatio ſolicita*
33 vincatur ψ 2 *vincantur*
34 putet ψ 2 *putent*

p. l.

375 34 pertinere E *pertineri*
35 ſe ψ 2 *d.*
376 1 vincetur D *vincitur*
— nec E *non*
2 nos ψ 2 *nos autem*
3 ſunt D ψ 2 *ſint* χ *ſibi*
4 Atqui ι *at*
— Atqui —— beate σ *d.*
5 eſt enim D *enim* ψ 2 *eſt*
— certe E ξ *d.*
6 ut σ *in*
8 profluenter E ξ *perfluenter*
9 Satis —— ad beate D *d.*
10 Ut σ *in* ψ 2 *d.*
— etſi E ξ *ſi*
14 Similemne D E U χ *Similene*
15 ſi D *ſed* U ι, ψ 1, 2 *ſic*
16 non U *num (ſup. lin.)*
— bono ψ 1 *uno*
17 vano D E U ι, ξ, σ *bono*
— fert) ι, σ, ψ 1 *fert? ſuffragiis præteritur*
18 Conſulem D *conſulem eſſe*
— An ι *aut*
19 Cinnam D *Cinna*
20 hoc idem interrogarem E ξ *beredem interrogare*
21 alius E ξ *aliud*
— ſe D E *ſeſe* U χ *d.*
22 multorum et D *d.*
— virorum D *virorum multorum*
24 at χ *et*
— præcidi E ξ *præcidi ſibi*
25 P. D *poſt*
— nobiliſſimorum E ξ *clariſſimorum*
26 fuerat D *fuerit*
— militiæque cognita D *militiæ excogitata*
27 audierim U χ, ψ 1 *audieram*
28 mihi E *nihil*
— ſpecimen E *ſpem*
— ſuavitatis ι *ſanitatis*
29 qui ψ 1 *quia*
— interſecit χ *interficit*
30 videtur χ *videre*
34 tandem E χ *tamen*
35 Catulo D *Catullo*
377 1 hunc illi D E U ξ, χ, ψ 1 *haec illum*
— dico D *duco*
2 iratus χ *natus*
— Catuli D *Catulli*
3 ſæpe D *ſemper*

VARIÆ LECTIONES.

377 4 is E *ille is*
— imperavit D *imparuit*
— cum E *tum*
6 paulum D *palam σ in paulum*
— obviam σ *obvius*
— Catulus D *Catullus ι Catulus præſtat*
7 ſex D *et* — χ *eſt ſex*
9 Duodequadraginta E ξ *Duosdequadraginta* χ *Uno de quadraginta*
— annos ι, σ *annis*
10 natus ι *nactus*
11 pulchritudine ι, σ *pulcherrime*
— opibus D *bonis*
12 civitatem ψ 2 *d.*
— Atqui ξ, ψ 2 *Atque*
13 fuiſſe D *d.*
14 rebuſque U *rebus*
15 natura, et D E U ξ, χ *et natura*
16 bene veritatem E *vere veritate σ benignitatem*
— Ea enim ψ 1 *Etenim ea*
17 tum χ *tamen*
18 bonis E *bonus*
19 modo E *loco*
— tradidit U ψ *tradit*
20 abundaretque E *abundaret*
— et ψ 2 *d.*
22 conjunctos D *junctos*
— iis, quos σ *jus quod*
23 ſervitutis χ *d.*
24 convenis et ι, σ *eum veniſſet*
25 cuſtodiam D *curam*
— Ita ψ 2 *Itaque*
26 ipſe ſe D ψ 2 *ſe* χ *d.*
27 Ita E U ξ, χ *Itaque*
28 artificio regiæ χ *officio regio*
— tondebant U *tondebat*
29 barbam ι, σ *barbam ſibi*
— patris —— capillum σ *d.*
30 candentibus E ξ *cadentibus*
— juglandium D *juglandum* E ξ, ψ 1 *in gladium* ι, χ *in glandium*
33 Locrenſem E *Locreſem*
34 foſſam latam cubiculari lecto D ι *foſſa lata cubicularis lectum σ foſſa lata cubicularis lecto*
35 tranſitum ψ 2 *tranſitu*
378 1 eum E *cum*
— ſorem D U ι, χ *fores*
— detorquebat E *retorquebat* ξ *extorquebat*
4 id ξ *d.*
— tunicamque χ *tunicam*
— poneret E ξ *ponere*

p. l.
378 5 Hic D *Huic*
6 Huic ψ 2 *Hinc*
7 tuam χ *d.*
— committis ψ 2 *d.*
10 amarat ψ 2 *amaret*
12 huic E *hunc*
14 Damocles D E σ *Damodes ι Clamodes*
15 copias ψ 2 *d.*
17 negaretque D *d.*
18 inquit E ψ 2 *d.*
— Damocle E σ *Damode ι Clamode*
— eandem D *in eadem* E *eadem*
19 deguſtare, et D *dignitate*
— ille E ξ *d.*
20 collocari ξ *collocare*
21 operibus D *operili* E *opibus*
— complures E U χ *quamplures*
22 Tum D *cum*
23 conſiſtere ι *conſciſcere*
— eoſque D *hoſque* ι, χ, ψ 2 *ad*
— nutum D U *ad nutum*
— intuentes D E U ι, ξ, ψ 2 *intuentis*
25 conquiſitiſſimis D *cum exquiſitimis* ψ *cum exquiſitiſſimis*
— extruebantur ι *conſtruebantur*
26 Damocles E *Damodes ι Clamodes*
27 aptum D U χ, ψ 2 *appenſum*
28 impenderet E *impelleret*
29 miniſtratores D *adminiſtratores*
31 beatus D *beatos*
32 videtur χ *videre*
— ei D E ξ, ψ 2 *d.*
33 aliquid terroris E *aliquis terroris* U σ, χ, ψ 1, 2 *aliquis terror*
— impendeat ψ 2 *impendebat*
— integrum ψ 2 *integer*
34 civibuſque D E U ι, σ, χ, ψ 2 *civibus*
35 iis D *his* E ψ 2 *is*
— ſe E σ *d.*
— irretierat ψ 2 *interre*
379 1 eaque σ *quæ*
3 quarum ψ 2 *quorum*
4 Pythagoreis D E χ, ψ 2 *Pythagoricis*
5 alter, ut D *et alter vero*
6 ſuum E *mortis*
— morti D *mortis*
7 vobis U *nobis*
10 accepimus D U ι, σ, χ, ψ 2 *d.*
11 etiam D E χ *et*
— in hoc enim D *nihil enim in*
14 Aquinio D E *Aquino*
— ſibi D *ſi*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

379 14 videretur σ *videbatur*
16 vivebat E ξ *d.*
17 cum facinoroſis χ *facinoroſis*
— qui aut E ξ *autem qui* U *aut qui*
18 aut ι, σ *ac*
19 ego χ *ergo*
— jam D *d.*
— miſerius D *qua miſerius* σ *deterius, miſerius*
20 Archytæ D *Architæ* ψ 2 *Archite vite*
21 hominum σ *d.*
— plane χ *jane*
22 humilem χ *d.*
24 Quæſtor ψ 2 *queſtum*
27 inſcriptos E U ξ, ψ 2 *ſcriptos*
29 ad portas σ *a porta*
— Agragrianas E *Jagragianas* U *Sagraginas* σ *Sagragiana* χ *Agragi-nas*
30 columellam D U *columnellam*
32 erant autem principes χ *erat autem princeps*
33 arbitrari E *arbitrare*
— quærerem E ξ *quæreremus*
35 Quo ψ 2 *Qui*
— ad D ψ 2 *d.*
— acceſſimus E ξ *accedimus*

380 1 exeſis E *conceſis* ψ 2 *al. ex eis*
2 civitas E ξ *d.*
3 ſui χ *d.*
4 redeat ψ 2 *redeo*
5 oratio E ξ *d.*
6 eſt E ξ *enim* ι *eſt enim*
7 cum E χ *d.*
— ſe U χ *d.*
8 hunc ψ 2 *ad hunc*
— malit D *eſſe malit*
— illum D *hunc*
— Si ι *Sed*
11 alterius E *ulterius*
— cæde et E ξ *in cæde et in* U σ, χ *in cæde et* ψ 2 *etiam cæde et*
13 ſtudiis σ *tuis*
14 et delectationibus ψ 2 *d.*
— eſt D *d.*
15 eſſe neceſſe eſt illud E *eſt illud neceſſe eſt*
— optimum χ *omnium optimum*
16 ac σ *hac*
17 eſt D *d.*
18 eſt D *d.*
— hac χ *hinc*
23 idem illud D U *illud* E χ *id*

p. l.

380 20 videtur χ *videri*
21 Ex ψ 2 *De*
22 ea ψ 2 *ex ea*
24 attingamus D *attigamus* E *attendamus*
25 proponenda E ξ *præponenda*
— moventia D *momenta*
29 comitatur D *comititur* ι *committitur* ψ 2 *committatur*
30 inveſtigandam E U *inveſtigandum* ι *veſtigandum* ψ 2 *veſtigandam*
— incitato D *incitata*
31 cognatione ψ 1 *cogitatione*
33 rerum D *rerum in munere vivendi* ι *rerum ratione vivendi* χ, ψ 2 *rerum vivendi*
— judicando D *judicanda* ψ 2 *indicando*
34 conſequens χ *conveniens*
— ineſt D ψ 2 *eſt*
— omnis χ *omnium*
35 differendi E *deſerendi*

381 1 eſt D E U ξ, σ, ψ 1, 2 *eſſet*
2 cum ξ *d.*
3 motus ψ 2 *metus*
5 infixa D *niſi fixa*
— ſuos D *ſuoſque*
— quæque E *quoque*
6 altitudine E ξ *latitudine*
7 definiant E *definiantur*
8 aſpectus E *adſpectum*
— illos σ *dolores*
9 initiorum E *vitiorum*
10 quæque E ξ *quæ* ψ 2 *quoque*
11 inanimi E ξ *animi*
— vel animantis ψ 2 *illis animantibus*
— vel muti D *d.*
12 quæque D ψ 2 *quæ*
13 mutatio D *numeratio*
14 cavernis ψ 2 *cavis*
— maria D *et maria*
— ſuſtineantur D χ *ſuſtineat*
— qua χ *In qua*
15 expetant E ψ 2 *expectant* ξ *aſpectant*
18 a Deo Delphis D *a Deo Delphis et* E ψ 2 *de Adelphis* σ *de eo Delphis*
— agnoſcat D *cognoſcat* U *vitiis exutam cognoſcat* χ *vitiis exutam agnoſcat*
19 inſatiabili E ξ *in anabus*
20 cogitatio ψ 2 *cognitio*
21 incendit E *intendit*
— imitandæ D U *imitandi* χ *mutandum* ψ 2 *mutandi*
22 collocatam ψ 2 *collatam*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
381 22 putat D *putant*
— cum E *tum*
— aptas D *actas*
23 neceſſitate E ξ *neceſſitates*
24 moderatur ψ 1 *moratur*
25 vel —— circumſpiciens ξ *d.*
20 animi ψ 2 *d.*
27 conſiderat E *conſideret*
— virtutis D *virtutum*
— exiſtit ψ 2 *conſiſtit*
29 quod E *quid*
— ſpectet ψ 1 *expetet*
— ultimum D *quid ſit ultimum*
30 ſint D U χ, ψ 2 *ſunt*
— officia E *d.*
— deligenda E ξ *dirigenda*
31 et E ξ *ex*
— rebus D *d.*
32 agimus D U χ, ψ 1 2 *agitamus*
34 per omnes partes ſapientiæ σ *perenni ſapientia*
— partes D *partis*
35 rem D *res*
— diſpartit D *diſpertit*
382 2 cum D *tum*
3 hæc D *hoc*
— otii ψ 2 *otioſa*
5 cum D E U ι, σ, χ, ψ 1, 2 *cum contineri* ξ *cum contineri preſentia*
6 juſtitia ψ 1 *juſta*
7 tam D *jam* χ *tamque*
8 a D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
— cum D *tum*
9 conſpirans ι *ſpirans*
— tum E *cum*
— e D *ex* E U ξ *d.* ψ 2 *et*
— atque ψ 1 *vel*
10 victu D *vita*
— cui D E U ι, ξ, ψ 1 *cui rei* ψ 2 *cui recte*
— refertæ ξ *refecte* ψ 2 *perfecte*
12 omneſque D *omniſque*
13 perfruuntur χ *perfruantur*
— confiteri χ *d.*
14 eſſe ψ 2 *d.*
16 me D *d.*
— viola ψ 2 *mira*
— putabas U χ, ψ 1 *patas*
17 qui D U ι *quia*
18 ipſe E U ξ *ipſi*
— inſcripſit ψ 1 *inſcribit*
— quidem χ *d.*
19 tamen D *tum*

p. l.
382 20 etſi uratur ξ *etiam ſi uratur* σ *etiam ſumitur* ψ 2 *etiam ſi utatur*
— Quam E *Quia*
21 dolore E *dolere*
— bonum ι *et bonum*
22 dicatque D *dicitque*
23 ſonos E *ſomnos*
— fundere D *effundere*
24 aut læve E *læve* U ι *aut lene*
— ſentiatur ψ 1, 2 *ſentiat*
25 a D *d.*
26 licebit ι *licebat*
27 tum D *cum*
— ſe E ξ *eſſe*
28 cum D *cui*
— conſtituerit ψ 2 *conſtitueret*
30 comparavit ψ 1 *comparabat*
32 patiendi D *peccandi*
— duritiam ι *duritiemque*
33 una ι *uni*
— recordatione ι *recordationi*
— acquieſcere D *acquieſcere*
35 ſe D ψ 2 *ſeſe* ι *d.*
383 1 ſedare ψ 2 *ſedari*
2 poſſint σ *poſſent*
4 hoc ι *hæc*
6 exiſtimant D *exiſtimavit* ξ *extimant*
— etiam D *et*
7 deſinant D *deſinat* ψ 2 *deſignant*
— aperteque D ψ 1 *aperta*
10 Sint enim D ι, ψ 2 *Sunt*
11 uſum me E ξ *uſus*
— quam ψ 2 *quamquam*
— ſoleo D *ſoleam*
12 Sint ι, σ, ψ 2 *Sunt*
— dum ψ 1 *dummodo*
— et D χ, ψ 1 *d.*
13 tantummodo ψ 2 *tantum*
— ſunt ψ 2 *ſint*
14 illa σ, ψ 2 *d.*
15 ea D *ut ea quæ* E U ι, σ, χ, ψ 1 *ut ea*
— cur ψ 2 *cum*
16 etiam χ, ψ 2 *d.*
— vero χ *d.*
— extimeſcet D *extimeſcit* E *extimeſceret* σ, ψ 2 *extimeſcat*
17 huic D *cui*
— maxime ψ 2 *d.*
18 contraque D *contra*
20 Dolor eſſe ψ 2 *Dolere*
21 magnitudinem ψ 2 *d.*
22 animi ξ *d.*
22 debilitaturum D U *debellaturum*

p. l.
383 22 minatur E *miratur*
23 ſuccumbet σ *ſub tamen*
25 verberum D *verborum* ψ 2 *verbum*
27 ut ι, σ *tum* ξ, χ, ψ 2 *cum*
— prius, quam D *poſtquam*
28 barbaria D *barbarica* σ *barbara*
— vaſtior σ *vaſtacior*
— aut D *et*
29 habentur E ξ *haberentur*
— nudi ætatem D *nuditatem*
32 vero ξ *enim*
— cujuſvis ι, σ *cujuſlibet* ξ, χ *cujuſque* ψ 1 *alicujus*
33 dilexerit χ *dilexerint*
35 imponitur D ψ 1 *ponitur*
384 1 mœſta σ *majeſtas*
— vinceret ψ 2 *vincit*
— mors ξ *d.*
2 otio ψ 2 *otiis*
3 delinitum σ *idem otii*
— mollivimus D ι *mollimus*
4 morem D *vero morem*
— ignorat ψ 2 *ignoret*
5 pravitatis ι, σ *pravis*
6 felem E *fenicem*
— crocodilum D *crochodilon* E *cocodrillum*
7 violent χ *jugulent*
— imprudentes E ξ *prudentes*
9 non frigus, non U *num* ι *num frigus, num*
11 Non U ι *num* χ *Unum*
— excipiant D *accipiant*
12 reformident E *reformidant*
— perferant σ *perferunt*
— quæque patiantur D *d.*
13 patiantur σ *patiuntur*
14 eſt ψ 2 *d.*
15 adhibeat σ *habet*
— et E ξ, χ *d.*
— redeat ι *recedat*
— deflexit U σ, χ *defluxit*
16 dabit D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
— ſe D *d.*
17 magnitudinem ψ 1 *magnitudinemque*
18 patientiam ξ, ψ 2 *patientia*
— proſecuta D *perſecuta*
20 ut ante dixi E ξ *d.*
21 enim χ *d.*
22 poteſt —— illa ψ 2 *d.*
23 vita D *d.*
— cohærere —— virtutibus ξ *d.*
— nec U χ *ne*
24 Itaque D E U ξ, χ *Ita*
— eam E ξ *ea* ψ 2 *d.*

p. l.
384 24 ſinent D *ſinant*
26 invitum D *invite* E ξ *invitus* U ι, ψ 2 *injuſte*
27 ſplendide χ *cum ſplendide*
— ita ψ 2 *itaque*
28 certo D *in incerto* E *certe* ι *incerto* σ *in*
29 inopinatum D *opinatum*
— ac E U ξ, σ, χ *aut*
30 referre σ *d.*
31 venire D *mihi venire*
32 concluſio ψ 2 *cognitio*
34 fit E U χ, ψ 2 *d.*
385 1 bonum, D *bonum*
— in ejuſdem ψ 2 *ejus*
3 nunc ι *vere*
— etiam D ι *Atti. etiam* E ξ *et*
5 Auditor D *d.*
— nihil U χ *non*
6 impetrarim E *impetrarem* U χ *impetrare velim*
— niſi D E ξ, σ, ψ 2 *ut, niſi*
7 ullius ψ 2 *illius*
— libaſque ψ 2 *liberaſque*
— omnibus D *hominibus*
8 ante ψ 2 *d.*
9 retractatione ψ *rectione*
10 ſapientes D *ſapientis*
11 his ψ 2 *d.*
14 Utamur U χ *Utamini*
— ſolis ψ 1 *ſolum*
15 uti; quorum σ *antiquorum*
16 partes D *partis*
— aliis E U ξ, χ *illis*
— ipſa ξ, χ *d.*
17 judicari E ξ *d.*
— hoc ψ 2 *hæc*
18 diſſentientium E ξ *differentium*
19 beatam ψ 2 *d.*
20 diſputare ψ 2 *diſputari*
— ſolitum ξ *ſolum*
— ut E ξ, σ *d.*
21 refellebat D *infellebat*
22 illud D E ξ, χ *illius*
23 fines ψ 1 *fontem*
— poſuerunt ι *poſuerint*
28 hæc E *hæc*
30 voluptatem ψ 2 *voluptas*
31 vacuitatem ψ 2 *vacuitas*
— doloris D U ι, σ, χ, ψ 2 *d.*
— ut χ *d.*
33 diſſerebat ψ *diſputabat*
386 1 Dinomachus D *Denomachus*
2 Callipho copulavit D *Calipho copulaut*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
386 2 autem E *vero*
4 Pyrrhonis D E *Pironis* U *Piricnis*
— Herilli D *Perilii* E *Erilli* U *Herili* ι, σ *Ferilli* ψ 2 *Hereli*
6 Hi σ *He* χ *Ii*
8 explicata E ξ *ſatis explicata*
— præter D E *per*
— ſi ψ 2 *d.*
9 imbecillius D U *imbecilius*
13 enim ψ 2 *d.*
14 petendam E ξ *ponendam*
— dicunt D E U ι, σ, χ *dicant*
17 mercatum ξ *mercatura*
— aratio D ι, σ, ψ 2 *ratio* ξ *oratio*
18 ſi σ *niſi*
— altera D *d.*
— altera omni D *d.* E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *altera omnis*
— tempeſtatis D *et tempeſtate et* ι *peſtis* σ *poteſtatis*
19 vacet D E U ι, ξ, χ *vacat*
— extat ψ 1 *exiſtat*
20 ſi χ *d.*
21 ſi D *d.*
— propendent D E *propendeant*
22 Sequetur U χ, ψ 1 *Sequitur*
— horum D E U ι, ξ, χ, ψ 1 *bonorum*
23 ea σ *d*,
— deſcendet D *defendet* ψ 2 *deſcendunt*
25 corrupta D ξ *corruptam* ψ 2 *corrumpi*
27 ſint D E *ſunt*
— et D E ξ *d.*
28 habere E *qui hereremini* ξ *qui berere* σ *qui habere*
— tamen D E *Tamen*
29 diſertum ι, ξ, σ, ψ 2 *deſertum*
30 quin D E U ξ, σ, χ, ψ 1 *qui*
31 condocefaciat E ξ *condeſcendere faciat* ψ *condocem faciat*
32 quæ D E ι, ξ, σ *quod*
— Epicuri D ι, ξ, σ, ψ 2 *Epicurus*
33 et D *d.*
35 mortem D *aut mortem*
— aut E ξ *et*
387 1 Ordiamur σ *Ordimur*
— voluptarium ψ 2 *voluptuarium*
2 dicimus ψ 2 *elicimus*
4 affectus E ξ *effectos*
5 confutat D *confutatur*
— hæc D E U ι, ξ, χ *hoc*
— agit σ *ait*
6 ſentit D *ſenſit*
— ut diſſoluto animante ψ 2 *d.*

p. l.
387 8 id judicet D *adjudicat* ξ *judicet*
— de D ι, σ *in*
— certa D *certum*
— quæ D *qua*
9 cujus ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *quorum*
— lenitate U χ, ψ 2 *levitate*
10 Quid E ψ 2 *Qui*
11 angunt χ *anguntur*
— melius ι *meliuſne*
— ſe D *d.*
12 non et E *nonne* ψ 2 *non*
13 Quis E ξ *Ex iis grandiloquis qui*
— neque tamen quiſquis philoſophorum E ξ *d.*
15 quam D *qui* ψ 2 *quia*
16 victu χ *d.*
— dixit E ι, ξ *dicit*
— pecuniæ E ξ *d.*
17 ut ambitioni D *aut ambitioni*
— copiæ σ *copioſe*
18 rebus ψ 2 *d.*
— cur ψ 2 *cum*
19 deſideret D *deſiderat*
— curet ξ, χ *cur curet*
21 non χ *num*
— facere ι *d.*
— poterunt E ι, ξ, σ, χ *potuerunt*
— epiſtola D *epiſtula*
— his —— ſalutem χ *d.*
22 Hannoni E *Ammoni*
— amictui eſt Scythicum ψ 2 *amictus eſt ſericum*
23 pulpamentum D *palpamentum* E ξ, ψ 2 *pulmentum*
24 carne ψ 2 *carnes*
— ut ψ *d.*
— me E ξ *d.*
25 Munera ψ 2 *Mirari*
— iſta E *ipſa*
29 in ψ 2 *et in*
— ferretur D *perferretur*
32 præſertim ψ 2 *d.*
— abduxit D E U ξ, χ, ψ 2 *adduxit*
33 nullo ψ 2 *ſine ullo*
34 poſtridie σ *poſt triduum*
— numerari χ *muncrari*
— juberet E *juberent*
388 1 cœnula D *cænuncula* ι, σ *cænacula*
— me ι, σ *d.*
2 egere E ξ, χ *indigere*
— minas E *mnas*
4 liberius ψ 2 *d.*
5 opus D *ei opus*
— a ſole D *abcede a ſole* E U ξ, χ *a ſole abſis*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
388 6 Offecerat ι *vas olei offecerat*
— apricanti ι, ψ 1, 2 *applicanti*
8 Se E ξ, χ *ſed*
9 ille D *d.*
— eum ξ, σ, χ *enim*
12 nimis ψ 2 *minus*
13 naturales D *naturalis*
— naturales —— partim D E *d.*
— partim —— non neceſſarias ξ, ψ 2 *d.*
14 neutrum D *neutras*
— divitias ψ 2 *divitiæ*
16 eſſe cenſet D *eſſet* E U ξ, χ *cenſet*
17 Tertias ψ 2 *Tertium*
— neceſſitatem E *neceſſitate*
— ſed D *ſi*
19 eæque D *ſique* E *hæque*
20 ſingillatim D U *ſingulatim* E ψ 2 *ſigillatim*
— non contemnunt D *contemnit* ι *contemnunt*
22 ab illis ψ 2 *d.*
— faciles E ψ 2 *facilis*
— communes D E U ψ 2 *communis* ψ 1 *comminus*
23 requirat D *requirit*
24 forma χ *fortuna*
25 aut χ *autem*
26 omninoque D *omneque* E *omniaque*
— voluptatum ψ 2 *voluptatis*
— eſſe ψ 2 *d.*
27 obſit E ξ *obſis* ι *abſit*
— ſic ille ψ 2 *ſicut ipſe*
28 præcepit D *præcipis*
29 optand m D *d.* ψ 2 *optanda*
— expetendamque putet D *expetendam* E *et expetendam putat* ψ 2 *expetendam putet*
30 id ψ 2 *d.*
— eſſe χ *d.*
31 ut D E *et ut* σ *et*
— ea ψ 2 *d.*
389 1 dum ψ 1 *quam*
— et ψ 2 *autem*
3 præteritam χ *præterita*
4 expectationi D E ι, ξ, σ *expectatio* ψ 2 *expectatione*
— ſperatarum ξ *eparatarum*
5 memoria ι, ψ 2 *memoriæ*
— jungeretur D *jun eret*
6 ad victum etiam D χ *adjunctum et*
— extenuantu que D *et extenuantur* U χ, ψ 2 *extenuaturque* ι *extenuatur*
8 iſta ι, χ *d.*
9 et E *ex*

p. l.
389 10 Nunquam —— jucundius σ *d.*
11 videlicet ι *ſimile*
12 cui E *qui*
— cibarius D *cibariis*
13 panis ι *inciſus panis*
15 ex D *ab*
— eo quare ψ 2 *quo quoque*
16 obſonare ι *obſervare*
— victum ι *victu*
16 Lacedæmoniorum E ξ *in Lacedæmonia*
17 phiditiis D E U ι, ξ, σ, ψ 2 *Philitiis*
— videmus ψ 2 *vidimus*
18 ſe jure ι, σ *ſervire*
19 caput erat D *ceperat* ψ 2 *copia erat*
— Tum ψ 2 *Cum*
— mirum D *mirum inquit* E ξ *rarum* σ, ψ 2 *d.*
20 defuerunt χ *deſuerant*
21 ad Eurotam ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *ab Eurota*
22 rebus D *epulis*
— epulæ E *opes*
— hoc ψ 2 *d.*
23 poteſt E ξ *licet*
24 quod modo E ι, ξ, ψ 2 *quod* U *quodam modo* σ, χ *quo modo*
— natura ι, ξ, ψ 2 *a natura*
25 quærunt D *quærent*
— univerſæ ι, ψ 1 *univerſo*
27 a D *in*
— victus ψ 2 *junctus populus*
29 quam ψ 2 *qu d*
30 præſtanti ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *præſtantia*
32 ructantes E *ruptantes*
34 ſequantur ι *ſequuntur*
35 in ſatietate E ξ, σ *ſatietate*
390 3 eſſet ψ 2 *d.*
— poſtridie σ *poſteriori die*
4 Veſtræ D *Vere* E ξ *tuæ*
— quidem U ξ, σ *equidem*
— præſentia, ſed etiam σ *præſentium*
— poſtero D *et in poſtero* U *poſtera*
6 potione E ξ *potatione*
— completi D E *compleſti*
— Eſt χ *et*
7 Dionis D ι, σ *Di* ψ 2 *Di genis*
8 veniſſem ψ 2 *veniſ t*
9 Syracuſiarumque D U χ *Syra a-rumque* E ξ, ψ 2 *Syracuſanarumque*
10 cæteraque D ψ 2 *ce era*
11 efficietur ψ 1, 2 *efficitur*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
390	12	vero σ *d.*
	—	natura χ *naturam*
	13	mirabiliter D *admirabiliter* χ *mutabiliter*
	15	Sardanapali D *Sardanapalli*
	16	error σ *d.*
	18	Hauſit χ *exhauſit*
	—	multa et ψ 2 *multum in*
	19	bovis D *bonis*
	20	inſcriberes χ *inſcribens*
	—	dicit ι, ψ 2 *dixit*
	21	habebat E ξ *habeat*
	—	quam ψ 2 *quo*
	22	Cur χ, ψ 2 *Cui*
	23	tabulis ι, σ *talibus*
	—	ludis σ *ludi*
	24	fruuntur σ, ψ 2 *feruntur*
	25	in D E U ξ, σ, χ *d.*
	26	privati χ *privatim*
	—	nec D *non* χ *ne*
	27	rura D *jura*
	28	habeant ψ 2 *habebant*
	—	recordantur D *recordentur*
	—	me D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *d.*
	—	deficiet σ *deficiat* ψ 2 *deficient*
	29	paupertatis cauſam ι *paupertatibus cauſas*
	30	nos E *non*
	—	paucis, quam parvis ψ 2 *paucum, quam parvum*
	32	Num ι *Non* ψ 2 *Unde*
	—	aut etiam D *autem etiam*
	33	prohibebit E ξ, χ *prohibet*
	35	quam D *plus quam*
	—	Leviculus E *Leniculus*
	—	noſter D ι *videtur*
391	1	aquam E ξ *d.* ψ 2 *quam*
	—	ſerentis ψ 2 *ferentes*
	2	inſuſurrantiſque D *inſuſurrentiſque* E *inſuſurratiſque*
	3	At E ψ 2 *Aut*
	—	ſed ψ 2 *d.*
	7	ibi E *d.*
	8	et gravem ψ 2 *d.*
	—	qui σ *igitur*
	—	a E *ab*
	9	ſique D *hique* E ξ *hi*
	10	moderantur D *moderatur*
	—	arte D *d.*
	11	quid D *qui*
	—	velit ψ 2 *d.*
	13	barbaroſque σ *d.*
	17	Eſt D ι, σ *Eſt autem*
	—	Hermodoro σ *d.*
391	18	eſſe D *d.*
	—	quod D ψ 2 *qui*
	20	excellat D ψ 2 *expellat*
	—	ſin quis D *et quiſquis* E ξ, χ *et ſiquis* σ *Siquis*
	—	et D *d.*
	21	fit σ, ψ 2 *ſit*
	—	exſuperantiam D *ex uber (cum ſpatio aliquot literarum)*
	22	Ariſtides χ, ψ 2 *Ariſtoteles*
	23	noſtra ψ 2 *noſtrum*
	—	expulſus ψ 1 *pulſus*
	24	præter ψ 2 *prope*
	26	literato D *d.*
	—	dico ψ 2 *dicit*
	—	infinitatem ψ 2 *infirmitatem*
	—	cognoſcimus ψ 2 *cognoſcamus*
	31	populi ξ *d.*
	—	ſit E *ſi* ι *d.*
	—	ea D *ea res*
	—	paulo D *ut paulo* ψ 1 *d.*
	32	ante ψ 1 *d.*
	—	a D E U ι, ξ, σ, χ *d.*
392	1	naturam D *natura*
	—	ignominiam D *ignominia*
	—	demum a D ψ 1, 2 *damna*
	2	differt ψ 2 *differunt*
	3	Arceſilas D U *Archeſilas* ψ 2 *Archeſilaus*
	—	Lacydes D E *Lacides* U *vel Acides*
	4	Cleanthes D E *Cleantes*
	5	Panætius, Clitomachus, Philo σ *Philopus*
	6	innumerabiles χ *innumerabileſque*
	8	non erit D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1, 2 *d.*
	—	Ignominia D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 2 *d.*
	—	poterit D ι, σ, ψ 2 *d.*
	9	oratio D *ratio*
	—	jure ψ 2 *inte*
	10	exulantem D *ſolantem*
	11	omnes D *omnis*
	—	ratio ψ 2 *oratio*
	12	quocunque hæc ψ 2 *quæcunque hoc*
	13	loco D E U ξ *loca*
	—	ſuppeditent, ibi beate quæant ψ 2 *ſuppeditentur id beate quærant*
	15	eſt bene D σ *bene*
	16	rogaretur D *interrogaretur*
	17	Totius —— arbitrabatur ξ *d.*
	—	ſe χ *eſſe*
	—	civem D *civem eſſe*
	18	T. σ *Tullius*
	—	Athenis ι *d.*

p. l.

392 19 philoſophabatur D *philoſophatur*
— illud E *id*
20 Qui D ι, σ *Quid*
21 quod E ξ *qui*
— quam quod E ξ, χ *quanquam*
22 Aut E U ι, ξ, σ, χ, ψ 2 *ut*
— aut E U ξ, σ *ut* χ *et*
— Polemo D *Palemon*
— Arceſilam D *Archeſillam* ι *Archeſilaum* σ *Arceſſidam*
23 Quanti E *Quin*
— æſtimanda ξ *exiſtimanda*
24 Demaratus D E U ψ 2 *Damaratus*
— Tarquinii D E U *Tarquini* ψ 1 *Tarquinios*
25 Cypſelum D *Cipſellum*
— ferre D *fere*
26 Tarquinios D *Tarquinius* E ξ *Tarquiniis* ψ 1 *d.*
— Corintho D *Corinthum* σ *e Corintho*
27 Num σ *Non*
— exilii E ξ *arbitrii*
32 ſemper χ *d.*
— ſit ι, σ *d.*
34 Etiamne ι, σ *Etiamſi*
— carebit D *careat*
35 contemnit σ *contempſit*
— horribilis χ *honorabilis*

393 1 quidam E ξ *quidem*
— diſputent σ, χ *diſputant*
2 ipſis E σ, χ *his*
3 percipiantur E *percipiant* ι, σ *percipiuntur*
— ulla D E *nulla*
4 olfaciamus D *efficiamus*
5 fit D σ *ſit*
6 autem ι *d.*
7 licet E ξ *d.*
— etiam U *et*
10 nox E *vox*
11 adimat χ *adimatur*
— paulo E ξ *paulo ante*
14 voluptas eſſe D *jocunditas*
— veterem D *d.*
16 in illo ι *nullo*
— intelligimus D *intelligemus*
17 C. autem Druſi D C. *Acriſii* ι *Catruſſii* σ *Catruſſii* ψ 1 *Cn. Druſi*
18 ſolitam χ *d.*
— res ι *rex* σ *d.*
19 adhibebant χ *adhibeant*
20 Cn Aufidios σ *gener aut filius*
21 nec —— deerat D *d.*
22 ſcribebat χ *ſcriberet*

p. l.

393 22 et ψ 1 *d.*
22 Diodotus E U ι, σ, χ *Diodorus* ξ *Deodorus*
— cæcus E ξ *d.*
24 cum D *tum*
25 Pythagoreorum D *Pythagoræorum*
— uteretur D *d.*
27 tum U χ *tamen*
— videretur ι, ξ, σ, χ *videtur*
28 tuebatur E *vix* ξ *vix tuebatur*
30 Eretricum D *nec in exercitum* E ξ *Metricum* U ι, σ, χ, ψ 1 *Hereticum*
— philoſophum U *philoſophorum*
31 eſſet D E ξ *eſſem*
— comitatior σ *comitatu*
32 ſi D U ξ, χ *d.*
— ſi liceat —— poſſit E *d.*
33 deſint D *deſinit*

394 2 iniqua E ξ *d.*
3 colorum —— aciem E ξ *d.*
4 notione D U χ *ratione*
6 alii E ξ *aliis*
— viderent ξ *videret*
9 qui E *quis*
10 remigium E ξ *regnum*
11 ut D *d.*
12 Homero χ *Homeri*
— ad ξ, σ, χ *d.*
13 ad D E U *d.*
16 et D *d.*
17 divinæ ι *diem*
— dediſſent D *dediſſet*
19 deplorantem E ξ *plorantem*
22 quæ ι *quod* σ *quem*
— attingere D E U ι, σ, χ *attingeret*
— hic D ι *id*
25 ſi, ut E ξ *ſicut*
26 injuria χ *injuriam*
— Epicurei χ *Epicuri*
— fere U ι, ξ, χ *fari*
30 ne D E ι, ξ *nec*
— ferræ E *fere*
31 grunnitum D E U *grunitum*
— ſuis D E U ξ, χ *ſus*
32 maris D *d.*
33 beate E ξ *d.*
35 audiendis E *audiendi*

395 3 requiret ι *quæret*
— Congerantur σ *Cogantur*
4 ut E ξ *d.*
— doloribus E *d.*
5 per ſe ipſi D *d.*
— plerumque χ *d.*
— ſin ι, ψ 1 *ſint*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
395 7 eſt D U χ *d.*
9 ſentienti E U σ, χ *ſentiendi*
10 Lyſimacho E *Ly imbaco*
11 Paulus Perſæ σ *pauliſper ſi*
— Perſæ D U χ *Perſi* ι *patri* ξ *per ſe*
12 triumpho ξ *triumphum*
— id quidem E *inquit* ι *inquid id quidem*
— eſt σ *d.*
13 primo D E U *prima*
14 poſtero σ *poſtero die*
17 in D U *d.*
20 in D *d.*
— violentiam E U ξ, σ, χ *vinolentiam*
— ante χ *aut*
22 et E ι, ξ, σ *d.*
23 Quod ſi ii philoſophi D *Quid ſuis philoſophis* E ξ, σ, ψ 1 *Quod ſi his philoſophis*
— ea ι *d.*
24 ipſa E ξ *d.*
— omneque E *omnes* ι, ξ, σ *omneſque*
25 dicimus D E U ι, ξ, σ *dicamus*
— inani D E U χ *inanis*
27 profectis D E *perfectis*
28 putes D E U ι, σ, χ, ψ 1 *vides*
29 et D *d*
— obſcurentur E U ι, ξ, σ *obſervent*
30 ducunt E U ι, ξ *dicunt* χ *dicant*

p. l.
395 31 honorarius ι, ξ, σ *onerarius*
32 cum E ξ *d.*
33 eadem —— Peripatetici χ *d.*
— viderentur E *videntur*
34 generis ejuſdem quam χ *que*
35 re σ *res*
— ponderarentur σ *ponderetur*
396 1 diffidendi D E U ι, ξ, σ, χ, ψ 1 *deſiderandi*
— negabat D E ξ *negabant* σ *negant*
2 poſſint ξ, χ *poſſunt*
3 de D *d.*
— ſapientium σ *ſapientia*
— perpetua D χ *perſona*
4 quiddam D U *quidam*
6 eundum χ *emulum*
7 Equidem ι *A. Equidem*
— me D E *d.*
— conſcripturum E *conſcriptum*
8 ubi D *ibi* ι *T. Ubi*
— cuicuimodi D U χ *cujuſcunque modi* E ξ, σ *cujuſmodi*
9 eſt U *d.*
10 philoſophicas D *philoſophas* χ *phyſicas*
— ſcriptiones D U χ *deſcriptiones*
12 dixerimus E ξ, σ *dixerim*
13 variiſque D *variis*

DE

NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

Edit. Olivet. MSS. E O U ψ

p. l.
397 2 natura U *naturis*
4 Primus E *primus incipit feliciter*
5 Cum multæ res in philoſophia O *d.*
8 agnitionem E *cognitionem*
9 tam E *quia tam* O U ψ *quod tam*

p. l.
397 9 ſunt ψ *ſint*
10 ut E O U *d.*
11 eſſe debeat —— dinumerare Sententias E *cognoſcitur* O *d.*
12 a ψ *de*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

397 13 ſortius ↓ *turpius*
17 Velut U ↓ *valde*
18 quo omnes ↓ *quod hec*
— omnes U *hos*
— vehimur U *veneramur*
19 Protagoras ↓ *Pythagoras*
20 Cyrenaicus U *Cyrenacuſus*
— putaverunt ——— moleſtum ſit U ↓ *d.*
21 dinumerare ↓ *ad naturæ*
23 ſumma U *multa*
25 nihil agant O *d.*

398 4 dijudicetur E U *dijudicatur*
5 ignoratione O *ignorantia*
8 ſententia E *ſcientia*
9 ac E *atque*
12 nos U *d.*
— juvare E O *adjuvare*
18 Atque E *Atqui*
23 cenſeant E *cenſent*
26 pubeſcant E *pubeſcunt*
28 in E *d.*
30 ita E O U *vi*
— diſſeruit E *diſſerit*
— excitaret E *excitares*
31 ſocordes E *ſecordes*
32 tantopere U *tanto opere*
— indocti ſed etiam docti ↓ *docti ſed etiam indocti*
34 alterum E *alterum nemo (al. vero in marg.)*

399 5 autem O *quoque*
6 variumque ſermonem E ↓ *varioque ſermone*
8 quid E *quidem*
9 ſenſi E *cenſui*
11 offunderet E *offenderet*
12 relictæ O *relicto*
14 in eo ſtudio E *meæ ſtudii* D *in eo ſtudii*
15 tum E *tamen*
16 ſententiis E *ſententiæ*
18 Diodotus E *Diotus* U *Diodorus*
20 referuntur E *referantur*
21 ratio —— impulerit, ut E *d.*
25 otio E *oratione*
28 et ad E *et*
29 laudem U *ſalutem*
— tamque E *atque*
30 me minus O *m minimus*
33 didicerant E *didicerunt*

400 2 conſerrent E O *conſeram*
8 tum E *tunc*
9 enim E *ei*

400 9 admirabilis U *mirabilis*
10 alia ex alia nexa E ↓ *aliæ ex aliis nexæ*
— nexa U *nexa ratione*
— colligatæque E *colligatæ*
12 auctoritatis ↓ *auctores*
15 iis E *his*
18 Pythagoreis U *Pythagoricis*
19 iis E *his*
23 mirantur E O U *admirantur*
27 in Philoſophia E *Philoſophiæ*
32 ſi O *d.*
33 iis E *his*

401 3 ii E *hi*
4 omnino U *enim*
6 ii E *d.*
— ii E *d.*
8 iis E *his*
9 exiſtit E *exitit*
— et illud E ↓ *illud* U *d.*
— eſſe E *etiam eſſe*
10 haberent E *habent*
14 qui, quæ ſit earum vera U *quæque ſit natura eorum (ſed in marg. al. qui quæ ſint vera)*
— ſit E *ſint*
15 demum E *d.*
— aut U *autem*
17 Statius in Synephebis E *jus in ephebis* O *in Sineſebis* U *in fine phebis* ↓ *in Synephebis*
18 omnium ↓ *d.*
19 ploro E *d.*
24 ſanctitate E *et ſanctitate*
26 nos E *d.*
31 C. E O U *B.*
32 ſit E *fuit*
33 eum U *ipſum (marg. al. eum.)*
34 C. E U *G.*
— ſenatore ↓ *d.*
35 Epicurei E *Epicuri*
— hominibus E *d.*

402 1 Lucilius ↓ *Lutius*
3 Cotta U *Centra (in marg. al. Cotta)*
7 trium E *d.*
8 M. ↓ *Cn.*
— nullius E *nullus*
12 concinere U *conſentire*
17 commiſcerent E *commiſcent* U *miſcerent*
19 permagna E *magna*
20 Verum U *Sed*
— hæc E O *hec*
— cœpimus E *accepimus*

p. l.
402 22 ne E *non*
— quæ res U *qua de*
25 Vellei E O *Vellei*
27 ab eodem E *a*
28 Cotta ↓ *contra*
29 huic E *huc*
— quidem E *equidem* U *quam*
34 intermundiis E *intermediis* U *internumidiis (al. intermundus marg.)*
— deſcendiſſet ↓ *deſcendens ſed*
35 futiles U *d. (ſed in marg. al. fictiles)*
— commentitiaſque E *cometias ſed*
403 1 nec E *et*
2 πρόνοιαν E *Phoiam*
3 vero U *ſi (in marg. al. vero)*
6 animi E *animo*
— potuit veſter E *potuit noſter* U *poterit utrum (marg. al. potuit veſter)*
— fabricam illam tanti operis E *d.*
9 autem E U *d. (in marg.* U *al. enim)*
11 quinque E *d.*
— ex E *d.*
— reliqua U *reliquæ (ſed in marg. al. reliqua)*
13 omnia E O U ↓ *ad omnia*
— ſunt U *ſiunt (marg. al. ſunt)*
14 quidem E O U ↓ *d.*
17 phyſiologiam E O U *phyſiologiam, i. e. naturæ rationem* ↓ *philoſophiam i. e. naturæ rationem*
20 Pronœa E *Provoces* O *Pronoe*
— Lucili E *Luoli*
25 cur E *cur cum*
26 ante E O ↓ *d.*
32 cogitationem E *cogitatione*
34 veſtra E *noſtra*
404 1 iſte E *iſta*
3 parerent U *paterent (ſed in marg. al. parerent)*
— mundum E *vim in*
6 Poſt ↓ *Primo*
— varietatene E U *varietate nec*
11 ergo E *igitur*
12 de improbis E *improbus*
17 ſtulti E *d.*
— poſſint E U *poſſunt*
19 dixerunt E *dixerint*
— viderunt U *viderent*
20 quam figuram U *qua figura*
— poſſet ↓ *poſſit*
22 rotundum U *et rotundum*
— velint U *volunt (marg. al. velint)*
25 tribuitur E U *attribuitur*
27 ubinam E *ubi*

p. l.
404 29 idem U *ita*
32 appulſu E U *impulſu (ſed* U *in marg. appulſu)*
35 dicenda O *ducenda*
405 1 veſtra E *noſtra*
— vero ſint, ab E *vero ſunt ab* O *vero ? eſt ut ab* U *vero ab*
4 Deum ↓ *Deinde*
5 Dii E *dei*
6 aquæ E *aqua*
7 corpore E *in corpore*
9 orientes, occidenteſque E *orientis occidentiſque*
12 quaſi E *quare*
16 ab Anaximene E *a naxamo ne*
18 vi, ac E *in hac*
19 ſenſui E ↓ *ſenſu*
— continentem ↓ *incontinentem*
— in E O *d.*
— ullum E *illum* U *nullum*
20 eſſe U *d.*
— quo ↓ *quod*
— pulſa U *pulſans*
21 aliquod E *quoddam*
23 interius E *ulterius*
— igitur E *ergo*
— externo E *eterno* U *extremo*
24 non E *d.*
27 Alcmæo E *Alcinoo*
— reliquiſque E *reliquis*
30 animum E *animam*
31 omnem ↓ *omnium*
32 diſtractione E *diſtractionem*
406 1 animus E *deus*
2 infixus U *inſertus (in marg. al. infixus)*
— in E *d.*
4 item E O ↓ *ita*
7 commentitium quiddam E ↓ *conventicium quoddam* O *qui conventicium quiddam* U *quem conventum (ſed marg. al. quidem converticium)*
— ſimilitudine E ↓ *ſimilem* O *ſimile*
8 ardore E O U ↓ *ardorem*
11 ejuſdem monſtra E *ejus demonſtrata*
14 reprehenſa E *reprehendi*
— hoc E ↓ *hoc loco*
15 omittantur ↓ *comitatur*
16 Empedocles U *Euripides*
17 ex E *e*
18 vult E ↓ *cenſet*
— cenſet E U ↓ *vult*
— et naſci E *naſci*
20 Protagoras O U *Prytagoras*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
406 20 Diis E *Deis*
— habere E O U ⸸ *d.*
21 quod U *quid*
— liqueat E O U ⸸ *liqueat ſcire*
23 earumque E U *eorumque*
25 mittat ⸸ *mutat*
30 quo E O *qui*
32 Jam E *Nam*
33 neget E *negat*
34 quid ſit omnino Deus E *d.*
— inquiri O *an quæri* ⸸ *anquiri*
— Quod E *Quid* U *Quod (in marg. al. qui)*
407 2 voluptate E U *voluntate*
3 et E *etiam*
6 ſeſe E O *ſe*
— vehementer U *d.*
8 Xenophon E *Xenofen*
— peccat E *petit*
9 iis E *his*
10 et E *d.*
11 animam ⸸ *animum*
12 in erratis E *mediis*
15 populares E *popularis*
— naturalem E *natura*
18 et E *d.*
20 Ariſtoteles E *Inde Ariſtoteles* O U *Ariſtotileſque*
21 magiſtro ⸸ *magiſtro uno*
26 deſignarit E *deſignavit*
28 etiam U *et*
30 etiam U *et*
32 beatus O *beatus eſſe*
33 ejus E *d.*
408 3 ſunt E *ſint*
7 referſit E *reſarſit*
— et tamen E *et tum* U *tum* ⸸ *et tantum*
8 etiam E *d.*
10 in U *d.*
— refert U *fert*
14 appellatur E *appellabatur*
16 minuendi U *minuendi immittendique*
20 prohibentemque E *probantemque*
21 animantem E *animadvertentem*
22 hic E *d.* U *hic in*
23 intelligi poteſt E *intelligit*
24 in precibus E *poteſt in precibus*
25 omnium naturam rerum pertinentem U *omnium naturam rerum pertinentem (ſed in marg. al omnem pertinentem naturam)* ⸸ *omnium naturam rerum pertingentem*

p. l.
408 26 divinam eſſe affectam O *divinam eſſe ac perfectam* U *divina eſſe affectum (in marg. al. divinam eſſe affectam)*
— Idem U *quod idem*
27 hoc ⸸ *hoc loco*
— tum E *tamen*
28 Theogoniam E O U *Theogoniam i. e. originem deorum*
29 infitas U *prædictas* ⸸ *uſitatas*
— præceptaſque ⸸ *perceptaſque*
— cognitiones E *cognitioneſque*
31 inanimis E *unanimis* U *inanibus*
34 in errore E *merore*
409 4 mundum Deum ⸸ *Deum mundum*
5 tribuit E *attribuit*
6 et altiſſimum E *atque altiſſimum*
8 iis E *his*
9 voluptatem E U *voluntatem*
10 tribuit E *attribuit*
14 dicit O *dicunt*
17 diceret E *ille diceret*
18 res E *eis*
19 afficere E *efficere*
21 vaferrimus E O ⸸ *veterrimus*
23 ne E *nec*
27 fuſionem univerſam E *fuſione univerſa*
29 univerſa U ⸸ *univerſam*
31 antea dixi E *audiviſtis*
32 ut et U *ut*
— ſolem E *d.*
33 lunam E *luna*
— continerentur E *continentur* U *contineantur*
34 homines etiam E *et homines*
35 diſputat E *diſputant*
410 1 appellarent E ⸸ *appellant*
2 eſſe U *d.*
3 perſequitur E *proſequitur*
6 appellat ⸸ *dicit eſſe et appellat*
11 hæc E U *hoc*
14 a ſabula E *ad ſabulas*
19 præterea O *præterita*
— diſſidia E O *diſcidia*
24 Ægyptiorumque E *Ægyptiorum quæ*
— dementiam; tum E *denuntiantur*
27 venerari E *venerare* U *venerari (in marg. al. vulnerari)*
28 et E O *ut*
29 habere E *haberi*
33 πρόληψιν E *prolenſim*
34 quidquam ⸸ *d.*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
410	35	Cujus E *quo vix*
	—	illo E *iſto*
411	2	hujus E *iſtius*
	3	jactum E ↓ *tactum*
	5	eſſe E O *d.*
	—	infitas E *uſitatas*
	7	omnium E *omnis*
	8	fere ↓ *fieri*
	9	fateamur E U ↓ *fatemur*
	10	anticipationem ↓ *anticipatione*
	11	prænotionem ↓ *prænotione*
	12	πρόληψιν E *prolepſim*
	13	eo verbo nominarat E *nominaverat*
	16	in ↓ *d.*
	17	vere E *vera*
	23	cum et æterna eſſet, et beatiſſima E *d.*
	25	ira E *natura*
	27	nullos E ↓ *nullus*
	—	impendere E ↓ *impediri*
412	2	conformatio E *confirmatio*
	4	nam Cotta E *non Cotta*
	9	Quoniamque E *quoniam quia*
	10	beatiſſimos U *beatiſſimos (marg. al. beatos)*
	12	niſi in E *ſine*
	15	et E *d.*
	17	veſtra E *noſtra*
	19	viderit E O U *viderat*
	—	tractet E *tractat*
	—	manu E *in manu*
	20	docet ↓ *doceat*
	—	eam O *tamen*
	22	στερέμνια E *ſtremina*
	24	ſpecies E *d.*
	25	Deos E U *eos*
	—	affluat U *effluat*
	—	cum ↓ *tum*
	28	infinitatis U *infinitas (marg. al. infinita)*
	31	ἰσονομίαν E *yſoniam*
	32	igitur *E d.*
	33	interimant E *interveniant* U *interimant (marg. al. interiunt)*
413	1	iis E *his*
	—	nihil omnibus U *nihil omnino omnibus*
	5	maximis U *magnis (in marg. maximis)*
	6	veſtrum E *vetuſtum*
	9	axem E *aſſem*
	10	ſive ↓ *ſi vero*
	14	negotiis E *implicatis negotiis*
	15	ſecuritate —— effectum E *d.*
413	17	tamque E *tamquam*
	—	eſſe E ↓ *ei eſſe*
	18	ſine —— effecerit E *d.*
	21	confugitis E *confugiſtis*
	22	ſi E *d.*
	23	interminatam E *interminantem*
	—	regionum E *regionis*
	24	videretis E *videritis*
	—	injiciens E *iniciens*
	26	inſiſtere O *exſiſtere*
	28	inani E *viam*
	29	apprehendentes E *apprehendentis*
	—	efficiuntur E *conficiuntur*
	30	atque E *et*
	—	vos E *non*
	31	Itaque E *Itemque*
	—	in U *d.*
	32	dominum E *divum*
	33	et cogitantem E *cogitantem*
414	1	vobis E *nobis*
	—	exiſtit ↓ *exſtitit*
	2	ex E *d.*
	—	cauſarumque E *earumque*
	4	æſtimanda E *extimanda*
	—	iis E *his*
	6	tanta E *tandem*
	—	vos E *nos*
	—	audire vellemus O *audiremus*
	7	et E O *d.*
	9	terroribus O *erroribus*
	12	longior E *longinquior*
	16	Atqui E U *Atque*
	21	ducam E O *dicam*
	—	putemne E *putone*
	25	L. Craſſo E O U ↓ *d.*
	—	audiſſe E *audiviſſe*
	26	anteferret E *anteferat*
	28	id E *d.*
	29	dicere E *ſe dicere*
	—	etſi E *ſi*
	30	difficili E O U ↓ *difficillima*
	31	ornatius E *ornatus*
	32	noſter E U *veſter*
415	3	ſæpe venit E *evenit* O U ↓ *ſæpe evenit*
	—	audirem E *audire*
	4	audies E *audias*
	6	ipſe E *d.*
	7	et E ↓ *ſed*
	9	quale E *quare* U *qualis*
	11	cauſa E O *d.*
	—	poſtridie E *primo tr die*
	13	admiranſque E *admiratuſque*
	14	quanto E *quantum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
415 16 cæteroqui E *cytera qua*
17 dubitantem E *dubitantemque*
20 ſed U *ſed etiam*
24 conſeſſu O U *conſenſu*
— ipſe E *d.*
25 is E *id*
29 vobis cum E U *nobiſcum*
32 a te affertur E *te affert*
35 videretur E *videtur*
— magnum E *d.*
416 2 tibi E *d.*
4 eas E *eos*
5 Deorum naturam E *cælorum naturæ*
6 Nam E *nam et*
— Protagoras E *qui et Protagoras* ↓ *quidem et Protagoras*
7 in E *d.*
8 ut ſint U *ſint*
11 profitendam E *proferendam* U *conſequendam*
14 Tubulus E *Tubullus*
17 iſta E *ita*
21 Concedo E *Concedere*
— doce E O *doces*
23 hinc E *nunc*
26 nullum E *nulla*
— nihil E *d.*
28 an E *aut*
29 veri E *veriſimili*
— ſimiliora E *veriſimiliora*
— veſtra E *noſtra*
31 autem E *d.* U *non*
— curvata E *autem piragmata* O ↓ *piramata* U *et piramata*
32 adunca U *adunca (marg. al. adjuncta)*
34 tu E *d.*
35 quam de E *quando*
417 1 Ante E *aut*
2 fuit E *fuerit*
— flagitia E *flagitet*
4 mereas ↓ *merear*
— Epicureus E *Epicurus*
7 langueat E *laqueatur*
9 in E *d.*
10 nulla ↓ *d.*
15 Sint ſane —— atomis ſit U *Si exathomis*
— æterni E *æterna*
— Quod ↓ *Quia*
16 id E O *d.*
— Si natum U *Si nati*
— Dii E U *dei*
17 tu E *d.*

p. l.
417 20 dumeta E *dumenta*
— correpitis E *corripitis*
22 quaſi E O *tanquam*
24 efferatis E O ↓ *afferatis*
26 ambigebatur E *ambigatur*
27 ferrentur E *ferentur*
31 directo E O U ↓ *directa*
— deorſum U ↓ *deorſus*
32 dicere E *deinde*
35 verum E *neutri*
— eſſe U *eſſet*
— pertinuit ne ſi conceſſum eſſet O *d.*
418 2 fieret E O U *fieri*
3 poteſt E *potuit*
4 ipſe E *ipſa*
5 Zeno E *Zenon*
6 viſum E *d.*
7 dixit E *dicit*
8 Nihil U *nil*
— callide E O ↓ *valde* U *d.*
— enim U *valde enim*
9 Dum E *d.*
10 ne E *ut*
14 quod E O *quam*
16 quale E *qualis*
— id E O ↓ *d.*
— in Deo E *ideo*
— ceris ↓ *cæteris*
17 quaſi corpus, aut E O U *d.*
— poſſum E O *poſſumus*
18 ne E *nec*
— vobis E *nobis*
19 dictata E *dicta*
22 quidem crederem E *quidem credam* O *quidam credam* U *quod credatur (ſed in marg. al. quidem credam)*
23 enim olet E *fleret* O ↓ *fleret*
— nihil E *nibilis* O U ↓ *nihil ne*
24 Lyceo E *Lentio* ↓ *Leutio*
26 putent ↓ *petunt*
— audiviſſe E O *audiſſe*
27 Ibi E *ubi*
28 habitabat E *habitat*
29 Neocles E *Neodes*
30 Platonicum ↓ *Platonem*
32 Democriteo ↓ *Democrito*
34 hæc E *hic*
419 1 quod E *d.*
— ante E *d.*
2 pleraque E *plera*
— inane E O *inanes* U *naves*
— imagines U *ymagines*
3 infinitatem U *infinitates*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.

419 3 innumerabilitatemque E *innumerabilitatem*
5 iſtud U *iſthuc*
— quid ↓ *d.*
6 ſolum E *d.*
7 ſunt E *ſint* ↓ *ſunt.*
8 Cotta E *Coꝺa*
9 intelligo —— quid ſit U *d.*
— quaſi corpus —— intelligo O *d.*
— et E *d.*
10 nullo prorſus modo intelligo E *non intelligo ullo prorſus modo*
11 nec E ↓ *d.*
— conſulto E ↓ *conſulta*
12 licet E ↓ *liqueat*
15 ergo E O *igitur*
16 Coa E ↓ *quod* U *d.*
17 et E ↓ *ex*
18 res E ↓ *rem*
— ſimilitudines ↓ *ſimilitudinem*
20 cedo E *cede*
23 humanas eſſe formas ↓ *humanam eſſe formam*
— informatum U *in forma deorum*
24 anticipatumque O U *anticipatum*
26 quoque E *d.*
27 ullam E *ulla*
28 aſſertis E O *aſſertis poſſit*
— figura E *d.*
— poſſit E O *d.*
29 quidque conſideremus E *quicquid conſideras* ↓ *conſideras*
30 veſtro E *in veſtro*
— probabilem E *probabilem mirum*
31 Quis ↓ *Omnium quis*
32 collatas E *cælatas*
35 venerantes E *venientes*
420 2 enim U *autem*
— agentes E O U *agentis*
— molientes E O U *molientis*
3 imitatione E *mutatione*
— etiam U *autem*
5 conciliatrix E ↓ *conſilia tueris*
— quaſi ſui E *quam* O ↓ *quam ſui*
— lena O *leva*
8 contrectatione U *concretione*
— An U *An (marg. al. aut)*
12 ſimiles E *ſimilis*
13 ratio E *vitio*
15 mehercule U *mehercle*
17 fuerit U *fuit*
— vexit O *vexat (pro vixerat)* U *rexit*
23 quidem formica E *quid*

p. l.

420 28 Nævus E *Nevos*
29 nævus E *nævos*
32 exorientem E U *ex oriente*
421 1 at erat ſicut E O ↓ *aderat ſicuti* U *Deo aderat ſicut*
2 ſalſum ↓ *falſum*
3 Ecquos E O U *et quos*
— tam E *d.*
— at E O ↓ *at* U *aut*
4 nævum E *næum*
5 emendata E *enim data* ↓ *enim emendata*
8 una ↓ *vita*
11 aliam E *autem*
13 jam ↓ *tam*
— defendes? ↓ *defendens,*
— ſic ↓ *ſi*
14 dicis E O U ↓ *dieis apparuiſſe*
17 Ægyptii ↓ *Ægyptii ſolum*
18 omnes ↓ *d.*
20 expoliata E U ↓ *ſpoliata*
21 ne fando ↓ *nefando*
22 auditum E ↓ *auditu*
23 Ægyptio E O U *Ægypto*
25 noſtram E ↓ *veſtram*
26 niſi cum E *niſi eum*
27 Argiva E O *Argia*
28 Lanuvinis O ↓ *Lavinis*
30 venatoremque ↓ *ventilatoremque*
34 Athenis laudamus O ↓ *laudamus eſſe Athenis*
422 1 Alcamenes ↓ *Almenes*
13 iſta F ↓ *iſtam*
— effutientem ↓ *efficientem*
— ſibi E *d.*
14 aut E *an*
15 putas E *putes*
— aut lunam O *d.*
16 fruentem E *faventem*
17 eſſe E *d.*
— ſapientia E *ſapientiæ*
— Hæc veſtra E *nam noſtra*
18 viſu ↓ *d.*
19 tibi E U ↓ *tibi ita*
21 ego ↓ *ergo*
— omnia ſigilla numerantes O *omnia ſigillatim numerantes* U *nona ſigilla inhiantes (ſed in marg. al. omnia ſigilla numerantes)*
25 prima U *pr or*
27 hac ita expoſita ↓ *hujus ita expolita*
30 iſte E *eſſe*
— an U *an (marg. Al. aut)*
— eſſe O *eſt*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
423	3	propoſita E *præpoſita* U *poſitpoſita*
	4	religionis E ↓ *religiones*
	8	aut lunam ↓ *d.*
	9	inquis ↓ *inquit*
	13	luſtrationem ↓ *illuſtrationem*
	16	iiſdem U *eiſdem*
	17	Num E *Nunc*
	11	attigimus E O *attingimus*
	19	numne E O *nonne*
	20	eſſe E O U *eſſe omnia*
	—	omnia E O *d.*
	21	ratio U *res (ſed in marg. ratio)*
	—	ſit U ↓ *ſit*
	25	diceretur E O *dicerentur*
	—	elephanto U *elephante*
	31	conſtare E *ſtare*
	32	Conveniat E *convenit*
	33	hoc E *hæc*
	34	pervenire? ↓ *pervenire? Quod autem eſt iſtuc gradatim?*
424	1	Quid E *quod*
	—	iſtuc E O *iſtud*
	4	deſcendere E *deſyderare*
	8	veniſſe U *perveniſſe*
	9	et E U *d.*
	10	humana forma E *humanæ formæ*
	—	quam ↓ *qui*
	23	liberet E O *juberet*
	26	Ne E U *nec*
	27	conſiderantes E *conſiderantis*
	30	comprehendendum E *comprehendendum eſt*
425	2	quam interiora O *d.*
	3	venuſtatis E *utilitatis*
	—	in Deo E *inde*
	4	pulchritudinem U *pulchritudines*
	7	dixerunt ↓ *dixerint*
	8	Attico E *Athico*
	—	tamen E *tum*
	9	Tantum ↓ *d.*
	12	Cum E *tum*
	13	vexaverit E *vexarit*
	—	Phædoni O *Phedro*
	15	conciderit E O *concideret*
	20	Syllum E *Syllam* O *Sillum* U *Solum (in marg. Sillum)*
	22	Cheſippum E *Chriſippum* O ↓ *Criſippum* U *Chriſippum*
	26	omnino E *oratio*
	31	accubitio U *accubatio*
	32	Nam quod ↓ *Namque*
	—	mares E *maris*
426	3	eſt E *ſunt*
	4	nobis E *d.*
426	6	vacuam E *e vacua*
	8	aut mundum E *mundumque*
	9	unquamne E U *num quamne*
	11	Ergo E *d.*
	12	d cebit O *videbit*
	13	divina naturâ O U ↓ *divinæ naturæ*
	15	ſimus E *ſumus*
	18	locum E *in locum*
	19	urgeam E *vigeam*
	20	ne E *nec*
	31	niſi E *nihil*
	35	atque E *at*
427	1	his E *d.*
	2	te ↓ *de*
	6	hoc E *hæc*
	11	alvo ↓ *alveo*
	12	Si E *Sed*
	—	hæc E *hæc omnia*
	—	membra O *d.*
	16	At E *Et* O *Ad*
	—	ex U *ex rebus*
	21	feciſſet E *effeciſſet*
	23	ſequantur E *ſequatur*
	24	ſuſpicere E *ſuſcipere*
	26	galeatæ E *et galeatæ*
	—	Num U *unde*
	—	eſſe U *d.*
	27	tales E *talis*
	28	hæc E U *hec* ↓ *hic*
	29	tribuunt E U *tribuant*
	30	et, ſi ↓ *etſi*
	32	nullam E *in nullam*
	33	caperent E *caperentur*
	34	ſerpentium E *ſerpentum*
428	1	volucres angues E *volucris anguis*
	2	invectas E *infectas*
	3	nec E *ne*
	4	crocodilorum E *crocodillorum*
	7	nullum E *ullum*
	12	torpere ↓ *torpore*
	22	inundet E U ↓ *inundat*
	—	ſuperior E *ſuperi* O U ↓ *ſupremum*
	23	aeri ↓ *æther*
	24	ſunt O *ſint*
	32	attigeris E O U ↓ *attigerit*
	34	enim ↓ *d.*
429	1	permanere ↓ *permanare*
	3	eoque E *eaque*
	—	hæc E U *hoc*
	6	valent E *valeant*
	9	conformationem E O U *confirmationem*
	11	videor E *video*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
429 13 tu E O *tum*
14 tum E *tamen*
19 num ↓ *nunc*
21 et E *d.*
— reperitis E *reperietis*
22 vacillat E *vaccillat*
23 quam E *d.*
25 forma ↓ *fama*
27 Pythagorei O *Pythagorici*
28 Cercopis E ↓ *Cerdonis* O *Ciceronis* U *Ceruis*
— id eſt O *qui*
29 quod —— Quid E *d.*
31 potuerunt E *potuerant*
33 collibitum ↓ *quod libitum*
430 1 autem E *etiam*
3 At E ↓ *Ad*
— licenter ↓ *licentiam*
7 inquis E U *d.*
9 æquilibritatem E *æquilibertatem* U *æquilibram libertatem*
12 naſcantur E *naſcuntur*
— et E U ↓ *d.*
14 ſed ↓ *ſi*
— iſtos ↓ *iſtos eſſe*
15 individuis E O U ↓ *divinis*
16 quæ nulla ſunt E O U ↓ *d.*
18 non ↓ *d.*
— poſſent E *poſſint* ↓ *d.*
— Deum E *Deum eſſe*
21 et E *d.*
23 nullo —— bonorum ↓ *d.*
26 Vellei E *velle*
27 reliquorum ↓ *aliquorum*
— earum O U ↓ *earundem*
— Epicuri E *Epicurei*
28 ne E *d.*
30 omnes E *omnis*
31 aut florum U *et florum*
33 At E ↓ *ut*
34 Juventatem U *Juventutem*
431 4 At O *Ad*
— leviores E *levioris*
— quibus —— voluptates O *d.*
5 adhibetur E *adhibentur*
6 etiam E U *enim*
9 ſapientiæ ↓ *ſapientior*
10 impudentiora E *impudentiora eſſe*
11 dubitet E *dubitat*
17 At E O *A*
— Satin' eſt ↓ *Sat ineſt*
— id U *d.*
18 aſſidue E *aſſiduum*

p. l.
431 19 enim ↓ *d.*
— Comprehende E *Comprehendere*
21 pulchre E U *pulchro*
22 non vereatur O U ↓ *videatur*
— ne intereat E O U ↓ *d.*
23 incurſione O *impulſione* ↓ *incraſſatione*
24 ſempiterna E *incurſione ſempiterna*
27 Coruncanium E *Corruncanium*
28 Scævolam E *P. Scevolanum*
30 rationibus ↓ *ratione*
31 everterit U *evertit*
32 Dii E O *dei*
34 At E *Ad*
35 elicere ↓ *ducere*
432 1 voluptate E *voluntate*
3 cujus E *cui*
7 ſunt E *ſine*
8 iis E *his*
11 liberari E O U *liberare*
14 liquerit O *libuerit*
16 Deorum E *d.*
24 fortes E *fortis*
— potentes E *potentis*
— poſt ↓ *primo*
27 interpretatus E *interpretatus eſt*
30 videtur E *videatur*
31 Eleuſinam E U *Eleuſinem*
32 orarum E *et horarum*
35 ſæpibus E *vepribus*
433 6 univerſitati E *in univerſitate* U *univerſitate*
— menteſque E *mentes*
10 patriâ E U *paria*
11 Democrito U *Democriti*
18 eſt E O U *d.*
22 a Diis E *d.*
— Dii E U *dei*
27 in imb. cillitate ↓ *imbecillitatem*
31 quam ↓ *quem*
33 diligimus E *diligemus*
35 eis E O *his*
434 1 nulla E O U ↓ *in nulla*
4 Diis E *deis*
5 vovemus ↓ *vocemus*
10 Poſidonius E U *Poſſidonius*
13 homunculi ↓ *homunculis*
16 quendam E *quidem*
— atque E *ac*
21 dicam E *dicas*
— enim E *etiam*
22 in E *d.*
— et O *d.*

DE

NATURA DEORUM,

LIBER SECUNDUS.

Edit. Olivet.

p. l.
435 8 inanium E *inanum*
12 equidem U *inquit*
17 aveo E O U *habeo*
18 quod E *quid*
21 tam O *d.*
436 2 Deos U *d.*
4 duo ↓ *ſecundo*
6 iis E *his*
7 anteponendæ U *anteponenda*
12 qui E *quomodo*
13 omnes O *d.*
14 nutu E ↓ *motu*
20 animis E *animo*
21 tam E *d.*
27 Opinionum E *opinione*
31 ſuam ↓ *ſui*
32 Mamilio E *Mamillio*
34 recentiore E *retentiore*
— iidem E *idem*
— Perſen E *Perſem*
437 2 Perſen E *Perſe*
3 nuntiavit, et E *nuntiaviſſet*
14 ſint ↓ *ſunt*
17 repudiarent O *repudiarent* *vel repudiaſſent* *(ſupra lin. ab ead. manu)*
18 comprobabimus U *comprobavimus*
— Claudii E U ↓ *Clodii*
24 P. E O *d.*
— Claudius ↓ *Clodius*
26 Thraſimenum E *Tranſimenum*
29 cum E *cura*
32 Attii Navii O *ad tinavii*
— ſuem regiones ↓ *ſue religiones*
438 2 bella ↓ *bellis*
3 peremnia ↓ *perhemnia*
4 procinctu E *promptu*
5 enim E *etiam*
9 commemorare —— diſciplinam O *hæc*
— poſſumus E U *poſſum*
12 Conſulibus E O ↓ *quos*
13 Conſul E *quos* ↓ *d.*
— crearet ↓ *recrearet*

MSS. E O U ↓

p. l.
438 14 rogatorum E O ↓ *rogator*
17 ad ſoleret E *aſſoleret* ↓ *adſolent*
18 rogatorem E *rogationem*
21 populi Romani E *reip.*
23 ex E *e*
— cum legeret —— quod E *d.*
24 in O U ↓ *d.*
— hortis ↓ *hortos*
25 poſtea intraſſet ↓ *primo ea intereſſet*
27 ſenatum ↓ *ſenatum tulerunt*
— Conſules E *quos*
— Quæ ↓ *d.*
29 haud ſcio E *aut ſcientia*
31 religionem O *religiones*
34 ex E *d.*
439 3 Ne ↓ *Nec*
7 conſtat E U ↓ *ſumma conſtat*
10 noſter E *veſter*
15 terreret E *terret*
16 nivibus E O *d.*
20 iis E *his*
21 cincinnatus U *crinitas*
23 Conſulibus E *cos*
29 ea U *d.*
30 in gymnaſium E *gymnaſium*
33 motionibus ↓ *motibus*
440 1 tantos E *tantæ*
4 ut ↓ *d.*
8 eæ E *hæ*
9 illa ↓ *d.*
17 muſtelis O U *muſtellis*
— vero E O ↓ *ergo* U *d.*
22 craſſiſſimus E *cariſſimus*
23 ut E *at*
27 ſint E *ſunt*
30 enim E *ei*
31 Quin et humorem E *qui ne tu morem*
32 viſcerum E *viſceraret*
34 igne E *igni*
35 ſpiritu E O U ↓ *ſpiritum*
— ducimus E O ↓ *dicimus*
441 4 plurimi E O U ↓ *plurimum*
8 hæc ↓ *hoc*
12 deinde E O *dein*

p. l.

441 13 acceſſus diſceſſuſque E *acceſſu diſceſſuque*
— ſolſtitiis U ↓ *ſolſtitio*
18 divino, et continuato E *et divino*
22 reprehendendum E *repetendum*
25 anguſtia ↓ *anguſta*
27 id E *in id*
31 nec ↓ *non*
32 efficitur E O U *efficietur*
442 5 num U *non*
6 ineſſet E *eſſet*
— tibicinis E *tibicinii* O U *tibicini*
7 platani E *palatani*
8 platanis E *palatanis*
— Cur E *Cujus*
13 phyſicis E O U ↓ *phyſicis id eſt naturalibus*
23 concoquatur ↓ *coquatur*
24 iis O *is*
— quas O *quem*
25 arteriæ E *artariæ*
26 alicujus E *d.*
28 animal E *animali*
33 tranat ↓ *trahat*
34 quod E *quo*
443 1 tritu E O U ↓ *ictu*
2 fumare E U *firmare*
— calentem U ↓ *recalentem*
15 tepefactus ↓ *d.*
16 facile ↓ *d.*
20 vero U *d.*
22 admiſtus E *admixtus*
23 quidem ↓ *quidam*
24 motu ↓ *motus*
— continetur ↓ *continentur*
25 quæ O *quæ eis* ↓ *quæ æneis*
27 cæteris E *exteris*
— impertit E *impartit*
30 in tanta E *d.*
444 1 tueatur E *tutatur*
— atque E *ac*
2 neque E ↓ *atque*
8 quoque E *quo*
— Itaque E *Ita*
13 et E U *atque*
14 ineſt U *eſt*
19 mobiliorque U ↓ *nobiliorque*
22 vigent E *urgent*
24 integro E *in integro*
31 duo E O U *duos*
32 externum O *eternum*
34 hiſque E *iiſque*
445 4 poterit O *d.*
7 quam —— pluris eſſe O *d.*

p. l.

445 12 ultimas perfectaſque E *ultimos perfectoſque*
14 Primo E U *Prima*
15 gignuntur E *gignantur*
16 ſenſum E *et ſenſum*
18 hoc U *d.*
21 eorum E *errorum*
27 ut E *d.*
— obſtitit ↓ *obſiſtit*
31 ac E *atque*
32 minus E *d.*
33 omnes E *omnis*
34 ipſa E *ipſi*
446 2 ut E O *ut et*
4 Quid E *Quis*
— quam E *quod*
5 omnes E *omnis*
11 mundi —— homine deterior O *d.*
16 cui E U *quo*
— quodque E *quoque*
25 nec E *neque*
27 quod E *id quod*
— mente E *mundo*
29 ſimilitudines ↓ *ſimilitudinem*
— in perfectis E *imperfectis*
30 in equo O *utquaquam in eque*
— quam in equulo O *d.*
447 4 mobiliſſima E *nobiliſſima*
7 ea quidem ↓ *equidem*
9 candor E O *calor et candor*
— illuſtrior E O *illuſtrior eſt*
13 quia E *et*
15 ad victum E *victum*
19 diſturbat E *diſterminat*
29 animalia E U *animantia*
31 et viget E *d.*
32 id et E *idem* O *idque* U ↓ *idemque*
35 ducenda E *dicenda*
448 12 enim U *d.*
18 moverentur E *moventur*
29 Reſtat E O U *Sane reſtat*
— in E *ut*
31 abducere O *inducere*
— Ea E *et*
— et vulgo E *d.* U *et multo*
34 a E *d.*
449 2 notionemque E *notioneque*
— noſtram E *veſtram*
6 quam volet E *quod nollet*
10 quia E *quoniam*
12 quin E *quoniam*
15 hæc E *hoc*
16 cognoſcentur E *cognoſcetur*
18 præ E *poſt*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
449 19 expertes E U *expertos*
— Conum tibi ais E *d.*
24 poteſt E *habere poteſt*
25 lacunoſum E *laſcivioſum*
27 circulus E *circulis*
30 idem —— eruditum O *d.*
31 hæc E U *hoc*
32 ne E O U ↓ *anne*
33 potuiſtis E *potuiſti*
34 alia figura E *alteram figuram*
35 vobis E *nobis*
450 1 poſſe E *poſſet*
3 quot E *quidem* U *quid*
4 judicat E *dicat*
7 immutabilibus E *innumerabilibus*
8 continuas E *continuæ*
9 conficiat E U *confecta* ↓ *confecta*
— utraque ↓ *utraque parte*
12 qui E *d.*
— obtinet E U ↓ *tenet*
— ut E *et*
13 ex U *d.*
15 æquabilitas E *æqualitas*
— quæ E *d.*
17 modum ↓ *vim*
18 LX. U *XL.*
— converſionem E *converſione*
19 annuam E O U *animam*
— ſeptemtriones E *ſeptemtrionem*
23 ducuntur E *dicuntur*
27 ac E *at*
31 augeſcantque E U *augeſcant*
34 errat E *errant*
35 conſervat E *conſervant*
451 2 quas ↓ *quas errantes*
— occultantur E *occulantur*
— rurſus E *rurſum*
3 ſubſequuntur E U *autem ſubſequuntur*
5 ex E *d.*
8 omnium E *omnibus*
14 rurſum E *rurſus*
15 eadem iiſdem E *iiſdem eaſdem* U *eaſdem hiſdem*
16 efficiat E U *efficis*
18 eaſdemque E *d.* O *in quo curſu eaſdemque*
20 tenet E *tenent*
21 Martis E *Mars*
— ſex E *et VI*
24 quæ E *quem*
25 unius E *hujus*
28 cum E *tum*
— antegreditur ↓ *aggreditur*

p. l.
451 28 cum ſubſequitur autem E *tum ſequitur ſolem*
31 neque E *ne*
32 diſcedit E *diſcedat*
34 convenientiam E *continuantiam*
35 ratione E *pactione*
452 1 ipſa E U *d.*
3 quarum E *quia*
6 enim E U *d.*
— ætheris E *æthereis*
— vi E *in*
7 ac E *et*
9 ſuam E *ſua*
— inerrantes E *errantes*
10 ſecretam E *ſejunctam*
12 vim E *intentionem*
— ut E *et*
13 ſentiat E *ſentiant*
17 ementita E *ea mentita*
18 eunt E *emit*
19 verſantur ↓ *verſatur*
21 is E U *d.*
22 erravero E *erravere*
23 duxero E *duxere*
25 progredientem E *progrediente*
32 qui E *quia*
— complexu E *amplexu*
34 opportunitatumque E *et opportunitatum* U *opportunitatum*
453 1 continentur E *et continentur*
2 ὁμερὰς E *d.* *(cum ſpatio)*
3 noſmetipſi E *non ſi nos ipſi*
5 vel prudentia, vel U *d.*
— vel providentia E O ↓ *d.*
6 enim E *vero*
— hæc E *hoc*
9 maxime E *et maxime*
— ut E *d.*
14 et nervis E *nervis*
15 nimis E *minus*
16 nimis E *minus*
— humores E *his mores*
— colligant E *collocant*
17 aut caſus E *caſus*
18 monogrammos E *magnanimos* ↓ *monogrammos*
19 agentes E *agentes Deos*
— commentus E U ↓ *commutatus*
23 Græciæ E *Græcis*
— ſapientibus U ↓ *ſapientiſſimis*
— a E U *d.*
25 afferret E *affert*
26 arbitrabantur E *arbitrantur*
— tum E *cum*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
453	34	Calatino E *Collatino*
454	1	erat E *extat*
	2	Opis E *operis*
	4	poſſet E ↓ *poſſent*
	—	res E *d.*
	7	tamen E *cum*
	9	ii E U *ei*
	10	a me E U *d.*
	13	fama ac E *hac*
	17	Libera O *Libero*
	—	myſteriis E O *miniſteriis*
	19	Liber E *Liberi*
	20	Romulus E U *Romulum*
	21	eundem E U *d.*
	22	Dii E *d.*
	25	induti E O U *inducti*
	26	referſerunt E *refarſerunt*
	27	poſt E *primo,*
	29	opplevit E *complevit*
	—	exſectum E *ſed erectum*
	31	Cæleſtem O *cæleſtium* U ↓ *cæleſtum*
	32	id eſt E *d.*
	33	ea —— voluerunt O *d.*
	35	et E *d.*
455	3	quod E *quia*
	4	ſaturetur U *ſaturaretur*
	—	comeſſe E *comediſſe*
	6	eſt E O U *d.*
	7	ut E U *d.*
	—	vinclis E *mutis*
	8	quem E U *quem patremque*
	—	caſibus E *canibus*
	9	a E *d.*
	—	Divumque hominumque E *divum atque hominum*
	10	maximus E *et maximus*
	—	et quidem ante optimus O *d.*
	15	hoc E *hæc*
	—	quam ↓ *quem*
	17	execrabor E *d.*
	—	quod U ↓ *quo*
	18	cum E *d.*
	—	Jove E *cum Jove*
	19	cælo U *in cælo*
	—	tonante E O U *et tonante*
	21	immoderatum U *in moderatum*
	22	circumjectu O *circumjecto* ↓ *circumjectus*
	23	habeto U *habeo*
	25	conjux E *conjunx*
	27	Effœminarunt U *Effœminaverunt*
	28	nominatam E *eſſe nominatdm*
	22	ex E *e*
	—	diviſa E *diverſa*

p.	l.	
455	30	altero E *alteri*
	—	volunt E O U *volumus*
	32	portu ↓ *porta*
	—	nando O *mando*
	33	dedicata E *dedita*
	34	qui ↓ *quod*
	—	recidant E U *recedant*
456	1	oriantur E U *oriuntur*
	—	Is rapuit Proſerpinam E O *Cui Proſerpina* U ↓ *Cui Proſerpinam*
	4	fingunt E *dicunt vel fingunt*
	5	itidem E *eadem*
	—	immutata U *mutata*
	6	Δημήτηρ E *Dement*
	—	Γημήτηρ E *Gement*
	7	magna ↓ *magnam*
	9	vim E *inde*
	—	haberent E *haberen*
	10	principem E *principium*
	11	ductum E *dictum*
	12	perviæ, Jani E *per menia*
	—	in E *d.*
	15	quæ E ↓ *quod*
	17	ducto E U *ducti*
	18	inſident E *incident*
	22	obſcuratis omnibus ↓ *obſcurationibus*
	23	apparet E *appareat*
	26	venando ↓ *vagando*
	28	ii E *hi*
	29	plerumque E O U *ut plerumque* ↓ *id plerumque*
	31	Concinneque E *Continueque*
	—	ut E *d.*
	32	templum ↓ *templo*
	33	deflagraviſſe E ↓ *deam migraviſſe* U *deum migraſſe*
	—	cum E *d.*
	34	adeſſe E *cum adeſſe*
	—	abſuiſſet O *adfuiſſet*
457	11	Dii E O U ↓ *d.*
	12	duos E *vero*
	—	Dii E U *dei*
	13	ut cum Titanis E U *d.*
	14	propria ↓ *ſua propria*
	16	ac E *atque*
	19	quos E *hos*
	20	idemque E *eſt idem et*
	22	pura E U *pure*
	—	et mente E *etiam mente*
	23	ſolum U *d.*
	24	ſeparaverunt E *ſeperaverunt*
	26	latius E *latinis*
	28	ut elegantes —— diligendo O *d.*
	29	elegantes E U *eligentes*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
457	29	ex O *et ex*
	30	intelligentes O *d.*
	31	et religioſo E O U ↓ *d.*
	32	Ac E *At*
	33	eſſent E *eſſe*
	35	veſtris E *noſtris*
458	1	ac E *at*
	—	vobiſcum U *nobiſcum*
	3	veſtra E *noſtra*
	—	ſolum ↓ *ſola*
	5	id eſt E *d.*
	6	quia E *quod*
	10	arbitror O *arbitrato*
	11	Plene O *Plane*
	12	mundum E *d.*
	—	veſtra E *ipſa*
	13	nobis E *vobis*
	—	mehercle E U *mehercule*
	15	hoc O *d.*
	—	uno O *d.*
	16	noſtrorum E *ipſorum*
	—	veſtros E *noſtros*
	17	peperit E *pepererit*
	28	ducitur E *dicitur*
	32	qui E *d.*
	33	idque E *id quo*
	—	Nihil —— adminiſtratur O *d.*
	34	Deorum —— adminiſtratur E *d.*
	35	melius E U *eſſe melius*
459	1	inanima E O U *inanimata*
	3	Deorum E U *d.*
	4	ſi E *ſed*
	6	Nulli E *Nullus*
	10	utrum E *utrumque*
	—	hæ E *hoc*
	11	qua E *quæ*
	17	ſunt E *ſint*
	19	communem E *omnem*
	21	utrobique ↓ *d.*
	23	perveniſſe E *proveniſſe*
	25	concordia E *d.*
	—	Quæ qui E *Quo*
	28	terras E *terra* O U ↓ *terram*
	29	ſit E O U *ſint*
	31	eſt E U *eſſe*
460	1	vagas E *juges*
	2	rerum E *d.*
	—	quæ ineſſent E *ineſſe*
	3	et E *d.*
	9	naturam E *per naturam*
	10	ſine ↓ *ſive*
	14	Seminis E *Germinibus*
	—	eſſe E *ineſſe*
	15	perexiguum E *perfectum*
460	17	ita E *itaque*
	19	ſeſe E *ſe*
	22	omnium E *omnia in*
	23	quæque E *quæ*
	—	nos E *non*
	—	naturâ E *naturam*
	29	continetur et E *continet* ↓ *continetur*
	33	tenetur O *teneretur*
	34	enim U *d.*
	35	animantes E *animantur*
	—	ſuſtinentur E *et ſuſtinentur*
461	1	nobiſcum videt, nobiſcum audit E O U *d.* ↓ *nobiſcum videtur, nobiſcum auditur*
	—	nobiſcum ſonat E *nobis conſonat*
	2	eorum E O U ↓ *d.*
	—	Quin E *Quive*
	11	ex aere E O U ↓ *inde*
	12	ſurſum, deorſum U *ſurſus deorſus*
	—	citroque E O U *citro*
	15	permanens E *manens*
	16	quorum E *quarum*
	17	inſtructio E *conſtructio*
	23	ipſe E *ipſa*
	26	intelligat E *intelligant*
	—	efferant E O U *nec ferant*
	—	ex ſeſe E O *d.*
	29	altor O *alter* U *altero*
	34	iis E *bis*
	35	effectum E *effectumque*
462	2	non potuit E *potuerit*
	5	uſum ↓ *uſus*
	6	fortuita E *fortuitave* O *fortuitane*
	7	potuerint E U *potuerunt*
	8	ergo E *igitur*
	12	curſum E U *ſurſum*
	—	navigii videris E *navigium agi videris*
	16	putare E *putarem*
	18	Poſidonius E O U *Poſſidonius*
	21	et E *ac*
	—	barbarie E O *barbaria*
	23	quo et E *quo*
	28	Accium ↓ *Actium*
	29	novum ↓ *nomini*
	30	monte conſpexit ↓ *mente conſurrexit*
	33	Fremebunda E O *Fremibunda*
	—	ſpiritu E O U *ſtrepitu*
	34	volvit E O U *evolvit*
463	3	Saxum, aut O *Saxis vel*
	4	ictas ↓ *ictus*
	5	Niſi U *in*
	6	fuſcinâ evertens E *fuſcinæ vertens*
	7	undanti E *undantes* O U ↓ *undante*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
463 7 in E O U ψ *venire*
8 ad E O ψ *aut*
— vomit O U *erui*
10 juvenibus viſis, auditoque ψ *juvenis viſu audituque*
13 Conſimilem E O ψ *conſimile*
14 inanimum E *inanium*
26 animabili O *animali*
27 receptum ψ *perceptum*
32 Hoc, quod memoro E *d.*
— Graii E O *Grai*
33 hoc ψ *d.*
— ſi ψ *ſed*
35 ipſa O *iſta*
464 13 non E *d.*
14 conjiciantur E *conciantur*
15 Ennii E *Enni*
20 potius E *etiam*
30 ii E *hi*
465 2 tum magnitudinem E *cum magnitudinem*
— etiam E *et*
4 opacaſſet E *occupaſſet*
— tum E U *cum*
— tum cælum —— varietatem O *d.*
7 immutabileſque ψ *innumerabileſque*
8 hæc O U *quæ*
— viderent O *videret*
13 tertio E *tertia*
14 ex E *d.*
18 proinde ψ *perinde*
19 exquirendas ψ *exequendas*
21 enim ψ *d.*
— hunc E *habuit*
31 quadam ψ *d.*
35 principio ψ *primo*
466 1 globoſa E *globata*
5 ſpeluncarum —— montium U *d.*
6 altitudines ψ *d.*
10 vita E *cura*
14 inſulæ ψ *in ſole*
15 poſſemus E *poſſimus*
18 amœnitates E *amænitas*
19 et E *ac*
20 fluctantium ψ *fluctuantium*
21 teſtis E *textis*
— Ipſum E *Sic*
— terram E *terras*
24 Exinde E O *Exin* ψ *Inde*
29 ſpiritu E *ſpiritus*
33 ordinatos U *determinatos*
— E U *Ex*
467 4 autem E *eſt autem*
6 quibus ψ *ſicut*

p. l.
467 6 digrediens E O *degrediens*
7 accepit U *accipit*
9 oppoſita E *appoſita*
12 eodemque E *eædemque*
16 eſt E *d.*
— notarum ψ *nota*
17 invenerint E *invenerunt*
19 a E *d.*
— adoleſcentulo E *aduleſcentuis*
24 Cum U *Cumque*
29 ἄρκτοι E *arctæ*
30 his O *eis*
33 vocitare E *vocare*
468 3 Et —— videtur ψ *d.*
8 Torvu' E O U *Torvus*
10 ſpecies E *facies*
12 modo E *in cælo*
13 Verum E *Harum*
14 flagrant E *fulgent*
15 radianti U *radiantis*
16 et tereti E O *a tereti* U ψ *etherei*
— reflexum U *reflexit*
20 parte admiſcentur E O U *partim admiſcetur*
25 Engonaſin E O *Engonoſiam* U *d.* *(cum ſpatio)*
26 eximio E *ex uno* O *exequio*
30 Ejus et E O U *Atque ejus*
33 Nepai E *Nepæ*
35 Arctophylax E *Artoſilas*
— Bootes E U *Boetes*
469 2 enim E *etenim*
— Booti E *Boeti*
9 inviſes E *immiſſos* ψ *innixæ*
10 mediæ ψ *media*
11 Magnu' E O U *magnus*
13 obductus E *d.*
15 At ψ *Et*
— Capra O *Ca*
— clara E O U *claro*
16 Tum quæ E O U *Tumque*
20 connixus ψ *connexus*
22 Græci E *ergo*
23 noſtri E *nam*
— ſuculas E O U *ſucculas*
25 tergo ψ *terga*
— ſubſequitur E *ſubſequetur*
26 ipſum U ψ *ipſa*
— Cynoſuræ E O U *Cynoſura*
28 Caſſiopea E *Caſſiopia*
29 propter E *meſta propter*
30 aufugiens E *haud fugiens* O *aufugens* U *fugiens*
470 5 ab E O U ψ *d.*

VRIÆ LECTIONES.

p. l.
470 5 pulſant O *pulſavit*
6 At E O U ↓ *Cujus*
— genus E O U ↓ *genu*
— omni —— Parvas E O U ↓ *d.*
7 Vergilias E *vergiliam*
8 connexa E *convexa*
9 eſt ↓ *d.*
— lato O *lata*
10 proximat E *proxima*
12 anhelans E *hanelans*
15 currum E *curvum*
17 Ut E O U *d.*
— Scorpius E O *Scorpios*
18 flexum E O U ↓ *plexum*
— arcum E *artum*
19 pennis O ↓ *pinnis*
20 At ↓ *Et*
— Aquila O U ↓ *Aquilam*
22 Orion E *Oriens*
30 longe U *lingo*
34 permulcet O *promiſerat*
471 1 Cedit O *Redit*
— partes E O U *partis* ↓ *partus*
— ſubmergere E O *ſub ſe, jungere* ↓ *ſubjungere*
— Chelis E O *cætis* U ↓ *cetis*
2 vaſta ↓ *juſta*
3 cædit U *cedit*
4 inſernis e O *ex inferni de* U ↓ *in ferni de*
8 tundit E O U ↓ *tendit*
9 Procyon E *Procion*
11 concurſantibus E O *curſantibus*
12 Aut ↓ *At*
14 ſint E *ſunt*
21 circumdata ↓ *circumdato*
25 æquabiles U *æquales*
30 æquabiliter ↓ *æqualiter*
472 2 æther E O U ↓ *æthera*
3 admiſtione E *admixtione*
5 æthere E *æthera*
— nixu E O U ↓ *niſu*
6 conglobata E O U ↓ *globata*
— continent E *continet*
8 minime noceri poteſt E *d.*
— naturâ E *naturæ*
9 iis, qui a E *hiſque* ↓ *hique*
11 refundunt E *refundit*
— rurſum E *rurſus*
12 indidem E ↓ *in idem*
— paululum E *paulum*
13 et ætheris E *d.*
— conſumat E *conſumit*
14 addubitare E *dubitare*

p. l.
472 16 poſſet E *poſſit*
— neque E *nec*
17 poſſet E *poſſit*
— relinqui E *reliqui*
20 multus E *multum*
22 ut E *et*
— refrigeret E *refrigeraret*
23 incendat E *incenderet*
— his E *d.*
— illuſtret E *illuſtraret*
24 Martem E *Marte*
26 afferat E *efferat*
28 quem E *quæ*
— movet E U ↓ *commovet*
— hunc E *nunc*
31 non E *d.*
— intelligentis E *intelligens*
32 e E *a*
33 iis E *bis*
— ſuſtinent E O ↓ *ſuſt nentur*
— ex E *e*
— ea E O *eaque*
34 obducunturque E *obducuntur*
35 caloribus O U *a caloribus*
473 2 braſſiciſque, ſi E ↓ *braſicis ſi* O *d.*
3 prope ↓ *propter*
— ſint, ut E *ſunt et*
5 vis E *d.*
9 et E *d.*
10 eum E *d.*
— qui cuique E *cuicunque*
11 ad E *et*
14 atque ita E *atque*
15 retinendam E ↓ *detinendam*
16 autem E *enim*
20 partim E *parti*
22 aduncitate roſtrorum : E *a dividitate paſtum*
23 Atque etiam aliorum ea eſt humilitas E *At quædam earum ſunt quaſi humi jacentes*
24 altiora E *altiores*
27 habebant E U *habeant*
28 beſtiis veſcerentur E O U ↓ *eſcis veſcerentur*
29 celeritatem. Data eſt E ↓ *celeritas data eſt.*
31 rete E *rethe*
— inhæſerit ↓ *inhæreſcit*
32 aliæ ↓ *d.*
— autem ut E O *aut*
— obſervant E *obſerant*
— incidit E *incidunt*
33 Pinna E *Prima* ↓ *Pina*

p. l.
473 33 ſic enim E *ſicut*
35 concham hiantem E *concavitatem*
474 1 innataverint E *innataverunt*
— admonita a E *admota*
— pinna E *d.* U *pinæ* ↓ *pinnæ*
2 diſſimillimis E *diſſimilis*
4 an jam inde E *amande*
— ipſæ U *d.*
5 iis E *bis*
6 veluti E *velut*
7 aquam perſequuntur E *aqua perſequuntur*
8 Quinetiam E *Quoniam etiam*
9 e U *ex*
— primum E O *primo*
10 et effugiunt E *refugiunt*
13 etiam E *d.*
14 advolantem E U *d.*
16 premere E *prævenire*
— captum E *captans*
17 hæc E ↓ *d.*
18 eaſque E *eas*
— calore E *calorem* ↓ *calor*
— eſculenta E *exculta*
20 autem E *quoque*
— obruere E *d.*
— arenâ E *harena*
21 et E *d.*
25 quis E *vis*
26 cum E *tum*
27 tranſmittant E ↓ *tranſnatant*
— ſenſim E *ſenſum*
31 hæque E *eæque*
33 ejus ↓ *ejus quoque*
34 acquierunt E U ↓ *aſſequitur*
— eaque E *ea quia*
475 3 Quid ↓ *quidem*
4 ſeculis E *ſæclis*
5 canes O *caneſcunt*
— purgatione autem alvos ibes O *Purgare alvo ſibes* ↓ *purgare ut alvos ibis*
6 ibes E *ibis*
— Auditum E *Audita*
7 caperentur O U ↓ *carperentur*
8 cum E *ſi non*
— non E *d.*
9 Dictamnus E *dyttamnus*
11 Cervæque E *Cerva quoque*
— perpurgant E *perpurgat*
12 Seſelis E *Seſſilis*

p. l.
475 13 defendat E *defendant*
19 aut O *d.*
— a terra, aut ſtirpibus O *aut ſtirpibus a terra*
20 contincrentur E *continentur*
21 ſe E *ſe et homines affatim*
— uno ↓ *ſemine uno*
22 baccarum E O *bacarum*
29 mare E U *mari*
32 elapſum E *lapſum*
476 3 ut canes E *et canes*
5 gignunt E O *gignuntur*
— quæ ↓ *quas*
— procreaverunt U ↓ *procreaverint*
7 ipſa ↓ *ipſas*
8 relinquunt E *reliquerunt*
— Facile ↓ *ſata*
10 crocodilos E *conchilia*
12 ſeſe E *ſe*
15 Ex E O *e*
— excluſerint E *excuderunt*
17 opponant ↓ *opponunt*
18 matres E *matreſque*
— proſequuntur O *perſequuntur*
19 etiam E *autem*
22 Magnæ E *Magnas*
25 obrutam ↓ *obrutam terram*
— tenuit E *d.*
— oblimatos E *oblimatoſque*
27 quotannis E O U *quotannos*
30 ſimilium U ↓ *ſimillimum*
32 fructuum —— naturæ E *d.*
34 tamque E *tam*
477 2 non ↓ *cibos non*
3 iis denique E U *iiſdemque* ↓ *hiſdemque*
7 maritimi O *maritimi cultus*
— tum E *d.* ↓ *tum multum*
8 tum ↓ *et*
18 An E *d.*
19 mutarum E *mutatum* ↓ *muterum*
31 conſtructis O U ↓ *conſtrictis*
32 molitur E O U ↓ *mollitur*
478 1 quæ O *quæque*
— tonſillas E O U *toſillas*
2 is E U *his*
— agitatione U *agitationibus*
4 id E *d.* ↓ *in quas id*
5 devoratur ↓ *devoratur deſcendit*
6 oſtium E *hoſtium* ↓ *oſtrum*
8 ſtomachus E *d.*
— eaque E ↓ *ea quæ*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
478 9 eam E ↓ *ea*
— quæ ducta ſit ſpiritu E ↓ *qua ductus ſit ſpiritus*
— eandemque a E *eandem qui* ↓ *eademque*
10 reddat ↓ *redeat*
11 datum E *dictum*
— ne, ſi quid E *niſi quid ſi*
12 incidiſſet E U *incidiſſent*
— ſpiritus impediretur E *d.*
14 adducant E *ducant*
15 conſtant E *conſtat*
17 recidit ↓ *recipit*
— mutari et concoqui O *mutarier conchoqui*
18 omne E *eſſe*
19 calore E *calorem*
— exterendo E O U *et terendo* ↓ *in terendo*
20 atque O *et*
24 ſpiritu E *in reſpiritu* O U ↓ *ſpiritu ſe*
25 Ex O *Et*
26 et E O U *d.*
— alvo O *alvo autem*
— ſecretus a U *ſecreta*
— alimur ↓ *aluntur*
28 appellant E O U *appellantur*
— pertinent E *pertineant*
29 aliæ ↓ *viæ*
31 iique E *eique* ↓ *æque ſunt*
— ex E *e*
32 eaſdemque E *eaſdem*
— portas ↓ *partes*
33 confluunt E *defluunt*
479 1 venas E *venas autem*
7 ducitur E *deducitur*
— ab eo E *ipſo a* U ↓ *ipſo ab*
8 contagione O U ↓ *coagitatione*
10 ſimilis ↓ *ſimul*
12 omni corpore ↓ *omne corpus*
21 profectæ E *perfectæ*
23 e E U *ex*
24 Deo ↓ *Diis*
25 erectos E *rectos* ↓ *recto*
26 e E U ↓ *ex*
28 ſuperarum E *ſupernarum*
33 percipere U *recipere*
480 1 eo E *et*
— ſupera U ↓ *ſuperiora*
4 eorum E *earum*
5 potulentis E U *poculentis*
8 in ↓ *ex*
9 et naribus E U *naribuſque*
10 amandavit E *mandavit*
16 ſed lubricos —— converterent E *d.*

p. l.
480 18 pupula ↓ *pupilla*
21 pupulas U *pupillas*
25 conniventibus E *colluentibus*
26 qui ↓ *d.*
28 et a O U *et*
30 ſubjectæ, leviterque E *ſubjectæque et leviter*
— ita E O *itaque*
— eſt U *d*
31 eſſe E *d.*
481 1 directum ↓ *directus*
5 errarent E *erraret*
6 corneolos ↓ *corneos*
7 et E *d.*
8 et ex E *aut ex*
9 ſemper E *d.*
16 iis E *his*
19 venuſtatem ↓ *tum venuſtatem*
21 iratum —— cognoſcunt E *d.*
28 pariter E *parte* O U *arte*
482 3 cum ↓ *cum in*
4 quibus ↓ *quibuſque*
11 efficimus E *conficimus*
14 ut E *ut et*
15 perſuademus ↓ *perſuademur*
17 iracundiaſque ↓ *d.*
24 vocem E *voce*
26 ad E *d.*
— ad E *d.*
29 quamque E *quam*
32 ad fingendum E U *fingendum*
33 ac E *ad*
34 admotione E *admotionem*
483 1 ſuta E *ſcuta*
2 inventa E *juncta*
— percepta E *præcepta*
4 poſſemus ↓ *poſſimus*
— haberemus E *habemus*
6 multa ferunt E U ↓ *multa efferunt* O *multa i efferunt*
7 conſumantur U *conſumentur*
19 ad E O *et ad*
20 affert ↓ *afferre*
31 non E *nonne*
34 prædictæque ↓ *prædicatæque etiam*
35 contuens E *continens*
484 1 ex E *e*
2 e U *ex*
3 re E O U ↓ *alia re*
6 anteiret E *attineret*
12 omnia E O U *d.*
24 dimetati ↓ *dimetiri*
26 judicanda ſunt E O U ↓ *judicandum eſt*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
484 28 fuodit E O U *fundi*
31 demetendi E *de te metendi*
32 ac E *neque* U *atque*
485 1 ſic E *ſi*
— dix'mus E *dicimus*
— iis E O *d.*
3 illarum quoque E *illarumque*
— dicemus E *dicimus*
6 domini E *diu*
8 ſatendum E *patendum*
— et varietas E O *varietaſque* U *varietas*
10 dubitationem E *delectionem*
13 atque E *et*
16 potuiſſent E *patuiſſent*
18 alacritas E *alacritate*
21 quibus ↓ *quid*
23 aratra E *aratrum*
24 ſubigerentur E *ſubicerentur*
— fiſſione ↓ *foſſione*
— aureo E U *avido*
26 Ferrea E *Terrea*
— tum E *tamen* O *cum*
28 victum ↓ *junctum*
— domitumque O *domitum*
— juvencum E *jumentum*
31 perſequi E *proſequi*
33 præter E *poſt*
— putreſceret O *puteſceret*
34 Chryſippus E *Criſpius*
486 2 Pronœa E *Provoca*
3 ne E *nec* U *non*
— caperentur E *apparent*
4 hominum E *homini*
5 augurandarum E *augendarum*
9 utamur E *utimur*
— condoceſactis E *condeceſactis*
— ut elephantis E *ſicut elephantes* ↓ *elephantibus*
10 earum O *rerum* ↓ *ecrum*
12 percipimus U *percepimus*
14 omnia? Cernes E O ↓ *omnia cernere* U *omnia jam cernere*
— jam ſpatia U *ſpacia*

p. l.
486 16 tantum ↓ *d.*
17 in E *d.*
20 quia E *qui*
21 irridet E *deridet* O *arridet*
22 futurarum E *fortunarum*
25 in E O U *d.*
28 partæ E *pactæ*
31 data —— immortalibus O *d.*
32 non E *d.*
— inter E *intus*
487 2 deducere O *ducere*
4 in ora ac E *mora atque*
6 eas E *has*
7 nobiſcum *E vobiſcum*
8 his E O U *d.*
11 Spartam E *Sparten*
13 Coruncanium E *Corruncanum* O *Coruncanum*
— Calatinum E *Collatinum*
14 Duillium E *Duelium*
— Lutatium E *Luttatium*
15 Marcellum E *Metellum*
16 præterea E *poſtea*
19 impulit E *intulit*
— Ulyſſi E O *ulixi*
23 Quod U *quo*
25 Multa præterea E *multis poſtea*
— multa E *multa inde* ↓ *multa in*
26 admonemur E U ↓ *admonentur*
29 cujuſpiam ↓ *cujus ipſa*
33 ſemper E *ſuper*
34 principe E *principio*
— philoſophorum E O U ↓ *philoſophiæ*
35 virtutis ↓ *virtutum*
488 1 mentem E *mente*
3 agas E *ages*
— teque E *neque*
— civem E *et civem*
— putes E O U ↓ *d.*
4 vobis E *quævis* ↓ *quo vis*
— diſputare E ↓ *diſputari*
5 quam tibi E *d.*
6 exercitationibus O *diſputationibus vel exercitationibus*

DE

NATURA DEORUM

LIBER TERTIUS.

Edit. Olivet.

p.	l.	
488	17	factu O U *factum*
	18	Neſcis E *noſti*
	19	Balbo noſtro E *Galbæ nobis*
489	1	Quia E O U *Quoniam*
	—	veſter E *noſter*
	6	et æternam E *d.*
	7	Balbo autem E *Galba*
	8	apta E *aptavit*
	10	Balbe E *Galbe*
	11	permitto E *promitto*
	—	malis E *male*
	12	ea E *d.*
	—	parum U ⚶ *parva*
	13	Balbus E *Galba*
	14	ſin E *ſi*
	18	ducit E *ducet*
	19	Balbe E *Galbe*
	21	valebat E *volvebat te*
	25	ullius E *nullius*
	26	aut E *d.*
	—	aut E *vel*
	27	T. Coruncanium E *cerimeniarum* O U *Coruncanium*
	—	P. O *d.* U *vel*
	—	P. E *et P.* O *d.* U *vel*
	—	Scævolam U *Scevolam*
	28	aut Cleanthem E *et Cleanthem*
	32	et in E U *et*
	—	tertium E *tunc inde*
	33	ex E *et*
	—	monſtris ⚶ *menitis*
	35	mihique ita E *Itaque mihi*
490	3	potuiſſet ⚶ *potuiſſent*
	—	Balbe E *Galba*
	8	Balbus E *Galba*
	12	Balbus E *Galba*
	15	convenit ⚶ *d.*
	—	exuri E *exui*
	—	poteſt U *poſſit*

MSS. E O U ⚶

p.	l.	
490	17	Balbus E *Galba*
	19	unquam E *d.*
	22	Egone O *Ego nec*
	23	perſpicuum ⚶ *perſpicuum in eam partem*
	24	conſtaret E *conſtare*
	—	ipſo ⚶ *d.*
	28	qui id E ⚶ *quod*
	29	contuear E *contineat*
	30	tantum E U *contuear*
	31	ſit E *ſi*
	34	elevatur E U ⚶ *levatur*
	35	contuerere E U *contuereris*
491	1	obtutus ⚶ *obtuitus*
	4	propterea E *præterea*
	5	unum ſatis erat E *ſat erit*
	6	noſtros E *d.*
	8	Affers E *Offers*
	12	ſuſpexiſſemus ⚶ *ſuſpeximus*
	13	eſſe aliquod E *aliud*
	—	regantur E *reguntur*
	16	aut E U ⚶ *ut*
	—	perſpicuum E *conſpicuum*
	17	ne animantes quidem E *animantesſive*
	19	videbatur E *videbitur*
	23	præſentes E *præſertim*
	—	Regillum E *Religium*
	24	Locrorum E *locorum*
	25	Sagram E *Flegiam*
	26	cantheriis ⚶ *canteriis*
	27	illorum E *eorum*
	—	tu E *tuque*
	29	et E *ut*
	30	nuntiaviſſe E *nuntiavit*
	31	Regillnm E *Religium*
	33	animos E *animo*
	34	divinos E *divos*
492	1	equitare E *equitate*
	3	nec ſabellas E *ne fabulas*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
492 4 Lucilius E *Lucius*
— inquit E *d.*
6 Vatieno E *Vatino*
7 qui, quæ E *quem*
8 dicunt E *dicant*
9 Cotta E *Ceta*
10 Balbe E *Galba*
— a te E *d.*
14 ne E *quid*
— commune E *omne*
15 iidem E *idem*
17 cavendum E *canendum*
— ſcire ↓ *d.*
— aliquid E *aliqued*
19 quis ſortes E *quid ſortes*
20 Attii Navii E *aЂivam* O *Atti Navi* U *AЂi Navis*
21 intellecta E O U ↓ *intelligenda*
— ſunt O *d.*
22 iſti divini ↓ *divinis*
23 mentiantur E O U *mentiuntur*
25 unde E *inde*
— etiam E *d.*
28 imperatorium O U *imperatorum*
31 hoſtem U *hoſtes*
32 vocem —— omnino quid U *d.*
33 audiſſe E *dixiſſe*
493 1 Balbe, eſt E *eſt, Galba*
11 illa U *ea*
— exiſtiment U *exiſtimant*
17 a te, Balbe E *ad ſe Galba*
20 non E *d.*
— Quæque E *Quem*
22 conſenſumque E *conſenſum*
23 acutulas E *acutas*
26 omniaque, quæ a te E *omnia quoque*
27 cum E *ut*
29 reſervabo E *obſervabo*
— idem U *d.*
32 Balbus E *Galba*
34 compararim ↓ *repararim*
35 Itaque E *Hos itaque*
494 2 quæſtione E O U ↓ *ea quæſtione*
5 quoniam ↓ *quomodo*
6 primaque E *prima quoque* U ↓ *prima quidem*
7 velles E *velis* U *d.*
8 enim E U *d.*
11 quo ↓ *quod*
13 quid dicis melius E *quid dices melius* O U ↓ *d.*
— aſſentior U *d.*
15 id E *ut*
— id E *ut*

p. l.
494 17 ſevocare ↓ *evocare*
19 ne E *nec*
25 quod E *quid*
28 melius E O *id melius*
29 Nihil —— utitur O *d.*
35 erit mundus E *d.*
495 1 dixti E O U *dixi*
3 tibicinem E O *tubicinem*
7 enim U *d.*
8 nobis ↓ *d.*
— ornatius O *pulchrius* U *nobis ornatius*
10 innumerabiles E *innumerabilis*
13 omnia E *omnino*
— habent ↓ *habent vel ſervant*
15 Chalcidico E *Caladico*
16 Oceani E *coram*
21 nonne E *non*
22 ducimus E U *dicimus*
23 ne ↓ *ut*
26 aram E *arama* U *arenam* ↓ *harenam*
33 homini. Homini E *homine. Homino*
34 poſſit ↓ *potuit*
35 verſantur E *verſatur*
496 2 Idemque E *eidemque*
8 Orionem O *d.*
10 domum ↓ *dignum*
11 a E *d.*
12 conformatum E O *confirmatum*
14 nulla E O U ↓ *nullus*
17 exiſtimat E *exiſtimabat*
— Naturæ E *Natura*
19 cientis E O U ↓ *ſcientis*
22 cognatione ↓ *cognitione*
23 probabam E O U *probem*
— potuiſſe U *non potuiſſe*
26 quam ↓ *quem*
28 diſſolvitis E *diſſolutis*
31 diſtrahive U *diſtrahique*
32 nullum —— dividi poteſt E *d.*
34 ſi omne —— itidem O *d.*
497 2 ferendam E *fruendam*
5 nihil —— commutabilis eſſet E *d.*
8 e U *ex*
10 ut E *et*
12 eſſet omne E *eſſet omnino*
13 Etenim E *eſt enim*
14 his E *iis*
15 quin —— comprimi U *quod non*
16 mollis E *molle*
— comprimi O ↓ *premi*
17 impulſu E O U ↓ *pulſu*
19 cum U *tum*
— convertuntur E *convertentur*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
497 21 et cum E O *d.*
22 ex E *e*
26 ſenſus —— igitur animal O *d.*
28 et E U *d.*
29 accipiat etiam E *accipiat*
498 2 naturam ↓ *d.*
8 Etenim ↓ *Neceſſe eſt*
9 ut voluptas U *voluptas*
— interimunt O U *interimant*
12 aut E *ut*
14 concreta ↓ *concretum*
22 Qui E *d.*
— intelligi E *quod intelligi*
23 omnem vim ↓ *omnia unum*
24 animantes E *animantis*
31 quam E *d.*
35 igne E *igni*
499 8 vobis E *nobis*
11 ne ↓ *nec*
14 interire ↓ *nutrire*
— non E *d.*
17 nos ↓ *non*
19 conſtat E *conficit*
20 nec eſſe ↓ *neceſſe*
27 voluptatibus O *in voluptatibus*
35 Tenem E O *Tennem* U *Tenuem* ↓ *Tenidem*
500 2 noſtri E O *noſtrum*
5 Quid E *Quis*
8 plures E *pluris*
10 belluarum E *beluarum*
11 Nepam ↓ *Lupam*
13 hæc E *d.*
15 ſermonis E ↓ *ſermone*
16 ecquem E *hæc quem*
17 credat E *credit*
18 reddes O U *redde*
21 Oetæo E *Oetheo* O *Metaoem* U *Oeteo*
— illatæ O *latæ*
— fuerint U *fuerunt*
— Accius U *Attius*
23 exceſſerant vita E *exceſſerunt vix aquam*
25 Quanquam E *Quam*
26 Plures E *pluris*
— ii E *hi*
28 Joves E *Jovis*
29 is E U *d.*
33 Quartus E *cui quantus* O ↓ *Cui quartus*
— et E O U ↓ *eſt*
35 Alcumena E O *Alcmena*
501 2 accepimus E *accipimus*

p. l.
501 6 quam ↓ *quam de*
7 ſequar E *ſequor*
9 Paniſci ↓ *Paniſcine*
10 igitur. At E *Igitur ad*
— ſunt —— templa E *d.*
11 Quid igitur O *d.* U ↓ *igitur*
13 Deum ↓ *Deos*
14 Cocytus U *Cocytes*
— Styx ↓ *Pyri*
15 Dii putandi E *deputandi*
— At E *Ad*
16 quidem E *quidem repudiandum. ne Orcus quidem*
— igitur ↓ *dicitur*
17 ergo O *d.*
20 aiebat ↓ *agebat*
— ii E *hii*
22 ad ↓ *apud*
26 Metus E *medus* O U *motus*
29 omnes E *omnis*
33 At E *A te*
34 Dii E *dei*
502 1 Quid ↓ *qui*
3 quorum E *quo*
5 matre E *e matre*
— eſt, O *quæ eſt*
6 Aſtypalenſes E *Aſtypaliſinſe* O *Aſtypalinſe* U *aſti pallis inſe* ↓ *Aſtipaliſſe*
— inſulani U *inſulam* ↓ *inſula*
7 Rheſus E O U ↓ *Theſeus*
8 Si ↓ *Sed*
— non E *d.*
11 Balbe E *d.*
12 Hecaten E *Hecbatam*
16 lucus U *lucos*
18 ſcelerum ↓ *ſceleris*
19 Dii E O *dei*
— Natio ↓ *Naſcio*
22 Natio ↓ *Naſcio*
27 accepimus E O U *accipimus*
29 repudiemus E *repudiem*
30 ibes E U *ibis*
— aſpidas E *aſpides*
— crocodilos E O U *crocodillos*
31 feles E *fenices*
32 reponemus E *reponamus*
34 quæ E O U *et*
— Leucothea O *Leucbotea*
503 1 dicitur U *dicetur*
2 Paſiphae E O *Paſiphe* U ↓ *Phaſiphe*
— e Perſeide E *et Eoe Perſeide* O *et ecce perſide* U ↓ *et cee perſide*
— Oceani O U *occeani*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
503	2	filia E *fille* O *filie*
	4	dicis E *ducis*
	5	Æeta E ↓ *et a*
	6	matre Idyia E ↓ *matridila*
	—	eſt E *d*
	7	Ægialeus ↓ *Ægilaus*
	11	Bœotia E *Bætia*
	13	Erechtheus E *Eritteus* ↓ *Eratheus*
	17	ne E *nec*
	19	Atque ↓ *Atqui*
	21	immortalium E *mortalium*
	22	Erechtheus E *Eritheus* U *Erichtheus*
	23	Leo natarum ↓ *Leonaticum*
	24	Alabandenſes E *Alabandenſis*
	27	ei E *ejus*
	28	eſſe E *d.*
	32	Dianam E *Divinam*
	33	errantes O *d.*
	34	Arqui O *Arcui* U *Arci* ↓ *arcus*
	—	reponatur ↓ *reponantur*
504	1	cauſam E *ſpeciem*
	—	ſpeciem E *cauſam*
	—	Thaumante ↓ *Theumante*
	2	eſſe U ↓ *d.*
	—	natus ↓ *nata*
	4	Quod E *Quid*
	7	Dii E *dei*
	—	putandi E O *putandi ſunt*
	8	conſueverunt U *conſuerunt*
	9	Tum ſi E *Tametſi*
	10	Sin E ↓ *in*
	—	mare ↓ *mater*
	11	dicebas E *dicebat*
	—	fontes E *montes*
	12	Maſo E U ↓ *Marſo*
	—	ex Corſica E *excoriato*
	—	in augurum E *mangiarem*
	13	precatione E *precationem*
	—	Spinonem E *Spionem*
	—	Anemonem E *Anenionem* U *Avenionem* ↓ *Amenonem*
	15	in E ↓ *d.*
	17	igitur E *ergo*
	19	cælum E *cælos*
	21	ii E *duo* U *duct*
	26	Διόσκουροι ↓ *Dioſcoridæ*
	27	nominantur E *nominatur*
	—	appellantur U ↓ *appellabantur*
	—	Anaces E O U ↓ *Anactes*
	28	Tritopatreus E *Topatreus*
	—	Eubuleus ↓ *Ebuleus*
	29	ex Leda E ↓ *et Lecta*
	30	Alco E *d.*
	32	natæ O ↓ *nata :*
504	32	altero E *altera nata* O ↓ *altero nata.* U *altero nata*
	—	Thelxi‿pe E *et therxinone.* O *et Texim* U *theixinoneo*
	33	Aœde, Arche E U ↓ *edearche* O *eo ede arche*
	—	ſecundæ O *ſecunde. ne* U *ſecunde*
	—	tertio O *tercio.* U *tercio*
	—	Mnemoſyne E *nenio ſive* O *nemoſine* U *nemo ſine*
	34	tertiæ E *tertio* U *tercie*
	—	tertio U *tercio*
	—	natæ U *nate*
	35	Pierias E *Pleias*
505	1	quo E *quos*
	—	proximæ ↓ *proxime*
	2	quia E U ↓ *eo quod*
	—	quam E *quoniam*
	4	Nili E *nexi*
	5	quæ E *quo*
	—	quem E *qui*
	6	Achanto — Colchis fertur E *Achanto peperiſſe Ialiſi cameritin de Rhodi. Quintus qui cholchis* O *A canto rodi peperiſſe dicitur. ialyſi cameritin de rodi.* U ↓ *a chanto peperiſſe ialiſi cameritinde rhodi quintus qui cholchis*
	7	Æetam E *Ettam* O *et amet*
	—	Circem E *Cirtam* O U *Circam*
	8	procreaviſſe. Vulcani E *procreaviſſe Voſcam.* O *procreaviſſe Vulcani.*
	10	Minerva E *Minervam et*
	—	cujus ↓ *cui*
	12	ex tertio E *externo*
	14	Menalio E *Menabo* O U *memalio* ↓ *inemalio*
	—	inſulas E *d.*
	16	obſcœnius E *obſcænis*
	17	Phoronidis E ↓ *Feronidis*
	18	habetur E *habebatur*
	—	Trophonius E *Triſonius*
	19	Maia E *viala*
	—	Penelopâ E *Penelopa*
	—	Pana E *et Panna*
	—	Nilo E *Niſo*
	21	et Argum E *argentum*
	—	interemiſſe E *interveniſſe*
	22	Ægyptum profugiſſe E *Ægypto præfuiſſe* O U ↓ *egiptum præfuiſſe*
	23	Thoth E O U *Their* ↓ *Theyn*
	—	eodemque E O U *eodem*
	24	Æſculapiorum E *Aſculapiorum*
	25	ſpecillum E *ſpeculum*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
505 26 vulnus E *nobis*
27 eſſe E *fuiſſe*
29 ut ſerunt E *d.*
— invenit E *primus invenit*
— Arcadia E *Achademia*
30 lucus E *locus*
31 ex E *e*
33 illa ↓ *ipſa*
— ipſo O *d.*
506 1 Nomionem E *nomine* ↓ *Nomonem*
3 Cupidinem E *Cupidine*
— dicitur E *fertur*
4 natam E *d.*
5 Glauce E *Glance*
7 ſecundum Nilo E *Secundus Nijô*
8 Caprio E U ↓ *Capro*
— cui O U ↓ *cujus*
— Sabazia E *Abadea* O ↓ *Abuzea* U *Abarea*
9 Orphica ↓ *Orficia*
10 Trieterides E *Triaterides*
12 Elide delubrum E *Deli delubrum* O *elidulubrum* U ↓ *Eli delubrum*
14 Diona E O *Diana*
15 Anteros E *Antheus*
16 Tyroque E ↓ *Cirroque*
— Aſtarte E *Aſtarce*
18 Saitæ E U ↓ *Salete* O *Selete*
20 Coriam nominant E *Corion vocant*
21 ferunt E *d.* O *nominant*
23 pinnarum E *penorum*
25 Anteros E O *Antheros*
26 et U *atque*
31 Num O *Nonne*
32 refellenda E *referenda*
33 ejuſmodi U *hujuſmodi*
34 videmus E *videamus*
35 ut ſpes U ↓ *d.*
507 1 quarum ↓ *quorum*
— rerum U ↓ *d.*
— utilitatem ↓ *utilitate*
3 infit E *fit*
7 exfectum E *effectum*
8 ii E *hi*
12 minatur E *minuat*
15 Vulcano E U *Velcano*
21 quique E *quidque*
— appellati ſint E *appellatum eſt* U ↓ *appellantur unde ſit*
26 modo E O U *d.*
27 Orbonæ ad E O U ↓ *d.*
29 philoſophia pellatur E *philoſophis appellatur*

p. l.
507 30 diſputemus E *diſputamus*
30 digna Diis E ↓ *dicali uſu ignavis*
508 1 quam quales E *quam qualis*
3 Deorumne E *deorum*
7 his E *iis*
10 * * * E O U *(nulla lacunæ nota)*
11 iſtac O *iſta hac* U *iſtec*
— ibit O *ibique*
13 Niobe E *Niobem* ↓ *Ni obeſt*
15 volt E O *vult*
— quod volt E *quod vult* O *d.*
20 ſolum E *ſolam*
21 dicitis E *dicatis*
25 ut O *d.*
26 Puerum O *quercum*
— interea E *intera*
27 agros E *agrum*
— diſpergit U *diſpargit*
29 tardaret E *tradderet*
30 pareret ↓ *pararet*
31 ne U *nec*
32 fratri E *patri*
509 2 illexiſſe E *inlexe*
5 Periclum U *Periculum*
— regias O ↓ *regiam* U *d.*
11 Quondam E U *Quemdam*
12 Qua O *A qua*
18 et ↓ *ut*
20 cum E *omni*
27 voluntaſque E *voluntas*
29 ſunt ↓ *ſint*
31 multi eorum ↓ *multorum*
35 Quiſquam E O U ↓ *Quiſquamne*
— iſtuc O *iſtud*
510 1 enim E *ei*
2 cum ei E *cui*
4 potuerant E U *potuerunt*
— Multa ↓ *Multi*
5 etiam E U *et*
15 potius O U *notius*
16 Injuſtitiæ E *juſtitiæ*
17 his E *iis*
18 commemorabantur E *commemorabatur*
22 Quid —— redeam O *d.*
24 communem E *omnem*
29 ſuggerit E *ſuggerat*
32 pavidum E *parvulum*
33 ſumas E *ſummas*
34 et E *vel*
511 1 neque quid U *nec quid*
2 aut U *neque*
3 omnes E *omnis*
4 præſtrinxit U *perſtrinxit*

VARIÆ LECTIONES.

p.	l.	
511	9	e E *de*
	—	it ↓ *ite*
	10	qui ↓ *quid*
	11	At E *ad* ↓ *a*
	13	Alenus U *aienus*
	17	Peducæa U *Peducea* ↓ *Producæa*
	18	venena E *vena*
	19	ait U *ne* ↓ *aio*
	20	tutelæ E U ↓ *tam utile* O *tam utiles*
	21	conducto E O U *aut conducto*
	23	everriculum E ↓ *verriculum*
	30	Iidem E *Idem*
	34	Cæſa cecidiſſet abiegna E O *Cæſæ accidiſſent abigne* U *Cæſæ cecidiſſent*
	—	abiegna—dediſſent U *d.*
512	1	a E *d.*
	4	impertitum E *impartitum*
	8	quis E *Quid*
	—	ſi E *ſed*
	13	Phaethontem E *Phethontem*
	17	ii E *hi*
	18	in ↓ *ut*
	20	iis E *his*
	21	poſſe—interpretarentur E *d.*
	26	illam E *alia*
	28	qui ↓ *cui*
	31	neſciſſe U *neſciviſſe*
513	6	Telamo E *Thelamo*
	7	cur E O U *utrum*
	—	negligant E *negligunt*
	9	omnes E *omnis*
	11	duo E O U *duos*
	16	propiora E *propriora*
	21	eſt O *d.*
	—	Q. E U *d.*
	31	Q. E U *d.*
	32	ſi O U *ſic*
514	2	multos E *multas*
	—	At E *Ac*
	3	At E *ac*
	5	plures E *pluris*
	12	felix E *filia* O U *fulia*
	13	teſtimonium E *teſtimonia*
	15	ſecundiſſimo vento U *ſecundiſſime*
	16	ridens U *d.*
	19	Peloponneſum E O *Peloponenſium*
	21	ornarat E *ornavit*
	24	eſſe E O U *eſſe aptum*
	26	enim E *ei*
	29	uti U *d.*
515	3	quidque E *quodque*
515	4	adjunxit E *adjunxerit*
	6	Jupiter E *imber*
	8	Tympanidis O *tipanidis*
	—	rogum U *regum*
	12	Invita E *Juncta*
	—	enim E *ei*
	13	afferre E *auferri*
	—	recte U *et recte*
	14	divina ratione E *divinatione*
	15	Ut E *Et*
	17	ſi in ea E *ut*
	20	agellos E *angellos*
	21	quippiam E *cuipiam*
	22	Ne E *Nec*
	23	omnia E *d.*
	24	Formiano E *Firmano*
	—	P. Rutilii E *Rutuli*
	31	jure E *vitæ*
	32	id E U *d.*
	—	non E *et non*
	33	aut ſi E *ſi*
516	1	cum E *tum*
	—	tum E *tamen*
	3	At quod E *ut aut quod*
	—	quod hon. E *aut quod hon.*
	5	ſapientes U *d.*
	7	decumam E *decimam*
	8	in geometria E *ingenti materia*
	12	petendam E *putandam*
	13	licet E O U *d.*
	15	ſita E U *ita*
	21	Atheos E *Atheus*
	22	quidam U *quidem*
	—	amicus O *ornatus*
	—	qui E *quidem*
	25	pervenerint E *pervenerunt*
	26	nauſragia E *nauſragium*
	27	vectores E *veteres*
	29	eis E *ei*
	30	iis E *his*
	31	adverſamve E *adverſamque*
	32	ſis E *ſit*
	—	vixeris E *vixerit*
	34	animadvertunt U *animadverterunt*
	—	ne E *nec*
517	4	eſſe E *d.*
	5	expetantur E U *expectentur*
	—	eæ E U *hæ*
	—	a nepotibus E *ac nepotibus*
	—	a poſteris E *d.*
	7	iſtiuſmodi E *hujuſmodi*

VARIÆ LECTIONES.

p. l.
517 10 Paretur E *Pararetur* O *Pateretur*
— Myrtili E *Myſtili* U *Myſtibili*
11 luendis——poetis O *d.*
— ſatias E *ſacies*
12 depravarint E *depravant*
— an E *aut*
14 quem Hipponactis E *quoque Hipponautas*
15 Archilochi E *Antbiochi*
16 dolorem E *dolore*
17 Ægiſthi E *Ægiſti*
18 audiamus E *a deo audiamus*
19 Ego E *ergo*
— potius E *pœnis*
22 inquam, evertit E *quam everterit*
23 duo E *duci*
24 effoderunt E *offenderunt* O *effuderunt*
— quem E *quoniam*
30 fingi E *figi*
32 Materiam E *materia*
33 ſint E *ſunt*
34 quamvis ſubito E *contrariis ſubjecta*
518 3 poſſe E *poſſit*
6 Non mirum E *mirum*
— ne O U *nec*
7 ne nationes E *nec rationes*
— gentes E O *ſentis*

p. l.
518 7 ſi E *etiamſi*
8 etiam E *d.*
— omne E *eſſe*
9 eſſe E *d.*
— iidem E *idem*
10 iidem E *idem qui idem* U *qui iidem*
— hominibus E *d.*
11 ſomnia E U *omnia*
— hæc tecum E *hoc totum*
12 veſtra E *noſtra*
— iidem E *idem*
13 vovent E *monent*
14 ſinguli̇s E *omnibus*
— eam E *d.*
15 diſtentam E *diſpenſationem*
17 deos E *d.*
18 præficit E O U *præfecit*
23 finem E U *finem fecit*
24 eam E O U *meram*
31 deſeri E *deferri*
— ſpirare E *ſperare*
33 redargui E *et redargui*
519 1 certo E *d.*
2 ſomnia putet E *ſumma putat*
6 Balbi E *Balbe*
— videretur E *videtur*

CORRIGENDA.

P. 85. l. 32. diſſententium 129 11 laude 169 9 animadvertas 200 19 dicere 202 23 partium 212 2 ſingularum 235 241 7 ἐντελεχειαν 261 29 libro 270 18 ad 282 25 quærebat 313 26 ad 329 25 ſignificant 370 14 quod 389 6 transferuntur 391 11 veriſſimum 405 19 ullum 485 23 aratra

LL
C5684
1783
Cicero, Marcus Tullius
Opera (1783). Vol.2.
767

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED